

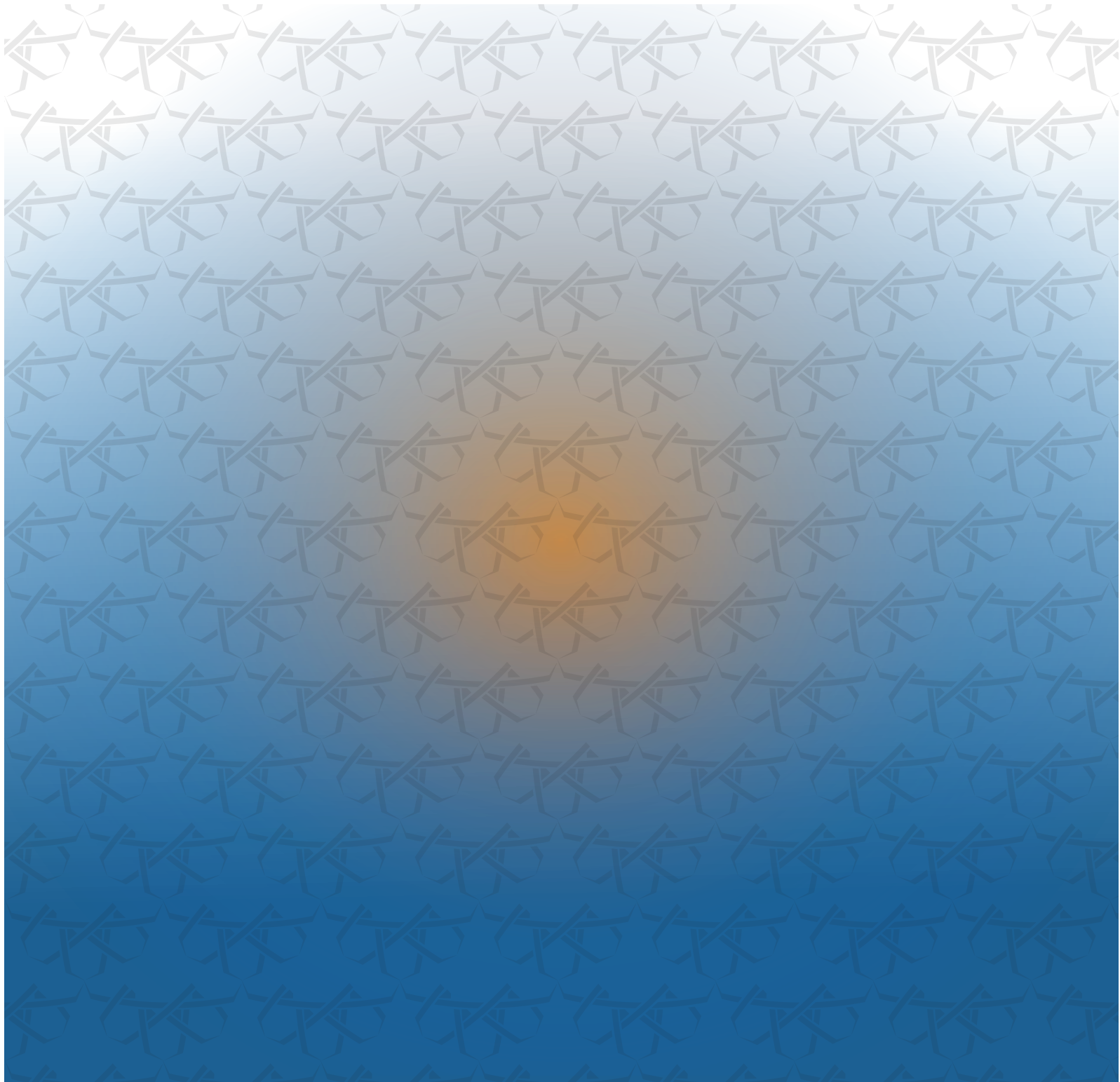

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Yıl / Year: 25 Cilt / Volume: 24 Sayı / Issue: 44

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

DERGİ HAKKINDA

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olup yayın hayatına 1999 yılında başlamıştır. Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergi; *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Akademik* ve *Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD)* tarafından taranmaktadır.

Dergi'nin Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına sahibi, Fakülte dekanıdır. Dergi'nin yayın kurulu; editörler, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin ilgili sosyal bölümlerinin (Arkeoloji, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı) başkanlarından ve alanlarında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır.

Ocak 2017'den itibaren derginin tüm makale gönderme ve değerlendirme işlemleri çevrimiçi olarak DergiPark üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca, 2014 yılından sonra yayımlanan her bir makaleye DergiPark üzerinden DOI numarası verilmektedir.

Yazışma Adresi

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi PK: 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

e-ISSN: 2564-6834

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 44 / 2023-1

ABOUT THE JOURNAL

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

This journal is an international, peer-reviewed journal that began its publication in 1999. Two issues, one in January and one in July is published each year. The journal is currently indexed by *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Scholar* and *SOBİAD*.

The owner of the journal in the name of the Bursa Uludağ University, the Faculty of Arts and Sciences is the dean of the faculty. The editorial board consists of the editors, heads of the departments of Archeology, Geography, Philosophy, Psychology, Art History, Sociology, History, Turkish Language and Literature, and academicians who are experts in their fields.

From 2017 on, all the submission and review works of the papers that are sending to our journal are processed online via DergiPark. Also, every paper published by the journal has received a DOI number by DergiPark since 2014.

Correspondence Address

Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Sciences 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

e-ISSN: 2564-6834

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

(Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Özlem ERCAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. İbrahim KARAHANCI (Bursa Uludağ Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hülya TAŞ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Hakan BOZ (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan Hakan OKAY (Balıkesir Üniversitesi)

Doç. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

ALAN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Ayhan HELVACI (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Güzel Sanatlar Alanı)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Gülay DURMAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Filoloji Alanı)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Kelime ERDAL (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Eğitim Bilimleri Alanı)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(İlahiyat Alanı)

YAZIM VE DİL EDITÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Burcu KAYA ÇAKI (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Dr. Ebru KUYBU DURMAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

YABANCI DİL VE DİZİN EDITÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZTÜRK (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Bursa Uludağ Üniversitesi)

KAPAK TASARIMI

Prof. Sezin TÜRK KAYA (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 44 / 2023-1

Owner on behalf of Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Science

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

(Bursa Uludağ University Faculty of Science and Letters Dean)

EDITORS

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Özlem ERCAN (Bursa Uludağ University)

Lect. Dr. İbrahim KARAHANCI (Bursa Uludağ University)

PUBLICATION BOARD

Head of Publication Board

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Members of Publication Board

Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hülya TAŞ (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli University)

Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN (Anadolu University)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara University)

Assoc. Prof. Dr. Hakan BOZ (Uşak University)

Assoc. Prof. Dr. Hasan Hakan OKAY (Balıkesir University)

Assoc. Prof. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ (Muğla Sıtkı Koçman University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 44 / 2023-1

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ayhan HELVACI (Bursa Uludağ University)
(Fine Arts Field)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN (Bursa Uludağ University)
(Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Gülay DURMAZ (Bursa Uludağ University)
(Philology Field)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ University)
(Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Kelime ERDAL (Bursa Uludağ University)
(Educational Sciences Field)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ (Bursa Uludağ University)
(Theology Field)

SPELLING AND LANGUAGE EDITORS

Assist. Prof. Dr. Burcu KAYA ÇAKI (Bursa Uludağ University)

Assist. Prof. Dr. Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ (Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Dr. Ebru KUYBU DURMAZ (Bursa Uludağ University)

FOREIGN LANGUAGE AND INDEX EDITORS

Assist. Prof. Dr. Zehra ÖZTÜRK (Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Bursa Uludağ University)

COVER DESING

Prof. Sezin TÜRK KAYA (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Aytekin ALBUZ
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Derya ŞAHİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Evangelia BALTA
(Ulusal Yunan Araştırmaları Vakfı)

Prof. Dr. Funda GÜNŞOY TUROWSKI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Harun TEPE
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Üsküdar Üniversitesi)

Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim KESKİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurcan ABACI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ogün ÜREK
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray Üniversitesi)

Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın Üniversitesi)

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Tevfik ALICI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet BİLİR
(Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Matthew RASHOTTE
(Güney Carolina Üniversitesi)

Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Dr. Lale JAVANSHIR
(Toronto Üniversitesi)

Dr. Shuntu KUANG
(Toronto Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 44 / 2023-1

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi University)

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Technical University)

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt University)

Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Evangelia BALTA
(National Hellenic Research Foundation)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Funda GÜNİSOY TUROWSKI
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
(Ege University)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(İstanbul University-Cerrahpaşa)

Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes University)

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes University)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Afyon Kocatepe University)

Prof. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyedil Eylül University)

Prof. Dr. Harun TEPE
(Hacettepe University)

Prof. Dr. Aytekin ALBUZ
(Gazi University)

Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Üsküdar University)

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak University)

Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Derya ŞAHİN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İbrahim KESKİN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Fırat University)

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 44 / 2023-1

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın University)

Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç University)

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Tevfik ALICI
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe University)

Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan University)

Assoc. Prof. Dr. Ahmet BİLİR
(Düzce University)

Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. Matthew RASHOTTE
(Güney Carolina University)

Prof. Dr. Nurcan ABACI
(Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk University)

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli University)

Assist. Prof. Dr. Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran University)

Prof. Dr. Ogün ÜREK
(Bursa Uludağ University)

Dr. Lale JAVANSHIR
(Toronto University)

Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray University)

Dr. Shuntu KUANG
(Toronto University)

Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ University)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

AMAÇ VE KAPSAM

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar, hukuk ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

YAYIN ETİĞİ İLKELERİ

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir.

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır ([COPE Yönerge Türkçe](#)).

Hakemli dergide bir makalenin yayımlanması, uyumlu ve saygı duyulan bilgi ağının gelişmesinde gerekli bir temel yapı taşıdır. Bu, yazarların ve onları destekleyen kurumlarının çalışmalarının kalitesinin doğrudan yansımasıdır. Hakemli makaleler bilimsel metotları destekler ve şekillendirir. Bu yüzden beklenen etik davranışların standartlarında anlaşmaya varmak yayımlama ile ilgili tüm taraflar, yazar, dergi editörü, hakem ve yayımcı kuruluşlar için önemlidir:

1. Yazarlık

- Kaynakça listesi eksiksiz olmalıdır.

- İntihal ve sahte veriye yer verilmemelidir.

- Aynı araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına teşebbüs edilmemeli, bilim araştırma ve yayın etiğine uymalıdır.

Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

f) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (*YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8*).

2. Yazarın Sorumlulukları

- Tüm yazarlar önemli oranda araştırmaya katkıda bulunmalıdır.
- Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyanı gerekir.
- Tüm yazarlar geri çekmeyi ve hataların düzeltilmesini sağlamak zorundadır.

3. Hakemliklerin Sorumlulukları

- Değerlendirmeler tarafsız olmalıdır.
- Hakemler araştırmayla, yazarlarla ve/veya araştırma fon sağlayıcılar ile çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Hakemler ilgili yayımlanmış ancak atıfta bulunulmamış eserleri belirtmelidirler.
- Kontrol edilmiş makaleler gizli tutulmalıdır.

4. Editöryal Sorumluluklar

- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Editörler kabul ettiği ya da reddettiği makaleler ile ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Sadece alana katkı sağlayacak makaleler kabul edilmelidir.
- Hatalar bulunduğu zaman düzeltmenin yayımlanmasını ya da geri çekilmesini desteklemelidir.
- Hakemlerin ismini saklı tutmalıdır ve intihal/sahte veriye engel olmalıdır.

Hakemlik süreci bilimsel yayımlamanın başarısının merkezinde bulunmaktadır. Hakemlik sürecinin korunması ve iyileştirilmesi taahhüdümüzün bir parçasıdır ve *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinin* bilim camiasına yayıncılık etiği ile ilgili her durumda özellikle şüpheli, yinelenen yayınlar olması durumunda ya da intihal durumlarında yardım etme zorunluluğu vardır.

Okuyucu *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde* yayınlanan bir makalede önemli bir hata ya da yanlışlık fark ettiğinde ya da editöryal içerik ile ilgili herhangi bir şikâyeti (intihal, yinelenen makaleler vb.) olduğu zaman sbd@uludag.edu.tr adresine e-posta göndererek şikâyetle bulunabilir. Şikâyetler gelişmemiz için fırsat sağlayacağından şikâyetleri memnuniyetle karşılıyoruz, hızlı ve yapıcı bir şekilde geri dönüş yapmayı amaçlarız.

İntihali Ortaya Çıkarma

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca intihal tespitinde kullanılan özel bir program (iThenticate) aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

Etik Kurul ve Diğer İzinler

Yazarların, aşağıdaki araştırmalar için etik kurul izni alması ve bunu makalede belirtmesi gerekir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,

Ayrıca;

- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi.

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayın kuruluna ulaşan yazılar, önce *iThenticate* intihal yazılım programı aracılığıyla orijinallik testine tabi tutulur. Kaynakça, alıntılar ve 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutularak filtreler uygulanır ve sonucun % 20'nin üzerinde olmaması gerekir. Ardından yayın etiği ve makale yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir. Bu ön değerlendirme sonucunda uygun görülmeyen yazılar, düzeltilmesi için yazara iade edilir ya da gerekçelendirilerek doğrudan reddedilir. **Dergimiz kör hakem uygulaması yapmaktadır. Değerlendirme için uygun bulunanlar, isimsiz olarak alanla ilgili iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur.** Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olursa, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar; hakemler ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Düzeltme istenen yazılar, yazar tarafından en geç bir hafta içinde Yayın Kuruluna ulaştırılmalıdır.

2. Yılın her dönemi makale kabul edilebilmekle birlikte talep yoğunluğundan ötürü zaman zaman sistem makale gönderimine kapatılabilmektedir. Bu durumda bir sonraki sayı için değerlendirilmek üzere yazılarını göndermek isteyenler, kurumsal e-posta adresimiz sbd@uludag.edu.tr adresine isteklerini bildirebilirler.

3. Yazar, araştırma ve yayın etiğine uymak zorundadır. Dergi'ye gönderilecek yazıların daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Dergimizde yayımlanan yazıların bir başka bilimsel ortamda yayımlanmasının etik ve hukuki sorumluluğu kesinlikle yazara aittir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek ve tam metni basılı ya da elektronik ortamda yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

4. Makale yazım kurallarında belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanan yazılar, <http://dergipark.org.tr/> adresinden DergiPark sistemine üye olunduktan sonra gerekli yönlendirmeler doğrultusunda çevrim içi (online) olarak gönderilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Makaleler, Türkçe veya İngilizce yazılabilir. İçerikle uyumlu olması gereken makalenin başlığı; 12 punto, büyük ve koyu harflerle yazılıp ortalanmalıdır. Başlığın altında 100-150 kelimedenden oluşan, 10 punto, italik, tek satır aralığıyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özet (abstract) ve bunların hemen altında beş anahtar kelime (key words) yer almalıdır. Anahtar kelimeler makale içeriğiyle uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. İngilizce özetin üzerinde mutlaka İngilizce başlığa yer verilmelidir. Ayrıca makalenin sonunda kısaca çalışmanın amacını, sorununu, yöntemini, bulgularını ve sonuçlarını içeren genişletilmiş İngilizce özet (extended abstract) bulunmalıdır. Bu bölüm, *Kaynakça* sayfasından sonra yeni bir sayfadan başlayarak paragraflar halinde yapılandırılarak yazılmalı ve 500-750 kelimedenden oluşmalıdır.

2. Makalenin başlığının hemen altına sağa yaslı olarak yazarın adı ve soyadı yazılmalı; görev unvanı, kurumu (Üniversite-Fakülte-Bölüm), şehir, ülke, e-posta bilgileri ve ORCID numarası bir yıldızla soyadına ilintilendirilerek ilk sayfanın altında verilmelidir.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

3. Makalenin adı hariç makaledeki tüm başlıklardaki kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.
4. Makale sonunda; araştırmacıların katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir.
5. Makaleler, Microsoft Word programında yazılmalı, farklı bir yazı fontu kullanıldıysa font mutlaka ekte gönderilmelidir. Sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu: A4 Dikey
Tüm Kenarlardan Boşluk: 2,5 cm
Yazı Tipi: Times News Roman
Yazı Tipi Stili: Normal
Yazı Boyutu (normal metin): 12 punto
Yazı Boyutu (dipnot metni): 10 punto
Tablo-Grafikte Yazı Boyutu: 10 punto
Paragraf Hizalama: İki Yana Yasla
Paragraf Girintisi: İlk Satır (1,25)
Paragraf Aralığı: önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı: Tek (1)

6. Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 10 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar / yazarların soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, "Kaynakça" başlığı altında alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak listelenir. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynakça, uluslararası kaynak yazım biçimlerinden APA'nın 7. baskısına uygun olarak hazırlanmalıdır.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde şu şekilde yazılmalıdır: (Şahin, 2012: 6).

İki yazarlı yayınlarda her iki yazarın da soyadları yazılıp aralarına "&" konmalıdır: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

İkiden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gülsevin vd., 2006: 23).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi ve sayfa numarası yazılmalıdır: Korkmaz (2009: 419), bu konuda ...

Bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde yayın yılının yanına a, b, c vb. şeklinde harfler konmalıdır: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir: Köprülü (1926, Çelik, 1998'den).

7. Makale Sonundaki Kaynak Listesi (Kaynakça)

Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı, soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Kitap

Tek Yazarlı Kitap:

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

İki Yazarlı Kitap:

Altun, Ş. & Sarıoğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Üç ve Daha Çok Yazarlı Kitap:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

Makale

Tek Yazarlı Makale:

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

İki Yazarlı Makale:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.

Üç ve Daha Çok Yazarlı Makale:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E, Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Bildiri

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. H. Şahin, İ. Karahancı (Ed.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* içinde (889-906. ss.), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kitap Çevirisi

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. (Çev: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Kitap Bölümü

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihani adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. N. Karaca, M. Başpınar (Ed.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* içinde (49-70. ss.), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Ansiklopedi Maddesi

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (496-506. ss.), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tez

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazma

Âsım. *Zey-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

Web Kaynağı

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.

<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretli) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, Şubat 2).

<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Yayımlanacak Makale

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Makale yayımlanacaktır.

8. Yazım (imlâ) ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun gerektirdiği özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun Yazım (İmlâ) Kılavuzu esas alınmalıdır.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

TELİF HAKLARI POLİTİKASI

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımladığı makaleler için herhangi bir yayın telif hakkı sözleşmesi istemez, yazarlardan herhangi bir telif ücreti almaz yahut yazarlara herhangi bir telif ücreti ödemez. Dergide yayımlanmış yazılar, makalenin künyesi verildiği takdirde başka kaynaklarda da yayımlanabilir. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı** ile lisanslanmıştır.

AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

Dergi; bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyerek, içeriğine **anında açık erişim** sağlamaktadır. Açık Erişim konusunda [Budapest Open - Access Girişimi \(BOAI\)](#) tarafından belirtilen ilkelere uyulmaktadır.

YAYIN ÜCRETİ

Hakem incelemeleri sonucunda kabul edilen ve yayımlanan makaleler için yazarlarından ya da okuyucularından hiçbir şekilde **ücret talep edilmez**.

YAYIN SIKLIĞI

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır.

ARŞİVLEME

Dergimizin basılı hâli çeşitli kütüphanelerde, elektronik hâli ise indekslerde arşivlenmektedir. Derginin herhangi bir nedenle yayın hayatına veda etmesi durumunda geçmişte yayımlanan yazılara buralardan ulaşılabilir.

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 44 / 2023-1

THE PURPOSE AND THE SCOPE

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, law and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

PUBLICATION ETHICS

The publication process at *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is the basis of the improvement and dissemination of information objectively and respectfully. Therefore, the procedures in this process improve the quality of the studies. Peer-reviewed studies are the ones that support and materialize the scientific method. At this point, it is of utmost importance that all parties included in the publication process (authors, readers and researchers, publisher, reviewers and editors) comply with the standards of ethical considerations. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* expects all parties to hold the following ethical responsibilities.

The following ethical duties and responsibilities are written in the light of the guide and policies made by [Committee on Publication Ethics](#) (COPE).

The publication of an article in a peer-reviewed journal is an essential building block in the development of a coherent and respected network of knowledge. It is a direct reflection of the quality of the work of the authors and the institutions that support them. Peer-reviewed articles support and embody the scientific method. It is therefore important to agree upon standards of expected ethical behavior for all parties involved in the act of publishing: the author, the journal editor, the peer reviewer, and the publisher.

1. Publication and authorship:

- List of references, financial support;
- No plagiarism, no fraudulent data;
- Forbidden to publish same research in more than one journal.

2. Author's responsibilities:

- Authors obliged to participate in peer review process;
- All authors have significantly contributed to the research;
- Statement that all data in article are real and authentic;
- All authors are obliged to provide retractions or corrections of mistakes.

3. Peer review / responsibility for the reviewers:

- Judgments should be objective;
- Reviewers should have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders;
- Reviewers should point out relevant published work which is not yet cited;
- Reviewed articles should be treated confidentially.

4. Editorial responsibilities:

- Editors have complete responsibility and authority to reject/accept an article;
- Editors should have no conflict of interest with respect to articles they reject/accept;
- Only accept a paper when reasonably certain;
- When errors are found, promote publication of correction or retraction;
- Preserve anonymity of reviewers.
- No plagiarism, no fraudulent data.

5. Publishing ethics issues

- Monitoring/safeguarding publishing ethics by editorial board;
- Guidelines for retracting articles;
- Maintain the integrity of the academic record;
- Preclude business needs from compromising intellectual and ethical standards;
- Always be willing to publish corrections, clarifications, retractions and apologies when needed.

Duties of the Publisher

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences is committed to ensuring that commercial revenue has no impact or influence on editorial decisions. In addition, UUFASJSS will assist in communications with other journals and/or publishers where this is useful to editors. Finally, we are working closely with other publishers and industry associations to set standards for best practices on ethical matters, errors and retractions—and are prepared to provide specialized legal review and counsel if necessary.

Plagiarism Detection

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. In addition, all articles are checked by means of a program (iThenticate) in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

The peer review process is at the heart of the success of scientific publishing. As part of our commitment to the protection and enhancement of the peer review process, UUFASJSS has an obligation to assist the scientific community in all aspects of publishing ethics, especially in cases of (suspected) duplicate submission or plagiarism.

When a reader discovers a significant error or inaccuracy in a paper published in *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* or have any other complaint about editorial content (plagiarism, duplicate papers, etc.), he/she should make a complaint by e-mail to: sbd@uludag.edu.tr We welcome complaints as they provide an opportunity for improvement, and we aim to respond quickly and constructively.

Ethical Committee and Other Permissions

Authors must have permission from the ethical committee and indicate it in their papers in these cases:

- All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaires, interviews, focus group work, observation, experimentation, interview techniques,
- The use of humans or other animals (including material and data) for experiments or any other scientific ends,
- Clinical researches on human bodies,
- Researches on animals,
- Retrospective studies that deals about personal data.

In addition:

- The author must have permission from the owner if he uses photographs, polls or scales from another person and indicate it in his paper,
- The author must state that he conforms to the copyright regulations in his use of artistic material.

PUBLICATION POLICY

1. First, the papers submitted to the editorial board are subjected to the authenticity test via *iThenticate*. The text should have less than %20 similarities to the other texts excluding the references and sources, quotes and the sentences that have less than five words. Then, they are reviewed for their suitability to the article writing rules and publication ethics. Those considered unsuitable are returned to the author(s) for revision or rejected outright with a written justification. **Our journal uses double blind peer review process. The papers that are found suitable for further review are sent to peer reviewers of the respectable fields without the name(s) of the author(s). The names of the reviewers are also kept hidden.** If one of the reviews is positive whereas the other is negative, the paper may be sent to a third reviewer or the editorial board with considering the reviews can make the final decision. Authors should take the criticisms or the advices of the reviewers and the editorial board. Authors must edit and resend their articles in a week.

2. The journal accepts papers during the whole year; however the submission system could be locked due to the excessive numbers of submissions. In that case, authors can write an e-mail to sbd@uludag.edu.tr and state their request for participation in the next issue.

3. The author has to comply with his research and publication. The articles must not have been published or accepted to be published elsewhere. Proceedings that were presented at scientific meetings but not yet published can be accepted as long as the author states this situation. The legal and ethical responsibilities solely belong to the author. Oral presentations could be published as long as it is stated, they are in full text and they were not published in any other medium.

4. The articles that are written according to the rules must be submitted online via <http://dergipark.org.tr/> .

ARTICLE WRITING RULES

1. Articles can be written in Turkish or English. The topic must be suited to the content, written with bold and capital letters in 12 font size and be centered. Under the topic, there must be an abstract written in both Turkish and English with 10 font size, italic and single row pitch, consisting of 100-150 words. Five key words must be placed right below the abstract. These key words must be inclusive and coherent with the content. An English title must be with the English abstract. In addition, an extended abstract of the work that is 500-750 words long, written in English and covering the purpose, problem, method, findings and conclusion of the work must be written. This extended abstract must be structured with paragraphs and placed to the page after the source section.
2. The name and the surname of the author should be written as right aligned under the topic of the article. Title, affiliation (University, Faculty, and Department, city and country), e-mail address and ORCID number of the author should be written below the first page with a correlated asterisk near the surname.
3. Except the title of the article, only the first letters of the words should be written with capital letters in in-text topics.
4. At the end of the paper a statement of contribution rate, conflicts of interests, a statement of contribution (if there is one) must be included.
5. Articles must be written by using Microsoft Office Word. Any extra font type must be sent with appendix. The specifications of the page setup must be the following:

Paper Size: A4, Vertical
Margins: 2,5 cm
Font Type: Times New Roman
Font Size (text): 12
Font Size (foot note): 10
Font Size (in tables and graphics): 10
Paragraph Alignment: justified alignment
Indent: first row
Paragraph Margins: first 6 nk, then 0 nk
Row Pitch: Single (1)

6. References to the sources must be given within the text, and footnotes, if necessary, must be put below the page with font size 10. References in the text must include the surname(s) of the author(s), publication date and page number. Page numbers are not necessary for paraphrasing. All the references given in the text must be listed in a separate page at the end of the article under the "Source" topic. They should be listed precisely in alphabetical order. This list cannot include any work that the author does not used in the text.

Source must be prepared according to APA 7 standard.

In-text references should be written between parentheses: (Şahin, 2012: 6).

In papers with two authors, surnames of the two authors must be written with a "&" between: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

While referencing works with multiple authors, only the name of the first author should be written: (Gülsevin et al., 2006: 23).

If the author's name is used within the text, only the publication date and page number should be provided in parenthesis: (2009: 419)

If an author has multiple publications on the same year; a, b, c etc should be used after the publication date: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

References from secondary sources should be cited as well. Köprülü (1926, from Çelik 1998)

7. References

References must be listed at the end of the work, according to alphabetical order of the surnames of their writers. Surnames must be written before the names.

Book

Single Author:

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

Double Author:

Altun, Ş. & Sarioğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Multiple Author:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Article

Single Author:

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

Double Author:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.

Multiple Author:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E., Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Presentation

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. In H. Şahin, İ. Karahancı (Eds.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* (pp. 889-906), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Translated Book

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. (Trans: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Book Chapter

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihanı adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. In N. Karaca, M. Başpınar (Eds.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* (pp. 49-70), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Encyclopedic Entry

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. in *İslâm Ansiklopedisi* (pp. 496-506), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Thesis

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği*. (Unpublished Doctoral thesis). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Manuscript

Âsım. *Zey-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
Volume: 24 / Issue: 44 / 2023-1

Online Source

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.
<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretli) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, May 2).
<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Paper Due To Publication

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. The paper is due to publication.

COPYRIGHT POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences does not demand any kind of copyright contract from its authors. The journal neither demands nor pays any kind of copyright fees. The articles published in the journal can be published in any other medium, as long as the main source is fully stated. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is licensed under **Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)**.

OPEN ACCESS POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences publishes original research articles, review papers, and technical notes without any fee or charge.

All articles accepted and published by UUFESBD are freely available, openly accessible. We follow the guidelines presented by [Budapest Open - Access Initiative \(BOAI\)](#) regarding the Open-Access.

PUBLICATION FEES

No fees are charged from the authors or readers for the articles accepted and published as a result of referee reviews.

PUBLISHING SCHEDULE

Two issues, one in January and one in July is published each year.

ARCHIVING

The printed version of our journal is archived in various libraries and the electronic version in indexes. In case the journal says goodbye to publishing life for any reason, articles published in the past can be accessed here.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Barış METİN (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Birol CAN (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakkı UYAR (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice SEZEN (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim KAYA (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TOPAL (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KOÇ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KURT (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgut TOK (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Girne Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Vehbi BAYHAN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Yeter TORUN ÖĞRETMEN (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel CAN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet BİLİR (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe Gül ÇIVGIN (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşen AKBAŞ TUNA (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Belma BEKÇİ (Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Beyzade Nadir ÇETİN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilgehan EREN (Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Burcu GÜVENEK (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif GÜVEN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Emrullah YAKUT (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan İZNİK (Anadolu Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

- Doç. Fahrettin Eren YAŞI (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih YILDIRIM (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Doç. Gökçe SARVAN (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice KAFADAR (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ (Ardahan Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail AVCI (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Müzeyyen ELDENİZ ÇETİN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Nebiye KONUK ERDEMİR (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Nevzat ARTUÇ (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem AKIN ŞİŞMAN (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Seda SAKARYA (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman Barbaros YALÇIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife Sema KARAKELLE (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Tuba ONAT ÇAKIROĞLU (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TÜRKMEN (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan MÜNÜSOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kadri KURAM (Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Onur IŞIK (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şahin KILIÇ (Trakya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tacettin TURGAY (Trakya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin YAVAŞLAR ÖZAKINCI (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 44 / 2023-1

REFEREES of THIS ISSUE

Prof. Dr. Barış METİN (Uşak University)

Prof. Dr. Birol CAN (Uşak University)

Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi University)

Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR (Tokat Gaziosmanpaşa University)

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hakkı UYAR (Dokuz Eylül University)

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN (Balıkesir University)

Prof. Dr. Hatice SEZEN (Burdur Mehmet Akif Ersoy University)

Prof. Dr. İbrahim KAYA (Dokuz Eylül University)

Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR (Ankara Yıldırım Beyazıt University)

Prof. Dr. Mehmet TOPAL (Anadolu University)

Prof. Dr. Murat KOÇ (Marmara University)

Prof. Dr. Mustafa KURT (Gazi University)

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe University)

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir University)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Tarık ÖZCAN (Firat University)

Prof. Dr. Turgut TOK (Pamukkale University)

Prof. Dr. Ulvi KESER (Girne American University)

Prof. Dr. Vehbi BAYHAN (İnönü University)

Prof. Dr. Yeter TORUN ÖĞRETMEN (Çukurova University)

Prof. Dr. Yücel CAN (Niğde Ömer Halisdemir University)

Doç. Dr. Ahmet BİLİR (Düzce University)

Doç. Dr. Ayşe Gül ÇIVGIN (Bartın University)

Doç. Dr. Ayşen AKBAŞ TUNA (Ankara Hacı Bayram Veli University)

Doç. Dr. Belma BEKÇİ (Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar University)

Doç. Dr. Beyzade Nadir ÇETİN (Firat University)

Doç. Dr. Bilgehan EREN (Ankara Music and Fine Arts University)

Doç. Dr. Burcu GÜVENEK (Selçuk University)

Doç. Dr. Elif GÜVEN (Balıkesir University)

Doç. Dr. Emrullah YAKUT (Mardin Artuklu University)

Doç. Dr. Erkan İZNİK (Anadolu University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 44 / 2023-1

- Doç. Fahrettin Eren YAŞI (Anadolu University)
Doç. Dr. Fatih YILDIRIM (Erzurum Technical University)
Doç. Gökçe SARVAN (Kocaeli University)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM (Balıkesir University)
Doç. Dr. Hatice KAFADAR (Bolu Abant İzzet Baysal University)
Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ (Ardahan University)
Doç. Dr. İsmail AVCI (Balıkesir University)
Doç. Dr. Müzeyyen ELDENİZ ÇETİN (Bolu Abant İzzet Baysal University)
Doç. Dr. Nebiye KONUK ERDEMİR (Dokuz Eylül University)
Doç. Dr. Nevzat ARTUÇ (Adıyaman University)
Doç. Dr. Özlem AKIN ŞİŞMAN (Pamukkale University)
Doç. Dr. Seda SAKARYA (Kırıkkale University)
Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU (Tokat Gaziosmanpaşa University)
Doç. Dr. Süleyman Barbaros YALÇIN (Necmettin Erbakan University)
Doç. Dr. Şerife Sema KARAKELLE (İstanbul University)
Doç. Dr. Tuba ONAT ÇAKIROĞLU (Eskişehir Osmangazi University)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TÜRKMEN (Akdeniz University)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan MÜNÜSOĞLU (Ankara University)
Dr. Öğr. Üyesi Kadri KURAM (Bartın University)
Dr. Öğr. Üyesi Onur IŞIK (Tokat Gaziosmanpaşa University)
Dr. Öğr. Üyesi Şahin KILIÇ (Trakya University)
Dr. Öğr. Üyesi Tacettin TURGAY (Trakya University)
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin YAVAŞLAR ÖZAKINCI (Manisa Celal Bayar University)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

II. Meşrutiyet Dönemi Bağdat Vilayetinde 1908 Seçimleri ve Bağdat Mebusları / 1908 Elections in The Province of Baghdad in The Second Constitutional Era and The Deputies of Baghdad

Emine ŞAHİN

ss. 1-17

Ali Dede Bosnevî'nin İbn Sînâ'ya Ait Kasîde-İ Rûhiyye'ye Yaptığı Manzum Tercüme/ Ali Dede Al-Bosnawi's Rhymed Translation to Al-Ruhiyyah Poem by İbn Sina

Hassan Abdallah ALZYOUT

ss. 19-37

Ali Rûmî'nin Elif-Nâmelerinde Şahıs ve Eser İsimleri / Names of Persons and Works in Ali Rumi's Elif-Names

Sadettin EĞRİ

ss. 39-55

Bir Anomi Formu Olarak Devrim: Durkheim ve Schopenhauer Ekseninde Bir Değerlendirme / Revolution as A Form of Anomi: An Evaluation on the Axis of Durkheim and Schopenhauer

Hasan YENİÇİRAK

ss. 57-68

Doğal Afetlerin Toplumsal Tarihe Etkileri Üzerine Yerel Bir Örnek: 1931-1941 Döneminde Edirne ve Çevresindeki Taşkınlar ve Sonuçları / A Local Example of Natural Disasters Effects on Social History: Floods in Edirne and Its Surroundings in The Period 1931-1941 and Their Consequences

Turgay AKKUŞ

ss. 69-96

Edward Gibbon's *The Decline and Fall of The Roman Empire* and The Byzantine Studies / Edward Gibbon'un *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü* Eseri ve Bizans Çalışmaları

Hıdır Nezih BAMYACI

ss. 97-108

Epic Culture in Turkmen Literature / Türkmen Literatüründe Destan Kültürü

Emrah YILMAZ

ss. 109-117

Etnos Sözcüğünün Zamanda Yolculuğuna Eklenen Yeni Bir Durak: Sovyetler Birliği / A New Station Added to the Time Travel of the Word "Ethnos": The Soviet Union

Onur AYDIN

ss. 119-131

Güzel Sanatlar Lisesinde Çalgı Eğitimi Alan Kaynaştırma Öğrencilerine İlişkin Öğretmen Görüşleri (Bursa İli Örneği) / Teacher's Opinions on the Mainstreaming Students Taking Instrument Training at Fine Arts High School (Case of Bursa)

Şenay SAVAŞ CEYHAN - Sezin ALICI

ss. 133-149

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

Hayvanlarda ve İnsanlarda Zihin Kuramı Farklılıkları ve Nedenleri Üzerine Bir Derleme / A Review of Theory of Mind Differences and Causes in Animals and Humans

Melis SÜNGÜ - Tefik ALICI
ss. 151-167

Kişisel Kimlik İçin Kriter Arayışı: Sezgilerin Çatışması / The Search of Criteria for Personal Identity: Conflict of Intuitions

Ferhat ONUR
ss. 169-190

Kuruçay Kazasında XVIII. Yüzyıl Ortalarında Meydana Gelen Asayiş Sorunları ve Devlet Merkezinin Yaklaşımı (1 ve 3 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterlerine Göre) / The Public Security Issues Occurred in The Middle of the Century 18th in Kuruçay District and The Approach of the State Head Office (According to Erzurum Ahkâm Books Numbered 1 and 3)

Gürsel DURMUŞ
ss. 191-210

Kurumsal Kimlik Bağlamında Radyo Sloganları / Radio Slogans in the Context of Corporate Identity

Güzin KIYIK KICIR
ss. 211-228

Kültürel Bir Miras Olan Taşpınar (Aksaray) El Dokuma Halılarının Korunması ve Turistik Ürün Olarak Sürdürülebilirliği / Conservation of Hand-Woven Carpets which are Cultural Heritage, and Their Sustainability as a Touristic Product: Case of Taşpınar, Aksaray

Serdar CEYLAN - Fatma EMİROĞLU AYDIN - İhsan BULUT
ss. 229-247

Lise Öğrencilerinin Psikolojik Belirti ve Öz Şefkat Düzeylerinin Okul Tükenmişliği İle İlişkisi / The Relationship Between High School Students' Psychological Symptoms and Self-Compassion Levels and School Burnout

İbrahim DİNÇBAŞ - Füsun GÖKKAYA - Umut ÇIVGIN
ss. 249-266

Ludwig van Beethoven'ın "Kreutzer" Piyano ve Keman Sonatının Performans Analizi / Performance Analysis of Ludwig van Beethoven's Kreutzer Piano and Violin Sonata

Faruk TAMER
ss. 267-278

Mekânsal Belleğin Şiire Yansıması: Üsküp Örneği / Reflection of The Spatial Memory in Poetry: The Case of Skopje

Alev SINAR UĞURLU
ss. 279-291

Modern Şiir Sanatına Kuramsal Bir Yaklaşım / A Theoretical Approach to Modern Poetry Art

Sinan BAKIR
ss. 293-309

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 44 / 2023-1

Müzik Öğretmeni Adaylarının Piyano İle Eşlik Alanında Yeterlik Algıları / Sufficiency Perceptions of Music Teacher Candidates to Accompaniment with the Piano
Gözde Doğa UĞURLUOL - Hatice ONURAY EĞİLMEZ
ss. 311-324

Myndos-Asar Adası Mimari Kalıntılarının Işığında Olası Yapı Programı / A Possible Structure Program in the Light of the Architectural Remains of Myndos-Asar Island
Gonca GÜLSEFA
ss. 325-348

“Oxford Dictionary of Idioms” Adlı Sözlükteki “R” Harfinin Altında Bulunan Deyimler Üzerine Bir Değerlendirme / An Assessment On Idioms Under the Letter “R” In The Dictionary of “Oxford Dictionary of Idioms”
Necmi AKYALÇIN
ss. 349-361

Piyasa Nitelikleri İle Elektrik ve Türkiye'nin Serbestleşme Süreci / Electricity by Market Characteristics and Turkey's Liberalization Path
Ali Ulvi ÖZGÜL
ss. 363-392

Understanding Frank Chin: The Trails of Chinese American Identity in “Railroad Standard Time” and “The Eat and Run Midnight People” / Frank Chin'i Anlamak: “Railroad Standard Time” ve “The Eat and Run Midnight People” Öykülerinde Çinli Amerikalı Kimliğinin İzleri
Firuze GÜZEL
ss. 393-405

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BAĞDAT VİLAYETİNDE 1908 SEÇİMLERİ VE BAĞDAT MEBUSLARI*

 Emine ŞAHİN**

ÖZET

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal döneme geçiş gerçekleşti. II. Abdülhamid Kanun-ı Esasi'nin devreye girdiğini, Meclis-i Mebusan'ın açılacağını ve bu yüzden en yakın sürede bir seçimin gerçekleşeceğini duyurdu. Bunun üzerine ülkede bir seçim sürecine girildi ve hem merkezde hem de taşrada meclise girecek olan adaylar belirlenmeye başladı. 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti istibdadı yıkıp meşrutiyeti yeniden getirdiği için hâkim unsur olmayı başarmıştı. Ancak Irak kıtasının merkezinde yer alan Bağdat vilayetinde cemiyet, seçimlerde tam anlamıyla etkin olamadı ve yalnızca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensubu olarak iki mebus meclise girebildi. Bu çalışma II. Meşrutiyet Dönemi'nde Arap vilayetlerindeki seçim sürecine bir örnek olarak Bağdat vilayetinde gerçekleşen 1908 seçimlerini ele almaktadır. Ayrıca Bağdat'tan seçilen mebusların kimler olduğu ve meclisteki deneyimleri bu makalenin konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bağdat, II. Meşrutiyet, Irak, mebus, seçim

1908 Elections in The Province of Baghdad in The Second Constitutional Era and The Deputies of Baghdad

ABSTRACT

The transition to the constitutional period in the Ottoman Empire took place with the declaration of the The Second Constitutional Era on July 23 1908. Abdulhamid II announced that the Kanun-i Esasi had come into force that the Assembly of Deputies would be opened, and therefore an election would take place as soon as possible. Upon this, an election process was started in the country and the candidates who would enter the parliament both in the center and in the provinces began to be determined. In the elections of 1908, the Unity and Progress Committee succeeded to become the dominant element, as it overthrew the tyranny and restored the constitutionalism. However, in the province of Baghdad, located in the center of Iraqi region, they could not be fully active in the elections and only two deputies were able to enter the parliament as members of the Committee of Union and Progress. This study addresses the 1908 elections in the province of Baghdad as an example of the election process in the Arab provinces during the The Second Constitutional Era. In addition, identities of the elected deputies from Baghdad and their experiences in the parliament are subjects of this article.

Key Words: Baghdad, The Second Constitutional Era, Iraq, deputy, election

---

* Bu makale, yazarın 2022 yılında İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamladığı II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bağdat'ta Osmanlı İdaresi (1908-1917) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Düzce / TÜRKİYE, eminesahin@düzce.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Şahin, E. (2023). II. Meşrutiyet Dönemi Bağdat vilayetinde 1908 seçimleri ve Bağdat mebusları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 1-17. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1152675>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 1 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 13 Eylül / September 2022

Giriş

II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca padişahın siyasetine muhalif olup yeniden anayasal rejime dönmeyi talep edenlerin baskıları sonuç verdi ve 23 Temmuz 1908'de padişah, Kanun-ı Esasi'nin yeniden devreye gireceğini ve Meclis-i Mebusan'ın en kısa sürede toplanacağını ilan etti. II. Abdülhamid'e baskı yaparak anayasanın ilan edilmesini ve meşrutiyetin yeniden getirilmesini sağladığı için İttihad ve Terakki Cemiyeti¹ “cemiyet-i mukaddese” unvanıyla hâkim unsur olmayı başarmıştı (Sancaktar, 2021: 72). 1908 seçimlerinde onunla yarışacak güçlü bir siyasi parti bu kısa sürede başarılı bir şekilde örgütlenememişti. İlk gerçek muhalefet grubu olarak Osmanlı Ahrar Fırkası 1908 Eylül'ünde kurulmuş ve seçimlere katılarak İTC'nin karşısında adem-i merkezîyetçi söylemler ile yerini almıştı (Ahmad & Rustow, 1976: 252).² Ancak Ahrar Fırkası seçimler için etkin bir kampanya yürütemediğinden dolayı meclise sadece bir adaylarını sokabilmişti (Kayalı, 1995: 271).³ İTC 1908 seçimlerinde örgütlenmeyi başarabildiği için gerek İstanbul'da gerekse taşradaki seçimlerde listelere kendi istediği isimlerin girmesini sağlayabilmişti.⁴ Her ne kadar cemiyet, 6 Ekim'de seçim programını kamuoyuna sunarak liberal demokratik prensiplerin ülke yönetiminde egemen olması amacını güttüğünü ilan etmiş olup seçimlerin serbest bir şekilde yapılmasını güvence altına aldığını iddia etse de özellikle taşrada hâkim unsur olarak öne çıkıp seçmenler üzerinde nüfuzunu kullanmıştır.

1908 seçimlerinde İTC'ye karşı güçlü bir rakip parti bulunmamasına rağmen cemiyet, her bölgede uygun aday bulmakta ve seçtirmekte güçlük çekti. Nitekim İTC'nin yapısına uygun olarak okumuş, diplomalı, genç ve memur kesiminden kişiler aday gösterilmek istense de taşrada bu kriterlere uygun kişiler bulmak oldukça zordu. Dolayısıyla cemiyetin taşrada sadece kendine bağlı üye olanlara değil kimi zaman bölgede güç sahibi olan eşraf ve toprak sahibi kimselere destek verdiği ve bu isimlerin listelere girdiği anlaşılmaktadır (Demir, 2007: 77-79; Sancaktar, 2021: 86). Buna binaen Arap vilayetlerindeki pek çok bölgede mebusluk için Kanun-ı Esasi'nin belirlediği kriterleri taşımayan adaylar seçilmiş ve seçim sürecinde pek çok düzensizlikler meydana gelmişti. Irak vilayetlerinde de seçim süreci bazı sıkıntıları beraberinde getirmiş ve İTC için sonradan pek çok sorun teşkil edecek olan adaylar mebus olarak seçilmişlerdi.⁵ Ayrıca cemiyet desteği ile seçimlerde yer alıp meclise giren mebusların bir kısmı

¹ Çalışmanın geri kalan kısmında İttihat ve Terakki Cemiyeti, İTC kısaltmasıyla verilecektir.

² Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin Bey'in teşvikiyle 14 Eylül'de aralarında Ahmet Fazıl, Mahir Sahit, Celaleddin Arif ve Nurettin Ferruh'un bulunduğu bir grup tarafından İstanbul'da kuruldu (Akşin, 2017: 165).

³ Ahrar Fırkası mensubu olarak meclise giren Ankara mebusu Mahir Sacit olmuştu (Akşin, 2017: 177). Ancak Ahrar Fırkası, ilk seçimde bir mebus çıkarmasına rağmen daha sonraki süreçte meclis faaliyetleri gerçekleştirerek İTC'ye karşı olan mebusların desteğini kazanmıştı. 1908 seçimlerinden sonra bazı mebuslar Ahrar Fırkası ile birlikte hareket etmişlerdi (Sancaktar, 2021: 77). Aykut Kansu ise 1908 seçimlerinde İTC ve Ahrar Fırkası arasında bir çekişme olduğunu, Ahrar'ın propaganda için çalıştığını ve bu nispetle muhalefetin de bir gücü olduğunu iddia eder (Kansu, 2002: 226-227).

⁴ İttihad ve Terakki'ye muhalif olarak bilinen Şerif Paşa hatıralarında, seçim zamanında yolsuzluk ve kargaşanın yaşandığını ve İTC'nin seçimi idrak edemeyen halkın bilgisizliğinden yararlanarak baskı uyguladığını iddia ederek cemiyeti sert bir dille eleştirir. Ayrıntılı bilgi için bk. Şerif Paşa, 1990: 22. Ayrıca Ahmet Emin Yalman da 1908 seçimlerinde düşük rekabet ve nispeten az seçim kampanyası olduğunu, İTC'nin baskı uyguladığını, halkın oylarının manipüle edildiğini ve liberal partinin zayıf örgütlenmesinden dolayı İTC'nin gölgesinde kaldığını zikreder (2020: 271).

⁵ Irak'taki seçimlerin gerçek bir seçim olmayıp daha çok tayin olduğunu düşünen bazı Arap müellifler bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan Ali el-Verdi, Irak'ta çok az kişi haricinde seçimin ne olduğunu kimsenin bilmemesinden İTC'nin yararlandığını ve cemiyetin istediği kişinin mebus olarak atandığını ileri sürmüştür (1417: 3, 167). Azzavi de Verdi'yi destekler mahiyette seçimlerin hür bir şekilde yapılmadığını iddia etmiştir (1955: 8, 165-166). Duri de aynı şekilde İTC'nin seçimlere müdahale ettiğini ve onların desteği olmadan taşrada seçilmenin zor olduğunu zikretmiştir (1987: 216).

da İttihatçı olmayıp zamanla cemiyetten ayrılarak kendi gruplarını oluşturmuşlardı (Kayalı, 2018: 78). Taşra seçimlerinde karşılaşılan en büyük güçlüklerden bir tanesi de seçim işlemlerinin bir hayli uzun olmasıydı. 3 Ağustos 1908'de seçim yasasının sancaklara dağıtılmasıyla başlayan süreç Meclis-i Mebusan'ın açıldığı 17 Aralık 1908 tarihine kadar sürmüş ve bu da yaklaşık dört buçuk aylık bir zaman dilimine denk gelmişti (Demir, 2007: 59-61). Bu çalışma 1908 yılında Irak kıtasının kalbinde yer alan Bağdat vilayetinde seçim sürecinde yaşananları ve seçim sonucunda Meclis-i Mebusan'a gönderilen mebusların kimliklerini ve meclisteki faaliyetlerini ele almaktadır.

1. Bağdat Vilayetinde 1908 Seçimleri

1908 seçimlerinde Arap vilayetlerindeki seçim süreçlerinde bazı düzensizlikler yaşanmış ve özellikle merkezden uzak olan vilayetlerde seçim kanununa uygun olmayan bazı uygulamalar gerçekleşmiştir. Örneğin Mekke ve Cidde'de ön seçimler yapılmayarak o aşama atlanmış ve şehirde bulunan bir grup eşraf sözde seçim komitesi tarafından ikinci aşamada oy kullanacak seçmenler olarak belirlenmişlerdi. Yemen'de ise oranın en önemli kabileleri için ayrı ayrı mebusluklar ayrılarak nüfus tahminlerinin üstünde bir temsil hakkı vilayete verilmişti (Kayalı, 2018: 79-80). Irak vilayetlerinde de seçim süreci bazı sıkıntıları beraberinde getirmiş ve İTC için sonradan pek çok sorun teşkil edecek olan adaylar mebus olarak seçilmişlerdi. Irak'taki seçim bölgeleri Basra vilayetinde Basra merkez, Müntefik, Amare; Bağdat vilayetinde Bağdat merkez, Kerbela ve Divaniye; Musul vilayetinde ise Musul merkez olmak üzere Kerkük ve Süleymaniye olarak belirlenmişti (Ahmad, 2017:147).

II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarında Musul vilayetinde İTC'ye karşı güçlü bir muhalefetin olduğu bilinmektedir. Ekim ayı ortalarında Musul'a giden İTC heyetinin şehirdeki cemiyet aleyhtarı faaliyetleri körükleyerek eylemlerin artmasına neden olduğu bazı çevrelerce iddia edilmiştir. Ayrıca Musul valisi de cemiyet aleyhine çalışmış ve şubelerin vilayette faaliyetlerini sonlandırarak kapatılmalarına neden olmuştu. Bu yüzden İttihatçılar bölgede bir varlık gösteremeyerek kendi adaylarının seçilmesini sağlayamamışlardı. Musul'dan bağımsız aday olan Muhammed Ali Fazıl Efendi ile Keldani cemaatine mensup Davud Yusufani merkez sancağı için mebus olarak meclise gönderilmişlerdi.⁶

1908 seçimlerinde Basra vilayetinde de İttihatçılar genel seçimlerde istedikleri başarıyı tam olarak elde edememişlerdi. Vilayette İttihat ve Terakki'nin desteği ve adayların yerel itibarı belirleyici unsur olarak ön plana çıkmış ve bu bağlamda cemiyetin desteklediği eşraftan kişiler mebus olarak aday gösterilmişlerdi. Basra vilayet merkezinde en önemli eşraf ailelerinden Züheyrzadelerden Ahmed Paşa ve Seyyid Talib en-Nakib mebus olarak seçilmişlerdi. Sonuçta cemiyet Basra'da tam olarak kendi istediği adayları mebus olarak seçtirememiş ve eşrafla bir iş birliği yapmak durumunda kalmıştı. Yerel muteberan ise hem manevi hem de fiziksel gücünü halka baskı yaparak meclise girmek için kullanmış ve var olan nüfuzunu bu şekilde daha da arttırmayı başarmıştı.⁷

İttihatçılar Bağdat'ta Irak'ın diğer vilayetlerine nazaran daha örgütlü bir yapı içerisinde oldukları için mebusluk için belirledikleri adayların seçilme ihtimali yüksek olmuştur. Nitekim Irak kıtasının merkezi sayılabilecek olan Bağdat vilayetinde İttihatçılar Temmuz 1908

⁶ Bu mebuslardan Davud Yusufani hem Mutedilhürriyetperveran fırkası üyesi olmuş hem de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Musul'daki şubesinin idari heyetinde yer alarak İTC'nin karşı safında siyasi hayatını sürdürmüştür. Bk. Kansu, 2002: 348; Hut, 2006: 173.

⁷ Özellikle Seyyid Talib Paşa'nın halka baskı yaptığına dair pek çok şikâyet telgrafı merkeze ulaştığı için vekilliği Meclis-i Mebusan'da tartışılmıştı. Talib ve Basra mebusları üzerine dönen tartışmalar için bk. Kurt, 2015: 164-168.

öncesinde vilayette bir yapılaşma içerisinde olmuşlardı. Bağdat'taki bu cemiyet taraftarları Meclis-i Mebusan seçimleri için vilayette hemen harekete geçmişlerdi. Ancak İTC temsilcileri, Bağdat'ta yapılacak olan bir seçim kampanyasının ciddi rahatsızlıklara neden olabileceğini da hesaba katarak sessiz bir propaganda faaliyeti yürütmeye karar verdiler. Nitekim oluşacak olan yeni bir kargaşa ortamında Arap aşiretlerin de devreye girebileceği ve Osmanlı'nın buradaki konumunu tehlikeye sokacağı; vilayette yağma ve hırsızlık vakalarının artacağı ve kaos ortamının geri döneceği göz önünde bulundurulmuştu (The National Archives (TNA), Foreign Office Archives (FO) 424/217, nr. 54, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey).

Bağdat vilayetindeki seçimlerde merkez ve sancaklardan kaç milletvekili çıkarılabileceği ile ilgili vali vekili Muhammed Fazıl Paşa başkanlığında yapılan araştırmada hangi bölgenin ne kadar nüfusu olduğu hesaplanmaya çalışıldı. Bu hesaplamalara göre Bağdat merkez sancağına bağlı olan sekiz kazanın 148.275 erkek nüfusunun olduğu ve bu sayıya dayanarak üç mebusun çıkarılabileceği tespit edildi (T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT). 2656/55, 7 Kasım 1908). Vilayetin diğer sancaklarında ise bazı sorunlar yaşanmış ve bilhassa Kerbela sancağının nüfusunun hesaplanmasında sıkıntılar çıkmış ve sancağa bağlı aşiretlerin bu seçime dâhil edilip edilmeyeceği tartışma konusu olmuştu. Kerbela sancağının 23.336, Hindiyeye kazasının ise 1.530 kişiden oluştuğu, bölgede bulunan çok sayıda aşiretlerin ise nüfus sayımına katılmak istememesinden dolayı erkek nüfus oranının tam olarak tespit edilemediği merkeze bildirilmişti. Osmanlı merkezi yönetimi nüfus defterlerinde kayıtlı olmayan ahalinin de seçime katılması için Bağdat, Suriye, Musul ve Basra olmak üzere özellikle Arap bölgelerindeki valiliklere tebligat göndererek bu kişilerin bir an önce tespit edilip seçimlerden mahrum kalmamasını emretmişti. Ancak aşiretlerin nüfus defterlerini teslim etmekte gösterdikleri isteksizlik bu kararın gözden geçirilmesine neden olmuştu. Nitekim Dâhiliye Nezareti “İntihâb için ahali de cebr olunamaz. Ruesa-yı aşâir nüfus mevcûdesini mübeyyin defteri vermemeğe ısrar ederlerse kendi kendilerini hak-ı intihâbattan mahrum etmiş olurlar.” demiştir. Dolayısıyla hükümet nüfus sayımına zorlanırlarsa o bölgeden göçecekleri tehdidinde bulunan aşiretlerin dağılmalarının önüne geçmek için nüfus defterlerini teslim etmek istemeyenlerin buna zorlanmamasını ve istemedikleri takdirde seçime katılmama haklarının olduğunu Bağdat vilayeti valiliğine bildirmişti. Buna bağlı olarak Fazıl Paşa nüfus hakkında Babıali'ye tahmini bir sayı verirken aşiretlerin birçoğunun bu seçime katılmayacağını da iletmışti (BOA, DH.MKT. 2647/21, 2 Kasım 1908).⁸ Sonuçta Bağdat vilayetinde nüfus oranlarıyla eş değer olarak Bağdat merkezden üç, Divaniye'den iki ve Kerbela'dan bir olmak üzere toplamda altı mebus seçilebileceği tespit edilmiş ve adaylar bu yönde belirlenmişti.⁹

1908 seçim sürecinde Bağdat vilayetinde bazı usulsüzlükler ve yanlışlıklar yaşandığına dair şikâyetler bölgeden yükselmışti. Seçime usulsüzlük bulaştığı ve mebus adaylarının müntehibler (seçmen) üzerinde baskı uyguladığına dair şikâyet telgrafları Bağdat'tan İstanbul'a gönderildi. İlk olarak Bağdat'ın ileri gelenlerinden yaklaşık yirmi beş kişinin imzasının olduğu 11 Aralık 1908 tarihli bir telgrafta seçimlerde bazı haksızlıklar yapıldığı ve müntehiblerin sayılarının doğru verilmediği iddia edilmişti (BOA, DH.MKT. 2703/37, 11 Aralık 1908).

⁸ Toplam nüfusun 25.000'i geçmesinden ötürü Kerbela'dan bir mebusun seçilmesine karar verilmiştir. Aynı belge, (BOA, DH.MKT. 2647/21, Lef 2, 4 Kasım 1908; DH.MKT. 2656/55, 7 Kasım 1908; DH.MKT. 2663/87, Lef 2, 28 Aralık 1908; DH.MKT 2684/51, Lef 2, 16 Aralık 1908).

⁹ Bağdat merkez sancağında yapılan seçimlere vilayetteki İTC heyetine karşı çıkan ve sonraki dönemlerde de cemiyetin karşı saflarında yer alacak olan eşraftan bazı kişilerin de katıldığı, ancak yeterli oyu alamadıkları için mebus seçilemedikleri seçim mazbatalarına bakıldığında anlaşılmaktadır. Bu isimlerden bazıları Süveydizade Yusuf Efendi, Nakib Abdurrahman Efendi, Paçacızade Hacı Abdurrahman Efendi, Paçacızade Hasan Efendi, Paçacızade Numan Efendi'dir. Ayrıntılar için bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM), 1908 Seçim Mazbatası (SM. 39/M/1, 30 Aralık 1908).

Ancak vali vekili Fazıl Paşa tarafından yapılan tahkikatta durumun bir yanlış anlaşılardan ibaret olduğu tespit edilmişti. Ahali Bağdat'ın bir vilayet ve bir daire-i belediyeden ibaret olduğunu ve buna binaen de bir seçim bölgesi olduğunu düşünerek seçimlerde sayıların fazla verildiğini zannetmişlerdi. Oysaki İntihâb-ı Mebusan Nizamnamesinin otuz dokuzuncu maddesine göre Bağdat vilayetinin dokuz şubeye ayrıldığı ve bu hususun kanuna aykırı olmadığı tespit edilmişti. Şikâyeti yapan Suku'l-Azl mahallesi sakinlerinin istedikleri kişinin seçimi kazanamamasından ötürü böyle bir hareket içerisinde girdikleri ve seçime fesat karıştırıldığını iddia ettikleri anlaşılmıştı (BOA, DH.MKT. 2703/37, Lef 3, 11 Ocak 1909).

Bağdat vilayetine bağlı Kerbela sancağındaki seçim sürecinde mebus adayının seçmenler üzerinde nüfuzunu kullanarak usulsüzlük yaptığına dair telgraflar bölgeden Dersaadet'e gönderilmiş ve bu durumun çözüme kavuşturulması talep edilmişti. Kerbela merkezinden Sinan Ali ve rüfekası tarafından gönderilen 19 Ekim 1908 tarihli telgrafta Necef ve Hindiyeye kazalarındaki aşiret ve halkın hükümet memurlarıyla bazı nüfuz sahibi kimselerin etkisinde kalarak oy kullandıkları iddia edilmişti. Ayrıca zamanında kentte yaptığı türlü kötülükler ve rezillikle anılan, hatta bir dönem hapis cezası bile alan eski belediye başkanı Hafızade Abdülmehdi'nin mebus seçileceği haberinin Kerbela'da oldukça üzüntüyle karşılandığını da belirtmişlerdi (BOA, DH.MKT 2689/1, 19 Ekim 1908).¹⁰ Sinan Ali ve arkadaşları Abdülmehdi Bey'in Kerbela sancağı mebusluğunu kabul etmeyip bu hususta Osmanlı merkezi yönetiminin adil davranarak karar vermesini talep etmişlerdi (BOA, DH.MKT 2689/1, 19 Ekim 1908). Dersaadet bu şikâyet telgrafı üzerine tahkikat yapılması için merkez vilayete emir verdi (BOA, DH.MKT 2689/1, Lef 2, 22 Aralık 1908). Ancak sonraki süreçte görüldüğü üzere mebusluğunun düşürülmesi gibi bir karar verilmemiş ve Abdülmehdi Bey görevine devam etmiş; hatta meclise üçüncü dönemde bile girmeyi başarmıştı.¹¹

Bir diğer usulsüzlük iddiası ise Divaniye mebusu olarak seçilen Şevket Paşa hakkında olmuş ve paşanın seçimlerde nüfuzunu kullanarak müntehibler üzerinde baskı uyguladığı iddia edilmişti. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Bağdat vilayetine konu hakkında soruşturma yapılmasını emretti. Yapılan tahkikat neticesinde Şevket Bey'in Şamiye kazası kaymakamı olarak görev yaptığı bölgeden yirmi dört oy alarak Divaniye sancağı namına mebus seçildiği, seçmenler üzerinde bir baskı uygulayıp seçimin iptalini gerektirecek bir duruma sebebiyet vermediği sonucuna varıldı (BOA, DH.MKT. 2715/12, Lef 2, 12 Şubat 1909). Böylelikle Şevket Bey hakkında yapılan şikâyetler sonuçsuz kalmış ve mebusluğu onaylanmıştı (Güneş, 1997: 2, 23). Ancak sonraki dönemlerde İstanbul'a Şevket Bey hakkında yeni şikâyetler gitmeye devam etti. Hüseyin Nazım Paşa (1909-1911), Bağdat valisi iken Şevket Bey'e yönelik suçlamalarda bulunmuş ve kendisinin eski nüfuzunu kullanarak Divaniye bölgesinde bazı hak

¹⁰ II. Abdülhamid döneminde belediye başkanlığı görevinde iken Hafızade Abdülmehdi hakkında çeşitli şikâyetler yapılmıştı. Bunlardan bir tanesi geldiği günden beri maaşını alamayan Kerbela Belediye tabibi İbrahim Efendi'nin Abdülmehdi Bey'in Bağdat'ta bir süre fesat cemiyetine mensup olduğu için hapis yattığı, ancak ardından belediye reisliğine getirildiği, fakat bu görevi de kötüye kullanarak belediye gelirlerini suiistimal ettiğine dair olan şikâyet telgrafıdır. Hatta bu telgrafta İranlı bir hamisinin olduğu ve şehirde ona bağlı kararlar verdiği de söylenmişti. (BOA, DH.MKT. 950/9, 19 Nisan 1905). Abdülmehdi Efendi mebus olduktan sonra kendisine İran hükümeti tarafından nişan takdim edilmişti (İrade, Taltifat, (İ.TAL). 475/49, Lef 2, 5 Aralık 1911).

¹¹ I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Kerbela'da hükümete karşı bazı ayaklanmalar yaşanmıştı. Abdülmehdi Bey'in de hükümete güven ve bağlılığı sarsmak maksadıyla bölgede propaganda yaparak halkı ayaklandırmaya teşvik ettiği düşünülmüştü. Bu yüzden Abdülmehdi Bey'in daha fazla olayların büyümemesi için merkezi hükümet tarafından Kerbela'ya girişi yasaklanmıştı. Kerbela ve çevresindeki isyanlarla Abdülmehdi Bey'in bu husustaki dahli için bk. Bostancı, 2019: 36, 53. 1915 Kerbela olayları sonrasında Abdülmehdi Bey'in hakkında soruşturma açılmış ancak soruşturma tamamlanmadan Kerbela mebusu vefat etmişti. Abdülmehdi Efendi'nin vefat ettiği Bağdat vilayetinden merkeze bildirilmişti (BOA, Dâhiliye Nezareti, İdare-i Umumiye (DH.İ.UM). 49/19, 10 Aralık 1915).

ihlalleri yaptığını ve hazineyi zarara soktuğunu Dersaadet'e rapor etmişti (BOA, Dâhiliye Nezareti, Mütenevvia Kısmı (DH.MTV). 21/15, Lef 2, 23 Ekim 1910; Lef 3, 31 Ekim 1910).

2. Bağdat Vilayeti Mebusları ve Meclis-i Mebusan Tecrübeleri

Bağdat vilayetinde seçim işlemleri bir hayli uzun sürdü ve nihayetinde Bağdat merkezden Babanzade İsmail Hakkı Bey, Sason Eski (Haskil) Efendi ve Alûsîzade Hacı Ali Efendi, Divaniye'den Seyyid Mustafa Nuri Efendi ile Mehmed Şevket Paşa ve Kerbela'dan Abdülmehdi Efendi mebus olarak seçildiler (Kansu, 2002: 438-439; Güneş, 1997: 2, 23; Demir, 2007: 382-383; Verdi, 1417: 3, 168; Azzavi, 1955: 8, 165-166). Seçilen mebuslardan ikisi İTC'nin iki önemli üyesi olarak Bağdat'tan meclise girdiler. Bu isimlerden ilki İsmail Hakkı Babanzade oldu. Irak'ın önemli sülalelerinden Baban hanedanının bir mensubu olan İsmail Hakkı Babanzade 1876'da Bağdat'ta dünyaya geldi. Babası Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği döneminde (1869-1872) mühürdarlığını yapmıştı. Mülkiye ve hukuk mekteplerini bitirip sırasıyla mühendis mektebinde öğretmenlik, Hariciye Nezaretinde "Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî Mümeyyizliği" ve *İkdam* gazetesinde yazarlık yaptı. Nitekim İsmail Hakkı, Bağdat'a dönmeyip İstanbul'da kalmayı tercih ederek çalışma hayatına burada atılmıştı.¹² Ancak ailesinin kökenleri Bağdat vilayetine uzandığı için bu bölgeden seçilme hakkına sahip olmuş ve hatta bu hususta *Tanin* gazetesinde de bir yazı kaleme almıştı. Makalesinde, bir vilayette mukim olmayanların da oradan seçilebilme hakkını savunmuş ve büyük şehirlerde eğitim almış insanların seçilmesinin vilayetteki cahil kesimin seçilmesinden daha değerli olduğunu iddia etmişti (Kayalı, 2018: 79).¹³ 1908 seçimlerinde Bağdat merkezinden otuz dokuz, toplamda doksan sekiz oyla mebus seçilen Babanzade'nin mazbatası hızlı bir şekilde meclise gönderildi ve mebusluğu 21 Kanun-ı Sani 1324 (3 Şubat 1909) tarihindeki Meclis-i Mebusan oturumunda kabul edildi (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), c. 1, s. 457; BOA, DH.MKT. 2683/47, 15 Aralık 1908; DH.MKT. 2694/68, 17 Aralık 1908; TBMM, SM 39/M/1, 30 Aralık 1908).¹⁴ Bağdat mebusu olarak girdiği mecliste daha sonra Maarif Nazırlığına kadar yükselmişti.¹⁵ Fakat bu görevde kısa bir süre kaldı ve ikinci dönem mecliste Divaniye mebusu olarak görev yaptı (Güneş, 1997: 2, 280; Çankaya, 1968-69: 2, 996-997).¹⁶

¹² İsmail Hakkı Bey, bakanlık ve mebusluk görevlerinden sonra 1913 yılında henüz genç yaşta olmasına rağmen kalp krizi sonucu vefat etti. Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Locwood-Drummond, 1997: 16; Güneş, 1997: 2, 280; Çankaya, 1968-69: 2, 996-997; Kunalp, 1999: 84; Hut, 2013: 101-122. Babanzade vefat ettikten sonra eşine maaş bağlanmıştı (BOA, Babıali Evrak Odası (BEO). 4300/322451, 12 Temmuz 1914). Feroz Ahmad, eğitim ve çalışma hayatını İstanbul'da sürdüren İsmail Hakkı'nın kimliği ve aidiyeti ile ilgili şu sorgulamayı yapar: "Iraklı İsmail Hakkı kendini nasıl tanımlıyordu? Iraklı önde gelen bir Kürt ailesinin bireyi ve İTC'nin önemli bir üyesiydi. Bağdat'tan seçilmişti, *Tanin*'de yazıyordu. Ancak İmparatorluk sona erdiğinde ailesinin yarısı Türkiye'de yarısı Irak'ta kaldı." (Ahmad, 2017: 147).

¹³ İsmail Hakkı, *Tanin*'de memleketinden uzakta eğitim almış kimselerin mebus olurlarsa daha iyi hizmet verebileceklerini, doğdukları yere duydukları özlemle daha çok çalışacaklarını ifade etmişti (*Tanin*, nr. 41, 10 Eylül 1908). Bir dönem *Tanin* gazetesinde beraber çalıştığı Hüseyin Cahid anılarında Babanzade'nin önemli bir fikir adamı olup, harici siyasetten anladığını zikretmiş ve ondan şu ifadelerle bahsetmişti: "İTC içinde münevver, Avrupa'yı bilir, okumuş ve daima okuyan, çalışan bir unsur idi. Meşrutiyetin ilk zamanlarında gizli bir ihtilal cemiyetinden aşikâr bir siyasi parti haline geçmek safhalarında bulunan İTC için buhranlar ve mücadeleler geçirirken Babanzade, nazari bilgisi ve köklü hiss-i selimi ile daima itidal tarafında, doğru yol üzerinde idi. Askerlerin siyasetle uğraşmaları gayesini cemiyet içinde temin için mücadele eden arkadaşların arasında İsmail Hakkı da başta geliyordu." (Yalçın, 2019: 203).

¹⁴ Babanzade İsmail Hakkı Bey'in seçim mazbatasını için bk. TBMM, SM. 39/M/1, 30 Aralık 1908.

¹⁵ Babanzade'nin Maarif Nazırı olarak atanması için bk. BOA, İrade, Dosya Usulü (İ.DUİT). 8/31, 2 Mart 1911.

¹⁶ İsmail Hakkı Babanzade mebus seçildikten sonra doğuya uzunca bir seyahat gerçekleştirip Bağdat başta olmak üzere civar yerleri dolaşarak buralar hakkındaki kanaatlerini *Irak Mektupları* çatısı altında birleştirdi. Geçtiği kasabaların durumundan, ahalisinden ve siyasi ve sosyal hallerinden bahsederek yöre hakkında oldukça önemli bilgiler verdi. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı, 1329; 2002.

Babanzade İsmail Hakkı'dan sonra İTC'nin Bağdat'taki en önemli temsilcisi Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden biri olan Sason Efendi'dir. Bağdat'ta ticaretle meşgul olan Sason Efendi 1875 yılında Eskel Efendi'nin oğlu olarak Bağdat'ta dünyaya geldi. Eğitimine önce Bağdat'taki Alliance Israelite Okulu'nda başladı ve bu okulda Arapça ve Fransızca'yı öğrendi. Ardından İstanbul'a giderek burada özel muallim okulunda Türkçeyi öğrendi. Buradan da bir süre yurt dışına giderek eğitimini orada tamamladı. İstanbul, Londra ve Viyana'da eğitim alan ve Türkçe, Fransızca ve Almanca olmak üzere muhtelif dillere hâkim olan Sason Efendi ilk olarak Bağdat vilayeti tercümanlığı görevine getirildi (Güneş, 1997: 2, 281; Ahmad, 2017: 132-133; BOA, Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİD.d.) 77/439, 19 Ocak 1914). 1883 yılında göreve başlayıp memuriyet basamaklarında çalışkanlığı ve becerisiyle hızla yükselmiş ve bazı imtiyazlar ile dördüncü rütbeden Mecidiye nişanı alarak taltif edilmişti. Başarılarıyla takdir topladığı için II. Abdülhamid tarafından bir dönem İdare-i Nehriyye Müdürlüğüne de getirilmişti (BOA, DH.SAİD.d. 77/439, 19 Ocak 1914).¹⁷ Nitekim Sason Efendi liyakatiyle hem “devr-i sabık” döneminde yükselmiş hem de Meşrutiyet'in yeniden ilanı sonrası cemiyetin ön saflarında yer almayı başarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Selanik'ten sonra en çok Yahudi nüfusu barındıran Bağdat'ta, Yahudilerin temsil edilmesi için meclise bir vekil göndermeleri oldukça önemli karşılanmış ve İTC'nin bu hareketi anayasada da belirtildiği üzere Müslüman ve gayrimüslim ayrılığının yaşanmayacağına bir delil sayılmıştı (Verdi, 1417: 3, 168).¹⁸ Yahudilerin vilayetteki miktarı, en son yapılan nüfus sayımında otuz beş bin olarak gösterilmiş olsa da elli bin civarında oldukları tahmin edilmekteydi. Bağdat'taki Yahudilerin büyük bir kısmı zengin ve mal sahibi olsa da çok az bir kesiminin fakirlik çektiği bilinmektedir. Yahudilerin en önemli dini lideri padişah tarafından atanan Başshaham olup kendi milleti ve Osmanlı yetkilileri arasında bir aracı konumunda bulunurdu. Ancak Haham, vilayetteki nüfuzlu Yahudiler tarafından yönetilip daha çok onların emirleri doğrultusunda hareket edebilirdi. Bu kişiler vali ve diğer yetkililerle birlikte bir komisyon oluşturarak bir araya gelmiş ve Yahudilerle ilgili mevzularda beraber karar vermişlerdi.¹⁹ Bağdat'ın en zengin mahallelerinde yaşayıp maddi gücü ellerinde tutan Yahudilerin Sason Efendi'yle birlikte mecliste temsiliyet elde etmeleri Bağdat'taki bazı Müslümanları oldukça rahatsız etmişti. Yahudilerin büyük çoğunluğunun Bağdat'ta ticaretle uğraşmaları ve yerel ticareti tam anlamıyla tekelleştirmeleri ne Müslümanların ne de Hıristiyanların onlarla rekabet edecek güçte olmaları, vilayette oldukça huzursuzluk yaratmıştı

¹⁷ Sason Efendi'ye Bağdat'taki memurluğu esnasında verilen imtiyaz ve taltifler ise şunlardır: Bağdat vilayeti tercümanı Sason Efendi'ye rütbe-i salise tevcihi için bk. BOA, İrade, Dâhiliye (İ.DH). 974/76948, Lef 4, 29 Ocak 1886; Hizmet ve sadakati dolayısı Musevi Menahem Sason Efendi'nin rütbeyle taltifi; DH.MKT 1770/40, 13 Ekim 1890; İran Devleti tarafından Bağdat Vilayeti Tercümanı Sason Efendi'ye verilen nişan; İ.TAL. 101/68, Lef 2, 5 Ağustos 1896.

¹⁸ Yarom Harel ise eski rejimin Müslüman destekçilerinin Sason Efendi'nin seçilmemesi için uğraştıklarını ancak başarılı olamadıklarını iddia eder (Harel, 2010: 2138).

¹⁹ Foreign Office belgeleri içerisinde yer alan rapor, üzerinde pek fazla bir değişiklik yapmadan makale formatında yayımlayan Elie Kedorie, Bağdat'taki Yahudiler hakkında pek çok bilgiyi içeren bu raporun Bağdat'ın İngiliz konsoloslukunda çalışan Haron Davud Shobet tarafından yazmış olduğunu iddia etmektedir. Raporun sonunda yer alan H.D.S. isim kısaltmasının bu kişiye ait olduğunu belirtir (Kedouire, 1971: 355). Rapor, Bağdat'ta söz sahibi olan ve Yahudilerin bölgedeki kaderini belirleyenler olarak Menahim Salih Daniel'in, banker Joseph Shentob'un, tüccar Hiskel Yhooda ve Yehuf Zeloof ve Shaoul Shaashouna'nın, banker, tüccar ve toprak sahibi Sion Aboodi'nin isimleri verilir. Oldukça ayrıntılı bir şekilde hazırlanan raporda, Yahudilerin gelirleri, ödedikleri vergiler, eğitim durumları ve sosyal hayatları hakkında bilgiler vardır. Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne yürekten bağlı olsalar da bir kesiminin “hasta adam”ın iyileşeceğine şüpheyle baktığı da belirtilmiştir. Raporun ayrıntıları için bk. TNA, FO 424/223, nr. 4, Sir G. Lowter to Sir E. Grey. Rapor, adı geçen Sason ve Haskiel (Hiskel) Efendilerin isimlerini Charles Issawi Bağdat'ta uluslararası ticaretle uğraşan Yahudi iş dünyasının nüfuzlu kimseleri arasında zikretmiştir (1988: 25).

(TNA, FO 424/220, nr. 39, Sir G. Lowther to Sir Edward Grey). Yine de 1908 seçimlerinde Yahudileri temsilen Sason Efendi altmış iki oy alarak Bağdat'tan mebus seçilip Meclis-i Mebusan'a gönderildi (Güneş, 1997: 2, 281).²⁰

Bağdat vilayetinden seçilen Babanzade ve Sason Efendi gibi mebuslar İTC'nin desteği ile meclise girmiş ve cemiyet bünyesinde siyasi faaliyetlerine devam etmişlerdi.²¹ Diğer bir kısmı ise bağımsız aday olarak girdikleri meclis içerisinde, cemiyete muhalif olan fırkalara katılarak İTC karşıtı faaliyetler içerisinde olmayı tercih ettiler. Bağdat'tan bağımsız olarak seçimlere katılan ve İsmail Hakkı'dan sonra en çok oy alan Alusizade Hacı Ali Efendi, 1866 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Rüştüye ve Hususî mektepte okuduktan sonra bir müddet Hukuk Mektebinde Mecelle öğretmenliği yaptı. 30 Aralık 1908'de 88 oy alarak Bağdat'tan mebus seçildi (Güneş, 1997: 2, 279). Hacı Ali Efendi, meclise girdikten sonra, İTC'ye muhalif olan ve daha çok Arap, Rum ve Arnavut mebuslardan oluşan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı (Tunaya, 1984: 1, 282).²² Bağdat vilayetinin Divaniye sancağından bağımsız aday olarak katılan ve elli iki oy ile mebus seçilen Seyyid Mustafa Nuri Efendi 1846 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Medresedeki eğitimini bitirdikten sonra bir süre müftülük yaptı. Mebus seçilmeden evvel Hille müftülüğü görevinde bulunmaktaydı. 2 Kasım 1908'de Divaniye'den mebus seçildi. Bağdat mebusu 1909'da İstanbul'da çoğunlukla Suriyeli Araplardan oluşan Münteda el-Edebi kulübüne dâhil oldu, ardından Hürriyet ve İtilaf'ın Bağdat'ta teşekkül eden cemiyetine katıldı (Güneş, 1997: 2, 282).²³

Bağımsız aday olarak seçimlere katılıp Divaniye'den kırk bir oy alarak mebus seçilen Rıfat Beyzade Şevket Paşa, 1857'de Bağdat'ta dünyaya geldi. Hacı Rıfat Bey'in oğlu olup hususî bir mektepte okudu ve ardından mektupçuluk ve mutasarrıf vekilliği yaptı. 2 Kasım 1908'de Divaniye'den mebus seçildi. Meclis-i Mebusan'ın üçüncü devresinde de mebusluk görevini sürdürdü. Bağdat mebusu siyasi mücadelesini İTC'nin karşı saflarında sürdürerek Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin önemli üyelerinden bir tanesi oldu (Güneş, 1997: 2, 283).²⁴ Bir diğer mebus Kerbela'dan seçilen Abdülmehti Efendi oldu. 1873'te Kerbela'da dünyaya geldi. Hususî mektepte okuyup mahkeme üyeliği ve Kerbela belediye reisliği yaptı. 16 Aralık 1908'de merkez, Necef ve Hindiyeye kazalarından toplamda yüz yirmi iki oy alarak Kerbela'dan mebus seçildi. Üçüncü devrede de aynı görevi sürdürdü. Mehdi Efendi, seçimlerden kısa bir müddet sonra İTC'nin karşı cenahında yer almayı seçti. Kasım 1909'da İstanbul'da kurulan ve Berat Mebusu İsmail Kemal, Halep Mebusu Nafi Paşa'nın bulunduğu bir ekiple Hürriyetperveran fırkasının kurucuları arasında yerini aldı (Güneş, 1997, 2, 284; Tunaya, 1984, 208).²⁵

²⁰ Sason Efendi'nin seçim mazbatası için bk. *TBMMA*, SM. 40/M/1, 30 Aralık 1908. Mecliste Yahudi cemaatini temsilen Sason Efendi'yle birlikte dört milletvekili bulunuyordu. Bu mebusların hepsi İTC üyesi olarak biliniyorlardı ve daha çok ekonomik ve mali konulara meclis oturumlarında yakınlık gösteriyorlardı. Bu yüzden bir dönem İttihatçılar, devlet yapısına da nüfuz etmek ve uygulanacak politikaları da etkilemek için Sason Efendi'nin ticaret müsteşarı olarak atanmasını sağlamışlardı. Mecliste görev yapan diğer Yahudi mebuslar ise Emanuel Karasu, Nesim Masliyah, Albert Feraci olmuştu (Kayalı, 1994: 511-515; Ahmad, 2017: 133).

²¹ İsmail Hakkı Bey 1908 sonrası İTC saflarında yerini almadan evvel de devr-i sabık yönetimini eleştirenlerden bir tanesi olmuştu. Mülkiye'nin son sınıfında öğrenci iken II. Abdülhamid'in okuttuğu mevhitte dağıtılan şekerleri arkadaşları ile birlikte yemeyerek protestoda bulununca okuldan kovulmuştu (Mayak, 2010: 421).

²² Hacı Ali Bey'in seçim mazbatası için bk. *TBMMA*, SM. 38/M/1, 31 Aralık 1908.

²³ Seyyid Mustafa Efendi'nin kurduğu siyasi bağlantılar için bk. Keiko, 1994: 108, 113. Seyyid Mustafa Efendi'nin seçim mazbatası için bk. *TBMMA*, SM. 41/M/1, 31 Aralık 1908.

²⁴ Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden olduğuna dair bk. Tunaya, 1984: 1, 263-264. Şevket Paşa'nın seçim mazbatası için bk. *TBMMA*, SM. 42/M/1, 31 Aralık 1908.

²⁵ Abdülmehti Efendi'nin seçim mazbatası için bk. *TBMMA*, SM. 43/M/1, 20 Aralık 1908. Ayrıca Hasan Kayalı 1908 seçimlerinde İTC'nin desteklediği birçok Arap mebusun meclise girdikten sonra İTC'ye muhalif olarak Hürriyet ve İtilaf'ın yanında yer almayı seçtiklerini ve merkezîyetçiliği reddettiklerini iddia etmektedir (Kayalı, 2008: 36).

1908 seçim süreci sonucunda Bağdat vilayetinden seçilen mebuslar Meclis-i Mebusan'a katılmak için yola çıkmaya karar vermişlerdi. Mebusların ayrılacakları gün Bağdat belediyesi bir davet vermiş ve Kerh yakınlarında büyük bir çadır kurarak organizasyon tertiplemişti. Bu davette vali vekili Muhammed Fazıl ile birlikte hem İTC üyeleri hem de Bağdat eşrafı hazır bulunmuştu. Mebuslar mecliste üzerlerine düşen vazifenin idrakinde olduklarını vurgulayarak halka teşekkürlerini sunmuşlar ve ertesi gün İstanbul'a gitmek üzere Fırat yolu üzerinden yola çıkmışlardı. Yolculuk yaklaşık bir ay sürdüğünden dolayı diğer uzak vilayetlerden gelen vekiller gibi onlar da Meclis-i Mebusan'ın açılışına katılamamışlardı. Bağdat mebusları açılıştan ancak dört gün sonra İstanbul'a varabilmişlerdi. Ancak sonraki oturumlarda hazır bulunmuşlardı (BOA, DH.MKT. 2701/27, 7 Ocak 1909; Verdi, 1417: 3, 168-169).²⁶

Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908 tarihinde seçildikleri bölgeden İstanbul'a yetişebilen mebuslarla ve II. Abdülhamid'in de hazır bulunduğu bir törenle açılmış ve kısa süre içerisinde diğer mebusların katılımlarıyla faaliyetlerine hızlı bir şekilde başlamıştı (Demir, 2007: 147-148).²⁷ Meclisin açılışı imparatorlukta oldukça büyük bir heyecan yaşanmasına neden olmuş ve hatta vilayetlerden bu açılışı görmek için insanlar İstanbul'a akın etmişlerdi.²⁸ İstanbul'daki açılış vilayetlere de duyurulmuş ve bu müjdeli haber oradaki idare meclislerinde okunarak konuşmalar ve dualar ile kutlanmıştı. Bağdat vilayetinde meclisin açılışından duyulan memnuniyet, Mebusan ve Ayan meclisine çekilen telgrafla bildirilmiş ve Bağdatlıların bu haberle oldukça mutlu oldukları dile getirilmişti (Zevra, nr. 2192, 2 Ocak 1909).

Meclis-i Mebusan'da dikkat çeken en önemli unsur meclisin kozmopolit bir yapısı olmasıydı. İmparatorluğun her yerinden gelen farklı milletlerden pek çok mebus Osmanlı'nın etnik ve dini çeşitliliğinin en önemli göstergesi olmayı başarmıştı (Demir, 2007: 333). Toplamda iki yüz yetmiş iki mebus içerisinde yüz kırk iki Türk, altmış Arap, yirmi beş Arnavut, yirmi üç Rum, on iki Ermeni, dört Yahudi ve bir İslav (Slav) bulunmaktaydı. Bölgelere göre dağılıma bakıldığında ise Arap vilayetlerinden elli yedi milletvekili mecliste yerini almıştı.²⁹ Bu dağılıma bazı Araplar itiraz etmiş ve Osmanlı nüfus dağılımına göre Arapların yaklaşık on milyon olduğunu ve bu sayıya nazaran meclisteki temsiliyetlerinin az olduğunu iddia etmişlerdi (Kurşun, 1992: 46). Ancak seçimler etnik nüfus oranına göre belirlenmediği için bu itirazlar geçersiz sayılmıştı. İmparatorlukta sayılarının Türklerden daha fazla olduğuna inanan Arapların bir kısmı ise bunu keskin bir ayrımcılık olarak gördüklerini zikrederek tepkilerini ortaya koymuşlardı (Tauber, 1993: 56).

Meclisin açılmasından sonra Arap mebuslarının birçoğu bir araya gelerek İstanbul'da kurulan Uhuvvet-i Arabiyye-i Osmaniye (el-İha-i Arabii'l-Osmani) adlı cemiyete katıldılar. Bu cemiyetin amacı Dersaadet'te yaşayan Arapların bir arada kalmasını sağlayarak ilişkileri kuvvetlendirmek ve imparatorluk içerisindeki soydaşlarının çıkarlarını korumaktı. Derneğin kurucusu ve başkanı Şefik el-Müeyyed olmuş ve Arap mebusları örgütleyerek cemiyet çatısı

²⁶ Mebuslardan bir kısmı İstanbul'da bir müddet kaldıktan sonra seçim bölgelerine geri döndüler. Bu mebuslar arasında Divaniye mebusu Şevket Paşa da bulunuyordu (BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyyet-i Umumiyye Evrâk Odası Kalemî Evrâkı (DH.EUM.VRK). 20/14, 19 Ağustos 1909).

²⁷ Ahmet Emin Yalman seçim sonrası meclis açılışı için gerçekleşen şenlikleri şu şekilde nakleder: "Halkın geniş çaplı şenliklere gelmesi şatafatlı resmigeçitler halinde organize ediliyordu. Bu dönemin en önemli figürleri bir arabanın içerisinde yan yana oturan sarıklı Müslüman bir din adamı ile siyah cüppeli bir Hristiyan din adamıydı. Bu durum, "farklı unsurların birliği/ittihad-ı anasır" ve eşitlik sembolü olarak kabul ediliyordu" (2020: 92).

²⁸ Meclisin açılmasına binaen o gün okullar tatil edilerek mebuslar ve şehre açılışı görmeye gelen pek çok misafir için İstanbul'da geniş güvenlik önlemleri alınmıştı (Sancaktar, 2021: 87).

²⁹ Meclisteki mebusların toplam rakamı konusunda ihtilaf olsa da altmış Arap mebusu olduğunu pek çok tarihçi doğrulamaktadır (Ahmad, 1976: 247; Tunaya, 1984: 3, 172; Shaw, 2017: 2, 334; Kurşun, 1992: 46; Tauber, 1993, 56).

altında birlik olmaya çağırılmıştı (Kayalı, 2018: 81-82). Ayrıca Halep mebusu Nafi Paşa'nın başkanlığında Bağdat, Suriye, Basra, Trablusgarp, Hicaz, Yemen ve Musul vilayetlerinin mebusları bir araya gelerek Meclis-i Mebusan'da muhalefet grubu oluşturmak için siyasi bir program hazırlığı içerisine girmişlerdi (Kurşun, 1992: 50).

Arap mebuslar meclis içerisinde kendi bölgelerindeki sorunlara odaklanarak bu minvalde konuşmalara dâhil olmuşlarsa da farklı vilayetlerdeki çeşitli uygulamalara ve özellikle vergilerdeki bölgesel farklılıklara ilişkin düşüncelerini dile getirmekten kaçınmamışlardı (Kayalı, 2018: 84). Bağdat vilayeti mebusları da meclisteki tartışmalarda yerlerini almış ve çeşitli konularda fikirlerini dile getirmişlerdi. Bilhassa İsmail Hakkı Babanzade Meclis-i Mebusan'da aktif bir siyaset izlemiş, mebus seçildiği vilayet meselelerinde söz alarak fikirlerini beyan etmekten ve kimi zaman mensubu olduğu İTC ile ters düşmekten de çekinmemişti. Bu meselelerin başında Lynch imtiyazı olarak adlandırılan, Basra ve Bağdat arasında vapur seferlerini düzenleyen Osmanlı Devleti'ne ait İdare-i Nehriyye ile İngiltere'nin Lynch Kumpanyasının birleştirilerek anonim bir şirket kurulması tasarısı gelmişti. İTC'nin Irak'ta İngilizlerle bir ortaklık planı bölge halkı tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Tepki gösterenlerin başında ise İsmail Hakkı Bey yer aldı ve meclise bir soru önergesi vererek bu meseleyi tartışmaya açtı.³⁰

Bağdat'ın Musevi vekili olan Sason Efendi daha çok mali konularda mecliste söz alarak müzakerelere katılmayı tercih etmiş ve o da diğer Bağdat mebusları gibi vilayeti ilgilendiren konularda fikirlerini söylemekten çekinmemişti. Sason Efendi, Basra ve Bağdat arasındaki postalandaki gecikmelerin önlenmesi için buralarda iyileştirmeler yapılması hususunda görüşlerini sunmuştu (MMZC: 2, 27). İsmail Hakkı ve Sason Efendi'ye göre daha az söz alan Kerbela ve Divaniye mebusları ise yine vilayetin iç işleri ile ilgili bazı haksız buldukları uygulamaları meclis gündemine taşımışlardı. Kerbela mebusu Abdülmehdi Efendi, bölgede alınan bir rüsumun başka hiçbir yerde alınmadığını ve bu uygulamanın yöre halkına zarar verdiğini dile getirerek kaldırılması talebinde bulunmuştu. Diğer mebuslar da bu haksız uygulamaya karşı çıktıklarını söyleyerek Abdülmehdi Efendi'ye desteklerini sunmuşlardı (Kayalı, 2018: 85).³¹ Divaniye mebusu olan Mustafa Nuri Efendi de Divaniye'ye bağlı olan Semave ve Şamiye kazalarındaki eğitimin yetersiz olduğunu, buralara birer ibtidai ve rüştiye okulu açılmasını, yine Hille kasabasına da bir idadi mektebinin gerekli olduğunu belirterek seçildiği bölgenin ihtiyaçlarını Meclis-i Mebusan'ın gündemine taşımaya özen göstermişti (MMZC: 2, 322-323; MMZC: 3, 44-45). Nihayetinde Bağdat vilayetinden seçilen mebusların mecliste başka konular hakkında söz alıp konuştuğu görülse de ağırlıklı olarak seçildikleri bölgelerin sorunlarını gündeme getirmeye çalıştıkları ve çözüm önerileri sunarak vilayetin gelişmesi ve kalkınması için uğraş verdikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç

II. Abdülhamid'in anayasayı yeniden ilan etmesi ve Meclis-i Mebusan'ın en kısa sürede toplanacağını duyurması Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok yerinde coşkuyla karşılanmıştı. Ancak anayasanın yürürlüğe gireceği haberine karşı bazı yerlerde farklı yaklaşımlar görülmüştü. Özellikle Arap vilayetlerinde bazı kesimler yeni rejime kuşkuyla yaklaşmıştı. Bu yüzden Osmanlı topraklarındaki bütün Arap vilayetlerinde Meşrutiyet'in aynı şekilde

³⁰ Lynch meselesi ve İsmail Hakkı Bey'in bu husustaki itirazlarının ayrıntıları için bk. Kurt, 2009; MMZC: 1, 124, 251-258. Ayrıca mecliste yine Bağdat vilayetini ilgilendiren bir husus olan Bağdat Demiryolu hakkında ve vilayette halktan alınan farklı vergiler hususunda da görüş beyan etmişti (MMZC: 2, 56-81; MMZC: 1, 564).

³¹ "Kerbela kazasından cibayet olunan nahil ve başka mahallerden alınmayan zahire ve meyve rüsumu ile ihtisap resminin hangi esbaba binaen vaz ve tahsil edilmekte bulunduğuun Maliye Nazırından istizahımla dair takririi" (MMZC: 1, 563-567). Yine aynı şekilde Mehmed Şevket Paşa da aşar vergisiyle ilgili meselelerdeki fikirlerini beyan etmiştir (MMZC: 1, 197, 306).

algılandığını düşünmek yanlış bir değerlendirme olur. II. Meşrutiyet, vilayetlerin kendi yaşamsal tecrübesine göre şekillenmiş, bölgedeki halkın sosyal, ekonomik ve mesleki konumlarına göre farklı etkiler oluşturmuştu. Meşrutiyet'in ilanı sonrası 1908 seçim sürecine girilmiş ve imparatorluğun her yerinde mebus adaylarının belirlenmesi için faaliyete geçilmişti. Devletin merkezinden uzak olan Irak kıtasındaki Bağdat vilayetinde de seçim hazırlıkları başlamış ve adaylar müntehibler tarafından belirlenmiştir. Her ne kadar Meşrutiyet'in ilan edilmesinde en büyük paya sahip olan İTC vilayette daha etkin olup kendi belirlediği adayları seçtirmeye çalışsa da bunda tam olarak bir başarı elde edememiştir. Nitekim Bağdat vilayetinde seçilen mebuslardan yalnızca İsmail Hakkı Babanzade ve Sason Efendi sonraki süreçte İttihatçı saflarında kalmayı tercih edenler olmuşlardır. Diğer adaylar ise meclise girdikten sonra cemiyetin karşı safında yer alan fırkalarla birleşmeyi tercih etmişlerdir. 1908 seçimlerinde bazı usulsüzlükler ve haksızlıklar yapıldığına dair Bağdat vilayetinden Osmanlı hükümetine şikâyetler gitmiş olsa da bu şikâyetlerden bir sonuç çıkmamış ve belirlenen adaylar Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir. Sonuçta 1908 seçimleri Bağdat'ta bazı itirazlar ve şikâyetlere rağmen sorunsuz bir şekilde tamamlanmış ve bir kısmı İttihatçı olan Arap mebuslar meclise girmeyi başarmıştır.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Bâbıâli Evrak Odası (BEO).
2. Dâhiliye Nezareti (DH.)
  - Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Evrâk Odası Kalemi (DH.EUM.VRK).
  - Dâhiliye Nezareti, İdare-i Umumiyye (DH.İ.UM).
  - Dâhiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT).
  - Dâhiliye Nezareti, Mütenevvia Kısmı (DH.MTV.)
  - Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİD.d).
3. İradeler (İ.)
  - İrade, Dâhiliye, (İ.DH).
  - İrade, Dosya Usulü (İ.DUİT).
  - İrade, Taltifat, (İ.TAL).

B. National Archives (TNA)

Foreign Office (FO)

FO 424 Confidential Print Turkey

2. Süreli Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC).

Zevra

3. TBMM Arşivi (TBMMA)

Seçim Mazbataları (SM).

4. Telif Eserler

Ahmad, F. & Dankward, R. A. (1976). II. Meşrutiyet Dönemi'nde meclisler: 1908-1918. *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (5), 245-284.

Ahmad, F. (2017). *Jön Türkler ve Osmanlı'da milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*. (Çev: A. Gür), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İmge Kitabevi.

el-Azzavi, A. (1955). *Tarihu'l-Irak beyne'l-ihtilaleyn: min Sene 941-1335 ila sene 1534-1917*. Şeriketü't-Ticare.

Babanzade İ. H. (1329). *Irak mektupları*. Kanaat Matbaası.

Babanzade İ. H. (2002). *Irak mektupları: Beyrut'tan Kuveyt'e 1876-1913*. (Haz: M. Çulcu), Büke Yayıncılık.

Bostancı, E. (2019). *Kerbela ve Necef isyanları (1915-1916)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çankaya, A. (1968-9). *Yeni mülkiye tarihi ve mülkiyeliler*. Mars Matbaası.

Demir, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan seçimleri*. İmge Kitabevi Yayınları.

Duri, A. (1987). *The historical formation of the Arab nation: A study in identity and consciousness*. (Çev: L. I. Conrad), Croom Helm.

Güneş, İ. (1997). *Türk parlamento tarihi Meşrutiyet'e geçişi süreci: I. ve II. Meşrutiyet*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı.

Harel, Y. (2010). The Jewish community of Baghdad and the Young Turks revolution. *XV. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler içinde*, 7, (2137-2144. ss.), Türk Tarih Kurumu.

Hut, D. (2006). *Musul Vilayeti'nin idari, iktisadi ve sosyal yapısı (1864-1909)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Hut, D. (2013). II. Meşrutiyet Dönemi'nde bir Osmanlı entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913). Z. Kurşun, H. Çoruh (Ed.), *Tarihimizden Portreler: Osmanlı Kimliği Prof. Cevdet Küçük Armağanı içinde* (101-122. ss.), Ordaf Derneği.

Issawi, C. (1988). *The Fertile crescent: A documentary economic history 1800-1914*. Oxford University Press.

Kansu, A. (2002). *1908 Devrimi*. İletişim Yayınları.

Kayalı, H. (1994). Jewish representation in the Ottoman parliaments. A. Levy (Ed.) *The Jews of the Ottoman Empire içinde* (511-515. ss.), The Darwin Press.

Kayalı, H. (1995). Elections and the electoral process in the Ottoman Empire, 1876-1919. *International Journal of Middle East Studies*, 27(3), 265-286.

Kayalı, H. (2008). Arapların 1908 Meşrutiyet tecrübesi. *Divan Disiplinlerarası Çalışmaları Dergisi*, (13), 31-45.

- Kayalı, H. (2018). *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, erken Arap milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*. (Çev: T. Yöney), Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kedouire, E. (1971). The Jews of Baghdad in 1910. *Middle Eastern Studies*, (7), 355-361.
- Keiko, S. (1994). *Political parties and social networks in Iraq, 1908-1920*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Durham: Durham University Centre for Middle Eastern and Islamic Studies.
- Kuneralp, S. (1999). *Son dönem Osmanlı erkânı ve ricali: (1839-1922)*. İsis Yayıncılık.
- Kurşun, Z. (1992). *Yol ayrımında Türk-Arap ilişkileri*. İrfan Yayınevi.
- Kurt, B. (2009). *Osmanlı Irak'ında İngiliz nüfuzuna tepkiler ve Dicle ve Fırat'ta seyr-i sefain imtiyazı teşebbüsü (1909-1913)*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Kurt, B. (2015). *Osmanlı Basra'sında devlet ve toplum 1908-1914*. Küre Yayınları.
- Locwood-Drummond, V. O. (1997). *The role of religion in Iraqi nationalism: 1918-1932*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Montreal: McGill University Institute of Islamic Studies.
- Mayak, F. (2010). Babanzade İsmail Hakkı'nın Tanin'de yayımlanmış makalelerine göre Osmanlı Devleti ve dış politika (1911). *Journal of International Social Research*, 3(11), 421-437.
- Sancaktar, F. M. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e anayasa, seçim ve meclis tecrübesi (1876-1923)*. Ötüken Neşriyat.
- Shaw, S. J. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye*. (Çev: M. Harmancı), E Yayınları.
- Şerif Paşa (1990). *Bir muhalifin hatıraları, İttihat ve Terakki'ye muhalefet*. Nehir Yayınları.
- Tanör, B. (1998). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tauber, E. (1993). *The Emergence of the Arab movements*. Frank Cass.
- Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de siyasi partiler: İttihat ve Terakki, bir çağın, bir kuşağın, bir partinin tarihi*. Hürriyet Vakfı Yayınları.
- el-Verdi, A. (1417). *Lemehatu ictimaiyye min Tarihi'l-Irak el-hadis*. Mektebetü'l-Haydariyye.
- Yalçın, H. C. (2019). *Tanıdıklarım*. (Haz: G. Ö. Çakır), Ötüken Yayınevi.
- Yalman, A. E. (2020). *Modern Türkiye'nin gelişim sürecinde basın (1831-1913)*. İş Bankası Kültür Yayınları.

Eklr

EK-1: Bağdat vilayeti 1908 seçim mazbatası (TBMMA, SM/39/1)

مجلس معنایه عثمانیہ بغداد مرکز انتخابات ارج معنایه انتخاب حق اولدقده بایار اولیاده که انتخابات در ایالت بغداد اولدقده ایشیا خواجه معنایه بکرده آمدی مگر در ایالت خراسان میه معنایه در

بغداد نقاسک ۹۹ ۵۵ ۴۸ ۴۱ ۳۶ ۳۱ ۲۶ ۲۱ ۱۶ ۱۱ ۶ ۶۸ ۵۳ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

صدف ۸

فراساد ۹

غیاث ۵

کوتی ۶

خزید ۴

برده ۶

فاضله ۷

ربیع ۷

سارا ۴

کلیف ۶

ضیبه ۶

کولرس ۹۸ ۸۸ ۶۶ ۵۷ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

بغداد نقاسک ۹۹ ۵۳ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

صدف ۸

فراساد ۹

غیاث ۵

کوتی ۶

خزید ۴

برده ۶

فاضله ۷

ربیع ۷

سارا ۴

کلیف ۶

ضیبه ۶

کولرس ۹۸ ۸۸ ۶۶ ۵۷ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

بغداد نقاسک ۹۹ ۵۳ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

صدف ۸

فراساد ۹

غیاث ۵

کوتی ۶

خزید ۴

برده ۶

فاضله ۷

ربیع ۷

سارا ۴

کلیف ۶

ضیبه ۶

کولرس ۹۸ ۸۸ ۶۶ ۵۷ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

بغداد نقاسک ۹۹ ۵۳ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

صدف ۸

فراساد ۹

غیاث ۵

کوتی ۶

خزید ۴

برده ۶

فاضله ۷

ربیع ۷

سارا ۴

کلیف ۶

ضیبه ۶

کولرس ۹۸ ۸۸ ۶۶ ۵۷ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

بغداد نقاسک ۹۹ ۵۳ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

صدف ۸

فراساد ۹

غیاث ۵

کوتی ۶

خزید ۴

برده ۶

فاضله ۷

ربیع ۷

سارا ۴

کلیف ۶

ضیبه ۶

کولرس ۹۸ ۸۸ ۶۶ ۵۷ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

بغداد نقاسک ۹۹ ۵۳ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

صدف ۸

فراساد ۹

غیاث ۵

کوتی ۶

خزید ۴

برده ۶

فاضله ۷

ربیع ۷

سارا ۴

کلیف ۶

ضیبه ۶

کولرس ۹۸ ۸۸ ۶۶ ۵۷ ۴۵ ۳۷ ۲۹ ۲۱ ۱۳ ۸ ۴

EK-2: 1908 seçimlerinde Bağdat merkez sancağından mebus olarak seçilen Babanzade İsmail Hakkı (*TBMMA, Meclis-i Mebusan-ı Osmani Birinci Devre, Albüm 1326-1327*)

EK-3: 1908 seçimlerinde Bağdat merkez sancağından mebus olarak seçilen Sason Efendi (*TBMMA, Meclis-i Mebusan-ı Osmani Birinci Devre, Albüm 1326-1327*)

EXTENDED ABSTRACT

With the announcement of the Kanun-ı Esasi (The Ottoman Constitution) on 23 July 1908 and returning the constitutional regime, a new era began in the Ottoman Empire. As a result of the pressure of the Committee of Union and Progress, Abdulhamid II declared the constitution and announced that the elections would be held as soon as possible. Thereupon, an election process was started so that the Assembly of Deputies could be opened as soon as possible. The Committee of Union and Progress, which led to the end of the tyranny and the declaration of the constitution, gained a significant power with the declaration of the The Second Constitutional Era. Therefore, there was no political formation to compete with the CUP in the 1908 elections. Thus, there was no political party that successfully organized in this short period of time. As a first real opposition group, the Ottoman Liberty Party was established in September 1908 and participated in the elections and took its place against the CUP with their decentralized rhetoric.

However, since Ottoman Liberty Party could not run an effective campaign for the elections, they could only put one candidate in the parliament. Although there was no strong rival party against the Committee of Union and Progress in the 1908 elections, they had difficulties in finding and electing suitable candidates in each region. Especially in the Arab provinces, there were no educated, young and civil official in accordance with the structure of the CUP. Therefore, in many regions candidates who did not meet the criteria of the CUP had to be selected for deputyship.

In the 1908 elections, there were difficulties in the elections in Iraqi region and some irregularities occurred. Election processes in Iraq, where the majority of the population consists of tribes and nomads living in the countryside, were very difficult. It is possible to say that also there were some difficulties in the elections in the Baghdad province. There were some objections from the Baghdad to the center that there were some irregularities and mistakes in the 1908 elections, and telegrams were sent complaining that irregularities were involved in the election. Telegrams from some of the sanjaks in the province were sent to Dersaadet, stating that the deputy candidate used his influence over the voters during the election process, and it was demanded that this situation should be resolved. However, the Ottoman central administration informed the province that no illegality had been found in the elections upon the investigations after they conducted upon the telegrams.

As a result of the long election processes in the province of Baghdad, Babanzade İsmail Hakkı Bey, Sason Eski (Haskil) Efendi and Alusizade Hacı Ali Efendi from the center of Baghdad, Seyyid Mustafa Nuri Efendi and Mehmed Şevket Pasha from Divaniye and Abdülmehdi Efendi from Karbala has been elected as deputies. The Committee of Union and Progress, which entered the 1908 elections as the dominant power, could not achieve complete success in its struggle to elect its own candidates. As a matter of fact, only İsmail Hakkı Babanzade and Sason Efendi among the elected deputies in the province of Baghdad preferred to stay in the ranks of the Unionists in the next period. Other candidates, on the other hand, preferred to unite with the sects on the opposite side of the CUP after they entered the parliament. This article deals with the 1908 elections in the province of Baghdad as an example of the election process in the Arab provinces during the The Second Constitutional Era. Also, the identities of the elected deputies from Baghdad and their first professional experiences in the parliament are subjects of this study.

ALİ DEDE BOSNEVÎ'NİN İBN SÎNÂ'YA AİT KASÎDE-İ RÛHÎYYE'YE YAPTIĞI MANZUM TERCÜME

 Hassan Abdallah ALZYOUT*

ÖZET

İbn Sînâ'nın ruh konusu üzerine alegorik bir üslupla Arapça olarak kaleme aldığı Rûhâniyye kasidesi, çok sayıda âlim tarafından Arapça olarak şerh edilmesinin yanı sıra İngilizce, Fransızca, Tacikçe ve Rusçaya tercüme edildiği gibi Türk edebiyatında da şerh ve tercüme geleneği içinde önemli bir yer kazanmıştır. Türk edebiyatında tespit edilmiş üç şerhi bulunan bu kaside dört defa da mensur olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Ancak kasidenin ilk ve yegâne manzum tercümesi Ali Dede Bosnevî'nin (öl. 1007/1598) tercümesidir. Kaynak metnin nazım şekline sadık kalan ancak vezni ve kafiyesi kaynak metinle aynı olmayan bu tercüme bugüne dek müstakil herhangi bir ilmi çalışmaya konu edilmemiştir. Ali Dede Bosnevî'nin Rûhâniyye tercümesini inceleyerek ilim âlemine sunmak amacını güden bu çalışma başlıca iki bölümden müteşekkil olup ilk bölümünde; Ali Dede Bosnevî'nin hayatı ve eserleri hakkında muhtasar bilgiler verilip söz konusu tercüme karşılaştırmalı edebiyat ve çevre bilim disiplinleri odağında incelenmiştir. İkinci bölümde ise söz konusu tercümenin tenkitli metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İbn Sînâ, Ruh Kasidesi, tercüme, Ali Dede Bosnevî, Harîmî*

Ali Dede Al-Bosnawi's Rhymed Translation to Al-Ruhiyyah Poem by İbn Sina

ABSTRACT

Al-Ruhiyyah is a poem composed by İbn Sina. This poem tackles mainly the subject of spirit and includes 21 verses written in Arabic using an educational symbolic language. Al-Ruhiyyah has been explained by several scholars in Arabic as well as being translated into English, French, Russian, and Tajiki Persian. The Al-Ruhiyyah has gained great prominence in translation and commentaries in Turkish literature. This poem has been explained three times in Turkish as well as translated in prose into Turkish four times. However, the one and only rhymed translation of the poem is done by Ali Dede al-Bosnawi (1007/1598). Although this translation abides by the original poem in terms of the poetic form, it doesn't comply with its rhyme and meter. Till this time, al-Bosnawi's translation has never been analyzed as a separable scientific study. That's why this study aims at analyzing and highlighting al-Bosnawi's translation of al-Ruhiyyah poem and presenting it to the scientific canon. This study consists of two major parts; the first part includes brief information about Ali Dede Albosnawi's life and his works. This part also studies the mentioned translation in terms of the rules of comparative literature and translation studies. The second part includes the verified text.

Key Words: *İbn Sina, Al-Ruhiyyah poem, translation, Ali Dede al-Bosnawi, Harimi*

---

* Dr., Yarmouk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sami ve Doğu Dilleri ve Edebiyatlar Bölümü Türk Dili Ana Bilim Dalı, İrbid / ÜRDÜN, hassan.a@yu.edu.jo

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Alzyout, H. A. (2023). Ali Dede Bosnevî'nin İbn Sînâ'ya ait Kasîde-İ Rûhiyye'ye yaptığı manzum tercüme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 19-37.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1154785>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 3 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 26 Ağustos / August 2022

Giriş

Geçmişten bugüne değin filozoflar tarafından en çok tartışılan konulardan biri ruh konusudur. İnsanın kendini bilme çabasının bir neticesi olarak düşünülen bu tartışmalar genel itibarıyla ruhun mahiyeti, bedenle olan münasebeti ve ölümden sonraki durumu etrafında dönmektedir. Bu meseleyi ele alan filozoflardan biri İbn Sînâ'dır¹ (öl. 428/1037). Büyük Türk-İslâm filozofu ve Ortaçağ tıbbının başlıca temsilcisi sayılan İbn Sînâ ruh konusunu *el-İşârât ve't-Tenbihât, en-Necât, fi'l-Kelâmi ale'n-Nefsi'n-Nâtika, el-Kânûn fi't-Tıbb* ve *en-Necât* gibi mensur eserlerinde açıklayıcı bir üslupla işlemiştir. (Altınbaş, 1997: 123) Bunun yanı sıra bu zatın; “ayn” (ع) kafiyesine nispeten “el-'Ayniyye”, insan ruhunun bedenle birleşmesini ve ondan ayrılmasını konu edinmesi nedeniyle “er-Rûhiyye” veya “er-Rûhâniyye” adlarıyla bilinen Ruh kasidesinde de nazmen alegorik bir üslupla ele aldığı görülmüştür.

İbn Sînâ, Kâmil bahrinin “mütefâ'ilün mütefâ'ilün fâ'ilün” kalıbıyla kaleme aldığı 21 beyitlik bu kasideye; “Sana çok yükseklerden gururlu ve nazlı bir güvercin indi.” anlamına gelen

وَرَقَاءُ ذَاتُ تَعَزُّزٍ وَتَمُّعٍ   هَبَطَتْ إِلَيْكَ مِنَ الْمَحَلِّ الْأَرْفَعِ

beytiyle başlamaktadır. Tamamen sembolik öğelerle kurgulanan ve insan ruhunun güvercin; ruhun bedeninin kafes olarak simgelendiği bu kasidede; insan ruhunun bedene yüce âlemden inmesi, başlangıçta beden kafesine alışamayıp daha sonra ise ülfet ettiği bedenden ayrılmasının kendisine epey zor gelmesi ve sonunda geldiği âleme yeniden dönmesi tasvir edilmektedir. Daha sonra, “Güvercin misali ruh yüceliklerden bu çukurun derinliğine neden indirilmiş?” diye sorulup şöyle devam edilir: Bu inişin bir hikmeti varsa o hikmet zekâ ve idrak sâhiplerinden gizlenmiştir. Şayet Ruh, duymadıklarını duymak ve bütün gizlilikleri öğrenip ana yurduna tam bir bilgin olarak dönmek için inmişse, bu açığı bir türlü kapanmayacaktır. Çünkü zaman, ölüm kılıcıyla ruhu hiç parıldamamış gibi söndürmektedir. Kaside, bu soruya kesin bir cevap verilmenden şairin bilgin okura hitaben söylediği “Benim araştırdığım şeyin cevabını vermek lütfunda bulun, zira bilimin ateşi parıldayıcıdır.” beytiyle sona ermektedir. Aslında felsefi içerikli bu kasidenin amacı bu soruya cevap vermek değildir. Zira “*Felsefi şiir, felsefi bir durumu, felsefi bir problemi gösteren bir şiirdir... Bu nedenle, felsefi şiir, şiirde konuşan öznenin, bir tür çıkmazda kaldığı, çözümlenemez bir varoluş haline geldiği ve bir çıkış yolu bulamadığı durumun şiiridir. Ama bu çözüm sunan bir şiir olmadığı gibi, bir çözümsüzlük sunan bir şiir de değildir; ama bunu gösteren bir şiirdir. Felsefi şiir, varoluş probleminin şiiridir, varoluşun değil.*” (Kayıran, 2007: 37-38)

Başta eş-Şerîf el-Cürcânî (öl. 816/1413) olmak üzere çok sayıda bilgin tarafından ilgi görüp Arapça² olarak şerh edilmesinin yanı sıra İngilizce, Fransızca, Tacikçe ve Rusçaya tercüme edilen (Alper, 1999: 341) Rûhâniyye kasidesi Türk edebiyatındaki şerh ve tercüme geleneği içinde de önemli bir yer kazanmıştır. Abbas Vasık Efendi,³ Maraşlı Mustafa Kâmil (Altıntop, 2013) ve Mahmut Kaya (Kaya, 2018: 341-351) tarafından Türkçe olarak şerh edilen (Altıntop, 2013) bu kaside Tatlıdilizâde Ahmed Sâfi Bey (Sâfi, 1940), Sırrî Girîdî (Girîdî & Cengiz, 2010: 265-266), Hayrânî Altıntaş (Altıntaş, 1983) ve son dönemde Mehmet Faruk Çifçi (Çifçi, 2015: 173-175) tarafından mensur olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Mevcut

¹ İbn Sînâ'nın (öl. 428/1037) hayatı ve eserleriyle ilgili başta TDV İslam Ansiklopedisi'nin “İbn Sînâ” maddesi olmak üzere Türkçe yapılmış çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Biz, hem makalenin hacmini aşmamak için hem de bu araştırmalarda yer verilen bilgileri aynen tekrarlamamak için Türkiye'de bahsi geçen zatın hayatı, eserleri ve felsefi görüşleri üzerinde kapsamlı bilgileri ihtiva eden çalışmalardan birkaç tanesini vermekle yetinmeyi tercih ettik. Bk. Alper, 1999, 2010; Çelik, 2016: 7-37; Keklik, 1981; Türk Tarih Kurumu, 2014.

² Kaside üzerinde yapılan Arapça şerhler hakkında yeterli bilgi almak için bk. Aydın, 2015: 144-147.

³ Bu şerh Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 3084 numarada bulunmaktadır.

araştırmalara göre kasidenin ilk ve yegâne manzum tercümesi ise Ali Dede Bosnevî (öl. 1007/1598) tarafından yapılmıştır.

Tespit ettiğimiz kadarıyla bu tercümenin Türkiye kütüphanelerinde üç nüshası bulunmaktadır. İsmet Kasımoviç (2004: 98) eserin bunlar dışında Mısır Milli Kütüphanesi ve Gazi Hüseyin Begova Kütüphanesinde bulunan iki nüshasını haber verse de bunları temin edip inceleme imkânımız olmamıştır. Eserin Türkiye kütüphanelerinde bulunan ve aşağıda ayrı bir bölümde tanıtılacak üç nüshasını incelediğimizde Nuruosmaniye Kütüphanesi 4024 numarayla kayıtlı mecmuadaki nüshasının “*Ƙasîde-i Rûhiyye ki der Nezd-i Hükemâ Sultân-ı Ƙaşâyid Gûyend ki İbn-i Sînâ der Vaşf-ı Nâtiqa kerdeest ve in Terceme-i Şeyh Alîst ki Sâbıkâ Şeyh-i Türbe-i Sigetvâr Bûdeest. Ƙuddise sirruhu'l-‘azîz*” başlığı altında yer alırken tercümenin diğer iki nüshasında ya bu başlığın tamamının ya da tercümenin müellifinin adını içeren “*ve in Terceme-i Şeyh Alîst ki Sâbıkâ Şeyh-i Türbe-i Sigetvâr Bûdeest. Ƙuddise sirruhu'l-‘azîz*” kısmının bulunmadığı görülmüştür. Ancak tercümenin her üç nüshasında “Harîmî” mahlasının bulunduğu

“Bir mu‘ammâ-yı haƙîkatdur şehâ‘irfân-ı nefis
Anı fekk_eyler **Harîmî** bir hakîm-i râzdâr”

beytine yer verilmesi, bahsi geçen başlıktaki müellif kaydını destekler mahiyette olup eserin Ali Dede Bosnevî'ye ait olduğu konusunda şüphe bırakmamaktadır.

Türkiye’de ve Türkiye dışında birden fazla yazma nüshası bulunduğundan revaç gördüğü anlaşılan bu tercüme, İsmet Kasımoviç (2004: 98) ve Sadık Yazar’ın (2022) bazı çalışmalarının yanı sıra Şeyda Öztürk’ün, Ali Dede’nin bu kasideye nazire olarak yazdığı manzumeyi neşretmek için kaleme aldığı çalışmasında (2019: 481-482) kısaca söz edilmesi dışında herhangi bir ilmi çalışmanın konusu olamamıştır.

Dolayısıyla, bugüne dek müstakil herhangi bir ilmi çalışmaya konu edinmeyen Ali Dede Bosnevî'nin Rûhâniyye tercümesini ele alarak gün yüzüne çıkarmayı hedefleyen bu çalışma başlıca iki bölümden müteşekkil olup ilk bölümünde; Ali Dede Bosnevî'nin hayatı ve eserleri hakkında muhtasar bilgiler verilirken kaynak metniyle mukayese edilerek okunan tercümesi karşılaştırmalı edebiyat ve çevrebilim disiplinleri odağında incelenmeye gayret edilmiştir. İkinci bölümde ise öncelikli olarak söz konusu tercümenin nüshaları tanıtılıp tahkikte takip edilen yöntem üzerinde durulduktan sonra tercümenin tahkikli metnine yer verilmiştir.

1. “Terceme-i Kasîde-i Rûhâniyye” ve Yazarı

Çalışmamızın konusunu teşkil eden tercümeyi incelemeye geçmeden önce, bunu kaleme alan Ali Dede Bosnevî'nin hayatı ve eserleri olabildiğince muhtasar bir şekilde ele alınacaktır.

1.1. Ali Dede Bosnevî

XVI. yüzyılın önemli mutasavvıflarından biri olan Ali Dede hakkında bilgi veren biyografik kaynakların hemen hemen hepsi, onun tam isminin Alâeddin Ali Dede b. Mustafa el-Mostarî el-Sigetvârî olup türbe şeyhi anlamına gelen *şeyhü't-türbe* lakabıyla tanındığı ve Bosna’da yer alan Mostar kasabasında dünyaya geldiği konusunda ittifak etse de doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. (Bağdatlı, 1951: 1/750-751; Muhammed Bosnevî, 1992: 137-138; Muhibbî, 1868:3/200)

Muhâdaratu'l-Evâ'il ve Musâmeretu'l-Evâhir adlı eserinde (... خادم مشهد المرحوم المبرور) (Bosnevî, 1978: 1) ifadelerini kullanarak Macaristan’da bulunan Sigetvâr (Zigetvâr) Kalesi’nin yakınındaki Kanunî Sultan Süleyman’ın türbesinin türbedarlığının yanı sıra türbenin yanındaki Halvetî dergâhının şeyhliğini yaptığını

dile getiren Ali Dede, eğitimine memleketinde başlayıp İstanbul'da devam etmiştir. Halveti şeyhi Nureddinzâde Muslihüddin Efendi'ye (öl. 981/1574) intisap ederek ondan icazet almıştır. (Muhammed Bosnevî, 1992: 138) Satırcı Mehmet Paşa'nın (öl. 1599) daveti üzerine Varat Seferi'ne katılarak dönüşünde miladi 1598'e tekabül eden hicri 1007 yılında ikinci namazını kılarken, secde esnasında vefat etmiştir. (Bursalı Mehmed Tâhir, 1900: 15; Kâtib Çelebi, 1869: 1/122; Muhammed Bosnevî, 1992: 164)

Nihal Çağman Türkmen'in (2019: 21-33) tespitine göre on biri Arapça, on beşi Türkçe olmak üzere yirmi altı eser kaleme alan Ali Dede'nin Arapça eserlerinden *Muhâdaratu'l-Evâ'il ve Musâmeretu'l-Evâhir*, *Temkînu'l-Makâm fi'l-Mescidi'l-Harâm*, *Es'iletu'r-Hikem*, *Terbî'u'l-Merâtibi ve'l-Usûl*, *Mevâkiifu'l-Âhire ve'l-Latâ'ifu'l-Fâhire* başlıklı eserleri; Türkçe eserlerinden *Terceme-i Kasîde-i Rûhâniyye*, *Terceme-i Kasîde-i Münferice*, *Çihl Kelâm-ı Emîru'l-Mu'minîn*, *Çihl Kelimât-ı Hikmet*, *Ehâdis-i Erba'in* başlığını taşıyan eserleri sayılabilir. Ali Dede'nin yirmi altı eseri Türkmen (2019: 21-33) tarafından tanıtılırken *Çihl Kelâm-ı Emîru'l-Mu'minîn*, (Ceyhan, 2003) *Çihl Kelimât-ı Hikmet* (Ceyhan & Hilal Kurt, 2021) ve *Ehâdis-i Erba'in* (Ceyhan & Yılmaz, 2022) adlı eserleri üzerine birer makale de yazılmıştır.

Bosnalı olmasına rağmen Arapça ve Farsçanın yanında Türkçeyi şiir yazacak kadar iyi bilen Ali Dede'nin, başta çalışmamıza konu edindiğimiz *Terceme-i Kasîde-i Rûhâniyye* adlı eseri olmak üzere manzum eserlerini "Hârîmî" mahlasıyla yazdığı anlaşılmaktadır.

1.2. Terceme-i Kasîde-i Rûhâniyye İncelemesi

İbn Sînâ'nın Rûhâniyye veya Ayniyye kasidesinin Türkçeye bilinen ilk ve tek manzum tercümesi olan bu eser, kaynak metin ile yazarının övgüsünün yapıldığı, kaynak metnin konusunun açıklandığı ve nâzım-mütercim mahlasına yer verdiği beş beyitle başlar. Tercüme mukaddime mahiyetinde kaleme alınan bu beş beyitte kaynak metnin muammaya, tercüme yazarı Harîmî'nin -"Fekk eyler" fiili kullanılarak- muamma çözücüsüne benzetilmesi dikkati çekmektedir. Nâzım-mütercim özellikle bu benzetmeyi kullanmasından takip ettiği tercüme yöntemine işaret etmek istediği anlaşılmaktadır. Zira -aşağıda görüleceği üzere- beyitlere yapılan tercüme incelendiğinde, Bosnevî'nin beyitlerdeki gizli anlamları çözüp Türkçeye aktarma çabasında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun amacı, kaynak metni harfiyen (birebir) tercüme etmekten ziyade meâlen denilen tercüme yoluna başvurarak kaynak metinde gizli olan anlamı Türk okura aktarmaktır. Bundan dolayı olsa gerek nâzım-mütercim kaynak metni muammaya, çözmek anlamındaki "fekke eylemek" kelimesini kullanarak da kendisini muamma çözücüsüne benzetmeyi seçmiştir.

Bahsi geçen beyitlerden sonra gelen asıl tercüme bölümünde, kaynak metindeki her bir beytin yine bir beyitle tercüme edildiği görülmektedir.

Bosnevî'nin tercümesini kaynak metniyle karşılaştırarak incelemeye eserin biçimsel yapısından başlamak yerinde olacaktır. Evvela Harîmî'nin tercümesi, tıpkı kaynak metinde olduğu gibi kaside nazım şekliyle yani ilk beyti kendi arasında, diğer beyitlerin ikinci mısraı ilk beyitle kafiyeli olarak kurulmuştur. Tercümede nazım şekli noktasında eşdeğerlik sağlansa da ne kafiye ne de vezin noktasında eşdeğerlik sağlanmıştır. Zira 'ayn (ع) harfinin tekrarlanmasıyla meydana gelen mücerred kafiye kullanıldığı kaynak metnin tercümesi 'ayn (ع) harfinin Türkçede olmadığından olsa gerek "-âr" harflerinin tekrarlanmasıyla oluşan mürdef kafiye ile yapılmıştır.

Yine klasik Türk şiirinde pek kullanılmayan *mütefâ'ilün mütefâ'ilün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmış bu kasidenin tercümesinin klasik Türk şiirinin aşına olduğu *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Ancak her ne kadar nâzım-mütercim kaynak metnin aruz kalıbına bağlı kalmayıp Türk edebiyatında en fazla kullanılan kalıbı tercih etse de, aruz vezni uygulama noktasında bazı güçlüklerle karşılaştığı ve bu güçlükleri aşabilmek için

de aruz ilminde hoş görülen med (uzatma), vasıl (ulama) ve imâle (çekme) uygulamalarına çok fazla başvurduğu görülmüştür. Bu durumun sadece Bosnevi'nin tercümesine mahsus olmadığı ve klasik Türk edebiyatındaki manzum tercümelerde sık sık karşılaşılan bir durum olduğunun altını çizmekte yarar vardır. Zira konu ile alakalı bir makalesinde Sadık Yazar (2014: 263), klasik Türk edebiyatındaki manzum tercüme kaleme alan mütercimlerin “*Aruz noktasındaki zorlukların üstesinden gelmek için genel aruz kurallarının dışına çıkarak, hece eksiltme, hece türeten, kapalı heceyi açık hale getiren veya açık heceyi kapalı şekilde okutan vasl, medd, zihaf ve imale gibi birtakım uygulamalara daha sıklıkla*” başvurduklarını ifade etmektedir.

Bahsedilen bu uygulamaların dışında nâzım-mütercim, yine karşıdaki zorlukları aşabilmek için, imale-i memdûde uygulamasını devre dışı bırakarak aruz ilminde hoş görülme ve kusur olarak sayılan bir uygulamaya da sıklıkla başvurduğu tespit edilmiştir. Zira aruz ilmine göre iki ünsüz (mest gibi) veya bir uzun ünlüden sonra gelen bir veya iki ünsüz (yâr, döst gibi) ile biten heceler bir buçuk olarak yani bir uzun bir kısa (-+) olarak okunmaktadır. (Saraç, 2014: 211) Bu uygulamada yalnız “in, ân” gibi sonu nûn (ن) ve önceki harfi uzun ünlü olan heceler tek kapalı (-) hece olarak kabul edilir. (Saraç, 2014: 213) Buna karşın aşağıdaki iki beyitte de iki ünsüzle biten (Ahd) hecesinin tek kapalı (-) hece olarak kabul edilip imale-i memdûde uygulamasının devre dışı bırakıldığı görülmüştür:

Añlarum verķā unudı küy-ı ķurbet ‘ahdların
Hem niçe menzil dağı ķalmazdı anlarsuz ķarār (5)

Ağlar ol yād eylese küy-ı ezelde ‘ahdların
Yaş aķar ķırmaz demādem gözlerinden seylvār (8)

Çalışmamıza konu edindiğimiz tercümenin biçimsel özelliklerinin ele alındığı bu paragraflardan sonra aşağıdaki başlıklar altında tercüme, muhtevası ve metodu bakımından incelenecektir.

1.2.1. Tercüme Yöntemi

Klasik Türk edebiyatında *harfiyen/aynen* (kelime kelime/ sözcüğü sözcüğüne/ birebir) ve *meâlen* (anlama göre) olmak üzere iki biçim tercüme usulünden söz edilmektedir. “*Tahte'l-lafz*” olarak da isimlendirilen harfiyen tercüme yöntemiyle yapılan çeviriler, ya sözdizimi bozulmadan ya da sözdizimi hedef dile uygun hale getirilerek yapılır. Meâlen çevirilerde ise, kaynak metnin anlamını aktarmak daha önemlidir. (Yazar, 2012: 53) Kaynak metne bağlılık bakımından *sadık* ve *serbest* olmak üzere ikiye ayrılan çeviriler; kaynak metnin eklemeye, eksiltme, özetleme ve uyarlama gibi yollara başvuruyla çevrildiğinde serbest, bu yöntemlere başvurulmadan çevrildiğinde ise sadık olarak değerlendirilir. (Yazar, 2011: 222).

Bundan dolayı konumuzu teşkil eden tercüme, başından sonuna kadar kaynak metniyle karşılaştırılıp çeviri yöntemi açısından değerlendirildiğinde Harîmî'nin, tercümesini yaparken zaman zaman harfiyen veya tahte'l-lafz tercüme yöntemine başvurursa da daha çok meâlen tercüme biçimine başvurduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra tercümeye eklemeye ve eksiltme yöntemlerine de başvurulduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle tercümenin büyük bir kısmının sadakat bakımından serbest çeviri yöntemi takip edilerek yapıldığını açıkça ifade etmek mümkün görünmektedir.

Çalışmamıza konu edindiğimiz tercümeye *harfiyen* tercüme usulünün kaynak metnin sözdiziminin hedef dile uygun olarak yeniden düzenlendiği ikinci türünün uygulandığı tespit edilmiştir. Tercümeye örnekleriyle oldukça az rastlanan bu türden tercümelere şu iki örnek verilebilir:

وَأَظُنُّهَا نَسِيئَتْ غُؤُودًا بِالْحِمَى
”وَمَنَازِلًا بِفِرَاقِهَا لَمْ تَقْنَعِ“

Anırlarım verķā unuttu küy-ı kırbet ‘ahdların
Hem niçe menzil dahı kıalmazdı anlarsuz kıarār (5)

وَتَظَلُّ سَاجِعَةً عَلَى الدِّمَنِ الَّتِي
”دَرَسْتُ بِتَكَرَّرِ الرِّيحِ الْأَرْبَعِ“

Eyler_ol verķā terennüm cāy-ı vîran üzre kim
Āşiyān-idi aña yıktı mükerrer bād çār (9)

Tercümede kaynak metnin daha çok *meâlen* tercüme usulü uygulanarak tercüme edildiği ifade edilmiştir. Bu tür çeviriler şöyle örneklenebilir:

حَتَّى إِذَا اتَّصَلَتْ بِهَا هُبُوطِهَا
عَنْ مِيمٍ مَرَكَزَهَا بِدَاتِ الْأَجْرَعِ
فَأَصْبَحَتْ عَلَقَتْ بِهَا ثَاءُ التَّقْبِيلِ
”بَيْنَ الْمَعَالِمِ وَالطُّلُولِ الْخُضَّعِ“

(Kendi merkezinin “M”sinden ayrılarak verimsiz olan hübutun (inişin) “H”siyle buluşunca sakîlin (ağırın) “S”si onunla ilişkiye geçip şaheserlerle kalıntı yerler arasında kalmıştır.)

Merkezinden ayrılıp oldu çü süfle muttaşıl
Āşiyān-ı cism_aña oldu çü cāy-ı bî-karār
Boynına teklifiyle bend_öldü ya‘ nî tavktan
Düşdi āşār_u ‘alāyim kaydına leyl_ü nehār (6-7)

لِكُلِّ مَخْلَافٍ وَعَدَتْ مُفَارَقَةً
”عَنْهَا حَلِيفِ التُّرْبِ غَيْرِ مُسَيِّعِ“

(O (güvercin), geride bırakılmış ve kimsenin değer vermediği her şeyi toprak olmak üzere bırakmış oldu.)

Ayrı düşdi bu bedenden cümle varından kaçup
Ol hümāya ālem-i hāki degül cāy-ı kıarār (12)

1.2.2. Kaynak Metnin Sözcüklerini Karşılama Yöntemleri

Çalışmamızın konusunu oluşturan tercüme başından sonuna kadar kaynak metniyle karşılaştırıldığında, burada sözcüklere karşılık verilirken şu altı yoldan birinin izlendiği tespit edilmiştir:

• **Kaynak metinde yer verilen sözcüğün aynen tercümeye dâhil edilmesi:** Nâzım-mütercimim aynen tercümeye dâhil ettiği sözcüklerden şunlar sayılabilir: Verķā, menzil, fezā, ğitā’, ’ilm, hikmet, hübü, zamān, cevāb.

• **Kaynak metinde yer verilen sözcüğün şekli değiştirilerek tercümeye dâhil edilmesi:** Tercümedeki bu tür karşılamalar aşağıdaki tabloda örneklendirilmektedir:

Tablo 1: Kaynak metindeki sözcüklerin şekli değiştirilerek tercümeye dâhil edilmesi

Kaynak Metindeki Sözcük	Tercümedeki Karşılığı	Kaynak Metindeki Sözcük	Tercümedeki Karşılığı
تَعَزُّز	‘izzet	المَعَالِمِ	‘alāyim
تَكَرَّر	Mükerrer	المَسِيرُ	Seyr
الرَّحِيلُ	Rihlet	قَطَعَ	ķat‘ eyle-

وَصَلَّتْ	Vāşıl ol-	وَاصَلَّتْ	Vuşlat bul-
أَلْفَتْ	Ülfet eyle-	أَتَصَلَّتْ	Muttaşıl ol-
صَدَّهَا	Şadd eyle-		

• **Kaynak metinde yer verilen sözcüğün Arapça kökenli başka bir sözcükle karşılaşılması:** Tercümedeki bu biçimden alımlar aşağıda yer verilen tabloda örneklendirilmektedir:

Tablo 2: Kaynak metindeki sözcüklerin Arapça kökenli başka bir sözcükle karşılaşması

Kaynak Metindeki Sözcük	Tercümedeki Karşılığı	Kaynak Metindeki Sözcük	Tercümedeki Karşılığı
الأزْفَع	A' lā	ذَاتْ	Şāhib
كُزِه	Teklif	الْخَرَابِ الْبَلْفَع	Şahrā
الطُّلُول	Āşār	أَهْبَطَ	İnzāl eyledi

• **Kaynak metinde yer verilen sözcüğün Farsça kökenli bir sözcükle karşılaşılması:** Tercümedeki bu biçimden karşılaşmalar aşağıdaki tabloda örneklendirilmektedir

Tablo 3: Kaynak metindeki sözcüklerin Farsça kökenli bir sözcükle karşılaşması

Kaynak Metindeki Sözcük	Tercümedeki Karşılığı	Kaynak Metindeki Sözcük	Tercümedeki Karşılığı
المَحَلْ	Cāy	مُظَلَّة	Dīde
الزِّيَاح	Bād	الأزْبَع	Çār
الذِّمْن	Vīran	الشَّرَاكْ	Dām
العُيُون	Çeşm	الهُجَع	Hvābdār
شَامِخ	Bālā	الإِلَهْ	Hudā
طَرِيق	Rāh	نَارُ	Pertev

Bu türden karşılaşmalarda, kaynak metinde yer alan fiiller, o fiilin Farsçadaki karşılığını bulup “etmek, kılmak, olmak” gibi bir yardımcı fiille beraber karşılaşmaktadır. Mesela tercümede, “bağlanmak” anlamına gelen (عَلَقَتْ) fiiline “bend ol-” şeklinde karşılık verilirken “hatırlamak” anlamında olan (ذَكَرَتْ) fiilinin “yâd eyle” şeklinde karşılandığı görülmüştür.

• **Kaynak metinde bulunan sözcüğün Türkçe bir sözcükle karşılaşması:** Tercümede bu türden karşılaşmalar aşağıda verilen tabloda örneklendirilmektedir:

Tablo 4: Kaynak metindeki sözcüklerin Türkçe bir sözcükle karşılaşması

Kaynak Metindeki Sözcük	Tercümedeki Karşılığı	Kaynak Metindeki Sözcük	Tercümedeki Karşılığı
أَطْنُهَا	Anlarım	نَسِيئَتْ	Unuttu
تَبَّكِي	Ağlar	قَرُبْ	Yaşın oldu
دَنِي	İrdi	مُفَارَقَةٌ	Ayrı düşdü
هَجَعَتْ	Uyudu	كُثِفَتْ	Açıldı
فُوقَ	Üstünde	يَرْفَعُ	Ref eyler

• **Kaynak metinde bulunan sözcüğün iki sözcükle karşılanması:** Tercümede bu yola sadece bir kere başvurulduğu rastlanmıştır. Zira kaynak metnin son beytinde yer alan (العلم) kelimesine “ilm ü hikmet” şeklinde karşılık verilmiştir.

1.2.3. Tercümede Yapılan Değişiklikler

Ruh kasidesinin her bir beytinin yine bir beyitle çeviren Ali Dede'nin, tercümesinde kelime veya kelime grubu ve cümle bazında zaman zaman eksiltme (çıkarma) ve eklemelerle değişiklikler yaptığı tespit edilmiştir. Bu sebeple elimizdeki tercümenin kaynak metne sıkı sıkı bağlı motamot bir tercümeden ibaret olmadığını söylemek mümkündür.

Nâzım-mütercimnin kaynak metinde gizli olan manaları ortaya çıkarmayı hedeflediğinden olsa gerek tercümede eklemelerin, eksiltmelere oranla daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durumu göz önünde bulundurarak aşağıda öncelikle kaynak metne yapılan eklemelerden bahsedilecek bir sonraki bölümde ise kaynak metinden yapılan eksiltmeler ele alınacaktır.

1.2.3. Eklemeler

Daha tercümenin ilk beytinden itibaren başlayan bu eklemeler incelendiğinde, bunun büyük bir kısmının ya kasidenin daha iyi anlaşılması ya da kasidede bulunan sade anlatımdaki bir ifadeyi edebîleştirmek amacıyla yapıldığı sonucuna varılmıştır.

Aşağıda yer alan beyitlerin tercümesinde koyu olarak yazılan kısımların kaynak metinde yer almayıp nâzım-mütercim tarafından eklendiği tespit edilmiştir:

هَبَطَتْ إِلَيْكَ مِنَ الْمَحَلِّ الْأَرْفَعِ
”وَرُقَاءُ ذَاتُ تَعَزُّرٍ وَتَمْتَعِ“

(Çok yükseklerden sana gururlu ve nazlı bir güvercin indi.)

İndi verķā cāy-ı a⁶ lādan saña bir **bāzvār**
Kuvvet ile şāhib-i ‘izzet **çü şāh-ı nāmdār** (1)

إِذْ عَاقَبَهَا الشَّرْكُ الْكَثِيفُ فَصَدَّهَا
”قَفَّصُ عَنِ الْأَوْجِ الْفَسِيحِ الْمُرْبِعِ“

(Ne yapsın ki kafes ve sık örülmüş ağ onun mutluluk veren geniş zirveye yükselmesini engellemiştir.)

Men⁶ kıldı çün anı cism-i keşîfi dām-ile
Yüce menzilden anı şaddeyledi **boynında bār** (10)

هَجَعَتْ وَقَدْ كَثِيفَ الْغَطَاءِ فَأَبْصَرَتْ
”مَا لَيْسَ يُدْرِكُ بِالْعُيُونِ الْهُجَعِ“

(O (güvercin) uykuya daldı. Perde açıldığı zaman uykulu gözlerle görülmeyen şeyleri gördü.)

Uyudu açıldı **gönlinden ğitā**⁷
Gördi eşyā⁸ i ki görmez anı çeşm-i h⁹ābdār (13)

وَعَدَتْ تُعَرِّدُ فَوْقَ ذِرْوَةِ شَاهِقِ
”وَالْعِلْمُ يَرْفَعُ كُلَّ مَنْ لَمْ يُرْفَعِ“

(O (güvercin), yüceliklerin zirvesinde şakımaya başladı. Zira bilim yüksek düzeyde olmayan her kimseyi yükseltir.)

Yüce dağ üstünde gūyā **būlbūl ü şeydā** gibi
‘İlm ref⁶ eyleyler denişi **bāş üzre tācvār** (14)

1.2.3.2. Eksiltmeler

Bosnevî'nin tercümesinde, az da olsa eksiltmelere başvurulduğu ve bu eksiltmelerin bazen bir veya iki kelime bazen de kısa cümle bazında ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Örneğin, kasidenin dördüncü beytinde yer alıp “*alışmadı ve huzur bulmadı*” anlamlarına gelen (وَمَا أُسْتَتْ) ibaresinin çevrilmeyeceği görülmüştür:

Heykelinden eyledi i' rāz vuşlat buldı çün
Bu fenā şahrāya ülfet eyledi bî-ihtiyār (4)

Başka bir örnek vermek gerekirse, kasidenin son beytinde yer alıp “*benim araştırdığım şeye...*” anlamında olan (مَا أَنَا فَاجِصٌّ عَنْهُ) cümlesi çevrilmemiştir:

فَأَنْعِمَ بِرَدِّ جَوَابِ مَا أَنَا فَاجِصٌّ
عَنْهُ فَنَارُ الْعِلْمِ ذَاتُ تَشَعُّعٍ

Vir cevābuñ var_ise ya' nī ḥakīm-i sâ' ile
İlm ü hikmet pertevi dillerde ḥor-ı şu' ledār (21)

2. Nüsha Bilgisi ve Tenkitli Metin

2.1. Nüsha bilgisi

Yukarıda incelenen eserin Türkiye kütüphanelerinde üç nüshası bulunmaktadır. İsmet Kasımoviç (2004: 98) eserin bunlar dışında Mısır Milli Kütüphanesi ve Gazi Hüsrev Begova Kütüphanesinde bulunan iki nüshasını haber verse de bunları temin edip inceleme imkânımız olmamıştır. Dolayısıyla burada eserin Türkiye kütüphanelerinde bulunan üç nüshası ele alınacağı gibi metin oluşturulmasında takip edilen yöntemden bahsedilecek, ardından tahkikli metin verilecektir.

Nuruosmaniye nüshası (N): İlk defa İsmet Kasımoviç tarafından haber verilen (Öztürk, 2019: 481) ve Halil b. Ali adlı bir müstensih tarafından miladi 1622-1631'e tekabül eden hicri 1032-1041 tarihleri arasında tamamlandığı tahmin edilen bu nüsha Nuruosmaniye Kütüphanesinde 4024 numaralı bir mecmuanın içinde yer almaktadır. Tercüme; Tantarâniyye, Hamriyye, Rûhiyye ve Münferice kasidelerinin Arapça şerhlerini ihtiva eden bu mecmuanın 40b-45b varakları arasında, Seyyid Şerif Cürçânî'nin Rûhiyye kasidesi üzerine yazdığı *er-Risâletu'l-Kudsiyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Mensûbeti li-Ebî 'Alî bin Sînâ* isimli şerhinin kenarında, “*Ķasîde-i Rûhiyye ki der Nezd-i Ħukemâ Sulţân-ı Ķaşâyid Gûyend ki İbn-i Sînâ der Vaşf-ı NâtiĶa kerdeest ve in Terceme-i ŞeyĶ Alîst ki SâbîĶâ ŞeyĶ-i Türbe-i Sigetvâr Bûdeest. Ķuddise sirruhu'l-'azîz*” başlığı altında yer almaktadır. Bu başlıktaki “*Ve in Terceme-i ŞeyĶ Alîst ki SâbîĶâ ŞeyĶ-i Türbe-i Sigetvâr Bûdeest. Ķuddise sirruhu'l-'azîz.*” ifadeleri diğer nüshalarda bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu nüsha, tercümenin hangi Harîmî'ye ait olduğunu tespit etme konusunda çok önemlidir. Tercüme mukaddime mahiyetinde beş beyitlik bir giriş ile başlar. Ardından da söz konusu kasidenin asıl metinde şerh edilen her bir beyti sayfa kenarında manzum olarak tercüme edilmiştir.

Süleymaniye nüshası (S): Sadık Yazar (2011: 555) tarafından tespit edilen ve müstensihi ile istinsah tarihi belli olmayan bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 6415 numarayla kayıtlı bir mecmuanın içinde, 17b-19b varakları arasında yer almaktadır. Tercümenin “*Terceme-i Ķasîde-i Rûhiyye ki der Nezd-i Ħukemâ Sulţân-ı Ķaşâyid Gûyend ki İbn-i Sînâ der Vaşf-ı NâtiĶa kerdeest.*” başlığı altında yer aldığı bu mecmuada; Emâlî, Ensâriyye, Bânet Su'âd kasidelerinin yanı sıra Zebur'un bazı ayetlerinin manzum Türkçe tercümesi ile Câhız'ın topladığı Hz. Alî'nin yüz vecizesi ve *Nesrî'l-Le 'âlî* adıyla derlenen vecizelerinin tercümesi yer almaktadır.

Millet Kütüphanesi nüshası (M): Tarafımızca tespit edilen ve istinsahı 1090/1679'da tamamlanan bu nüsha Millet Kütüphanesi Ali Emiri Arabi 6415 numarada kayıtlı bir mecmuanın içinde, 15b-17b varakları arasında, “*Terceme-i Kasîde-i Rûhiyye-i İbn-i Sinâ*” başlığı altında yer almaktadır. Kütüphane sisteminde yazarı Bursalı Harîmî ve *Tercüme-i Kasîde-i Ayniyye* olarak kayıtlı olan bu nüshanın, çalışmamıza konu edindiğimiz Ali Dede Bosnevî'nin tercümesinden ibaret olduğunu tespit ettiğimiz gibi tercümenin derkenarında bahsi geçen Nuruosmaniye nüshasındaki Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Rûhiyye şerhinin bir kısmına yer verildiği görülmüştür.

Tercümenin bahsi geçen başlığından başlamak üzere kelime düzeyinde üç nüsha arasında bazı farklılıkların bulunduğu görülmüştür. Hiçbirinin müellif nüshası olmadığı anlaşılan bu üç nüshanın birbiriyle olan ilişkisini incelerken şu tespitlerde bulduk:

(S) nüshası ile (N) nüshasının birbirinden çıkmış olabileceğini düşündüren kimi hususlara rastlanmıştır. Bunlardan; (N) nüshasında bulunup müellifin adını içeren başlığın bir kısmının (S) nüshasında yer alması, yer yer (M) nüshasındaki farklılıkların bu iki nüshada aynı olması sayılabilir.

Ancak bu iki nüsha arasında birden fazla farklılık tespit edilmiştir. Örneğin; (N) nüshasında yer alan birinci beytin tercümesinde mısra sıralamasında takdim-tehir varken bu durum (S) nüshasında yoktur. Yine; (S) nüshasında 13. beytin tercümesi 14. beyit altında ve 14. beytin tercümesi 13. beytin altında yer alırken bu hata (N) nüshasının metnine dâhil değildir. Başka bir örnek vermek gerekirse, kasidenin altıncı beytinin ikinci mısraının tercümesinin (S) nüshasında “*Âşiyân-ı cism aña oldı çü cāy-ı bî-ķarār*” şeklindeyken (N) nüshasında “*Âşiyân-ı ķayd-ı cān aña bu cāy-ı intizār*” şeklinde geçmektedir. Yine kasidenin son beytinin birinci mısraının tercümesinin (S) nüshasında “*Vir cevābuķ var jse ya' nî ģakīm-i sâ' ile*” şeklindeyken (N) nüshasında “*Vir cevābuķ ya' nî var jse ģakīm-i sâ' ile*” şeklinde olduğu görülmektedir.

Diğer iki nüshadan farklı olduğu kolaylıkla anlaşılan (M) nüshasının derkenarında tercümenin son beytinin ikinci mısraının yanında “*Nüşa: Dillerde mihr şu' ledār*” notunun bulunması ve bu varyantın elimizdeki diğer iki nüshada yer almaması, bu nüshanın farklı nüshalardan hatta elimizde olan iki nüshadan en az başka bir nüshadan istifade edilerek meydana geldiğini göstermektedir.

Tercümenin üç nüshasının karşılaştırılıp değerlendirilmesi sonucunda (S) ve (N) nüshalarının aralarında birtakım benzerlikler bulunmakla birlikte birbirinden farklı olduğu gibi (M) nüshasının diğer iki nüshadan farklı olduğu, her nüshada yanlış ya da eksikler olduğundan eserin müellifinin metnine en yakın metni kurabilmek için üç nüshanın da dâhil edilmesinin daha isabetli olacağı sonucuna varılmıştır.

Bu üç nüshada bulunan varyantlar arasında tercih yapılırken nüshaların tevatürü yani varyant çokluğu dikkate alınacaktır. Ancak her nüshada farklı varyantın olduğu durumlarda hem vezin ve benzeri teknikler hem de kaynak metnin anlamı göz önünde bulundurularak tercihte bulunulacaktır.

Tercümenin metnine geçmeden evvel, metnin kuruluşunda takip edilen metotla ilgili Mehmet Fatih Köksal'ın kaleme aldığı “*Metin Neşrinin Ana Esasları*” adlı çalışmanın (2012) yönlendirici olduğu belirtmek isteriz. Ayrıca tercümenin (M) ve (S) nüshalarının derkenarında bazı sözcüklerin açıklandığı görülmüştür. Bu açıklamalara bulunduğu nüshayı belirterek dipnotlarda yer verilip Arapça olanların tercümesi yanında verilmiştir.

2.2. Tenkitli Metin

[40b (N): 17b (S)]

Kaşîde-i Rûhiyye ki der Nezd-i Hükemâ Sultân-ı Kaşâyid Gûyend ki İbn-i Sînâ der Vaşf-ı Nâṭıka tertîb kerdeest ve in Terceme-i Şeyḫ Alîst ki Sâbıkâ Şeyḫ-i Türbe-i Sigetvâr Bûdeest. Ḳuddise sirruhu'l-⁴ azîz

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

[-+--/ -+--/ -+--/ -+-]

[15b (M): 40b (N): 18a (S)]

Baḫr-ı ḥikmetden alup bir niçe dürr-i ma'nidâr
İḵd-ı nazmın ma'rifet levhinde kıldum ihtiyâr
Bir güherdir ehl-i ḥikmet cümle şarrâfi anuḡ
Hoḡḡa-i ḥikmetde yoḡdur böyle âli yâdigâr
Ḳıdve-i erbâb-ı ḥikmet İbn-i Sînâ-yı zamân
Genc-i ḥikmetde güherler ḡıldı nazmında nişâr
Nâṭıka vaşfında nazm etdi ḡaḡâyık ıḡdını
Evc-i ḥikmetde şüreyyâ ıḡdı gibi şu' ledâr
Bir mu'ammâ-yı ḡaḡıḡatdur şehâ' irfân-ı nefis
Anı fekk eyler Harîmî bir hakîm-i râzdâr

[1]

هَبَطْتُ إِلَيْكَ مِنَ الْمَحَلِّ الْأَرْفَعِ⁵

وَرُقَاءَ ذَاتِ تَعَزُّزٍ وَتَمْنَعِ

İndi verḡâ cây-ı a' ladan saḡa bir bâzvâr
Ḳuvvet ile şâḡib-i 'izzet çü şâḡ-ı nâmdâr⁶

[2]

مَحْجُوبَةٌ⁷ عَنْ كُلِّ مُقَلَّةٍ⁸ عَارِفٍ
“وَهِيَ الَّتِي سَفَرَتْ¹⁰⁹ وَلَمْ تَنْبَرُقِعْ”

[16a (M): 41a (N): 18a (S)]

Zâhire maḡcûbedür 'anḡa gibi her dîdeden
Yüzün açdı¹¹ nâṭıka bir daḡı olmaz perdedâr

⁴ Kaşîde-i Rûhiyye ki ...Ḳuddise sirruhu'l-⁴ azîz. (N): Terceme-i kaşîde-i Rûḡaniyye ki Nezd-i Hükemâ Sultân-ı Kaşâyid Gûyend İbn-i Sînâ der vaşf-ı nâṭıka kerdeest (S): Terceme-i kaşîde-i Rûhiyye-i İbn-i Sînâ (M). **Tercümesi:** Bu Rûhiyye Kasîdesidir ki hukemâ katında “kasîdelerin sultânı” derler, İbn Sînâ nefis-i natıkanın vasfında tertip etmiştir. Ve bu tercüme daha önceden Sigetvâr türbesinin şeyhi olan Şeyh Ali'nindir. Allah sırrını takdis eylesin.

⁵ يريد بالمحل الأرفع عالم الأرواح (M) **Tercümesi:** “maḡall-i arfa” dan kastedilen anlam ruhlar alemidir.

⁶ Bu beyit (M)'de yanlış olarak şu şekilde yazılmıştır:

Ḳuvvet ile şâḡib-i 'izzet çü şâḡ-ı nâmdâr

İndi verḡâ cây-ı a' ladan saḡa bir bâzvâr

⁷ سفرت، من السفر وهو كشف الوجه (S) **Tercümesi:** “Sefert” kelimesi yüzü açmak anlamına gelen “sefr” kökünden türetilmiştir.

⁸ المقلة: شحمة العين التي هي السواد والبياض (S) **Tercümesi:** “muḡle” Gözün akı ve karası demektir.

⁹ محجوبة: صفتها؛ يعني أن النفس الناطقة محجوبة (S) **Tercümesi:** “maḡcûbetun” kelimesinin sıfattır. Yani nefis-i natıka gizlidir.

¹⁰ سفرت: ظهرت (M) **Tercümesi:** “seferet” kelimesi “görüldü” anlamındadır.

¹¹ Yüzün açdı (M), (S): Yüz veren bir (N)

[3]

وَصَلَّتْ عَلَيَّ كُرْبَةً إِلَيْكَ وَرُبَّمَا
كَرِهَتْ فِرَاقَكَ وَهِيَ ذَاتُ تَفَجُّعٍ¹²،

Oldı teklif-ile vâşıl şaşa bu verķā' cān
Heykelinden ayrı olmak istemez ol ehl-i zār

[16a (M): 41b (N): 18a (S)]

[4]

أَنْفَتْ¹³ وَمَا أَنْسَتْ¹⁴ فَلَمَّا وَاصَلَّتْ،
أَلْفَتْ¹⁵ مُجَاوِرَةَ الْخَرَابِ الْبَلْفَعِ¹⁶،

Heykelinden eyledi i' rāz vuşlat buldı çün
Bu fenā şahrāya ülfet eyledi bî-ihtiyār

[16a (M): 41b (N): 18b (S)]

[5]

وَأَطْنُهَا نَسِيْتٌ عُهْرِدًا بِالْحِمَى¹⁷،
”وَمَنْزِلًا بِفِرَاقِهَا لَمْ تَفْنَعِ“

Aşlarım verķā unuttı küy-ı kırbet 'ahdlarım¹⁸
Hem niçe menzil daşı kıalmazdı anlarsuz şarār

[6]

حَتَّى إِذَا اتَّصَلْتُ بِهَا هُبُوطَهَا،
عَنْ مِيمٍ¹⁹ مَرَكَزَهَا بِدَاتِ الْأَجْرَعِ²⁰،

Merkezinden ayrılıp oldı çü süfle muttaşıl
Āşiyān-ı cism_aşa oldı çü²¹ cāy-ı bî-karār

[16b (M): 42a (N): 18b (S)]

[7]

عَلَقْتُ بِهَا ثَاءً النَّقِيلِ²² فَأَصْبَحْتُ،
”بَيْنَ الْمَعَالِمِ²³ وَالطُّلُولِ²⁴ الْخُضَعِ“

Boynına teklifiyle bend_öldü ya' nî şavktan
Düşdi āşār_u 'alāyım²⁵ kaydına leyl ü nehār

¹² حزن واضطراب (M). **Tercümesi:** “tefeccu” kelimesi hüzn ve tasa anlamına gelir..

¹³ أَنْفَتْ: Ya' nî 'ār eyledi daşı i' rāz eyledi (S): (M). **Tercümesi:** yani kendini büyük gördü ve iraz etti.

¹⁴ وَمَا أَنْسَتْ: Üns eyledi ya' nî āram eylemedi (S).

¹⁵ أَلْفَتْ: Dostluk (S).

¹⁶ حَرَابٍ بَالْكَ: ya' nî ot bitirmez(S): (M) **Tercümesi:** Balķa' kelimesi hali (otsuz ıssız) yer demektir.

¹⁷ الْحِمَى: 'ālem-i ervāḥ (S).

¹⁸ 'Ahdlarım (N), (S) : 'Ahdım (M)

¹⁹ مِيمٍ: 'Ālem-i ervāḥ (S): (M). **Tercümesi:** Ruhlar ālemi.

²⁰ الْأَجْرَعِ: Ot bitirmez (S): (M). **Tercümesi:** Ot bitirmez yer demektir.

²¹ Āşiyān-ı cism_aşa oldu çü (M), (S) : Āşiyān-ı kayd cān_aşa bu (N)

²² ثَاءً النَّقِيلِ: (M). **Tercümesi:** bundan murat bendendir.

²³ الْمَعَالِمِ: Bundan murād a' zādur (S): (M). **Tercümesi:** (ma' ālim kelimesi) alāmet (belirti) anlamına gelen “ma' lem” kelimesinin çoğuludur.

²⁴ الطُّلُولِ: (M). **Tercümesi:** “Tulūl” kelimesi, şehir kalıntısı anlamına gelen “talal” kelimesinin çoğuludur.

²⁵ 'Alāyım (S), N: 'alāyık (M).

[16b (M): 42b (N): 18b (S)]

[8]

تَبْكِي إِذَا ذَكَرْتَ عُهُودًا بِالْحَمَى
”بِمَدَامِ تَهْمِي وَلَمَّا تُفْلِعِ“

Ağlar ol yād eylese kūy-ı ezelde ‘ahdların
Yaş aqar tırılmaz demâdem gözlerinden seylvār

[9]

”وَتَنْظُلُ سَاجِعَةً²⁶ عَلَى الدِّمَنِ الَّتِي
”دَرَسَتْ²⁷ بِنِكَارِ الرِّيحِ الأَرْبَعِ“

Eyler_ol verqā terennüm cāy-ı vīran üzre kim²⁸
Āşiyān-idi aḡa yıqıdı mükerrer bād çār

[16b (M): 43a (N): 18b (S)]

[10]

”إِذْ عَاقَبَهَا²⁹ الشَّرْكُ الكَثِيفُ فَصَدَّهَا³⁰
فَقَصَّ عَنِ الأَوْجِ³¹ الفُسَيْحِ³² المَرْبِيعِ³³“

Men‘ kıldı çün anı cism-i keşîfî dām-ile
Yüce menzilden anı şaddeyledi boynında bār

[16b (M): 42a (N): 19a (S)]

[11]

”حَتَّى إِذَا قَرُبَ المَسِيرُ³⁴ مِنَ الجَمَى
”وَدَنَا³⁵ الرِّحِيلُ إِلَى الفِضَاءِ الأَوْسَعِ“

[17a (M): 42a (N): 19a (S)]

Çün yakın oldu şehā seyri bu fānī ‘āleme
İrdi riḡlet menzili ola fezā-ı hoş³⁶ güvār

[17a (M): 42b (N): 19a (S)]

[12]

”وَعَدَتْ³⁷ مُفَارِقَةً³⁸ لِكُلِّ مُخَافٍ³⁹
”عَنْهَا حَلِيفِ التُّرْبِ⁴⁰ عَيْرِ مُشَبِّعِ“

26 سَاجِعَةً؛ أي مترنمة (M). **Tercümesi:** “sāci‘ aten” terennüm eder anlamına gelir.

27 دَرَسَتْ: Ağladı (S); أي انمحت (M). **Tercümesi:** “Deriset” yok oldu anlamına gelir.

28 Üzre kim (S), N: Üzrine (M).

29 مَنَعَهَا (M). **Tercümesi:** Onu menetti (engelledi).

30 صَدَّهَا: Men‘ (S); صَرَفَهَا (M). **Tercümesi:** Onu defetti (çevirdi).

31 الأَوْجِ: Yukarı çıkmak (S); عَلَوُ (M).

32 الفُسَيْحِ؛ أي الواسع (M). **Tercümesi:** “fesih” yani geniş.

33 المَرْبِيعِ: هو المنزل الذي يُسَكَنُ فِيهِ فِي الرِّبْعِ (M). **Tercümesi:** “Merba‘” ilkbaharda otulmuş ev demektir.

34 أي السَّيْرِ (M). **Tercümesi:** Seyir demektir.

35 دَنَا بِمعنى القرب (M). **Tercümesi:** “Denā”, yakın oldu anlamındadır.

36 Fezā-ı hoş (S), (N): kaza aḡrāş (M).

37 عَدَتْ؛ أي أصبحت (S), (M). **Tercümesi:** “gadet” oldu demektir.

38 Ayır düşdü (S).

39 راجع إلى الورا (S).

40 التُّرْبِ: Murād heykeldir (S).

Ayrı düşdi bu bedenden cümle varından kaçup
Ol hümâya âlem-i hâkî degül⁴¹ cây-ı qarâr

[13]

”هَجَعَتْ⁴² وَقَدْ كُشِفَ الْغَطَاءُ⁴³ فَأَبْصَرَتْ
مَا لَيْسَ يُدْرَكُ بِالْعُيُونِ الْهَجْعُ^{44,45}
Çeşm-i verķā uyudu açıldı gönünden gîtâ⁴⁶
Gördi eşyâyı ki görmez anı çeşm-i h'abdâr

[14]

”وَعَدَتْ تُعْرَدُ⁴⁶ فَوْقَ ذِرْوَةِ⁴⁷ شَاهِقِ⁴⁸
وَالْعِلْمُ يَرْفَعُ⁴⁹ كُلَّ مَنْ لَمْ يُرْفَعِ
Yüce dağ üstinde gūyā bülbül ü şeydā gibi
İlm ref'eyler denîyi baş üzre tãcvâr⁵⁰

[17a (M): 43a (N): 19a (S)]

[15]

”فَلَأَمِّي شَيْءٍ⁵¹ مِنْ شَامِخِ⁵²
عَالٍ إِلَى قَعْرِ⁵³ الْحَضِيضِ⁵⁴ الْأَوْضَعِ⁵⁵
Küh-ı bālādan 'aceb verķā niçün itdi nüzül
Bu ħarāb-ı⁵⁷ süfle indi aña cā oldı kenār

[16]

”إِنْ كَانَ أَهْبَطَهَا الْإِلَهَ لِحِكْمَةٍ
طُوَيْتَ⁵⁸ عَنِ الْفَطْنِ اللَّيْبِيبِ⁵⁹ الْأَوْزَعِ
Hikmet için ger Ĥudā bu rūhı inzāl eyledi
Ferd-i dānā üzre cem' oldı o⁶⁰ hikmet aşikār

⁴¹ Degül (M), (N): وکل (S).

⁴² هَجَعَتْ؛ أي نامت (M), (S). **Tercümesi:** “hece'at” yani uyudu.

⁴³ Perde (S).

⁴⁴ هَجَعُ جمع هاجع (M), (S). **Tercümesi:** “hucce” kelimesi “hāci” kelimesinin çoğuludur.

⁴⁵ (S) nüshasında, bu beytin tercümesi altında değil sonraki beytin altında yer almaktadır. Sonraki beytin tercümesi ise bu beytin altında yer almaktadır.

⁴⁶ التغرید: ترجيع النعمة (M), (S). **Tercümesi:** “tağrīd” şarkı söylemek demektir.

⁴⁷ الذروة: أعلى الجبل (S) **Tercümesi:** “Zirve” dağın tepesi demektir.

⁴⁸ شاهق: Cebel-i 'ālī, murād ervāh 'ālemdir (S).

⁴⁹ قال الله تعالى: "واتوا العلم درجات" **Tercümesi:** Yüce Allah şöyle buyurdu: “Kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin.” (Kur'an, Mücâdele Suresi, 58/11).

⁵⁰ Tãcvâr (M), (S): Tãcdâr (N)

⁵¹ أهبطت أي أنزلت (M). **Tercümesi:** “uhbiṭat” yani indirildi.

⁵² شامخ: Cebel-i 'āliye (S).

⁵³ قعر: Dip (S).

⁵⁴ الحضيض: فرار الأرض عند منقطع الجبل، إذا كان قصدت منه الأرض (S) **Tercümesi:** Eğer yeryüzü söz konusuysa (hazîz kelimesi) “Yeryüzünün en alçak ve aşağı mevki ve dağın enginlerde bittiği yer.” demek olur.

⁵⁵ الأوضع: Murad alçak (S).

⁵⁶ هذا البيت مع ما بعده إلى آخر القصيدة مشتمل على سؤال يرد على اتصال النفس بالبدن (S) **Tercümesi:** Bu beyitten itibaren kasidenin sonuna kadar nefsin bedenle olan münasebeti ile ilgili olan soru sorulmaktadır.

⁵⁷ Ĥarāb-ı (M), (N): حرابه (S)

⁵⁸ طويت: Cem' bulundu (S).

⁵⁹ اللبيب: وهو الإنسان الفطن الكامل العارف للحقايق الإنسانية (M) **Tercümesi:** “lebib” insan ile ilgili hakikatleri bilen kâmil, uyanık ve zeki kimse demektir.

⁶⁰ O (M), (N): Bu (S).

[17a (M): 43b (N): 19b (S)]

[17]

فهبوطها إن كان ضربةً لازب⁶¹
لتكون سامعة⁶² لما لم تكن تسمع⁶³⁶⁴
Lâzım ise ger⁶⁵ hubûtı ‘alem-i teklife ger
Eyleye tâ güş pendı olmaya fırsat güzâr⁶⁶

[17b (M): 43b (N): 19b (S)]

[18]

”وتكون عالمةً بكلِّ خفيّة
” في العالمين⁶⁷ فخرقها⁶⁸ لم يرقع
İnmiş⁶⁹ ise ‘âlemiñ seyrine ‘ârif olmağa
Müncebir⁷⁰ olmadı kesri oldı ehl-i intizâr

[19]

”وهي التي قطع الزمان طريقها
حتّى لقد غربت⁷¹ بعين المطلع⁷²“
Râhımı kaç⁷³ eyledi seyrinde ‘abbâr-ı zamân
Gitdi gelmez bir dağı buña revâne⁷³ i‘tibâr

⁶¹ Lazıb (S), (M). Tercümesi: Lâzıb, lâzım ve lâziğ aynı anlamdadır.

⁶² (S). Tercümesi: “sâmi‘aten” kelimesi kabul eden demektir.

⁶³ (S) Tercümesi: “lem tesma‘” bilmedi demektir.

⁶⁴ (S). Tercümesi: Yani nefsin yeryüzüne inişi onun olgunlukları elde etmesi için gerekliydi.

⁶⁵ Ger (S), (N): ki (M):

⁶⁶ Güzâr (N), (S): Kenâr (M).

⁶⁷ (S). Tercümesi: “في العالمين” أي عالم الحسّ وعالم العقل؛ وهو العالم الروحاني (M): أي عالم الحسّ وعالم العقل؛ وهو العالم الروحاني beyitte geçen “Fi'l-‘âlemîn”den murad âlem-i his (hissedilen âlem) ve akıl âlemi yani ruh âlemidir.

⁶⁸ (S). Tercümesi: “فخرقها” جواب الشرط وهو قوله: “إن كان ضربة لازب” (M): جواب الشرط وهو قوله: “إن كان ضربة لازب” beyitte geçen “Fe-ħarķuhâ” ibaresi önceki beyitte yer alan “İn kâne żarbete lâzimin” şartının cevabıdır.

⁶⁹ İnmiş (M), (N): İtmış (S)

⁷⁰ Müncebir (M): Müteħayyir (S): Muħbir (N)

⁷¹ (M). Tercümesi: “ğarubet” uzaklaştı demektir.

⁷² (M). Tercümesi: “maṭla‘” kelimesi doğmak anlamına gelen “ṭulū‘”dan mimli mastardır.

⁷³ Revâne (M): ريانہ (S): ريان (N)

[17b (M): 44a (N): 19b (S)]

[20]

”فَكَأَنَّهَا بَرَقُ تَأْتِقُ⁷⁴ بِالْحِمَى⁷⁵
ثُمَّ انْطَوَى⁷⁶ فَكَأَنَّهُ لَمْ يَلْمَعْ⁷⁷“
Tarfatu'l-^c ayn⁷⁸ içre gūyā indi verkā ^c āleme
Yine gitdi⁷⁹ olmadı gūyā bu bezme⁸⁰ şem^c dār

[17b (M): 44b (N): 19b (S)]

[21]

”فَأَنعِمُ⁸¹ بِرَدِّ جَوَابِ مَا أَنَا فَاجِصٌّ
عَنْهُ فَتَارُ الْعِلْمُ ذَاتُ تَشَعُّعٍ“
Vir cevābıñ var_jse ya^c nî⁸² ḥakīm-i sâ'ile
^c İlm ü ḥikmet pertevi dillerde⁸³ ḥor-ı⁸⁴ şu^c ledār⁸⁵

Sonuç

Bu makalemizde, büyük Türk-İslâm filozofu ve Ortaçağ tıbbının başlıca temsilcisi sayılan İbn Sînâ'nın ruh konusu üzerine Arapça olarak kaleme aldığı Kasîde-i Rûhiyye'nin Osmanlı Türkçesine ilk ve yegâne manzum tercümesi olması hasebiyle büyük önem arz eden; ancak bugüne dek ilim âlemine sunulmamış olan Ali Dede Bosnevî'nin tercümesi kaynak metniyle karşılaştırılmaya dayalı bir incelemeye tabi tutularak tenkitli neşri yapılmıştır.

Tercümenin kaynak metni olma özelliğini taşıyan Kasîde-i Rûhiyye'nin ele alındığı bir girişle başlayan bu makalede; öncelikle tercümeyi Harîmî mahlasıyla kaleme alan Ali Dede Bosnevî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir, ardından da bu tercümenin biçimsel özellikleri ve takip ettiği tercüme yöntemi bakımından incelenmiştir. Bu noktada, kaynak metin ile yazarının övgüsünün yapıldığı, kaynak metnin konusunun açıklandığı ve nâzım-mütercimim mahlasına yer verdiği beş beyitlik bir mukaddime ile başlayan ve tıpkı kaynak metinde olduğu gibi kaside nazım şekliyle kaleme alınan tercümenin asıl bölümünde, kaynak metindeki her bir beytin yine bir beyitle tercüme edildiği görülmüştür. Tercümede, beyit sayısı ile nazım şekli noktasında eşdeğerlik sağlansa ne kafiye ne de vezin noktasında eşdeğerlik sağlandığı ve buna rağmen vezin noktasında Osmanlı dönemindeki manzum tercümelemlerde karşılanan bazı aruz hatalarına düşüldüğü ortaya konmuştur.

Başından sonuna kadar kaynak metniyle karşılaştırılıp çeviri yöntemi açısından değerlendirdiğimiz tercümenin, kâh birebir çeviri yöntemi izlenerek kâh meâlen çeviri yöntemi izlenerek yapıldığı ispatlandığı gibi ekleme ve eksiltme yöntemlerine başvurulmuş yapıldığı

⁷⁴ تَأْتِقُ: Yıldıradı (S).

⁷⁵ الْحِمَى: Murād dünyadır (S).

⁷⁶ انْطَوَى: Dürüldü (S).

⁷⁷ يَلْمَعْ: Yıdıramağ (S).

⁷⁸ Tarfatu'l-^c ayn(M), (S): Tarfa-ı ^c ayn (N).

⁷⁹ Yine gitdi (S), (N): Gitdi yine (M).

⁸⁰ Bezme (M), (N): bir (S).

⁸¹ أَنعِمُ: İhsân (S).

⁸² Ver cevābıñ var_jse ya^c nî (M), (S): Ver cevābıñ ya^c nî var_jse (N)

⁸³ Dillerde (M), (N): Dillerdedir (S)

⁸⁴ Ḥor (M): حوذ(S): nūr (N)

⁸⁵ Nüşha: Dillerde mihr şu^c ledār (M)

tespit edilmiştir. Bunu dikkate alarak tercümenin büyük bir kısmının sadakat bakımından serbest çeviri yöntemi izlenerek kaleme alındığı sonucuna varılmıştır.

Son olarak, bazen sözcüklere Türkçeden uygun karşılıklar bularak bazen de Farsçadan yararlanarak çeviri yapan Bosnevî, daha çok kaynak metnin sözcüklerini ya doğrudan aktarmış ya da şeklini değiştirmiş yahut Arapça kökenli başka bir sözcükle karşılamıştır.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Alper, Ö. M. (1999). İbn Sînâ: Eserleri. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (337-345. ss.), 20, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Alper, Ö. M. (2010). *İbn Sînâ*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Altınbaş, H. (1997). *İbn Sînâ metafiziği*. Kültür Bakanlığı Kaynak Eserler.
- Altıntaş, H. (1983). İbn Sina düşüncesinde nefis teorisi. *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu*, 241-253.
- Altıntop, S. (2013). İbni Sînâ'nın Ruh Kasidesi'nin Maraşlı Mustafa Kâmil şerhi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(02), 465-477.
- Aydın, F. (2015). İbn Sina'nın "El-Kasidetü'l-Ayniyye" isimli eseri. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 1(1), 141-149.
- Bağdatlı, İ. P. (1951). *Hediyyetu'l- 'Ârifîn: Esmâ'u'l- mu'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (M. R. Kilisli, M. K. İbnülemin, A. Aktuç (Ed.), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bosnevî, A. D. (1978). *Muhâdaratu'l-evâ'il ve musâmeretu'l-evâhir*. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1900). *Meşâyih-i Osmaniyyeden sekiz zâtın terâcim-i ahvâli*. Kitabhane-i İslâm.
- Çelik, Y. (2016). *İbn Sina'nın akıl-aşk ilişkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceyhan, Â. (2003). Harîmî'nin Hz. Ali'den kırk vecize tercümesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 45-58.
- Ceyhan, Â. & Hilal Kurt. (2021). Harîmî'nin kırk Arapça bilgece sözün tercümesinden ibaret bir eseri: Çihil (kelimât-ı) hikmet. *ESTAD- Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 222-251.
- Ceyhan, Â. & Yılmaz, H. (2022). 16. asır Osmanlı şairlerinden Harîmî'ye ait olduğu tahmin edilen bir eser: Kırk hadis tercümesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8(1), 203-246.
- Çifçi, M. F. (2015). Es-Seyyid Eş-Şerîf El-Cürcânî'nin er-risâletü'l-kuşsiyye fi şerhi'l-kaşîdeti'l-mensûbe ilâ Ebî 'Alî b. Sînâ adlı eseri. *Hikmet Yurdu*, 8(15), 171-199.
- Girîdî, S. & Cengiz, L. (2010). Rûh. *Marife*, 10(1), 247-266.
- Kasumović, I. (2004). Ali-Dedeovo učenje o čovjeku. *Znakovi vremena-Časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu*, 24, 14-39.
- Kâtib Çelebi, H. H. (1869). *Fezleke*. Ceride-i Havadis Matbaası.

- Kaya, M. (2018). *İslâmî edebiyatta şaheserler*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kayıran, Y. (2007). *Felsefî şiir*. Yapı Kredi Yayınları.
- Keklik, N. (1981). Türk-İslâm filozofu İbn Sînâ: Hayatı ve eserleri. *Felsefe Arkivi*, 22-23, 2-52.
- Köksal, M. F. (2012). Metin neşrinin ana esasları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 31, 179-209.
- Muhammed Bosnevî, M. b. M. (1992). *el-Cevherü 'l-esnâ fî terâcimi 'ulemâ'î ve şu'arâ'î Bosna* (A. M. El-Hulv (Ed.), Hecr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr.
- Muhibbî, M. E. (1868). *Hulâsatu'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*. El-Matba'atu'l-Vehbiyye.
- Öztürk, Ş. (2019). Ruh-ı nâtika üzerine yazılmış bir tasavvufî manzume ve Ali Dede Bosnevî'ye âidiyeti mes'elesi. *Turkish Academic Research Review*, 4(4), 475-503.
- Sâfi, A. (1940). İbn Sina ve Kaside-i Ruhiye'si tercemesi. *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 5(18), 61-66.
- Saraç, M. A. Y. (2014). *Klasik edebiyat bilgisi - biçim-ölçü-kafiye*. Gökkuşbu Yayınları.
- Türk Tarih Kurumu (2014). *Büyük Türk filozof ve tıp üstadı İbni Sina (Şahsiyeti ve eseleri hakkında tetkikler)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Türkmen, N. Ç. (2019). *Ali Dede Bosnevî: hayatı, eserleri ve fezâilü'l-cihâd'ı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, S. (2012). *Gırnati seyahatnamesi'nin XVI. yüzyılda yapılmış bir tercümesi tercüme-i tuhfetü'l-elbab ve nuhbetü'l-a'cab*. Okur Akademi Yayınları.
- Yazar, S. (2014). Osmanlı dönemi şiir tercümesinde karşılaşılan biçimsel (nazım biçimi, aruz ve kâfiye) zorluklar. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh içinde* (248-293. ss.), Klasik Yayınları.
- Yazar, S. (2022, Haziran 15). *Tercüme-i Kasîde-i Rûhâniyye (Ali Dede)*. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-kaside-i-ruhaniyye-ali-dede>

EXTENDED ABSTRACT

Al-Ruhiyyah is a poem composed by İbn Sina who is considered one of the leading figures in Turkish Islamic philosophy in the 11th century. This poem tackles mainly the subject of the human spirit and includes 21 verses written in Arabic using an educational symbolic language. Al-Ruhiyyah has been explained by several scholars in Arabic as well as being translated into English, French, Russian, and Tajiki Persian. Al-Ruhiyyah has gained great prominence in translation and commentaries in Turkish literature.

This poem has been explained three times in Turkish as well as translated in prose into Turkish four times. However, the one and only rhymed translation of the poem is done by Ali Dede al-Bosnawi (1007/1598). Although this translation abides by the original poem in terms of the poetic form, it doesn't comply with its rhyme and meter. Till this time, al-Bosnawi's translation has never been analyzed as a separable scientific study.

This study aims at verifying, publishing, and analyzing the translation of the al-Ruhiyyah that is done by Ali Dede al-Bosnawi in the sixteenth century AD. This study consists of two major parts, an introduction and, a conclusion.

In the introducing part, basic information is provided about al-Ruhiyyah poem which is the original text. In addition to some commentaries and translations that had been made about it. This study highlights the Turkish commentaries and translations made of the about al-Ruhiyyah poem to indicate its value in Turkish literature over the passage of time.

The first major part of the study includes a brief biography of Ali Dede al-Bosnawi, the one who composed the al-Ruhiyyah poem's translation. This part also includes a study of the translated text in comparison to the original one regarding poetic form and the number of verses. It has been conjectured that the translated text didn't abide by the original text regarding rhyme and meter, but it used a different rhythm and meter instead. Additionally, the translator had also committed some prosodic mistakes that are mentioned in this part with examples. Furthermore, the study analyzes the translator's technique in transmitting the poem's meanings. This indicates that the translator has not been following one specific strategy during the process of translation, but he has followed a variety of strategies such as. The Literal translation and the interpretive translation which is the most used. Despite the fact that Ali Dede al-Bosnawi's translation has the same number of verses of the original text (each singular verse had been translated using also one singular verse), it is noticeable that there are some additions or missing parts at the verse level; sometimes the verse is translated using words, expressions, or phrases. Moreover, during the process of translating the words of the original text, the translator used different techniques such as. Using the same words of the original text, using an Arabic word that carries the same meaning, using a Persian-rooted word, using a Turkish word that carries the same meaning, and occasionally using two words that carry the same meaning to translate the single word.

The second major part of the study includes information about the copies of the handwritten translation and the adopted strategy for verifying the copies. Thereafter, the translated text which is written in Arabic letters has been transferred into Latin letters with mentioning the distinctions in the copies in the margins. Finally, the concluding part includes the most important results that have been reached in this study.

ALİ RÛMÎ'NİN ELİF-NÂMELERİNDE ŞAHİS VE ESER İSİMLERİ

 Sadettin EĞRİ*

ÖZET

Türk edebiyatında elif-nâmeler hemen her dönem tarihte ilgi duyulan ve örnekleri verilen bir konudur. Anlatımların çok daha çekici hâle getirilmesinin yollarından birisi olan bu manzumeler, harflerin hem şekil hem de anlam bakımından imge olarak kullanılmasıdır. Leb-değmez, muvaşşah, mühmel, mu'cem, hayfa, rakta gibi harf temelli söz sanatları, harflerin şekillerine göre benzetmeler yapılması ve ebced hesabı ile ilgili unsurlar harflerle ilgili özelliklerden yalnızca birkaçıdır. Edebî kaynaklarda ve özellikle tezkirelerde hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgi bulunmayan Seyyid Ali Rûmî, Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd adını verdiği hacimli eserinde kendisi ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu eserde bulunan iki elif-nâmesinde tasavvufî açıdan gönülden bağlı olduğu Abdülkâdir Geylânî ve onun eserleri hakkında bilgileri manzum olarak anlatır. İkinci elif-nâmesinde ise, yaşadığı dönemdeki insanlarda bulunan ahlakî ve dinî zafiyetleri eleştirip, onlara yol gösterir. Aslında bir elif-nâme örneği olmayan üçüncü şiirinde kendisinin yazdığı eserlerin isimlerini yazıp, o risale ve kitapları tanıtır. Ne yazık ki Ali Rûmî'nin adı geçen eserleri günümüze kadar tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Rûmî, tasavvuf edebiyatı, elif-nâme, Abdülkâdir Geylânî, tenkit

Names of Persons and Works in Ali Rumi's Elif-Names

ABSTRACT

In Turkish literature, elifnames are a subject that is of interest and examples are given in almost every period of history. These poems, which are one of the ways to make the narrations much more attractive, are the use of letters as images in terms of both shape and meaning. Letter-based rhetoric such as Leb-değiz, muvaşşah, mühmel, mu'cem, haifa, rakta, making analogies according to the shapes of letters, and elements related to abjad calculation are just a few of the features related to letters. Seyyid Ali Rûmî, who does not have information about his life and personality in literary sources and especially in tezkires, gives detailed information about himself and his works in his voluminous work called Dürrü'l-Fu'ad and Şeyhu'l-İrşâd. In the two elif-nâmes found in this work, he tells in verse about Abdülkâdir Geylani, to whom he is deeply attached to Sufism, and his works. In his second elif-nâme, he criticizes the moral and religious weaknesses of the people of his time and guides them. In his third poem, which is not actually an example of an elif-nâme, he writes the names of the works he wrote and introduces those treatises and books. In fact, the mentioned works of Ali Rûmî have not been identified until today.

Key Words: Ali Rûmî, sufi literature, elifname, Abdulkadir Geylani, criticism

---

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, sadettin@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Eğri, S. (2023). Ali Rûmî'nin Elif-Nâmelerinde şahıs ve eser isimleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 39-55.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1194349>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 25 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 11 Aralık / December 2022

Giriş

Türk edebiyatının dikkat çeken özelliklerinden birisi de şekil ve anlam güzelliğine dayanan manzumeleri ihtiva etmesidir. Sanat anlayışını ön plânda tutan bu yaklaşım, beraberinde zengin bir ifade ile anlam derinliği getirmiştir. Harflere farklı görünüm ve mana kazandıran bu anlayış neticesinde şekil ve söz yeni bir mecraya yönelmiştir. Anlatımların çok daha çekici hale getirilmesinin bir yolu da harflerin hem şekil hem de anlam bakımından imge olarak kullanılmasıdır. Lebdeğmez, muvaşşah, mühmel, mucem, hayfa, rakta gibi harf temelli söz sanatları, harflerin şekillerine göre benzetmeler yapılması ve ebced hesabı ile ilgili unsurlar harflerle ilgili hususiyetlerden yalnızca birkaçıdır (Taşkesenlioğlu, 2017: 160).

Bir tür, şekil veya söz sanatı oluşu ile ilgili farklı görüşlerin mevcut olduğu elif-nâmeler, mısra veya beyitlerin genellikle başındaki kelimelerin ilk harflerinin alfabetik olarak “elif”ten “ye”ye veya “ye”den “elif”e şeklinde sıralanması olarak görülür. Divan ve halk edebiyatında yüze yakın örneği bulunan elif-nâmeler (elifnameler, elif-nâmeler); dinî, tasavvufî veya din dışı konularda yazılmış; kelimeler, şair tarafından rastgele değil muhtevaya uygunluk gösterecek şekilde seçilmiştir (Çelebioğlu, 1998: 605).

Elifnamelerin en belirgin özellikleri mısralarda alfabedeki harf sırası ile başlayan kelimelerin kullanılmasıdır. Bu ortak özelliğin haricinde şekil ve muhteva özellikleri değişmektedir. Mesnevi, kaside, gazel, murabba, muhammes, müseddes; koşma, destan gibi farklı nazım şekillerinde aruz veya hece ölçüsüyle dinî ve din dışı konularda yazılmışlardır. Hatta kimi şairler her mısranın ilk kelimesini alfabetik sırada kullanırken, bazı şairler her beytin veya bendin ilk kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Mısra veya beyit başlarında kullanılan harfler sözkonusu şiirlerde ayrıca yazılmış, bazılarında ise yazılmamıştır. Bir kısım şiirlerde ise tek mısradaki birden fazla harf kullanılarak mısra sayısının az olması sağlanmıştır. Halk şairleri içinde Dertli, Ruhsatî, Noksanî, Âşık Şenlik, Reyhânî, Âşık Zülalî, Seyranî, Kul Himmet, Âşık Ömer, Kaygusuz Abdal, Sefil Ali, Zahmî, Âşık Kenzî, Nihanî, Türabî, Ruhsatî gibi pek çok âşığın elif-nâme yazdıkları tespit edilmiştir. Ayrıca sadece Anadolu sahasında değil, diğer Türk yurtlarında da kuvvetli şairlerin elif-nâme örnekleri verdikleri bilinmektedir. Hatta halk edebiyatında Latin harflerine geçişten sonra dahi elif-nâme yazma geleneği devam etmiştir (Öztoprak, 2006: 136-137; Taşkesenlioğlu, 2017: 160).

Elifnamelerin, halk edebiyatında olduğu gibi klasik edebiyatta da pek çok örneği mevcuttur. Âşık Paşa, Nesîmî, Muhibbî, Fuzûlî, Mihrî Hatun gibi önemli şairlerin elif-nâme kaleme almış olmaları, divan şiirinde elif-nâmelere olan rağbeti göstermektedir.

Edebiyatımızda bilinen ilk elif-nâme olarak kabul edilen metin, 11. yüzyılda Uygur sahasında yazılan bir manzumedir. Reşit Rahmeti Arat tarafından tespit edilen ve şairi belli olmayan şiir, Uygur-Soğd alfabesinin tek şekilli harflerine tekabül eden alfabetik sırayla oluşturulmuş sekiz mısralı yirmi bir cüzden ibarettir. Burkan kültürü çerçevesinde oluşan bu manzumenin dil ve ifade bakımından sade olduğu ve dönemin benzer örneklerine göre dinî tabirleri çok fazla içermediği söylenebilir (Arat, 1991: 106-107). Toplam 168 mısralık metindeki bazı dizeler şöyledir:

*vinay-ta ulatı vıçıdramal-lar ning.
vasır teg katıg töz-in.
vyakiyan kılı vitis alsar-sen.
vinçur-anıng söz-in.
öniş-i önmeyük usik ekser (.)
ögin ök bililgey öz-in.
vigni-vinayiki-ler örledser-ler
öntürgey vayrapan-lar köz-in.*

*

(*Vinaya başta olmak üzere Vinidiramal'ların vajra gibi sert kökünü vyakhyana yapıp, ders alırsan, vinçura'nın sözünü, henüz hatıra gelmemiş olan harf ve heceler kendiliğinden derhal belli olur: Vighna-vinayaka'lar taciz ederlerse, Vajrapani'lar onların gözünü çıkarır.*)

İslami devir Türk edebiyatında ilk elif-nâme örneği, Âşık Paşa'nın bazı *Garibnâme* nüshalarının sonunda yer alan manzumesi olarak kabul edilmektedir. Her biri dört mısralık yedi bentten oluşan otuz cüz ihtiva eden eser, elif-nâme kimliği bakımından eşsizdir. Alfabenin her harfi ile başlayan bir mısra yazmakla yetinmeyen Âşık Paşa, her harf ile (kaf harfi ile iki cüz) başlayan yirmi sekiz mısra oluşturmuş, toplamda 840 mısralık uzun bir eser meydana getirmiştir. Hece ve aruz ölçüsünü birlikte kullanan şair, her mısraya aynı harfle başlamak arzusuyla şiirini şekillendirmiştir (Demirel, 1996: 204). Bu elif-nâmeye örnek olmak üzere:

*Evvel bize vâcib ü farz
Allâh adın anmakdurur
Anun adın zikr idelüm
Ol kim kamu müştâkdurur
Evvel dahi oldur Kadîm
Âhır oldur Mukîm
Oldur Kerîm oldur Rahîm
Oldur kim ol Rezzâkdurur
İki cihân yaradan ol
Ay u güneş yürüden ol
İns ü melek düriden ol
Eyle kim ol Hallâkdurur*

Araştırmanın Amacı

Araştırmada Türk kültürü ve edebiyatında yer alan elif-nâmelerin özellikleri hakkında kısa bilgi verilmiş, bu manzumelerin çok farklı konuları işlediği gösterilmek istenmiştir. Seyyid Ali Rûmî (XIX. yy) isimli şairin farklı, oldukça hacimli ve zengin içerikli *Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd* adını taşıyan eserinde bulunan iki elif-nâme manzumesi ile kendi eserlerinin isimlerini sıraladığı bir şiiri tahlil edilmiştir. Söz konusu yazma eserde Abdükâdir Geylânî'nin önemli eserleri özellikleriyle birlikte şiirde işlenmiştir. Diğer elif-nâmede ise, özellikle müslümanlar ve riyakâr sufiler eleştirilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

İncelemede keşfedici, nitel, betimleyici, örneklendirici yöntemler kullanılmıştır. Araştırmada elif-nâmeler hakkında kısa bilgiler ve örnekler verilmiş, bu manzumelerdeki eser isimleri ile şahıslar tanıtılmıştır. Özellikle Türk tasavvuf edebiyatının XIX. asır örneklerinden sayılan *Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd* isimli eserde Şeyh Ali Rûmî, "Eşrefî, Kadirî, Melamî"ye müntesib olduğunu defalarca tekrar eder. İkinci elif-nâmede ise, insanoğluna nasihat ve onların huy ve ahlaklarıyla ilgili eleştiri mevcuttur. Bu konu da ayrıca şiir merkezli olmak üzere araştırılmıştır.

Şeyh Seyyid Ali Baba Rûmî el-Antakîye (Sonra el-Arabgirî)

XIX. yüzyıl sufi şairlerinden olan Ali Rûmî, oldukça hacimli olan *Kitâb-ı Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd* adını verdiği eserinde pek çok konuyu ele almış ve çoğu kez manzum olarak değerlendirmiştir. Eserdi tevhid, münacât, na't, kendi hâl tercümesi, tasavvufa yönelişi, bazı tarikatların silsilesi gibi konularda geniş bilgiler mevcuttur. Yapılan araştırmalarda şairin hayatı ve eserlerine ait bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şair Ali Rûmî ve eseri *Dürrü'l-Fu'âd ve*

Şeyhu'l-İrşâd hakkında ayrıntılı bilgi için belirtilen araştırma yazısına bakılabilir (Eğri, 2022: 157-175).

Ali Rûmî, yakın bir dönem sayılabilecek tarihlerde yaşamış olmasına rağmen hayatı ve eseri hakkında tezkirelerde ve kaynaklarda bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Bilinen tek eseri olan *Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd*'da kendi dönemi, ailesi, memleketi, tarikâtı hakkında değerli bilgiler vermiştir. Eserin son kısmında (hâtîme) manzum olarak II. Abdühamid (saltanatı 31 Ağustos 1876-27 Nisan 1909) döneminde yaşadığını ifade etmiştir:

*Asrımız Abdu'l-Hamîd Hân asrıdır ihvânımız
Ömrini kıl sun mezîd Hak çün odur sultânımız
Gün-be-gün bulsun şeref şân avni dostla şâhdın
Nusret i'tâ eylesün dâim ana Yezdânımız
Çün tesâdüf eyledük Rûmî bu asra kıl duâ
Ya'nî bin üçyüz yigirmi bir olup devrânımız (1321/1903-1904)*

Şair, babasından “şerîf” olduklarını yani Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini duymuştur. Uzun süre Vechi Paşa'ya hizmette bulunmuş ve Antakya'da vefat etmiştir. Ayrıca Ali Rûmî, memleketi olan Antakya ve ahalisine samimi duygularla dualar etmiştir. Yine kendi ifadesine göre “hasedçiler”den dolayı Antakya'dan Arabgir'e göç etmiştir (1314/1896-1897):

*Durup on mâh kadar Ma'den'de mâder
Olup bîmâr âhir anda bürâder
Malatya'dan gelüp ba'zı mürîdân
Kader böyle imiş ey ehl-i îmân
Kavuşduk kaldı birkaç gün nihâyet
Vefât itdi Hudâ virsün selâmet
Sene bin üçyüz on dörtde fenâdan
İdüp rihlet bekâya bî-vefâdan*

.....
*Pederden duymuşum çok dirdi cânâ
Şerîfüz şübhesiz şek yokdur aslâ
Kadîm ma'mûr kala Antâkiye'miz
Şeref her ân bula Antâkiye'miz
Ahâlîsinden Allah hep rızâ hem
Ola göstermeye hergiz cevâ hem
Mahabbet kıl **Ali Rûmî** riyâsız
Odur zâhir vatan olma vefâsız*

Ali Rûmî'nin tasavvufî terbiyeyi alıp, tarikatta şeyhlik makamına ulaşmış ulaşmadığı konusu belli değildir. Eserindeki farklı manzumelerde bu konuları zaman zaman ele alıp bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun üç ay Şam'da kaldığı ve “pîrim” diye sürekli andığı Muhyiddin Arabî'nin mezarını ziyaret edip, maneviyatından istifade ettiği bilinmektedir (Ali Rûmî, 509):

*Varup Şâm'a pîrim Ekberî'yi
Ziyâret eyledüm ibn-i Ali'yi
Kalup üç mâh kadar çekdüm riyâzet
Fahr sanma bunı yâre hikâyet
Alan dersi Şeyh-i kebîr kân-ı sehâdan
Sorar mı nesne hiç özge fetâdan*

Elifname-I: Abdükadir Geylânî ve Eserleri

Ali Rûmî'nin *Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd* adlı eserindeki ilk elif-nâmesinde Abdükadir Geylânî ve onun bazı eserleri tanıtılmıştır. Rûmî, tam anlamıyla Muhyiddîn Arabî, Eşrefoğlu Rûmî ve Abdülkadir Geylânî'ye gönülden bağlıdır. İbn-i Arabî ve Abdükadir Geylânî ile ilgili menkıbeler ile kitaplar, feraset sahibi insanlara rehber olmaya yeterlidir. Bu

sebepden dolayıdır ki onu sevenler ve gönülden bağlı olanlara hasetçilerin kini eksik olmamaktadır.

*Ekberî'yiz Eşrefî'yiz Kâdirî'yiz Kâdirî
Eksik olmaz bu sebepten Rûmî'yâ hüssâdımız*

Muhyiddîn Ebu Muhammed Abdülkâdir b. Ebi Salih Musa Zengî-Dost el-Geylânî (öl. 561/1165-66), Fars kökenli Sünnî Hanbelî bir sufi idi. Onun “Muhyiddin, Gavs-ül-A’zam, Kutb-ı Rabbani, Sultanü'l-Evliya, Kutb-i A’zam ve El-Bâz el-Eşheb” gibi lakapları vardır. Babası Ebû Salih Musa Zengî-dost’tur. Peygamber torunu Hasan bin Ali ‘nin oğlu olan Hasan el-Mu’tena’nın oğlu Abdullah el-Kâmil’in soyundandır. Annesinin ismi Fatıma, lakabı Ümmü'l-hayr olup, anne tarafından da peygamber torunudur. Bu nedenle de Abdülkâdir Geylânî hem “Seyyid” (baba tarafından peygamber torunu) hem de anne tarafından “Şerif”tir. Abdülkadir Geylânî, 1077 yılında Gilan (Cilan, Cili) Eyaleti’nin Neyf köyünde doğdu. Babası küçük yaşta vefat eden Geylânî, 1095 yılında Bağdat’a gitti. Geylânî’nin daha çocuk denilebilecek yaşta farklı özellikleri herkesin dikkatini çekmekteydi. Bağdat’ta dönemin ünlü âlimlerinden dersler alarak dinî ilimleri ve tasavvufi tecrübesini geliştirdi. Gençlik döneminde ailesinden izin alarak bir kafilaya katılıp Bağdat’a gitti. Orada Ebu Galib b. Bakıllanî, Ca’fer es-Serrac, Ebu Bekir Sûsen ve Ebu Talib b. Yusuf gibi âlimlerden hadis; Ebu Said el-Muharrimî (Mahzumî), Ebu Hattab ve Kadî Ebu Hüseyin gibi hukukçulardan fıkıh; Zekeriyya-yı Tebrizî gibi dilcilerden de edebiyat okudu (Wikipedia, 2022). Hocalarından Ebu Said Mahzûmî’nin medresesinde haftada üç gün pazartesi, salı ve cuma gecesini verdiği ders ve vaazları çok yoğun ilgi görmüştür. İslam tasavvufunu herkesin anlayacağı şekilde sundu. Önceden Şafî mezhebinde idi. Hanbelî mezhebi unutulmak üzere olduğundan, Hanbelî mezhebine geçti ve bu tercihi mezhebin yayılmasında etkin bir yeri olmuştur. “Kâdiriyye” tarikatının pîri ve kurucusu sayılmaktadır (Korkusuz, 1995: 5; Uludağ, 1988: 234).

Abdülkâdir Geylânî’nin tasavvuf anlayışı, şeriata ve dinin zâhirî hükümlerine titizlikle bağlı kalma esasına dayanır. O, her an Kur’an ve hadislere uygun hareket etmeyi şart koşar. Ona göre bir zâhidin hayatında görülebilecek derunî haller dinî ölçülerin dışına taşmamalıdır. Müritlerine hep, “Uyun, uydurmayın; itaat edin, muhalefet etmeyin, yakınmayın; temizlenin, kirlenmeyin” şeklinde tavsiyelerde bulunurdu. Dinin zâhirî hükümlerine uymadığı için Sehl et-Tüsterî’nin “sır” nazariyesini reddetmiş, kendi tarikatının şeriata uygun olduğu İbn Teymiyye gibi bir münekkit tarafından bile kabul edilmiştir. Semâa karşı değildir. Kur’an’ın telhin ve teganni ile değil, tertîl ve tecvid üzere okunmasını isteyip, bu konuda farklı davranılmasına rıza göstermezdi. Gazzâlî’nin geliştirdiği Sünnî tasavvuf, onun tarafından devam ettirilmiştir denebilir (Uludağ, 1988: 234-235).

Seyyid Ali Rûmî, Kâdiriyye tarikatının piri ve müntesibi olmaktan gurur duyduğu Abdülkâdir Geylânî hakkında eserinin hemen her yerinde ona olan aşkını ve bağlılığını dile getirir. Mısralara yansıttığı duyguları ile beraber Geylânî’nin şeceresi ve hocaları hakkında değerli bilgiler aktarır: İlahî aşka mensup olanların piri Abdülkâdir Geylânî, Irak mülkünü manevî varlığı ile aydınlatmıştır. Sadece Irak değil, bütün İslâm âleminde etkili olan Geylânî, hidâyet denizinin velîsi olmuştur. Oğlu Abdürrezzâk, babasıyla birlikte hacca gittiğinde Arafat’ta Ebû Medyen el-Mağribî, Ebû Amr Osman b. Merzûk gibi tanınmış şeyhlerle diğer bazı sûfilerin babasının elinden hırka giydiğini anlatır.

*Bir himmetle şihâb rehber-i uşşâka
Olup virdi cilâ mülk-i Irâka
Diğer şeyhi tarikda şol velîdir
Ebâ Necîb bu gülzârın gülüdüür
Didikde bir pîri Şemsü'l-hidâyet
Abdülkâdir velî bahr-i hidâyet*

*Şeyhin hem Şeyh Ebâ Medyen safâyî
Bulup Gavsıa idüpler hûb senâyî
Beyân olsun müsselsel imdi ra'nâ
Hüveydâ çün hüveydâdır hüveydâ
Cihânda şân olup Kutbü'l-muazzam
Dinilmekle meded yâ Gavsü'l-a'zam
Muhakkak ârif-i bi'llâh velîdir
Muhaddîs hem musannif pek uludur
İdüpdür Hak neler fazlıyla i'tâ
Kıluş Gavsı pîrân içre bî-hemtâ*

Kâdiriyye tarikatının silsilesi Hz. Ali'ye dolayısıyla Hz. Muhammed'e (a.s.) iki farklı kolla ulaşmaktadır. Abdülkâdir Geylânî ve Ebû Sa'd Mübârek el-Muharrimî'den başlayıp Ma'rûf-i Kerhî'ye kadar her iki silsiledeki isimler ortaktır. Şair Ali Rûmî, "Kâdirî, Eşrefî, Melâmî" olduğunu defalarca tekrar ettikten sonra, Gavs-ı A'zam diye anılan ve âriflerin üstâdı Geylânî'nin neseb yoluyla Hz. Hüseyin'e (a.s.) dayandığını mısralarında ayrıntılı bir şekilde anlatır. "Muhyiddîn" lakabını da kullanan pîr, yine silsile ve tarikat yoluyla hulefâ-i râşidîne (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) bağlanmaktadır. Kâdiriyye tarikatı Anadolu'da çok yaygın değilken, XV. yüzyılın büyük âlim ve âriflerinden olan Hacı Bayram Velî'nin müridi Eşrefoğlu Rûmî tarafından İznik-Bursa civarında etkili olmuş, yayılmaya başlamıştır. XVII. yüzyılda İsmail Rûmî vasıtasıyla Balkanlar ve Anadolu'da gönülleri fethetmiş ve tasavvuf tarihindeki kalıcı yerini almıştır.

*Hüsn-i dürle Hüseyinin neslidir Gavs
Çün ilm-i ârifinin aslıdır Gavs
Ebâ Bekr Ömer Osmân Alîye
Ferzend şeyh-i bi'n-neseb bu dört velîye
O Muhyiddîn diyü şöhret bulupdur
Abdülkâdirle dünyâ tolupdur
Olupdur mevlidi ol şehri Geylân (Gilân)
Yatur Bağdâd içinde key dirahşân
Çıkar bu sultâna toksan yedi kol
Müsselsel Hak Habîbine bulur yol*

"Altın Silsile/Silsiletü'z-Zeheb" de denilen tarikat silsilesi, İmam Rıza ve ehl-i beyt imamlarivasıtasıyla Hz. Ali ve sonrasında Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ulaşır. Ayrıca Dâvûd-ı Tâî, Habbîb-i Acemî, Hasan el-Basrî, Ebâ Sa'îd, Ebu'l-Ferec Yûsuf, Şeyh Temîmi, Şiblî, Ebu'l-Kâsım Cüneyd, Kerhî, İbnü'l-Yesâr gibi isimler zikir edildikten sonra Hz. Peygamber ve Cebrail'e (a.s.) uzanan tarikat şeceresi sıralanır:

*Ebâ Sa'îd mübârek pîri ânun
Ebu'l-Hasan Ali şeyhi o cânun
Ebu'l-Ferec Yûsufdan oldu irşâd
Ana kıldı Şeyh Temîmi imdâd
Anun da pîri Şeyh Şiblî olupdur
Ebu'l-Kâsım Cüneydden feyzi alupdur
Cüneydin şeyhidir ol şâh-ı uşşâk
Ebu'l-Hüseyin sırru'd-dîn şeyhu'l-âfâk
Ana rehber olup Kerhî-(i) himmem-kâr
Pîri Tâ'î ki meşhûr-ı kutbü'l-ebrâr
Anun şeyhi Habîb Sultân ebrâr
Bu da İbnü'l-Yesârdan oldu irşâd
Olupdur Basriye pîr şâ(h) merdân
Habîbu'llâh adâlet kâni Ahmed
Resûlün şeyhi Cibril it riâyet
Hudâ irsâl iderdi bî-nihâyet
Cihânın muktedâsı Fahr-i Âlem
Hudânın âşinâsı Fahr-i Âlem*

Şeriatle tarikat sâhibi ol
 Ma'ârifle hakikat sâhibi ol
 Salâtıyla selâm olsun ana hem
 Dahi evlâd ü ashâbına her dem
 Gelür bu silsile şâh Rızâdan
 Vesâitle olupdur râh-ı Rızâdan
 İmâmlardan ulaşır Mustafâya
 Nebîler serveri kân-ı sehâya
 O mezkûr Kerhînin şeyhi ikidir
 Biri Dâvûd diger Rızâ Zekîdir
 Rızânın şeyhidir atası Kâzım
 Gönüller derdinin devâsı Kâzım
 Ana pîr vâlidî Ca'fer olupdur
 Babası şâh Bâkırdan bû alupdur
 Olupdur Bâkırun şeyhi atası
 Ali Zeynü'l-Âbiddir reh-nümâsı
 Anun da şeyhi atası ey cân
 Hüseyin Kerbelâ şâh-ı şehîdân
 Ana rehber atası Murtezâdır
 Anun şeyhi Muhammed Mustafâdır
 Selâm olsun beher dem ol penâha
 Sığındık cümlemiz Bû Ali şâha
 Kâsımdan Ca'fere var âli nisbet
 Ulaşur Selmâna ey ehl-i bey'at
 Anun da şeyhidir Siddîk-ı a'zam
 Resûlün Yâr-ı Gârı sırra mahrem
 Olup üstâd buna mahbûb-ı mevlâ
 Hudânın Ahmedî matlûb-ı a'lâ
 Viriüp ism-i Celâli bu veliye
 İdüpdür tevhîdi telkîn Alîye

Tasavvufun önemli hayat tarzı ve kurallarından birisi olan zikir ister “hafî/gizli”, ister “cehrî/açık” zikir olsun bu silsile sayesinde tarikatlarda yerini almış ve asırlar boyunca devam etmiştir. Cafer Kâsım'dan mahfî zikir, onun babasından ise cehrî zikir alınmış ve sürdürülmüştür. Fahr-i Kâinât Hz. Peygamber, tevhîdin her şeyden faziletli olduğunu buyurmuştur. Ali Rûmî, Abdülkâdir Geylânî ile ilgili şiirini ehl-i beyt, ashab ve Hz. Peygamber'e salât ü selâm ile bitirir.

Alupdur Ca'fer Kâsımdan mahfî zikri
 İdüp ahz vâlidinden cehrî zikri
 Selâsil-i cem' olur Ca'fer velîde
 Benî Bâkır olan nesli Alîde
 Ve bir de cem' olur Basrîde zâhir
 İdüp tahrîr bunu bir çok ekâbir
 Tarîklar aslıdır bu oldu izhâr
 Çalış zikre olasin çend Gaffâr
 Hakka bâtil diyen câhil gümân yok
 İkisinden cüdâ gâfil gümân yok
 Olup efdal kamudan işbu tevhîd
 Diyen Fahr-i cihân ol yâr-ı vâhid
 Tahîyyât dâim olsun Habîbine
 Cihân halkı adedince tabîbe
 Dahi evlâd ü ashâbına ânun
 Muhabbet kıl gıdâsı oldu cânun
 Arabgiri Ali Rûmî ider âh
 Diler kâmil îmân her dem yâ Allâh (Ali Rûmî-I, 30-31)

Ali Rûmî, *Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd*, s. 263

Ali Rûmî'nin elif-nâmeleri bahr-i remel (Fâilâtün/ fâilâtün/ fâilâtün/ fâilen) ile nazm edilmiş olup, eserin manzum kısımlarında vezin kusurları mevcuttur. Mısra başlarındaki harfler vezne uygun okunuşları ile şiire dâhil edilmiştir.

Şiirde Abdülkâdir Geylânî'nin eserleri ile beraber insanlara ve tasavvufa gönül vermiş sufilere de nasihatlar bulunur. Çok sayıda esere sahip olan Abdülkâdir Geylânî'ye ait olmadığı hâlde ona izafe edilen eserleri de mevcuttur. “Müellif, söz konusu eserini, Osmanlı Devleti'nin parçalanmaya yüz tuttuğu, devlet düzenindeki çözümlenin toplumun bütün katmanlarına sirayet ettiği bir dönemde müritlerinin itikadını güçlendirmek, tarikat büyüklerinin hayatlarından örnekler sunarak onların motivasyonunu artırmak, onları batıl gördüğü cereyanlardan muhafaza etmek gibi saiklerle kaleme almıştır (Ümütlü, 2022: 322)”.

El(i)f İkbâl eyle sultân Hazret-i Geylânîdir
Bâ Beşâret kâmil insân Hazret-i Geylânîdir
Tâ Telâmîz ol dilâver Âl-i Abdu'l-Kâdir'e
Şâ Senâ it ehl-i Yezdân Hazret-i Geylânîdir

Abdülkâdir Geylânî gönüllerin sultanı olup, Allah'ın bu kâmil insanı bir müjde ile bu âlemi şerefletmiştir. Şair, onun Hazret-i Peygamber soyundan gelen “seyyid” olduğunu ve ehlullahdan olan Pîr'in talebesi olmaktan bahtiyarlık duyduğunu belirtir.

Cîm Cehâletden beri ol ahz idüp ilm-i ledün
Hâ Haydarın nesli ey cân Hazret-i Geylânîdir
Ĥî Hâtırdan it ferâmûş dü-cihân endişesin
Dâl Dede her derde dermân Hazret-i Geylânîdir

İlâhî sırlara âit ilim olan “ilm-i ledün” sâdece Cenâb-ı Hakk'a mâlûm olan, ancak dilediği peygamber ve velîlerine öğrettiği ilâhî sırlara vukuf ilmi, gayb ilmi, ilm-i bâtın diye de anılmaktadır. Cahillikten uzak durup, ilahî aşk ilmine talip olmak gereklidir. Abdülkâdir

Geylânî, Hz. Ali soyundan gelen manâ âleminin arslanıdır. Ey insanoğlu! İki âlemin düşüncelerini hatırlından çıkar çünkü her fikir ve derdin dermanı odur.

*Zâl Zünübun mahv olur gel bendesi ol bendesi
Râ Rahîmden bize ihsân Hazret-i Geylânîdir
Zâ Zemîn ü âsumânda çalınur tabl müdâm
Şîn Seherde feyz-i ummân Hazret-i Geylânîdir*

Ali Rûmî, elif-nâmesinde merhamet sahibi Allah'ın ihsan ettiği nimetlerden birisinin de Geylânî olduğunu söylerken; ona gönülden bağlanan kişilerin nefis terbiyesi, ibadet ve zikirle günahlarından kurtulacağını müjdeler. Onun aşk davulları yeryüzünde ve gökyüzünde sürekli çalınmaktadır. Abdülkâdir'in rûha huzur verici mübârek ve uğurlu tesiri, seher vakti daha da coşkunluk taşır (Ali Rûmî, 263).

*Şîn Şeyâtîn leşkerinden hıfz ider tâlibleri
Sâd Süfîler şâh-ı tibyân Hazret-i Geylânîdir
Dâd Du'âfdan ibret aldınsa hemân eyle sükût
Tâ Tarıkda kutbu'l-ekvân Hazret-i Geylânîdir*

Şair sufilere seslenerek, onları şeytanların askerlerinden koruyanın Hazret-i Geylânî olduğunu belirtir. Çünkü o, bunun yollarını açıkça bildirir. Zayıf olan her şeyden ibret alanlar susmayı tercih ederler. Tasavvuf yolunda mânevî mertebelerin en yükseği, kutup olan kimse yine Geylânî'dir. Zira Allah, “Kutb, Gavs” diye anılan kimi sevgili kullarına olağanüstü güç ve haller ilham eder.

*Zî Zuhûr idüp Acemden mülki âbâd eyledi
'Ayn Irâk içre mihmân Hazret-i Geylânîdir
Gâyn Gunye nâm kitâbın okuyan âlim olur
Fâ Fütûhu'l-Gayb'î burhân Hazret-i Geylânîdir*

Acem'de (İran) doğup, Irak'ta misafir olan Abdülkâdir Geylânî'nin “*el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-hak*” adlı eserini okuyan kişiler âlim olur. Dinî hükümlerden iman, tevhid ve ahlâkı konu alan bu eser, muhteva olarak Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kûtû'l-kulûb'una benzer. İbadetlerin faziletine ve müslümanların günlük hayatla ilgili hal ve hareketlerine geniş yer veren el-Gunye'de akaid konuları selef akidesi esas alınarak açıklanır (Uludağ, 1988: 236).

Onun *Fütûhu'l-Gayb* adlı eseri ise oğlu Abdürrezzâk'ın babasının meclislerinde topladığı yetmiş sekiz vaazdan ve ölürken yaptığı vasiyetten meydana gelmiş olup, eserin sonunda bir soy şeceresi yer alır. Bu kitabını okuyanlar için ilahi aşkın kanıtı, delili orada bulunmaktadır.

*Kâf Kırâ'at eyleyen Gavsîyye'sin idrâk ider
Kâf Kelîmden bir nişân Hazret-i Geylânîdir
Lâm Lezîzdir Feth-i Rabbânî kitâbın sözlerin
Mîm Muhakkak kân-ı irfân Hazret-i Geylânîdir*

Ali Rûmî, onun *Gavsîyye* adlı eserini okuyanların bu eserde Allah'tan bir nişan bulunduğunu anlayabileceklerini iddia eder. Süleyman Uludağ ise bu konuda eserin Abdülkâdir Geylânî'ye aidiyeti konusunda şüphelidir: “*Gavsîyye (Hamriyye)*, Allah'la Abdülkâdir-i Geylânî arasında geçtiği iddia edilen konuşmaları ihtiva eden ve bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bu risâle ona ait değildir. Eser, İsmail Fenni'ye ait *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin Arabî* adlı eserin içinde de yer almaktadır (Uludağ, 1988: 236)”.

Şaire göre *Feth-i Rabbânî* isimli eseri lezzetli olup, buradaki bilgilerin dahi Hazret-i Geylânî'nin irfan madeni olduğunun ispatı olduğunu dile getirir. “*el-Fethu'r-rabbânî ve'l-feyzü'r-rahmânî*, 1150-1152 yılları arasında çoğunu medresede, bir kısmını ribâtta verdiği vaazların müridleri tarafından notlar halinde yazılmasından meydana gelen altmış iki bölümlük

bir eserdir. Sonunda vefatını anlatan bir zeyil vardır. Abdülkâdir Geylânî'nin tasavvuf bakımından en önemli eseri budur (Uludağ, 1988: 236)".

*Nûn Nûra irmek dilersen meşgûl ol Evrâd'ına
Vâv Vâris-i mahbûb-ı Rahmân Hazret-i Geylânîdir
Hâ Hidâyet bul Delâ'il'ine şerîf ile devâm
Lâm-elîf Lâ dime Lokmân Hazret-i Geylânîdir
Yâ Yolunda terk-i cân it Şeyh Ali cânâna ir
Vâkıf-ı esrâr-ı Mennân Hazret-i Geylânîdir*

Elif-nâmede Geylânî'nin *Evrâd*'ı ile meşgûl olanların Allah'ın nuruna ulaşabileceği, Hazret-i Geylânî'nin Rahmân olan Allah'ın sevdiği kulların varisi olduğu hatırlatılır. *el-Füyûzâtü'r-rabbâniyye fî evrâdi'l-Kâdirîyye* adını taşıyan bu eser, nesir ve nazım hâlindeki dua ve evrâddan meydana gelen bir risâledir.

Hazret-i Geylânî büyük bir hekim, kıymetli sözleri ve hikâyeleriyle ün salmış bir hakîm olan efsânevî şahıs olan Lokmân gibidir. Hidayete ulaşmayı dileyenler, onun hikmetiyle yoluna devam etmelidir. *ed-Delâ'il*, *Evrâd* ve *Salavâtü'l-kübrâ* adlarıyla da anılan bu eserle meşgûl olanlar Allah'ın nurunu ulaşabilir. Çünkü bu eserin müellifi olan Geylânî, Allah'ın sevdiği kulların varisidir.

Şiirin son beytinde Ali Rûmî, kendisinin de Kadîrîlik yolu ve Abdülkâdir Geylânî muhabbetiyle gönüllerden mâsivâyı (Allah'ın aşkı dışında kalan her şey) ve varlığı terk etmesinin gerektiğini söyler Çünkü ilâhî sırlara vakıf olan kişilerden birisi de Hazret-i Gaylânî'dir.

Ali Rûmî, *Dürrü'l-Fu'ûd ve Şeyhu'l-İrşâd*, s. 600

Elifname II: Nasihatlar ve Tenkitler

Ali Rûmî, *Dürrü'l-Fu'âd* ve *Şeyhu'l-İrşâd* ismini verdiği eserindeki ikinci elif-nâmesinde özellikle müslümanlar için nasihatlar ve ağır eleştiriler mevcuttur. Aslında eserinin tamamında ehil olmayan ve tasavvufun şartlarını yerine getirmeyen sufiler de bu eleştirilerden nasibini almıştır.

El(i)f İcrâ eyledik biz râh-ı Hakda hizmeti
Bâ Bekâ bulduk fenâda eylemekle izzeti
Tâ Tekellüm itmez şol tâlib-i dünyâ ile
Şâ Sakıldir çünkü anlar bilmez aslâ tâ'ati

Kendilerinin Hak yolunda hizmet etmeyi bir görev kabul ettiklerini, bu fani dünyada bekaya ulaştıklarını söyler. Dünyanın güzelliklerine ve nimetlerine aldanan kişiler asla Allah'a itaati bilmeyen kişiler olup güzel ve hoş olmayan, çirkin, kaba, yakışsız hayat sürdürenlerdir.

Cîm Celilden bî-haberler cümlesi ibn-i Kârûn
Hâ Hicâb itmez Hudâdan cem'-i mâldır âdeti
Hî Harâb olmuş mülevves cîfeye talmış kamu
Dâl Dehânda müslümanlık dilde yokdur lezzeti

Kimi insanlar Celîl olan Allah'ın kudret ve güzelliklerinden habersizdir. Bu utanmaz kişiler Allah'tan utanmayan, daima mal, mülk edinme telaşında olanlardır. Fanî dünyanın peşinde koşan bu zavallılar, Kârûn'un çocukları gibi davranırlar. Kur'an'da "Kârûn" adıyla kıssası nakledilen bu kişi Tevrat'ta Korah diye anılmakta ve çöl hayatında Mûsâ'nın otoritesine karşı başlatılan isyan hadisesinde başrolü oynamaktadır (Harman, 2001: 519). Bütün bu insanlar; kokuşmuş, harap olmuş bu fani dünyanın peşinde koşmaktadır. Sadece dillerinde olan Müslümanlığın, lezzeti ve tadı da asla olamaz.

Zâl Zelil olsa gerekir rûz-ı mahşerde bular
Râ Raûfdan itmeyüp âr eyleyen menhiyyeti
Zâ Zerre kulluk iderler unudup Mevlâyı hep
Sîn Siyehi Ka'be bilüpler kalmamış dîn hürmeti

Mahşer gününde riyakâr ve dünya sevgisiyle dolu insanlar aşağılanıp, hor görülecektir. Yarattıklarına karşı çok merhametli olan Allah'tan utanmayan bu kişiler, dinin yasakladığı hayat tarzına devam etmektedir. Onlar, yüce Mevla'yı unutup altına, gümüşe kulluk ederler. Siyahı sadece Kâbe örtüsünde zanneden fâni dünya sevgisi besleyenlerin dine, muhabbetullahaya saygısı kalmamıştır.

Şîn Şer işde cümle mâhir hayra olmazlar yakîn
Şâd Sırâtı geçüpler sanki buluplar cenneti
Dâd Da'if miskinlere her dem idüp cevri ü cefâ
Tâ Tarikat ehline turmaz virirler zahmeti

Bu zavallılar, sanki sırat köprüsünü geçip de cennete kavuşmuşçasına hayır işlerden uzak durup, şer işlerde maharetli hale gelirler. Zayıf ve aciz insanlara her zaman eziyet ve cefa çektiren bu kişiler, tasavvuf yolunda ilahî aşkı terennüm eden âşıklara da zahmet çektirmekten zevk alırlar.

Zî Zâhirden monla dervîş kisveye virmiş nizâm
'Ayn Adâvetle tolmuş virmesün Hak fırsatı
Ğayn Gıybetle dürrûg rüşvet ribâ her sözleri
Fâ Ferâ'iz emri ü nehyin kalmadı hiç sohbeti

Her ne kadar da molla ve dervîş görünüşlü olsalar da Allah onlara fırsat vermesin. Zamanımızda münafık ve riyakâr insanlar çoğaldığı için fırsat buldukça onlar zalimliklerini sürdürürler. Allah'ın emir ve yasaklarının onlar arasında bir kıymeti kalmadı. Bu gibi konuların

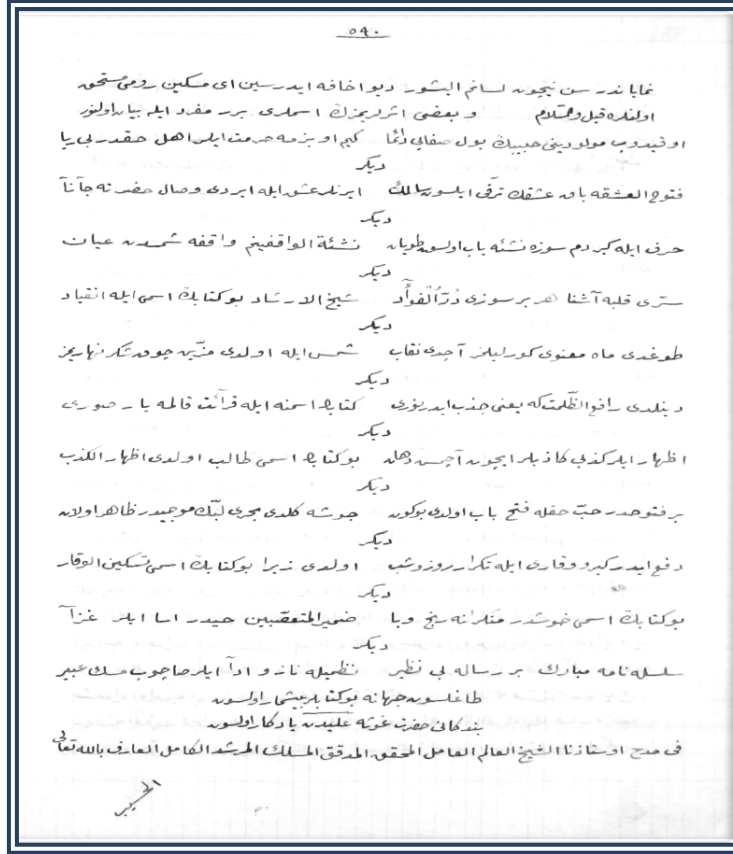
sohbetine dahi tahammül edemeyen zavallılar; gıybet, dedikodu, rüşvet, faizi kendilerine hayat tarzı edinmişlerdir.

Ḳāf Kıyâmet günü görersen bunların ahvâlini
Ḳāf Köpek har kimi hunzîr maymûn olur sûreti
Lâm Lâzımdır bu zamânda Zü'l-fikâr Düldül Ali
Mîm Münâfık toldı âlem kavm-i Mervân çok katı

Ali Rûmî, zamanındaki müslümanlar, sahte derviş ve âlimleri eleştirdiği şiirinde kıyamet gününde bu tür insanların köpek, eşek, domuz ve maymun suretinde ortaya çıkacaklarını hatırlatır. Şair, kendi yaşadığı devirde Hazret-i Ali, Zülfikâr ve Düldül'ün gerekli olduğunu söyler. Çünkü bu âlem münafıklar ve Mervan yaratılışlı kimselerle doludur. Mervan, "Hicretin 2. yılında (623-24) Mekke'de doğdu. Hz. Osman'ın amcası Hakem b. Ebü'l-Âs b. Ümeyye'nin oğludur. Resûl-i Ekrem'e karşı düşmanca bir tavır takınıp ona eziyet edenlerle birlikte hareket eden Hakem, Ümeyye ailesi mensuplarının çoğu gibi Mekke fethinin ardından Müslüman olduğunu söylediye de bundan sonra da olumsuz tavrını devam ettirdi. Hz. Peygamber'i taklit etmesi, evini gözetlemesi ve Müslümanların sırrını ifşa etmesi yüzünden Resûlullah tarafından lânet edilerek Tâif'e sürüldü. Hz. Ebû Bekir ve Ömer, Hakem ve ailesinin Medine'ye dönmek için yaptığı müracaatları kabul etmediler. Hz. Osman halife olunca Hakem ve ailesinin Medine'ye dönmesine izin verdi ve onlara çeşitli ihsanlarda bulundu; o sırada yirmi yaşlarında olan Mervân'ı da devlet kâtipliği gibi önemli bir göreve getirdi. Hz. Osman'ın Hakem'in Medine'ye dönmesine izin vermesi ve oğlu Mervân'ı bu göreve getirmesi ashap arasında iyi karşılanmadı; bu sebeple pek çok kişi onu eleştirdi (Aycan, 2004: 225)."

Nûn Nifâk ehli hulûli râfizi cünd-i tamu
Vāv Velâyet da'vâsında azdırır bu ümmeti
Hâ Hû zikrin koma dilden dü-cihânda bul necât
Lâm-elif Lâkin mücâhid olmak ister sûreti
Yâ Yana gör aşka Rûmiyâ her rûz u şeb
Öl diril gel ölmeden kim göresin tâ ru'yeti

Tanrı'nın bâzı kişi ve eşyâya girip tecessüm ettiğini, onun sûretine girdiğini kabul eden Hulûl ehli ve cehennemin askerleri olan Râfizîler (Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilâfetlerini kabul etmeyip reddeden Şîî fırkası, râfıza) (Lugatim, 2002), bu ümmetin Hakk'a yakınlığı ve Hakk'ın kulu, kulun Hakk'ı dost edinmesi durumunu inkâr ederler. Şayet iki cihanda kurtuluşa ermeyi dilersen, Allah'ı zikret ve ahlakın nefsiyle cihat eden kullarınki gibi olsun. Ey Rûmî, gece ve gündüz Allah aşkıyla yan, ölmeden önce ölüp, Allah'ın Cemâl'ine kavuşan kullardan ol.

Ali Rûmî, *Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd*, s. 590

Ali Rûmî'nin Kendi Eserlerini Sıraladığı Beytleri

Seyyid Ali Rûmî, *Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd* adını verdiği eserinde bunun dışında kendisinin yazdığı eserlerini birer beyt ile zikir eder. “Ve bazı eserlerimizin isimleri birer müfred ile beyân olunur” başlığı altında yazılan şiirler, elif-nâme özelliğinde olmasalar da araştırmacılar için bu beytler de incelemeye dâhil edilmiştir. Şu ana kadar *Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd* adlı hacimli eseri dışında kalan teliflerine ulaşılammıştır. Selim Ümüt, konu ile ilgili makalesinin dipnotunda söz konusu eserin kendisi tarafından doktora tezi olarak hazırlandığını belirtmektedir. Umulur ki bu bilinmeyen eser ve bilgiler araştırmacıların isitifadesine sunulur.

Mevlûd:

Okudup Mevlûd'ımı Habîbin bula safâyı dâimâ

Kim o bezme hürmet eyler ehl-i Hakdır bî-riyâ

Şairin ifadeleriyle; Hazret-i Peygamber'in (s.a.v.) Mevlid'ini okutanların daima gönül şenliği, rahat, huzur, kedersizlik içerisinde olacaklarını, o meclise kim riyasız bir şekilde saygıda bulunursa, Allah'ın sevgili kullarından olacağını müjdeler.

Fütûhu'l-Aşk (Aşk Fetihleri):

Fütûhu'l-Aşk'a bak aşkın terakkî eylesün sâlik

İrenler aşk ile irdi visâl-i hazrete cânâ

Seyr ü sülûkta olan âşıkların bu esere bakıp, amel ettiklerinde aşk yolculuğunda ilerleyecekleri hatırlatılır. Zaten Allah'a kavuşanlar bu aşk ile muradına ermişlerdir.

Harf ile girdim söze neş'e-yâb olsun tuyan

Neş'etü'l-Vâkıfîn'im vâkıfa şimden 'ayân

Neş'etü'l-Vâkıfîn (Aşka Bağlı Olanların Neş'esi):

Hayâtını tamâmıyile aşka bağlı kılanların gönüllerinde beliren manevî sevinci anlattığı eseridir. Onu duyan ve okuyanlar mutluluk içerisinde ve huzurlu kalacaklardır.

*Sırrı kalbe âşinâ her bir sözi Dürrü'l-Fu'âd
Şeyhu'l-İrşâd bu kitâbun ismi eyle inkıyâd
Dürrü'l-Fu'âd Şeyhu'l-İrşâd (Gönül İncisi ve Gafletten Uyarmanın Mürşidi):*

Eser, çoğu manzum olmak üzere tasavvufî, dinî manzumeler içermektedir. Ayrıca Ali Rûmî'nin hayatını ve pek çok konudaki görüşlerini anlattığı kitabıdır. Tarikatlar, silsilenâmeler, nasihatlar, ibadetlerin önemi konularında zengin bir içeriğe sahiptir. Ağırlıklı olarak Muhyiddîn-i Arabî, Abdülkâdir Geylânî ve Eşrefoğlu Rûmî gibi tasavvufî şahsiyetlerin sevgisi ön plâdadır. Rik'a yazısıyla ve her satırda genellikle 23 satırdan oluşan bir düzen içerisinde kaleme alınmıştır. Eserin Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde iki yazma nüshası mevcuttur. Yazmalar 65 numarada kayıtlı nüsha 687; Yazmalar 31 numarada kayıtlı olan ise 612 sayfadır. Şaire göre bu eserin her sözü ve sırrı kalbe dosttur.

*Mâh-ı Ma'nevî (Manevî Ay):
Toğdı Mâh-ı Ma'nevî gözlerimiz açdı nikâb
Şems ile oldı müzeyyen çok şükür nehârımız*

Ali Rûmî bu eseri için şu değerlendirmede bulunur: *Mâh-ı Ma'nevî* adını taşıyan eserimiz ortaya çıkınca, bütün örtüleri kaldırıp, gözlerimizin açılmasına vesile oldu. Gündüzlerimizi ise çok şükür güneş ile parıladı ve aydınladı.

*Râfi'u'z-Zulmet (Karanlığı Kaldıran):
Dinildi Râfi'u'z-Zulmet ki ya'nî cezb ider nûri
Kitâbın ismine eyle kırâ'at kalma yâr sûri*

Esere bu isim verildiğinde ilâhî nurları kendine çekti. Dostlarım bu kitabı kendi özelliklerine uygun şekilde okumalı ve sadece görünüşüne aldanıp, anlamın ruhundan uzaklaşmamalıdır.

*İzhâru'l-Kizb (Yalanın Ortaya Çıkışı):
İzhâr eyler kizbi kâzibler için açmış dehân
Bu kitâbın ismi tâlib oldı İzhâru'l-Kizb*

Bu eserin ise, tüm yalanları ve yalancıları ortaya çıkardığını söyler. Ali Rûmî, eserin büyük bir kısmında müfsitler, riyakârlar, fasıklar ve din düşmanlarına ağır tenkitlerde bulunur. Tamamen tasavvufî bir yaklaşımla ilahî aşkı inkâr eden yalancıları sıralar.

*Feth-i Bâb (Kapı ve Bölüm Fethi):
Bir fütûhdur hubb-i Hakla Feth-i Bâb oldı bu gün
Cûşâ geldi mecrâ lübbün mevcidir zâhir olan*

Allah aşkı ve sevgisiyle bugün gönüllerin bu eserle fethedileceğini, seyr ü sülûk esnasında dalgaların özünün coştüğünü ve bu halin ortaya çıktığını ifade eder.

*Teskînü'l-Vakâr (Ağırbaşlılık, Haysiyetli ve Şerefli Olmanın Sükûnete Ermesi):
Def' ider kibr ü vakârı eyle tekrâr rûz u şeb
Oldı zirâ bu kitâbın ismi Teskînü'l-Vakâr*

Bu kitap ise insanlara has özelliklerden olan kibir ve azametli olma hallerini ortadan kaldırır. Tasavvufî açıdan ruha ağırlık, aşığa yük getiren kibir ve gururlu olma halleri bu eserle giderilecektir.

*Zamîru'l-Muta'assibîn (Mutaassıpların İç Âlemi):
Bu kitâbın ismi hoşdur münkirâna renc-i vebâ
Zamîru'l-Muta'assibîn Haydar-âsâ eyler gazâ*

Benimsediği fikir ve inanışa aşırı derecede bağlı olup başka düşünce ve inanca hak tanımayan, yenilikleri kabul etmeyen, taassup sâhibi (kimse), bağnaz, fanatiklerin gönüllerini

ferahlandıran bir eserdir. Bu durumu inkâr edenler için bu eser, veba hastalığının eziyeti gibi gelir.

Silsile-nâme(Şecere, Soykütüğü):
Silsile-nâme mübârek bir risâle bî-nazîr
Nazmla nâz u edâ eyler saçup misk (ü) anber

Ali Rûmî, mutasavvıf bir şair ve şeyh olduğu için *Dürrü'l-Fu'âd* ve *Şeyhu'l-İrşâd* isimli eserinin muhtelif bölümlerinde büyük tarikatların silsilelerini listelemektedir. Ayrıca kendi ailesi ile detaylı bilgi verip kendi şeceresini ve yaşadığı yerlerle ilgili manzumeleri mevcuttur. Mübarek bir risale olan eserin benzerinin olmadığını, misk ve anber kokuları saçan manzumenin farklı bir eda ile yazıldığını söyler.

Tağilsun cihâna bu kitâblar bî-şümâr olsun
Bendegân-ı Hazret-i Gavsâ Alî'den yâdigar olsun

Şair, Abdülkadir Geylânî'nin müntesiplerinden, bendelerinden olduğunu söyleyerek bu şiirini sona erdirir. Bir dua mahiyetindeki beytinde, ismini andığı eserlerinin sayısız şekilde dünyaya dağılmasını arzu eder. Ne yazık ki *Dürrü'l-Fu'âd* ve *Şeyhu'l-İrşâd* haricindeki eserlere henüz ulaşamamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Seyyid Ali Rûmî, tasavvufî ve dinî konulara yer verdiği eserinde dikkati çekecek yoğunlukta nasihatlerde bulunmuş, başta yaşadığı asrın müslümanlarını, âlimlerini, riyakâr sufilerini eleştirmiştir. Klâsik Türk edebiyatında yaygın olarak örneklerini gördüğümüz elif-nâmeler, sadece bu edebiyat sahasında değil halk edebiyatı ve çağdaş Türk edebiyatı dâhil olmak üzere hemen her alanda manzumelerine rastladığımız bir zenginliktir. Şekil ve estetik bakımından farklılığı ile ilgi odağı olan elif-nâmeler, işlediği konular bakımından da oldukça zengindir.

Seyyid Ali Rûmî, incelen iki elif-nâmesi ve kendi eserlerini beyitlerle tanıttığı şiirlerinde tasavvufî şahsiyetler ve onların telifleri üzerinde durmuştur. Tanıtımı yapılan bu yazma eserde kendisinin Muhyiddin Arabî, Abdülkâdir Geylânî ve Eşrefoğlu Rûmî'nin bendegânlarından olduğunu hemen her yerde belirtir. Abdülkadir Geylânî'nin hem dinî ve hem de tasavvufî açıdan önemini anlattığı ilk elif-nâmesinde daha sonraki beyitlerde onun eserlerinden bir kısmı hakkında tanıtıcı bilgiler vermektedir. İkinci elif-nâmede ise II. Abdülhamid döneminde yaşadığını belirttiği eserinde ve bu manzumede insanların çeşitli halleri üzerinde durup, ağır eleştirilerde bulunup, onları doğru yola davet eder. Mısralarla kendi eserlerini tanıttığı üçüncü şiirde ise, risale ve kitaplarının içeriği hakkında kısa ipuçları sunar.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Ali Rûmî, *Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd (I)*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi. Yazmalar no. 31.

Ali Rûmî, *Dürrü'l-Fu'âd ve Şeyhu'l-İrşâd (II)*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi. Yazmalar no. 65.

Arat, R. R. (1991). *Eski Türk şiiri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aycan, İ. (2004). Mervân. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (225-227. ss.), 29, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

- Çelebioğlu, A. (1998). *Eski Türk Edebiyatı araştırmaları*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Demirel, M. (1996). Âşık Paşa'nın elifnamesi ve dil özellikleri. *Bilig*, 3, 203-246.
- Eğri, S. (2022). Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye isnad edilen Tuhfetü's-sefere ilâ hazreti'l-berere adlı eserin tercüme ve basımına Ali Rûmî tarafından yapılan manzum eleştirisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31(1), 157-175.
- Güvenç, A. Ö. (2013). Latin alfabesine göre ortaya konan elifnameler üzerine. *Turkish Studies*, 8(13), 1003-1016.
- Harman, Ö.F. (2001). Kârûn. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (519-520. ss.), 24, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Korkusuz, M. Ş. (1995), *Gavsü'l-Azam Abdükadir Geylânî*, Menzil Yayınevi.
- Öztoprak, N. (2006). Bursalı Feyzi Efendi'nin elifnameleri. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (35), 135-167.
- Öztoprak, N. (2009). Elif-nâmelerin tertip hususiyetleri ve metin tesisindeki yeri. *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildirileri 2* içinde (817-829. ss.), Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Taşkesenlioğlu, L. (2017). Divan Edebiyatında elifnameler ve bilinmeyen iki elifname örneği: Memi Can Saruhânî ve Ömer Karîbî elifnameleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (58), 159-202.
- Uludağ, S. (1988). Abdülkâdir-i Geylânî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (234-239. ss.), 1, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Ümütlü, S. (2022). Nasihat-nâme geleneğine hacimli bir ek: Ali Baba Rûmî'nin Dürrü'l-Fu'âd Ve's-Şeyhü'l-İrşâd'ı. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 317-347.
- <http://lugatim.com> (2022, Eylül 26)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Abd%C3%BClk%C3%A2dir_Geyl%C3%A2n%C3%AE (2022, Ekim 1)

EXTENDED ABSTRACT

One of the important features of Turkish literature is that it contains poems based on the beauty of shape and meaning. This approach, which prioritizes the understanding of art, has brought with it a rich expression and depth of meaning. As a result of this understanding, which gives letters a different appearance and meaning, shape and word have turned to a new medium.

Elif-names, in which there are different opinions about being a genre, shape or rhetoric, can be defined as the alphabetical order of the first letters of the words at the beginning of the verse or couplets, from "elif" to "ye" or from "ye" to "elif". Elif-names (elifnames, elif-names), which have nearly a hundred examples in Divan and folk literature; written on religious, mystical or non-religious subjects; The words were chosen by the poet in a way that would fit the content, not randomly.

In this study; Brief information is given about the features of elif-names in Turkish culture and literature, and it is aimed to show that these poems deal with very different subjects. A poem of the poet named Sayyid Ali Rumi (19th century) in which he listed the names of his works with two elif-nâme poems in his work named Durru'l-Fu'ad and Şeyhu'l-İrşad, which is different, quite voluminous and rich in content, has been analyzed. In the aforementioned manuscript, the important works of Abdulkadir Geylani are processed in poetry together with their features. In the other elif-name, especially Muslims and hypocritical Sufis were criticized.

In this study, exploratory, qualitative, descriptive and exemplary methods were used. In the research, brief information and examples about elif-names were given, and the names of the works and persons in these poems were introduced. Especially Turkish Sufi literature. In the work called Durru'l-Fu'ad and Seyhu'l-İrşad, which is considered as one of the examples of the century, Sheikh Ali Rumi repeats many times that he is a follower of "Eşrefi, Kadiri, Melami". In the second elif-name, there is advice to human beings and criticism about their habits and morals. This subject has also been researched with a focus on poetry.

Sayyid Ali Rumi gave remarkable advice in his work, which included mystical and religious subjects, and criticized the Muslims, scholars and hypocritical Sufis of his century. Elif-names, whose examples we see widely in classical Turkish literature, are a richness that we come across in almost every field, not only in this field, but also in folk literature and contemporary Turkish literature. Elif-names, which are the center of attention with their difference in shape and aesthetics, are also very rich in terms of the subjects they deal with.

Seyyid Ali Rumi focused on mystical figures and their copyrights in his poems in which he introduced the two elif-nâmes and his own works with couplets. In this manuscript, which has been introduced, he states almost everywhere that he is one of the bands of Muhyiddin Arabi, Abdulkadir Geylani and Eşrefoglu Rumi. In the first elif-name, in which Abdulkadir Geylani explains its importance in terms of both religion and mysticism, he gives introductory information about some of his works in later couplets. In the second elif-name; II. In his work, which he states that he lived during the reign of Abdulhamid, and in this poem, he dwells on the various states of people, criticizes them heavily and invites them to the right path. In the third poem, in which he introduces his own works with couplets, he gives clues about the content of his treatises and books.

BİR ANOMİ FORMU OLARAK DEVRİM: DURKHEİM VE SCHOPENHAUER EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRME

 Hasan YENİÇIRAK*

ÖZET

Bu çalışmada devrim kavramını, anomi kavramı bağlamında inceledik. Buna göre çalışmanın temel problematiğini şu şekilde formüleştirmeye çalıştık: Devrim bir anomi formudur. Devrimler Durkheim'in intiharı gibidir. Her ikisi de toplumsal çöküntünün semptomlarıdır. Böyle bir devrim okuması için ilk olarak anomi kavramını doyurulmamış arzuların sonucu olan ıstırap durumu olarak ele aldık. Bunun için de Durkheim'in anomi kavramını Schopenhauer'in felsefesi üzerinden yeniden inşa etmeye çalıştık. İnsan ne kadar çok arzu ederse, o kadar çok ıstırap çeker. Schopenhauer'in sınırsız arzu ile ıstırap arasında kurduğu bu ilişki Durkheim'in anomi kavramsallaştırmasının da bir tasvirini sunmaktadır. Durkheim'in anomisi sınırsız arzuların yol açtığı bir ıstırap durumudur. İntihar da sınırsız arzunun yol açtığı ıstırapın doğal bir uzantısıdır. Nasıl ki sınırlandırılmamış arzuların yol açtığı ıstırap durumu olarak anomi tecrübesi bireysel düzeyde intihara yol açıyorsa, benzer şekilde sınırlandırılmamış arzuların yol açtığı ıstırap, engelleme durumu da kolektif düzeyde devrime yol açar.

Anahtar Kelimeler: devrim, anomi, intihar, Durkheim, Schopenhauer

Revolution as A Form of Anomi: An Evaluation on the Axis of Durkheim and Schopenhauer

ABSTRACT

In this study, we will examine the concept of revolution in the context of the concept of anomie. We tried to formulate the fundamental problem of the study as follows: Revolution is a form of anomie. Revolutions are like Durkheim's suicide. Both are symptoms of social breakdown. For such a revolutionary reading, we first considered the concept of anomie as a state of suffering resulting from unsatisfied desires. In this direction, we tried to reconstruct Durkheim's concept of anomie over Schopenhauer's philosophy. The more a man desires, the more he suffers. This relationship between Schopenhauer's unlimited desire and suffering also describes Durkheim's conceptualization of anomie. Durkheim's anomie is a state of suffering caused by unlimited desires. Suicide is also a natural extension of the suffering caused by unlimited desire. Just as the experience of anomie, which is the state of suffering caused by unrestrained desires, leads to suicide at the individual level, the state of suffering and inhibition, which is caused by unrestrained desires, leads to revolution at the collective level.

Key Words: revolution, anomie, suicide, Durkheim, Schopenhauer

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE, hasanyenicirak@klu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Yeniçirak, H. (2023). Bir anomi formu olarak devrim: Durkheim ve Schopenhauer ekseninde bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 57-68. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1174430>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 13 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 7 Ekim / October 2022

Giriş

Devrim nedir? Devrim ne zaman ortaya çıkar? Devrimin farklı boyutları, onu sınırları net bir şekilde tanımlamayı güç hale getirmektedir (Yeniçirak, 2020). Bu anlamda efradını cami, ağyarını mani bir tanım ortaya koymanın hiç de kolay olmadığını ifade etmek gerekir. Sosyologlar, siyaset bilimciler, tarihçiler ve diğer pek çok sosyal bilimci uzun bir süredir bu sorulara bir cevap arayışı içerisinde olmuştur. Bu cevap arayışı devrim üzerine geniş bir literatür ortaya çıkarmıştır.

Devrim literatürüne baktığımızda, devrimin nasıl ortaya çıktığını sistematize etmeye çalışan pek çok devrim teorisinin var olduğunu görmekteyiz. Her bir devrim teorisi merkezine farklı noktaları almakta ve bu noktalardan hareketle devrimin ne zaman ortaya çıktığını açıklamaya çalışmaktadır. Doğal devrim tarihi yaklaşımı, sistemik yaklaşım ve yapısalcı yaklaşımın her biri devrimin ne olduğunun izahatını sunmaya çalışan büyük anlatılar olarak ortaya çıkmaktadır (Yeniçirak, 2021).

Bu çalışmada ise devrimin ne olduğunun izahatını sunmaya çalışan büyük anlatıların dışına çıkarak, devrim kavramını farklı bir bağlam içerisinde yeniden ele almaya çalışacağız. Devrim kavramını, sosyolojinin temel kavramlarından biri olan anomi üzerinden yeniden işlemeye çalışacağız. Buna göre, çalışmanın temel problematiğini şu şekilde formüleştirmeye çalıştık: Devrim bir anomi formudur. Devrimler adeta Durkheim'in intiharı gibidir. Her ikisi de toplumsal çöküntünün semptomlarını teşkil eder.

Burada şu soru ortaya çıkmaktadır. Anomi devrime nasıl yol açar? Bu soruyu cevaplamak için ilk olarak Durkheim'in anomi kavramının yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu yüzden, anomi kavramını klasik kullanımlarından kurtarıp, onun gölgede kalan yorumlamasını görünür kılmaya çalışacağız. Anomi kavramı daha çok Parsonsçı-Mertoncu yorum olan kuralsızlık olarak işlenmektedir. Ancak, biz bu çalışmada anomi kavramını kuralsızlık olarak değil, doyurulmamış arzuların, isteklerin sonucu olan ıstırap durumu olarak ele almaktayız. Bunu temellendirmek için de Durkheim'in anomi kavramını, Mestrovic'ten hareketle, Schopenhauer'un istenci üzerinden inşa etmeye çalışmaktayız.

Anomiyi normsuzluk, kuralsızlık olarak değil de doyurulmamış arzunun, istencin yol açtığı ıstırap olarak ele aldığımızda, devrime yol açan sürecin kolektif anomi olduğunu ifade edebiliriz. Devrim doyurulmamış arzunun, istencin sonucu olan ıstırapın bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Devrimin böyle bir yorumlamasını daha derinleştirmek için devrimin psikolojik okumasına odaklanmak gerekmektedir. Devrime psikolojik açıdan yaklaşanlar devrimi insanların istediği şey ile aldığı şey arasındaki ilişki çerçevesinde ele alır. Buna göre devrimler gerçekleşmemiş kolektif arzuların bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu yaklaşımın merkezinde ise engelleme-saldırganlık hipotezi bulunmaktadır. Bu hipotez insanın saldırganlığını hayal kırıklığının bir sonucu olarak görmektedir. Buna göre engelleme ne kadar büyük olursa, devrimci saldırganlık da o kadar büyük olur.

Sınırlarını bu şekilde çizdiğimiz bu çalışmada, ilk olarak anomi kavramının yaygın kullanımının dışına çıkarak, onu Schopenhauer'un "istenci" üzerinden yeniden inşa edeceğiz. Akabinde, devrimin psikolojik okumalarına ve engelleme-saldırganlık hipotezine dayanarak devrim kavramını bir anomi formu olarak yeniden işlemeye çalışacağız.

Sınırsız Arzunun Yol Açtığı İstırap Durumu Olarak Anomi

Anomi sosyolojideki en temel kavramlardan biridir. Herhangi bir sosyolojik tartışmada anomi kavramına sıkça başvurulmaktadır. Tam da bu yüzden anomi kavramı, sosyal bilimcilerin felsefi anlayışına bağlı olarak farklı şekillerde kullanılmıştır. Besnard, anomi

kavramı, sosyal bilimciler tarafından deyim yerindeyse profesyonel rozet gibi kullanılmaktadır derken bu noktaya dikkat çekmiştir.

Mesela, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Fransız filozof ve sosyolog Jean Marie Guyau, anomiyi kavramsallaştırmasını, Durkheim'in aksine, insan davranışını yöneten ahlaki kodların aşkın olmadığını, durumsal olduğunu ve bireysel ilişkilere gömülü olduğunu savunan Epikürüsçü gelenek üzerine inşa etmiştir (Orru, 1983: 500). Guyau, Epikürüsçü gelenek üzerine inşa ettiği anomiyi kavramını ahlâki bozulmayı, bireyin dini dogmatizmden serbestleşmesini tanımlamak için kullanmıştır (Orru, 1983: 499-518). Yirminci yüzyılın başında, Amerikalı sosyologlar Robert K. Merton (1968) ve Talcott Parsons (2022) ise anomiyi çok daha farklı şekilde işlemiştir. Her iki sosyolog da anomiyi kuralsızlık, normsuzluk (normlessness) olarak ele almıştır. Merton (1968: 216) "Durkheim tarafından geliştirilen anomiyi kavramının, bir toplumda veya grupta görece bir kuralsızlık, normsuzluk durumuna atıfta bulunduğunu" ifade etmiştir. Normlar ve değerler arasındaki ilişkilere odaklanan Parsons (1966) da anomiyi normsuzluk olarak ele almıştır.

Ancak Merton ve Parsons'ın böyle bir anomiyi kullanımı, Besnard'ın ifadeleriyle söylersek, bir ölçüde onların felsefi anlayışlarına bağlı olarak inşa edilmiş bir tür rozettir. Bu noktaya dikkat çeken önemli isimlerden biri de Stjepan G. Mestrovic'tir. *21. Yüzyılda Durkheim* adlı çalışmasında, Aydınlanma'nın iyimserliğine karşı, dönemin *fin de siecle* ruhunu açığa çıkarmaya çalışan Mestrovic, ısrarla Durkheim'in, anomiyi kavramını, Merton ve Parsons'ın kavramsallaştırdığı şekliyle normsuzluk olarak kullanmadığını belirtmiştir. Tonunu biraz daha artırarak, anomiyi normsuzluk olarak okuyacak tarihsel, bağlamsal ve etimolojik bir bağlantının da söz konusu olmadığını ifade etmiştir (Mestrovic, 1987: 570).

Mertoncu-Parsonsçuy anomiyi kavramsallaştırmasını reddeden Mestrovic (1988), Durkheim'in, anomiyi "déréglement" ifadesi olarak ele aldığını belirtmiştir. Nitekim Durkheim'in *İntihar* adlı çalışmasının orijinal metnine baktığımızda, anomiyi ile "déréglement"i birbirinin yerine kullandığını görmekteyiz. Déréglement, en basit ifadeyle, irrasyonallığa, ıstıraba, acıya denk gelmektedir. Déréglement olarak anomiyi toplum tarafından olduğu kadar bireyler tarafından da hissedilen ıstırap durumunu ifade eder (Mestrovic 1985).¹

Déréglement olarak anomiyi bireylerin ya da toplumların çektiği ıstırap, acı durumunu ifade eder, ama bunun altında yatan temel etken bireylerin, toplumların sınırsız arzusu, istencidir. Bu sınırsız arzu, istenç her türlü insan yasalarının üstünde olan bir toplum yasası haline gelmiştir neredeyse. Her zaman bir ötede, ileride duran ve hiçbir zaman tatmin seviyesine ulaşamayacak bu sınırsız arzuyu Durkheim (2017: 295) şöyle izah eder:

Bu eğilimler öylesine köklüdür ki toplum onları kabul edecek biçimi alır ve onları normal saymaya alışır. İnsanın hiç doymak bilmeyen ve dur durak demeden belli olmayan bir amaca doğru durmadan ilerleyen bir yapıda olduğu hep söylenir.

Durkheim'in anomiyi sınırsız arzu hali olarak nitelendirmesinin altında ise Schopenhauer'un etkisi bulunmaktadır (Mestrovic, 1989a: 273). Dönemin ruhunu göz önüne aldığımızda, Schopenhauer'un felsefesi sadece Durkheim üzerinde değildi, aksine Magee'nin (1997: 403-414) de dikkat çektiği üzere, Nietzsche'den Simmel'e, Tolstoy'dan Proust'a varıncaya değin neredeyse her yeri kuşatan bir etkiye sahipti.

¹ Mestrovic'e (1987: 570-571) göre, anomiyi, Durkheim'in sosyolojisinde farklı düzeylerde farklı adlarla kendini göstermektedir. Toplumsal analiz düzeyinde anomiyi kolektif temsillerin düzensizliğidir; ahlaki değerlerin ve standartların baş aşağı olduğu bir durumdur. Psikolojik düzeyde anomiyi kendisini çılgınlık, sabırsızlık, huzursuzluk, ... doyumsuzluk olarak gösterir. Fizyolojik düzeyde ise anomiyi ıstırap, acı ve çaresizlik olarak deneyimlenir.

Schopenhauer'un bu etkisi, özellikle onun irade (will) üzerine düşüncelerinde ortaya çıkmaktadır. Schopenhauer'un felsefesinde irade rüyaları, dürtüleri, sevgiyi, tutkuları, arzuyu ve belirsiz, bilinçsiz ve duygusal olan her şeyi kapsar (Mestrovic, 1988: 678). Daha da önemlisi, bu iradenin, istencin bir sınırı yoktur; hiçbir zaman tatminlik seviyesine ulaşamaz. Bu irade, istenç asla tatmin olmadığından, insan her zaman bir ıstırap içerisindedir, her zaman acı çekmektedir. Schopenhauer'un felsefesinde insanın arzu etmesi ile ıstırap çekmesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. İnsan ne kadar çok arzu ederse, o kadar çok ıstırap çeker, acı çeker. Tam da bu yüzden Schopenhauer ıstırap çekmek yaşamın esasıdır demektedir. Simmel de Schopenhauer'un felsefesindeki bu noktaya dikkat çekmiştir (1991). Schopenhauer'un felsefesindeki hareket ettirici dürtünün ıstırapın, acı çekmenin mutluluğun karşısındaki mutlak üstünlüğü olduğunu dile getirmiştir.

Schopenhauer'un felsefesindeki bu ıstırapın, acı çekmenin temelinde yaşama istenci bulunmaktadır. Modern dönemde hayatın bütün kılcal damarlarına kadar sinmiş olan şey de Schopenhauer'ın bu yaşama istencidir. Aydınlanma ile, modernite ile vuku bulan şey, yaşama istencinin, arzunun, tutkunun doruk noktasına ulaşmasıdır. Aydınlanmanın rasyonalizmi tarafından engellerinden kurtulan, arzu ve tutku anlamına gelen yaşama istenci modern dönemdeki yıkımın sorumlusu haline gelmiştir (Mestrovic, 2015: 87).

Aydınlanma ve modernite ile arzu, tutku adeta zincirlerinden kurtulmuştur. Aydınlanma ve modernite yaşama istencinin gücünü dindirmez, aksine onun arzu eksenini daha da genişletir. Bu noktaya dikkat çekmek için Schopenhauer'dan (1958: 573) bu alıntıyı yapmak yerinde olacaktır:

Bilinçsizliğin gecesinde hayata uyanan irade kendini sonsuz ve sınırsız bir dünyada bir birey olarak bulur... çabalayan, yanılan, ıstırap çeken bir birey... Arzuları sınırsızdır, talepleri dinmek bilmez ve tatmin edilen her arzu bir yenisini doğurur. Dünyadaki hiçbir olası doyum, onun özlemini gidermeye, isteklerine nihai bir hedef koymaya ve kalbin dipsiz kuyusunu doldurmaya yetmez.

Istırapa yol açan, acı çekmeye neden olan şey doymak bilmeyen, sonsuz ve sınırsız olan yaşama istencidir, arzusudur. Schopenhauer'un bu felsefesi özellikle Durkheim'in anomie kavramsallaştırmasında belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Mestrovic (1989a, 1989b, 2015) Schopenhauer'un iradesinin, istencin Durkheim'in anomisi üzerindeki bu etkiye dikkat çekmeye çalışmıştır. "Durkheim", der Mestrovic (1988: 675), "Schopenhauer'un, esasen doyumsuz olan ve eğer kontrol altına alınmazsa egoizme ve ahlaksızlığa yol açan insan arzularının 'dipsiz uçurumu' olarak ele aldığı irade (will) metaforuna sarılmıştır". Schopenhauer'un Durkheim üzerindeki bu etkisi sadece Mestrovic tarafından değil, çok daha öncesinde başka düşünürler tarafından da dile getirilmiştir. Lalande'nin "Durkheim'in öğrencilerinin ona 'Schopen' lakabını takacak kadar Schopenhauer'un felsefesine âşık olması şaşırtıcı değildir" sözü, bu etkiyi bütün çıplaklığıyla açığa çıkarmaktadır (Mestrovic, 1988: 674).

Schopenhauer'un istenci doğası gereği sonsuzdur, tam da bu yüzden insan çabası asla tatmin olmaz, sürekli arzu eder. Sürekli bitmek bilmeyen arzulama hali ise insanı intihara sürükler. Nitekim Schopenhauer da intiharı yaşama arzusundan kasıtlı bir feragat olarak değil, aşırı istekliliğin, sınırsız arzunun bir sonucu olarak ele almıştır. Schopenhauer intiharı, istekten vazgeçemeyen kişinin yaşamdan vazgeçme eylemi olarak görmüştür. "İntihar eden kişi", der Schopenhauer (1968: 515),

... hiçbir şekilde yaşama isteğinden değil, bireysel tezahürü yok ettiği için sadece yaşamdan vazgeçer. O, bedeninin sınırsız varoluşunu ve iddiasını yaşamayı diler, ancak koşullar buna izin vermez. Bu durum onun için büyük ıstıraplara neden olur... Böylece intiharda ortaya çıkan şey yaşama arzusudur.

Schopenhauer'daki intihar ile sınırsız arzu ve ıstırap arasındaki bu ilişki esasında, Mestrovic'in (1989a: 274-275) de belirttiği gibi, Durkheim'in anomisinin de bir tasvirini

sunmaktadır. Durkheim (2017: 283), Schopenhauer'un düşüncelerini tekrar edencesine, hiçbir zaman tatmin olmayan arzudan duyduğu endişeyi ve bunun yol açtığı ıstırabı *İntihar* adlı çalışmasında şu şekilde dile getirmekteydi.

... *arzular* sınırsızdır. Her türlü düzenleyici dış güçten soyutlandığında insanın duyu yeteneği, kendi başına, doyurulması olanaksız dipsiz bir uçurum gibidir. Eğer dışarıdan herhangi bir şey onu sınırlamayacak olursa, bu duyu yetisi kendi kendisi için bir işkence kaynağı olur. Çünkü tanımı gereği, sınırsız isteklerin doyurulması olanaksızdır... Hiçbir şeyle sınırlanmayan istekler daima ve sonu gelmez bir biçimde olanakları aşarlar; hiçbir şey onları yatıştırılmaz. Giderilemeyen bir susuzluk, durmaksızın yinelenen işkencedir.

Durkheim'a göre hazza ne kadar açık olursak, ıstıraba da o kadar açık oluruz. Modern dönemde bir yığın hazza açık hale geldik, ama beraberinde bir yığın ıstıraba da maruz kaldık (Durkheim, 2018: 282). İşte Durkheim'ın anomisini ortaya çıkaran da bu sınırsız hazlardır, giderilemeyen, tatmin edilemeyen arzulardır. Durkheim anomiyi bir tür sonsuz arzu olarak, kendi ifadesiyle söylersek "sonsuzluk hastalığı" (Durkheim, 2017: 332) olarak betimler. İntihar da arzuların sonsuzluğunda yitip gitmedir. Bu ruhsal durumu daha iyi anlamak için René de Chateaubriand'ın René tipini örnek gösterebiliriz. Doymak bilmez bir tip olan René mutsuzlukla, acıyla şöyle haykırır:

Beni zevklerimde kararsızlıkla, aynı düştün uzun süre hoşlanmamakla, zevklerimin sonuna ulaşmak için sanki onların süresinden bitkin düşmüşçesine acele eden bir düşlemenin avı olmakla suçluyorlar; beni daima ulaşabileceğim amacı kaçırmakla suçluyorlar: Yazık! Ben yalnız içgüdünün beni yönelttiği, bilinmeyen bir iyiliği arıyorum. *Her yerde sınır buluyorsam, bitimli şeyler benim için değer taşıyorlarsa, bu benim suçum mudur?* (Durkheim, 2017: 332)

Bu sınırsız arzu, sonsuzluk hastalığı daha fazla ıstıraba yol açar ve bireyde yaşama isteği azaltır. Durkheim (2017: 290) bu durumu şöyle açıklar:

Bu hırslılığın (*dinmeyen arzunun*) kendisi, doyurulmasını olanaksız kılar. Aşırı ölçüde uyarılan tutkular, ne olursa olsun elde edilen sonuçların ötesine geçmektedir; çünkü daha öteye gitmemeleri gerektiği onlara anımsatılmamaktadır. Yani hiçbir şey onları sınırlamamakta ve bütün bir kargaşa, yatışmadan, kesintisiz biçimde sürüp gitmektedir... Bu da daha fazla acıya sebep *olmaktadır*... Bu koşullarda yaşama isteği nasıl azalmaz?

Durkheim'ın ifadesiyle "sonsuzluk hastalığı" Durkheim'ın intiharını ortaya çıkarmıştır. Durkheim'a göre "egoist ve anomik intihar tipinin ikisi de sonsuzluk hastalığı adı verilen bir şeyden mustarıptır... Birincisi hayallerin sonsuzluğunda, ikincisi arzuların sonsuzluğunda kaybolmuştur" (Mestrovic, 2015: 92).

En nihayetinde, şunu net bir şekilde ifade edebiliriz ki, Schopenhauer'un etkisinde olan Durkheim'ın sosyolojisinde anomi, onu yaşayan bireye acı verir ve incitir. Mestrovic'in (1987) işaret ettiği Parsonsçı-Mertoncu anomi yorumlamasında böyle bir duygu söz konusu değildir. Anomi bir ıstırap durumudur ve buna yol açan da yukarıda ifade ettiğimiz üzere sınırlanmayan istençtir. Sınırsız istence sahip olan insan daha fazla ıstıraba, acıya sahip olur. Özetle, istencin doğası gereği doyumsuz ve sonsuz olduğu ve bunun ıstıraba yol açtığı varsayımı, Schopenhauer'un irade, istenç anlayışı ile Durkheim'ın anomi anlayışı arasındaki temel anlaşma noktasını teşkil etmektedir (Mestrovic, 1988: 689).

Kolektif Bir Anomi Olarak Devrim

Durkheim'ın anomisi, Schopenhauer'ci perspektifle sınırsız istencin, arzuların yol açtığı bir ıstırap durumudur. İntihar da bu sınırsız istencin, arzunun yol açtığı ıstırapın doğal bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. İntiharı bu şekilde ele aldığımızda, devrimlerin de esasında Durkheim'ın intiharı gibi olduğunu belirtebiliriz. Nasıl ki sınırlandırılmamış arzuların yol açtığı ıstırap durumu olarak anomi tecrübesi bireysel düzeyde intihara yol açıyorsa, benzer şekilde sınırlandırılmamış arzuların yol açtığı ıstırap, engelleme durumu da kolektif düzeyde devrime

yol açar. Kimmel'in (1990: 36-39) de belirttiği gibi, her ikisi de toplumsal çöküntünün semptomlarıdır. Tam da bu yüzden devrim, anominin bir formu olarak ortaya çıkmaktadır.

Böyle bir devrim yorumunun altında insanların arzu ettiği şey ile elde ettiği şey arasındaki ilişki yatmaktadır. Böyle bir yaklaşım bize, devrimlerin gerçekleşmemiş kolektif beklenti ya da arzuların nasıl bir sonucu olduğunu anlamamıza izin verir. Gerçekleşmemiş arzuların yol açtığı ıstırap durumu intiharı ortaya çıkarttığı gibi, gerçekleşmemiş, engellenmiş kolektif arzular da devrimi ortaya çıkarır. Devrimin böyle bir yorumlamasını bir ölçüde kümeleşmiş psikolojik devrim okumalarında görmekteyiz. Bu bağlamda özellikle Gurr (1968a, 1968b, 1970) ile Davies'in (1962, 1974, 1978) düşüncelerine dikkat çekmemiz gerekmektedir.

Gurr'a (1970: 129) göre, bir devrim girişiminin altında yatan en önemli sebep, insan eyleminin hedefleri ile bu hedeflere ulaşma olasılıkları arasındaki yaygın tutarsızlık algısıdır. Gurr bu devrimci hoşnutsuzluğun toplumsal kökenini görece yoksunluk olarak kavramsallaştırmıştır. Görece yoksunluk en temelde aktörlerin değer beklentileri ile değer yetenekleri arasındaki uyumsuzluk algısıdır (Gurr, 1968a: 1104). Değer beklentileriyle kastedilen insanların inandıkları, sahip olmak istedikleri yaşam koşullarına, yaşam mallarına erişme arzudur. Değer yetenekleriyle kastedilen insanların erişmek istediği arzulara ulaşma derecesi ve bunun için sağlanan imkânlar, fırsatlardır. İnsanların sahip olmak istedikleri yaşam mallarına erişme arzusu ile bu arzulara ulaşma derecesi arasındaki tutarsızlık da devrimci hoşnutsuzluğa yol açar (Gurr, 1968b).

Gurr'un böyle bir devrim yorumunun altında yatan temel mekanizma, arzulara erişememe durumunun doğurduğu ıstırap ve çok daha önemlisi bu ıstırapın bir sonucu olan öfke durumudur. Bu da bize aslında Durkheim'in intihar analizini verir. Nitekim Charles Tilly de Gurr'un bu formülasyonu ile Durkheim'in intihar kavramsallaştırması arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Tilly, Gurr'un devrime bakış açısında Durkheim'in fikirlerinin çok etkili olduğunu belirtir. Tilly'e göre (1978: 22-23), Gurr, bireylerin elinde olan şey ile hak ettiklerini düşündükleri şey arasındaki boşluk büyüdükçe birey ıstırap çeker, sinirlenir ve en son kerte devrime yol açtığını söyler; bu fikir de Durkheim'in intihar çalışmasının bir parçasını taşımaktadır.

Gurr'un devrim yorumunun bir benzerini Davies de ileri sürmüştür. Davies (1962: 6) devrimlerin uzun bir nesnel ekonomik ve sosyal kalkınma dönemini kısa bir keskin dönüş dönemi izlediği durumlarda ortaya çıkmasının daha olası olduğunu belirtir. Buna göre, kolektif hoşnutsuzluk içindeki insanların zihinleri üzerindeki en önemli etki, insanların istedikleri ile elde ettikleri arasında katlanılmaz bir boşluk olmasıdır (Davies, 1962).

Burada vurgulanması gereken önemli nokta, devrim öncesinde zorunlu olarak uzun süreli meydana gelen bir ekonomik çöküşün gerekmediğidir. Tam tersine devrim öncesinde, geniş bir zaman diliminde baktığımızda, ekonomik açıdan önemli iyileşmeler söz konusudur. Bu ekonomik iyileşme, ilerleme beraberinde daha fazla beklentiyi, arzuyu doğurur. Her ne zaman bu beklenti, arzu tatmin edilemez ve yerine hayal kırıklığı, ıstırap geçerse işte o zaman devrimci bir huzursuzluk ortaya çıkar. Bir başka ifadeyle, devrimi ortaya çıkaran unsur, öncesindeki geniş zaman diliminde yaşanan ekonomik zenginliğin doğurduğu beklentiyi, arzuyu takip eden hayal kırıklığı, ıstıraptır.

Bu durum bize aynı zamanda devrimci hoşnutsuzluğu ortaya çıkaran noktanın yoksulluk olmadığını gösterir. Aksine yoksulluk devrimci girişim için engelleyici bir role sahiptir. Toucqueville'in dediği gibi, bir toplum genel olarak yoksullaştığında, kaçınılmaz görünen kötülöklere sabırla katlandığında devrim meydana gelmez. Aşırı yoksulluk durumunda birey kendi hayatına çekilir, toplumdaki çekilir, hayatta kalmakla ilgisi olan her türlü önemli faaliyetten çekilir (Davies, 1962: 8). Bu yüzden yoksulluk devrimci bir girişime önyak olması

şöyle dursun, engelleyici bir niteliğe sahiptir. Devrim ile yoksulluk arasındaki bu ilişki, Durkheim'ın intihar ile yoksulluk arasında kurduğu ilişkiyle paralellik göstermektedir.

İntiharın kaynağı nedir sorusuna Durkheim (2017: 276) cevabın kesinlikle yoksulluk olmadığını söyler. Evet intiharı açıklamak için yoksulluk kavramına başvurmak çekici olabilir, ancak yoksulluk intihar olgusunu pek açıklamaz. Durkheim (2017: 280), zenginleşen şehirlerde intiharlar artarken sefalet içerisinde yaşayan kırsal kesimlerde intiharların çok az olması, intiharın kaynağının yoksulluk olmadığını açık bir kanıt olduğunu belirtir. Hatta Durkheim, adeta Toucqueville'in devrim üzerine fikirlerini ödünç alırcasına, yoksulluğun intihara karşı engelleyici, koruyucu olduğunu söyler. İnsan ne kadar az şeyi olursa, gereksinimlerinin çerçevesini sınırsız biçimde genişletmeye de o ölçüde az eğilim duyar, yani yoksulluk, güçsüzlük insanı ılımlı olmaya zorlayarak onu alıştıırır (Durkheim, 2017: 291).

Toucqueville ve Durkheim arasında, devrim ile intiharın kaynağının ne olmadığı açıklamasında gördüğümüz bu benzerlik, her iki düşünürün intiharın kaynağının ne olduğu açıklamasında çok daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Her iki düşünür de ekonomik ilerlemeye dikkat çekmektedir. Toucqueville'in devrim ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki ile Durkheim'ın intihar ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki paralellik göstermektedir.

Durkheim'a göre kabul edilenin tam tersine intiharların artışında etkili olan faktör yoksulluk değil, ekonomik gelişmedir. Peki nasıl oluyor da ekonomik gelişme böyle bir etkiye sahip olabiliyor? Durkheim (2017: 281) Gurr, Davies ve Toucqueville'in devrim üzerine düşüncelerine paralel şekilde şöyle cevap vermektedir: "Hiçbir canlı varlık, gereksinimleri olanaklarıyla yeterli bir orantı içinde olmadıkça mutlu olamaz, hatta yaşayamaz. Başka deyişle, gereksinimleri onun karşılayabileceğinden daha çok şey ya da başka bir şey gerektiriyorsa, sürekli bir sürtüşme içinde olurlar ve acı vermeden işleyemezler."

Durkheim'ın bu sözleri ekonomik gelişmeyle artan beklentilerin, arzuların tatmin edilememesinin yol açtığı ıstırap durumunun ve onun bir uzantısı olan intiharın bir açıklamasıdır. Bu bağlamda, Gurr ve Davies'in düşünceleriyle paralellik göstermektedir. Hem Gurr'un hem de Davies'in bize gösterdiği şey, devrimin, ekonomik gelişmenin ortaya çıkardığı beklentileri takip eden ekonomik çöküşün yol açtığı ıstırap durumunun bir sonucu olduğudur. Burada, devrimci hareket, aslında insanın arzularına ulaşamamasının doğurduğu hayal kırıklığının bir sonucu olarak saldırganlık şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hayal kırıklığı, hedefe yönelik davranışın engellenmesinin bir sonucudur; saldırganlık ise hedefe yönelik davranışı engelleyen kişilere zarar vermek için tasarlanmış bir davranıştır (Gurr, 1968b: 249). Bu durum, literatürde engelleme-saldırganlık hipotezi olarak adlandırılmaktadır.

Engelleme-saldırganlık hipotezinin sistematik açıklamasını ilk yapanlardan biri de John Dollard ve arkadaşlarıdır. Dollard ve arkadaşları (1941: 39) agresif davranışın oluşumu daima hayal kırıklığını varsaydığını, hayal kırıklığının da bazen bazı agresif davranış formlarına yol açtığını söyler. Buna göre hayal kırıklığının, engellemenin derecesi ne kadar büyükse, ıstırapın gücü dolayısıyla öfkenin, saldırganlığın gücü de o kadar büyüktür (Gurr, 1968b: 255). Berkowitz (1989) ise bu hipotezi biraz değiştirerek yeniden formüleştirmiştir. Berkowitz (1968: 14) hayal kırıklığını, engellemeye karşı bir duygusal tepki olarak değil, hedefe yönelik faaliyetin engellenmesi olarak tanımlar. Berkowitz'in burada dikkat çekmeye çalıştığı nokta beklentidir. İstırapın, acının kaynağı bu beklentilerden kaynaklanan uyarıdır.

Bu formülasyonun politik-sosyal karşılığı ise çok açıktır. Herhangi bir şeyi arzulamamış bir insan, arzuladığı bir nesneden ya da durumdan mahrum kaldığı için hüsrana uğramaz; ancak insan bir şeyi elde edebileceğine dair umut etmişse, onu arzuladıysa, ona erişebileceği beklentisi içerisinde girmişse, o umut ettiği şeye ulaşamama durumu hayal kırıklığına neden olur

(Berkowitz 1968: 15). Devrimci eyleme yol açan da hayal kırıklığının doğurduğu bu ıstırap ve acıdır.

Bu hipotez aslında toplumlarda saldırganlığı açıklayan makro düzey teorilerin temelini teşkil eder. Nitekim Davies'in düşüncelerinin temelinde bu teorinin izleri bulunmaktadır. Davies'e göre, Amerikan, Fransız ve Rus Devrimleri, insanların uzun süre ciddi zorluklara maruz kaldıkları için ortaya çıkmadı. Aksine bu devrimler, ekonomik ilerlemeyi takip eden kısa keskin bir düşüş süresinde ortaya çıktı. Öncesinde meydana gelen ekonomik ilerleme, insanların değer yeteneklerini genişletti, arzularının erişilebilir olmasını sağladı; ancak bu ilerlemeyi takip eden kısa süreli keskin bir düşüş değer yeteneklerini azalttı, arzularının erişilebilir olmasını yok etti ve böylece ıstırapa, acıya yol açtı.

Böyle bir devrim yorumunun altında tatmin edilemeyen arzular, istençler yatmaktadır. Buna dikkat çeken önemli devrim teorisyenlerinden biri de Edwards'tır. Edwards'a (1970) göre devrimci güdülerinin kökeninde ilk arzular, spesifik olarak ifade edersek ekonomik arzular yatmaktadır. Elde edilen kazanç, ulaşılan arzu, onların daha fazla arzu edilmesine yol açar. Yani insanlar ne kadar fazla ekonomik güce ulaşırsa o kadar daha fazlasını talep eder ve bu da devrim sürecinin oluşmasında büyük bir etkiye sahip olur (Edwards, 1970: 70-71).

Brinton (1952: 22-23) "devrimler ekonomik olarak geri kalmış toplumlarda değil, ileri olan toplumlarda ortaya çıkar derken" tam da bu sınırsız arzuya ve onun yol açtığı ıstırapın sonuçlarına dikkat çekmekteydi. Brinton'a (1952: 33) göre devrimi gerçekleştirenler ekonomik zorluklar içinde olanlar değil, yüksek gelirlilerdir. Brinton'un devrim yorumuyla Durkheim'in anomisini birleştiren nokta tam da burasıdır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, Durkheim'in anomi kavramını, sınırsız arzuların yol açtığı ıstırap olarak okuduğumuz zaman, intiharı ortaya çıkaran süreç ile devrimi ortaya çıkaran süreç aynıdır.

Çok daha ilginç olan nokta hem devrim hem de intihara yol açan bu anominin belli bir ölçüde olması gerektiği üzerine vurgudur. Durkheim anomiyeye tamamıyla olumsuz bakmaz, aksine anominin gelişim için elzem olduğunu söyler. Anomi gelişim ruhunun olmazsa olmazıdır. Anominin belli bir derecesi normaldir ve toplumu daha sağlıklı kılmaktadır. İnsan ıstırapa, üzüntüye, hüznüye karşı tümenden itici olsaydı yaşayamaz hale gelirdi. Hüznün, yaşamda çok aşırı bir yer tutması hastalıklı bir durumdur; ama aynı şekilde hüznün hiç bulunmaması da hastalıklı bir durumdur (Durkheim, 2017: 428-429). Bu yüzden ıstırap, acı, hüznün anlamına gelen anomiyeye duyulan eğilim hâkim özellik olmadığı sürece var olması sağlıklı olmanın bir göstergesidir.

Devrimi açıklamaya çalışan teorisyenler de Durkheim'in düşüncesini takip ederler. Edwards (1970) devrimin semptomlarını anlatırken, yaklaşan devrimin en erken belirtisinin genel huzursuzluktaki artış olduğunu söyler. Daha sonra, adeta Durkheim'in intihar üzerine fikirlerini tekrar eder gibi, huzursuzluğun belli bir derecesinin normal ve toplumsal olarak da sağlıklı olduğunu, ama belli bir noktadan sonra problemliliğini belirtir. Nitekim Edwards (1970: 27-28) devrimin daha ciddi semptomlarının buna bağlı olarak geliştiğini ifade eder.

Durkheim anominin olmadığı bir durum hayal etmez, imkânsızdır der. Değişik biçimler altında da olsa anomin görülmediği bilinen hiçbir toplum yoktur; her toplumda bir dereceye kadar anomi vardır (Durkheim, 2017: 424). Anominin hiçbir şekilde olmadığı bir toplum hastalıklı toplumdur. Bir diğer devrim teorisyeni olan Brinton da (1952: 16), tıpkı Durkheim gibi, mükemmel bir denge üzerine kurulmuş bir toplumun, hoşnutsuzluğun olduğu bir toplum olduğunu söyler. Brinton'a (1952: 29) göre sağlıklı bir toplum çatışmanın olmadığı bir toplum değildir, sağlıklı bir toplum aynı zamanda içinde çatışmaların da olduğu toplumdur.

Sonuç

Devrim üzerine literatürü göz önüne aldığımızda devrim kavramının çok farklı boyutlarda işlendiğini görmekteyiz. Bu çalışmada ise devrim kavramını, egemen yorumların dışına çıkarak, farklı bir bağlamda yeniden değerlendirmeye çalıştık. Bu doğrultuda, devrim kavramını sosyolojinin temel kavramlarından biri olan Durkheim'in anomi kavramıyla birlikte düşünerek, devrimin ne olduğunun, ne zaman ortaya çıktığının bir açıklamasını sunmaya çalıştık. Buna göre, devrimin bir anomi formu olduğunu iddia ettik. Ancak bu iddia beraberinde başka bir sorunsalı da ortaya çıkarmaktadır. Anomi nedir? Devrim ile Durkheim'in anomi kavramı arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmak için anomi kavramını yeniden değerlendirdik. Bu doğrultuda, Durkheim'in anomi kavramının görece daha gölgede kalan bir yorumunu açığa çıkarmaya çalıştık. Durkheim'in anomi kavramı daha çok Parsonsci-Mertoncu bir bakışla normsuzluk olarak işlenmiştir. Ancak böyle bir anomi okuması bizim devrim ile anomi arasındaki bağlantıyı kurmamızın önünde engel teşkil eder. Bu yüzden anomi kavramını, Durkheim üzerinde çok büyük etkiye sahip olan Schopenhauer'un istenci bağlamında yeniden ele aldık.

Schopenhauer'un felsefesindeki istenç ile ıstırap arasındaki ilişki, Durkheim'in intiharını ortaya çıkaran anominin bir tasvirini vermektedir. Durkheim'in anomisini ortaya çıkaran beklentilerini gerçekleştirememiş insanların çektiği ıstırap durumudur. Durkheim'in anomisinin böyle bir okuması devrim ile anomi arasındaki bağlantının kurulmasına olanak sağladı. Nasıl ki sınırlandırılmamış arzuların yol açtığı ıstırap durumu olarak anomi tecrübesi bireysel düzeyde intihara yol açıyorsa, benzer şekilde sınırlandırılmamış arzuların yol açtığı ıstırap, engelleme durumu da kolektif düzeyde devrim yol açar. Bu yüzden, devrim ve intihar, biri toplumsal düzeyde diğeri bireysel düzeyde olmak üzere anominin iki farklı formunu oluşturmaktadır.

Hem devrim hem de intihar doyurulmamış arzuların, sınırsız istencin, sonsuzluk hastalığının sonucu olan ıstırapın doğal bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Arzuların gerçekleşmemesi sonucunda ortaya çıkan ıstırap saldırganlığı ortaya çıkarır. Devrim ve intihar da bu saldırganlığın iki formunu teşkil eder. İntiharda birey bu saldırganlığı kendisine karşı gösterirken, devrimde birey bu saldırganlığı kolektif bir hareket içerisinde yönetene karşı göstermektedir.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Berkowitz, L. (1968). The study of urban violence: some implications of laboratory studies of frustration and aggression. *American Behavioral Scientist*, 11(4), 14-17.
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106(1), 59-73.
- Brinton, C. (1952). *The anatomy of revolution*. Vintage Books.
- Davies, J. C. (1962). Toward a theory of revolution. *American Sociological Review*, 27(1), 5-19.
- Davies, J. C. (1974). The j-curve and power struggle theories of collective violence. *American Sociological Review*, 39(4), 607-610.
- Davies, J. C. (1978). The j-curve theory. *American Political Science Review*, 72(4), 1357-1358.

- Durkheim, E. (2017). *İntihar*. (Çev: Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2018). *Toplumsal işbölümü*. (Çev: Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi.
- Edwards, L. P. (1970). *The natural history of revolution*. The University of Chicago.
- Gurr, T. R. (1968a). A casual model of civil strife: a comperative analysis using new indices. *The American Political Science Review*, 62(4), 1104-1124.
- Gurr, T. R. (1968b). Psychological factors in civil violence. *World Politicis*, 20(2), 245-278.
- Gurr, T. R. (1970). Sources of rebellion in western societies: Some quatitative evidence. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 391, 128-144.
- Kimmel, M. S. (1990). *Revolutionary change*. Little, Brown and Company Inc.
- Magee, B. (1997). *The Philosophy of Schopenhauer*. Oxford University Press.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. The Free Press.
- Mestrovic, S. G. & Brown, H.M. (1985). Durkheim's concept of anomie as déréglement. *Social Problems*, 33(2), 81-99.
- Mestrovic, S. G. (1987). Durkheim's concept of anomie considered as a 'total' social fact. *The British Journal of Sociology*, 38(4), 567-583.
- Mestrovic, S. G. (1988). The social world as will and idea: Schopenhauer's influence upon Durkheim's thought. *The Sociological Review*, 36(4), 674-705.
- Mestrovic, S. G. (1989a). Rethinking the will and idea of sociology in the light of Schopenhauer's philosophy. *The British Journal of Sociology*, 40(2), 271-293.
- Mestrovic, S. G. (1989b). The Theme of civilization and its discontents in Durkheim's division of labor: Philosophical assumptions and practical consequences. *The Journal for the Theory of Social Behavior*, 19(4), 443-456.
- Mestrovic, S. G. (2015). *21. yüzyılda Durkheim: Durkheim sosyolojisinin modernite ve postmoderniteye uygulanması*. (Çev: S. Güldal, S. Güldal), Matbu Yayınları.
- Miller, N. E., Sears, R. R., Mowrer, O. H., Doob, L. W., Dollard, J. (1941). The frustration-aggression hypothesis. *Psychological Review*, 48(4), 337.
- Orru, M. (1983). The ethics of anomie: Jean Marie Guyau and Emile Durkheim. *The British Journal of Sociology*, 34(4), 499-518.
- Parsons, T. (1966). *The structure of social action*. Free Press.
- Schopenhauer, A. (1958). *The World as will and representation Vol. 2*. (Çev: E. F. J. Payne), Dover Publications.
- Schopenhauer, A. (1968). *World as will and idea Vol. 1*. (Çev: R. B. Haldane, J. Kemp), Kegan Paul, Trench, Trübner & CO. LTD.
- Simmel, G. (1991). *Schopenhauer and Nietzsche*. (Çev: H. Loiskandl, D. Weinstein, M. Weinstein), University of Illinois Press.
- Tilly, C. (1978). *From mobilization to revolution*. Random House.
- Yeniçirak, H. (2020). On revolution: What is revolution? What are the differences that distinguish revolution from other forms of political violent?. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 329-342.

Yeniçırak, H. (2021). Identifying dimensions of revolutionary change and transformation: A reference framework for studies on revolutionary movements. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakóltesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1151-1177.

EXTENDED ABSTRACT

When we look at the literature on the revolution, we see that there are many theories of revolution that try to systematize how the revolution came about. Each theory of revolution takes different points in its center and tries to explain when the revolution emerged from these points. In this study, we will try to reconsider the concept of revolution in a different context by going beyond the grand narratives that try to explain what revolution is. We will try to reexamine the concept of revolution in the axis concept of anomie which is one of the basic concepts of sociology. We tried to formulate the fundamental problem of the study as follows: Revolution is a form of anomie. Revolutions are like Durkheim's suicide. Both are symptoms of social breakdown.

We first made a new interpretation of Durkheim's concept of anomie to show how anomie led to the revolution. The concept of anomie is treated as normlessness, which is a Parsonian-Mertonian version. However, in this study, we consider the concept of anomie not as a normlessness, but as a state of suffering resulting from unsatisfied desires. In this direction, we try to construct Durkheim's concept of anomie, based on Mestrovic, over Schopenhauer's will.

One of the essential elements of Schopenhauer's philosophy is suffering. At the root of this suffering is the will. In Schopenhauer's philosophy, the will encompasses dreams, love, passions, desire, and everything else that is vague, unconscious, and emotional. The will has no limits; it cannot reach the level of satisfaction. Since the will is never satisfied, man is always in anguish.

This relationship between Schopenhauer's unlimited desire and suffering also describes Durkheim's conceptualization of anomie. Durkheim's anomie is a state of suffering caused by unlimited desires. Suicide is also a natural extension of the suffering caused by unlimited desire. Just as the experience of anomie, which is the state of suffering caused by unrestrained desires, leads to suicide at the individual level, the state of suffering and inhibition, which is caused by unrestrained desires, leads to revolution at the collective level.

Underlying such an interpretation of revolution is the relationship between what people desire and what they achieve. This interpretation allows us to understand how the revolution is a result from unrealized collective expectations or desires. Just as the state of suffering caused by unrealized desires brings about suicide, the unrealized collective desires bring about revolution.

To further deepen such an interpretation of the revolution, we turned to psychological readings of the revolution. According to Gurr, one of the leading figures in this revolutionary reading, the fundamental reason behind a revolutionary attempt is the perception of discrepancy between value expectations and value capabilities. What is meant by value expectations is the desire to reach the living conditions and life goods that people believe in and want to have. What is meant by value capabilities is the degree to which people reach their desires and the opportunities provided for this. The discrepancy between people's desire to have the goods of life they want to have and the degree of attainment of these desires also leads to revolutionary discontent. Like Gurr, Davies states that revolutions are more likely to occur when a prolonged period of objective economic and social development is followed by a short period of sharp reversal. Accordingly, the most important effect on people's minds dissatisfied with conditions is the intolerable gap between what people want and what they get. The revolutionary movement emerges in the form of aggression as a result of the disappointment caused by the inability to reach man's desires.

DOĞAL AFETLERİN TOPLUMSAL TARİHE ETKİLERİ ÜZERİNE YEREL BİR ÖRNEK: 1931-1941 DÖNEMİNDE EDİRNE VE ÇEVRESİNDEKİ TAŞKINLAR VE SONUÇLARI

 Turgay AKKUŞ*

ÖZET

Seller ve taşkınlar insanlık tarihinde yıkıcı etkileriyle doğal afetler arasında ön plana çıkmıştır. Türkiye’de can ve mal kaybı açısından depremlerden sonra ikinci sırada, meteorolojik afetler arasında birinci sırada yer almışlardır. Arda, Meriç ve Tunca nehirlerinin taşkın alanlarının oluşturduğu bereketli topraklarda konumlanmış tarihi bir şehir olan Edirne seller ve taşkınlarla sık sık tanıklık etmiştir. Bu çalışma cumhuriyet tarihinin belirli bir kesitinde Edirne’de yaşanan sel ve taşkınların yol açtığı sonuçları toplumsal boyutlarıyla ortaya koymayı amaçlamıştır. Arşiv kayıtları ve dönemin basın-yayın organları araştırmanın kaynaklarını oluşturmuştur. Kaynakların taranması, elde edilen bilgilerin-verilerin kronolojik olarak işlenmesi ve analiz edilmesine dayalı bir yöntem izlenmiştir. Seller ve taşkınların Edirne’de toplumsal hayatın üretim, iletişim, ulaşım, enerji ve tarihi yapıları içeren boyutlarında olumsuz etkiler doğurduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, sel ve taşkınlar, Meriç, Arda, Tunca

A Local Example of Natural Disasters Effects on Social History: Floods in Edirne and Its Surroundings in The Period 1931-1941 and Their Consequences

ABSTRACT

Floods have come to the forefront among natural disasters with their devastating effects on human history. Floods ranked second after earthquakes in terms of loss of life and property in Turkey, and ranked first among meteorological disasters. Edirne, a historical city located on the fertile lands formed by the floodplains of the Arda, Meriç, and Tunca rivers, has frequently witnessed floods. This study aimed to reveal the results of the floods and overflows in a certain section of the history of the republic with its social dimensions in Edirne. Archive records and media organs of the period constituted the sources of the research. A method based on scanning the sources, chronological processing, and analysis of the obtained information-data was followed. It has been determined that the floods have negative effects on the dimensions of social life in Edirne, including production, communication, transportation, energy, and historical structures.

Key Words: Edirne, floods and overflows, Meriç, Arda, Tunca

---

* Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, takkus@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Akkuş, T. (2023). Doğal afetlerin toplumsal tarihe etkileri üzerine yerel bir örnek: 1931-1941 döneminde Edirne ve çevresindeki taşkınlar ve sonuçları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 69-96.

<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1166075>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 23 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 29 Eylül / September 2022

Giriş

Edirne; Arda, Meriç ve Tunca nehirlerinin taşkın alanlarının oluşturduğu bereketli topraklarda konumlanmış tarihi bir şehirdir. Coğrafi konumu ve yakın çevresindeki nehirlerin jeomorfolojik özelliklerinden dolayı kent tarih boyunca bir doğal afet türü olan seller maruz kalmıştır. Nitekim Osmanlı arşiv kayıtlarında bu nehirlerden kaynaklanan seller veya taşkınlar sonucunda yaşanan zararlar ve bunların telafisine ilişkin vesikaların varlığı sorunun sürekliliğine işaret etmektedir.¹ Cumhuriyet dönemi resmi kayıtlarında da Meriç Nehri'nin, 1929 yılının başına tarihlenen taşkınyla başlayıp günümüze kadar uzanan süreçte bölgedeki akarsuların neden olduğu, can ve mal kaybıyla sonuçlanan afetlere rastlanmaktadır. Meriç, Tunca, Arda ve Ergene nehirlerinin yol açtığı afetler başta Edirne olmak üzere Doğu Trakya Bölgesi'nde toplumsal hayatı olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda tarımsal üretim, ulaşım, enerji, yerleşim gibi alanlarda etkisi birkaç günden aylara uzanan sorunlar yaşanmıştır. Merkezi ve yerel yönetim sel afeti ve taşkınların meydana getirdiği olumsuzluklar karşısında iki aşamalı bir strateji oluşturmuşlardır. Birinci aşamada maddi ve manevi tahribatın rehabilitasyonunu sağlamaya yönelik politika ve uygulamalar hayata geçirilmiştir. İkinci aşamada ise taşkınların yinelenmemesine dönük önlemler üzerinde durulmuştur. Ancak çalışmamızın temel referans kaynağını oluşturan arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere gerek bütçe olanaklarının sınırlılığı gerekse insan kaynaklarının yetersizliğinden ötürü iyileştirme, önleme, iskân faaliyetleri istenilen düzeyde, kapsamda ve zaman diliminde gerçekleştirilememiştir. Ayrıca doğal afetlere yönelik mevzuatın da yetersiz olduğu saptanmıştır. Nitekim soruna ilişkin yasal düzenlemeler, ülkemizde 1939 Erzincan Depremi ve 1940'lı yılların ilk yarısında peşi sıra yaşanan doğal afetlerden sonra hayata geçirilmiştir. 1943'teki 4373 sayılı Taşkın Suları ve Su Baskınlarına Karşı Korunma Kanunu (RG, 21 Kânûnusânî 1943, S. 5310, Kanun No. 4373, Kabul Tarihi: 14.01.1943: 4318-4319), 1953'teki 6200 sayılı Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanunu (RG, 25 Aralık 1953, S. 8592, Kanun No. 6200, Kabul Tarihi: 18.12.1953: 7825-7831) ve 1959'daki 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirler ve Yapılacak Yardımlar Hakkındaki Kanun (RG, 25 Mayıs 1959, S. 10213, Kanun No. 7269, Kabul Tarihi: 15.5.1959: 21695-21699) söz konusu duruma örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın kaynakları arasında 1930-1941 yıllarını kapsayan arşiv vesikaları önemli bir yer tutmaktadır. Döneme ilişkin süreli yayınlar ve ikincil düzeydeki eserler diğer kaynakları oluşturmaktadır. 1930-1941 yılları, Edirne'nin ön plana çıktığı Doğu Trakya Bölgesi'ndeki sel afeti ve taşkınlarla ilgili ayrıntılı dokümanların ve haberlerin olduğu bir zamansallığı içerdiği için çalışmanın dönemsel sınırlarını belirlemiştir. Bu bağlamda Edirne ve yakın çevresini içine alan bölgede yaşanan sel felaketleri zaman dizinsel bir yöntemle ele alınmıştır. Ancak 7 Aralık 1940'ta başlayıp yaklaşık üç hafta devam eden sel felaketinin ölçeği ve etkisi öncekilere göre çok daha büyük şiddette olduğu için ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Edirne ve çevresindeki taşkınlar ve bunların toplumsal hayata olan etkilerine yönelik herhangi bir çalışmanın bulunmaması bu araştırma makalesinin kaleme alınmasının gerekçesini oluşturmuştur.

¹ Söz konusu döneme ilişkin bazı arşiv vesikalarına örnek olmak üzere bk. BOA, A./DVNSMHH.d. 7 / 1428. 19 ZA 975, BOA, A./DVNSMHH.d. 26 / 485. 10 CA 982., BOA, A./MKT. 9 / 48. 5 S 1260., BOA, İ.MSM. 84 / 2393. 12 S 1263., BOA, A./MKT. 112 / 22. RA 1264., BOA, A. /MKT. 112 / 41. 22 RA 1264., BOA, MVL. 1016 / 71. 25 S 1282., BOA, İ.DH. 958 / 75721. 23 L 1302., BOA, DH.MKT. 1932 / 81. 5 L 1308., BOA, İ.DH. 1245 / 97582. 29 S 1309., BOA, İ.MMS. 125 / 5373. 8 RA 1309., BOA, BEO. 8 / 580. 27 L 1309., BOA, BEO. 170 / 12713. 24 Ş 1310., BOA, MV. 74 / 123. 1 ZA 1310., BOA, İ.TNF. 2 / 40. 4 S 1311., BOA, BEO. 561 / 42060. 3 Ş 1312., BOA, İ.DH. 1321 / 11. 12 N 1312., BOA, Y.MTV. 160 / 16. 12 M 1315., BOA, ŞD. 1923 / 33. 20 C 1315., BOA, DH.MKT. 1146 / 30. 27 Z 1324., BOA, BEO. 3915 / 293614. 18 B 1327.

1. Kavramsal Yaklaşım

Dünyadaki doğal afetler arasında yarattıkları hasar-kayıplar itibarıyla önemli bir yere sahip olan sel felaketi, Türkiye’de can ve mal kaybı açısından depremlerden sonra en fazla hasara neden olan doğal afet türüdür. Meteorolojik afetler arasında ise birinci sıradadır (Su Yönetimi Genel Müdürlüğü, Taşkın Yönetimi, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Ankara, 2017: 1). Ülkemizde taşkınların oluşumunda üç faktör ön plana çıkmaktadır. Birincisi doğal meteorolojik koşullar, ikincisi jeomorfolojik koşullar (akarsu havzalarının doğal özellikleri) ve üçüncüsü insan müdahalesi ve sosyal faktörlerdir (Arazi kullanımındaki hatalar, bitkilerin yok edilmesi, ormansızlaşma, dere yataklarına yerleşimler, erozyon vb.). Aşırı yağışların sel afetlerine dönüşmesi ise sosyoekonomik faktörlere bağlıdır (Kadıoğlu, 2019: 25).

Sel Afeti; Sel sularının fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olup, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak, olumsuz bir şekilde etkileyen ve yerel imkânlar ile baş edilemeyen durumlardır.

Taşkın; Bir akarsuyun, çeşitli nedenlerle yatağından taşarak çevresindeki arazilere, yerleşim yerlerine, altyapı tesislerine ve canlılara zarar vermek suretiyle etki bölgesinde normal sosyoekonomik hayatı kesintiye uğratabilecek ölçüde bir akış büyüklüğü oluşturmasıdır.²

Seller-taşkınlar geliştikleri yerlere göre beş türde sınıflandırılmışlardır: a) Dere ve Nehir Selleri-Taşkınları b) Dağlık Alan-Kuru Vadi Selleri c) Kent Selleri d) Baraj Selleri e) Kıyı Selleri. Bu çalışmanın konusu olan Edirne vilâyetinde görülen sel-taşkın türü, akarsu/dere ve nehir selleri-taşkınları olarak isimlendirilmektedir. Bu tip taşkınlarda mevsimsel yağışlar, karların erimesi, kısa süreli yoğun yağış ve yağmur fırtınaları gibi nedenlerden dolayı nehir yataklarındaki su seviyesinin yükselerek akarsu kanalının kapasitesini veya kenarını aşarak çevresindeki kuru araziye suyla kaplanmasıyla gerçekleşmektedir (Kadıoğlu, 2019: 27). Edirne; Meriç, Arda ve Tunca nehirlerinin biçimlendirdiği bir coğrafi kompozisyon içinde bulunduğundan söz konusu akarsuların debilerinde mevsimsel ya da daha kısa süreli yağış türlerinin etkisiyle meydana gelen artışlar çalışmamızın konusunu oluşturan taşkınlara neden olmuştur.

2. Coğrafi Konum

Edirne, Balkan yarımadasının güneydoğusunda yer alan Doğu Trakya bölgesinde, Tunca ve Arda çaylarının Meriç nehrine kavuştukları yer yakınında ve nehrin sol (doğu) tarafında, 41° 40' kuzey paralelinde ve 26° 34' doğu meridyeninde yer almaktadır. Kent kuzeyinde Yıldız (Istranca) Dağları ve Tunca Vadisi, batısından güneyine uzanan Meriç Vadisi ve doğuda Ergene Vadisi ile çevrilidir. Tunca'nın Meriç ile birleşmeden önce meydana getirdiği kavis içinde yer alan şehrin hemen hemen tam ortasına düşen ve üzerinde Selimiye Camii'nin bulunduğu tepelik kesimi denizden 75 metre yüksekliktedir. Bu yükseklik şehrin doğusunda daha da artarak 95-100 metreyi aşar. Edirne başta İstanbul olmak üzere Anadolu ve Yakın Doğu'yu Balkanlara ve Avrupa'ya ulaştıran doğal ulaşım rotasının üzerinde jeostratejik bir konuma sahiptir.

Kentin yakınlarında birleşen ve ulaşım kanallarına ev sahipliği yapan vadiler Edirne'ye bir kavşak niteliği kazandırmıştır. Tunca vadisi, Yıldız dağlarının arasından bir gedik açarak Doğu Rumeli ve Doğu Bulgaristan ile Doğu Trakya arasındaki ulaşım ağını oluşturur. Öte yandan Meriç'in Edirne'nin güneyinde kalan düzlükleri Ege Denizi'ne uzanan bir ulaşım hattını

² Su Havzalarının Korunması ve Yönetim Planlarının Hazırlanması Hakkında Yönetmelik, bk. *Resmî Gazete*, 17 Ekim 2012, S. 28444: 2.

içerir. Meriç'in güney kısmının su taşımacılığına elverişli niteliği sayesinde yakın zamanlara kadar ticari taşımacılık faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Kentin yoğun iskân alanlarının denizden yüksekliği ortalama 55 metre civarındadır. Bu noktada kente hem üretim-ticaret hem de ulaşım bağlamında önemli olanaklar sağlayan nehirlerin zaman zaman neden olduğu taşkınlar kent ve bölge için önemli sorunlar yaratmıştır. Kentin yüksek olmayan meskûn mahalleri ve tarım alanları söz konusu taşkınlara maruz kalmıştır. Nitekim coğrafi konum ve faktörlerin belirleyici olduğu çerçeve şehrin iskân planının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Selimiye Cami gibi abidevi yapılar ve kent merkezi Tunca'nın kuşattığı yüksek rakımlı alanda inşa edilmiştir.

3. İdari Yapılanma-Trakya Umûmi Müfettişliği

Umûmi müfettişlikler bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek, asayişini sağlamak, denetim yapmak ve ülkede idari birliği korumak gibi gereksinimler çerçevesinde oluşturulmuş, vilâyetler üstü bir idari kurum olarak (Burgaç, 2010: 105) tesis edilmiştir. Dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya umûmi müfettişliklerin kuruluş gerekçelerini Cumhuriyetin idari örgütlenme sürecinde halkçılık anlayışı çerçevesinde merkezi yönetimin denetim ve hizmet faaliyetlerini daha efektif hale getirebilme amacıyla açıklamıştır (TBMM. ZC. D.4, C. 20. İ. 32: 152). Bu bağlamda Doğu Trakya'da gerek Milli Mücadele döneminde yaşanan Yunan mezaliminin³ neden olduğu demografik hareketlilik⁴ (BOA⁵, HR. SYS. 2570 / 7. 18. Temmuz 1920) gerekse Mudanya Mütarekesi'nin uygulanma döneminde Yunanlıların bölgenin kaynaklarını tahrip etmeleri (BCA⁶, F. 30.10.0.0. / 204.394.7. 09.01.1923) bölgenin kısa sürede rehabilitasyonunu sağlayacak özel idari bir yapılanma lüzumunu ortaya çıkarmıştır. Nitekim 19 Şubat 1934 tarih ve 2/150 numaralı kararname ile Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale mıntıklarında nafia ve iskân işlerinin esaslı bir surette tanzim ve idaresi için 1164 numaralı Kanunun hükmüne göre mezkûr mıntıkada "Trakya Umumî Müfettişliği" adı ile bir umumî müfettişlik oluşturulmuştur.⁷ (RG 27 Şubat 1934, S. 2640, s. 1.) Trakya Umûmi Müfettişliği Doğu Trakya'nın kalkınmasını sağlamaya yönelik bir örgütlenme olduğu kadar özellikle İtalya ve Almanya eksenli yayılcılık siyasasından duyulan endişe (Çelebi, 2015: 111) çerçevesinde bölgenin askeri anlamda güçlendirilmesini amaçlayan bir işlev de üstlenmiştir. Müfettişlik bölgede sosyoekonomik, demografik, kültürel ve askeri alanlarda faaliyetler yürütmüştür. Bu bağlamda çalışmamızın öznesini oluşturan Edirne ve çevresindeki taşkınlar konusunda yerel ve merkezi kurumlar arasında eşgüdümün sağlanması, önlemlerin alınması çerçevesinde belirleyici bir üst yapı niteliği kazanmıştır. Çalışma içinde Trakya Umûmi Müfettişliği görevlerinde bulunanların bölgeye ilişkin raporlarının yanı sıra müfettişliğin taşkınlara yönelik faaliyetleri Cumhuriyet Arşivi'ndeki vesikalardan yararlanılarak ortaya konmuştur.

³ Bu konuda yeni bir çalışma için bk. Törel, 2012: 237-252.

⁴ Trakya'da İslam ahaliye yapılmakta olan tazyikattan bahisle hicretin önüne geçilmesinin temini için İstanbul yönetiminin girişimleri için bk. BOA. HR. SYS. 34.54.3., BOA. BEO. 4692-351890. 12.M.1339. Demografik hareketlilik için ek olarak bk. BOA. BEO. 4667-350016. 7.R.1339.

⁵ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

⁶ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

⁷ Trakya Umûmi Müfettişliğinin ihdas edilmesinin ardından 18 Mart 1934'te İstanbul milletvekili İbrahim Talî (Öngören) Bey ilk müfettiş olarak tayin edilmiştir. Bk. BCA. F. 30.18.1.2. / 43.15.7. 18 Mart 1934. Daha önce Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Van vilâyetlerini kapsayan I. Müfettişlik görevinde de bulunan İbrahim Talî Bey'in sağlık sorunları nedeniyle görevi bırakması üzerine İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Bey 9 Ağustos 1935'te müfettişlik görevine atanmıştır. Bk. BCA. F. 30.18.1.2. / 57.64.1. 9 Ağustos 1935. Kâzım Bey'in 3 Temmuz 1941'de vefat etmesinden sonra bir süre vekâleten devam ettirilen göreve 18 Haziran 1943'te I. Umûmi Müfettişlik görevinde bulunan Abidin Özmen getirilmiştir. Bk. BCA. F. 30.18.1.2. / 102.44.19. 18 Haziran 1943. Özmen 1947'de umûmi müfettişlikler işlevsiz bir duruma gelene kadar görevini devam ettirmiş 31 Aralık 1947'de istifasıyla Trakya Umûmi Müfettişliği fiilen sona ermiştir.

4. Genç Cumhuriyetin Doğal Afetlerle Sınanması

1930-1945 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye deprem ve seller başta olmak üzere sık sık doğal afetlere maruz kalmıştır. 1929'da Trabzon'un Of ve Sürmene ilçeleriyle Rize'de yaşanan sel ve heyelan felaketi, 1930'da Hakkâri'de yaşanan 7.2 şiddetindeki deprem, 1939'da Erzincan merkezli yaşanan 7.9 şiddetindeki deprem, 1940 Ocak ayında Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesinde yaşanan sel felaketi, 1940 Nisan ayında Amasya'daki sel felaketi, 1940 Aralık ayında Edirne, Bursa, İzmir'de yaşanan sel felaketleri, 1942'de Tokat Erbaa merkezli 7.0 şiddetindeki deprem, 1943'te Samsun Ladik merkezli 7.2 şiddetindeki deprem ve 1944'te Çankırı Çerkeş merkezli 7.2 şiddetindeki deprem ülkenin kısa sayılabilecek bir zaman diliminde yaşadığı doğal afetlere örnek oluşturmuştur. TBMM VI. Yasama Dönemi Elâzığ milletvekili Fazıl Ahmet Aykaç kaleme aldığı "*Tabiatla Harp*" başlıklı makalesinde "... *Bütün manasıyla harbediyoruz; hem de tekmil kahrını bir yere toplayarak suçsuz zavallılar üzerine saldırmış bir tabiatla!... Seylap zelzele ile ittifak etti, yağmur, kar ve soğuk ise hâlâ yersizlik, vasıtasızlık filan gibi nice afetle el birliği etmiş bulunuyor.*" (Cumhuriyet, 9 Kânûnusânî 1940, S. 5626: 3) sözleriyle durumu betimlemiştir. Edirne ve yakın çevresi de bu dönemde Meriç, Tunca, Arda ve Ergene nehirlerinin neden olduğu sel felaketi ve taşkınlara tanıklık etmiştir. Bölgede meydana gelen su eksenli afetlerden dolayı üretim, ulaşım, enerji alanları başta olmak üzere tarihi eserler ve yerleşim düzeni olumsuz yönde etkilenmiştir.

4.1. 1931 ve 1932 Yılı Taşkınları

16 Şubat 1931'de Lodos nedeniyle karların erimesi ve yoğun yağış Meriç, Tunca ve Arda nehirlerindeki su seviyesini yükselterek taşkına neden olmuştur. Edirne'de düşük rakımlı yerleşim alanları olan Göl, Yeniimaret ve Ayşekadın mahalleleri sularla kaplanırken elektrik fabrikasının da durumdan etkilenmesi nedeniyle kentte elektrik kesintisi yaşanmıştır (Vakit, 17 Şubat 1931, S. 4710: 1). Toplamda 688 ev ve dükkân su altında kalırken, 16 ev tamamen, 76 ev kısmen, 72 sokak duvarı bütünüyle yıkılmış 2 evin çatısı ve samanlıkları hasar görmüştür. Ambarlarda ve dükkânlarda sel nedeniyle 7.939 lira değerinde zehâir ile sebze, meyve bahçelerinde bulunan 23.290 lira değerindeki ürün heba olmuştur. Taşkından Edirne vilâyetindeki 4.393 dönüm buğday, 2.913 dönüm kızılca, 5.669 dönüm arpa, 5588 dönüm çavdar, 100 dönüm kaplıca, 501 dönüm bakla, 160 dönüm afyon, 12 dönüm bezelye, 5 dönüm ıspanak, birer dönüm marul ve sarımsak, 531 dönüm çeşitli ürünlerin ekili olduğu arazi etkilenmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.818.40. 3-4. 25 Şubat 1931). Taşkın nedeniyle Edirne-Bulgaristan ve Edirne-İstanbul demiryolu da hasar görmüştü. Bu yüzden Avrupa Ekspresi Svilengrad istasyonunda bekletilirken İstanbul çıkışlı trenler de ancak Uzunköprü'ye kadar ulaşabilmişlerdi (Vakit, 18 Şubat 1931, S. 4711: 1). Taşkına tanıklık eden bölgenin yaşlı sakinleri yaklaşık 40 yıldır böyle bir afetle karşılaşmadıklarını ifade etmişlerdir (Vakit, 19 Şubat 1931, S. 4712: 1). Bulgaristan resmi görevlilerinin nehirlerdeki yükselişi önceden haber vermesi sayesinde kentin taşkın sahası içinde bulunan meskûn mahalleri önceden boşaltılmış böylece herhangi bir can kaybı yaşanmamıştır (Vakit, 22 Şubat 1931, S. 4713: 8). 24 Şubat 1931'de başlayan kar yağışı sonucunda bölgedeki nehirlerin su seviyesinin yükselmesi yeni bir taşkına neden olmuş ve kentin düşük rakımlı bölgeleri yeniden su altında kalmıştır (Vakit, 26 Şubat 1931, S. 4717: 8). Sel sularının tehdidinde maruz kalan Bosnaköy'e il özel idaresi tarafından gıda yardımı sağlanmıştır (Vakit, 3 Mart 1931, S. 4722: 4).

7 Haziran 1931'de Meriç ve Tunca nehirlerinin yoğun yağışlar neticesinde yataklarından taşmalarından dolayı İpsala'da 154.000 dönüm tarla, otlak ve meralık alanla Meriç kazasında yaklaşık 40.000 dönüm ürün ve çayır mahvolmuştur (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.819.13. 3. 20 Haziran 1931). Taşkından zarar görenlerin büyük bölümü bölgeye birkaç yıl önce iskân edilmiş olan göçmenlerdi ve henüz meskenlerinin ve arazilerinin taksitlerini

ödemeye devam etmekteydiler. Yaşanan gelişmeler üzerine yerel yönetim göçmenlerin ödemek zorunda oldukları taksitlerin ertelenmesini, Kızılay tarafından afetzedelere gerekli yardımların yapılmasını ve her yıl yinelenen taşkınlara yönelik esaslı önlemlerin alınmasını Nafia Vekâleti'nden ve ilgili kurumlardan istemiştir (Milliyet, 10 Haziran 1931, S. 1913: 1). Bu isteklerin bazıları karşılanmışsa da taşkınların önüne geçilmesine yönelik önlemler konusunda önemli bir gelişme olmamıştır.

10 Aralık 1931'de yoğun yağışların ardından Edirne'den geçen Arda, Tunca ve Meriç nehirlerinde su seviyesinin yükselmesiyle gelişen taşkınlar kentin Kazanova, Gazimihal, Kirişhane, Sarayıçi, Yıldırım ve Yeniimaret mahallelerini etkilemiş, can kaybı olmamasına karşın evler zarar görmüştür. 257 ev kayıklarla tahliye edilmiş, afetzedelere barınma ve gıda yardımı sağlanmıştır (Milliyet, 15 Kânûnevvel 1931, S. 2100: 1). Sel suları demiryolu ulaşımını aksatmış, İstanbul çıkışlı posta treni Uzunköprü'de, ekspres tren ise hattın Yunanistan'daki bölümünün zarar görmesi nedeniyle Kuleli'de kalmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.819.20. 5. 26 Aralık 1931). Taşkın nedeniyle gayrimenkul ve menkul kalemlerinde yaklaşık 160.000 kuruşluk bir zarar oluşmuştur. Edirne ile Uzunköprü arasındaki arazi tamamen suyla kaplanmıştır (Milliyet, 13 Kânûnevvel 1931, S. 2098: 6). Bunların dışında 846 dönüm buğday, 1.030 dönüm çavdar, 15 dönüm soğan, 1.354 dönüm arpa, 416 dönüm kızılca, 2 dönüm maydanoz, 50 dönüm fasulye, 28 dönüm kereviz, 51 dönüm pırasa, 106 dönüm lahanası, 198 dönüm ıspanak, 74 dönüm bezelye, 78 dönüm bakla, 34 dönüm sarımsak, 86 dönüm marul ve 12 dönüm tütün ekili arazi taşkından etkilenmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.819.20. 3. 26 Aralık 1931). 1931 yılı sonu itibarıyla Edirne ve periferisinde nehirlerin neden olduğu afetleri önlemeye dönük kayda değer bir adım atılmamış, oluşan zararın tespiti ile yardım çalışmalarının organizasyonu ile yetinilmiştir. 1 Ocak 1932'de Lodosun etkisiyle eriyen karların Meriç ve Tunca nehirlerinde su seviyesini yükseltmesi ile oluşan taşkın bölgeyi etkilemiş ancak kayda değer bir hasar yaşanmamıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.820.1. 2. 9 Ocak 1932). Edirne konusu tamamen sularla kaplanırken karayollarında yarım metre yüksekliğe ulaşan sular ulaşımında güçlükler yaratmıştır (Milliyet, 3 Kânûnusânî 1932, S. 2119: 3).

1931 ve 1932 yılında Edirne vilâyetinde meydana gelen taşkınlar geçimini ağırlıklı olarak toprağa ve hayvancılığa dayalı üretim etkinlikleriyle sağlayan (BBİGM, 1935: 53-54, 70, 84-85, 100) üreticiler için zorlu bir deneyim olmuştur. Taşkınlar nedeniyle yüzlerce dönüm arazinin sular altında kalması sonucunda pek çok ürün iktisadi değerini yitirmiştir. Bölgedeki boş arazilerin tarımsal üretime kazandırılması ve nüfusun artırılması bağlamında bölgeye yerleştirilen göçmenler de taşkınların olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmışlar kısa sürede üretici duruma geçmesi beklenen bu topluluklar için yeni devlet desteği ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Öte yandan bölgedeki tarımsal ve hayvansal ürünlerin İstanbul'a kısa sürede ulaştırılmasını sağlayan böylece vilâyet ekonomisi için yaşamsal bir niteliğe sahip olan demiryolu ulaşımının aksaması tarımsal ve ticari hayatı olumsuz etkilemiştir. Taşkın nedeniyle kente elektrik sağlayan fabrikanın devre dışı kalması sanayi üretimini durdurmuş, şehir içi ulaşımın aksaması iktisadi hayatta da sorunlara neden olmuştur. Atatürk'ün 25 Aralık 1930'daki Edirne'yi de kapsayan Trakya gezisi sonrasında Ergene Nehri'nin temizlenerek bir kanal yapılması yolundaki istemine (BCA. F. 30.10.0.0. / 2.10.2. 8. 20 Ocak 1931) ve yaşanan olumsuzluklara rağmen merkezi ve yerel yönetimin çabaları, zararın istatistikî verilerini saptama ve palyatif çözümler üretmenin ötesine geçememiştir. Bu olgunun arka planında 1929 Buhranı'nın küresel sonuçlarının Türkiye'nin ekonomik ve mâlî yapısı üzerindeki olumsuz etkileri ve bu bağlamda bütçelerde görülen daralmaların (Öner, 1994: 24) ve bayındırlığın suyla ilgili yatırım boyutunda ağırlığın sulama faaliyetlerine verilmesine karşın taşkınların önlemesine daha az kaynak ayrılması bulunmaktadır (Tekeli & İlkin, 2009: 290-292).

4.2. 1935 ve 1936 Yılı Taşkınları

27/28 Ocak 1935 Pazartesi gecesini yağın şiddetli yağmur ve Balkanlarda eriyen karlar nedeniyle Meriç ve Tunca nehirleri saatler içinde taşmış, kent merkezinde Gazimihal, Türkoğlu, Tabakhane, Kirişhane, Kurthoca bölgelerinde 300 kadar ev su altında kalmış, aralıksız devam eden çalışmalar sayesinde meskenler tahliye edilerek afetzedeler barınma imkânı sağlanmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.821.13. 4. 10 Şubat 1935). Kentteki Yıldırım Beyazıd, Süleymaniye, Şah Melek ve Kasımpaşa camileri gibi dini mabetler de selden hasar görmüştür. Evkaf Umûm Müdürlüğü söz konusu ibadethanelerin temizlenmesi için harekete geçmiştir (Akşam, 30 Kânûnusânî 1935, S. 5849: 2). Taşkının etkili olduğu bölgelerde ahşap ve kerpiç malzemeyle inşa edilen Gazimihal'de 8, Kirişhane'de kasap Yuda, terzi Rey ve İsak Kohen'in evleri, Talatpaşa Mahallesi'nde cambaz Mehmet'in, Mecit'in ve Karacaovalı Hüseyin'in evleri (Akşam, 31 Kânûnusânî 1935, S. 5850: 13), Türkoğlu ve Kurthoca'da da 6 ev kısmen yıkılmıştır. Yeniimaret Mahallesi'nde 30 yaşlarındaki Fatma adında bir kadın bir saat kadar süren şiddetli yağmur sonucunda yıkılan evinin duvarı altında kalarak hayatını kaybetmiştir (Milliyet, 29 Kânûnusânî 1935, S. 3223: 7). Şehir içindeki şose bozulmuş, Edirne-Karaağaç arasındaki alan, bir un fabrikası, birkaç zahire ve un deposuyla nehirlere yakın tarım arazileri taşkından etkilenmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.821.13. 15. 10 Şubat 1935). Bahçe ve tarım arazilerindeki zararın 11.160 lira düzeyinde tahmin edilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.821.13. 6. 10 Şubat 1935). Selden zarar gören yoksullara Cumhuriyet Halk Partisi ve Kızılay tarafından sıcak yemek temin edilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.821.13. 16. 10 Şubat 1935). Kente elektrik sağlayan fabrikayı kısmen su basması sonucunda elektrik kesilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.821.13. 3. 10 Şubat 1935). Taşkından ötürü Bulgaristan'ın Mustafapaşa-Kadıköy ve Edirne'nin Maraş Kapısı civarında demiryolunda oluşan hasardan dolayı tren seferleri dururken Edirne-Karaağaç demiryolunun yaklaşık iki yüz metrelik bölümünde rayların altındaki dolgu malzemesinin sel suları tarafından sürüklenmesiyle raylar bir-iki metre yükseklikte boşlukta asılı kalmıştır (Akşam, 31 Kânûnusânî 1935, S. 5850: 1). Bulgaristan ile olan demiryolu bağlantısı ise aktarma yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kırsal alanda Edeköy ve Bosnaköy ovaları suya gömülürken güç durumda kalan Bosnaköy'e gıda ve yakacak yardımı yapılmıştır (Cumhuriyet, 30 Kânûnusânî 1935, S. 3847: 3). Afetzedelere Kızılay'dan 240 ve Trakya Umûm Müfettişliğinden 100 olmak üzere toplam 340 lira yardım sağlanmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.821.13. 4. 10 Şubat 1935).

Trakya Umûmi Müfettişliğinin bölgede yaptığı incelemeler sonucunda kerpiç ve ahşap malzemedan yapılmış, bir veya iki odalı 76 evin yıkıldığı saptanmıştır. Temel ve duvarlarının kerpiç olmasından dolayı su alarak yumuşayan bazı evlerin durumu ise kritik olarak değerlendirilmiştir. Selden etkilenenlerin (nehir kenarı ve civarındaki alçak yerlerde ikamet edenlerin) şehrin daha yüksek ve havadar yerlerine iskânlarının gerekli olduğu yerel yönetim tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne bildirilmiştir. 30 Ocak 1935'te Meriç'te su seviyesi 220 cm düşerek nehir kendi yatağına çekilmiş, (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.821.13. 6. 10 Şubat 1935) halk evlerine dönmeye başlamış, bölgedeki ulaşım açısından önem arz eden bazı köprülerde meydana gelen hasar durumu Trakya Umûmi Müfettişliğince Nafia Vekâlet'ine iletilmiştir. Bu arada bölgede gerçekleştirilen incelemeler sonucunda taşkın esnasında su seviyesinin 5 metreyi aştığı saptanmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.821.13. 11. 10 Şubat 1935).

1935 yılında meydana gelen taşkınların sonuçları dikkatle incelendiğinde kentteki yapıların inşa edildikleri malzeme ve tekniğin taşkınlarla karşısında yetersiz olduğu görülmüştür. Vilâyetin en önemli gelir kaynağı olan tarım üretimi bir kez daha taşkına teslim olmuş, üreticiler önemli kayıplara uğramıştır. Kentin ulaşım alt yapısının sular altında kalmasıyla özellikle tarım ürünlerinin ihracı sekteye uğramış, vilâyet ekonomisi bu durumdan

olumsuz etkilenmiştir. Şehir içindeki tarihi değeri olan mabetler de taşkından etkilenmiş ancak gerek yerel gerekse merkezi yönetimin duyarlılığı sayesinde korunabilmeleri mümkün olmuştur. Parti-devlet ayrımının ortadan kalktığı bu dönemde selden zarar görenlere yönelik ilk yardım faaliyetlerinde CHP aktif olarak yer almıştır. Ancak bir kez daha taşkınların yinelenmesini önleyecek tedbirler alınmamış, istatikselsel raporların hazırlanarak merkeze iletilmesiyle yetinilmiştir.

19 Mart 1936'da Balkanlar, Edirne ve çevresinde etkili olan şiddetli yağışlar neticesinde Meriç Nehri 235 cm'den 490 cm'ye Tunca Nehri ise 191 cm'den 445 cm'ye yükselerek taşkına yol açmıştır. 20 Mart 1936 itibarıyla kentin Yeniimaret, Ortaimaret, Tabakhane, Darülhadis, Süleymaniye, Küçükpazar, Uzunkaldırım, Kasımpaşa bölgesindeki meskenler herhangi bir olumsuzluğa karşın tedbir amaçlı tahliye edilmiştir (Akşam Postası, 21 Mart 1936, S. 1511: 2). Gazimihal, Doğan ve Kirişhane mahallelerinde 50 mesken su altında kalırken, mesken sakinleri kurtarılarak güvenli alanlara taşınmışlardır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.822.18. 2. 25 Mart 1936). Keşan ilçesinde Suludere Köprüsü yıkılırken Edirne-Karaağaç arasındaki ulaşım da kesintiye uğratmıştır (Ulus, 20 Mart 1936, S. 5258: 1). Taşkından ötürü İstanbul-Edirne demiryolu taşımacılığında aksamalar yaşanmıştır. 21 Mart 1936'da yağışların yeniden başlamasıyla gelişen taşkında Bosnaköy'deki 278 meskenden 200'ü, Kazanova, Kırkkavak, Kirişhane, Karaağaç, Demirtaş bölgeleri su altında kalmıştır. Tunca nehri boyundaki İnesi, Hatip, Değirmenyeri ve Avarız ovaları, Karacaköy Numune Çiftliği, Sarayıçi ve Taşbahçeler bölgeleri de durumdan etkilenmiştir (Ulus, 22 Mart 1936, S. 5260: 6).

4.3. 1937 ve 1938 Yılı Taşkınları

Kâzım Dirik, 9 Ağustos 1935'te Trakya Umûmi Müfettişi olmasının ardından bölgenin sosyoekonomik, kültürel ve demografik yapısını iyileştirmeyi-geliştirmeyi hedefleyen çalışmalar yapmış (Batı, 2008: 85-107) bu bağlamda kronik bir nitelik kazanan taşkın sorununun üzerine de eğilmiştir. Buna rağmen ancak 1937'den itibaren yaşanan taşkınlar karşısında, istatikselsel veriler oluşturmanın ötesine geçilerek sorun tüm boyutlarıyla ortaya konmuş ve merkezi yönetime çözüm önerilerini de içeren kapsamlı bir bildirimde bulunulmuştur. 1937 başlarında Trakya Umûmi Müfettişi Kâzım Dirik, Başbakan İsmet İnönü'ye Trakya'nın genel durumu ve yapılması gerekli işleri içeren bir rapor sunmuştur. Bölgedeki nehirlerin yarattığı sorunlar ve bunların önlenmesine yönelik kapsamlı önerilerin de yer aldığı raporda; Meriç Nehri'nin etüdüne başlanması, Edirne'nin tarihi yapılarının, köprülerinin taşkın ve yıkılma tehlikesinden kurtarılması için hiç olmazsa Arda Nehri'nin eski mecrasına döndürülmesi, bu bağlamda etütler yaptırılarak gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 73.477.7. 15, 17. 26 Ocak 1937). Aynı raporda Edirne'nin hemen güneyinde Meriç Nehri'nin yarattığı taşkın tehlikesinden dolayı 278 haneli Bosnaköy'ün Meriç'in doğusundaki çiftliklerden birine taşınması ve bunun için arazinin istimlak edilmesi de öngörülmüştür. Arazinin köylüye borçlanma yoluyla devredilmesi ve köyün eski gereci ile yeni bir plan altında yeni yerinde inşası planlanmıştır. Bunun için ortalama 40.000 liralık bir maliyet hesaplanmış ve söz konusu maliyetin çıkarılacak toprak kanunu hükümlerine bağlı bir geri ödeme yöntemiyle karşılanması teklif edilmiştir. Edirne'nin içinde Tunca'nın bastığı mahallelerin planlı bir tarzda kaldırılması için ilk etapta 15.000 liralık bir ödeneğe gereksinim duyulduğu belirtilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 73.477.7. 19. 26 Ocak 1937). Ancak rapordaki isteklerin karşılanması konusunda hükümetten gerekli destek sağlanamamıştır. Trakya Umûmi Müfettişliği'nin yaklaşık bir yıl sonra merkezi hükümetten bölgedeki çeşitli hizmetlerin gerçekleştirilmesi bağlamında talep ettiği tahsisat cetvelinde Bosnaköy'ün Tayakadın Çiftliği arazisine taşınabilmesi için sağlık kaleminden 50.000 liralık bir ödenek isteminde bulunması sürecin istenilen hızda işlemediğini göstermiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 73.480.1. 5. 7 Şubat 1938). Müfettişlik bu durumu dikkate alarak aynı cetvelde

köyün bulunduğu alanda güvenliğini sağlayabilmek adına setler inşa edilebilmesi için Nafia kaleminden 50.000 liralık bir ödenek talebinde bulunmuştur (BCA, F. 30.10.0.0. / 73.480.1. 6. 7 Şubat 1938). Ancak bu istekler 1940'ta yaşanacak büyük afetin sonuçlarıyla yüzleşilene değin tam anlamıyla karşılanamamış deyim yerindeyse gerçekleştirilmeleri zamana yayılmıştır. Bütçe olanakları, yakın savaş tehdidinden dolayı savunma harcamaları kalemindeki artış⁸ ve bürokratik engeller etkili önlemlerin hayata geçirilmesini geciktirmiştir.

Müfettişlik raporunun İsmet İnönü'ye sunulmasından kısa bir süre sonra 9 Şubat 1937'de Meriç ve Tunca nehirlerinde su seviyesi yağışların ve karların erimesiyle 490 cm'ye ulaşmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.823.16. 3. 18 Şubat 1937). Nehirlerin yataklarından taşması sonucunda Gazimihal Bölgesi'nde Gazimihal Mahallesi tamamen, Tabak Secaettin ve Süpürgeciler mahalleleri kısmen, Ayşekadın Bölgesi'nde Talatpaşa Mahallesi tamamen, Hocabeyli, Kavaklı, Evliya Kasımpaşa ve Ali Kuş mahalleleri kısmen, Manyas Bölgesi'nde Türkoğlu ve Türkhoca mahalleleri tamamen, Yeniimaret Bölgesi'nde Saraçhane Caddesi'nin bir kısmı Karaağaç Köprüsü ile Göl Mahallesi'nin bir kısmı, Karaağaç Caddesi'nin Karaağaç Köprüsü ile şehir istasyonu arasında kalan kısmı su altında kalmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.823.16. 2. 18 Şubat 1937). Karaağaç yolu ile Karaağaç-Edirne demiryolu da ulaşımına kapanmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.823.16. 3. 18 Şubat 1937).

Kentte tarihi ve mimari değeri olan, 1452'de Hadım Şehabettin Paşa tarafından yaptırılan Saraçhane Köprüsü, Tunca kıyısında bulunan II. Beyazıd, Süleymaniye ve Kasımpaşa camileri gibi dini yapılar da taşkından etkilenmiştir (Son Posta, 12 Şubat 1937, S. 2348: 3). Ancak tahribatın bu yapılarla sınırlı olmadığı yapılan incelemelerden sonra anlaşılmıştır. 1414'de Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Bedesten, 1560'ta Mimar Sinan tarafından inşa edilen Ali Paşa Çarşısı ve Mimar Davut tarafından inşa edilen Arasta da taşkında hasar görmüştür. Ali Paşa Çarşısı'nın giriş kısmında yer alan tonozlardaki hasar nedeniyle bu bölüm halka kapatılmış, belediye onarım çalışmalarına başlamıştır. Bedesten de Trakya Umûmi Müfettişi Kâzım Dirik'in gözetiminde bir fen heyeti tarafından yapılan incelemeler sonucunda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden yapının onarımı için 10.000 liralık ödenek istenmiştir. Ayrıca vilâyetçe bir kurul oluşturularak yapının çevresinde sonradan inşa edilen çirkin eklerin kaldırılması için Kâzım Dirik tarafından talimat verilmiştir. Kentteki tarihi-dini yapıların onarım-restorasyonu için ciddi kaynak ayrılması ve konu üzerinde hassasiyetle durulması, tek parti yönetiminin bölgedeki mabetler ve tarihi yapılar konusunda son derece duyarlı olduğunu göstermiştir.

Taşkın kente 28 kilometre uzaklıktaki Taşlı Müsellim'den su sağlayan ve Mimar Sinan tarafından yapılmış olan kanalları da etkilemiş, sel suları kanala karışarak içme suyunun hijyenini bozmuştur (Son Posta, 17 Şubat 1937, S. 2353: 5). Trakya Umûmi Müfettişliği, Nafia Vekâleti'nden yaşanan afetlerin yinelenmesinin önlenmesi için uzmanlardan oluşan bir kurulun bölgeye gönderilmesini istemiştir. 1937 Nisan ayına kadar olan dönemde Meriç, Arda ve Tunca nehirlerinin yol açtığı taşkınlardan dolayı 300 küsur meskenin nakli için ancak 15.000 lira (Kızılay'dan) sağlanabilmiştir. Bu meblağın da 12.613 lira 53 kuruşu ile Kirişhane Mahallesi'ndeki 42 mesken güvenli yerlere nakledilebilmiş geri kalan meskenler ise yeni bir taşkın tehlikesine rağmen taşınamamıştır. İlk yardım safhasındaki insanüstü çaba sayesinde taşkın alanının genişliğine karşın can ve mal kaybı yaşanmamıştır. Belediye tarafından kent içindeki ve kırsal alandaki afetzedelere yardım yapılmış, üç mahallesi sel suları altında kalan Bosnaköy'e de kayıklarla erzak gönderilmiştir. Bosnaköy'ün coğrafi konumu Meriç'in taşkın seviyesinden düşük olduğundan köyün büyük bölümünü oluşturan ve Aşağı Mahalle olarak

⁸ 1939-1943 arası dönemde savunma harcamalarına bütçede ayrılan pay % 45.8 ulaşmıştı (Öner, 1994: 44).

adlandırılan bölge, her taşkında su altında kalmıştır. Köyün kısmen yüksek kesimlerini korumak için topraktan yapılmış olan zayıf bir set ise su seviyesinin 400 cm'yi geçtiği durumlarda işlevsiz kalmıştır. Nitekim Şubat ayındaki taşkında Meriç'in seviyesi 490 cm'ye ulaşarak bir afet halini almış ve yaşanan taşkın sonucunda köydeki toprak sette oluşan gedikler köylülerin yoğun çabasıyla kapatılarak köyün tamamen sular altında kalması önlenebilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 73.478.5. 4. 10 Aralık 1937).

Bölgede yaşanan taşkınlar ve olumsuz sonuçları 1937 yılı bütçe görüşmelerinde gündeme gelmiş (TBMM. ZC. D. 5. C. 18. İ. 65: 264), dönemin Nafia Vekili Ali Çetinkaya 1934'te Yunanistan ile yapılan sözleşmenin Yunan parlamentosunda 2 Mayıs 1937'de onaylandığını tarafların Meriç Nehri'nin yol açtığı taşkınları önlemek için üzerlerine düşecek sorumlulukları yerine getireceğini belirtmiştir. Çetinkaya bir komisyon tarafından Meriç Nehri üzerinde yapılacak hususların tespit edildiğini bunların bir plan çerçevesinde hayata geçirileceğini ancak bütçede bu işler için bir ödeneğin bulunmadığını açıklamıştır (TBMM ZC. D. 5. C. 18. İ. 65: 268). Bu noktada Meriç'in ıslahı konusunda Yunanistan ile işbirliğinin zorunluluğu ortaya çıkmakla birlikte sürecin oldukça yavaş işlediği dahası mâlî kaynak yetersizliğinin belirleyici olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte oluşturulan heyetler çalışmalarına başlamış ve çeşitli saptamalarda bulunmuşlardı. Her yıl tekrar eden bu taşkınların iki nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi yerel faktörlerdi. Bosnaköy'ün tam karşısında Meriç Nehri'nin ortasında bulunan bir ada nedeniyle nehir iki kola ayrılmaktaydı. Kollardan köye kıyısı olan köyün aleyhine yatağını genişleterek derinleştirmiş olduğundan taşkın zamanlarında bu bölgedeki su basıncının artmasına ve toprak seti tahrip ederek suların köyü basmasına neden olmaktaydı. İkincisi; Meriç Demiryolu Köprüsü'nün yapımından sonra Arda Nehri'nin yatağını değiştirerek köprüden sonra Meriç Nehri ile birleşmesi durumunu ortaya çıkarmıştı. Böylece eğilimi yüksek olan Arda'nın suları Meriç'ten önce gelerek yatağını işgal etmekte ve getirdiği tortular, çamurlar yatağı doldurarak eğilimin azalmasına ve suların yükselmesine yol açmaktaydı. Meriç Köprüsü'nün akıtılabileceği su miktarı 1.351 metreküp (dakikada) iken yalnızca Arda'nın debisi 1.743 metreküp (dakikada) idi. Meriç'in kendi sularıyla bu rakam 2.000 metreküpün üzerine çıktığından dakikada yaklaşık 650 metreküplük bir suyun çevreye yayılarak taşkına sebebiyet verdiği anlaşılmaktaydı. Kısacası Arda Nehri'nin yatağını değiştirmesi Meriç'in Maraş Köprüsü ile Burgaz Köprüsü arasındaki bölümünün akış rejimini değiştirerek yaşanan tahribatlara neden olmuştu (BCA, F. 30.10.0.0. / 73.478.5. 5. 10 Aralık 1937).

Nafia Vekâleti 12. Daire Su İşleri Müdürlüğü tarafından hazırlanan bir raporda Bosnaköy'ün taşkınlardan korunması için alınabilecek önlemler şöyle sıralanmıştır.

A. Temel Önlemler

1. Arda Nehri'ni Maraş Köprüsü'nden sonra Meriç'ten ayırarak eski yatağına yönlendirmek ve daha aşağıda tespit edilecek uygun bir noktada Meriç ile birleştirmek.

2. Bu bölüm dâhilinde Meriç'in yatağını temizleyerek düzenlemek ve setlerle tahkim etmek.

B. Yerel Önlemler

1. Temel önlemler hayata geçirilene kadar Bosna köyünü koruyan seti tahkim etmek ve suyu karşı sahile yönlendirebilmek için gerekli düzeneği oluşturmak. Bu önlemler palyatif bir nitelikteydi ve yalnızca bir yıl süre için geçerliydi.

Bosnaköy'ü Meriç'in taşkınlarından korumak için alınacak önlemlerin köye kadar olan bölgeyi taşkınların tehdidinden sakınacağı düşünülmüştür. Söz konusu önlemler çerçevesinde Arda Nehri'nin yatağının değiştirilmesi, setlerin yapımı, köprü ve regülatör gibi aksamın

imalatı gibi masrafların yaklaşık 1,5-2 milyon liraya mâl olacağı öngörülmüştü (BCA, F. 30.10.0.0. / 73.478.5. 6. 10 Aralık 1937).

Söz konusu raporda alınacak önlemler sayesinde elde edilecek yararlar da belirtilmişti. Buna göre;

1. Edirne'nin büyük bölümünün taşkın riskinden kurtarılması. Taşkın bölgesindeki yaklaşık 446 hanenin kentin yüksek kesimlerindeki alanlara nakil ve iskânları zorunluluğu doğmuştu. Bu bağlamda Kızılay'ın yardımıyla büyük masrafların yapılması yolunda bir tercih benimsenmişti. Böylece belirtilen masraflardan kaçınılabilecekti.

2. Edirne-Karaağaç arasındaki yolun açık kalmasının sağlanması. Bu yol üzerinde bulunan tarihi değeri olan köprülerin yıkılma tehlikesi önlenecekti.

3. Bosnaköy ile Maraş Köprüsü arasındaki verimli arazinin tahribatı engellenecekti.

4. Bosnaköy'ün başka yere nakledilmesinden doğacak masraflarla ortaya çıkabilecek olumsuzlukların önüne geçilecekti.

5. Taşkınların da nedeni olduğu sıtma gibi hastalıklar önlenebilecekti (BCA, F. 30.10.0.0. / 73.478.5. 6. 10 Aralık 1937).

Bosnaköy'ün 1937'de belirtilen temel önlemler alınmadan güvende olamayacağı yetkililer tarafından dile getirilmiştir. 1932 yılında Mühendis Necip Bey tarafından yapılan incelemeler sonunda bölgedeki yoğun yağışların başlamasından 55 saat sonra Meriç'in yatağından taşıdığı saptanmıştır ancak 1937'de bu süre 22 saat olarak ölçülmüştür. Bu bağlamda bölgede incelemelerde bulunan Nafia Vekâleti 12. Daire Su İşleri Müdürlüğü ivedilikle gerekli tedbirlerin uygulamaya geçirilmesini önermiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 73.478.5. 7. 10 Aralık 1937).

7 Aralık 1937'de Meriç ve Tunca nehirleri yataklarından taşarak Edirne'deki tarihi yapılardan, İkinci Beyazıd, Süleymaniye, Gazimihal, Kasımpaşa camileri ile Tabhane, İmaret, Darüşşifa ve Tıbbiye'yi bölgelerini etkilemiştir. Tarihi yapılarda bulunan eşyanın önceden toplatılarak koruma altına alınması sayesinde tahribat minimum düzeyde kalmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.823.15. 2. 12 Şubat 1937). Ancak Bosnaköy'deki bendin yarılması sonucunda 278 hanenin $\frac{3}{4}$ 'ü taşkından etkilenmiş, 4 meskenin yıkılmış 9'unun da duvarları zarar görmüştür. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından köyde zarar görenlere verilmek üzere 200 lira ödenek sağlanmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.824.10. 2/5. 8 Ocak 1938). 25 Aralık 1938'de Meriç ve Tunca nehirlerinin karların erimesiyle taşkına sebebiyet vermesinden dolayı kentin Gazimihal Mahallesi'ndeki 27 mesken sel sularına teslim olmuş, kısmen su baskınına maruz kalan Göl Mahallesi ve Tabakhane Mahallesi'nde ise bazı yapılar hasar görmüş (Tan, 30 Kânûnuevvel 1938, S. 1227: 4)⁹ ancak can kaybı olmamıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.826.10. 2. 30 Aralık 1938).

1937 yılı Edirne ve çevresinde neredeyse her yıl yaşanan taşkınlar ve bunların toplumsal hayat üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesi bağlamında bir dönüm noktası olmuştur. Kâzım Dirik'in kişisel çabalarının¹⁰ da yardımıyla merkezi yönetim bölgeye uzmanlardan oluşan bir heyetle müdahil olmuş, bilimsel veriler ışığında taşkınlara yol açan faktörler tespit edilmiştir. Heyetlerin çalışmalarının ikinci boyutunu taşkınların neden olduğu tahribatın giderilmesine-önlenmesine yönelik çözüm önerileri oluşturmuştur. Buradaki önemli bir hususta afetlerle ilgili

⁹ Ayrıca bk. Yeni Sabah, 27 Kânûnuevvel 1938, S. 234, s. 3.

¹⁰ Kâzım Dirik'in dönemin CHP Genel Sekreteri Recep Peker tarafından Atatürk'e şikâyet edilmesi ve bunların asılsız çıkması burada anılmaya değer. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Kılıç Ali, 1998: 118-123.

betimlenen inceleme ve saptamaları yapabilecek uzmanların Trakya Bölgesinde bulunamamış olmasıydı. Şüphesiz bu olgunun arka planında XX. Yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen savaşlar silsilesinin Türkiye'nin insan kaynaklarında yaratmış olduğu tahribat bulunmaktaydı. Öte yandan 1930'ların ikinci yarısından itibaren Avrupa merkezli yakın savaş tehdidi Türkiye'nin güvenlik kaygılarını arttırmış, Boğazlar ve Doğu Trakya Bölgesi'ndeki altyapı çalışmaları ivme kazanmıştır. Bu durum bölgedeki nehirlerin ulaşım, iletişim ve enerji alanlarına yönelik oluşturduğu tehditlere yönelik olarak merkezi yönetimin müdahalelerini de beraberinde getirmiştir. Ancak bütçe imkânlarının sınırlılığı büyük ölçekli ve maliyetli önlemlerin hayata geçirilmesini geciktiren bir faktör olmuştur. Nitekim dönemin Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy 1939 yılı bütçe görüşmelerinde Edirne ve çevresinde Meriç'in yarattığı taşkınlara yönelik önlemlerden bahsederken “...*Fakat tahsisatımız olmadığı için şimdilik bir şey söyleyemeyeceğim. Eğer Meclisi âli böyle bir tahsisat verirse bunun üzerinde faaliyete geçmeği vadedirim*” şeklinde bir ifade kullanmıştır (TBMM. ZC. D.6. C. 2. İ. 18: 305).

4.4. 1940 Yılı Taşkınları

İkinci Dünya Savaşı'na katılmamakla birlikte Türkiye savaşın olumsuz etkilerini toplumsal hayatın her alanında hissetmiştir. Savaşa eşlik eden doğal afetler¹¹ hem merkezi yönetim hem de halk açısından yaşanan zorlukların derecesini daha da arttırmıştır. Burhan Felek “...*Asırlardan beri gelen hükümetlerin ihmalden başka bir alaka görmemiş olan biçare Anadolu köylüsü ve köylerinin maruz olduğu tabii afetleri önlemek vazifesi daha yirmi yaşını bitirmemiş olan Cumhuriyet hükümetine düşüyor...*” sözleriyle durumu betimlemiştir (Tan, 4 Ocak 1940, S. 1591: 3). Edirne ve çevresinde 1940 yılı sonlarında yaşanan büyük taşkın bölgedeki sosyoekonomik yapılanmada, iletişim ve ulaşımında ciddi ölçüde tahribat yapmıştır. 22 Ocak 1940'ta Meriç ve Tunca nehirlerinin yoğun yağış nedeniyle 415 cm'ye yükselmesiyle gelişen taşkın sonucunda Edirne'nin Gazimihal, Yeniimaret, Yıldırım, Kirişhane, Göl mahalleleri ile Karaağaç Yolu ve ekili araziler su altında kalmıştır. Kirişhane Mahallesi'nde 30, Gazimihal Mahallesi'nde 40 mesken durumdan etkilenmiştir. Demiryolundaki hasardan ötürü Karaağaç İstasyonu'na ulaşım otomobillerle sağlanabilmiştir (BCA, F. 30.1.0.0. / 121.770.4. 6. 9 Ocak 1940). Nehirlerdeki yükselişin gözlenmesi sayesinde taşkından iki gün önce etkilenecek bölgelerdeki dini yapılarla meskenler tahliye edildiğinden herhangi bir can kaybı yaşanmamıştır. Afetten etkilenen yerlerde ulaşım askerî araçlar ve kayıklarla gerçekleştirilmiştir (BCA, F. 30.1.0.0. / 121.770.4. 7. 9 Ocak 1940).

7 Nisan 1940'ta başlayan yoğun yağış (Akşam, 8 Nisan 1940, S. 7709: 1) nedeniyle Tunca Nehri 485 cm'ye, Meriç Nehri 475 cm'ye ve Arda Nehri 490 cm'ye yükselerek taşkına yol açmış, suların yüksekliği bazı noktalarda 555 cm'ye kadar ulaşmıştır (BCA, F. 30.1.0.0. / 118.828.8. 6. 9 Nisan 1940). Kentin merkez, Ayşekadın, Manyas, Gazimihal, Yeniimaret mahalleleri ve Bosnaköy'de toplam 1.284 mesken taşkından etkilenmiş bunların yarısı boşaltılmış, yarısı kâgir olduğu için üst katları güvenli kalabilmiştir. Meskenlerin 194'ü tamamen yıkılırken kerpiç olan 203'ü ise tehlikeli bir duruma düşmüştür (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.829.13. 2. 30 Nisan 1940). Boşaltılan evlerin sakinleri güvenli yerlere misafir olarak dağıtılmıştır (BCA, F. 30.1.0.0. / 118.828.8. 6. 9 Nisan 1940). Belediye ve Kızılay sayıları 1.248'i bulan (Akşam, 11 Nisan 1940, S. 7712: 4) felâketzedelere yiyecek temin ederken taşkın bölgesinde 15 kayıkla dağıtım ve ulaşım hizmetleri gerçekleştirilmiştir (BCA, F. 30.1.0.0. / 118.828.8. 7. 9 Nisan 1940). Taşkından dolayı Edirne-Karaağaç arasındaki demiryolu erişimi de kesilmiştir (Akşam, 8 Nisan 1940, S. 7709: 8). Bu arada Meriç ve Ergene'nin yükselmesinden dolayı İpsala'nın kenar mahalleleri ve İpsala Ovası da su altında kalmıştır

¹¹ Sadece 1940'ta Amasya'da, Mustafakemalpaşa'da (Bursa), Karacabey'de, Elazığ'da, Kars'ta, Ege Bölgesi'nde meydana gelen taşkınlarda onlarca insanımız hayatını yitirmiş ve büyük ekonomik kayıplar yaşanmıştır.

(BCA, F. 30.1.0.0. / 118.828.16. 2. 13 Nisan 1940). Kazaya bağlı Karpuzlu köyünün¹² Dikilitaş mevkiinde mahsur kalan 50 kişi ve 600 baş hayvana 12 kayak bir motorla gıda ve hayvan yemi temin edilmiştir (Akşam, 12 Nisan 1940, S. 7713: 6). Taşkının neden olduğu tahribatın giderilmesine belediye ve vilâyet hususi bütçesinin yeterli olmamasından ötürü felaketzedeler için kentin uygun yerlerinde meskenler inşa edilebilmesi amacıyla Kızılay'dan 20.000 lira talep edilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.829.13. 2. 30 Nisan 1940).¹³

Bosnaköy'deki bendin 500 metrelik bölümüyle evlerin % 5'i taşkın sonucunda yıkılmıştır. Yaşanan afet üzerine köy sakinleri kayıklar ve tombazlarla Hadımağa sahillerine çıkartılmıştır. Afetzedelerin bir bölümü akrabalarının yanına ve göçmen köylerine yerleştirilirken 500'e yakın kadın ve çocuk ise Edirne'de barındırılmıştır. Taşkın bölgesinde bulunmakla birlikte durumları tehlike arz etmeyen felaketzedelere ve hayvanlarına yiyecek yardımı yapılmış, güvenli yerlere nakillerine de devam edilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.829.9. 2. 25 Nisan 1940). 1940 yılının Temmuz ayına değin köyün maruz kaldığı sel ve taşkınlardan dolayı 250 küçükbaş hayvan telef olmuş, ayrıca 7.000 dekar tarla, 150 dekar bağ-bahçe su altında kalmış, 7.000 dekar ekili arazi, 150 dekar bağ-bahçe, 500 lira değerinde 5.000 kilogram zahire ile 30 lira kıymetinde 3.000 kilogram ot ve saman zarar görmüştür (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.830.29. 3. 23 Temmuz 1940).

20 Mayıs 1940'ta Meriç ve Ergene nehirlerinin neden olduğu taşkında aşağıdaki tablodaki yerleşim alanları etkilenmiştir.

Tablo 1: 20 Mayıs 1940'taki taşkından zarar gören köyler¹⁴

Köy Adı	Dut Bahçesi Dekar	Nadas Dekar	Tarla Dekar	Fasulye Dekar	Pancar Dekar	Çayır Dekar
Saatağacı	-	2.900	-	-	80	500
Adasarhanlı	200	4.000	-	200	-	400
Küplü	4.000	1.500	-	600	-	-
Subaşı	200	1.900	2.600	1.000	-	500
Kadıonduran ¹⁵	-	600	400	-	-	150
Edeköy	1.000	3.000	500	500	100	1.000
Arnavutköy ¹⁶	300	2.000	-	-	-	150
Umurca	200	500	400	-	50	-
Alibey	-	-	-	-	-	-
Karayusuflu	200	400	2.600	-	270	200
Serem	300	1.000	1.000	300	20	-
Lulu ¹⁷	500	370	6.750	-	400	-
Toplam	6.900	17.250	11.650	2.600	920	2.900

¹² Günümüzdeki adı Yenikarpuzlu'dur.

¹³ Ayrıca bk. BCA, F. 490.1.0.0. / 1583.454.1. 7. 28 Eylül 1943.

¹⁴ BCA, F. 30.10.0.0. / 118.830.8. 3. 2 Temmuz 1940.

¹⁵ Günümüzdeki adı Kadıondurma'dır.

¹⁶ Günümüzdeki adı Hasırcı Arnavut'tur.

¹⁷ Günümüzdeki adı Akçadam'dır.

8 Temmuz 1940 tarihli Edirne Valiliği'nin bildiriminde Meriç, Tunca ve Arda nehirlerinin yol açtığı zararın tüm boyutları görülmektedir.

Tablo 2: 8 Temmuz 1940 itibarıyla Meriç, Tunca ve Arda nehirlerinin son taşkınyndan etkilenen bölgeler ve neden olduğu hasar¹⁸

Nahiye, Kaza ve Köyler	Seylap ve Tuğyanların Yaptığı Zarar ve Hasarlar										
	Nüfus Zayiati	Hayvan Telefatı (baş)		Suların İstila Ettiği Saha		Hasara Uğrayan		Harap Olan			
		Büyük (adet)	Küçük (adet)	Tarla (dekar)	Bağ-bahçe	Mezruat (dekar)	Bağ Bahçe (Dekar)	Zahire Miktarı (kilo)	Kıymeti (lira)	Ot ve saman miktarı (Kilo)	Kıymeti (lira)
D.Yeniköy				1468		1367				3000	30
Orhaniye			120	200							
Tatar				300							
Karakasım		6	60	350							
Bosnaköy			250	7000	150	7000	150	5000	500		
M.Sofular				150		150					
Hatip				750		500					
Korucu		7	200			1300					
Sazlıdere			371	200	50	1300	50				
İskender			300								
Elçili			400								
Merkez Nahiye Y.		13	1701	10418	200	11617	200	5000	500	3000	30
Edirne Şehir				1300	3065	1150	375	3750	187		
Havsa						500					
Lalapaşa						240					
Sırpsındığı		18	650	7050		420	2000			3000	30
Süloğlu											
Merkez		31	2351	18768	3265	13927	2575	8750	687	6000	60
Uzunköprü				130000		3390					
Meriç				50000	340	16833	340				
Keşan		55		11500		766					
İpsala											
Vilâyet Yekûnu		86	2.351	810.268	3.605	35.456	2.915	8.750	687	6.000	60

¹⁸ BCA, F. 30.10.0.0. / 118.830.29. 3. 23 Temmuz 1940.

1 Haziran 1940-27 Haziran 1940 arası dönemde Edirne'ye düşen yağış miktarı 29 mm olarak ölçülürken 1939 yılının aynı döneminde 96 mm olarak kayıtlara geçmiştir. Son on yılın ortalaması ise 57 mm olarak ölçülmüştür (BCA, F. 30.1.0.0. / 118.830.5. 3. 28 Haziran 1940). Bu durum bölgedeki yağış rejiminin düzensizliğini göstermiştir. Bölgede sonbahar ve ilkbahar mevsimi yağmur dönemi olarak sınıflandırılmıştır. Ancak vilâyette yaşanan büyük taşkınlarla yağmur mevsiminin dışında da tanıklık edilmiştir. Nitekim Trakya Bölgesi'nde 30 Ağustos 1940'ta başlayan ve iki gün yoğun biçimde devam eden yağışlar sonucunda Meriç 450 cm, Tunca 420 cm ve Arda 415 cm yükselerek taşkınlar yol açmıştır (Vakit, 3 Eylül 1940, S. 8136: 5). Edirne'de Kazanova, Kirişhane Yıldırım, Yeniimaret ve Bosnaköy'de etkili olan taşkında ciddi bir hasar oluşmamıştır (Son Posta, 10 Eylül 1940, S. 3636: 6). Taşkında neticesinde İpsala'daki bentler yıkılmış, İpsala Ovası tamamen sular altında kalmış, 2.000 arabalık biçilmiş otun dışında herhangi bir mal kaybı kayıtlara geçmemiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.831.18. 2. 13 Eylül 1940). Edirne milletvekillerinden Fatma Memik ve Faik Kaltakkıran'ın afet bölgesinde yaptıkları incelemeler sonunda Meriç kazasına bağlı 120 hanelik Edeköy, İpsala'nın Karpuzlu, Paşaköy, Kumdere, Sarıcaali ve İpsala'nın taşkından etkilendiği tespit edilmiştir. Söz konusu yerlerdeki ekili arazilerdeki ürünler tamamıyla zarar görmüştür. Can kaybı yaşanmamakla birlikte insanlar ve sayısı 75.000'e ulaşan hayvanlar için açlık tehlikesi baş göstermiştir. Bu yüzden Edirne'den hububat tohumu ile hayvan yemi gönderilmesi istenmiştir. Ziraat Bankası'nın selden sonra bölgedeki köylülerin geçmiş yıllardan kalan borçlarını tahsil etmeye kalkışması köylüler açısından durumu daha da zorlaştırmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.831.19. 3. 13 Eylül 1940). Bu arada son taşkınlar Bosnaköy Meriç sahilinde yıkılan bentlerin onarımı için Meriç Su İşleri Şube Müdürlüğü 37.015 lira 91 kuruş bedelle ihaleye çıkmıştır (Ulus, 8 Eylül 1940: 6). Ancak yağış mevsimi nedeniyle bu türden geçici önlemler sonuç vermemiştir.

11 Kasım 1940'ta Trakya Bölgesi'ni etkisi altına alan ve iki gün aralıksız süren yağışlar sonunda Tunca 490 cm, Meriç 495 cm'ye yükselerek taşkınlar neden olmuştur (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.5. 4. 23 Kasım 1940). Edirne'nin kenar mahallelerinde durumu tehlikeli görülen evler tahliye edilmiş, (Vakit, 11 Teşrinisânî 1940, S. 8203: 1) Yeniimaret, Bostanpazarı ve Kirişhane bölgesi taşkından etkilenmiştir (Son Posta, 12 Teşrin-i Sâni 1940, S. 3697: 7). 11 Kasım 1940'ta suların yüksekliği 5 metreyi aşmış, Edirne-Karaağaç Yolu ulaşımına kapanmıştır. Selden etkilenen yerlerdeki kişilere sandallarla gıda dağıtımı yapılmıştır (Vakit, 12 Teşrinisânî 1940, S. 8204: 2). 13 Kasım 1940 itibarıyla sel nedeniyle can kaybının olmadığı, daha önce taşkınlar maruz kalan Bosnaköy'de 1939'da onarılan setin uç kısmında meydana gelen hasar köye gönderilen su mühendisleri ve 50 işçinin çabalarıyla onarılmıştır (Cumhuriyet, 12 Teşrinisânî 1940, S. 5841: 1).

1940 da yılın sonlarına kadar yaşanan taşkınlar, Edirne ve çevresinde, daha önce olduğu gibi, belirli kentsel ve kırsal bölgeleri etkilemiştir. Bu durum Trakya Umûmi Müfettişliği ile Edirne Valiliğinin taşkınların önlenmesi bağlamında merkezi yönetim nezdindeki girişimlerinin istenilen düzeyde karşılık bulmadığını göstermiştir. Savaş koşullarının şekillendirdiği bütçe kompozisyonundan dolayı önlemler için gerekli kaynak yaratılamamıştır. Bu yüzden sorunun çözümü çerçevesinde yapılması öngörülen projeler hayata geçirilememiş, yeniden iskân politikası ise kâğıt üstünde kalmıştır. Aralık ayında meydana gelen büyük afet nihayet merkezi yönetimi harekete geçirebilmiştir. Kent içindeki bina stokunun ve ulaşım-iletişim altyapısının taşkınlar karşısındaki zafiyeti, kırsal alanda tarım ürünlerinde ve üretimindeki kayıplar toplumsal yaşamın sosyal ve iktisadi boyutlarında sorunlara neden olmuştur.

5. Büyük Felaket

1940 yılı itibarıyla toplamda 130.532 kişinin yaşadığı (BBİGM, 1940: XIV) Edirne ve çevresinde en büyük sel afeti aynı yılın Aralık ayı içinde yaşanmış, haftalar boyu toplumsal hayat sekteye uğratmıştır. 7 Aralık 1940'ta başlayan ve aralıksız devam eden yağışlar neticesinde Meriç, Tunca ve Arda nehirleri 9 Aralık 1940 itibarıyla her zamankinden fazla yükselerek taşkına neden olmuşlardır. Uzunköprü-Karaağaç demiryolunun bazı kesimleri su altında kalırken Uzunköprü'den Yunanistan'a uzanan yol üzerindeki bir köprü yıkılmış, Edirne'ye giden posta treni Uzunköprü'de kalmıştır. Demiryolunun Bulgaristan kısmında Karaağaç-Kumçiftliği arasındaki hat tahrip olmuştur (Vakit, 11 Kânûnuevvel 1940, S. 8233: 2). 10 Aralık 1940 itibarıyla Tunca ve Meriç'teki su yüksekliği 575 cm'ye ulaşarak iki nehrin birleştiği ve yükselmenin devam ettiği görülmüştür (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 78. 12 Aralık 1940). Edirne'nin düz ve çukur bölgeleri tamamen sulara gömülmüş, nitekim sular Saraçhane Çarşısı'nın üzerinden geçecek düzeyde yükselmiştir. 45.680 kişinin yaşadığı kentte (BBİGM, 1940: XIV) 1.876 mesken boşaltılırken 150 kerpiç ev kısmen, 180 kerpiç ev ise tamamen çökmüştür (Akşam, Kânûnuevvel 1940, S. 7954: 1). Sadece Ayşekadın'da 1.500 ev tahliye edilmiş, 120'si kısmen 80'i içindeki eşyalar tahliye bile edilemeden yıkılmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 78. 12 Aralık 1940). Gazimihal'de 300, Manyas'ta da 76 ev boşaltılmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 83. 12 Aralık 1940). Manyas Mahallesi'nde evini terk etmek istemeyen 80 yaşında bir kadının boğularak vefat etmesi dışında bir can kaybı yaşanmamıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 81. 12 Aralık 1940). Trakya Umûmi Müfettişi Kâzım Dirik taşkına maruz kalan yerlerde incelemelerde bulunmuş, vali ve emniyet müdürüyle alınacak önlemleri görüşmüştür (Akşam, 11 Kânûnuevvel 1940, S. 7954: 1). Bulgaristan'da suların yükselmeye devam ettiği haber alınarak yeni önlemler için harekete geçilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 82. 12 Aralık 1940). Öte yandan 1.188 kişinin yaşadığı Bosnaköy'de (BBİGM, 1940: 209) suların yükselmeye devam etmesi halinde setlerin dayanamayacağı anlaşılmış, bu bağlamda bir jandarma yüzbaşı ile birkaç jandarma eri altı düz kayıklarla köye gönderilmiştir. Köylüler bir yandan yakınlarını setlerin üzerine çıkararak güvenliklerini sağlamaya çalışırken diğer taraftan setlerde açılan gedikleri kapatmaya çalışmışlardır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 83. 12 Aralık 1940).

Elektrik fabrikasının bulunduğu bölgede taşkın nedeniyle kesilen elektriğin yeniden verilebilmesi için arazöz ve motopomplarla su seviyesinin düşürülmesine çaba sarf edilmiştir. Ziraat fidanlığı ile şehir istasyonu tamamen suyla kaplanırken fidanlıktaki beş işçi ile yolda kalan altı demiryolu işçisini kurtarmak için polis eşliğinde kayık gönderilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 79. 12 Aralık 1940). Kente ekmek dağıtımı ve sağlık hizmetleri düzenli bir şekilde sağlanabilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 84. 12 Aralık 1940). Bu arada bölgedeki bir başka büyük akarsu olan Ergene'de su seviyesi 5 metreyi aşmış, yağış nedeniyle merkeze bağlı İskender köyünde iki kerpiç ev yıkılırken, Hasanağa ve Oğulpaşa köylerinin bazı kesimleri taşkından etkilenmiş, Oğulpaşa'da bir ev çökmüştür. Kırsal alanda herhangi bir can kaybı bildirilmemiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 79. 12 Aralık 1940).

11 Aralık 1940 tarihi itibarıyla su seviyesi Meriç'te 480 cm'ye, Tunca'da ise 490 cm'ye düşmüştür (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 54. 12 Aralık 1940). Kayıklarla ulaşılabilen Yıldırım Mahallesi'nde 300 ev yıkılmış, evini terk edemeyen yaşlı bir adam hayatını kaybetmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 71. 12 Aralık 1940). Un fabrikasına ulaşamadığından fırınlar için gerekli unun tüccarlardan temin edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu arada halkevi içtimaî yardım komitesi de vali vekilinin başkanlığında çalışmalarına hız vermiştir. İlk yardım çalışmaları sonucunda ziraat fidanlığı ve istasyonda mahsur kalan işçilerle fidanlığa ait hayvanlar da kurtarılmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 73. 12 Aralık 1940). Uzunköprü, Pityon, Karaağaç, Edirne demiryolu ise ulaşım açılammıştır. Karaağaç-Edirne

bağlantı yolu da sular altında kalmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 74. 12 Aralık 1940). Bosnaköy'e ilişkin olarak su idaresi yetkililerinin hazırladıkları raporda 1.000 metre uzunluğundaki eski sette herhangi bir hasar olmadığı ancak 1940 yılında inşa edilen yeni setin 600 metrelik bölümünün yıkıldığı belirtilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 57. 12 Aralık 1940). Meriç'e dik olarak yapılmış olan taş duvar da çökmüş bu yüzden köyün düşük kodlu yerleşim bölgesi taşkına maruz kalmıştır. Bununla birlikte can ve mal kaybı yaşanmamış iki ev tamamen, on ev ise kısmen çökmüş, bölgede bulunan 7 nolu sınır kulesinde mahsur kalan askerler de kurtarılarak köye nakledilmiştir. Meriç ilçesinde bulunan Edeköy sakinleri de taşkından bir tepeye çıkararak kurtulabilmişlerdir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 68. 12 Aralık 1940).

12 Aralık 1940 sabahı suların seviyesinde bir düşüş gözlenmiş, Edirne-Karaağaç yolunda yüksek dingilli araçlarla erişim sağlanmaya başlanmıştır. Ancak Karaağaç yakınlarındaki eski Arda Köprüsü zarar gördüğü için insanların ve yüklerin ulaşımında zorluk yaşanmıştır. Bu yüzden köprünün geçici de olsa ulaşımına elverişli hale getirilmesine çaba sarf edilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 57. 12 Aralık 1940). Un fabrikasına da aynı tipteki araçlarla ulaşılarak kentin ekmeçlik un ihtiyacı karşılanabilmiştir. Elektrik fabrikasında taşkın neden olduğu su ve kum birikimi temizlenmeye başlanmıştır. Ancak çalışmaların uzaması durumunda kente su sağlayan ve elektrikle çalışan depoların devre dışı kalacağı ve kentte susuzluğun baş gösterebileceği öngörülerek Nafia Vekâleti'nden birkaç su ve elektrik mühendisi gönderilmesi istenmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 58. 12 Aralık 1940).

Kentte kerpiçten yapılmış ve hasar görmüş bazı yapılar yıkılmakla birlikte yeni can veya mal kaybı olmamıştır. Köylerdeki kayıklar toplatılarak kent merkezi ile Yıldırım bölgesi arasında ulaşım temin edilebilmiştir. Şehir içinde altı düz kayıklar ulaşımında büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bu kayıklarla Meriç Köprüsü ile Bosnaköy arasındaki bazı meskenlerden 15 kişi kurtarılmıştır. Her taşkında yaşanan barınma sorunu çerçevesinde 300 felaketzede güvenli yerlerde bulunan dini yapılara yerleştirilmiş (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 60. 12 Aralık 1940) kendilerine belediye tarafından sıcak yemek verilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 57. 12 Aralık 1940). Bosnaköy'e gıda ve sağlık ekipleri gönderilmiş ancak koşullar dikkate alındığında köy sakinlerinin tahliyesinin zorunlu olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda köylülerin bir kısmının Karaağaç'taki göçmen evine bir kısmının da Edirne ve Tatarlar köyüne nakledilmesi mülki makamlarca kararlaştırılmıştır. Ayrıca ulaşım sağladığı kolaylıklardan dolayı 15 kayık ve sal ihtiyacı için İstanbul'a ve bölgedeki kayıkçı ustalarına sipariş verilmiştir. Edirne-Uzunköprü demiryolunun Edirne-Pityon arasında hasar gören kısmı için her iki taraftan onarım çalışmalarına başlanmıştır. Uzunköprü ile sınır köprüsü arasındaki kısımda 3,5 kilometrelik bir bölüm su altında olduğundan taşkın yol açtığı hasar belirlenememekle birlikte 5-6 gün içinde aktarma ile ulaşımın sağlanabileceği yetkililerce öngörülmüştür (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 58. 12 Aralık 1940). Öte yandan Meriç'e bağlı 470 nüfuslu Edeköy'den 170 yurttaşın tahliyesi gerçekleştirilmiştir. Tahliyeler esnasında bir kayığın devrilmesi nedeniyle bir asker hayatını kaybetmiştir. İpsala'da ilk saptamalarda 20 kadar meskenin su altında kaldığı tespit edilmiş (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 50. 12 Aralık 1940) ancak sel sularının çekilmesinden sonra bu sayı 54'e çıkmıştır. İpsala ile İbriktepe arasındaki köprüler hasara uğramış, telefon iletişimi kesilmiş, posta erişimi ise dağ yolundan sağlanabilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 33. 12 Aralık 1940). Kızılay taşkından dolayı muhtaç duruma düşenler için Edirne vilâyetine 2.000 liralık bir ödenek göndermiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 51. 12 Aralık 1940).

13 Aralık 1940 tarihli raporlarda yağışın kesildiği, su seviyesinin Meriç'te 480 cm, Tunca'da 490 cm olarak ölçüldüğü belirtilmiştir. Yeniimaret Mahallesi'nde en az 200 mesken kullanılamaz hale gelmiş, 300'ü ise yıkılmıştır. Yıldırım Mahallesi'nde suların çekilmesiyle iki kişinin cesedine ulaşılmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 47. 12 Aralık 1940). Saraçhane bölgesinde duvarları su çeken evler boşaltılmış, (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 45. 12 Aralık 1940) meskenlerde bulunan eşyaların tahliyesi ile evlerini kaybedenlerin misafir olarak hemşerileri tarafından kabulü temin edilmiştir. Elektrik ve un fabrikalarındaki temizleme çalışmaları sürdürülmüş, Trakya Un Fabrikası'nın faaliyete geçirilmesine dönük çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Bir mühendisin nezaretinde yirmi ustanın çalıştığı Karaağaç Köprüsü'nün öncelikle tek yönlü olarak sonra tamamen açılması öngörülmüştür (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 43. 12 Aralık 1940). Büyük gayretler sayesinde 15 Aralık 1940'ta kent ulaşımında önemli bir yere sahip olan Karaağaç Köprüsü'nün onarımı tamamlanarak ulaşımına açılmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 39. 12 Aralık 1940). Yunanistan sınırında bulunan Edeköy'de beş kayıkla jandarma tarafından gerçekleştirilen tahliye çalışmalarında sona gelinmiş, 400'den fazla köylü güvenli yerlere taşınmıştır. Bosnaköy'ün boşaltılması için 10. Kolordu'dan vilâyet jandarma komutanlığı emrine 13 altı düz kayık verilerek (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 45. 12 Aralık 1940), vilâyet jandarma komutanının başkanlığında su idaresi mühendisi ve veterinerlerden oluşan bir heyet Bosnaköy'e gönderilmiştir. Bu arada çevre köylerin muhtarları ile valilikte bir toplantı yapılarak Bosnaköy sakinlerinin bir kısmının çevre köylerde geçici olarak iskânı planlanmıştır. Ayrıca köye ekmek, çay, şeker vb. gıda maddeleri, sigara temin edilmiş ve tam donanımlı sağlık ekipleri dönüşümlü olarak köye yönlendirilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 48. 12 Aralık 1940).

14 Aralık 1940 tarihli Trakya Umûmi Müfettişliği raporunda kentteki elektrik fabrikasındaki onarımın uzayacağına anlaşıldığı bu yüzden bölgede olağan üstü askeri yönetim durumuna geçilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı raporda tüm demiryollarının hasar görmesi nedeniyle en az on gün kente gaz getirilmesinin mümkün olmadığına dikkat çekilerek demiryollarının onarımının tamamlanmasına kadar Edirne'nin karanlıkta kalmaması için kamyonlarla kente gaz sevkiyatı yapılması için ilgili şirketlerle iletişime geçilmesi önerilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 42. 12 Aralık 1940).

15 Aralık 1940'ta suların seviyesi Meriç'te 380 cm'ye, Tunca'da 424 cm'ye kadar düşmüş ancak yağmurun ardından bölgede tipi şeklinde kar yağışı başlamıştır. Kentte selden dolayı evsiz kalan yaklaşık 500 kişi çeşitli yerlere yerleştirilirken, 350 kişi de Karaağaç'taki göçmen evinde misafir edilmiş, sağlık kontrolleri de tamamlanmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 31. 12 Aralık 1940). Uzunköprü İstasyonu ile Meriç Köprüsü arasında demiryolunu kaplayan suların çekilmesiyle de kuvvetli posta trenleri çalışmaya başlamıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 40. 12 Aralık 1940). Bosnaköy'den kayıklarla 500 kişinin daha tahliyesi gerçekleştirilmiş, felaketzedeler öncelikle çadırlara alınarak sıcak içecek ve yemek verilmiş ardından arabalarla çevre köylerde kalacakları yerlere ulaşmaları temin edilmiştir. Köyde kalan hayvanlar için kepek ve saman gönderilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 37. 12 Aralık 1940). Edeköy'deki hayvanların kurtarılması için Uzunköprü'deki tugaydan destek istenmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 37. 12 Aralık 1940). Süloğlu bölgesinde bulunan Geçkinli köyünde 18, Gerdenli köyünde de 2 olmak üzere toplam 20 ev ve samanlığın yıkıldığı saptanmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 38. 12 Aralık 1940). Afetzedeler için Kızılay'dan 5.000 lira ile 1.000 kişi için battaniye, fanila, çorap ve pamuklu giysiler talep edilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 32. 12 Aralık 1940). Ancak bu istek karşılanmamış sadece İpsala'ya 300, Meriç'e de 350 lira gönderilmiştir.

16 Aralık 1940 tarihi itibarıyla su seviyesi Meriç'te 357 cm'ye, Tunca'da 305 cm'ye düşmüştür (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 15. 12 Aralık 1940). Meriç kazasına bağlı Edeköy sakinlerinin tahliyesine devam edilmiş, köydeki 135 meskenin 120'sinin kullanılamaz durumda olduğu anlaşılmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 34. 12 Aralık 1940).¹⁹ Bosnaköy'den tahliye edilenlerin çevre köylere ve Edirne'ye gönderilmelerine devam edilmiştir. Bunların bir kısmı kentteki felaketzedelerin yerleştirildiği Karaağaç'taki göçmen evine yönlendirilmişlerdir. Bosnaköy'de yapılan incelemeler sonunda 50'ye yakın hayvanın telef olduğu tespit edilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 26. 12 Aralık 1940). Bu arada Kızılay'dan talep edilen paranın kente gönderilmesi, yardım çalışmalarının hızlanmasını sağlamıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 30. 12 Aralık 1940). Ancak 2.000 liralık miktar kısa sürede harcanmış ve 5.000 liralık ek bir miktar daha talep edilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 17. 12 Aralık 1940). Uzunköprü-Karaağaç demiryolunun onarımı tamamlanamadığından kentin un ve buğday ihtiyacının Alpullu ve Babaeski istasyonlarına getirilerek oralardan kamyonlarla Edirne'ye ulaştırılması planlanmıştır. Meriç, Uzunköprü ve Keşan'ın un, buğday gereksinimi Edirne'den sağlanmış, (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 27. 12 Aralık 1940) kentteki Toprak Mahsulleri Ofisi'nde ise yalnızca 150 tonluk bir stok kalmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 28. 12 Aralık 1940). Edirne istasyonu ile Karaağaç demiryolunun farklı kesimlerinde meydana gelen bozulmalar ve çökmeler ulaşımdaki olumsuzluğun sürmesine neden olurken, yeni yapılan köprü ve menfezlerinin dar olmasının sel sularının yükselmesine tesir ettiği saptanmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 27. 12 Aralık 1940). Bu arada kentteki sanayi üretimi ve gündelik hayat açısından yaşamsal bir yere sahip olan elektrik fabrikasında Nafia Vekâletince gönderilen uzmanlardan oluşan iki heyet vardiyalı şekilde çalışmalarına başlamıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 15. 12 Aralık 1940).

17 Aralık'ta su seviyesi Meriç'te 263 cm'ye, Tunca'da ise 291 cm'ye düşerken zorlu kış koşulları zaman zaman yardım çalışmalarını aksatmıştır. Bosnaköy'deki tahliye çalışmaları, kötü hava koşulları ve nehirdeki buz kütleleri nedeniyle durdurulmuştur (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.10. 9. 20 Aralık 1940). Köyde kalanlar suların çekilmesinin ardından tahliyelerine kadar sağlam kalan evlerine dönmüştür (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.10. 13. 20 Aralık 1940). Felâketzedelerin barınma sorunlarının çözümünde önemli bir yeri bulunan Karaağaç'taki göçmen evinde çıkan yangın ve yeni göçmelerin gelişi, 90'a yakın felaketzedenin Karaağaç Camisi'ne yerleştirilmesiyle çözümlenmeye çalışılmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.10. 9. 20 Aralık 1940). 18 Aralık'ta su seviyesi Meriç'te 255 cm'ye, Tunca'da ise 260 cm'ye inerken bölgede sıcaklık eksi 9 derece olarak ölçülmüştür. Bosnaköy'de beş kayıkla koşulların kısa süreli elvermesi sayesinde 350 köylü ve 110 koyun daha tahliye edilebilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.10. 6. 20 Aralık 1940). 19 Aralık'ta su seviyesi Meriç'te 226 cm'ye, Tunca'da 240 cm'ye düşerken, Bosnaköy'deki tahliye çalışmaları suların buz tutmasına rağmen özverili şekilde devam etmiş bu sayede 40 köylü ile 510 koyun daha kurtarılabilmektedir. Böylece köyde tahliye edilecek 40 kadın, 250 erkek ve 150 koyun ve 1.000 kadar büyükbaş hayvan kalmıştır. Bu arada yardım çalışmalarının etkin biçimde yürütülmesinde çok gereksinim duyulan maddi kaynak ihtiyacı çerçevesinde 16 Aralık'ta Kızılay'dan 5.000 lira talep edilmesine rağmen sadece 3.000 lira gönderilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.10. 3. 20 Aralık 1940).

21 Aralık 1940 tarihi itibarıyla Meriç ve Tunca nehirleri normal seviyelerinin de altına düşerek yataklarına çekilmişlerdir. Bosnaköy'de daha önce suların donması nedeniyle durdurulan tahliye çalışmaları da tamamlanabilmiştir. Köyden son tahliye edilenler, eşya ve

¹⁹ Ayrıca bk. BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 29. 12 Aralık 1940.

erzaklarının tamamen nakledilmesine kadar kent merkezinde ikamet ettirilmişlerdir.²⁰ (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 3. 12 Aralık 1940) Köyde kalan eşyaların ve hayvanların emniyeti için beş bekçi ile bir jandarma müfrezesi görevlendirilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 3. 12 Aralık 1940). Edeköy’de bulunan 330 hayvan ve onlara bakmak için köyde kalanların 10 günlük iaşesi kalmış bu bağlamda köyün ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Meriç’in daha uygun bir hale dönmesi halinde Yunanistan’ın Sofulu kazası üzerinden yardım olanakları araştırılmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.832.9. 4. 12 Aralık 1940). 3 Ocak 1941’de Meriç ve Tunca’nın su seviyesi yükselerek 4,5 metrenin üzerine çıkmış, yaşanan taşkın nedeniyle kent düşük kodlu yerleşim alanlarını yeniden su basmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 119.846.19. 5. 6 Ocak 1941).

Tablo 3: 12 Aralık 1940’tan 25 Aralık 1940’a kadar sel felaketedelerine nüfusa göre yapılan yardım²¹

Bölge	Nüfus	Ekmek	Zeytin Küfe	Peynir-Helva Teneke	Şeker Çuval	Çay	Kömür Çuval	Kepek Torba	Saman Torba	Ot Araba	Sigara Lira	Parça Yardım
Gazimihal	1.521	10.878	8	18			2200					
Ayşekadın	1.298	7.593	10	17-1	25	1	3600	20	40	2	5	
Bosnaköyü	210	2.914	9	8-1							10	
Kıyık	210	674		4-2			500					
Merkez Karakol	1.272	810	1	3-1			500					
Karaağaç	1.368	953	1	3-9			50					
Yeni İmaret	350	3.110	3	7-3			1858				1	
Edirne Museviler	460	1.120	1	6-8	25	0,5	1200					
İpsala												200
Meriç												300
Toplam	6.689	28.252	33	66-25	50	1,5	9.908	20	40	2	16	500

²⁰ Daha sonra Sazlıdere, Tatarköy, İskenderköy, Tayakadın çiftliklerinde misafir edileceklerdi.

²¹ BCA, F. 30.10.0.0. / 118.833.12. 3. 31 Ocak 1941.

Tablo 4: Edirne vilâyetinde 11/12 Aralık 1940'ta yaşanan selde yaşanan kayıp-hasar cetveli²²

Vilâyet	Kaza	Nahiye	Köy	Mahalle	Kadın	Erkek	İnek	Öküz	Dana	Manda	Eşek	Beygir	Koyun	Tavuk	Yıkılan Ev	Hasarlı Ev
Edirne	Merkez	Merkez	-	Gazimihal	1	1	15	20	8	2	5	-	7	-	138	173
Edirne	Merkez	Merkez	-	Ayşekadın	-	1	1	2	3	-	-	-	-	-	69	142
Edirne	Merkez	Merkez	-	Saraçhane	-	-	-	-	1	-	-	6	-	-	15	51
Edirne	Merkez	Merkez	-	Manyas	1	-	5	8	3	-	2	6	5	-	18	43
Edirne	Merkez	Merkez	-	Muradiye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	5
Edirne	Merkez	Merkez	-	Karaağaç	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	6
Edirne	Merkez	Merkez	-	Yeniimaret	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	73	50
Edirne	Merkez	Merkez	Bosna	-	-	-	15	1	-	-	1	-	20	-	8	60
Edirne	İpsala	Merkez	-	-	-	-	12	-	-	-	-	-	-	-	31	2
Edirne	İpsala	Merkez	-	Ayrılanlı Çi.	-	-	-	-	-	-	-	-	12	-	1	-
Edirne	Meriç	Merkez	Ede	-	-	1	-	1	-	1	2	-	-	-	120	15
Edirne	Meriç	Merkez	Seren	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18	-
Edirne	Meriç	Merkez	Küplü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-
Edirne	Meriç	Merkez	Yusuflu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	-
Edirne	Uzunköprü	Merkez	Çalı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Edirne	Uzunköprü	Merkez	Kırkkavak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	58
Edirne	Uzunköprü	Merkez	Beyköyü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Edirne	Merkez	Süloğlu	Geçkinli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18	-
Edirne	Merkez	Süloğlu	Gerdenli	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	2	-
Edirne	Merkez	Merkez	İskender	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Edirne	Merkez	Merkez	Oğulpaşa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
TOPLAM					2	3	48	32	15	3	11	15	46	-	563	605

1941 yılı Ocak ayı sonlarında Kızılay umûmi müfettişlerinden Erzincan milletvekili Salih Başotaç Edirne'ye gelerek vali Ferit Nomer ile birlikte Meriç'e bağlı Edeköy başta olmak üzere taşkından etkilenen bölgelerde incelemelerde bulunarak felaketzedelere yönelik yardımlarla ilgili görüşmelerde bulunmuştur (Vatan, 29 Kânûnusânî 1941, S. 159: 6). Bu incelemelerden sonra Edeköy'de kalan son hayvanlar da tahliye edilmiş, köyde saman ve otların korunması için iki korucu bırakılmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 117.818.14. 2-3. 27 Ocak 1941). Kentteki elektrik fabrikası içinde yer alan motor ve dinamoların onarımı sonrasında ilk denemeler 15 Ocak 1941 itibarıyla yapılmaya başlanmış ayrıca yeni bir taşkın tehdidine karşı fabrika duvarlarla tahkim edilmiştir (Vatan, 13 Kânûnusânî 1941, S. 143: 6). Fabrikadaki bakım-onarım çalışmalarının tamamlanmasıyla Edirne'ye sel felaketinden bir buçuk ay sonra elektrik verilebilmiştir (Vatan, 3 Şubat 1941, S. 164: 6). Kesintinin yaşandığı dönemde kentteki makineli üretim yapan işletmelerin faaliyetlerinin durması kent ekonomisi açısından olumsuz sonuçların doğmasına neden olmuştur.

Dönemin Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy basına verdiği demeçte Edirne Bosnaköy'de yapılan setler sayesinde son taşkında can ve mal kaybının önüne geçilebildiğini belirterek 1941 yılında Edirne vilâyetinde bulunan nehirlerin ıslâh edileceğini açıklamıştır (Vatan, 27 Kânûnusânî 1941, S. 157: 5). Bu açıklama Edirne ve çevresinde neredeyse her yıl yinelenen ve kronik bir nitelik kazanan taşkınlar ve neden olduğu sonuçlar dikkate alındığında merkezi yönetimin sorunun ivedilikle çözümü hususunda yavaş kaldığını göstermiştir. Küresel savaş koşullarının ülkenin iktisadi ve mâlî yapısı üzerinde yaratmış olduğu olumsuzluklar bu yavaşlığı açıklamada bir faktör olabilir. Nitekim 268.476.321 liralık 1940 yılı bütçesinden Nafia Vekâleti'ne 9.047.998 (% 3.37) liralık bir kaynak ayrılabilmiştir (RG, 1.6.1940: 13899). Aslan payı ise % 33.25 ile askeri harcamalara ayrılmış bu rakam çeşitli tahsisatlarla arttırılmıştı. Bu bağlamda merkezi yönetimin savaş dönemi koşulları çerçevesinde taşkınlar karşısında mâlî

²² BCA, F. 30.10.0.0. / 118.833.12. 4. 31 Ocak 1941.

nedenlerle gerekli adımları, önlemleri alma konusunda zorlandığı söylenebilir ancak bu durum savaş öncesi dönemdeki taşkınlarla yönelik efektif önlem alma konusundaki eksikliği ortadan kaldırmamıştır.

23 Ocak 1941 tarihli vilâyet raporuna göre yaklaşık 20 gün boyunca etkili olan taşkınlar sonunda kent merkezindeki on mahallede 147, Bosnaköy’de 8, Meriç kazasının dört köyünde 125 ve İpsala’nın merkez kazası ile yedi köyünde 70 olmak üzere; 350 ev tamamen, kent merkezinde 700, Bosnaköy’de 60, Meriç ve dört köyde 52 ve İpsala ile yedi köyde 2 olmak üzere toplam 814 ev de kısmen yıkılmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 124.883.21. 3. 14 Nisan 1941). Beş yurttaşın yaşamını yitirdiği taşkında (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.21. 8. 26 Mart 1941) çok sayıda küçük ve büyük baş hayvan da telef olmuş, bunların dışında 50.000 liralık bir maddi zarar ortaya çıkmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.21. 9. 26 Mart 1941). Yaklaşık bir buçuk ay boyunca suların altında kalan kent merkezi ve kırsalındaki meskenlerin tedricen yıkılması hasarın sağlıklı bir bilançosunun ortaya çıkmasını önlemiştir. Bu yüzden rakamlarda farklılıklar gözlenmiştir. Nitekim resmi bildirimlerde de bu durum çerçevesinde tahmini çıkarımlar yapılmıştır. Valilik sel felaketinin yol açtığı maddi zararı 187.856 lira olarak tahmin etmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.21. 9. 26 Mart 1941). Kızılay’ın çeşitli zamanlarda gönderdiği 7.000-10.000 lira arasındaki yardım söz konusu zarar karşısında çok düşük kalmıştır.

7 Mart 1941 itibarıyla tüm taşkın alanında 1.229 meskenin su istilasına maruz kaldığı tespit edilmiştir. Bunlardan nehir yatağı üzerinde bulunan ve doğrudan suyun tazyiki ile çökmek üzere olan 147 mesken ile belediye fen ekiplerinin raporu doğrultusunda belirlenen 162 mesken oluşturulan ekiplerce yıkılmıştır. Böylece kent dâhilinde toplam 309 mesken yıkılmış geri kalan 920 mesken sudan etkilenmişse de bunların gerçekleştirilebilecek onarımlarla iskâna uygun hale gelebilecekleri saptanmıştır.

Edirne Valiliği yaşanan felaketin ardından hazırladığı raporda beş önemli noktaya dikkat çekmiştir. Buna göre;

1. Edirne belediye sınırları içinde kalan mahallelerde yıkılan evler taşkın sahası dışında şehir sınırları içinde bulunan güvenli yerlerde yeniden inşa edilmeliydi.

2. Her yıl sellere ve onların yaratmış olduğu hasara maruz kalan merkeze bağlı Bosnaköy, Tayakadın olarak bilinen ve bir İtalyan’a ait olan çiftliğin istimlak edilmesiyle buraya taşınmalıydı.

3. Tamamen harap olan Meriç kazasına bağlı Edeköy taşkından korunabileceği güvenli bir yere nakledilmeliydi.

4. İpsala’da taşkından dolayı yıkılan meskenler ilçenin yüksek bölgelerinde yeniden inşa edilmeliydi.

5. Son taşkından dolayı Edirne’de kent merkezinde 200, Edeköy’de 400 ve İpsala’da 20 nüfus açıkta kalmıştı. Bunların önemli bir bölümünün muhtaç durumda buldukları dikkate alınarak ilkbahara kadar kişi başına 4’er liralık destek sağlanmalıydı (BCA, F. 30.10.0.0. / 124.883.21. 3. 14 Nisan 1941).

Rapor bir eksiklik olmak üzere taşkınların önlenmesinden çok sonuçlarının yarattığı olumsuzlukların kaldırılmasına odaklanmıştır. İşaret edilen hususların hayata geçirilmesi, yasal çerçevede Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâlet’inin sorumluluk alanındaydı. 2848 sayılı kanununun 8. Maddesinin ikinci fıkrasının “B” bendi uyarınca; heyelan, sel ve benzeri felaketselere uğrayanların hükümet kararıyla nakil ve iskânlarından Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti sorumlu tutulmaktaydı. Nitekim Vekâlet başbakanlığa başvurarak taşkın sonucunda yıkılan meskenlerin daha güvenli yerlerde yeniden yapımı, Bosnaköy’ün Tayakadın Çiftliği arazisine

ve Edeköy'ün de birkaç kilometre mesafede yeniden inşasının sorumluluğunun kendisinde olduğunu belirtmiştir. Ancak söz konusu işleri gerçekleştirmek için 300.000 liralık ek bir bütçeye gereksinim duyulduğunu da iletmiştir. Başbakanlık, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nden gelen tezkereyi Maliye Vekâleti'ne yönlendirmiş, (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.30. 2. 15 Nisan 1941) Maliye Vekâleti 14 Nisan 1941 tarihi itibarıyla verdiği yanıtta istenilen ödeneğin temininin mümkün olmadığını bildirmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 124.883.21. 2. 14 Nisan 1941). Bununla birlikte felaketin yinelenmemesi için çeşitli önlemler düşünülmüş ve bunlardan bazıları Ziraat Vekâleti bütçesi üzerinden bir nebze olsun uygulamaya geçirilebilmiştir.

5.1. Önlemler

Gelecekte meskenlerin taşkından korunabilmesi için Nafia Vekâleti aracılığıyla Meriç'in her iki tarafına 2 metre yüksekliğinde ve 10 metre genişliğinde bulvar tarzında setler yapılması, kente en çok su getiren ve Meriç'le birleşerek Tunca'ya yaptığı tazyikle taşkına neden olan Arda nehrine yeni kanallar açılarak taşkın alanının daraltılması planlanmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.21. 3. 26 Mart 1941). Öte yandan defalarca sel sularına maruz kalan 278 hanelik Bosnaköy'ün taşınması öngörülen Tayakadın Çiftliği 60.000 liraya istimlak edilmiştir. 278 hanelik köyün burada yeniden inşası kararlaştırılmıştır. Evlerin yapımında köyde yıkılacak olan 200'e yakın yapının enkazından yararlanılması düşünülmüştür. Bosnaköy gibi taşkın seviyesinin altında bir yerleşim alanı olan Meriç kazasına bağlı 120 haneli Edeköy'ün de Uzunköprü sınırları içinde bulunan ve istimlak beklenen Salarlı Çiftliği arazisine nakledilmesi planlanmıştır (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.21. 4. 26 Mart 1941).

Tablo 4'te belirtilen ve taşkından zarar gören merkez kazaya bağlı Gerdelli'de 12, Geçkinli'de 18, Beyköy'de 1, Oğulpaşa'da 1, İskender'de 2, Uzunçay'da 2, Meriç kazasına bağlı Seren'de 22, Yusufllu'da 16, Küplü'de 16, İpsala merkezde 32 olmak üzere toplam 122²³ meskenin aynı yerlerde güvenli alanlarda yapılması öngörülmüştür. Böylece vilâyet ve bağlı kaza, nahiye ve köylerde taşkından yıkılan yaklaşık 760 meskenin yeniden inşası planlanmıştır. Evlerin yapımı için bölgenin özellikleri dikkate alınarak dört seçenek oluşturulmuştur. Birinci model ev kâgirdi mesken başına maliyeti 1.880 liraydı (Toplam maliyet ise $760 \times 1.880 = 1.428.800$ lira olmaktadır.). İkinci model ev de kâgir olmakla birlikte mesken başına maliyeti 1.066 liraydı (Toplam maliyet ise $1.066 \times 760 = 810.160$ liraydı.). Üçüncü ve dördüncü model evlerin niteliği belirtilmemiştir ancak üçüncünün mesken başına maliyetinin 365 lira 55 kuruş (toplam maliyeti $365,55 \times 760 = 277,818$ liraydı) ve dördüncünün mesken başına maliyetinin 259 lira 60 kuruş (toplam maliyeti $259,6 \times 760 = 197,296$ liraydı) (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.21. 4. 26 Mart 1941) olduğu dikkate alınırsa son iki modelin kâgir olmadığı düşünülebilir.

Edirne'de inşa edilecek meskenler için üç bölge belirlenmiştir. Birinci bölge; İstanbul-Kıyık caddeleri arasındaki Araplar Mezarlığı denilen 8.040 metrekare büyüklüğünde bir alandı ki buraya ev başına 300'er metrekare tahsisıyla yaklaşık 27 yapı inşa edilebileceği öngörülmüştür. İkinci bölge; Kaleiçi ile Gazimihal'e yakındı. Bir kısmı hazineye ve vakıflara geri kalan bölümü ise şahıslara ait olan 41.959 metrekarelik bu alan önemli ölçüde arsa niteliğindedir. Arazinin vakıflara ve kişilere ait olan bölümünün yalnızca 747 metrekare olması maliyet açısından avantaj sağlamaktaydı. Bu bölgeye de 137 yapının inşa edilmesi planlanmıştır. Üçüncü bölge; eski Rum Mezarlığı olarak adlandırılan bir alandı. Buraya da çoğu Kıptilere tahsis edilmek üzere dördüncü model evlerden 146 tane yapılması öngörülmüştür.

²³ Resmi kayıta toplam 111 olarak verilmiştir.

Böylece taşkından dolayı kentte yıkılmış olan 309 meskenin yeniden ve daha güvenli alanlarda yapımı projelendirilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.21. 5. 26 Mart 1941).

Kırsal alanda ise Bosnaköy'ün istimlâk edilmiş olan Tayakadın Çiftliği'ne nakledilmesi için Ziraat Vekâleti'nin göndereceği 31.000 liralık ödenek ile Meriç kazasına bağlı Edeköy'ün Uzunköprü'ye bağlı Salarlı Çiftliği'ne nakledilmesi için arazinin istimlâkına yönelik emir beklenmiştir. Valilik duruma dair raporunu ve arazinin istimlâk edilmesine yönelik teklifini 15 Şubat 1941 tarihi itibarıyla Ziraat, Dâhiliye, Nafia vekâletleriyle Trakya Umûmi Müfettişliğine sunmuştur (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.21. 5. 26 Mart 1941). Öte yandan yaz ekiminin yaklaşmış olduğu bir dönemde arazi dağıtımının hızlandırılması zorunluluğu kendisini dayatmıştır. Taşkında evlerini kaybeden ya da zarar gören yurttaşların yoğun biçimde yerel mülki idarecilere başvurarak bir an evvel evlerinin tamamlanması yolundaki istemleri valilikçe ilgili bakanlıklara iletilmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.21. 6. 26 Mart 1941).

Sel felaketinin üzerinden dört ay geçmesine rağmen taşkından kaynaklı kayıpların telafisi ve meydana gelen hasarın onarımı konusunda ödenek yetersizlikleri nedeniyle palyatif çözümlerin ötesine geçilememiştir. Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti 5 Nisan 1941'de başbakanlığa başvurarak; 11 Aralık 1940'ta gelişen taşkın nedeniyle bölgede 1.691 meskenin su altında kaldığını ve bunlardan 771'nin tamamen yıkıldığını dikkat çekerek, yeniden inşa, onarım, nakil, istimlâk gibi giderler için, evler kâgir olursa yaklaşık 800.000 liraya, kerpiçten yapılırsa 277.000 liraya ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.30. 4. 15 Nisan 1941). Vekâlet, iskân bütçesinde söz konusu giderleri karşılayacak ödeneğinin bulunmamasının yanı sıra 1941 mâlî yılı için kendisine ayrılan bütçenin de yetersiz olduğunu bildirerek gerekli ödeneğin vekâlet bütçesine eklenmesini istemiştir (BCA, F. 30.10.0.0. / 118.834.30. 3. 15 Nisan 1941). Ancak yukarıda da belirtildiği üzere Maliye Vekâleti bu isteği geri çevirmiştir.

1940'ın sonunda yaşanan büyük taşkın, yerel yönetimin ilk yardım konusundaki başarısına karşın sorunun nedenlerini ortadan kaldırılması bağlamındaki eksikliği ortaya koymuştur. Nitekim valiliğin hazırladığı raporda afetin nedenlerinden çok felâketzedelerin bölgenin başka yerlerinde yeniden iskân edilmesini öngören bir yaklaşım benimsenmiştir. Bölgedeki yerel kurumların rapor, saptama ve isteklerini dikkate alarak karşılamaya çalışan merkezi yönetim taşkınları önlemeye dönük adımları da hayata geçirmeye çalışmıştır. Yaşanan afetin büyüklüğü ve etkisine rağmen Trakya Umûmi Müfettişliği başta olmak üzere, valilik ve belediyeden oluşan yerel örgütlenmenin sivil ve askeri unsurları afet karşısında görece bir başarı elde etmişlerdir. Böylesine bir felakette can kaybının çok az olmasında yerel örgütlenmenin çabaları ön plana çıkmıştır. Felaketzedelerin barınma, beslenme, giyim sorunlarının çözümünde de yerel örgütlenme unsurları başarılı olmuştur. Ancak ulaşım, iletişim, enerji ve üretim alanlarında afetin neden olduğu olumsuzlukların haftalar boyu devam etmesi, kent merkezi başta olmak üzere çevrede gündelik hayatın felç olmasına yol açmıştır. Felaketin büyüklüğüne karşın ulusal ölçekte bazı basın-yayın organları okuyucularına afeti sıradan bir haber gibi vermişlerdir. Nitekim gazeteci-yazar Selami İzzet Edes Edirne'de yaşanan sel felaketini sıradan bir haber olarak gören basın-yayın organlarını eleştirmişti (İkdam, 12 Kânûnuevvel 1940, S. 483: 2).

Sonuç

İnsanlık tarihi boyunca doğal afetlerin toplumların yaşam alanlarında çok boyutlu etkileri olmuştur. Söz konusu etkilerin ölçeği coğrafi konum, afetin gerçekleştiği bölgedeki insan etkinlikleri, toplumun afetlere yönelik örgütlenme gücü-niteliği, insan kaynakları, mâlî kaynaklar gibi etkenlere göre değişiklik göstermiştir. 1930-1941 yıllarını kapsayan dönemde Meriç başta olmak üzere Tunca, Arda nehirlerinin neden olduğu sel felaketi ve taşkınlar, Edirne

ve yakın çevresinde toplumsal yaşamı çok yönlü etkilemiştir. Başta üretim etkinlikleri olmak üzere, yerleşim, enerji, ulaşım ve tarihi yapılar birçok kez sel felaketinin olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmıştır. 1929 Buhranı, İkinci Dünya Savaşı, bürokrasideki yapılanma süreci ve ağır işleyiş, yakın geçmişteki büyük ölçekli savaşların insan kaynakları üzerinde oluşturduğu tahribat, yasal düzenlemelerdeki eksiklikler gibi faktörlerden kaynaklanan mâlî, iktisadi, idari sorunlar kısa vadede etkin önlemler alınmasında zorluklar yaratmıştır. Bu tablonun belirleyici olduğu bir çerçevede olanakların elverdiği ölçüde taşkınlara ve sonuçlarına yönelik rehabilite edici adımlar atılmıştır.

Yerel ve merkezi yönetimin resmi kayıtlara ve dönemin basın-yayın organlarına yansıyan politikaları, iki aşamalı bir stratejinin benimsendiğini göstermiştir. İlk adımda sel felaketi ve taşkınlara yönelik müdahale ve ilk yardım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada yerel ve merkezi yapılanmada afetlere yönelik özel bir örgütlenmenin bulunmadığı, müdahalelerin bu aşamada kolluk kuvvetleri tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Müdahalelerin gerçekleştirilmesinde kullanılan araç ve gereçlerin sınırlı ve iptidai düzeyde olması ilk yardım faaliyetlerinin etkinliğini sınırlamıştır. Betimlenen olumsuzluklara rağmen ilk yardım safhasındaki kurtarma faaliyetlerinin insanüstü olması sayesinde incelediğimiz dönemde yaşanan sel felaketlerinde can kaybı minimum düzeyde kalmıştır. Kızılay'ın yardım faaliyetleri için gerekli kaynağın çok cüzi bir miktarını karşılayabilmesi söz konusu faaliyetlerin etkinliğini ve kalıcılığını olumsuz yönde etkilemiştir.

İkinci aşamada yerel ve merkezi yönetimin yaşanan afetlerin yinelenmesini önlemeye yönelik politika ve uygulamaları ön plana çıkmıştır. Arşiv kayıtları bize bu aşamada merkezi yönetimin ağırlıklı bir rol oynadığını göstermiştir. Trakya Umûmi Müfettişliği, vilâyet ve belediyeden oluşan yerel yönetimin hazırladığı raporlar merkezi yönetimin afet bölgesine yönelik politika ve uygulamalarının oluşumunda belirleyici olmuştur. Ancak yaşanan zamansallığın genel çerçevesini belirleyen mâlî kaynaklardaki sınırlılık, insan kaynaklarındaki yetersizlik, teçhizat ve donanım eksikliği, afetlerin yinelenmesinin önlenmesinde önemli sorunlar yaratmıştır. Bu yüzden incelediğimiz dönemde ve sonrasında sık sık sel felaketi ve taşkınlar görülmüştür. Bununla birlikte yaşanan afetler, merkezi yönetimin afetlere yönelik yasal düzenlemeler ve örgütlenmeler oluşturmasını, kısmî nitelikte de olsa yeniden iskân uygulamasını hayata geçirmesini sağlamıştır. Son olarak dönemin tek partili karakteri ve etkin bir muhalefetin bulunmaması bölgedeki taşkınlar ve sonuçlarının toplumsal hayat üzerindeki etkileri bağlamında iktidarın eksikliklerinin gösterilmesi ve dile getirilmesini önleyen bir sonuç doğurmuştur.

Bilgi Notu

Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.)

BOA. Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO)

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri (BCA)

BCA. Cumhuriyet Halk Partisi (Fon Kodu: 490.1.0.0.)

BCA. Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (Fon Kodu: 30.18.1.2.)

BCA. Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü (Fon Kodu: 30.10.0.0.)

BCA. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (Fon Kodu: 30.1.0.0.)

Resmi Gazete (RG)

Resmi Gazete, 1 Haziran 1940, S. 4524, Kanun No. 3844, Kabul Tarihi: 29.05.1940.

Resmi Gazete, 21 Kânûnusânî 1943, S. 5310, Kanun No. 4373, Kabul Tarihi: 14.01.1943.

Resmi Gazete, 25 Aralık 1953, S. 8592, Kanun No. 6200, Kabul Tarihi: 18.12.1953.

Resmi Gazete, 25 Mayıs 1959, S. 10213, Kanun No. 7269, Kabul Tarihi: 15.5.1959.

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM. ZC. D. 4. C. 20. İ. 32. 22.Mart.1934.

TBMM. ZC. D. 5. C. 18. İ. 65. 26 Mayıs 1937.

TBMM. ZC. D. 6. C. 2. İ. 18. 26 Mayıs 1939.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Akşam Postası

Cumhuriyet

Milliyet

Resmî Gazete

Son Posta

Tan

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Sabah

İkincil Kaynaklar

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BBİGD) (1937). *20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Edirne Kati ve Mufassal Neticeler*. Hüsnütabiat Matbaası.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BBİGM) (1940). *20 İlk Teşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı (Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarıyla Nüfus ve Yüzey Ölçü)*.

Batı, Y. (2008). *General Kâzım Dirik ve Trakya Umum Müfettişliği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Burgaç, M. (2010). *Trakya Umumi Müfettişliği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelebi, M. (2015). Atatürk Dönemi ve sonrasında Türkiye-İtalya ilişkilerini etkileyen faktörler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXI(91), 93-130.

Kadıoğlu, M. (2019). *Kent selleri yönetim ve kontrol rehberi*. Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.

Kılıç Ali (1998). *Atatürk'ün hususiyetleri*. Cumhuriyet Kitapları.

Öner, E. (2012). Cumhuriyet Dönemi Türk bütçeleri (1924-1993). *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (36), 1-44.

Su Yönetimi Genel Müdürlüğü (2017). *Taşkın yönetimi*. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (2009). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*. Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım.

Törel, T. (2012). Trakya'nın işgali ve Yunan mezalimi (1919-1922). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(51), 237-252.

EXTENDED ABSTRACT

Floods have come to the forefront among natural disasters with their devastating effects on human history. Floods ranked second after earthquakes in terms of loss of life and property in Turkey, and ranked first among meteorological disasters. Edirne, a historical city located on the fertile lands formed by the floodplains of the Arda, Meriç, and Tunca rivers, has frequently witnessed floods.

This study aimed to reveal the results of the floods and overflows in a certain section of the history of the republic with its social dimensions in Edirne. Archive records and media organs of the period constituted the sources of the research. A method based on scanning the sources, chronological processing, and analysis of the obtained information-data was followed.

It has been determined that the floods have negative effects on the dimensions of social life in Edirne, including production, communication, transportation, energy and historical structures. The central government and local government have created a two-stage strategy in the face of the negative effects of floods and overflows. In the first stage, policies and practices aimed at rehabilitating the material and moral damage caused by the floods were implemented. In the second stage, measures were tried to be developed to prevent the recurrence of floods. However, due to the limited budget opportunities and inadequacy of human resources, reclamation, prevention, and resettlement activities could not be carried out at the desired level in terms of scope and time frame. In addition to this, it has been determined that the legislation on natural disasters is insufficient.

In the period covering the years 1930-1941, the flood disaster and floods caused by mainly the Meriç then Tunca and Arda rivers, affected the social life in Edirne and its vicinity in many ways. Especially production activities, settlement, energy, transportation, and historical structures faced the negative consequences of flood disasters many times.

The policies of the local and central government, which were reflected in the official records and the media of the period, showed that a two-stage strategy was adopted. In the first step, intervention and first aid activities against flood disasters and floods were carried out. At this stage, it was determined that there were no special organizations for disasters in the local and central structure and that the interventions were carried out by the police and gendarmerie forces at this stage. The limited and rudimentary level of tools and equipment used in the realization of the interventions limited the effectiveness of the first aid activities. Despite the described negativities, the loss of life in the flood disasters in the period we examined remained at a minimum level, thanks to the superhuman nature of the rescue activities in the first aid phase. In the second stage, the policies and practices of the local and central government to prevent the recurrence of disasters came to the fore. Archival records have shown us that the central government played a dominant role at this stage.

The reports prepared by the Thrace General Inspectorate, the province, and the local government consisting of the municipality were decisive in the formation of the policies and practices of the central government towards the disaster area. However, limited financial resources, inadequacy in human resources, absence of equipment and equipment created important problems in preventing the recurrence of disasters. For this reason, floods and deluges were seen frequently in the period we examined. However, the disasters experienced enabled the central government to create legal regulations for disasters and to implement resettlement, albeit partially.

EDWARD GIBBON'S *THE DECLINE AND FALL OF THE ROMAN EMPIRE* AND THE BYZANTINE STUDIES

 Hıdır Nezih BAMYACI*

ABSTRACT

Edward Gibbon's The Decline and Fall of the Roman Empire is an iconic book which inspired many works in various disciplines like the fields of cinema and literature besides of being considered one of the masterpieces in the field of history writing. Gibbon also had a great impact on the field of Byzantine studies by negative image of Byzantine Empire that he portrayed in his book, and by many scholars he is named among those who are mainly responsible for nearly a century-long apathy towards Byzantine history. In this study, the negative impact of Gibbon's work on the field of Byzantine studies will be mentioned in detail, an effort will be made to reveal the framework of the author's negative view about Byzantine Empire by the medium of original text of the book, and the factors that shaped this negative view, the Enlightenment thought being in the first place, will be discussed.

Key Words: Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Byzantine studies, historiography, Enlightenment Age

Edward Gibbon'un *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü Eseri ve Bizans Çalışmaları*

ÖZET

Edward Gibbon'un Roma İmparatorluğunun Gerileyişi ve Çöküşü adlı eseri tarih yazımı alanının başyapıtlarından biri olarak kabul edilmenin yanı sıra edebiyattan sinemaya pek çok alanda verilen eserlere de ilham kaynağı olmuş ikonik bir çalışmadır. Gibbon, eserinde Bizans İmparatorluğu ile alakalı çizmiş olduğu negatif portre ile Bizans çalışmaları alanı üzerinde de büyük bir etkide bulunmuş ve pek çok araştırmacı tarafından Bizans tarihine karşı neredeyse bir asır boyunca duyulan ilgisizliğin baş sorumlularından biri olarak gösterilmiştir. Bu çalışmada Gibbon'un eserinin Bizans çalışmaları alanı üzerinde bıraktığı olumsuz etkiye detaylı olarak değinilecek, eserin özgün metninden faydalanılarak yazarın Bizans İmparatorluğu ile alakalı olumsuz bakışının ana hatları ortaya koyulmaya çalışılacak ve başta Aydınlanma Çağı düşüncesi olmak üzere bu olumsuz bakışı şekillendiren faktörler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü*, Bizans çalışmaları, tarih yazımı, Aydınlanma Çağı

---

* Res. Assist., Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Science Department of History, Bursa / TÜRKİYE, nbamyaci@uludag.edu.tr

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atıf: Bamyacı, H. N. (2023). Edward Gibbon's *The Decline and Fall of The Roman Empire* and The Byzantine studies. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 24(44), 97-108. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1123231>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 30 May / Mayıs 2022

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 24 August / Ağustos 2022

Introduction

In addition to being one of the most important and most influential history books of all times, Edward Gibbon's (1737-1794) *The Decline and Fall of the Roman Empire*¹ also had a great impact reaching far beyond the field of history and inspired many important works of art in the field of popular culture like Isaac Asimov's classic science fiction book series *Foundation* and Golden Globe winner and Academy Award nominee *The Fall of The Roman Empire*, directed by Anthony Mann in 1964. Name of Edward Gibbon and his major work *The Decline and Fall of the Roman Empire* are also quite familiar figures for any reader acquainted with Byzantine history. Most of the major works of the discipline of Byzantine history, especially ones written before nineteen-eighties, include at least a few passages in their introduction parts mentioning negative conception of Byzantine civilization created by the Enlightenment thinkers and especially by the work of Edward Gibbon, then the authors try to propose new perspectives which can be useful to rehabilitate the discipline from backwardness caused from the impact of Gibbon's work (Harris, 2005: 1). Aim of this study is to provide a general survey of the Byzantine historiography and, locating Gibbon in a historiographical framework, to contextualize and analyze nature and component of his antagonism with the Later Roman Empire which "killed Byzantine studies for nearly a century" (Kelly, 1997: 39). The first part, starting with a brief survey of emergence and development of the Byzantine studies until Gibbon's time, i.e. the age of Enlightenment, will continue with a summary of components belonging to the Enlightenment conception of Byzantium and personal tendencies and experiences which shaped Gibbon's idea of the Later Roman Empire. In later parts, basing on the original text of the book, Gibbon's view of the Later Roman Empire will be further examined under two main titles of Gibbon's Byzantium as an eastern-style despotism and as a Christian theocracy. The work will be concluded by providing a humble survey of some major works written in the second half of the twentieth century and trying to answer the questions of how Gibbon's perspective challenged by the later historians and what is the position of contemporary scholarship towards Gibbon's work, which is interestingly being criticized since its publication date until today, but also still being mentioned, venerated, and referred.

Byzantine Studies Until the End of the Enlightenment

The first author who appreciated Byzantine history for its own sake and generally accepted as the founding father of the discipline of the Byzantine studies is Hieronymus Wolf (1516-1580) who published *Chronicle of John Zonaras*, *History of Niketas Choniates*, and parts of Nikephorus Gregoras' *History*. By endeavours of humanists of the age whose interest in Byzantine civilization was stimulated by political and ecclesiastical interests like problem of struggle against the Ottoman Turks, the movement of union among the Catholics, and Protestant sympathy to anti-papal Byzantium, the Byzantine studies flourished further in Europe after Wolf. The sixteenth and seventeenth centuries witnessed the rise of important Byzantinists like German scholars Wilhelm Holzman, David Hoeschel and Johannes Leunclavius, French Jesuit Denis Petavius, Dutch scholars B. Vulkanius and Johannes Meursius, and Italian and Greek scholars like Nikolaus Alemannus and Leo Allatius (Ostrogorsky, 1969: 2).

In the mid-seventeenth century, France took the leading role in the Byzantine studies. Under patronage of Louis XIV, printing house of the Louvre began to publish a series of Byzantine historians' works and the first of a complete edition of Byzantine historical sources was also produced, which was going to be edited and reprinted under the names of *Venice Corpus* and *Bonn Corpus* (Ostrogorsky, 1969: 2-4).

---

¹ Originally published between 1776-1788 in six volumes.

In the eighteenth century the Byzantine studies which enjoyed two centuries of smooth development faced a major set back by the rise of the Enlightenment movement which undoubtedly had remarkable effects on Gibbon's perception of Byzantine civilization. The Enlightenment thinkers, because of their rationalism, admiration of reason, philosophical outlook, and religious scepticism, were tended to disgrace the whole medieval period. For the image of Byzantine civilization was generally symbolized with conservatism and religiosity, Byzantium was further subjected to criticisms of the Enlightenment as a darker part of the dark ages (Ostrogorsky, 1969: 4-5). According to the Enlightenment thinkers, Byzantine society was a society with no developments of its own, but remained fossilized and unchanging in a world which was destined to change, progress, and reach the Renaissance and the age of reason. According to the Enlightenment mind, as a civilization lacking two important dynamics like change and progress, Byzantines had no contribution to the world, and history of Near East and Europe were totally separate and free of any Byzantine influence (Browning, 1992: xi). As an outcome of this perspective, the Enlightenment thinkers' descriptions of Byzantine civilization were generally full of negative judgements. For instance, according to Voltaire, Byzantine history is "a worthless collection of orations and miracles". Another important figure of the Enlightenment, Montesquieu, names Byzantine period as "only a tragic epilogue to the glory of Rome" and "a tissue of rebellions, insurrections, and treachery" in his *The Grandeur and Decadence of the Romans* (Browning, 1992: xi). For Charles Lebeau, as he describes in his *Histoire du Bas Empire*, Byzantine history was "a thousand years of decline of the Roman Empire". Naturally, Gibbon's ideas were not free from world view and values of the thinkers who dominated the age's rationale. In accordance with the perception of the major figures of the Enlightenment, Gibbon describes Byzantine history as "the triumph of barbarism and religion" (Ostrogorsky, 1969: 5).

Beside the intellectual atmosphere, developments in political and religious spheres also shaped the Enlightenment thinkers' view of Byzantium, including Gibbon. Charles Lebeau's narration about the qualities of Byzantine emperors in which he employs negative terms frequently also reflects the political tension just before the French Revolution and, in fact, is a reaction against the French absolutism (Kazhdan & Constable, 1982: 10). Additionally, revolutionary spirit of France's ideology analyzing religion by an anticlerical and secular approach and sustaining a Protestant suspicion towards mystery and priesthood also nourished pejorative sentiment of the Enlightenment thinkers regarding Byzantium (Young, 2000: 850). In England, another centre of the Enlightenment, the political atmosphere of the age also contributed Byzantine dislike as well. According to David P. Jordan, for the Whigs of the eighteenth century England, including Gibbon, the Romans were honorary Englishmen, the senate was a kind of an embryo parliament, and Roman culture was an earlier form of Augustan humanism. Thus, in his study Gibbon assumed a position judging all the Byzantine emperors, starting from Constantine I, for the crimes they committed against the empire of those honorary Englishmen by introducing effeminacy, superstition, religiosity, corruption, and degeneracy into the Roman world (Jordan, 1969: 76).

In addition to sharing the same values and living in the same era, scholars dealing with the relationship between Gibbon and the Enlightenment thinkers also mention direct effects of some major figures of the Enlightenment era on Gibbon. For example, Gibbon sends his draft of *History of Switzerland* to David Hume, whom he names as "the great David Hume, that truly great man", demanding that he must burn the draft if it does not meet his approval. In another letter of him, Gibbon also describes Hume as "an oracle to be obeyed with rational devotion" and states that imitating Hume is a delight for him (Wootton, 1994: 82). Furthermore, P.R. Ghosh, another important scholar focusing on history writing of Gibbon, draws attention to

Rousseau's effect on Gibbon's perspective. Luxury is one of the major components that constitute Gibbon's criticism of Byzantine civilization and he claims that luxury is morally vicious, and greed towards luxury causes social injustice and collapse. According to Ghosh, Gibbon's perspective of luxury is epitomized from Rousseau's work of *Discourse on Inequality* and Gibbon puts Rousseau's ideas in to his narration directly (Ghosh, 1991: 137). Other celebrated figures of the Enlightenment were also frequently referred by Gibbon. According to the statistics presented by Machin's study, Montesquieu, whom Gibbon admires greatly for his study and references of Roman history, is referred in fifty-one occasions in Gibbon's work. Voltaire, who influenced philosophy, history writing, and ironic discourse of Gibbon, follows Montesquieu being referred forty-one times in *the Decline and Fall* (Machin, 1939: 86).

Although, while writing his major work Gibbon was heavily influenced by perspective, values, and political concerns of his age, there are also some major differences making Gibbon peculiar among the Enlightenment historians. Unlike the Enlightenment intellectuals like Voltaire or Montesquieu he does not try to discover the universal laws which determined the fate of societies, or does not argue inevitable cycle of imperial powers deciding who will rise or fall. Rather, Gibbon's aim was to reach the account of order of historical events which occurred as an outcome of complex inter-relationships of individuals and institutions which are, according to his mind, decisive for fate of a society (Kelly, 1997: 41). For his historical causation was based on internal factors, according to his mind the origin of the Roman decay too was unquestionably internal (Ghosh, 1991: 148). Gibbon thinks that the Roman Empire reached its ideal form in the period of late republic, in which the civilization reached a perfect equilibrium among its institutions by its geographical domination, democratic rule, militarist outlook, and religious scepticism. In the late empire the equilibrium spoiled by replacement of domination with submergence, democracy with despotism, militarism with pacifism, and scepticism with superstition (Gruman, 1960: 82-85). According to Gibbon, after these internal developments, even a total annihilation of all the barbarian conquerors threatening the empire externally would not rescue the empire from a total destruction (Ghosh, 1991: 148). As it is mentioned before, all the components of this process which, according to Gibbon's idea, led the empire to collapse and constituted his negative picture of Byzantine civilization can be examined under two main titles.

Gibbon's Byzantium as an Eastern-Style Despotism

Abovementioned transformation which, according to Gibbon, led the empire to decline starts to infect the Roman Empire under reigns of Diocletian (r. 284-305) and Constantine I (r. 324-337) who are with almost no exception accepted as founding fathers of the Byzantine Empire by the scholars. Four processes which orientalised Rome and turned the empire into a despotic rule can be extracted from narration of Gibbon. These are political and administrative corruption, change in human manners, intellectual decline, and ceasing of military virtues among the Romans. Political and administrative corruption begins with Constantine I, when he "divided whatever is united", in other words, when he split institutions of the Roman state into smaller units for the purpose of making them more obedient (Gibbon, 1940a: 540). Under conditions of "civil and religious slavery" human manners of the Romans were altered and they ceased to favour honour and independence over their mere survival (Gibbon, 1940a: 381, 514). Suppression of the tyrants resulted with a visible decline in all fields of intellectual activity which manifested in absence of great masters in any discipline of study and lack of creativity in architecture, painting, sculpture, poetry and history (Gibbon, 1940a: 339-340). Lastly, replacement of the republic's dutiful citizen army with barbarian military units and "effeminate troops of Asia" extinguished military virtues of the Romans (Gibbon, 1940a: 541, 580, 953)

For Gibbon who admired republican era as the golden age of Rome, despotism starts growing just after this period. Augustus (r. 27 B.C.- 14 A.D.) who disfigured democratic forms is the first ring of the chain of despotism. Then, Septimus Severus (r. 193-211) who disdained the democratic government and disturbed the administration by giving praetorian prefects supreme authority over the city moves the process forward. By Diocletian, who nourished the despotism even more by introducing the Asiatic pomp and heavy taxation to support it, the last ring is added to the chain which was to drive the empire to the inevitable destruction (Baker, 1980: 35). Although reign of Augustus' is a period in which growth of despotism is accelerated in Rome for Gibbon, he believes that rulers of this era were still subjected to laws "sanctified" by the senate. However, under the rule of Diocletian "the great council of nation" was replaced by ministers of emperors and the people lost all their touch with the control of legislative and executive powers of the emperors becoming slaves who were desperately subjected to will of their "Dominus" (Gibbon, 1940a: 329-330). While Diocletian was practically severing all ties of the senate and the People with political power, he also destroyed the symbolic language of equality by introducing "stately magnificence of the Persian court" to Rome. As evidence for this claim Gibbon mentions replacement of humble purple imperial robe with eastern fashion diadems, ornaments, gems, and silk and golden clothes (Gibbon, 1940a: 331). According to Gibbon, as the ancient dignities like consuls who were supposed to represent will of people distanced from the actual power, they started to focus on enjoying their privileges for their duties are now reduced in number as their authority decreased. By these changes in administration, the process of putting the Romans under the yoke of servitude was completed (Gibbon, 1940a: 525).

The reign of Constantine I was a period in which thing were getting only worse for Gibbon's mind. The Roman administration further corrupted by "fall of the law", which was a "noble art had once preserved as the sacred inheritance of the patricians", "in hands of freed men and plebeians" who were "cunning rather than skilled and exercised a sordid and pernicious trade" (Gibbon, 1940a: 536). Furthermore, Constantine I damages the purity of administration even more by giving legal sanction to the ecclesiastical order, and bestowing honours of consulship on the "barbarians" (Gibbon, 1940a: 538-543).

Following just after the reign of Constantine I, another factor completing picture of Byzantium as an eastern-style despotism in Gibbon's mind appears in the Roman world, and this is participation of eunuchs who were "abhorred as monstrous retinue of an Egyptian Queen" and "unhappy beings, production of oriental jealousy and despotism" to familial life of the emperors and administration of state and military as "masters of arts of flattery and intrigue" (Gibbon, 1940a: 598-599).

According to Gibbon, in addition to the merits inflicted on administration of the empire by aforementioned transformation into an eastern-style despotism, human values of the Roman people were also infected from it. The Asiatic pomp and pride adopted by Diocletian add an air of softness and effeminacy in personality of Constantine I and under reigns of him and his successors Roman virtues like simplicity modesty, freedom, and living an honourable and independent life replaced with eastern vanity as Roman people lived under despotic rulers who practiced their power arbitrarily being surrounded with "titled slaves" and glorified by solemn ceremonies like a divinity (Gibbon, 1940a: 341, 381, 521-522, 562).

Under eastern-style Byzantine despotism, which "had proved very unfavourable to genius and even to learning", intellectual productivity and artistic capacity of the Roman Empire were also weakened severely in the eyes of Gibbon (Gibbon, 1940a: 339). State of painting and sculpture is in decay, architecture is "directed by a few general and even mechanic

rules”, in faculties of law and physics no celebrated masters appear, “the voice of poetry is silent”, and “history is reduced to a dry and confused abridgments”. Arts, losing their liberal spirit survive only in the pay service of the emperors “who encouraged not any art except those which contributed to the gratification of their pride or defence of their power” (Gibbon, 1940a: 339-340). The triumphal arch of Constantine I, which still stands as a representative of this age’s art, is a “melancholic” proof for the decline in the arts and “a singular testimony of the meanest vanity” according to Gibbon. This monument, which was originally erected in the honour of emperor Trajan, was converted by some later changes to a monument dedicated to the victory of Constantine I. And this conversion is an evidence for Gibbon proving absence of any sculpture in the empire who might be capable of adorning a public monument (Gibbon, 1940a: 366).

Gibbon, who as a great admirer of military virtues does not hesitate to note in his journal that “the captain of the Hampshire grenadiers has not been useless to the historian of the Roman empire” although he was recruited in reserve units and has not been in the battle field for even a second during his three and a half years of military service (Oliver, 1971: 260), attributes a vital importance to the republican Roman military system of citizen army for the balance of military and civilian powers in the empire (Gruman, 1960: 81). Thus, changes in the military structure military of the Later Roman Empire are conceived by Gibbon as a process in which the Roman army got corrupted, barbarized, and orientalisized, and the Roman people got pacified and lost their military virtues as long as they got alienated from the military ranks. According to Gibbon, introducing a new military formation Constantine I starts the destruction process of the Roman army by dividing forces in to two main groups as palace troops and border troops. After this division, Gibbon claims, being a paid army and getting privileged over the rest of the imperial troops soldiers of the palace army started to enjoy vices of civil life spending their time in luxuries of baths and theatres for they were called to duty only in case of emergencies. This corruption results with transformation of the Roman forces in to an Asiatic monarch’s army as they lost their simplicity which was the distinguishing element of the Roman military forces in the ages of freedom and glory (Gibbon, 1940a: 538-540). The situation of the empire which was now depending on “effeminate troops of Asia” (Gibbon, 1940a: 580) gets more and more fatal as “degenerate” successors of Theodosius I (r.379-395) cease to appear in person at the lead of their armies (Gibbon, 1940a: 645) and “doubtful swords of Barbarians” who were integrated to the empire as *Foederati*, i.e., military allies, get more and more important for the defence of the empire (Gibbon, 1940a: 953). The ultimate result for Gibbon is “extinguishment of the military flame in the minds of the Romans” (Gibbon, 1940a: 953) who were once proudly assuming military duty as free citizens of the republic, but now are “timid and luxurious inhabitants of a declining empire” with no enthusiasm regarding military deeds unless they have hopes for profit or threatened by punishments (Gibbon, 1940a: 541). According to Gibbon, after these transformations the Roman administration starts to apply “weak and wicked maxims” to sustain its mere existence by organizing banquets “prepared with all the pomp and sensuality of the East” and eliminating its opponents in these occasions with intrigues and political assassinations which are “violating laws of nations and sacred rights of hospitality inhumanly” (Gibbon, 1940a: 890).

Gibbon’s Byzantium as a Christian Theocracy

Gibbon’s account of spread and practice of Christianity in the Later Roman Empire made him subject of severe criticism from his contemporaries who accused him of inaccuracy, disloyalty, dishonesty, carelessness, heterodoxy, bias, irrationality, or hyper-rationality (Noonkester, 1990: 409). Gibbon’s antagonism toward Christianity in the Later Roman Empire and even resulted with appearance of new censored editions of his book, from which passages

containing “irreligious and immoral tendencies” omitted in order to make the book appropriate for use of “families and young persons” (Kelly, 1997: 46), although Gibbon’s account of Christianity actually offers no more than a survey of the eighteenth century arguments against religion (Wootton, 1994: 99). All the components of Gibbon’s conflict with Christianity can be grouped under two main titles. Reaction to rise of rise of irrational thinking and superstition, and protestant discourse against institutionalized church and its tradition.

Gibbon describes the ancient world’s religious attitude as a state of harmony and toleration which made it possible that “Romans and Barbarians adored the same visible or invisible powers of the universe” and “even the most different and even hostile nations embraced or at least respected each other’s’ superstitions” (Gibbon, 1940a: 383). However, by its “narrow and unsocial spirit” deriving from Jewish religion, Christianity injects into this system of “love and harmony” notions unknown to the ancient world like “rigid sentiments” and a “spirit of bitterness” (Gibbon, 1940a: 383, 406). According to Gibbon, by the fear of committing to any sin, the Roman people started to avoid any kind of entertainment, left circuses and theatres, and even abandoned the friendships under the influence of Christianity (Gibbon, 1940a: 396). Furthermore, the Christians who were turned into “unfeeling candidates for heaven” by being injected with the same zeal and fear, isolated themselves from joys of any kind of taste, smell, profane harmony of sounds, and “the most finished products of human art” (Gibbon, 1940a: 413). Gibbon also claims that in addition to this decay in arts, Christianity also destroyed the philosophy by condemning teachings of “the wisest and most virtuous of pagans” on account of their “ignorance or disbelief of the divine truth” (Gibbon, 1940a: 406). As one may notice, Gibbon’s criticism is directed to social and intellectual implications of the rise and practice of Christianity, and it does not contain any judgement condemning matters of the Christian religion or show any sympathy directly related to religious doctrines of paganism. The same way of thinking can also be observed in Gibbon’s narration about Julian (r. 361-363) who was the first and the only pagan emperor of the Byzantine Empire, and credited by Gibbon the most among the all Byzantine emperors. Gibbon’s sympathy with Julian has nothing to do with the emperor’s fate in pagan belief. The actual reason that makes Julian the most beloved emperor of Gibbon is his perception of Julian as the all ancient wisdom and virtues incarnate in a single person. Julian is praised as a ruler in a “humane and philosophical temper” and whose ruling principles are directed to bring peace and happiness to his people (Gibbon, 1940a: 631-632).

Rest of Gibbon’s critiques about Christianity of the Later Roman Empire show an obvious parallelism with basic arguments of Protestant doctrine. He admires the early Christians and claims that the corruption was derived from the later development of the church (Gibbon, 1940a: 417, 441, 424). He dislikes institutionalized hierarchal church on account of separation between layman and clergy (Gibbon, 1940a: 657-658). He is biased against monastic life and condemns veneration of personal cults, saints, and relics (Gibbon, 1940b: 66). Gibbon’s criticism is severe about violation of secular life by the monarchs who takes advantage of institutionalized ecclesiastical order’s support and these views indicate influence of the Protestant point of view on Gibbon’s understanding of correct form of religion which according to his mind should not attempt to abolish unalienable rights of human nature (Gibbon, 1940a: 640-641).

When Gibbon mentions about the early Christians, he generally speaks positively and respectfully. He describes them as a group of people with an “admirable fervour” and he claims that they have virtues similar to virtues of the first Romans (Gibbon, 1940a: 414, 474). However, beliefs of the first Christians lose their “native purity” in the course of the following centuries and come into contact with “error and corruption” (Gibbon, 1940a: 382-383). By the

end of the third century, particularly under reign of Diocletian the church starts to lose its internal purity as well (Gibbon, 1940a: 441). The church is now “in hands less pure than those of the apostles” and new members of the church who replaced former Christians, for whom business and pleasures of the world were meaningless, were eager to get their share of executive and arbitrary power and large properties hold by the church. This process, according to Gibbon, concludes with expansion of Episcopal authority “over this and over another world”, and as members of this hierarchy get both spiritually and economically more powerful, distinction of laity and clergy emerged which had been unknown to Greeks and Romans (Gibbon, 1940a: 417-424).

Gibbon believes that the church got even more corrupted by emergence of monks and foundation of monastic orders. He considers the monks as hypocritical traders pretending as the only instrument of charity and promoting themselves as the steward of the poor on the one hand, and consuming wealth of the nation by receiving lavish alms and recommending expensive visits to the holy places on the other (Gibbon, 1940a: 865).

“Pure and perfect simplicity of the Christian model” had also been corrupted “in the long period of twelve hundred years which elapsed between reign of Constantine I and the Reformation of Luther” by introduction of worship of saints and relics which Gibbon considers as a popular mythology intended to restore the reign of polytheism (Gibbon, 1940b: 66-69).

Lastly, Gibbon exposes his reaction to violation of secular rule by monarchs who benefit from their control over the ecclesiastical organ and its support. His criticism is explicit especially in his narration on Constantine I who, according to Gibbon, provided future tyrants with a universal model of abusing religion and undermining the foundations of moral virtue (Gibbon, 1940a: 654). Gibbon claims that Constantine I converted to Christianity for purely political reasons and his real intention was to arm himself with an ecclesiastical sword assuming the role of the protector of Christianity (Gibbon, 1940a: 650). So, he and his successors assumed leadership in ecclesiastical matters of Christianity as secular arm of the church and took economic and political advantages by confiscating private properties on account of paganism or heresy and expand the borders of the empire relying on the religious connections (Gibbon, 1940a: 547, 887).

Although Gibbon’s faith was described by scholars in various ways as an atheist, a deist, or a detached Christian and his conversion from Protestantism to Catholicism and his re-conversion to Protestantism blurred the picture of his religious attitude, it is difficult to place him among atheists and extreme sceptics who may question validity of Christian doctrine (Young, 2000: 179). Gibbon’s narration on Byzantine Christianity is actually a reflection of a man of the Enlightenment’s grief causing from decay of philosophic rationalism. For all Anglo-French Enlightenment men, decay of philosophic rationalism also meant fall of the ancient politics that they imagined as their place of origin. His criticism of Byzantine Christianity can also be taken as a reaction of a critical post-Reformation era Christian against corruption of religion by institutionalized church and temporal interests of former monarchs (Pocock, 1977: 289).

Conclusion

After later phase of the Enlightenment, in the nineteenth century, by the influence of historians like Leopold von Ranke and Theodor Mommsen who dispelled the legend of a thousand years of decline, the Byzantine studies rapidly flourished in leading countries of Europe. Works of Karl Krumbacher (1856-1909) in Germany, V. G. Vasiljevski (1838-1899) in Russia, and J B. Bury (1861-1927) in England stimulated the Byzantine studies.

Beginning of the twentieth century witnessed development of the discipline in Balkan countries like Greece, Bulgaria, Yugoslavia, and Romania most of which considered Byzantine history as a part of their own national past. From the end of the World War II to the present day, by an increasing number of academic journals and particular contributions from people and countries which had special links with the Byzantine Empire such as Italians, Persians, Arabs, Turks, and South Slavs the discipline achieved to base itself on a firm ground enriched by a considerable number of research centres and numerous periodicals totally devoted to the Byzantine studies or other journals adding more and more topics related to Byzantium in to their scope (Ostrogorsky, 1969: 6-21).

If one revisits major critiques of Gibbon related to Byzantium with a comparative approach under the light of contemporary scholarship in order to see what are the main shifts in the perspectives of scholar dealing with the Later Roman Empire, may come to the conclusion that the actual changes derive from a developing awareness of the scholars about the plurality of the truth provided by the sources and a growing emphasize on the changes the Byzantine civilization had been through in the course of its one millennium long history. For example, while Gibbon was constructing his narration about time and deeds of Constantine I, he totally relies on account of Zozimus, who was a pagan and naturally critical toward the Christians' champion Constantine I and he does not give any room for accounts of other contemporaries of Constantine I like Eusebius who would offer a more credible picture of the emperor (Jordan, 1969: 76-77). Similarly, while he was describing conversion of Constantine I as an act of political opportunism, he actually picks up the narration he likes. Contemporary scholarship, on the other hand, is tended to give a full account of possible explanations about the conversion provided by a variety of sources (Jones, 1948: 79-102; Bleckmann, 2006: 14-29). Gibbon's narration about Christian intolerance towards pagans also bears such a defect. Although it is true that pagans were put through some certain persecutions in the fourth century, there are also accounts narrating that in the same century pagan temples survived in most of the major cities of the empire and these were visited not only by pagans but also by the Christians (Brown, 1971: 103). Gibbon's image of Byzantine emperors as absolute rulers providing a universal model to all monarchs, is also challenged by contemporary scholarship on the bases of absence of any constitutional security for reign of any ruler in Byzantium and openness of the Byzantine throne to everyone regardless of noble birth, wealth, or personal background, which limited the rulers' freedom of arbitrary act for they were obliged to sustain a continuous consent of clergy, people, and army to secure their position (Kazhdan & Constable, 1982: 144-145).

Some of the characteristics Gibbon attributed to Byzantium like active participation of eunuchs to politics, apathy toward the classical culture, decay of military virtues, leadership of emperors in ecclesiastical affairs, and low level of socialization, causing from religious fear and collapse of public life, can be considered as valid considerations only to a certain degree. Gibbon fails to notice changes in these characteristics in the course of Byzantine history. Eunuchs, for example, after holding some certain power until the eleventh and twelfth centuries, were totally excluded from power (Kazhdan & Epstein, 1985: 67-70). It is also correct that intellectual activities related to the ancient classics and higher education based on models of ancient culture almost came to an end during some periods of Byzantine history, after the crisis caused by the first Islamic conquest in particular. However, the eighth and ninth centuries witness re-emergence of an effort in Byzantium to study, preserve and reproduce the Greek classics (Mango, 2002: 214-217). Moreover, after the eleventh and twelfth centuries the interest in classics goes further and Byzantines start to investigate the classics with a critical eye, and they even adopt the inheritance of the ancient culture as their own starting to call themselves

Greeks, a term they formerly despised as a synonym for a pagan or an idolater (Kazhdan & Epstein, 1985: 133-166). Military virtues, for which Gibbon claims that Byzantines always had a distaste, also get popular and credible in Byzantine culture in the same period of the eleventh and twelfth centuries. As military aristocracy becomes more and more important for political life of the empire in these centuries, their values also get culturally predominant. As a result, military virtues and symbols find more room in visual and literary arts of the period, and even western style chivalric tournaments become a favourite spectacle of Byzantine court culture (Kazhdan & Epstein, 1985: 15, 18-19). Control of Byzantine emperors over the church, a notion termed as *Caesaropapism*, is also an aspect of the Byzantine Empire which was weakened after the sixth century (Geanakoplos, 1966a: 55-84). Especially after the iconoclastic controversies (730-787, 814-842), as a result of which Byzantine emperors learned that they “could not permanently force upon their people a theology that the people disliked” notion of *Caesaropapism* almost totally disappears (Runciman, 1979: 76). Some scholars of Byzantine ecclesiastical history draw attention to the fact that between the eight and eleventh centuries the relationship between secular and ecclesiastical authorities follows quite a different path, and some patriarchs even claim that their authority is greater than the emperors’, because while the priests have authority over immortal souls of the believers, the rulers only have authority over their temporal and corruptible bodies (Dagron, 2003: 223-248). Lastly, it can be said that compared to public life of the ancient Roman and Greek societies, Byzantine society sustained rather an unsocial life limited to nuclear family for a significant period of time being afraid of the evil embedded in social interactions as Gibbon thought. However, this also changes by the thirteenth century and Byzantines society starts to adopt a new, social, and rather worldly pattern of behaviour (Kazhdan & Constable, 1982: 26-27).

After all, in spite of all the defects deriving from the perspective of Gibbon, his *Decline and Fall* is still a respected and frequently referred work in the field of Byzantine studies. Especially Gibbon’s intense concern for factual truth and precise chronology makes his work a great encyclopaedic source offering to readers a gigantic bulk of information about Byzantine history, even the perspective it offers is no more accepted as valid (Ghosh, 1991: 132). Furthermore, his account of Byzantine history, despite all his biases, is welcomed as a pioneering work which filled a gap in the eighteenth century historiography caused from absence of any theologian well equipped in history writing and of any historians having enough qualities in theology (Young, 2000: 195). Gibbon’s work as a genuine ecclesiastical history also outlives the eighteenth century and it is still considered as a valuable account of religious developments in Byzantium (Ostrogorsky, 1969: 5). For these qualities mentioned above Gibbon’s *Decline and Fall*, though it has always been problematic since its publication, is still ranked among masterpieces of history writing and its author is still being named among the greatest Byzantinists by contemporary scholars (Geanakoplos, 1966b: 170; Treadgold, 1997, xvii).

As mentioned above, many aspects of Gibbon’s image of Byzantium were challenged and still continue being so by many contemporary researchers. His judgemental and incriminating attitude toward some historical figures like Constantine I or his too obvious sympathy towards some other figures like Emperor Julian can be considered as a violation of scholarly neutrality by standards of today. His attribution of derogatory meanings to terms like effeminacy, Oriental, or Asiatic can be disturbing or even shocking with regard to contemporary concerns of political correctness. However, all these qualities which can be considered as shortcomings at first sight can also be taken as invaluable materials for history of history writing that reveal how political, religious or even personal affiliations have been shaping approaches and methods of historians throughout centuries in many fields of studies including Roman and Byzantine.

When it is taken into consideration that how Britain was actually peripheral for the ancient Roman world, Gibbon's deep self-identification with the Romans as an Englishman and his strong distaste of anything Byzantine, i.e. anti-Roman, provide an explicit demonstration of how Roman identity is deeply rooted in European culture and why Byzantine history was neglected for too long as its antithesis.

Despite all the problematic aspects of it, Gibbon's *Decline and Fall* is still read, enjoyed, republished and reargued thanks to its informative value, its grandeur, and mastery of its author. It is also still so popular for it meets a need shared by both scholars and general readers. The need it meets is the need for authoritative and comprehensive narratives that are lately considered as old-fashioned, outdated, and overshadowed by popularity of micro history, analytical studies, or collective books consisting of chapters written by authors specialized in a single field of study. The narratives provide the reader with a materialized picture of events and personas. The picture provided by them may not necessarily be correct or complete, yet it can meet the need for a base on which many alterations, additions and corrections can be made via more advanced and specialized studies. In the field of Byzantine studies, whether it be for educational or scholarly purposes, Gibbon's *Decline and Fall* is still one of the best options to meet the need for a comprehensive narrative, a need otherwise to be met by no other means better than items of popular culture such as movies, TV series, documentaries or historical fictions.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

- Baker, S. (1979-1980). Evil, primitivism, and progress in Gibbon's 'Decline and Fall'. *Modern Language Studies*, 10(1), 32-42.
- Bleckmann, B. (2006). Sources for the history of Constantine. In N. Lenski (Ed.), *The Cambridge Companion to The Age of Constantine* (pp. 14-32), Cambridge University Press.
- Brown, P. (1971). *The world of late antiquity*. Harcourt Brace Jovanovic Inc.
- Browning, R. (1992). *The Byzantine Empire*. The Catholic University of America Press.
- Dagron, G. (2003). *Emperor and priest: The imperial office in Byzantium*. Cambridge University Press.
- Geanakoplos, D. J. (1966a). *Byzantine east and Latin west: Two worlds of Christendom in middle ages and Renaissance*. Blackwell.
- Geanakoplos, D. J. (1966b). Edward Gibbon and Byzantine ecclesiastical history. *Church History*, 35(2), 170-185.
- Ghosh, P. R. (1991). Gibbon observed. *The Journal of Roman Studies*, (81), 132-156.
- Gibbon, E. (1940). *The decline and fall of the Roman Empire*. 1-2, The Modern Library.
- Gruman, G. J. (1960). 'Balance' and 'excess' as Gibbon's explanation of the decline and fall. *History and Theory*, 1(1), 75-85.
- Harris, J. (2005). Introduction. In J. Harris (Ed.), *Palgrave Advances in Byzantine History* (pp. 1-6), Palgrave Macmillan.

- Jones, A. H. M. (1948). *Constantine and the conversion of Europe*. Hodder & Stoughton Limited.
- Jordan, D. P. (1969). Gibbon's 'Age of Constantine' and the fall of Rome. *History and Theory*, 8(1), 71-96.
- Kazhdan, A. & Constable, G. (1982). *People and power in Byzantium: An introduction to modern Byzantine studies*. Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies.
- Kazhdan, A. & Epstein, A. W. (1985). *Change in Byzantine culture in the eleventh and twelfth centuries*. University of California Press.
- Kelly, C. (1997). A grand tour: Reading Edward Gibbon's 'Decline and Fall'. *Greece & Rome*, 44(1), 39-58.
- Machin, W. J. (1939). Gibbon's debt to contemporary scholarship. *The Review of English Studies*, 15(57), 84-88.
- Mango, C. (2002). The revival of learning. In C. Mango (Ed.), *The Oxford History of Byzantium* (pp. 214-229), Oxford University Press.
- Noonkester, M. C. (1990). Gibbon and the clergy: Private virtues, public vices. *The Harvard Theological Review*, 83(4), 399-414.
- Oliver, D. M. (1971). The character of an historian: Edward Gibbon. *ELH*, 38(2), 254-273.
- Ostrogorsky, G. (1969). *History of the Byzantine state*. Rutgers University Press.
- Pocock, J. G. A. (1977). Gibbon's Decline and Fall and world view of the late Enlightenment. *Eighteenth-Century Studies*, 10(3), 287-303.
- Runciman, S. (1979). *Byzantine theocracy*. Cambridge University Press.
- Treadgold, W. (1997). *A History of the Byzantine state and society*. Stanford University Press.
- Wootton, D. (1994). Narrative, irony, and faith in Gibbon's Decline and Fall. *History and Theory*, 33(4), 77-105.
- Young, B. W. (2000). Religious history and the eighteenth-century historian. *The Historical Journal*, 43(3), 849-868.

EPIC CULTURE IN TURKMEN LITERATURE

 Emrah YILMAZ*

ABSTRACT

Turkmens; with its rich oral cultural products, strong national ties and dynamic lifestyle, it forms an important part of the Turkish cultural circle. In various sources, there is information that the epic is composed of poetry or parable genres, with the mention that it is based on the literary reworking of prose genres such as tales, legends, and narrations, and that it is written as a mixture of verse and prose in literatures based on the Turkish language. In this respect, the concept of epic is considered as an important part of the literary heritage, social memory, written and oral tradition, although it is considered within the category of “parable” in folk literature in Turkmen culture. In this tradition, under the title of “dessan”, the concept of the term is quite broad compared to other traditions and Turkish literature, since many topics related to social life are covered besides the themes of heroism, love, religion, history and music. In this study, the nature of the concept of epic, which has an important place in the literary tradition of Turkmenistan, the performers, the musical instruments used, the schools of bahshilik and the ways of epic are emphasized.

Key Words: Turkmen epic tradition, epic performers, bahshilik schools

Türkmen Literatüründe Destan Kültürü

ÖZET

Türkmenler; zengin sözlü kültür ürünleri, güçlü millî bağları ve dinamik yaşam tarzı ile Türk kültür dairesinin önemli bir parçasını oluşturur. Muhtelif kaynaklarda destanın genellikle masal, efsane, rivayet gibi mensur türlerin edebî açıdan yeniden işlenmesi esasında ortaya çıktığından bahisle şiir ya da kıssa türlerinden teşekkül ettiği, Türk diline dayalı edebiyatlarda da manzum ve mensur karışık olarak yazıldığı bilgisi yer alır. Bu bakımdan destan mefhumu, Türkmen kültüründe halk edebiyatının “kıssa” kategorisi içerisinde ele alınmakla birlikte edebî mirasın, toplumsal hafızanın, yazılı ve sözlü geleneğin mühim bir parçası olarak idrak edilmektedir. Bu gelenekte “dessan” başlığı altında kahramanlık, aşk, din, tarih ve müzik temalarının yanında sosyal hayata dair pek çok konu işlendiği için terimin kavram alanı, diğer geleneklere ve Türkiye literatürüne göre oldukça geniştir. Bu çalışmada Türkmenistan edebî geleneğinde önemli bir yer tutan destan kavramının mahiyeti, icracılar, kullanılan müzik aletleri, bahşılık mektepleri ve destancılık yolları gibi konular üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkmen destan geleneği, destan icracıları, bahşılık mektepleri

---

* PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Letters Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Ankara / TURKEY, emraylmz@gmail.com

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atf: Yılmaz, E. (2023). Epic culture in Turkmen literature. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 24(44), 109-117.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1167120>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 26 August / Ağustos 2022

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 14 September / Eylül 2022

Introduction

1. The Nature of the Concept of Epic in Turkmens

Considering the spread areas of the epic in the Dictionary of Classical Turkmen Literature (Ahallı & Meredov, 1988: 106); A general definition has been made as *the epic genre in the literature and folklore of the peoples of the Near and Middle East and Southwest Asia*. In the Annotated Dictionary of Turkmen Turkish (Kıyasova et al., 2016: 276); The concept of epic, which is defined as a literary genre peculiar to folk literature and classical literature, in which poetry and parable are mixed, themes of love and heroism are handled, of course, has a unique tradition. As a matter of fact, because of this epic tradition, epics; In general, it is similar in terms of language, style and fiction and presents a common framework to the reader.

When the concept of epic is examined within the Turkish literary tradition; It is assumed that it was transferred to divan literature and then to folk poetry and folk language under the influence of Iran (Elçin, 1988: 34). Epic is a type of verse that is performed by the minstrel by narrating a case, an object or a concept that is worth making an epic without subject limitation, and depending on the attitude of the lover to narrate the subject he deals with in the oral culture environment, accompanied by traditional minstrel moods (Çobanoğlu, 2000: 3). In Banarlı's words, the epic is "a folk literature product rooted in history and inspired by history" (1971: 2). Therefore, the epic is considered as one of the oldest folk literature products that emerged in the form of verse after the legends, which are considered to be works that did not gain a full aesthetic identity in the life of a tribe, nation or nation (Elçin, 1986: 72). These anonymous products, which are based on oral tradition, are handled as long, didactic stories formed around the epic and real lives of "hero-wise" personalities who hold the will of the society in their hands in time and space.

To meet the concept of epic, the upper terms *dessan* [dessa:n] and *epos* are used in Modern Turkmen Turkish. Baymuhammet Atalıyeviç Garriyev (Erdem, 2002: 1422) states that the word *dessan* in Turkmens is used in two different senses to express a literary genre in a broader perspective, as well as being used in a narrow framework as in the dictionary, in the name of "an event, historical case, story, poem". According to the Turkmen folklorist Hocamırat Goçmıradov (2010: 144), who maintains similar views on the use of epic in the broad and narrow sense; In its broad sense, it includes heroic narratives, that is, *epos*, while in its narrow sense it covers the subjects of love and social life.

Therefore, in the Turkmen epic tradition, some narrations are called "epos" and some are called "dessan". This situation inevitably affects the definition of epic in Turkmenistan. Seyit Garriyev says that the word "dessan" in Turkmenistan means *the oral and written works of the past, which have a plot, written in verse and prose* (Şahin, 2010: 58-59). According to him, in these works, which are also called "folk epic", the obstacles that boys and girls who love each other face in order to reunite, and overcoming these obstacles and reaching their goals are told. Also, according to Garriyev, "folk epic" was formed later than *epos*. With this view, Garriyev brings the term "dessan" closer to the "folk tale" in Turkey and uses the term only to refer to stories about love. Babış Mammedyazov supports Seyit Garriyev's understanding of "dessan" and expresses the heroic narratives with "epos" and the love narratives with the term "dessan". As Şahin pointed out, since the lexical meaning of the term epic in Turkmen tradition is different, it gives rise to various definitions.

Naciye Ata Yıldız (2015: 74), who draws attention to the scope of the concepts of *epic* (*dessan*) and *epos*, states that unlike other traditions, there are no terms such as *lirio-epos/gashıgtık epos* in the Turkmen tradition, the term *dessan* is more inclusive, and epics with love and social themes cannot be called *epos*. For this reason, he is of the opinion that the area

covered by the term *dessan* is wider than *epos*. To summarize, the term *liro-epic* is used in Turkmen folk literature as opposed to “*liro-epos*” expressed in Kyrgyz, Kazakh, Bashkir, Tatar, and Uzbek written languages. *Epos* for heroic and voluminous works such as *Manas Epic*, *Gorogly/Koroglu Epic* in academic literature; It is seen that the terms *epope* or *epic* are frequently used to express both heroic texts and literary genre.

As stated above, there is a terminological difference arising from the scope of the concepts of *epic* (*dessan*) and *epos*, and this difference has been clarified by some researchers. In this context, Çobanoğlu (2013: 14-15) states that the concept of epic has a wide usage including folk tales, religious biographical stories and national epics. However, he says that it is appropriate to use the term *epic epic*, which consists of the words “epic” and “*destan*”, to distinguish the term *epic* from other terms and *epic destan* used in the Turkic world.

However, this naming will be insufficient in terms of describing epic subjects other than heroic epics, especially in Turkmen Turkish. Because contrary to popular belief, there is the term *liro-epic* in the Turkmen epic tradition and this term includes epics with love and social themes, which are considered under the concept of folk epics. On the other hand, the term proposed by Çobanoğlu does not have a usage to represent the epics of *bahshilik*.

In this context, Aman Kekilov (1979: 44) states that the Turkmen literature before the October Revolution consisted mainly of *lyric* and *lyric-epic* works. He adds that he means folk epics by the term “*liro-epic work*”, but that this expression will, of course, be insufficient to cover all folk epics.

Therefore, although Turkmen folk epics are basically included in the category of epic genres, it can be said that they are lyric-epic works because they contain lyric and drama elements.

2. Turkmen Epic Tradition

As Bekmiradov points out, the existence of three literary traditions (1987: 12-13) is mentioned in the history of Turkmen literature. The first one is the ***Bookish tradition***, in which works in the genre of “*gazel*” are mainly written with the influence of Arabic and Persian literature. This tradition, which is also called the *bookish style*, gained momentum with the pen of the classical period Turkmen poet Devletmehmet Azadi. The second is the ***Oghuznamechilik tradition***, which is based on the folk language and intensely “poetry” works. This tradition, also known as *Turkmen genealogy tradition*, takes its source from ancient national roots and folklore. This literary understanding was especially revived with the works of classical period Turkmen poets Nurmuhmet Andalip’s and Makhtumkuli Fraghi’s. The third is; it is the ***Epic tradition***, in which works written in a mixture of poetry and “parable”, in other words, in verse and prose, are given.

In addition to these traditions, it is necessary to mention the Mahtumkulu school, which brings literature closer to the language of the people and adopts a simple style that everyone can easily understand while preparing their works. As a matter of fact, his style and understanding of art dealt with the daily life of the people as a ***realistic literary tradition*** and had a serious impact on poets and writers after him. In this respect, Makhtumkuli’s poem “*Sevmişem Seni*” has the appearance of an anthology of epics and has undertaken an important function in reminding the realistic literary tradition and reflecting rational thought.

Undoubtedly, Nurmuhmet Andalip is the most important representative of the epic tradition in Turkmen literature, in which epics with heroic themes stand out. The three traditions mentioned also show epistemic conformity with the long-known periods of *formation* (core), *spread* and *compilation* of epics.

In Bekmiradov's opinion (1987: 14), the epic tradition has been shaped by feeding from two main branches (the traditions of the Oghuz and Kipchak Turks) and has survived to the present day. While the *Kipchak epic tradition* was based on *oral literature*, the *Oghuz epic tradition* was built on *written literature*. It is seen that the works in the Oghuz epic understanding were written with two basic methods. The works written in the masnavi verse form are considered in the *classical method* category, while the works written in the poetry type are evaluated in the *folk method* category.

Among the epic poets, Nurmuhamet Andalip is one of the most mentioned Classical Turkmen Literature representatives. Andalip, who is also very busy with translation activities, benefiting from both Turkmen folk oral tradition and written literature, as well as epics such as *Leyli-Mecnun*, *Yusup-Züleyha*, *Zeynelarap*, *Babarövşen*, such as *Oghuznama*, *Sagdi Vakgas*, *Melike-Mährinigär*, *Nesimi*, and *Kıssayı-Þirgun*. He also produced various works. In addition to this, Begmirat Gerey (2011: 24) lists Andalip's translated epics in his paper called "Andalip and Oghuznama" as follows: *Maksatnama*, *Dört Peri*, *Mürze Hemdem*.

To summarize the subject; Turkmen literary epic tradition after Nurmuhamet Andalip, in chronological order, besides the distinguished names of the classical period such as *Abdulla Şabende*, *Şeydayı*, *Gurbanalı Magrupı*, *Mirat Talibi*, *Övezmuhammet Bahri*, *Mollamurat Horezmi*, *Mollanepes*, *Seyitnazar Seydi*, *Misgingılıç* and known as *Mollamurt*, *Allahveren Hocaniyaz* (died 1930), one of the representatives of the modern period, continued.

Although there are many classification attempts, Seyit Garriyev first collects Turkmen epics under three main headings according to their mazmuna, idea and subject (1982, from Nuraliyev, 1991). Afterwards, it deals with Turkmen epics in six sub-categories with a thematic classification (Garriyev, 1982: 38-54):

- 1- Realistic love epics: *Leyli-Mecnun*, *Zöhre-Tahir*.
- 2- Fantastic love epics: *Seypelmelek-Methalcemal*, *Gül-Senuber*.
- 3- Heroic epics
  - a. Epics of love and heroism: *Gül-Bilbil*.
  - b. War epics: *Yusup-Ahmet*, *Alı Beg-Balı Beg*, *Hocamberdi Han*.
- 4- Realist epics
  - a. Historical heroic epics: *Dövletyar* (Magrupı), *Batır Nepes* (Misgingılıç), (The epics of Muhammad Rahim and Dovan).
  - b. Biographical epics: *Goşa Pudagım* (Seydi), *Dervüş Bahrı* (Basrı), *Talıbı-Sahıpcemal* (Talıbı).
  - c. Epics on love and social: *Emir-Zerli* (Molla Murt).
- 5- Religious epics
  - a. Love epics about religion: *Yusup-Züleyha*.
  - b. Religious-legendary epics: *Baba Röşen*, *Zeynel Arap*, *İbrahim Edhem*.
- 6- Translated epics: *Murze Hemdem* translated from Persian by Andalip.

According to Aman Kekilov, most of the Turkmen folk epics emerged on the basis of reworking folk tales. As an example, he states that it would be sufficient to compare the tale "Mämmetjan", which is famous among Turkmens, and *Hüyrlukga-Hemra*, one of the Turkmen folk epics whose author is unknown. He states that this situation is also in question for epics such as *Zöhre-Tahir* Epic, whose author is known (Mollanepes), even though it is known as a story in our country. (Ilyasova, 2018: 8). Kekilov gives the following information about the nature of Turkmen epics (Goçmiradov, 2010: 145):

- 1- Almost all Turkmen epics have emerged on the basis of fairy tales and legends.
- 2- In the narrative, the story and the poem are used alternately and the narrative language is close to the folk language.
- 3- The compositional structure of the epics, the description of the heroes and their qualities are also close to each other.
- 4- The characters and actions of the heroes are given ready for the reader rather than the inferences about the events.
- 5- The beginnings and endings of the events in the epics are similar.
- 6- At the end of the events in the epic, justice is favored and exalted.

3. Turkmen Epic Performers and Musical Instruments

In the Turkish cultural basin, it is seen that the artists who sing epics are generally given names such as *bahşı*, *bagşı*, *baksı*, *destancı*, *ozan*, *şair*, *akın*, *ahun*, *jırav*, *halıpa*, *sazçı*, *gayçı*, *olonghohut*, *cırçı*, *sanavçı*, *sazanda*, *kıssahan*, *yüzbaşı*. The use of “bahşı”, one of the mentioned concepts, apart from the term meanings, is also noteworthy.

According to Talat Tekin, the word *bahşı*, which means *Buddhist monk, teacher*, is a borrowed word from Chinese to Old Turkish. Tekin (2003: 230) states that this word, whose modern Chinese is *bo-shi*, is thought to be the Old Chinese form *pāk-si*, that it is widely used in Uyghur Turkish meaning *khoja, teacher*, and that it has also undergone a meaning change when used together with the Old Turkish word *otaçı*, meaning *doctor*, “baksı” means in Kazakh Turkish *shaman, magician*. “Bakshi” means *doctor, shaman* in Kyrgyz Turkish, “bagşı” same word containing the meaning of *bard, ashik, epic teller, storyteller* in Turkmen Turkish, *clerks and calligraphers who know and use the Uyghur script* in the Ottoman palace are called “bahşı”.

According to the Turkmen epic understanding; the epics, which are thought to be epic works in which an entire event is expressed in the form of prose and poetry, are sung by *gürriñçi*, *şahandaz* and especially *dessançı bagşılar* (epic tellings) from among the people, as well as *kıssahan*'s (qisahan) (Otdıyev & Atdayeva, 2010: 13).

There are written copies of both folk epics and epics with author compiled from bahshis or from the people's mouth. In the copies compiled from the bahshis, the anecdote (prose) and poetry (folk song) sections are given together. However, the copies compiled from the mouth of the people are only anecdotes. Therefore, the copies compiled from the mouth of the people are not performed by the bahshis, but by the *qisahans*.

In the Turkmen epic tradition, bahshis singing folk songs or just telling epics accompanied by musical instruments called *dutar*, *gıcak*, *gopuz*, *gargı tüydük*, *goşa gargı tüydük*, *dilli tüydük*, *goşa/iki dilli tüydük*, *rubab*, *tar*; due to the richness of their repertoire and the bahşı schools to which they belong, they differ from each other in the performance of epics. Considering other differences, it is seen that various terms are used for epic narrators in addition to bahshis in epic terminology.

It is possible to collect the Turkmen bahshi art under two main concepts called *dessançı* and *tirmeçi* (Gurbanova & Yakubova, 2012: 98). In this context, masters who train bahshis materially and spiritually are called *halıpa bagşı* (the master bahshi), and the term *dessançı bagşı* (the epic teller) is used to distinguish those who tell epics from those who sing folk songs. Those who perform folk songs or folk songs in the epic and eposta with the accompaniment of musical instruments, and those who read the poems in the text of the epic are called *tirmeçi bahshi* (tirmeçi bagşı) so that means compiler/performer bahshi; those who, after telling the

“story” part of the epic, perform the parts in the form of “poetry” as folk songs are called *dessançı* (Gıyasova et al., 2016: 276).

However, those who can't play the instrument themselves but sing along with the “tüydük” instrument played by someone else are called *yanamachi* (Gurbanova & Yakubova, 2012: 96); those who utter the stories or narrations in their repertoire or write literary texts are called *kıssaçı/kıssahan* (qisahan); generally, those who tell love and lyric epics are called *dessançı şahır* (epic telling poet). As mentioned above, when it comes to epic poets, Nurmuhamet Andalip, one of the most powerful representatives of Classical Turkmen Literature, is among the first names that come to mind. Andalip has brought many works to this rich cultural atlas by benefiting from both Turkmen folk oral tradition and written literature.

4. Bahshilik Schools and Epic Ways (Epic Execution Styles)

In addition to the richness of the repertory and musical techniques of the bahshis, another factor that was effective in the emergence of different “bahshilik schools” or “epic ways” in the Turkmen epic understanding is the nomadic lifestyle (Otdıyev & Atdayeva, 2010: 18). Accordingly, the art of bahshilik on the basis of scattered Turkmen tribes (crew) developed and shaped through various *ways (styles)*, like springs fed from the same source.

Melek Erdem classifies the *Turkmen bahshilik schools* as follows, taking into account the places where the tradition of bahshih is concentrated (1997: 280-284):

1. Dashhovuz School
2. Charcev School
3. Mangishlak School
4. Ashgabat School
5. Merv School

When we look at the literature on the subject, it is seen that regional names such as *Ahal, Mari, Dashhovuz, Lebap, Balkan* are used as a criterion in classifying the “bahshilik ways”.

There are various approaches to the number and nomenclature of bahshish ways in Turkmenistan using different criteria. While some sources give a classification based on stature, others are based on the region. According to the information provided by S. Z. Kominek, Turkmen bahshis were collected in eight “ways” (epic execution styles) (2005, from Şahin, 2010):

- 1- Yomut-Goklen epic style
- 2- Chovdur epic style
- 3- Ata epic style
- 4- Ärsari epic style
- 5- Salir-Sarik epic style
- 6- Ahal-Teke epic style
- 7- Damana epic style
- 8- Kazanjik epic style.

Although there is a tradition of poetry in all of these ways, there is no tradition of epic in the schools of Ahal-Teke, Kazancık, Ata, Ärsarı (Yıldız, 2015: 77). The existence of three types of sound effects draws attention in the formation of Turkmen bahshi ways and in distinguishing bahshis in terms of execution: “cukguldamak”, “hülemek” and “hümlemek”. The

aforementioned sound effects are considered an important criterion in revealing the regional identity of the bahs as well as revealing the performance styles (Taylor & Smith, 2011: 35).

However, it is extremely new and remarkable in terms of Turkmen folklore studies that “epic paths” (epic style) are categorized independently of “bahshilik paths” in the list prepared by Annagurban Asirov within the scope of Intangible Cultural Heritage in 2013 to be submitted to UNESCO.

Results

There are many epic definitions made by epic researchers; it is known that anonymous works written in various forms, in which the adventures of a nation are expressed by combining them around a hero, or after a great event called “epic core” in general, are called epics.

Although it has been stated that the concept of “destan” (epic) in Turkish literature has a wide usage including folk tales, biographical religious stories and national epics and that the term “epik destan” will meet the concept of epic in other Turkish dialects (Çobanoğlu, 2003: 14), in fact, it should be noted that this concept is quite inadequate in describing the scope of love, gardening and other epics on social issues. As a matter of fact, it is not possible to discuss an epic that directly deals with the Turkmen tradition of bahshilik, such as the epic of Necep Oglan, under the title of “epik destan”.

The meaning of the concept of “*dessan*” in the Turkmen literary understanding is wider than the concepts such as *epos*, *epopee*, *epic*, *heroic* borrowed from Western literature in terms of scope and differs from other Turkish communities. In this respect, the term “*liro-epic*” is used in Turkmen folk literature as opposed to the term “*liro-epos*” expressed in Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, Bashkir and Tatar written languages.

For example, while the term *epos* is applied to express the heroic and voluminous works such as the Gorogli Epic or the Manas Epic, the terms *epope* or *epic* are used to express both *the heroic texts* and *the literary genre*. The concept of “*dessan*”, on the other hand, is used as a “roof concept” that includes all these narratives, that is, both *heroic issues* and *other topics related to social life*.

It is possible to consider Turkmen epics under six headings in terms of their subjects: *heroic epics*, *love epics*, *religious epics*, *biographical epics*, *fantastic epics* and *translated epics*. All these narratives are important in terms of transferring the Turkmen society’s view of life, traditions and norms of socio-cultural values to the next generations.

The term “*erteki epos*”, which is not found in the epic literature of other Turkish communities, was needed in Turkmen Turkish because the Turkmen epics, which took their source from the Oghuznames and were formed in a period when written literature and oral tradition were intertwined, were mainly built on *fairy tales*, *legends* and *narration* types.

This term, which is associated with the *parable* part of the epics in terms of similarity, evokes a heroic narrative in the form of a fairy tale in terms of genre and content, and also refers to the ancientness of the narrative time. As a matter of fact, the need to indicate the antiquity of this narrative time exists in terms of *arhaic epos* or *könö epos*, which are common in Kyrgyz and Kazakh epic literature.

However, in the study, four epic traditions were mentioned in general. These can be listed as follows according to their historical background: *Oghuznamechilik Tradition*, *Bookish Tradition*, *Epic Tradition*, *Realistic Literary Tradition*.

The Turkmen epic tradition should be perceived as a whole with the donation tradition as well as its rich oral knowledge. In particular, the fact that only a part of Turkmen epics was written down is remarkable in terms of showing the dynamism of the oral tradition and the importance of bahshis. Of course, the epics that came with oral transmission have undergone serious variants over time and their contents have changed partially. However, no matter how the means of transmission have changed from past to present, it is of vital importance for researchers in terms of reflecting the Turkmen nation's self-identity, national character and cultural codes.

The emergence of new epics, especially on the basis of fairy tales and legends, together with the epics arising from written literature, paved the way for the development of the Turkmen bahşilik art and the emergence of *bahşilik schools* or *ways* (*epic styles*), each of which became a separate school over time. Sometimes *place* or *region* names and sometimes *Turkmen clan* names were used as criteria in the classification of the mentioned schools or ways

In addition to this, it is possible to gather the performers of the epic in terms of Turkmen bahşilik art under two main concepts called *dessançı* and *tirmeçi*. In this tradition, the performers use the following musical instruments: *dutar*, *gıcak*, *gopuz*, *gargı tüydük*, *goşa gargı tüydük*, *dilli tüydük*, *goşa/iki dilli tüydük*, *rubab*, *tar*.

As a result, it can be said that the narratives, which started with the heroic stories of Oghuz Khagan in the Turkmen epic tradition, formed a great narrative tradition by benefiting from the cultural accumulation of the neighboring nations in the historical process, and the epic tradition gained a realistic literary identity with the Makhtumkuli's works.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

- Ahallı, S. & Meredov, A. (1988). *Türkmen Klassıki Edebiyatınıñ sözlügi*. Türkmenistan Neşriyatı.
- Ata Yıldız, N. (2015). *Türk dünyası destancılık geleneği ve destanlar*. Akçağ Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı tarihi*. Millî Eğitim Basımevi.
- Bekmiradov, A. (1987). *Andalıp hem Oguznamaçılık däbi*. İlim Neşriyatı.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü*. Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk dünyası epik destan geleneği*. Akçağ Yayınları.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Elçin, Ş. (1988). *Halk şiiri antolojisi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdem, M. (1997). Türkmen bağşılık mektepleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 12(1), 280-284.
- Erdem, M. (2002). Türkmen Halk Edebiyatında destan geleneği. In *Türkler Ansiklopedisi* (pp. 1420-1432), 19, Yeni Türkiye Yayınları.
- Garryev, S. (1982). *Türkmen eposı, dessanları ve Gündogar Halklarının epiki dörediciligi*. İlim Neşriyatı.
- Gerey, B. (2011). Andalıp ve Oguznama. *Nurmuhammet Andalıp ve Gündogarın Edebi-Medeni Durmuşu* içinde, Kardeş Edebiyatlar.

- Goçmiradov, H. (2010). *Türkmen halk dörediciligi*. Türkmen Döwlet Neşriyat Gulluğı.
- Gurbanova, C. & Yakubova, B. (2012). *Türkmen halk saz dörediciligi*. Türkmen Döwlet Neşriyat Gulluğı.
- Ilyasova, G. (2018, May 11). *Edebiyat ve Sungat Gazeti*. Türkmen Döwlet Neşriyat Gulluğı.
- Kekilov, A. (1979). *Edebi janrlar ve edebi metod*. Ilım Neşriyatı.
- Kıyasova, G., Geldimiradov, A., Durdiyev, H. (2016). *Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi*. Ilım Neşriyatı.
- Kominek, S. Z. (2005). Turkmenskiy bahşi: Şaman i/ili artist. *Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıň Habarları Gumanitar Ilımlarıň Seriyası*, (4), 68-75.
- Nuralıyev, D. (1991). *Edebiyatıň mähek daşı*. Türkmenistan RNÇB Neşriyatı.
- Otdiyev, G. & Atdayeva, N. (2010). *Türkmen halk dörediciligi*. Türkmen Döwlet Neşriyat Gulluğı.
- Şahin, H. İ. (2010). *Türkmen destanları ve destancılık geleneği*. Kömen Yayınları.
- Taylor, P. M. & Smith, W. B. (2011). *Turkmenistan ancient arts today*. Smithsonian Institution Press.
- Tekin, T. (2003). Türkçedeki en eski ödünç sözler. In E. Yılmaz, N. Demir (Eds.), *Talat Tekin Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri* (pp. 227-236), Öncü Kitap Yayınları.

ETNOS SÖZCÜĞÜNÜN ZAMANDA YOLCULUĞUNA EKLENEN YENİ BİR DURAK: SOVYETLER BİRLİĞİ

 Onur AYDIN*

ÖZET

Etnos sözcüğü, okurların karşısına ilk olarak Antik Yunan metinlerinde çıkmıştır. O tarihten günümüze kadar süren yolculuğunda çeşitli anlam duraklarından geçmiştir. Ancak yürütülen bilimsel çalışmalara bakıldığında etnos kavramı için net ve açık bir anlamsal çerçeve çizilemediği göze çarpmaktadır. Bu sorunun çözümüne katkıda bulunmak amacıyla çalışmada etnos sözcüğü zaman bilimsel ve coğrafi düzlemde birlikte ele alınmıştır. İlk olarak, sözcüğün köken bilimsel analizi yapılmış, ardından XXI. yüzyıla kadar farklı coğrafyalarda geçirdiği tüm anlam değişimleri betimsel ve karşılaştırmalı analiz yöntemleriyle saptanmıştır. Yapılan inceleme ışığında, önceleri devlet, grup, halk, kabile, klan, sınıf, ulus gibi sözcüklerle yakın anlamlarda kullanılan etnosun son yıllarda etnik köken, etnik yapı ve etnisite sözcükleriyle daha sık yan yana geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sözcüğün, farklı coğrafyalardaki çeşitli ideolojik yaklaşımları yansıttığı göze çarpmıştır. Ulaşılan sonuçlar sayesinde başta etnografi, coğrafya, etnoloji, antropoloji, arkeoloji ve tarih olmak üzere birçok alanda yararlanılmak üzere sözcüğün kavramsal bir çerçevesinin oluşturulmasına katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: etnos, etnisite, etnoloji, tarih, Sovyetler Birliği

A New Station Added to the Time Travel of the Word “Ethnos”: The Soviet Union

ABSTRACT

The word “ethnos” first appeared in Ancient Greek texts. It has passed through various definition stops during its journey from that date to the present. However, when the scientific studies carried out are examined, it is striking that a clear semantic framework cannot be drawn for the concept of ethnos. In order to contribute to the solution of this problem, in the study, the word ethnos has been discussed together on the chronological and geographical levels. First, an etymological analysis of the word was made, then until XXI. century all the meaning changes in different geographies were determined by descriptive and comparative analysis methods from the perspectives of various scientists. In the light of the examination, it has been concluded that ethnos, which was used in close meanings with words such as state, group, people, tribe, clan, class, nation before, has been more frequently used together with the words ethnic origin, ethnic structure and ethnicity in recent years. In addition, it has been noticed that the word reflects various ideological approaches in different geographies. It is thought that, thanks to the results, it has contributed to the formation of a conceptual framework of the word to be used in many fields, especially in sciences such as anthropology, archeology, ethnology, ethnography, geography, and history.

Key Words: etnos, ethnicity, ethnology, history, Soviet Union

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, onur_aydin@anadolu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Aydın, O. (2023). Etnos sözcüğünün zamanda yolculuğuna eklenen yeni bir durak: Sovyetler Birliği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 119-131. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1173098>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 9 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28 Kasım / November 2022

Giriş

Çalışmanın ana konusunu ve araştırma materyalini *etnos* (ἔθνος) sözcüğü ve onun tarihsel gelişimi oluşturmaktadır. Kökeni konusunda herhangi bir şüphe bulunmasa da kavramın hangi anlama ya da anlamlara geldiği sorusu, kullanıldığı her dönemde araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Diğer yandan gösterilen bu ilgi, sözcüğün yüzyıllar boyunca değişimler geçirerek geniş bir anlam evrenine sahip olmasına neden olmuştur. Günümüzde *etnik köken* ve *etnisite* ile çok karıştırılan etnosun içine düştüğü anlamsal çıkmaz, başta etnografi, sosyoloji, antropoloji ve etnoloji¹ ile tarih alanlarında araştırmalar yapan bilim insanları arasındaki yoğun tartışmaların odağı olmaya devam etmektedir. Bir olgu olarak etnosun dinamik, çok yönlü ve karmaşık özelliklerinin bulunması dikkate alındığında bu durumun son derece doğal olduğu sonucuna kolaylıkla ulaşılmaktadır (Koptseva vd., 2011: 623-624). Türk halk bilimi üzerine araştırmalar yapan Kamil V. Nerimanoğlu, *Kafkaslar Tarihsel, Kültürel, Etno Sosyal, Politolojik Araştırma* başlıklı çalışmasında etnosun genel geçer bir tanımının bulunmadığını iddia etmektedir. Çalışmada, farklı araştırmacılar tarafından ele alınan etnos üyeliği, aynı kabileye mensup ve ortak kan bağına sahip olma, ortak dil ve kültür paydasına buluşma, din ve sosyopolitik birlik gibi şartlara dayandırıldığı ifade edilmektedir. Önceleri, bir etnosun ortaya çıkışında kan bağına temel şart olduğu düşünülürken son yıllarla birlikte kültürel ve sosyopolitik olguların öne çıktığı vurgulanmaktadır (Nerimanoğlu, 2015: 44-46).

Etnos kavramının anlam evreninin tam olarak çözümlenebilmesi için ilk olarak ülkemizde ve dünyada Eski Yunanca, Türkçe, İngilizce ve Rusça yazılan başlıca sözlüklere bakmak gerekmektedir. Ülkemizde Türkçe olarak basılmış Eski Yunanca sözlük yazarlarından Güler Çelgin'e (2011: 200) göre etnos *ırk, soy, cins, tür, çeşit, sınıf*; Mehmet Pişka'ya (1993: 100) göre *kavim, millet, ulus* şeklinde tanımlanmaktadır. Başta Türk Dil Kurumunun yayımladığı olmak üzere Türkçe sözlüklere bakıldığında etnosa *budun, halk, kavim, ulus* (TDK, 1998: 742; Demiray, 1988: 274; Tekçam, 2007: 68) sözcüklerinin karşılık geldiği görülmektedir. İngilizce bazı sözlükler incelendiğinde ise etnosun *millet, ulus, ırk, insanlar, kast, sınıf, kabile* (Gove, 1981: 781; Barnhart, 1995: 254) anlamlarında kullanıldığı göze çarpmaktadır. William T. Harris'in baş editörlüğünü yaptığı *Webster Uluslararası İngiliz Dili Sözlüğü*'nde etnosa; "*ulus, klan ve kabile düzeyindeyse akrabalık bağına sahip bir grup*" (1930: 754), Hamit Atalay'ın (1999: 1173) hazırladığı *İngilizce-Türkçe Sözlük*'te "*etnik grup, budun; özel bir kültürü paylaşan, aynı ırka/milliete mensup toplum*" olarak yer verilir. *Arkeoloji Ansiklopedik Sözlüğü* yazarı Barbara A. Kipfer, etnosu "*benzer dil ve kültür özelliklerine, aynı zamanda kendilerinin koydukları, birlik ve farklı olduklarını tanımlayıcı bir isme sahip, tarihte belirli bir bölgeye yerleşmiş insan kümesinin oluşturduğu etnik grup*" (2021: 453) olarak

¹ Avrupa'da ve Sovyetlerde antropoloji kavramıyla daha çok "fiziksel antropoloji" kastedilmektedir. Diğer yandan Batı'da sosyal ya da kültürel antropoloji uygulamalarının karşılık geldiği etnoloji, Sovyetlerde etno-sosyal organizma ile coğrafi ve doğal bir olgu olmak üzere iki farklı yaklaşımla ele alınmıştır (Evans-Pritchard, 1964: 3, Bromley 1974: 14; akt. Atay, 2000: 137). Amerikan antropoloji geleneğinde ise etnoloji, farklı insan topluluklarının incelenmesiyle ulaşılan etnografik verilerin kültürel ve toplumsal süreçlerin çözümlenmesi olarak tanımlanmıştır (Nanda & Warms, 1998: 19; akt. Atay, 2000: 138). En genel açıklamasıyla ırkların ve kültürlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi (Driver, 1968: 178) şeklinde ifade edilse de Türk antropolog Tayfun Atay'a (2000: 142-143) göre etnolojinin bu tanımı, Avrupa'da "uygar Batı" ve "Batı-dışı" eşitsizlikçi bir anlayışı doğurmuştur. İngiltere'de sosyal antropoloji, Almanya'da kültürel antropoloji ile birlikte anılan etnolojiye Fransa'da ırk, maddi kültür ve dil temelinde evrimsel bir bakış açısı kazandırılmış, asıl amaç ise "Avrupalı olmayan" halkları bu yaklaşımla farklılaştırmak ve sınıflandırmak olmuştur (Barth vd., 2005: 167). Atay'a göre, "*sosyal antropoloji, kültürel antropoloji ve etnoloji aynı bilimsel çalışma etkinliğe farklı coğrafyalarda, o coğrafyaların özgül tarihsel, toplumsal ve kültürel dinamiklerine bağlı olarak verilmiş adlardır*" (2000: 157). Çeşitli coğrafyalarda farklı adlandırmalar verilmesinin nedeni ise, her toplumun kendi tarihsel mirasını korumak ve sürdürmek istemesinden kaynaklanmaktadır (Atay, 2000: 158).

açıklamaktadır. Rus sözlük bilimcilerden Dmitriy N. Uşakov'a (2013: 790) göre etnos “*millet, ulus, uyruk vb. ulusal düzeydeki oluşumların ortak adı*”, Sergey İ. Ojegov ve Natalya Yu. Şvedova'ya (2006: 914) göre ise, “*tarihsel düzlemde meydana gelmiş kabile, halk, ulus gibi etnik birlik*”tir. Farklı dil ve coğrafyalardan sunulan örneklerden de görüleceği üzere etnos üzerine varılmış bir fikir birliği bulunmamakta, bu durum da kavrama ilişkin birtakım anlamsal zorluklara yol açmaktadır.

Sözlükler bir sözcük hakkında genel kaniya ulaşılması için önemli verileri sunmaktadır ancak etnos kavramının içeriğinin tam olarak anlaşılabilmesi için yalnızca sözlüklere bakmak yetersiz kalacaktır. Bunun yerine tarih düzleminde sözcüğün anlam bilimsel değişimine de göz atmak gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, Antik Yunan'dan başlayarak, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren, günümüze uzanan süreçteki farklı etnos tanımlamaları betimsel yöntemle ortaya konacaktır. Farklı zaman dilimlerindeki ve coğrafyalardaki etnos yaklaşımlarının yansıttıkları düşünülen ideolojik ve politik görüşler, karşılaştırmalı analiz yöntemiyle açığa çıkarılarak sözcüğün geçirdiği anlam değişimleri ve nedenleri saptanacaktır. Böylelikle Batı ile benzer ya da ondan farklı olan Sovyet bilim dünyasındaki yaklaşımlarla sözcük için net, açık ve bütüncül bir anlamsal çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

Zaman Makinasında Karmaşık Bir Sözcük: Etnos

Etnos kavramının zaman yolcuğu Antik Yunan'a dek uzanır. Antik Yunan'da yerleşim alanlarıyla ilgili *polis* kavramının yanı sıra *etnos* sözcüğü kullanılır. Polis daha çok politik kimlikle, etnos ise “*geniş bölgelerde yaşam süren ve ortak bağlar temelinde oluşmuş topluluklar*” anlamıyla öne çıkar. Polislerle birlikte var olsalar da etnoslar, geçmiş yüzyıllarda çoğunlukla gelişmemiş sosyal topluluklar olarak görülürler. MÖ VI. yüzyıldan itibaren federasyonlar oluşturup birleşik devletler olarak rol almaya başlarlar. MÖ IV. yüzyılda Büyük İskender'in yaptığı seferlerin Yunan tarihini de şekillendirmesiyle etnoslar tarih sahnesinde ön plana çıkarlar (Pomeroy vd., 2004: 333). MÖ III. yüzyıla gelindiğindeyse Antik Yunan topraklarında etnos konfederasyonları etkinliğini arttırır. Bu dönemde pek çok etnosun kendine özgü meclisinin ve vatandaşlığının bulunduğu görülür (Vlassopoulos, 2007: 194).

Antik Yunan tarihçi Herodot, Mora Yarımadası'nda yedi farklı etnosun bulunduğundan söz eder ve hatta etnosların polislerden daha önce ortaya çıktıklarını iddia eder. Antik Çağ'ın İyonyalı ozanı Homeros ise etnosun yalnız insan topluluklarını değil; arı, böcek ve kuş sürülerini nitelemek için de kullanıldığını dile getirir. Antik Yunan düşünür Aristoteles dahi etnosun ne anlama geldiğini tam olarak açıklayamaz. Çünkü ona göre, etnosun fiziksel sınırları yoktur, bu tür oluşumlarda yönetim daha çok kralların elindedir ve etnos üyeleri ticareti çok iyi bilmezler. Etnosu polisle karşılaştıran ünlü düşünür, iki sözcüğün arasındaki en büyük farkın, etnosun politik bir yapısının bulunmaması olduğunun altını çizer. Ancak bu değerlendirmeler IV.-V. yüzyıllar için daha fazla geçerlidir. Çünkü ileriki dönemlerde etnoslar da polisler gibi savaş-barış antlaşmaları imzalayabilecek, vergi düzenlemeleri yapabilecek duruma gelirler (Küçük, 2013: 147-149).

Etnosu bir yerleşim bölgesi olarak ele alan Amerikalı araştırmacı Emily Mackil'in *Ethnos ve Konion* başlıklı çalışmasında, Antik Yunan'da merkezi yerleşim yerlerine “polis”, dağınık yerleşim yerlerineyse “etnos” denildiği ancak her ikisinin de “*koinon*” adındaki federal büyük devletlerin üyeleri olduğu paylaşılır. Koinon, “*daha düzenli ve planlı yerleşim alanlarına sahip karmaşık yapıları bir devlet*” olarak tanımlanırken etnos kavramından, “*gevşek ve resmî olmayan dayanışma yapılarına sahip topluluklar bütünü*” (Mackil, 2017: 267) şeklinde bahsedilir. Ancak polis kavramıyla olduğu gibi etnosun zamanla, MÖ II. yüzyıldan itibaren, koinonla da aynı anlamda kullanılmaya başlandığı eklenir (Mackil, 2017: 273). Antik Yunan'da yaşamın politik, sosyal ve kültürel yönlerini inceleyen Amerikalı araştırmacılar Sarah B.

Pomeroy, Stanley M. Burstein, Walter Donlan, Jennifer Tolbert Roberts, David W. Tandy ve Georgia Tsouvala tarafından yazılan *A Brief History of Ancient Greece: Politics, Society, and Culture* adlı kitapta etnos hakkında, “politik birliği bulunmayan, kendi kendine yönetim biçimini tercih eden ve ortak bir kimlik ile bölgeyi paylaşan insan grubu” (2004: 333) tanımlamasına yer verilir. Araştırmacılara göre etnosun kentleri ile köyleri, bağımsız ve özerklerdir. Etnos üyelerinin yaşadıkları toprakların etrafı surlarla çevrili değildir, insanlar gerekli durumlarda hızlıca bir araya toplanırlar. Dağınık hâlde yaşayan etnoslar dışarıdan bir saldırı, tehlike gelmesi gibi gerekli hâllerde hızlıca ortak karar alabildikleri kurumlara sahiptirler (Pomeroy vd., 2004: 63). Antik Yunan kazıları üzerine çalışan İngiliz bilim insanı Anthony Snodgrass ise etnosu, “belirli sınırlar içinde, bir yerleşim merkezi olmaksızın dağınık hâlde yaşayan, ancak sosyal ve politik olarak birbirine bağlı büyüklü küçüklü yerleşimlerin bütünü” (1980: 42; akt. Küçüker, 2013: 139) olarak nitelendirir. Türk araştırmacı Sultan D. Küçüker tarafından yazılan *Antik Grek Yerleşim Terminolojisinde “Ethnos”* başlıklı çalışmada, Antik Yunan dönemi özelliklerini taşıyan etnosun “gelenek, inanç sistemi, kültür yönünden birlik olan, bir araya gelen, toplantılar yapan bölgesel oluşumlar” (2013: 139) olarak tanımlandığı dikkat çeker. Daha çok yerleşim yeri bağlamında incelendiğinde etnosun net fiziksel sınırlarının, bir başkentinin, merkezi yönetiminin ya da resmi siyasi kurumunun olmadığı vurgulanır.

Homeros’tan Aristoteles’e kadar Antik Yunan’da etnos daha çok *sürü*, *klan*, *grup* gibi anlamlarda kullanılır ancak sözcüğün ara sıra *kabile*, *halk* gibi anlamlara karşılık geldiği görülür. MÖ V-IV. yüzyıllardan itibaren bu anlamlarının daha sık kullanılmaya başladığı özellikle “Yunan” ve “Yunan olmayan” halkların ayrımı yapılırken sözcüğe yer verildiği dikkat çeker. MÖ I. yüzyıla gelindiğindeyse Yunan olmayan halklar için etnos sözcüğünün daha sık kullanıldığı göze çarpar (Podlinskiy, 1970: 77-79).

Roma kültürünün egemen olmaya başlamasıyla birlikte sıfat olarak *etnik* (*etnikos*) sözcüğü kullanıma girmiş olsa da sözcük, İncil metinlerinde “*kâfir*”, “*Hristiyan olmayan*” anlamlarıyla yer alır (Koptseva vd., 2011: 616). Orta Çağ boyunca etnos, çoğunlukla (esas olarak İncil tefsirlerinde) “*insanlar*”, dini metinlerdeyse “*putperest*, *pagan*” anlamlarında, sıfat hâlinde ve Latin harfleriyle yazılmış şekliyle *etnik* (*ethnicos*) olarak geçer (Bromley, 1983: 8). Bölgesel ve evrensel anlamda farklı yorumlamaların ortaya çıktığı, millet olgusunun daima etnik anlayışını muhafaza ettiği bu dönemde, etnos “*köken, gelenek ve görenek, özellikle de dil gibi bölgesel özelliklere bağlı olmayan insan birliği*” olarak görülmeye başlar. Daha sonra sözcüğün kapsamı, etnografi ve etnoloji çatıları altındaki farklı toplumların kökenlerinin, kültürlerinin, yaşam tarzlarının araştırıldığı çalışmalarla sınırlandırılır ve etnos, *halk* sözcüğü ile yakınlaşır. Aydınlanma Çağı ve Fransız Devrimi ile birlikte saray ve soylu kültürüne karşı olarak halk kültürü doğar ve yükselir. Farklı lehçelerden ve ağızlardan oluşturulmuş yazı dilleri, küçük etnosların kendilerinden daha büyük sistemlerle kaynaşmasına katkı sağlar.

XVIII. yüzyıla kadar etnos kavramı nadiren kullanılır, bilimsel literatürde “*millet*”, “*ulus*”, “*halk*” anlamlarında kullanılışı ancak XIX. yüzyılda başlar. Bu yüzyılda bilimlerin sınırlarının daha net çizilmeye başlamasıyla halkları ifade etmek için *ulus*, *ırk*, *kabile* sözcükleri öne çıkar ve etnos, bilim dünyasındaki terimsel özgürlüğünü kazanır (Yan, 2000: 116).

Özgürlüğünü elde eden etnos, yıllar geçtikçe kendi anlam evrenini yaratır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bazı fiziki antropologlar etnos kavramına şöyle yaklaşırlar: “*Etnik özellikler dendiğinde sosyal gereksinimler, yarar, bireysel başına buyrukluğa ya da savaş benzeri eğilimler gibi dürtülerin etkisi altında insanların birbirine bağlanmasıyla ortaya çıkan tüm gerçekleri anlamaktayız*” (Topinar, 1879: 407). Fransız antropolog Paul Topinar, insanları birbirine bağlayan değerlerin, öncelikle dilin, kültürün, normların, daha sonraysa kanunların olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşım “*etnik*” sözcüğünün günümüzdeki kullanımına yakın bir anlam kazanmasını sağlar. XIX. yüzyılın sonlarında ise “*halka ait*”, “*ulusal*” ve “*etnik*” ifadelerinin

kullanımları bir uzlaşma zemininde buluşur. Hatta Alman etnograf Adolf P. W. Bastian bu ifadeleri eş anlamlı olarak değerlendirir. Aslında Bastian'ın değerlendirme ölçütü kültürdür. Araştırmasında *kültür alanları* diye bir ifadeye yer verir ve örneğin Asur, Çin, Hindistan, Japonya, Mısır'ı kendine özgü tarihsel-kültürel bölgeler olarak nitelendirir (Akt. Bromley, 1983: 9).

XX. yüzyılın başında Fransız antropolog Joseph Deniker etnik grupları “*başta dil, davranış ve yaşam tarzı olarak diğerlerinden ayrılan kabile, topluluk, insan*” (1900: 8-9) olarak tanımlar. Deniker, çalışmasında *ethnos* yerine *halk* sözcüğünü kullanmayı tercih eder. Fransız sosyolog Georges V. de Lapouge ise “*kültürel birlik*” anlamını verdiği *ethnie* sözcüğünü ortaya atar. Onun ardından İsviçreli dil bilimci Ferdinand de Saussure'ün *ethnism* sözcüğünü kullanmasıyla kavram, yapısal zenginliğini de kazanmış olur (Bromley, 1983: 9).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru etnik terminoloji tartışmaları yeniden boy gösterir. Fransa'da *ethnos* (*ethnie*) ve *büyük etnos* (*grande ethnie*) arasındaki farklara dikkat çekilir. Almanya'da ise sosyolog Max Weber, *ethnos* yerine *etnik grup* kavramını kullanmayı tercih eder. Bilim insanına göre etnik gruplar, ortak bir soydan geldiklerine dair öznel bir inanışa sahiptirler ve bu inanç da onları bir topluluğa dönüştürür. Ortak bir kan bağı olsa da olmasa da bu topluluklar, kendilerini etnik grubun bir parçası olarak hissederler (Weber, 2004: 12). Bu yapılarda etnik özellikler az öneme sahipken ortak dil ve benzer dini inançlar, sistem için güçlü duyguların oluşmasını sağlarlar. Bunların her birini önemli birimler olarak gören Weber (2004: 21), siyaseti de birleştirici ve bütünleştirici bir güç olarak nitelendirir.

Batı'da durum böyleyken Rusya'da 1860'lı yıllarda ortaya çıkan etnografi, XX. yüzyılın başında oluşumunu tamamlar. Etnos terimi de bu dönemde ilk olarak Rus etnograf Nikolay M. Mogilyanskiy tarafından Rus bilim dünyasının kullanımına sunulur. Bilim insanı, etnografinin merkezine kültür sorunsalını değil, bireyi olduğu kadar etnik grupları ve halkları koyar. Mogilyanskiy'e (1916: 11) göre etnos: “*ortak tarihsel kaderle, dil, dünya görüşü ve psikoloji, kısacası manevi kültürle olduğu kadar ortak fiziksel işaretlerle de bir araya gelmiş bireyler kümesidir*”. Mogilyanskiy'in tanımında etnos daha çok “*halk*”, “*millet*” anlamında kullanılır ve ortak fiziksel işaretler anahtar role sahiptir. Aslında bu terim ileride doğacak etnoloji ve arkeoloji gibi bilim dallarının da habercisi konumundadır.

1920'li yıllarda Rusya'daki etnos araştırmaları alanında etnograf Sergey M. Şirokogorov ismi öne çıkar. Nihayet terime ilk kez bilimsel bir tanımı Şirokogorov kazandırır (Koptseva vd., 2011: 616). Bilim insanı henüz 1923 yılında etnos kavramına ilişkin şu tanımlamayı yapar: “*...ethnos; aynı dili konuşan, aynı kökenden geldiğini kabul eden, benzer yaşam tarzı ve âdetler bütününe sahip olan, geleneklerine önem veren, onları muhafaza eden ve bu yönüyle diğer oluşumlardan ayrılan bir insan grubudur*” (Şirokogorov, 2002: 4). Dönemin diğer etnos yaklaşımlarından farklı olarak Şirokogorov, etnosu yalnızca bir etnik topluluk olarak görmez; ekonomik, sosyal, kültürel, dinsel vb. farklı temellerin üzerine inşa edilmiş bir yapı olarak görür. Bu yapı incelenirken coğrafi koşullar, etnik çevre ve kültür olmazsa olmaz unsurlar olarak sayılırlar. Bu unsurların sistemde denge içinde olmaları gerekir. Şirokogorov için etnos, insanın ve toplumun yaşamsal faaliyetlerinin çeşitli yönlerini içine alan evrensel bir kavramdır. Bilim insanı ileriki zamanlarında, biyolojik bir başlangıca sahip olduğu ve süreç içerisinde geçirdiği değişimleri de etnosun yapısına dâhil ederek etnos kavramının anlam evrenini daha da genişletir (Kuznetsov, 2006: 59-65). Şirokogorov etnosu doğma, yükselme ve alçalma dönemlerine sahip canlı bir organizma olarak görür ve bu sürecin en önemli belirleyicisinin de etnosun yaşam enerjisi olduğunu düşünür (Dugin, 2011: 168).

Etnik terminolojinin Batılı yazarların eserlerine nüfuz etmesi, Birinci Dünya Savaşı sonrası döneme rastlar. Bu dönemde etnosa ana hatlarıyla kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılır. Sovyetler Birliği'nde ise 1920'li yıllarda Bilimler Akademisinde yaşanan dönüşüm sonucunda 1929 yılında etnografi, bir burjuva bilimi olarak kabul edilince etnos araştırmaları da kesintiye uğrar.

Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği milliyetçilik rüzgârıyla 1940'lı yılların sonunda etnos kavramına ilgi yeniden artar. 1940'lı-60'lı yıllarda Pavel İ. Kuşner, Sergey A. Tokarev, Nikolay N. Çeboksarov ile Sovyetler Birliği'nde etnos kuramlarının temelleri atılmış olur. Tokarev ve Çeboksarov, Stalin'in dil bilimi üzerine çalışmalarını etnografi bağlamında inceler ve halk, ulus, etnos kavramlarını yeniden yorumlar. Aynı dönemde çalışmalarını sürdüren Kuşner ise *Etnik Sahalar ve Etnik Sınırlar* adlı monografisinde, etnik grupları birbirinden dil ve bilincin ayırdığını iddia eder. 40'lı-50'li yıllarda Sovyetler sınırları dışındaki etnoloji alanında yapılan yayınlarda yer verilen terminolojiyi ülkeye ithal eden başlıca isim özellikle *Dünya Halkları (Народы мира)* adlı çalışmasıyla yine Kuşner olur. Bu terminoloji oluşturma çabaları sonucunda Rusya'da *etnik topluluk* ifadesi önem kazanır. Ayrıca *etnikos*, *etno-sosyal organizma* ve *etnik grup* da önem kazanan diğer ifadeler olur (Bromley, 1983: 15).

1960'lı yılların başında dünyada olduğu gibi Sovyetlerde de antropolog Nikolay N. Çeboksarov (1964: 5) etnik tanımlamalar listesine *öz-kimlik* terimini dâhil eder. Sovyetlerde hemen karşılık bulmasa da terim, özellikle Viktor İ. Kozlov'un çalışmalarıyla, etnografi ve antropoloji çalışmalarında kendine yer edinir. Kozlov'a göre etnik öz-kimlik insanların bir arada yaşamasıyla, bazı ortak hedeflerin ortaya konmasıyla oluşur. Gelişiminiyse sosyal çevreden daha çok ortak köken ve tarih görüşleri sayesinde gerçekleştirir (Bromley & Kozlov, 1989: 426-427).

1960'lı yıllara gelindiğinde, kapitalist dünyada etnik ilişkilerin artması nedeniyle alandaki terminolojide zirve yaşandığı görülür. Bu dönemde etnik toplulukları nitelerek için birtakım ifadeler türetilir: Almandada *ethnische Gruppe*, Fransızcada *ethnie*, diğer çoğu dilde *etnik kimlik*, *etnik ilişkiler* gibi. Özellikle İngilizce *ethniste* sözcüğü neredeyse tüm dillere nüfuz ederek geniş bir yayılım gösterir (Glazer & Moynihan, 1981: 3-18).

O yıllarda etnoloji, etnografinin bir dalı olarak değerlendirildiğinden ve bilimin tam bağımsız olmamasından dolayı etnos terimi 1960'lı yılların ortasına kadar Rus etnografi sahasında kullanılmaz. Bu dönemde etnik sorunların artmaya başlaması etnolojide de yeni yöntem bilimsel yaklaşımlara gereksinimi ortaya çıkarır ve böylece etnos kavramı bilimsel yayınlarda yerini almaya başlar. Rus bilim dünyasına *etnos* ve *ethniste* kavramları İngilizce bilimsel literatürden geçer (Koptseva vd., 2011: 616).

Etnos sorunsalına ilişkin çalışmalar 1960'lı yılların sonundan itibaren çoğunlukla Amerika'da yoğunlaşır. Ülkede birçok bilimsel etkinlik düzenlenir, yayınlar çıkarılır. Bu çalışmaların ortak amacı, dağınık hâlde olan etnos yaklaşımlarını sınıflandırmak ve bir düzene koymaktır. 1973 yılından itibaren *The Journal of Ethnic Studies*, bir yıl sonra *Ethnicity. An Interdisciplinary Journal of the Study of Ethnic Relations* Amerika'da, 1978 yılından itibaren de İngiltere'de *Ethnic and Racial Studies* adlı dergiler yayın hayatlarına başlarlar. 1960'lı-70'li yıllarda başta tarih, felsefe, sosyoloji, dil bilimi, etnografi olmak üzere diğer sosyal ve beşeri bilimlerde etnos üzerine yapılan çalışmaların sayısında artış görülür. 1970'li yıllardan itibaren tüm dünyada etnos sorunsalına özel olarak değinen çalışmalar sıklıkla çıkmaya başlar (Bromley, 1983: 12-14).

1970'li yılların sonuna gelindiğinde Rus etnografi alanında iki farklı etnos yaklaşımının olduğu dikkat çeker. İlki, etnosun sosyokültürel bir olgu olarak değerlendirildiği, bu değerlendirme yapılırken de *etnikos* ve *etno-sosyal organizma* terimlerinin önerildiği Yulian V.

Bromley'in, diğeryse Lev. N. Gumilyov'un dönemin Marksist görüşüne aykırı etnos yaklaşımıdır. O dönemin hâkim doktrini yansıtan etnos tanımını anlamak için Sovyet tarihçi ve arkeolog Mihail İ. Artamonov'un etnos tanımına bakmak yeterli olacaktır. Bilim insanına göre etnos, kendi başına şekilsiz bir olgudur, ancak sosyal yapı içerisinde ete ve kemiğe bürünür (Artamonov, 1971: 76). Artamonov ile benzer görüşü paylaşan Yulian Bromley, etnosları sosyoekonomik unsurlarla ayrılmaz bir şekilde bağlı bütüncül sistemler olarak nitelendirir (1973: 28). Etnos kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için Bromley, *etnikos* ile *etno-sosyal organizma* terimleri arasındaki farkı açıklar. Aslında “ulusal” ve “yabancı” diye iki temel anlama gelse de (Fenton, 2010: 15), Bromley'in *etnikosu*; dili de içine alan bir kültüre, ruhsal bünyeye ve kendine özgü belirli bir birlik bilincine görece daha istikrarlı biçimde sahip olan ve özellikleriyle diğerlerinden ayrılan insan topluluğudur. Etnikostan daha geniş bir anlam evrenine sahip olan *etno-sosyal organizma* ise farklı toplumlar, özerk kümeler gibi sosyal organizmalar denen ana etnik birimlerin kesişmesi sonucu oluşan karmaşık yapılarıdır. Sözü edilen organizmalar, farklı tarihsel dönemlerde etnosun aldığı ekonomik ve sosyal biçimlerdir (ilkel, köle, feodal, kapitalist ve sosyalist toplumlar) (Bromley, 1972: 61-62). Diğer yandan her iki kavramda da etnik bilinç ortak unsur olarak karşımıza çıkar.

Dönemin diğer etnos yaklaşımının sahibi olan Gumilyov'un görüşlerinin temelinde “biz-onlar” karşıtlığı bulunur. Bromley'den ayrılan yönüyle belirli bir davranış kalıbına sahip insan grubu olarak etnosu, sosyal değil coğrafi ve doğal bir olgu olarak görmesidir. Gumilyov, etnosun ortaya çıkmasının altında yatan temel nedenin *passionar itki*² olduğunu ileri sürer. Bromley gibi felsefe alanında çalışmalar yapan Rus bilim insanı Rovşan Gadjiyev de, Gumilyov'un aksine, etnosların doğal ve biyolojik bir fenomen olmadığını iddia eder. Çünkü Gadjiyev'e göre, etnik karakter belli bir bölgede, *iç evlilik*³ kuralının olduğu bir toplulukta tarihsel zamanla birlikte şekillenir. Bu topluluk, ancak üyeleri etnik öz-bilinç oluşturduğunda bir etnosa dönüşebilir. Öz-bilinç de yalnızca dil, zihniyet, gelenekler ve manevi yaşamın diğer olguları gibi ortak kültürel değerler temelinde oluşur. Diğer yandan etnos-içi ilişkiler çok önemlidir, çünkü bu ilişkilerin gücü sayesinde etnos, sosyokültürel bir olguya dönüşür ve varlığını sürdürür (Gadjiyev, 2013: 12-13). Bromley'in Gumilyov ile kesiştiği ortak noktaysa etnosun diğerlerinden ayrılmasını sağlayan ve temelinde etnik bilincin yattığı “biz-onlar” karşıtlığı görüşüdür (Bromley, 1983: 48). Etnik bilinç, etnos sistemine dinamizm katar. Bu bilinç düzeyi sayesinde bir grup etnosa da dönüşebilir, bir etnos meta-etnosa da. Onların görüşlerine katılan İngiliz sosyolog Anthony D. Smith'e göre de olmazsa olmaz unsur etnosun özgün ve biricik olmasıdır. Smith (2010: 42), etnik bir topluluğun başlıca altı özelliğini kolektif bir özel isim, aynı soydan gelindiği düşüncesi, ortak tarihsel anılar, ortak kültürü farklılaştıran bir ya da daha fazla unsur, özel bir vatan ya da bölge, dayanışma duygusu olarak sıralasa da etnik grubun diğer topluluklardan ayırt edilebilmesi gerektiğini altını çizer.

1970'li ve 80'li yıllarda ise *etnik öz-kimlik*, varoluşsal sorununu çözen bir kanıt olarak *etnisite* kavramıyla birlikte ele alınır. Ancak tek başına etnosun belirleyici bir değerinin olmayacağı da vurgulanır (Bromley & Kozlov, 1989: 426). Bromley, İngilizce *ethnicity* sözcüğünün karşılığı olarak *etnisiti* sözcüğünü kullanmayı tercih eder. Etnisitenin yalnızca “*etnik bir grubun niteliği ya da karakteri*” anlamına geldiğinde Rusça karşılığının *etnisite* (этничность) olabileceğini söyler (Bromley, 1983: 11). Etnisitenin temelinde şu unsurların yattığını paylaşır: kültür, din, dil, ortak değerler, ahlaki değerler birliği, yaşam tarzı özelliği, özel sosyal kurumların varlığı, özdeşlik duygusuyla birleşmiş kültürel gelenekler (Bromley,

² *Passionar itki*: Bir popülasyonda passionar işaretin ortaya çıkmasını sağlayan ve belirli bölgelerde yeni etnik sistemlerin doğmasına yol açan mikro-mutasyondur (Gumilyov, 2006: 506).

³ *Endogami*: Kişinin eşini, ait olduğu boydan, soydan seçtiği evlilik türüdür (TDK, 1998: 1039).

1983: 17-18). Bromley'in etnos yaklaşımı Sovyet etnografisine yön vermişse de 1980'li yılların sonunda eleştirilere maruz kalır. Bu andan itibaren yüzyılın başında etnosa ilişkin görüşleriyle öne çıkan Sergey Şirokogorov ismi, bilimsel yayınlarda yeniden ve daha fazla anılmaya başlar.

Rusya ve Ötesindeki Etnosun Yaşam Hikâyeleri başlıklı kitabın editörleri David G. Anderson, Dmitriy V. Arzyutov ve Sergey S. Alimov, Rusya'da etnos sözcüğünü tarihsel ve kavramsal yönden inceler. Araştırmacılar, inceleme esnasında Mogilyanskiy, Şirokogorov, Bromley ve Gumilyov'un etnosa ilişkin açıklamalarını ortak bir paydada buluşturmaya çalışırlar ve şu sonuca ulaşırlar: “*Ortak bir kimlik, dil, fiziksel temel, dünya görüşü, halk psikolojisi, kutsal bir gelenekler kümesi ya da tarihsel kader dört bilim insanında da yer alır*” (Anderson vd., 2019: 7).

Post-Sovyet etnograflar ise, etnosu bir arada tutan mitleri çıkarıp kendi öznel mitlerini yerleştirirler. Onların araştırmalarında etnik kimlik lanetlenir, saçmalık olarak görülür ve hafızalardan silinmek istenir. Batı'daki *yapıcı yaklaşım*⁴ benimseyenlere ve hatta bazı post-Sovyet bilim insanlarına göre etnos bir mit, uydurma bir topluluktur. Birlik olma arzusuyla doğmuş bir fenomen, ortak işaret bulunmadan oluşmuş istatistiksel bir topluluktur. Bu yaklaşımı eleştiren Rus antropolog Sergey V. Sokolovskiy (1994: 9), onlara şu soruyu yöneltir: “*Bu grubun bir araya gelme arzusu nereden doğar?*” Yapıcı yaklaşıma göre etnos ve millet konusu, insan elinden çıkan bir olguya indirgendiğinde elde yalnızca *etnonim* kalır. Rus yazar ve politikacı Andrey N. Kolyev'e göre her etnosun kendine özgü ayırt edici özellikleri bulunur ve etnos, “*mit ve geleneklerle sentezlenmiş biyolojik akrabalık duygularıyla bir araya gelmiş insan grubu*”dur (2005: 250). Kolyev'in bu tanımını destekleyen Amerikalı araştırmacı Kevin Yelvington'a (1991: 168) göre biyolojik akrabalık, etnosun doğal ve dayanıklı yapısını sağlama sağlayan önemli bir dokudur. Etnos tanımına yapıcı yaklaşım açısından yaklaşan Rus etnolog Valeriy A. Tişkov, her aynı dili konuşan, dine inanan ya da yakın kültüre sahip insan grubunun ayrı bir etnos olamayacağını ileri sürer. Tişkov'a göre bu insanların bir araya geldiği her durumda bir etnos ya da etnik bir yapı ortaya çıkmaz, ortaya çıkan yapıyı bir topluluk, grup olarak adlandırmak gerekir. Tişkov, çok kültürlü olmakla etnos olmanın karıştırıldığını iddia eder. Rus bilim insanlarının çok uluslu, kültürlü olmaktan bahsederken ortak bir kimliğe sahip olmayı sıkça göz ardı ettiklerini ifade eder (Tişkov, 2005: 13-15)

XX. yüzyılın sonlarına doğruysa *etnos* ve *etnisite* sözcükleri birbirlerinin yerine sıkça kullanılmaya başlar. Rus tarihçi İgor Yu. Zarinov, etnisite kavramının, bünyesinde birden fazla etnik grupları barındıran Batılı gelişmiş ülkelerin sosyolojik araştırmalarıyla ortaya çıktığının altını çizer. Bu toplumlarda etnos, millet kavramıyla ilişkilendirilip vatandaşların çoğunu temsil ederken etnisite ise küçük grupları nitelemek için kullanılır. Söz konusu yaklaşım sosyokültürelenden daha çok sosyopolitik bir nitelik taşır (Zarinov, 2002: 17).

Rus etnograf Barasbi H. Bgajnokov (2000: 15-16), etnosu etnisite sayesinde ortaya çıkan, varlığını sürdüren ve çoğalan bir insan topluluğu (*социум*) olarak tanımlar ve etnisiteyi etnosun önünde ilk sıraya konumlandırır. Aynı şekilde Sergey Ye. Rıbakov da etnos-etnisite sıralamasında etnisitenin üst konumda yer aldığını iddia eder. Bilim insanı etnosu “*diğer etnoslardan ayıran 'biz-siz' karşılığında dayanan bir sistem, ortak özelliklerle bir araya gelmiş insanlar kümesi*” olarak açıklar ve şu soruyu sorar: “*Nedir bu ortak özellik ve karşılığın temelinde yatan sebep?*” Bilim insanına göre etnos ve etnisite kavramları birbirlerini tamamlayan sözcüklerdir. Etnisite, etnos kavramına etnik parametre niteliği kazandırır. Buna göre etnosun hücresi, ilişkiler ya da topluluklar değil birey olarak insandır. Bir etnisiteye mensup olmanın üç aşaması bulunur, bunlar: nesnel bir ön koşul, kişinin etnosa bireysel

⁴ Burada daha çok zihinde oluşan yapılar, kavramlar vurgulandığı için *yapılandırmacı* değil *yapıcı yaklaşım* ifadesi tercih edilmiştir (Bk. Şimşek, 2004: 134-135).

yaklaşımı ve etnos üyelerinin bu yaklaşımı değerlendirmesidir (Rıbakov, 2012: 147-153). Daha ayrıntılı açıklamak gerekirse kişi sistemde mevcut olan yapıya mensup olma ölçütleriyle kendi değerlerini karşılaştırır, bu ölçütlerin uyduğuna karar verirse gruba dâhil olmak ister, son olarak da diğer kişiler yeni bireyin adaylığını değerlendirirler.

Özetlemek gerekirse, Antik Yunan'dan günümüze bir kavram olarak etnos; *budun, cins, çeşit, grup, ırk, insanlar, kabile, kast, kavim, klan, millet, sınıf, soy, sürü, ulus, tür* gibi sözcüklerle birlikte anılır. Anlamsal olarak kavram üzerine, kullanıldığı coğrafyaya, kültüre, dine, topluma göre farklı yorumlamalar getirilir. *Antik Yunan'da* bir yerleşim bölgesi olarak ele alınan etnosun daha serbest, etrafında surlar bulunmayan, net fiziksel sınırları, merkezi ve istikrarlı bir yönetim anlayışı olmayan, üyelerinin dağınık şekilde yaşadıkları bir bölge olarak tasvir edildiği görülür. Kabile, halk sözcükleriyle yakınlaşmasıyla kavram, insanlar için de kullanılmaya başlar. Yunan olmayan halklar için kullanılmasıyla sözcüğe etnik anlam yüklenir. Orta Çağ'ın skolastik düşünce anlayışından etkilenen ve Hristiyan olmayan, pagan, putperest anlamlarında kullanılan etnos, bu tarihten sonra dinsel yöne evrilir. Aydınlanma Çağı ve Fransız Devrimi ile birlikte halk sözcüğüyle daha fazla yakınlaşır. XIX. yüzyılla birlikte millet, ulus anlamlarını kazanarak günümüzdeki etnos kavramı doğmuş olur. XX. yüzyılda başta savaşlar olmak üzere yaşanan gelişmeler neticesinde soy, köken, kan bağı gibi unsurlar etnosun anlam evrenine dâhil olur. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren etnos tanımlamalarında kavramın ekonomik, sosyal, kültürel yönlerine ağırlık verilir. Günümüzdeyse etnosun etnik yönü ön plana çıkarılır, bu nedenle etnisite sözcüğüyle karşılaştırılır. Son tahlilde, etnos sözcüğünün ortaya çıktığı ilk zamanlardan bugüne kadar kavramla yan yana en sık anılan sözcük yine de halk olur.

Sonuç

Gerçekleştirilen araştırmadan görüleceği üzere etnosun ne olduğuna ve nasıl oluştuğuna dair tartışmalar asırlardan bu yana süregelmektedir. Hem anlamsal hem de yapısal bakımdan dinamik bir olgu olan etnosun bir sistemi ifade ettiği, incelememizin sonucunda net olarak görülmektedir. Ancak bu sistemin doğal, biyolojik, somut mu yoksa sosyal, yapıcı, soyut mu olduğu konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Sosyal bir olgu olarak kabul edilse dahi etnosun, yapıyı oluşturan kurumların dışında değil, içinde varlığını koruduğu gözden kaçırılmamalıdır. Etnos, tarihsel düzlemde Türk, Rus, Alman, İngiliz vb., diğer bir deyişle sosyal yaşamın somut olduğu gerçek toplumlarda şekle bürünerek yaşamını sürdürmüştür. Nitekim bu sayede etnos dinamizm ve çok anlamlılık kazanmıştır.

Kavram üzerinde anlamsal olarak aşağı yukarı bir fikir birliğine varılsa da etnos üyelerinin bir araya gelmelerini, etnik bilinç üzerine kurulu bir sistem yaratmalarını sağlayan unsurun ne olduğu sorusu kendine hâlâ yanıt aramaktadır. Günümüzde genellikle bu soruya etnosun özellikle etnik olmak üzere yalnızca bir yönünün öne çıkarılması yoluyla yanıt verilmektedir. Ancak çalışmada da ifade edildiği gibi, çok uluslu ya da kültürlü olmakla etnos olmak karıştırılmaktadır. Etnosu oluşturan dinamiğin ya da dinamiklerin dil, din, kültür, ortak köken, soy, akrabalık, doğa gibi unsurların olabileceği unutulmamalıdır. Tüm etnoslar için kesin, genel geçer bir unsur seçmek doğru kabul edilmemektedir. Nasıl ki aynı dili konuşan ya da aynı dine mensup her kişinin tek etnostan sayılamayabileceği bir gerçekse aynı kökenden gelen kişiler de farklı etnosların üyeleri olabilmektedirler. Buradaki temel problem, söz konusu etnosu oluşturan unsurlardır. Tam bu noktada, Sovyet bilim dünyasında XX. yüzyılın ikinci yarısında benimsenen, etnosların “biz-onlar” karşıtlığı temelinde iç dinamikleriyle diğerlerinden ayrılmasıyla her etnosun özgün ve biricik olduğu iddiası karşımıza çıkmaktadır. Batı'da benimsenen “uygar ve Batılı” ya da “ilkel, Batılı olmayan” yaklaşım, Sovyetler sayesinde daha doğal, biyolojik ve sosyal, kısacası daha yumuşak ve barışçıl bir etnos anlayışına yerini bırakmıştır. Sonuç olarak, ilk ortaya çıkışından günümüze, doğudan batıya

tüm yönleriyle kapsamlı olarak değerlendirildiğinde etnosu, üyelerinin ortak etnik bilinçle ve iç dinamiklerle kurduğu, diğer etnoslardan ayrılan insan grubu ve özgün bir sistem olarak tanımlamak mümkündür.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayım etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Anderson, D. G., Arzyutov, D. V., Alymov, S. S. (2019). Grounding etnos theory: An introduction. D. Anderson, D. Arzyutov, S. Alymov (Ed.), *Life Histories of Etnos Theory in Russia and Beyond* içinde (1-19. ss.), Open Book Publishers.
- Artamonov, M. (1971). Snova 'geroi' i 'tolpa'. *Priroda*, (2), 75-77.
- Atalay, H. (1999). *İngilizce-Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atay, T. (2000). Kavramlar kargaşası bilim dalları çatışması: Dünyada ve Türkiye'de "sosyal içerikli" antropolojiyi adlandırma sorunu. *Folklor/Edebiyat*, 6(22), 135-161.
- Barnhart, R. K. (1995). *The Barnhart concise dictionary of etymology*. HarperCollins Publishers.
- Barth, F., Gingrich, A., Parkin, R., Silverman, S. (2005). *One discipline four ways*. University of Chicago Press.
- Bgajnokov, B. (2000). Osnovaniya gumanistiçeskoy etnologii. *Etnografiçeskoye obozreniye*, (6), 15-29.
- Bromley, Yu. & Kozlov V. (1989). The theory of ethnos and ethnic processes in Soviet social sciences. *Society for Comparative Study of Society and History*, 31(3), 425-438.
- Bromley, Yu. (1972). Opıt tipologizatsii etniçeskih obşçnostey. *Sovetskaya etnografiya*, (5), 61-81.
- Bromley, Yu. (1973). *Etnos i etnografiya*. Nauka.
- Bromley, Yu. (1974). Ethnographical studies in the USSR-1965-1969. Y. Bromley (Ed.), *Soviet Ethnology and Anthropology Today* içinde (15-30. ss.), Mouton.
- Bromley, Yu. (1983). *Oçerki teorii etnosa*. Nauka.
- Çeboksarov, N. (1964). *Problemu proishojdeniya drevnih i sovremennih narodov*. Nauka.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca - Türkçe sözlük*. Kabalcı Yayınevi.
- Demiray, K. (1988). *Temel Türkçe sözlük*. İnkılap Kitabevi.
- Deniker, J. (1900). *The Races of man. An outline of anthropology and ethnography* (2. ed.). Walter Scott Ltd.
- Driver, H. E. (1968). Ethnology. D. L. Silis (Ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences* içinde (178-186. ss.), MacMillan.
- Dugin, A. (2011). *Etnosotsiologiya*. Akademiçeskiy Proyekt.
- Evans-Pritchard, E. E. (1964). *Social anthropology and other essays*. The Free Press.
- Fenton, S. (2010). *Ethnicity: Key concepts* (2. ed.). Polity Press.

- Gadjiyev, R. (2013). K tipologičeskoj klassifikatsii osnovnih etničeskih obščnostey. *İzvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Filosofiya. Psihologiya. Pedagogika*, 13(3), 11-15.
- Glazer, N. & Moynihan, D. (1981). Introduction. N. Glazer, D. Moynihan (Ed.). *Ethnicity: Theory and Experience (5. ed.)* içinde (1-26. ss.), Harvard University Press.
- Gove, B. P. (Ed. in chief). (1981). *Webster's third new international dictionary, unabridged*. Merriam Webster Inc.
- Gumilyov, L. (2006). *Etnogenez i biosfera Zemli*. AST.
- Harris, W. T. (Ed. in chief). (1930). *Webster's international dictionary of the English language. Based on the international dictionary of 1890 and 1900*. G. & C. Merriam Company.
- Kipfer, B. A. (2021). *Encyclopedic dictionary of archaeology (2. ed.)*. Springer International Publishing.
- Kolyev, A. N. (2005). *Natsiya i gosudarstvo. Teoriya konservativnoy rekonstruksii*. Logos.
- Koptseva, N., Bakhova, N., Medyantseva, N. (2011). Classical and contemporary approaches to ethno-cultural studies. The Kernel of Ethnos. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*, 4(5), 615-632.
- Kuznetsov, A. (2006). Teoriya etnosa S.M. Şirokogorova. *Etnografičeskoye obozreniye*, 3, 57-71.
- Küçüker, S. (2013). Antik Grek yerleşim terminolojisinde "ethnos". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(53), 137-153.
- Lenin, V. (1973). *Polnoye sobraniye soçineniy. T. 29. Filosofskiye tetradı (4. izd.)*. İzdatelstvo političeskoj literaturı.
- Mackil, E. (2017). Ethnos ve konion. (Çev: S. D. Küçüker). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII(1), 265-281.
- Mogilyanskiy, N. (1916). Predmet i zadaçi etnografii. *Jivaya starina*, 1, 1-22.
- Nanda, S. & Warms, R. L. (1998). *Cultural anthropology*. Wadsworth.
- Nerimanoğlu, K. (2015). Kafkaslar tarihsel, kültürel, etno sosyal, politolojik araştırma. *Yeni Türkiye*, (71), 32-54.
- Ojegov, S. & Şvedova, N. (2006). *Tolkoviy slovar russkogo yazıka (4. izd.)*. OOO 'A TEMP'.
- Pişka, M. (1993). *Elence-Türkçe sözlük*. Basım yeri yok.
- Pomeroy, S. B., Burstein, S. M., Donlan, W., Roberts, J. T., Tandy, D. W., Tsouvala, G. (2004). *A brief history of Ancient Greece: Politics, society, and culture*. Oxford University Press.
- Rıbakov, S. (2012). K voprosu ob etničeskom fenomene. *Monitoring obščestvennogo mneniya: Ekonomičeskiye i sotsialniye peremeni*, 2(108), 147-155.
- Smith, A. (2010). *Milli kimlik*. (Çev: B. S. Şener), İletişim Yayınları.
- Snodgrass, A. (1980). *Archaic Greece: The age of experiment*. J. M. Dent & Sons.
- Sokolovskiy, S. (1994). Paradıgmı etnologičeskogo znaniya. *Etnografičeskoye obozreniye*, 2, 3-17.
- Şimşek, N. (2004). Yapılandırmacı öğrenme ve öğretime eleştirel bir yaklaşım. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 3(5), 115-139.

Şirokogorov, S. (2002). *Etnografiçeskiye issledovaniya: Etnos. Issledovaniya osnovnih printsipov izmeneniya etniçeskih i etnografiçeskih yavleniy. V 2-h kn. Kniga vtoraya.* Vladivostok: İzdatelstvo Dalnevostoçnogo universiteta.

Tekçam, T. (2007). *Arkeoloji sözlüğü.* Alfa Basım Yayın Dağıtım.

Tişkov, V. (1997). O fenomene etniçnosti. *Etnografiçeskoye obozreniye*, (3), 3-21.

Tişkov, V. (2005). O kulturnom mnogoobrazii. *Etnografiçeskoye obozreniye*, 1, 3-22.

Topinar, P. (1879). *Antropologiya.* İzdaniye L. F. Panteleyeva.

Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe sözlük (C. 1, A-J).* TDK Yayınları.

Uşakov, D. (2013). *Tolkoviy slovar russkogo yazıka.* Adelant.

Vlassopoulos, K. (2007). *Unthinking the Greek polis: An Ancient Greek history beyond eurocentrism.* Cambridge University Press.

Weber, M. (2004). Otnoşeniya etniçeskoy obşçnosti. (Çev: K. G. Timofeyeva), *Jurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii*, 7(2), 8-21.

Yan, E. (2000). Gosudarstvennoye i etniçeskoye ponimaniye natsii: protivoreçiya i shodstvo. *Polis. Poliçiçeskiye issledovaniya*, (1), 114-123.

Yelvington, K. (1991). Ethnicity as practice? A comment on Bentley. *Comparative Studies in Society and History*, 33(1), 158-168.

Zarinov, İ. (2002). Sotsium - etnos - etniçnost - natsiya - natsionalizm. *Etnografiçeskoye obozreniye*, (1), 3-30.

EXTENDED ABSTRACT

Languages and the words that compose them are living organisms. Concepts or words that are components of a living organism are in interaction with many elements of the period in which they live, primarily historical, socio-political and economic. Throughout their life adventures, concepts or words create their own unique world of meaning. These worlds of meaning are shaped by social consciousnesses that exist in different times and places. Etnos, the concept that we will consider within the scope of our study, creates its own world of meaning by being influenced by the mentioned elements from the moment it starts time travel. The first stop of the conceptual journey of ethnos is the geography of Ancient Greece. The word, which reaches its last stop today with its semantic acquisitions, reaches a unique and wide usage area.

The change in the meanings of ethnos according to time and region is a clear indication that it has been affected by some important developments. For example, while ethnos gained a religious meaning under the influence of the scholastic ideas of the Middle Ages, it became closer to the word folk with the Age of Enlightenment and the French Revolution. With the 19th century, the concept of nation gained importance, and the concept of ethnos, which is used today, was born. With the 21st century, it is striking that governments with ideologically right-wing views have more say in the administrations all over the world. The change created by all the mentioned elements in the social consciousness shows itself in practice and penetrates the semantic world of some concepts. As a result of this influence, the meaning universe of words may narrow or expand, or words may take on a completely different meaning. The changes in the meaning universe of ethnos, which is affected by similar situations and has a wide usage area, deepens the problematic of what the word means. When the scientific studies on ethnos are examined, it draws attention that there is no clear and defined definition for the concept. In this case, the use of the concept by researchers in different disciplines such as archaeology, ethnography ethnology, geography, anthropology and history play important role. On the other hand, this diversity causes some difficulties in understanding and using the word correctly. In order to contribute to the solution of the problem, the subject of our study, in general terms, has been determined as the semantic analysis of the word ethnos. Within the scope of this subject, it is aimed to reveal the semantic changes that the word has experienced in different times and geographies and their reasons. For this purpose, after the etymological analysis of the origin of the word, the semantic adventure of the word from Ancient Greece to the present has been revealed with the descriptive analysis method from the perspectives of scientists with different fields of expertise. While emphasizing these changes that ethnos has undergone, on the other hand, the similarities or differences between the concepts in which the word is semantically close are revealed by the method of comparative analysis in order to give the most accurate meaning. As a result of the examination, ethnos; it is understood that in the process from Ancient Greece, where the concepts of people and state were discussed intensively, until the 20th century, words such as state, group, people, tribe, clan, class, nation were used in close meanings. It is noteworthy that with the 20th century, when world wars were fought and ethnic elements were more prominent, ethnos was frequently confused with words such as ethnicity, ethnic structure and ethnicity, and even the concepts were used interchangeably. It is seen that the meaning of the word is closely related to the world of thought of societies and in geographies where different ideologies prevail, the word has regional differences in meaning and usage. As a result, the word ethnos, which is influenced by many factors such as geographical, ideological, political, historical, creates its own world of meaning. According to this, it can be concluded that ethnos is a group of people and a unique system, which is established with common ethnic consciousness and internal dynamics and differs from other ethnos. In this way, it is thought that a semantic framework of the word has been extracted to be used both in daily use and in scientific studies in our country, the West and Russia.

GÜZEL SANATLAR LİSESİNDE ÇALGI EĞİTİMİ ALAN KAYNAŞTIRMA ÖĞRENCİLERİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ (BURSA İLİ ÖRNEĞİ)

 Şenay SAVAŞ CEYHAN* Sezin ALICI**

ÖZET

Bu araştırma, Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar Lisesinde kaynaştırma öğrencilerine çalgı eğitimi veren öğretmenlerinin karşılaştıkları zorlukları incelemek, öğretmenlerin yaşadığı sorunları tespit etmek ve çözüm önerileri sunmak amacıyla yapılmıştır. Bu araştırma nitel bir araştırma olup, verilerin toplanmasında nitel çalışmalarda en çok kullanılan yöntemlerden görüşme tekniği türlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırma bulgularını elde edebilmek amacı ile araştırmacılar tarafından hazırlanmış 10 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve katılımcıların bu soruları yanıtlaması istenmiştir. Araştırma sonucunda öğretmenlerin lisans eğitimleri süresince özel eğitim dersi almadıkları, kaynaştırma öğrencilerine yönelik ayrı bir öğretim programına ihtiyaç duyulduğu, okullarda özel eğitim mezunu öğretmenlerin olması gerektiği ve kaynaştırma öğrencilerinin tanılarının daha ayrıntılı bir şekilde koyularak rapor şeklinde öğretmene sunulması gerektiği, çalgı eğitiminde izlenecek yöntemlerin uzman hocalar tarafından geliştirilmesi böylece kaynaştırma öğrencilerinin eğitim faaliyetlerine yönelik çalışmaların daha verimli bir şekilde yürütülebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *kaynaştırma öğrencileri, özel gereksinimli bireyler, müzik eğitimi, çalgı eğitimi*

Teacher's Opinions on the Mainstreaming Students Taking Instrument Training at Fine Arts High School (Case of Bursa)

ABSTRACT

This research was carried out in order to examine the difficulties faced by the teachers who give instrument training to the mainstreaming students at Bursa Zeki Müren Fine Arts High School, to identify the problems experienced by the teachers and to offer solutions. This research is a qualitative research and semi-structured interview technique, which is one of the most used methods in qualitative studies, was used to collect data. In order to obtain the research data, a semi-structured interview form consisting of 10 questions was prepared by the researchers and the participants were asked to answer these questions. As a result of the research, it was concluded that most of the teachers did not have special education for mainstreaming students during their undergraduate education, there should be specialist teachers who graduated from special education in schools. It has been concluded that the diagnosis of Mainstreaming students should be put in more detail and presented to the teacher in the form of a report, the methods for instrument training could be developed by expert teachers so that studies on the educational activities of mainstreaming students can be carried out more efficiently.

Key Words: *mainstreaming students, individuals with special needs, music education, instrument education*

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, savassenayster@gmail.com

** Doç., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, sezinalici@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Savaş Ceyhan, Ş. & Alıcı, S. (2023). Güzel sanatlar lisesinde çalgı eğitimi alan kaynaştırma öğrencilerine ilişkin öğretmen görüşleri (Bursa ili örneği). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 133-149.

<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1177590>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 20 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 2 Kasım / November 2022

Giriş

Eğitim, belirli bir amaç doğrultusunda bireyi hayata hazırlamak için sürdürülen faaliyetlerin tümü şeklinde tanımlanabilir. Gelişen modern dünyada eğitime verilen önemin günden güne arttığı görülmektedir. Günümüzde özel gereksinimli bireylerin eğitimi konusunda farkındalıkların arttığı, bununla ilgili birçok bilimsel çalışmaların ve araştırmaların yapıldığı görülmektedir.

Toplumu oluşturan bireyler her zaman fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı, eşit zekâ, bilgi ve beceri düzeyine sahip olmayabilir. Bireysel farklılıklara yol açan birçok zihinsel ve fiziksel rahatsızlıklar tıbben tanımlanmış ve tespit edilmiştir. Bu durumda yurttaş olarak eşit haklara sahip bireylerin en temel haklarından olan eğitim, diğer temel gereksinimler gibi eşit karşılanabilmelidir.

Günümüzde özel gereksinimli bireyler için özel eğitim kurumları olduğu gibi, bu bireylerin engel düzeylerine bakılarak normal eğitim kurumlarında da eğitim alması sağlanmaktadır. Bu durumdaki öğrenciler gittikleri eğitim kurumlarında kaynaştırma öğrencileri olarak tanımlanır. Kaynaştırma; bedensel, zihinsel, duygusal ya da sosyal açıdan özel gereksinimi olan bireylerin sosyal yaşama ve eğitim hayatına katılımını sağlamak amacıyla benimsenen bir yaklaşımdır (Kargın, 2004: 1; Batu vd., 2004: 33). Stubb'a (2008) göre özel eğitim, birçok öğrencinin yaşadığı ve yaşayabileceği farklı türden zorlukları tanımlamada ve uygulamada kullanılmak üzere, yeni bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Normal gelişim gösteren bireyler var olan eğitim imkânlarından doğrudan yararlanabilirken, özel gereksinimli bireyler için eğitim ortamları, onların ihtiyaçlarına yönelik farklı düzenlemelere gidilerek yeniden hazırlanmalıdır (Epirek, 2005; Kurt, 2009; akt. Eren vd., 2013: 1864).

Türkiye'de 1950'li yıllardan başlayarak 1980'li yıllara kadar özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminin devlet tarafından, özel eğitim okullarında ve sınıflarında gerçekleştirildiği, kaynaştırma uygulamalarına yönelik bir çalışmanın olmadığı görülmektedir (Kargın, 2004: 6). Kaynaştırma uygulamaları 1983 yılında çıkartılan, 21916 sayılı "Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu" ile 1997'de çıkarılan "573 sayılı "Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ve 2000 yılında yürürlüğe giren "Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği" ile yaygın olarak uygulanmaya başlamıştır (MEB, 2010).

2006 yılında düzenlenen 17. Milli Eğitim Şurası ve Dokuzuncu Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde Kaynaştırma programı uygulanan sınıflarda destek verebilecek personelin bulunması ve bu amaçla özel eğitimde sınıf öğretmenlerinin yetiştirilerek, gerekli eğitim programlarının düzenlenmesi kararlaştırılmış, "en az sınırlandırılmış" eğitim ortamı ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade ile özel gereksinimli öğrencinin toplumla bütünleşmesini sağlamak, ona öz bakım, dil ve iletişim becerileri kazandırmak amacıyla destek eğitim hizmetlerinin verilmesi şeklinde tanımlanmıştır (Yazıcıoğlu, 2018: 98). Destek eğitimi ile okul idaresi tarafından belirlenen, fiziki koşulları uygun olan okullarda özel bir sınıf ayrılarak veya şartlar uyum değilse ders programına göre o saatte boş olan bir sınıfta bire bir öğretmenle kaynaştırma öğrencisinin eğitim alması sağlanmaktadır.

Özel gereksinimli bireylere ek destek eğitimi verilmediği takdirde, normal bireylere verilen eğitimden tam anlamıyla yararlanamadıkları, bu amaçla bu özellikteki bireylere özel eğitim hizmetleri ve ek destek hizmetleri verilerek bu şekilde bir eğitim süreci takip edildiği belirtilmektedir (Eren vd., 2013: 1864).

19 Eylül 2019 tarihinde yayımlanan 2017/28 sayılı "Kaynaştırma/ Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları" konulu genelgede kaynaştırma olgusu ile birlikte bütünleştirme olgusu da karşımıza çıkmakta, amacı özel gereksinimli bireylerin her tür alanda, diğer bireyler ile ortak iletişim ve etkileşim içinde bulunmaları, aynı sınıfta tam zamanlı olarak ya da ders dışı

faaliyetlere birlikte katılmaları, okula kayıt ve devam konusunda gerekli tedbirlerin alınmasını öngörmektedir (Yazıcıoğlu, 2018: 99).

Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığı eğitim vermekte olduğu sağlık problemi olan bireyleri; “Özel gereksinimli bireyler, çeşitli nedenlerle bireysel özellikleri ve eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından beklenen düzeyde anlamlı bir farklılık gösteren bireylerdir” (MEB, 2012) şeklinde tanımlanmıştır. “Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nde” (2011) de belirtildiği gibi, akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren bu öğrencilerin, özel gereksinimli bireyler olarak değerlendirilip, kaynaştırma öğrencisi olarak okullarda eğitimlerine devam etmeleri sağlanmaktadır (Eren vd., 2013: 1864).

Kaynaştırma uygulamaları, özel gereksinimli bireylerin sadece okul ortamında kabul edilmesi değil, toplumun her alanında ev ve iş edinme gibi konularda da diğer bireylere sağlanan imkânlardan eşit bir şekilde yararlanmalarını amaçlanmaktadır (Lindsay, 2003; Peterson & Hittle, 2003; Salend, 2001; Ysseldyke vd., 2000; akt. Kargin, 2004: 6). Böylece sosyal yaşamda diğer bireylerin farkındalık düzeyinin artması ve onlar tarafından kabul görmesi sonucunda, özel gereksinimli bireylerin az da olsa hayatının kolaylaşması sağlanabilir. Banerji ve Daily’ye (1995: 511) göre kaynaştırma eğitim programı, özel gereksinimli çocukların hem akademik olarak hem de sosyal olarak ayrı ortamlarda değil, normal öğrencilerle birlikte eğitim hizmeti almalarıdır.

Shaddock, Giorcelli ve Smith (2007: 4) kaynaştırma eğitimi için; toplumda, okul ve öğrencilerin anlamlı, bireysel ve grup öğrenme çıktılarını sağlayan bir bakış açısı değişimini kapsadığını belirtmiştir. Wang (2009) ise öğrenme zorluğu yaşayan çocukların toplumun bir parçası olabilmeleri için kaynaştırma eğitiminin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır (akt. Esmer vd., 2017: 1602). Bu tanımlara bakıldığında kaynaştırma eğitiminin başarıya ulaşmasında hazırlanan program kadar bu programın uygulanmasında yer alan öğretmenler, okul yöneticileri, öğrenciler ve özel eğitim alacak öğrenci velilerinin toplu işbirliğinin büyük önem taşıdığı söylenebilir (Esmer vd., 2017: 1602).

Kaynaştırma eğitiminin amacına ulaşabilmesi için; okul yönetimi, öğretmen, okul personelinin iş birliği içinde çalışması gerekmektedir (Eren, 2012: 16). Bu ortak çabanın özel gereksinimli bireyler için önemi şüphesiz tartışılmaz. Hatta bu ortak çabaya öğrenci velilerinin tutumlarını da eklemek yerinde olacaktır. Bu da sadece özel gereksinimli bireylerin değil, onları yetiştirecek olan eğitimcilerin de bilinçli ve eğitilmiş olmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu konuda yapılan araştırmalarda kaynaştırma konusunda öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere ilişkin yeterli bilgi ve deneyimlerinin olmamasından dolayı; kaynaştırma uygulamalarının hazırlık ve destek hizmeti verilmesi aşamasında bazı aksaklıkların yaşandığı belirtilmiştir (Batu, 1997: 36; Güven & Tufan, 2010: 561; Uysal, 1995: 110; Eren, 2012: 16). Kaynaştırma uygulamalarının verimli bir şekilde yürütülebilmesi için öncelikle öğretmenin kaynaştırmaya hazır olması, kaynaştırma programına ve özel gereksinimli bireye karşı tutum ve davranışları oldukça önem taşımaktadır (Özmen, 2003; akt. Eren, 2012: 16).

Kaynaştırma yaklaşımına dayalı eğitim uygulamaları; ister normal sınıflarda tam zamanlı ya da yarı zamanlı olarak, ister özel eğitim sınıflarında sürdürülüyor olsun teneffüslerde ya da belirlenen uygun derslerde akranlarıyla birlikte olmaları sağlanmalıdır. (“573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’nin 20. Maddesi”; akt. Eren, 2012: 15) Kararnamede belirtilen uygun dersler kapsamında müzik dersinin de olabileceği düşünülmektedir (Eren, 2012: 15).

Özel gereksinimli bireylerin normal ve yetenekli bireyler gibi müzikle bütünleşme hakları olduğu düşüncesi şüphesiz giderek yaygınlaşmaktadır. Hatta bazı özel gereksinimli

bireylerin müzik zekâları ve yetenekleri bakımından yaşlılarından daha yüksek performansa sahip oldukları belirtilmektedir (Varış & Hekim, 2017: 32). Müzik etkinlikleri sayesinde, özel gereksinimli bireylerin iş birliği içinde olma, iletişim kurma, akranları tarafından kabul görme ile birlikte, dikkatini toplama ve sürdürme becerileri, hareket etme ve bedensel farkındalık gibi birçok gelişim alanının desteklendiği bilinmektedir (Hooper, vd., 2008; akt. Dayı & Gürkan Öztürk, 2019: 219).

Müzik konusunda teoriden, besteleme ve seslendirmeye ilgi duymakla birlikte bu becerileri kazandıran okullara devam ederek müzik eğitimcisi olmak isteyen özel gereksinimli bireylerin olabileceğinden bahsedilmiştir (Say, 2002: 302; Varış & Hekim, 2017: 31). Hatta zihinsel yetersizliği olan bireyler dışında, bazı özel gereksinimli bireylerin diğer akranlarından müziksel açıdan daha üstün performans sergileyebildikleri belirtilmiştir (Varış & Hekim, 2017: 32).

Milli Eğitim Bakanlığı'nın "19 Eylül 2017 tarihinde yayımlanan 2017/28 sayılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları" konulu genelgede kaynaştırma kavramı ile birlikte "bütünleştirme" kavramı da ortaya çıkmıştır (Yazıcıoğlu, 2018: 99). "2016-2017 eğitim-öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı" tarafından açıklanan istatistiklere göre örgün eğitime devam eden 242.486 kaynaştırma öğrencisi bulunmaktadır (MEB, 2017). Bu genelgeyle birlikte 2016-2017 eğitim öğretim yılından itibaren ortaöğretim kurumuna bağlı olan güzel sanatlar liselerinde, müziği meslek edinmek amacıyla seçmiş olan bireylerin yanı sıra, özel gereksinimli bireylere de eğitim-öğretim ortamı sağlanmaktadır.

Özel gereksinimli bireylerin hayatlarında müziğin önemli ve yapıcı bir gücü olduğuna inanılmaktadır. Bu çalışma ile öğrencilerin daha sağlıklı ve verimli müzik eğitimi alabilmeleri ve öğretmenlerin daha iyi eğitim verebilmeleri açısından gerekenleri tespit ederek, farkındalık oluşturması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2006-2007 ders yılından itibaren Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında YÖK (Yüksek Öğretim Kurumu) tarafından VIII. yarıyılıda uygulanmak üzere "Özel Eğitim" dersine yer vermeye başlanmıştır (Eren, 2012: 17). Bu tarihten önceki mezunlar ise bu konuda tam anlamıyla yetkin ve bilgi sahibi değildir. Onlar normal bireylere müzik eğitimi verme konusunda eğitim almışlardır. Öğretmenler bir şekilde deneme yanılma ile kendi metotlarını kendileri geliştirmek durumunda kalmıştır. Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar Lisesi öğretmenlerinin özel eğitim hakkında bilgi sahibi olmadıkları ama bununla birlikte kaynaştırma öğrencilerine eğitim verdikleri tespit edilmiştir. Öğretmenler, eğitim aldıkları Müzik Eğitimi Ana Bilim Dallarında "Özel Eğitim" dersi olmadığı için kaynaştırma öğrencilerine yönelik hangi metotla müzik dersi işleneceği konusunda çelişkiye düştüklerini belirtmişlerdir.

Buradan yola çıkarak Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar Lisesinde eğitim veren çalgı öğretmenlerinin, kaynaştırma öğrencilerine yönelik eğitim sürecinde karşılaştıkları zorlukları tespit ederek, sorunlara çözüm önerileri getirmek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar Lisesinde okuyan kaynaştırma öğrencileriyle çalışan öğretmenlere yönelik durum tespiti yapmak amacıyla araştırmacı tarafından önceden hazırlanan yarı yapılandırılmış 10 soru ile öğretmen görüşlerine başvurulmuş ve aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Güzel Sanatlar Lisesinde kaynaştırma öğrencilerine çalgı eğitimi veren öğretmenlerin yaşadıkları zorluklara ilişkin görüşleri nelerdir?

2. Güzel Sanatlar Lisesi kaynaştırma öğrencileri için özel bir müzik eğitimi programına ilişkin öğretmen görüşleri nelerdir?

3. Güzel Sanatlar Lisesi kaynaştırma öğrencilerine eğitim veren öğretmenlerin, özel gereksinimli öğrencilere yönelik eğitimlerine ilişkin öğretmen görüşleri nelerdir?

4. Güzel Sanatlar Lisesi kaynaştırma öğrencilerinin çalgı öğretmenleri ile geçirdikleri eğitim süresince müzikal gelişimlerine ilişkin öğretmen görüşleri nelerdir?

5. Güzel Sanatlar Lisesi kaynaştırma öğrencilerinin daha verimli bir müzik eğitimi alabilmelerine ilişkin öğretmen görüşleri ve önerileri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar Lisesinde kaynaştırma öğrencilerine çalgı eğitimi veren öğretmenlerinin karşılaştıkları zorlukları incelemek, öğretmenlerin yaşadığı sorunları tespit etmek amacıyla görüşme tekniğinin kullanıldığı nitel bir araştırmadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması sınırları belirlenen bir konuda derinlemesine inceleme olanağı sağlayan bir yaklaşımdır (Chmiliar, 2010, akt. Subaşı & Okumuş, 2017: 420).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu; Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar Lisesinde öğrenim gören 14 kaynaştırma öğrencisine çalgı eğitimi veren öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırma için yapılan görüşmeler Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar Lisesinde görev yapan 9 müzik öğretmeni ile gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmada bu doğrultuda nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan görüşme tekniği ise insanların belli zamanlarda belli konulara karşı tutum ve görüşleri hakkında bilgi toplamak amacıyla gerçekleştirilmektedir (Güler vd., 2015: 114). Araştırma verilerini elde etmek için araştırmacı tarafından önceden hazırlanan açık uçlu 10 sorudan oluşan görüşme formu hazırlanmış, hazırlanan sorulara iki alan uzmanının görüşleri doğrultusunda son şekli verilmiştir. Bu sorular e posta yoluyla öğretmenlere gönderilmiş ve cevaplamaları istenmiştir. Elde edilen bulgular içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi, belirgin olmayan konuların derinlemesine inceleme olanağı sağlayan bir tekniktir (Erdem, 2011: 144). Öğretmenlerin yanıtlarından elde edilen bulgulardan 3 tema, 10 alt tema, 18 koda ulaşılmıştır.

Bulgular

Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar Lisesi Müzik Bölümü Kaynaştırma Öğrencileri ve Tanıları

Öğretmen/öğretmenler, veli ve okul idaresi tarafından alınan tüm tedbirlere rağmen akranlarından farklı eğitim ihtiyaçları olduğu ve farklı gelişim gösterdiği düşünülen öğrenciler için yaklaşık olarak bir dönemi bulan izleme ve değerlendirme süreci sonunda RAM'a (Rehberlik Araştırma Merkezi) yönlendirme yapılmakta ve öğrencinin özel eğitim ihtiyacı olup olmadığı değerlendirilmektedir (MEB, 2021: 7).

Kaynaştırma öğrencilerine tanı koyulma aşaması iki şekilde olmaktadır. Bazen velilerin küçük yaştan itibaren çocuğunda bazı farklılıkları gözlemlemesiyle bir psikiyatri hekimine başvurusu sonucunda tanı konulurken, bazen de çocuk okula başladığında sınıf öğretmeninin gözlemlemesi ve rehber öğretmenin aracılığı ile RAM'a gönderilerek oradaki rehber öğretmen ve özel eğitim öğretmenlerinin yaptığı testler sonucunda eğitsel tanı konulabilir. Gerekli

görüldüğünde RAM'da görevli kişiler ihtiyaç duyduklarında tıbbi tanı için öğrenciyi psikiyatriste yönlendirebilirler. Tanı konulan kaynaştırma öğrencileri aldıkları rapor sayesinde rehabilitasyon merkezlerinde haftanın belirli günlerinde bire bir ücretsiz eğitim alabilmektedirler (MEB, 2021: 7).

Otistik çocukların tedavisinde müziğin bireyler üzerinde olağanüstü etkisiyle birlikte, müziğin bu bireyler üzerinde sakinleştirici bir etki yarattığı da bilinmektedir (Eren vd., 2013: 1866). Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar Lisesinde bazı kaynaştırma öğrencilerinin kendilerini müzikle en iyi şekilde ifade ettikleri, çalgılarında da olağanüstü gelişim gösterdikleri öğretmenleri tarafından ifade edilmiştir.

Tablo 1
Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar Lisesi Kaynaştırma Öğrencileri Tıbbi Tanıları

- A1: Hafif düzey zihinsel yetersizlik
- A2: Hafif düzey zihinsel yetersizlik
- A3: Hafif düzey zihinsel yetersizlik
- B1: Özel öğrenme güçlüğü
- B2: Özel öğrenme güçlüğü
- B3: Özel öğrenme güçlüğü
- C1: Yaygın gelişimsel bozukluk
- C2: Yaygın gelişimsel bozukluk
- C3: Yaygın gelişimsel bozukluk
- C4: Yaygın gelişimsel bozukluk
- D1: Dikkat eksikliği ve hiperaktivite
- E1: Otizm
- E1: Otizm

A: Hafif düzey zihinsel yetersizlik; B: Özel öğrenme güçlüğü; C: Yaygın gelişimsel bozukluk; D: Dikkat eksikliği ve hiperaktivite; E: Otizm tanılarını kodlamak için kullanılmıştır.

Tablo 2
Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar Lisesi Kaynaştırma Öğrencisi Olan Öğretmenlerin Demografik Bilgileri

Katılımcı / Kod	Cinsiyet	Kaynaştırma İle İlgili Eğitim	Branş	Kıdem	Kaynaştırma Öğrenci Sayısı	Öğrencilerin Tanısı
K1	Erkek	Yok	Piyano	22	3	*Hafif Düzey Zihinsel Yetersizlik
K2	Erkek	Yok	Bağlama	10	2	Yaygın Gelişimsel Bozukluk
K3	Erkek	Yok	Piyano	17	1 1	**Otizm Özel Öğrenme Güçlüğü
K4	Erkek	Yok	Gitar	26	2 1	Yaygın Gelişimsel Bozukluk **Otizm
K5	Erkek	Yok	Gitar	22	1	Otizm

K6	Erkek	Yok	Viyola	18	1	Özel Öğrenme Güçlüğü
K7	Kadın	Yok	Piyano	15	1	***Dikkat Eksikliği ve Hipertaktivite
					1	****Özel Öğrenme Güçlüğü
K8	Kadın	Yok	Viyolonsel	22	1	***Dikkat Eksikliği ve Hipertaktivite
					1	****Özel Öğrenme Güçlüğü
K9	Kadın	Yok	Keman	19	3	*Hafif Düzey Zihinsel Yetersizlik

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde;

- Farklı öğretmenlerden ders alan aynı öğrenciler, aynı sayıda (*) işareti ile belirtilmiştir. Buna göre Hafif Düzey Zihinsel Yetersizliği olan bir öğrenci hem piyano hem keman çalmaktadır (*); Otuzml bir öğrenci hem piyano hem gitar çalmaktadır (**); Dikkat Eksikliği ve Hipertaktivite rahatsızlığı olan başka bir öğrenci hem piyano hem viyolonsel çalmaktadır (***) ; Özel Öğrenme Güçlüğü olan başka bir öğrenci hem piyano hem viyolonsel çalmaktadır (****).

- Katılımcıların 3'ü kadın 6'sı erkektir.
- Öğretmenlerin mesleki deneyimi 10 ile 22 yıl arasında değişmektedir.
- Öğretmenlerin hiçbiri kaynaştırma programı ile ilgili özel bir eğitim almamıştır.

Bu bölümde araştırmaya katılan katılımcıların araştırma sorularına verdikleri yanıtlardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Çalgı Öğretmenlerinin Kaynaştırma Öğrencileri İle Eğitim Süreci

Öğretmenlere, kaynaştırma öğrencileri ve onlara yönelik eğitim sürecine ilişkin görüşleri “Lisans eğitiminiz süresince özel gereksinimli bireylere yönelik herhangi bir eğitim aldınız mı?”, “Herhangi bir eğitim almadıysanız kaynaştırma öğrencilerine çalgı eğitimi verirken zorlanıyor musunuz? Ne gibi zorluklar yaşıyorsunuz?”, “Kaynaştırma öğrencilerinizle sağlıklı bir şekilde iletişim kurabiliyor musunuz? Sizi anladığımı düşünüyor musunuz?” soruları ile belirtmeleri istenmiştir. Öğretmenlerin cevaplarından elde edilen sonuçlar doğrultusunda, öğretmen açısından eğitim sürecini etkileyen faktörler teması altında Özel Eğitim Alma / Almama, Ders Verirken Zorlanma/ Zorlanmama, Ders Süresince Sağlıklı İletişim Kurma/ Kurmama olmak üzere 3 alt tema ve 6 kod elde edilmiştir. Öğretmenlerin eğitim süreçlerine ilişkin katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgulara Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3
Güzel Sanatlar Lisesinde Kaynaştırma Öğrencisi Olan Öğretmenlerin Öğrencileri İle Eğitim Süreçlerine İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Öğretmen Açısından Eğitim Sürecini Etkileyen Faktörler	Özel Eğitim Alma Durumu	Evet	0	
		Hayır	9	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9
	Ders Verirken Zorlanma	Evet	5	K1, K3, K5, K8, K9
		Hayır	4	K2, K4, K6, K7
	Ders Süresince Sağlıklı İletişim Kurma	Evet	3	K3, K4, K7
		Hayır	6	K1, K2, K5, K6, K8, K9

Tablo 3’te Güzel Sanatlar Lisesinde Kaynaştırma Öğrencisi Olan Öğretmenlerin, eğitim sürecinde yaşadıkları zorluklara ilişkin görüş bildiren katılımcılar bulunmaktadır. Katılımcıların hepsi kaynaştırma öğrencisi olduğu halde, bu konuda özel eğitim almadıkları yönünde görüş bildirdikleri belirlenmiştir (9). Katılımcıların bu öğrencilere ders verirken zorlanma durumlarına bakıldığında (5) katılımcının zorlandığı, (4) katılımcının zorlanmadığı yönünde görüş bildirdiği tespit edilmiştir. (3) Katılımcı ders süresince öğrencileriyle sağlıklı iletişim kurabildiğini söylerken, (6) katılımcı sağlıklı iletişim kuramadıklarını ifade etmişlerdir.

Öğretmenlerin öğrencileri ile eğitim süreçlerine ilişkin Katılımcı görüşlerinden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

“... Lisans eğitimim sırasında aldığım pedagoji ve eğitim psikolojisi dersleri sırasında özel gereksinimli bireyler hakkında yeteri kadar eğitim almadım.” (K6)

“... Zorlanıyorum doğal olarak çünkü yaptığım araştırmalarda otistik çocuklar hepsi farklı davranışlar sergileyebiliyormuş. İsteği dışında bir şeyler çalmak istemiyor hem eğitim vermeye çalışmak hem de istediği şeyleri çaldırmak zor oluyor.” (K3)

“... Öğretmek istediklerimi anlıyormuş gibi gözüküyorlar fakat işi pratiğe döktüğümüzde çok zor öğreniyorlar.” (K9)

Kaynaştırma Öğrencilerinin Çalgı Derslerinde Müzikal Gelişim ve Genel Durumu

Öğretmenlere, kaynaştırma öğrencilerinin çalgı derslerindeki gelişim düzeyi ve genel durumuna yönelik görüşleri “Birlikte çalıştığınız özel gereksinimli öğrencinin enstrümanında çalma düzeyinin nasıl olduğunu düşünüyorsunuz? Çalgısına yeteri kadar zaman ayırıp çalıştığını düşünüyor musunuz?”, “Birlikte çalıştığınız özel gereksinimli öğrencinin aldığı eğitim doğrultusunda hedeflen düzeyde bir gelişim gözleniyor mu?” “Kaynaştırma uygulamalarının bu öğrenciler için faydalı olduğunu düşünüyor musunuz?” “Birlikte çalıştığınız özel gereksinimli öğrencinin okul ortamına, arkadaş çevresine uyum sağladığını düşünüyor musunuz?” soruları ile belirtmeleri istenmiştir. Öğretmenlerin cevaplarından elde

edilen verilerin analizi sonucunda, Öğrenci açısından eğitim sürecini etkileyen faktörler teması altında Kaynaştırma Öğrencilerinin Enstrüman Çalma Düzeyi Yeterli Çalışma/ Yetersiz Çalışma, Kaynaştırma Öğrencilerinin Enstrümanlarında Hedeflenen Gelişimi Başarılı/ Başarısız, Kaynaştırma Programının Öğrencilere Faydalılık Düzeyi Yüksek/ Düşük, Kaynaştırma Öğrencilerinin Okul Ortamına Uyum Durumu Uyumlu/ Uyumsuz olmak üzere 4 alt tema ve 8 kod elde edilmiştir. Öğretmenlerin bu sorulara ilişkin katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgulara Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4
Güzel Sanatlar Lisesinde Kaynaştırma Öğrencisi Olan Öğretmenlerin Öğrencilerin Kaynaştırma Programındaki Uyum ve Başarı Durumlarına İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Öğrenci Açısından Eğitim Sürecini Etkileyen Faktörler	Kaynaştırma Öğrencilerinin Enstrüman Çalma Düzeyi	Yeterli Çalışma	3	K2, K3, K6
		Yetersiz Çalışma	6	K1, K4, K5, K7, K8, K9
	Kaynaştırma Öğrencilerinin Enstrümanlarında Hedeflenen Gelişimi	Başarılı	3	K2, K8, K9
		Başarısız	6	K1, K3, K4, K5, K6, K7
	Kaynaştırma Programının Öğrencilere Faydalılık Düzeyi	Yüksek	5	K2, K3, K5, K6, K9
		Düşük	3	K1, K4, K7, K8
Kaynaştırma Öğrencilerinin Okul Ortamına Uyum Durumu	Uyumlu	5	K1, K2, K5, K7, K8	
	Uyumsuz	4	K3, K4, K6, K9	

Tablo 4'te Güzel Sanatlar Lisesinde Kaynaştırma Öğrencisi Olan Öğretmenlerin, öğrencilerin kaynaştırma programındaki uyum ve başarı düzeylerine ilişkin katılımcı görüşleri bulunmaktadır. Kaynaştırma öğrencileri, enstrüman çalma düzeyi ve yeterli çalışma açısından değerlendirildiğinde (3) katılımcı, öğrencisinin yeteri kadar çalıştığını, (6) katılımcı ise yeteri kadar çalışmadığını belirtmiştir. (3) Katılımcı kaynaştırma öğrencilerinin enstrüman çalma konusunda hedeflenen düzeyde gelişim göstererek başarılı olduğundan bahsederken, (6) katılımcı öğrencisinin hedeflenen düzeyde başarı göstermediğini ifade etmiştir. Kaynaştırma programının kaynaştırma öğrencileri açısından faydalılık düzeyi, öğrenci açısından değerlendirdiğinde (5) katılımcı faydanın yüksek düzeyde olduğunu belirtirken, (4) katılımcı ise bu uygulamanın yeteri kadar faydalı olmadığını vurgulamıştır. Kaynaştırma öğrencilerinin okul ortamına ve arkadaş çevresine uyumu konusunda (5) katılımcı, öğrencilerin olabildiğince okula uyum sağladığını belirtirken, (4) katılımcı yeteri kadar uyum sağlayamadıklarından bahsetmiştir.

Kaynaştırma öğrencisi olan öğretmenlerin, öğrencilerin kaynaştırma programındaki uyum ve başarı düzeylerine ilişkin katılımcı görüşlerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

“... Başlangıç, orta düzey ve ileri seviyede öğrencilerim var.” (K2)

“... En başında hedeflerimizi düşük seviyede tuttuğumuz için, hedefe ulaştığımız söylenebilir.” (K9)

“... Kaynaştırma öğrencilerinin eğitim alması onların en temel haklarından. Fakat bu öğrenciler için özel sınıflar, ayrı bir öğretim programı, özel eğitim alanında eğitim almış bu alanda uzman eğitimciler tarafından eğitimin verilmesi ile kaynaştırma öğrencilerinin gelişimi açısından daha doğru olacaktır.” (K1)

“... Okula uyum sağladığı söylenemez çoğunlukla yalnız geziyor.” (K3)

Kaynaştırma Öğrencilerinin Okul İçinde Uyum ve Eğitim Müfredatları

Öğretmenlere, kaynaştırma öğrencilerinin okul içindeki uyum sağlama durumları ve eğitim müfredatına uyum sağlamaları durumuna yönelik görüşleri “Birlikte çalıştığımız özel gereksinimli öğrenciye yönelik, diğerlerinden farklı olarak nasıl bir yol izliyorsunuz?”, “Birlikte çalıştığımız özel gereksinimli öğrencinin okul iklimine, arkadaş çevresine uyum sağladığını düşünüyor musunuz?”, “Özel gereksinimli öğrencilerin, normal gelişim gösteren öğrenciler ile birlikte aynı ortamda eğitim almaları konusunda ne düşünüyorsunuz?” soruları ile belirtmeleri istenmiştir. Öğretmenlerin cevaplarından elde edilen verilerin analizi sonucunda, Eğitim Ortamı teması altında Farklı Yöntem Olmalı/ Olmamalı, Birlikte Eğitim Yapılmalı/ Yapılmamalı olmak üzere 2 alt tema ve 4 kod elde edilmiştir. Öğretmenlerin bu sorulara ilişkin katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgulara Tablo 5’te yer verilmiştir.

Ayrıca öğretmenlere “Kaynaştırma öğrencilerine yönelik, sizin bu konuda yapılmasını istediğiniz veya yapılırsa bu konuda olumlu sonuçlara yol açılabilecek görüşleriniz var mı?” sorusuna katılımcıların çoğu özel eğitim alanında eğitim görmüş uzman öğretmenler tarafından özel gereksinimli öğrencilerin eğitim almasının daha faydalı olabileceğini vurgulamışlardır. Kaynaştırma öğrencilerinin ayrı bir müfredatı olması gerektiği, okulda kesinlikle bir özel eğitim öğretmenin bu öğrencilerle yakından ilgilenmesi gerektiğini belirtilmiştir. Ayrıca özel gereksinimli öğrencilerin tek bir çalgıdan sorumlu tutulup, mümkünse bu çalgının piyano olması gerektiği vurgulanmıştır. Diğer öğrencilere bu öğrencilerin durumları ile ilgili eğitimler verilmeli. Her öğretmene özel eğitim öğrencileri ile ilgili seminerlerin verilmesinin iyi olacağı belirtilmiştir. Son olarak çocukların tanılarının daha ayrıntılı bir şekilde raporlaştırılmasının öğretmenler için önemli olduğu, böylece hangi çocuğa hangi öğretim yönteminin daha faydalı olacağını öngörülebileceği tespit edilmiştir.

Tablo 5
Güzel Sanatlar Lisesinde Kaynaştırma Öğrencilerinin Diğer Öğrenciler İle Birlikte ve Aynı Müfredat İle Eğitim Almalarına İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Eğitim Ortamı ve Programı	Farklı Yöntem ve Metot Kullanımı	Olmalı	9	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9
		Olmamalı	0	
	Kaynaştırma Öğrencilerinin Diğer Öğrencilerle Birlikte Eğitimi	Yapılmalı	7	K1, K2, K5, K6, K7, K8, K9
		Yapılmamalı	2	K3, K4

Tablo 5’te Güzel Sanatlar Lisesinde Kaynaştırma Öğrencilerinin Diğer Öğrenciler İle Birlikte ve Aynı Müfredat ile Eğitim Almalarına İlişkin Katılımcı görüşleri bulunmaktadır. Kaynaştırma öğrencilerine yönelik ders işleniş esnasında, tüm katılımcılar farklı yöntemlerin

kullanılması gerektiği konusunda görüş bildirmiştir. (9) Kaynaştırma öğrencilerinin diğer öğrencilerle birlikte eğitim almaları konusunda (7) katılımcı birlikte eğitim almalarının doğru olabileceğini belirtirken, (2) katılımcı birlikte eğitim almalarının uygun olmadığından bahsetmiştir. Öğretmenlerin kaynaştırma öğrencilerine yönelik özel bir müfredat programının olmadığını ve buna ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir.

Kaynaştırma Öğrencilerin Diğer Öğrenciler İle Birlikte ve Aynı Müfredat İle Eğitim Almalarına İlişkin aşağıda bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

“... Öğreteceğim her şeyi küçük parçalara bölerek, çok tekrar yaparak, eve yazma ödevi vererek diğer öğrencilerden farklı bir yol izliyorum.” (K9)

“... Doğru bir eğitim ile ve kaynaştırma unsuruna göre birlikte eğitim olabilir.” (K7)

Tartışma ve Sonuç

Yapılan çalışmalar sonucunda Türkiye’deki müzik öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi ve özel gereksinimli bireyler ile eğitim konusunda, gerekli bilgi, tecrübe ve donanımına sahip olmadıkları görülmektedir (Eren, 2012: 19). Genel olarak, özel eğitim, okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında kaynaştırma öğrencilerinin bulunduğu okullarda eğitim veren müzik öğretmenleri standart bir müfredat ile eğitim alıp mezun olmaktadır (Eren, 2012: 23). Bunun sonucunda da özel gereksinimli öğrencilere belirli davranışları kazandırırken çoğu zaman zorluk yaşadıkları ifade edilmiştir.

Yarı yapılandırılmış sorulara öğretmenlerin verdiği cevaplar doğrultusunda; araştırma sonucunda kaynaştırma öğrencilerine eğitim veren öğretmenlerin hiçbiri lisans eğitimleri süresince “Özel Eğitim” alanıyla ilgili bir ders almadıklarını belirtmişlerdir. Kaynaştırma öğrencilerine verdikleri eğitim sırasında neredeyse bütün öğretmenlerin zorlandığı, bir öğretmenin öğrencisinin kaynaştırma unsuru nedeniyle zorlanmadığı ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin kaynaştırma öğrencisi ile çoğunlukla iletişim problemi yaşamadıkları, fakat söylediklerini öğrenciye yaptırabilme durumunda sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Kaynaştırma öğrencilerine nasıl davranacakları konusunda bilgilendirilmelerinin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Gök & Erbaş (2011: 84) öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda kaynaştırma uygulaması öncesinde ve kaynaştırma eğitimi sırasında sistematik bir şekilde, öğretmenlere ve uygulamada yer alan herkese özel eğitim ve kaynaştırma uygulamasına ilişkin bilgilendirme yapılmasının gerektiği tespit edilmiştir.

Bulgular doğrultusunda; öğretmenler diğer öğrencilere verdikleri eğitimden farklı olarak kaynaştırma öğrencilerine olabildiğince kolay olan etüt ve eser verdiklerini, küçük parçalara bölerek, çok fazla tekrar yaptırarak çalıştırdıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca kaynaştırma öğrencilerinin diğer öğrencilerle aynı öğretim programını kullandıkları için bu programı basite indirgeyerek işlemeye çalıştıklarını vurgulamışlardır.

Çoğu kaynaştırma öğrencisinin çalgı çalma becerisi ve çalgı çalışma süresi bakımından yetersiz oldukları belirtilmiş olmakla birlikte, sadece bir öğretmen kaynaştırma öğrencisi hakkında ileri düzeyde çalgı çalma becerisinden bahsetmiştir. Çoğu kaynaştırma öğrencisinin hedeflenen düzeyde gelişim gösteremediği, daha çok küçük adımlarla ilerleme kaydedebildikleri sadece bir öğrencinin çalgısında ileri seviyede bir gelişim gösterdiği vurgulanmıştır. Öğretmenlerin çoğunun görüşüne göre, kaynaştırma öğrencilerinin okula ve arkadaş ortamına tam anlamıyla uyum sağlayamadıkları, genellikle tenffüslerde yalnız kaldıkları belirtilmiştir.

Öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda, okul ortamında destek sağlamak, öğretmenlere yol göstermek ve öğrencilerin sorunlarına yardımcı olması için özel eğitim mezunu

öğretmenlerin görevlendirilmesinin uygun olacağını düşünülmektedir. Gök ve Erbaş (2011: 85), Kaynaştırma uygulaması yapılan okulöncesi eğitim kurumlarında, öğretmenlere ve öğrencilere kaynaştırma eğitimi konusunda destek hizmet sağlayacak özel eğitim danışmanı görevlendirilmesinin uygun olduğu sonucuna varmıştır. Diğer çalışmaların sonuçlarına bakıldığında; Kırkıç ve Sayan (2020: 1121), yapmış oldukları çalışmada erken çocukluk döneminde destek odalarında takviye eğitim alan kaynaştırma öğrencileri ile bu odaların dışında sadece kaynaştırma eğitimi alan öğrencilerin gelişimlerini incelemiş, çalışmanın sonucunda destek odasında takviye eğitim alan kaynaştırma öğrencilerinin psikomotor, bilişsel, dil ve öz bakım becerilerinde ve gelişimlerinde sadece kaynaştırma eğitimi alan öğrencilere göre anlamlı derecede fark olduğunu tespit etmiştir. Kaynaştırma öğrencilerinin okuldaki eğitim dışında ek bir eğitim almalarının genel eğitim gibi müzik eğitiminde de olumlu katkıları olacağı düşünülmektedir.

Akıncı ve Alpagut (2019: 909), yapmış oldukları çalışmada özel gereksinimli öğrencilerin şarkı ve çalgı öğretimine yönelik öğretmen görüşlerini tespit etmeyi amaçlamış, sonucunda şarkı eğitimi sırasında öğrencilerin drama yolu ile beden hareketleri yaparak ve çeşitli ritim çalgıları kullanarak, ilgi ve başarının arttırılabildiği, sadece çalgı eğitimi süresince öğrencilerin daha az katılım sağladığı, yeterli performansı gösteremedikleri tespit edilmiştir. Bu çalışma sonucu, güzel sanatlar liselerinde birden fazla çalgı çalması gereken kaynaştırma öğrencilerinin çalgı eğitiminde zorlanmalarını destekler niteliktedir. Öğretmenlerinin de belirttiği gibi bu tip öğrencilerin tek çalgı çalmasının daha sağlıklı olacağı düşünülmektedir.

Özer ve Demirbatır (2021: 844), yapmış oldukları çalışmada güzel sanatlar lisesinde görev yapan müzik öğretmenlerinin; kaynaştırma öğrencilerin okula girişi ve öğrenim sürecine yönelik öğretmen görüşlerini tespit etmeyi amaçlamış, çalışmanın sonucunda bu öğrencilerin yetenek sınavı kriterleri ve kontenjanları ile birlikte ölçme değerlendirme kriterlerinin, yine öğrencilerin özel durumları göz önünde bulundurularak belirlenmesi gerektiği, aynı zamanda destek eğitim odaları, akranlarıyla birlikte eğitim almaları ve bireyselleştirilmiş eğitim programlarının öneminden bahsedilerek, bu alanda uzman müzik öğretmenlerin yetiştirilmesi için gerekli alt yapıların hazırlanması gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Deniz ve Şen (2021a: 75), yapmış oldukları çalışmada ortaokul kaynaştırma öğrencilerine yönelik yürütülen müzik derslerinde müzik öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunları tespit ederek kullandıkları yöntemleri belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda ortaokul müzik öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerinin eğitimine yönelik, bilgi ve deneyim konusunda yeterli düzeyde olmadıkları, lisans eğitimleri süresince bu konuda aldıkları eğitimi yeterli bulmadıkları belirlenmiştir. Araştırmada kaynaştırma öğrencilerinin engel durumuna göre birebir ilgiye gereksinim duydukları tespit edilerek, okul idaresi, öğretmenler ve okul personeli tarafından olumlu tutum ve davranışlar sergilendiği görülmüştür. Araştırmaya katılan öğretmenlerin bu öğrencilere yönelik hazırlanan BEP (Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı) hakkında yeterli bilgi ve donanımına sahip olmadıkları, ayrıca ders süresinin yeterli olmamasından dolayı bu öğrencilere gereken zamanı ayıramadıkları tespit edilmiştir.

Deniz ve Şen (2021b: 5014), yapmış oldukları çalışmada kaynaştırma öğrencilerine yönelik müzik derslerinde öğretmenlerin kullandıkları yöntemlerin tespit edilerek çeşitli etkinlik örneklerinin sunulması amaçlanmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda kaynaştırma öğrencilerinin engel türlerine göre (işitme, görme, bedensel ve hafif düzey zihinsel) öğretmenlerin ne tür yöntemlere yer verdikleri belirlenerek, daha sonra öğrencilerin derse aktif olarak katılımlarını sağlamak amacıyla araştırmacılar tarafından toplam 13 etkinlik tasarlanmıştır. Çalışmanın sonucunda, araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğu, görme engelli kaynaştırma öğrencileri için işitme ve dokunma duyusuna yönelik etkinlikler, işitme engelli olan öğrenciler için öğretmenlerin çoğu görmeye yönelik etkinlikler, bedensel engelli olan

kaynaştırma öğrencileri için öğretmenlerin çoğu bedensel engel durumuna (el, kol, bacak vb.) göre değişiklik gösterecek şekilde etkinlikler, hafif düzey zihinsel engeli olan kaynaştırma öğrencileri için öğretmenlerin çoğu tekrar yapmaya yönelik etkinlikler yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bulgular doğrultusunda, farklı engel gruplarından kaynaştırma öğrencilerine yönelik olarak, müzik öğretmenlerinin de derslerde bu tür müzik etkinlikleri tasarlayarak kullanabilecekleri konusunda önerilerde bulunulmuştur.

Öğretmenler, kaynaştırma öğrencilerine eğitim verirken uygulayacakları metot ya da özel bir kaynak olmadığını belirtmiş ve diğer öğrencilerin programlarını hafifleterek, azaltarak uyguladıklarını dile getirmişlerdir. Deneyimleri ile oluşturdukları yöntem ve metotlar yerine, bu konuda uzman ve alan eğitimcilerinin beraber oluşturacağı bir müfredatın oluşturulmasının daha sağlıklı olacağı düşünülmektedir. Bu konuda onlara yardımcı olacak kaynakların eksikliği tespit edilmiştir. Pino ve Viladot (2019: 17), yapmış oldukları çalışmada, görme engelli kaynaştırma öğrencilerinin devam ettikleri kurumlarda, öğretmenlerin bu öğrencilerin eğitimine yönelik hem donanım hem materyal hem de nasıl bir eğitim verecekleri konusunda bir takım eksikliklerin olduğunu tespit etmiştir.

Öneriler

Elde edilen sonuçlar ve öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulabilir.

1. Özel gereksinimli öğrencilerin diğer öğrencilerle birlikte müzik eğitimi almalarında bir sakınca olmadığı, ancak çalgı derslerinde bire bir eğitim almalarının daha önemli olduğu, ayrıca bu öğrencilerin bireysel olarak gerek okulda gerekse dışarıda takviye özel eğitim almalarının faydalı olabileceği düşünülmektedir.

2. Okullarda hem kaynaştırma öğrencilerinden sorumlu ve hem de okuldaki diğer öğretmenleri yönlendirebilecek “Özel Eğitim Bölümü” mezunu öğretmenlerin olmasının daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

3. Kaynaştırma öğrencilerine yönelik, ayrı bir müzik müfredatı ve müzik öğretim programının olması, toplu ders saatlerinin azaltılması ile birlikte bire bir derslerin artırılması ve bu öğrencilerin yalnız bir enstrümandan sorumlu olup, mümkünse bunun piyano olması ayrıca okuldaki bütün öğretmenlere özel eğitim hakkında alanda uzman kişiler tarafından eğitim verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

4. Öğrencilerin raporlarında tanılarının daha ayrıntılı bir şekilde konularak, öğrencilerden hangi davranışın beklenmesi gerektiğinin açık bir şekilde belirtilmesinin öğretmenler için önemli olduğu ve bu rapora göre yöntem ve tekniklerin seçilmesi, bu sayede daha sağlıklı ve etkin bir müzik eğitiminin mümkün olabileceği tespit edilmiştir.

5. Kaynaştırma öğrencilerine yönelik müzik eğitimi müfredatlarının oluşturulması için uzman kişilerce yeni araştırma ve çalışmaların yapılması önerilmektedir. Bu tür bir çalışma sonucunda elde edilecek bir metot veya kaynağın, kaynaştırma öğrencilerine verilen müzik ve çalgı eğitimine rehber olması sağlanabilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurul izni, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 02.07.2021 tarihinde gerçekleştirdiği 2021/06 sayılı oturumda 47 karar numarasıyla alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akıncı, M. Ş. & Alpagut, U. (2019). Müzik öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerinin şarkı ve çalgı eğitimlerine ilişkin görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(3), 909-930.
- Aksoy, M. G. & Gül, G. (2019). Müzik öğretmeni adaylarının “özel eğitim” yeterliklerine ilişkin görüşleri. *Çukurova Araştırmaları*, 5(1), 53-62.
- Banerji, M. & Dailey R. A. (1995). A study of the effects of an inclusion model on students with specific learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 28(8), 511-522.
- Batu, E. S. (1997). *Özel gereksinimli öğrencilerin kaynaştırıldığı bir kız meslek lisesindeki öğretmenlerin kaynaştırmaya karşılaşılan sorunlara ilişkin görüş ve önerileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Batu, E. S., Cüre, G., Nar, S., Gövercin, D., Keskin, M. (2018). Türkiye’de ilkökul ve ortaokullarda yürütülen kaynaştırma uygulamalarıyla ilgili araştırmaların gözden geçirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19(3), 577-614.
- Batu, S., Kırcaali İftar, G., Uzuner, Y. (2004). Özel gereksinimli öğrencilerin kaynaştırıldığı bir kız meslek lisesindeki öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin görüş ve önerileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2) 33-50.
- Dayı, E. & Gürkan Öztürk, F. (2019). Türkiye’de zihinsel engelli öğrencilere hizmet veren özel eğitim okulları müzik öğretmenleri ve müzik sınıflarının durumunun incelenmesi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 18(69), 218-231.
- Deniz, S. (2019). *Özel öğrenme güçlüğüne sahip öğrencilerle çalışan öğretmenler için geliştirilen öğretmen yeterliği eğitim programının etkililiği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Deniz, A. A. & Şen, Ü. S. (2021a). Ortaokul kaynaştırma öğrencilerine yönelik yürütülen müzik eğitiminde karşılaşılan sorunların incelenmesi. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 9(2), 75-95.
- Deniz, A. A. & Şen, Ü. S. (2021b). Kaynaştırma öğrencilerine yönelik yürütülen müzik derslerinde öğretmenlerin kullandıkları yöntemler ve etkinlik önerileri. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(90), 5014-5036.
- Döngel, M. (2009). *Hafif düzeyde zihinsel engelli öğrencilere yazma becerilerinin kazandırılmasında kullanılan öğretim yöntem ve tekniklerine ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, B. (2012). Müzik eğitiminde kaynaştırma uygulamaları ve Orff- Schulwerk. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 14-25.
- Eren, B., Deniz, J., Düzkantar, A. (2013). Orff yaklaşımına göre hazırlanan müzik etkinlikleri içinde ipucunun giderek azaltılması yöntemi ile yapılan gömülü öğretimin otistik çocuklara kavram öğretmedeki etkililiği. *Educational Science: Theory and Practice*, 13(3), 1877-1885.
- Erdem, D. (2011). Türkiye’de 2005-2006 yılları arasında yayımlanan eğitim bilimlerindeki makalelerin bazı özellikler açısından incelenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 2(1), 140-147.
- Esmer, B., Yılmaz, E., Güneş, M. A., Tarım, K., Delican, B. (2017) Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerinin eğitimine ilişkin deneyimleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(4), 1601-1618.

- Gök, G. & Erbaş, D. (2011). Okulöncesi eğitimi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ilişkin görüşleri ve önerileri. *International Journal of Early Childhood Special*, 3(1), 66-87.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M. B., Taşgın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma*. Seçkin Yayıncılık.
- Güven, E. & Tufan, E. (2010). Kaynaştırma sınıflarında işbirlikçi öğrenme yöntemi ile müzik dersleri. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 557-573.
- İlker, Ö. & Melekoğlu, A. M. (2017). İlköğretim döneminde özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin yazma becerilerine ilişkin çalışmaların incelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(3), 443-469.
- Kargın, T. (2004). Kaynaştırma: Tanımı, gelişimi ve ilkeleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), 1-13.
- Kırkıç, K. A. & Sayan, A. (2020). Destek eğitim odalarında verilen eğitimin okul öncesi kaynaştırma öğrencilerinin gelişimine olan etkisinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(2), 1121-1136.
- Kurşun, Z. (2018). *Yaygın gelişimsel bozukluğu olan ve normal gelişim gösteren çocukların anne babalarının stres düzeyleri ve stresle başa çıkma yollarının karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2021). Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamaları. <https://orgm.meb.gov.tr>
- Özer, Z. & Demirbatır, E. (2021). Güzel sanatlar lisesi müzik alanı özel gereksinimli öğrencilerin öğrenim süreçlerinin müzik öğretmenlerinin görüşleri çerçevesinde değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(2), 844-866.
- Pino, A. & Viladot, L. (2019). Teaching-learning resources and supports in the music classroom: Key aspects for the inclusion of visually impaired student. *British Journal of Visual Impairment*, 37(1) 17-28.
- Say, A. (2002) *Müziğin kitabı*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Subaşı, M. & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2): 419-426.
- Stubb, S. (2008). *Inclusive education: Where there are few resources*. Atlas Alliance.
- Shaddock, A., Giorcelli, L., Smith, S. (2007). *Students with disabilities in mainstream classrooms: A resource for teachers*. Commonwealth of Australia.
- Uysal, A. (1995). *Öğretmen ve okul yöneticilerin zihin engelli çocukların kaynaştırılmasında karşılaşılan sorunlara ilişkin görüşleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Variş, Y. A. & Hekim, M. M. (2017). Özel gereksinimli bireyler ve müzik eğitimi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3), 29-42.
- Yazıcıoğlu, T. (2018). Kaynaştırma uygulamalarının tarihsel süreci ve Türkiye’de uygulanan kaynaştırma modelleri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 8(1), 92-110.

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

The importance given to education in the developing modern world is increasing. Today, it is seen that awareness about the education of individuals with special needs has increased, and many scientific studies and research have been carried out on this subject.

An inclusive programme is an approach adopted to ensure the participation of individuals with physical, mental, emotional, or social special needs in social life and education life (Kargın, 2004; Batu et al., 2004; Batu et al., 2018). While individuals with normal development can directly benefit from the existing educational opportunities, educational environments for individuals with special needs should be re-prepared by making different arrangements for their needs (Epirek, 2005; Kurt, 2009; cited in Eren et al., 2013).

Thus, as a result of the increase in the awareness level of other individuals in social life and their acceptance by them, the life of individuals with special needs can be facilitated, albeit a little. According to Banerji and Daily (1995)

Inclusion practices in Turkey started to be implemented widely with the “Law on Children in Need of Special Education” in 1983 (Ministry of National Education, 2010).

In the circular numbered 2017/28 on “Educational Practices Through Inclusion / Integration” published on 19 September 2019, the concept of integration appears together with the concept of inclusion or participating in extracurricular activities together, taking necessary precautions for school enrollment and attendance (Yazıcıoğlu, 2018).

With this circular, in Fine Arts High School, which has been affiliated with the secondary education institution since the 2016-2017 academic year, an educational environment is provided for individuals with special needs.

2. Method

This research is a qualitative research and semi-structured interview technique, which is one of the most used methods in qualitative studies, was used to collect data. In order to obtain the research data, a semi-structured interview form consisting of 10 questions was prepared by the researchers and the participants were asked to answer these questions.

The study group for research consists of teachers who provide instrument training to 14 inclusive students studying at Fine Arts High School. Interviews for the research were carried out with 9 music teachers working in Fine Arts High School. This study is limited to 9 teachers who give musical instrument courses to inclusive students.

3. Findings, Discussions and Results

As a result of the studies, it is seen that music teachers in Turkey lack the necessary knowledge and equipment for inclusive education and individuals with special needs (Eren, 2012). Music teachers in usual schools graduate from a standard music teaching program (Eren, 2012). As a result, it is observed that students with special needs sometimes experience difficulties while teaching certain behaviors.

As a result of the research, the teachers who teach mainstreaming students stated that they did not take a course related to the field of “Special Education” during their undergraduate education. It was revealed that almost all teachers had difficulties during the education they gave to mainstreaming students, and that one teacher’s student did not have difficulties due to the inclusion factor. They stated that teachers mostly do not have communication problems with the mainstreaming student, but they have problems if they can get the student to do what they say.

The teachers stated that, unlike the education they gave to other students, they gave studies and work as easily as possible to the mainstreaming students, divided them into small pieces, and made them work with a lot of repetitions.

Although it was stated that most mainstreaming students were inadequate in terms of instrument playing skills and instrument study time. It was emphasized that most mainstreaming students did not develop at the targeted level, but they could only make progress with small steps. In the opinion of most of the teachers, it was stated that inclusive students could not fully adapt to the school and the friendly environment.

All teachers stated that new research and studies should be carried out by experts in order to create music education curricula for this type of student, and that a method or resource to be obtained as a result of such a study could be more effective in the music and instrument education given to mainstreaming students.

HAYVANLARDA VE İNSANLARDA ZİHİN KURAMI FARKLILIKLARI VE NEDENLERİ ÜZERİNE BİR DERLEME

 Melis SÜNGÜ* Tefvik ALICI**

ÖZET

Zihin kuramı başka insanların zihinsel durumlarını anlayarak davranışlarını tahmin edebilme becerisidir. İnsanlarda okul öncesi dönemde geliştiği düşünülen bu beceri birçok hayvan çalışmasına konu olmuş fakat net bulgulara rastlanmamıştır. Bu durum benzer evrimsel hikâyeye ve sosyal-bilişsel yapılara sahip büyük maymun ve insanlar arasındaki farkın zihin kuramından kaynaklı olabileceğini düşündürmektedir. Bu çalışmada zihin kuramının nasıl oluştuğuna ve geliştiğine dair bulgular ve fikirler derlenerek insan-hayvan farkının zihin kuramına da sebep olabilecek temellerini araştırmak amaçlanmıştır. Yapılan araştırmalar diğer önemli bir fark olan dil becerisinin zihin kuramını yordadığını göstermektedir. Dilin topluma katılımı sağlamaya yardımcı olması ve sosyal bir varlık olan insanın çevreyle etkileşimi diğer insanların zihinsel durumlarını tahmin edebilmenin yolunu açmış olabilir. Sosyal çevreyle iletişim aynı zamanda bilgi aktarımı ve öğrenmeyi içermektedir. Bu derleme çalışmasında da öğrenme tipinin, sosyal çevre ve dil ile birlikte karmaşık bir bilişsel ve sosyal yapıya evrilerek modern insanı hayvanlardan farklı kılabilen fikriyle alanyazına katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: zihin kuramı, dil becerisi, insan-hayvan farklılığı, sosyal çevre, öğrenme

A Review of Theory of Mind Differences and Causes in Animals and Humans

ABSTRACT

Theory of mind (ToM) is the ability to understand other people's mental states. No clear findings have been found in animal studies. This suggests that the difference between great apes and humans, who have similar social-cognitive structures, may be due to theory of mind. This study investigates the difference that may cause ToM by compiling the findings and ideas about how Tom is developed. Studies show that language skill, which is another crucial difference, predicts ToM. Language helps to ensure participation in society and the interaction of human with the environment may have paved the way for predicting others' mental states. Communication with the social environment also includes knowledge transfer and learning. This review is aimed to contribute to the literature with the idea that learning type can evolve into a complex cognitive and social structure together with the social environment and language, making modern humans different from animals.

Key Words: theory of mind (ToM), language, human-animal difference, social environment, learning

---

* Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, melissungu@outlook.com

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, alici@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Süngü, M. & Alıcı, T. (2023). Hayvanlarda ve insanlarda zihin kuramı farklılıkları ve nedenleri üzerine bir derleme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 151-167. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1170825>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 5 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 26 Aralık / December 2022

Giriş

Zihin kuramı kişinin kendisi dışındakileri bir zihinsel fail (mental agent) olarak görme, onların duygularını, fikirlerini, inançlarını ve niyetlerini tahmin edebilme ve zihinlerine atıfta bulunabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Brune & Brune-Cohrs, 2006). Sosyal varlık olduğu bilinen insanlarda bu becerinin hayatta kalmadaki rolünün de önemli olduğu düşünülmektedir çünkü sadece fiziksel, bedensel uyarılara veya yüz ifadelerine değil; karşı tarafın zihinsel durumuna ve niyetine göre de tepkiler verilmektedir. Hayvanlarla yapılan çalışmaların zihin kuramının varlığına dair net bir kanıt vermemesi bu becerinin insana özgü olduğu fikrini güçlendirmektedir (Stone vd., 1998; Tomasello vd., 2005; Vogeley vd., 2001). İnsan ve hayvan arasındaki günümüz farklılığının sınırları ve bu farkı oluşturan sebepler gizemini koruyor olsa da zihin kuramındaki farklılığın bu yolda kapı açması mümkün olabilir.

Bu derleme çalışmasında zihin kuramı, insan-hayvan arasında farka sebep olabilecek diğer temel sosyal etmenler ile birlikte alınmaktadır. İnsanın hayvandan bir diğer önemli farkı olan ve zihin kuramıyla ayırt edilmesi zor bir etkileşimi olan dil becerisinin yanında sosyalliğin bu farka katkısı tartışılmaktadır. Zihin kuramı becerisinin her sağlıklı bireyde olmasına rağmen doğuştan gelen tek tip bulunan bir yapı olmadığı, sosyal çevre içinde gelişerek bu çevre içinde öğrenilenlerin bireysel farklılıklara yol açtığı gösterilmektedir ve öğrenme tipinin etkisinin olabileceğine dair alternatif bir fikir sunulmaktadır.

Hayvanlarda Zihin Kuramı Çalışmaları

Zihin kuramı ilk defa terim olarak Premack ve Woodruff (1978) tarafından kullanılmıştır. Şempanzelerin insan zihnine atıf yapabilme becerisi araştıran bu çalışmada Sarah isiminde sembol eğitimi almış bir şempanzenin verilen senaryoya uygun şekilde tepki vermesi beklenmektedir. Çalışmanın ilk adımında şempanzeye, deneycinin bir amacı gerçekleştirmeye çalışırken engellendiği bir video izletilir. Videodaki kişi çözmesi gereken bir sorunla karşı karşıyadır, uğraşır fakat sonuca ulaşamaz (örneğin kapının kilidini açmaya çalışır fakat açamaz). Daha sonra video durdurulur ve şempanzeye iki fotoğraf gösterilir; biri kişinin amacına ulaşmasını sağlamaktadır, diğeri problemle ilgilidir fakat çözüm sunmaz. Şempanzenin hangi fotoğrafı seçeceği önemlidir ve çoğunlukla kişiyi sonuca ulaştıracak çözümü seçer (örneğin kilit için anahtar fotoğrafını seçer). Bu sonuca göre şempanzenin, deneycinin amacını tahmin edebildiği yorumu getirilmektedir. Bu çalışmanın bulguları şempanzelerin zihin kuramına sahip olduğunu düşündürse de; şempanzenin çalışma öncesinde aldığı sembol eğitimine dayanarak bu iki nesneyi eşleştirmiş olması da mümkündür. Şempanze Sarah'ın kendi düşüncelerinden yola çıkarak mı yoksa gerçekten karşıdakinin zihnine ve düşüncelerine atıf yaparak mı sorunu çözdüğü net olarak açıklanamamaktadır. Bunun yanında deneysel koşullarda şempanzelerin simgesel gösterim (symbolic representation) ve görsel algılama becerilerini gösterdiklerine dair kanıtlar vardır (Povinelli & Preuss, 1995; Suddendorf & Whiten, 2001). Ancak bulguların gerçek bir zihin kuramının göstergesi olup olmadığı tartışmalıdır (Brune & Brune-Cohrs, 2006; Emery & Clayton, 2009).

Povinelli ve Eddy (1996) yaptığı bir dizi çalışmada hayvanların zihin algısına sahip olmadığına dair kanıtlar sunmaktadır. Öncelikle şempanzelere deneyciden yemek isteme davranışı öğretilmiştir. Denemelere geçildiğinde şempanzeden beklenen yemi konarken gören deneyciden yemek istemesidir. Yem konarken içeride olan veya her iki deneyci de içerdeyse gözü açık olandan yem istemesi beklenirken, şempanzeler herhangi bir şekilde görmeyen bilmeye yol açtığı bilgisine sahip olmadıkları için baştaki denemelerde hep rastgele seçim yapmışlardır. Flombaum ve Santos'un 2005 yılında yarı özgür makak maymunlarıyla yaptığı çalışmada, maymunların yiyecek istemesinden farklı olarak o an önüne bakmayan deneycinin önündeki yemeği almaları beklenmektedir. Maymunların farklı yöne bakan deneycinin önünden yemek aldıkları gözlemlenirse de bu bulgular yine de net olarak maymunların zihin algısına

sahip olduğunu göstermemektedir. Sadece bakılan yönü anladıkları söylenebilir. Şempanzelerin deneyiden yiyecek çalmalarını içeren başka bir çalışmada ise ses çıkaran tüneldense sessiz olanın tercih edildiği bulunmuştur (Melis vd., 2006). Şempanzelerin yiyeceği alırken çıkan sesin deneyiciyi uyaracağını bildiği sonucuna varılabilir fakat maymunların geçmiş deneyimleri ve deneysel arka planları bilinmemektedir.

Bu yapılan araştırmaların her biri şempanzelerden insan zihnine atıf yapması beklenen çalışmalardır. Fakat doğal ortamlarında bu tip bir ilişki çok fazla bulunmamaktadır, daha çok bir mücadele hâkimdir. Birçok hayvan doğada yiyecek için mücadele gösterir ve diğer üyelerin yiyeceği bulma ihtimaline karşı geliştirmeleri gereken stratejiler vardır. Bu gereklilik diğer üyelerin davranışsal ve zihinsel süreçlerine atıf yapıp yapılmadığı sorusunu getirir. Hare ve arkadaşları (2000) tarafından yapılan bir dizi çalışmada şempanzeler arasında doğal olarak bulunan hiyerarşiye dayanarak zihin kuramı açıklanmaya çalışılmıştır. Tasarlanan alanda ast şempanze yiyeceklerin her ikisini de görürken dominantın önündeki engelden dolayı sadece bir yiyeceği görmesi sağlanmıştır. Normal koşullarda dominant gördüğü her yiyeceği aldığı için astın tek şansı dominantın görmediğine gitmektir. Bunun için de dominantın diğer yiyeceği görmediğini ve yerini bilmediğini anlaması gerekmektedir. Her iki şempanze de arenaya salındıklarında (ast birkaç saniye önce salınır) ast şempanzenin saklı yiyeceğe gittiği görülmüştür. Eğer ulaşma şansları varsa astların saklı olana gitmeyi tercih ettikleri yapılan diğer tekrar çalışmalarında da gözlenmiştir fakat sonuçlar benzer olsa da Hare ve arkadaşları (2000) kadar net değildir (Karin-D'Arcy & Povinelli, 2002). Saklı olana daha fazla gittikleri görülsede aslında saklı yiyeceğin ilk ulaştıkları veya dokundukları tercih olmadığı gözlenmiştir. Brauer ve arkadaşlarının (2007) yaptıkları benzer bir çalışmada da daha önce çalışmalara katılmayan 11 şempanze yer almış ve eğer saklı yiyecek dominantı yakınsa ast tarafından tercih edilme oranının düştüğü gözlenmiştir. Alan küçüldükçe aslında stratejinin değiştiği, astın dominantın görüp görmediğinden daha çok olabildiğince hızlı şekilde açıkta veya saklı olan yiyeceği almaya çalıştığını bulunmuştur.

Şempanzeler dışında keçiler ve kapuçin maymunlarıyla da çalışmalar yapılmıştır. Keçilerin yaptığı tercihin daha önceki deneyimlerine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur, dominant tarafından daha önce agresyona uğramış keçilerin saklı olanı tercih etmektedir (Kaminski vd., 2006). Zihin kuramında en çok araştırılan hayvanlardan bir diğeri olan evcil köpekler sosyal işaretleri, kafa-göz yönünü, yeni işaretleri ve ipuçlarını anlama konusunda büyük maymunlardan daha iyi performans göstermektedir. Çalışmalarda köpeklerin, yiyeceklerin yerini gösteren insan işaretlerini (kafa-göz yönü, eğilme, gösterme, bakma gibi) bir iletişim biçimi olarak gördüğü ve işaret edilen yiyeceği rahatça bulabildikleri gösterilmiştir. Aynı görevi şempanzelerden çok daha uzak mesafeden çok daha başarılı şekilde tamamladıkları görülmektedir (Agnetta vd., 2000; Hare vd., 1998; Hare & Tomasello, 1999; McKinley & Sambrook, 2000; Miklosi vd., 1998; Soproni vd., 2001, 2002). Ayrıca insanların dikkat durumlarını (attentional state) ayırt etme konusunda da büyük maymunlardan daha iyi olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Sahibinin verdiği komutlara en çok ve en uzun itaat ettikleri durumlar sahibinin dikkatinin ve gözlerinin kendi üzerinde olduğu durumlardır. Aksi takdirde sahibinin kitap okuma, arkasını dönme, odadan çıkma gibi durumlarında komutlara çok fazla uymadıkları gözlenmiştir (Call vd., 2003; Gacsi vd., 2004; Schwab & Huber, 2006; Viranyi vd., 2004). Köpeğin sadece sahibine değil, tanıdık olduğu başka insanlara da bunu genelleyebilmesi zihin kuramını anlamak açısından yol göstermektedir. İnsanların görsel ve akustik iletişimine hassas olmaları ve zihin kuramını andıran davranışlar göstermesi çok uzun yıllardır maruz kaldıkları bir adaptasyon ve seçilimin sonucu olabilir. İnsanların sosyal işaretçilerini anlamaları, her gün sahipleriyle ve onların komutlarıyla yaşıyor olmalarından ve geçmiş yaşantılarından kaynaklı olabilir.

İnsan ve hayvan farkını daha iyi anlamak açısından köpekler ve henüz zihin kuramı tam gelişmemiş sayılan 2,5 yaş çocukları Viranyi ve arkadaşlarının 2006'daki çalışmalarında karşılaştırılmıştır. Deneycinin oyuncak ve oyuncuğa ulaşmasına yardımcı bir çubuğu saklayacağı nesne duyarlılığı (object sensitivity) çalışmasında dört durum oluşturulmuştur. İlk durumda yardımcı kişi hem oyuncuğun hem çubuğun saklandığı yeri görmektedir, ikinci durumda yardımcı sadece oyuncuğun saklandığı yeri görmektedir, üçüncü durumda yardımcı sadece çubuğun yerini bilmektedir, son durumda ise yardımcı ne çubuğu ne de oyuncuğu saklanırken görmemiştir. Köpek ve çocukların öncelikle gitmeyi tercih ettikleri yerler dört durumda karşılaştırıldığında köpeklerin her durumda oyuncuğa daha sık gittikleri bulunmuştur. Çocuklarsa beklenildiği gibi ilk ve üçüncü durumda oyuncuğa, ikinci ve dördüncü durumda önce çubuğa gittikleri gözlenmiştir. Bu çalışma köpek ve çocukların zihin kuramı becerisinin erken dönemde bile nasıl farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat bu farklılık zihinsel, doğuştan veya genetik olarak gelen bir fark mı yoksa araç kullanımı konusunda çocukların beceri ve deneyimlerinin daha fazla olmasından kaynaklı olabilir mi henüz net bir cevap yoktur. Hayvanların ne kadar eğitim alsalar da insana göre birtakım kısıtlılıkları bulunmaktadır. Eğer bu beceri bir öğrenmenin sonucuysa bile insanın yıllar içindeki birikimi, aktarımı, sosyalliği ve çevresel etmenler düşünüldüğünde bu becerinin daha gelişmiş olması olasıdır fakat yine de bütün bu farkların temelde nasıl oluştuğu sorusunun cevabı henüz yoktur.

İnsanlarda Zihin Kuramı

İnsanlar dünyadaki uzman zihin okuyucular olarak kabul edilir ve zihin kuramı insan için temel bir beceri olarak ele alınır. Dört yaşında zihin kuramı becerisi kendini gösterse de henüz bir yaş civarında daha temel becerilerle kendini belli etmeye başlar. Bu gelişim sürecinde ilk basamak olarak ele alınan noktalar bakış takibi (gaze following) yapma becerisi ve başkalarının nereye baktığını fark ederek o yöne bakma davranışı olan ortak dikkat (joint attention) becerisidir (Carpenter vd., 1998; Perner, 1999; Tomasello vd., 2005). Ortak dikkat becerisi henüz daha dokuzuncu ayda bebeklerin başkalarının niyetini anlamaya başladığının ve bir ortaklık kurulduğunun göstergesidir. Sosyobilişsel gelişiminin önemli bir parçasıdır ve bu sebepten ortak dikkat davranışı sosyal dikkati koordine etme kapasitesi olarak da tanımlanmaktadır. Doğumdan itibaren anneyle olan ikili etkileşim (diyatik katılım), davranış-duygu paylaşımı ve basit bir sosyal temas içermektedir ve uzun bir gelişimsel sürecin başlangıcıdır. Sonrasında 9-12 ay arası amaç ve objeye göre kendilerini yönlendirme davranışları görülür; buna üçlü etkileşim (triatik katılım) denir. Bu dönem çocuklarında oyuncak toplama, işaret etme, oyuncak alıp verme gibi davranışlar görülür. Başkalarıyla ortak algı ve birliktelik gelişmeye başlar. Bir yaş civarı iş birlikçi katılım göstererek artık yetişkinle ortak bir amaç için çalışmaya başlanır. Yapılan çalışmalarda bebeklerin ortak aktiviteye katılıp sonrasında oyunu bırakan yetişkini ısrarla geri çağırdıkları görülmektedir (Tomasello, 2016; Tomasello vd., 2005). 18. ayda çocuklar daha sofistike amaç, istek, başarı-başarısız davranışları algılamaya başlar. Bu dönemde yapılan çalışmalarda çocuklar kendilerine verilecek oyuncuğu bir sebepten dolayı veremeyen kişiyi daha sabırla bekledikleri görülmektedir. Anlaşılır seslere ve yüz ifadelerine daha çok dikkat ederler. İnsana daha hassas hale gelirler; yardımı, yaralanmayı anlamaya başlarlar ve bunlar empatinin ilk göstergesi olarak kabul edilmektedir. İlerleyen yıllarda bu beceri diğerlerinin amaçlarını ayırt etme, istek ve duyguların sonuçlarını anlama, "istemek" ve "hissetmek" kelimelerinin kullanımı ile devam eder.

Üç-dört yaşından itibaren kendi zihinsel süreçlerini başkalarınınkinden ayırt etme ve sosyal anlayış gelişmeye başlar. İnsanı hayvandan ayırt eden noktalardan biri olan "görmek bilmektir" şeklinde sınıflandırılabilir atıflar başlar; başkalarının perspektifini alma ve buna dayanarak eylemlerini yorumlama, davranış tahmini yapmaları beklenir. Bu dönemde yanlış inanç testini (false belief task) de geçebilir hale gelirler ve zihin kuramı becerisinin geliştiği

kabul edilir. Sonrasında da bu beceri giderek karmaşıklaşan bir yapı halinde gelişir; kandırma, mecaz, ironi, pot kırma, gaf (faux pas) gibi durumların anlaşılmasıyla tamamlanır (Carpenter vd., 1998; Gopnik & Seiver, 2009; Perner, 1999; Wimmer & Perner, 1983). Zihin kuramının doğumdan itibaren gelişimi, devamlılığı ve etken sebepler açısından güçlü ilişkiler sunan çalışmalar bulunsa da yaşla açıklanamayacak kadar da bireysel farklılıklar olduğu görülmektedir. Bunun sebebi alanyazında daha sonra yapılan çalışmaların da gösterdiği gibi çevresel süreçler, zihin ve sosyal gelişimdeki farklılıklar, iletişim-dil becerileri ve aile yapısı olabilir. Öncelikle zihin kuramı ölçümü ve zihin kuramına dair başlıca teoriler ele alınacak, sonrasında bunların sınırlılıkları üzerine bu denemede ele alınan sosyal etmenler alayazındaki çalışmalar kapsamında tek tek ele alınacaktır.

Yanlış İnanç Testi

Zihin kuramının birinci derece ölçümü sayılan ve en temel testlerden biri haline gelmiş olan yanlış inanç testi (false belief test) Baron-Cohen ve arkadaşlarının 1985'te geliştirdiği başka insanların inanç ve düşüncelerinin var olan gerçekten farklı olabileceğini anlamaya dayalı bir testtir. Bu yüzden yanlış inanç testi adını almıştır ve çocuğun bu testi geçebilmesi başka insanların zihinsel süreçlerini kendi zihinsel süreçlerinden ayırt edebildiğini göstermektedir (Emery & Clayton, 2009). Testin adımları temel olarak şu şekildedir: Bir odada iki oyuncak bebek (Sally ve Anne), top, kutu ve sepet bulunmaktadır. Sally bir topu sepete koyar ve sonra odadan ayrılır. Sonrasında Sally odada yokken Anne oyuncuğu sepetten alıp kutuya koyar. Daha sonra Sally odaya geri döner ve bu durumu izleyen çocuğa şu soru sorulur: “Sally topu nerede arar? Topu bulmak için nereye bakar? Topun nerede olduğunu düşünüyor?” Dört yaşından küçük çocuklar genellikle kutu cevabını verirler; başka bir deyişle kendi bildikleri, düşündükleri konuyla aynı olduğunu söylerler. Çocuklar bu durumda kendi zihinsel temsillerini diğerlerinden ayıramıyor ya da kendi bilgileri çerçevesinde rapor ediyor olabilirler (Baron-Cohen vd., 1985; Brune & Brune-Cohrs, 2006).

Yanlış inanç testi özellikle zihin kuramının oturduğu varsayılan üç-dört yaş çocukları için bir belirleyici ölçüt olarak yaygın şekilde kullanılsa da eleştirilen tarafları da bulunmaktadır. Örneğin, çalışmalar üç yaş çocuğunun yanlış inanç testini geçemese de bakışları kontrol edildiğinde doğru konuma baktığını göstermektedir. Örtük bilgilerinin (implicit knowledge) farkında olmamaları veya sofistike bir dil becerisine henüz sahip olmadıklarından sorulan nesnenin o anki yerini cevap vermeleri mümkün olabilir (Onishi & Baillargeon, 2005; Perner & Ruffman, 2005). Bu teste yapılan başka bir eleştiri de zorluk derecesi ve soru tarzıdır. Soru daha basit ve farklı şekillerle sorulduğunda üç yaş çocuklarının da cevaplayabildikleri görülmektedir, örneğin “Topu bulmak için ‘ilk önce’ nereye bakar?”. Sözel versiyonu dışında bu test fotoğraf ve video kullanarak yapıldığında da sonuçlar şaşırtıcıdır. Standart yanlış inanç testini otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuklar yapamazken video versiyonunu yapabildikleri görülmüştür (Bloom & German, 2000).

Zihin kuramı becerisinin gelişimine paralel olarak yanlış inanç testleri de farklılaşmaktadır. Çocuklar 6-12 yaş arası ikinci derece yanlış inanç testini geçebilir düzeye gelmektedir. Çocuk, A kişinin B kişinin zihinsel durumu ile ilgili yaptığı tahmin konusunda çıkarımda bulunabilir. Çocuklar bu yaş döneminde artık sosyal etkileşim bağlamında düşünebilir hale gelirler. Tavan etkisi 12 yaştan önce görülmez. İğneleyici söz, ikna, şaka, kinaye gibi durumları beş-altı yaşların sadece üçte biri yapabilir (O’Hare vd., 2009). Sekiz yaşındakiler ise daha küçük yaş gruplarına göre daha iyi performans sergiler. Bu durumda zihin kuramının orta çocukluk dönemi boyunca gelişim gösterdiği söylenebilir (Smith, 2009). Üçüncü ve dördüncü düzey zihin kuramı ise ancak yetişkinlik döneminde gözlenmektedir (Liddle & Nettler, 2006). Sonuç olarak zihin kuramı becerisinin hayat boyu gelişmeye devam

ettiği söylenebilir. Zihin kuramı evrensel bir beceri olmasının yanında insanların zihin kuramı kapasitelerinin farklılaştığı bilinmektedir, yaştan bağımsız bireysel farklılıklar her dönemde kendini gösterir ve son basamak sayılan üçüncü-dördüncü düzey beceriye ve faux pas aşamasına her yetişkin ulaşmamaktadır.

İnsana özgü bir beceri olduğu genel olarak kabul görmektedir fakat nasıl oluştuğu, geliştiği ve etki eden faktörlerin neler olabileceği konusunda farklı teoriler mevcuttur. En yaygın üç temel kuram şunlardır;

Kuram kuramı/teori teorisi (theory theory): Zihin kuramının biyolojik bir gelişim hali olduğunu ve genel bir nöral mekanizmaya bağlı olduğunu iddia eder. Wellman ve Gopnik en bilinen kuram kuramcılarıdır. İnsanın ilk başta dünyaya belirli kuramlarla geldiği ve bu öncü temellerin zamanla revize ettiği varsayılmaktadır. Çocukların sosyal anlayışlarının bilimsel kuramlar gibi çalıştığı iddia edilir fakat bu konseptlerin çocuklara nereden geldiği konusunda bir netlik yoktur (Carruthers & Smith, 1996).

Benzetme kuramı/simülasyon teorisi (simulation theory): Zihin kuramının insanlarda doğuştan var olmadığını, zamanla kişinin kendi davranışlarını ve başkalarının davranışlarını içselleştirmesiyle geliştiği iddia edilir. Harris ve arkadaşları tarafından 1989'da kuram olarak ortaya atılmıştır. Başkalarının ne yapacağını tahmin etmek ve onların zihinsel durumlarını anlayabilmek için insanların kendi kafasında karşı tarafı hayal etmesinin sonuç vereceğini söyler. İnsanların bir etkileşime girdiklerinde taklit etmeye eğilimli ve empatik olduğunu söyler. Limbik sisteme bağlı nöral bir yapının etkili olduğu düşünülmektedir. Çocukların bu konseptleri içe bakış (introspection) yöntemiyle kazandığını söyler ama çocukların kendi zihinsel durumlarının, inanç ve isteklerinin nereden geldiğini net olarak açıklamaz. Çocuklardaki erken dönem deneyimin etkili olabileceği düşünülmektedir.

Birimsellik kuramı/modüler teori (modularity theory): Doğuştan gelen bir yapının üzerine çevre ve olgunlaşma etkisini katan bir gelişimsel psikoloji yaklaşımıdır. Ayrı bir nöral alanı olduğu iddia edilir, zihin kuramını diğer bilişsel işlev fonksiyonlarından ayrı tutar ve nörolojik olgunlaşma gerektiğini söyler. Çocuklar en baştan beri yetişkin konseptlerine sahiptir, olgunlaşmayla beraber bilişsel kapasite kısmen gelişir ve bazı dilsel yapılarla birlikte sosyal çevreyle harekete geçtikleri iddia edilir (Carruthers & Smith, 1996).

Bu yaklaşımlar zihin kuramı için kullanılan konseptlerin ve bilişsel yapıların nasıl oluştuğunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Yetişkinler gibi bilişsel yapılara sahip olarak dünyaya gelme fikri artık yeterli bulunmamaktadır. Bu yüzden içsellik görüşüne alternatif olarak kültürleşme (enculturation) ve sosyal çevre bir kaynak olarak görülmektedir (Tomasello vd., 2005). İnsan doğası gereği sosyal yapıdan ayrı düşünülemez; afektif bileşenler, sosyal beceri ve algı, dil gibi kavramlar zihin kuramı içinde mevcuttur. Bu sebepten yanlış inanç testini öne süren Baron-Cohen de başlangıçta zihin okuma sistemi olarak adlandırdığı zihin kuramı modelini daha sonra revize ederek zihin kuramını bilişsel bir durumun ötesinde sosyal hayat ve duygu bileşenlerini içeren bir empati sistemi şeklinde tanımlamıştır (Baron-Cohen, 2005). Dil gelişimi temel olarak ele alınmaktadır çünkü diğer türlü etkileşim ve iletişim zorlaşacağından konseptleri öğrenmek de zorlaşır. Zihin kuramı sosyal etkileşimlerle gelişebilen, düzenleme ve değişime açık bir beceri olması; bizi aslında bu becerinin belki de en başından beri öğrenilerek ortaya çıktığı, geliştiği ve bireysel ve türler arası farklılıkların buradan türediği alternatif bir bakış açısına götürebilir.

İnsan ve Hayvanlarda Zihin Kuramı Farklılığının Kökenleri

Altı milyon yıl önce ortak ataya sahip olan büyük maymunlar ve insanların evrim hikâyeleri birbirine çok yakındır. Bu iki tür, bilişsel olarak da ortak becerilere sahiptir. Bellek, problem çözme, kategorize etme, sosyal beceriler ve iletişim, sosyal öğrenme, nedensel ilişkiler

kurma, alet kullanımı, davranış tahmini ve dikkat gibi birçok ortak yapı bulunmaktadır. Fakat en yakın akrabalarıyla karşılaştırıldığında günümüz modern insanının farklı bir bilişsel ve sosyal bir düzene sahip olduğu açıktır. İnsanın evrimsel geçmişi bir noktada hayvanlardan farklılaşmış ve sistematik olmasa da fonksiyonel bir düzen ve kümülatif bir yapıyla bugüne ulaşmıştır (Cosmides & Tooby, 1997; Jolly, 1966; Humphrey, 1976). Farklılıklardan bir tanesi de zihin kuramı becerisidir.

Zihin kuramındaki farklılıkların sebepleri için birçok ihtimal sıralanmaktadır ve tartışma genel olarak doğa-çevre (nature-nurture) ikilemi arasında geçmektedir. Bu konuyu açıklığa kavuşturmak için 60 aylık 1116 çift ikiz ile yapılan çalışmalar zihin kuramının sözel beceriyle güçlü bir pozitif korelasyona sahip olduğunu göstermektedir. Zihin kuramındaki varyansın çoğunluğunun da daha çok çevresel faktörlerle açıklandığı görülmektedir ve oranlar şu şekildedir: %44 paylaşılmamış çevre (nonshared environment), %20 paylaşılan çevre (shared environment) ve sadece %15 genetik etkisi bulunmuştur (Hughes vd., 2005; Slaughter, 2015). Sonuçta zihin kuramı becerisinin gen kaynaklı değil; kişinin bireysel yaşadığı olaylar, aile üyeleriyle olan kontrast ilişkileri, hastalık gibi birincil deneyimlerle şekillendiği söylenebilir. İnsanların zihin kuramı farklılığını yaratabilecek çevresel etmenler birbiriyle yakın ilişkili olmakla beraber bu derlemede iletişim-dil becerisi ve sosyal çevre olarak iki başlıkta incelenmiştir. Bunlar aynı zamanda insana özgü özelliklerdir ve zihin kuramına sebep olan temel etmenler de olabilir.

İletişim ve Dil Becerisi

Primatların iletişimi genellikle acil durumlarda tek yönlü yapılan bir çağrı üzerine kuruludur. Birbirlerinden bilgi edinirler fakat bu esnek ve istemli bir mekanizma değildir (Tomasello, 2008). İnsanlarda ise iletişim çoğunlukla dile dayanmaktadır ve iki yönlüdür; ortak bir dil, kelime haznesi, konu gibi ortak zemin mecburiyeti vardır. Sosyal koordinasyonu sağlamak ve dil kullanımı zihin kuramı için kritik noktalar. Bu iki becerinin çocuklarda ilk beş yılda hızlı bir gelişme göstermesi, aynı anda evrimleşmiş ve güçlü bağlantıları olabileceğine dair fikir vermektedir. Ortak dikkatin ortaya çıktığı 9-12 ayda dil de gelişmeye başlar. Zihin kuramı ve dil arasındaki ilişkinin önemini ve düzeyini anlamak açısından Milligan ve arkadaşları (2007) bir meta analiz çalışması yürütmüşler ve yaştan bağımsız olarak zihin kuramı ve dil arasında iki yönlü anlamlı bir ilişki olduğu gösterilmiştir, ayrıca paralel geliştikleri de düşünülmektedir. Fakat erken dönem dil becerisinin ilerideki yanlış inanç testi performansını tahmin etme gücünün daha fazla olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin yanlış inanç ve cümlesel bütünlük testini (sentential complement test) geçemeyen 60 anaokulu öğrencisine verilen eğitimler sonucunda cümlesel bütünlük eğitimi alanların hem dil hem zihin kuramı performanslarının arttığı bulunmuştur (Hale & Tager-Flusberg, 2003). Yanlış inanç eğitimi alan grubun ise sadece zihin kuramı testlerindeki performansı yükselmiş ve dil performansında bir değişim gözlenmemiştir. Bu çalışma spesifik bir dil becerisi eğitiminin bile zihin kuramına katkı sağladığını göstermektedir.

Dile dayalı etkileşimin artmasının bebeklerdeki ortak dikkat becerisini de arttırdığı çalışmalarla ortaya konmuştur. Dikkatin koordine edilmesi ebeveynin dil becerisi ve bebekle iletişimine bağlıdır. Bebekle konuşurken kullanılan kelime sayısı ve iletişim süresi bebeğin gösterdiği ortak dikkat ile pozitif korelasyon göstermektedir. Anne eğitimi, annenin kullandığı dil, sahip olduğu kelime haznesi ve duygusal bilgi içeren bir dille iletişim kurması 4,5-6 yaş arası çocuklardaki zihin kuramı ile anlamlı düzeyde ilişkili bulunmuştur (Brock vd., 2019; Tomasello & Farrar, 1986).

Doğuştan işitme kaybı, Williams sendromu, otizm spektrum bozukluğu gibi rahatsızlıklar zihin kuramı ve dil arasındaki ilişki hakkında da fikir vermektedir. Williams

sendromu ender rastlanan nörogelişimsel bir rahatsızlıktır ve düzensiz dil-bilişsel profiliyle dikkat çeker. Diğer bilişsel becerileri kötüyken özellikle dil ve zihin kuramı becerilerinde üstün olmaları bu iki beceri arasında bağlantı olabileceği fikrini güçlendirmektedir (Karmiloff-Smith vd., 1995). Diğer bir rahatsızlık olan otizm spektrum bozukluğu çocukluk döneminde genellikle ilk üç yıl içinde ortaya çıkan, yaşam boyu devam eden, kişinin iletişim ve sosyal etkileşim becerilerinde bozukluklara ve uyumsuzluklara yol açan oldukça sık rastlanan nörogelişimsel bir rahatsızlıktır. Bu kişilerin %80'i yanlış inanç testinde başarısız olmaktadır. Ana semptomlardan birinin dil ve iletişim sorunu olması zihin kuramının da dil ve sosyal beceriyle alakalı olabileceğini düşündürmektedir. İşitme kaybı, görme kaybı, Williams sendromu, otizm spektrum bozukluğu ve ilkel primatlar karşılaştırıldığında duyma kaybı yaşayanların, otizm spektrum bozukluğuna sahip olanların ve ilkel primatların zihin algısında sorun olduğu görülmektedir. Ortak noktaları dil ve iletişim azlığıdır. Sonuç olarak zihin kuramının içinde ortak dil kullanımı ve sosyal deneyim olduğu görülmektedir. Dil yeteri kadar gelişmediği, sosyal yoksunluğun fazla olduğu durumlarda zihin kuramı becerisi performansı da düşmektedir (Garfield vd., 2002; Perner, 1999).

Özellikle dil gelişiminin geri kaldığı duyma engeli olan çocuklarla yapılan çalışmalar bu konuda çok değerli veriler sağlamaktadır. İşitme kaybı olan çocuklar yanlış inanç testinde geride kalmaktadır, fakat algılama sorunları yoktur. Asıl sorun dil kazanımı konusunda geride kalmış olmalarıdır. Ebeveynleri duyan işitme engelli çocukların ilk çevre sayılan aileleriyle iletişim sağlama ve dil kazanımı konularında geride kalmalarından dolayı zihin kuramı performansları düşüktür. Ebeveynleri de işitme engelli olan engelli çocuklarsa aslında doğumdan itibaren işaret diliyle iletişim kurmaktadır ve ana dilleri sayılacak şekilde işaret dilinin doğal kullanıcılarıdır. Bu çocuklar iletişim, çevre ve dil konusunda geride kalmazlar ve zihin kuramı testlerinde de performansları normaldir. Normalde üç-beş yaş arası gelişen dil bilgisi, kelime haznesi, üst biliş becerileri ebeveynleri duyan işitme engelli çocuklarda 5,5-13 yaş arasında gelişir ve bu dönemde yanlış inanç testini geçebilir hale gelirler. Sosyal deneyim, iletişim ve dile ulaşımında zorlanma, aile rutini, günlük hayat, düşünce, anı, niyet, inanç paylaşımında geride kalmak referans bulamamak zihin kuramının gelişimini etkilemektedir (Peterson & Siegal, 2000; Schick & De Villiers, 2007).

Hayvanlarla iletişimin ve onlara dilin (örneğin sayı sayma veya kategorize etmenin) öğretilmesinin niteliksel olarak onların zihninde fark yaratıp yaratmadığı bilinmemektedir. Bu yüzden tek başına dil becerisi, zihin kuramı farklılığını açıklamaya yeterli görülmemektedir. Ayrıca dilin; çevreden ve sosyal etkileşimden bağımsız şekilde gelişemeyecek bir beceri olduğu düşünüldüğünde sosyal hayatta deneyimleyerek öğrenme şeklimizin farklı olmasından kaynaklı olarak zihin kuramında da farklılaşmaların oluşması mümkün olabileceği düşünülmektedir. Bu sebepten bu kapsamda öncelikle sosyal çevrenin zihin kuramı üzerinde yarattığı farklılıklar bir sonraki başlıkta detaylı olarak ele alınmaktadır.

Sosyal Çevre

Sosyallik insanın ve toplumun temel taşlardan biridir. Sosyal hayatın devamlılığı, insanların dünyayla ve birbirleriyle bağ kurmasına yani zihin kuramı becerisinin varlığına bağlıdır. Primatlarda da insanlar gibi sosyal ilişki, birbirine bağlılık, gerektiğinde iş birliği görülmektedir. Örneğin aynı anda iki tarafın ipin birer ucunu çekmesiyle yiyeceğe ulaşılan düzenekte şempanzeler iş birliği göstermektedir. Ancak iş birliğini sağlayan motivasyonları ödül alacak olmalarıdır, kendi yiyeceklerine odaklı hareket ederler. Türdeşlerine yardım davranışları da gözlenir, örneğin kapının mandalını açıp diğer şempanzenin yiyeceğe ulaşmasını sağlarlar fakat bunu kendisinin yiyeceğe erişimi yoksa yapmaktadır; rekabet durumunda yardıma sık rastlanılmamaktadır. İnsanlardaysa küçüklükten itibaren farklı bir yardımlaşma, iş birliği, paylaşma görülür. Şempanzeler eşit gelmeyen yiyeceği diğerleriyle

paylaşmazken insanlarda gerekirse kendisine zarar gelebilecek şekilde yapılan fedakârlıklar görülmektedir (alturizm). Kişisel bir çıkar içermeden ortak niyet ve iş birlikçi katılımıla “biz” yapısını oluştururlar. İnsanların kendine hizmet etmekten çok toplumda doğru kabul edileni yapma eğilimleri vardır. Beş yaşındaki çocuklara ödülün paylaşılmadığı videolar izlendiğinde bile sonrasında ödülü paylaştıkları görülmüştür. Benzer şekilde yedi ve sekiz yaş çocuklarında yapılan çalışmalarda çocukların kendi kaynaklarını başkalarıyla paylaştıkları hatta ihtiyacı olana kendilerinden feragat ederek yardım ettikleri görülmektedir. Tek şart aynı grubun üyesi olmak, ortak zeminde ortak niyet paylaşmaktır. Bunun altında sosyal olarak bir gruba ait olma ve kabullenilme duygusunun yattığı düşünülmektedir. Sosyal olmak insan hayatında bir ihtiyaçtır. İnsanlarda muhakeme ve akıl yürütmenin üst düzey içsel bir yapı olmasının yanında sosyal hayat ve yaşam tarzıyla sorunları çözmek için şekillenmiş bir zihinden söz edilebilir. Sosyal hayatın zihin üzerinde yarattığı etki ve değişimlere örnek olarak Wason seçim testi (Wason selection task) gösterilebilir. Bu çalışmada kişilerin söylenen kural doğrultusunda dört karttan yalnızca ikisine bakarak kuralı doğrulamaları beklenir. İnsanların çoğu bu çalışmada harf veya rakam verilerek direkt mantıksal çerçeveden bakıp muhakemeyle doğruya ulaşamazken bu görev sosyal hayattan bir durum içerdiğinde sonuçlar şaşırtıcı derecede yükselmektedir. Örneğin üzerinde A, B, 4 ve 7 yazan dört adet kart vardır. Bu kartların bir tarafında harf diğer tarafında ise rakam bulunmaktadır. Kural şu şekildedir; eğer kartın bir tarafında sesli harf varsa diğer tarafında çift sayı olmalıdır. Bu kuralı doğrulamak için aşağıdaki kartlardan hangisi veya hangileri çevrilmelidir? Sosyal örnek olarak da üzerinde bira, kola, 16 ve 20 yazan dört kart verilebilir. Bu kartlar bardaki müşterileri temsil etmektedir. Kartın bir tarafta ne içtikleri ve diğer tarafında ise yaşları vardır. Kurallar gereği alkol almak için 18 yaşını doldurmuş olmak gerekir. Kuralı doğrulamak ve kurala uyup uymadıklarını görmek için hangi kart veya kartları çevirmek gerekir? İlk örnekteki gibi durumlarda başarı oranı (A-7) %25’in altında kalır. Ama örnek 2’deki gibi aynı durum günlük hayatta karşılaşılabilecek şekilde sunulursa cevap zaten birdenbire kendiliğinden belirlemektedir ve doğruluk oranı (bira-16) %85’e kadar çıkar. Duruma aşına olursa da eğer durum sosyallik içermiyorsa doğru cevap verme oranı düşer. Sosyal hayatın insan zihin ve bilişinde bu denli etkili olması zihin kuramındaki farklılaşmanın ana sebeplerinden biri olabilir (Cosmides & Tooby, 1994; 1997).

Sosyal hayata katılım dil becerisinde olduğu gibi doğumdan itibaren başlamaktadır. İlk çevre, bakım sağlayan kişi, genellikle anne sayılmaktadır ve ilk andan itibaren deneyimlenen şeylerin etkisi davranış ve becerilere yansımaktadır. Henüz ortak dikkat becerisinin gelişmediği dokuz aydan önceki dönemde de anneye olan etkileşim ve maruz kalınan dil zihinsel beceriler açısından fark yaratmaktadır. Bu çalışmaların kapısını aralayan temel bulgular Bakeman ve Adamson’un 1984’teki çalışmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada bebekler 6-9-12-15 ve 18 aylıkken anne, arkadaş ve yalnız koşullarda gözlenmiştir. Zihin kuramı becerisi olarak bu dönem çocuklarında pasif dikkat, koordineli dikkat ve ortak katılım ele alınmıştır. Küçük bebeklerin ortak katılım davranışlarıyla annenin davranışlarının anlamlı derecede ilişkili olduğu ve annenin ilk altı ayda cevap verilebilir olmasının bebeğin bir yaşındaki kelime hazinesi ve dil becerisinde etkisinin olduğu bulunmuştur. Gaffan ve arkadaşları (2010) benzer şekilde altı aylıkların anneye olan etkileşiminin ve gösterdikleri paralel dikkatin annenin öğretme, dikkate yardımcı olma, genel duyarlılık gösterme gibi davranışlarının dokuzuncu aydaki ortak dikkat becerisi ile pozitif korelasyon gösterdiğini bulmuşlardır. Legerstee ve arkadaşları (2007) ise çalışmalarında annenin uyumlama davranışı; dikkatin devamlılığını sağlama (sözlü veya sözsüz çocuğun dikkatini sürekli olarak objede tutma) ve samimi duyarlılık gösterme (ilgi gösteren, kabullenici, samimi ve cevap verilebilir olma) olarak iki kategoriye ayrılmıştır. 3-5-7-10 aylık bebeklerle yapılan çalışmalar erken dönemde fazla uyumlama davranışı gösteren annelerin bebeklerinin, 3 aylıkken gösterdiği bakış izleme davranışı ile 10 aylıkken gösterdikleri koordineli dikkat arasında pozitif korelasyon olduğunu göstermiştir. Bu bulguların tümü zihin

kuramı becerisinin gelişmesinde ilk andan itibaren çevreyle etkileşim ve deneyimin önemi açıkça ortaya koymaktadır. Bugünkü çalışmalar deneyimin önemine vurgu yapsa insanın öğrenme stiline farklılığa yol açıp açamayacağı çok fazla ele alınmamıştır. Bu deneme çalışmasında da asıl dikkat çekilmek istenen nokta olan insan ve hayvanların öğrenme stiline fark yaratabileceği fikri ve bu bakış açısıyla değerlendirme bölümünde daha önce bahsedilen bulgular yenileriyle birlikte tekrar gözden geçirilip insan ve hayvan arasındaki öğrenme farklılığı üzerinde durulmaktadır.

Değerlendirme

İnsanın başka birinin perspektifini alma, duygu ve düşüncelerini anlayıp davranış tahmini ve zihinsel duruma atıf yapabilme becerisi geçmiş dönemlerden beri tartışılmakta ve araştırılmaktadır. Hayvanlarda bu tip becerinin var olup olmadığına dair yapılan çalışmaların bulguları, geçmiş deneyimler ve çalışmalar için alınan eğitim düşünüldüğünde becerinin varlığına dair net bir kanıt sunmamaktadır. Kendi türleri içinde yapılan çalışmaların sonuçları da bir zihin atfı yapabildiklerini kesin olarak göstermemektedir. Dominantın görmediğine gitme davranışının yiyeceğe ulaşma stratejisi de olması mümkündür. Özellikle alan büyüklüğü değiştiğinde yakınlığa göre yiyecek seçimi yapması insanlardaki gibi bir zihin kuramına sahip olmadıklarının kanıtı olarak görülmektedir. Bunun yanında geçmiş deneyimlerinin örneğin deney öncesi eğitim almaları veya dominantın agresyonuna uğramış olmalarının da etkisi yapılan tercihlere yansımaktadır ve zihin kuramına benzer davranışlar olarak yorumlanabilir. Kısacası nitelik olarak nasıl bir değişim yarattığı bilinmese de öğrenme ile zihin kuramına benzeyen davranışlar belirli bir noktaya kadar görülmektedir. Bu sonuç insanın zihin kuramının oluşmasında ve gelişmesinin temelinde de öğrenme becerisinin yattığını düşündürmektedir. Hayvanlardaki öğrenme birikimli ya da genellenebilir bir öğrenme değildir, hayatlarında gerekli ve yeterli olacak şekilde bu beceriyi gösterirler. Bu sebepten insanı hayvandan farklı kılan temel beceriler ve bugünkü modern toplum yapısının oluşmasının da cevabı öğrenme farklılığında yatıyor olabilir.

İnsan ve hayvanın öğrenme şekilleri alanyazında temel olarak ikiye ayrılmaktadır: imitasyon (taklit/imitation) ve emülasyon (öykünüm/emulation). İmitasyon daha çok çocuklar tarafından yapılan ve en yakın akrabalarımız olan primatlarda görülmeyen bir öğrenme şeklidir. Çocuklar gördükleri davranışı birebir taklit etme eğilimi gösterirler. Örneğin içindeki ödüle ulaşmak için kutunun nasıl açılması gerektiğini izleyen çocuklar yetişkinin yaptığı gerekli veya gereksiz bütün davranışları yaparlar. Şempanzelerse aynı durumda bir süre sonra gereksiz ve fazladan hareketleri yapmayarak direkt kutunun açılmasını sağlayan davranışları gösterirler. Çocuklar yetişkinin gösterdiği rutine devam etseler de her zaman her şeyin birebir taklidi söz konusu değildir. Örneğin ışığı kafasıyla açan kolları dolu ve boş kişileri gören bebeklerin ışığı açma davranışı farklılık gösterir. Kolları dolu olan ve ışığı kafasıyla açan kişiyi gören çocuklar ışığı elleriyle açarken, kolları boş olduğu halde ışığı kafasıyla açan kişiyi izleyen çocuklar ışığı kafasıyla açmaktadır. Ellerin serbest olmasına rağmen kafayla düğmeye basılmasının farklı bir anlamı olduğunu, öyle olması gerektiğini düşünmeleri muhtemeldir (Tomasello, 1999; 2005). Burada çocukların yaptığı asıl şey rasyonel imitasyondur. Temelinde gruba ve sosyal çevreye uyumluluğun yattığı düşünülmektedir ve bu da sosyal taklitle başlar.

Zihin kuramı insanlarda 3-4 yaşta net olarak gözlemlenebilmektedir fakat nasıl oluştuğu konusunda ise net bir cevap henüz bulunmamaktadır. Kökenlerini, gelişimini ve bireysel farklılıkları açıklamak adına yapılan ve son yıllarda artan çalışmalar temellerin 3-4 yaştan çok daha önceki dönemlerde atıldığını göstermektedir. Doğumdan hemen sonra bile maruz kalınan çevrenin önemli olduğunu; sosyalliğin, çocuğun çevresinde kullanılan dilin, bakıcı konumundaki kişinin davranışlarının ve çocukla kurduğu iletişimin ileriki dönemlerde ortak dikkat ve zihin kuramı becerilerini etkilediği verilerle desteklenmektedir. Zihin kuramının

doğumdan itibaren deneyimlenerek öğrenilmesi, gelişiminde de birçok çevresel etmeni bir arada ve birbirinden ayırması zor bir şekilde karşımıza çıkarmaktadır. Alanyazında çalışmalar dil becerisinin zihin kuramını yordadığını açıkça göstermektedir fakat zihinde tam olarak ne gibi farklılıklara sebep olduğu konusu hala araştırılmaktadır. Dil, geniş gruplarda zaman tasarrufu ve sosyal bağ açısından oldukça etkilidir. Hatta insanlar arasındaki konuşmaların çoğunluğunun günlük hayat, ilişkiler, kişisel deneyimler içerdiği bilinmektedir. Bu tip bilgi içermeyen ve muhakeme gerektirmeyen gündelik konuşmaların da toplumsal yapıya hizmet ettiği düşünülmektedir, diğer insanlarla bir paylaşım ve ortak zemin sağlamaya yardımcı olur ki bu aynı zamanda başkalarının bakış açısını alabilme, düşünce yapılarını anlayabilme ve davranışlarını tahmin edebilmeye kısacası zihin kuramına da hizmet eder. Zihin kuramı ile bu denli yakın ilişkide olan dilin becerisi de aslında taklitçi bir öğrenmeye dayanmaktadır. Dil konusunda önce kelimeler öğrenilir, o kelimeyi söyleme sonucunda olumlu tepki alan çocuk bunu yapmaya devam eder ve sonrasında anlam yükler. Başlangıçta yine yetişkin diline maruz kalma ve yetişkini taklit bulunmaktadır ve bu tip bir taklitçi öğrenme insan-hayvan farkının ana kaynağı olabilir.

Zihin kuramı üzerine yapılan alıştırmaların ve eğitimlerin fark yarattığı çalışmalarla ortaya konmuştur. Özellikle yanlış inanç testini henüz başaramayan 3 yaş çocuklarına zihin kuramını geliştirmeye yönelik verilen yanlış inanç eğitimi, yönetici işlevler ve dil eğitimleri zihin kuramı becerisi üzerinde etkilidir (Hale & Tager-Flusberg, 2003; Slaughter & Gopnik, 1996). Böylece zihin kuramının sezgisel değil, eğitimle gelişebilen bir beceri olduğu gösterilmiştir. Doğum sonrası ilk çevre sayılan anne ve kardeşlerle olan dilsel iletişimin de çocukların zihin kuramı üzerinde etkili olduğu gösterilmiştir. Ailenin dil becerisi ve bu becerileri kullanarak zihin kuramına dair temelleri çocuğa iletmesi en temel öğretilerden biridir (Dunn vd., 1991). Ruffman ve arkadaşları (2003) annenin çocuğa resim testi üzerinden zihinsel durumları nasıl aktardığı konusunda bir çalışma yürütmüştür. Annenin zihinsel durum belirten kelimeleri (istek, duygu, düşünme, bilme gibi) erken dönemde daha fazla telaffuz etmesi çocuğun ilerideki yanlış inanç performansı ile pozitif yönde korelasyon göstermektedir. Ek olarak, annenin kelime haznesinin dar olması ve sürekli olarak kendini tekrarlaması çocuğun zihin kuramı becerisiyle negatif yönde korelasyon göstermektedir. Bu çalışmalar doğumdan itibaren sosyal çevrenin zihin kuramına dair olan etkileşimleri ve dilin etkisini daha net ortaya konmaktadır. Doğumdan itibaren başlayan bir öğrenme süreci görülmektedir. Bireysel farklılıkların açıklanmasındaki en önemli faktörler de sosyal etkileşim ve dil aracılığıyla öğrenme olarak ön plana çıkmaktadır.

Dil becerisinin yarattığı farkı anlamak için insan dışındaki canlılardaki dil-düşünce ilişkisine açıklık getirmek gerekmektedir. Bunun için de insanın kullandığı yapay sembollerin dışında bir dil tanımı yapılmalıdır. Hayvanların da bir iletişim sistemi vardır, sembolik bir sistem olmasa da üyeler arası dilsellik mevcuttur. Fakat bu sinyaller hayvanların kendi kontrolünde mi, yoksa çevreye verilen otomatik tepki mi anlamak zordur. Örneğin sincap avcıyı gördüğünde akrabaları yakınsa onları haberdar etmek için ses çıkarır, tek başınaysa sessizce avcıyı izler. Otomatik bir tepki de olabilir ama edimsel koşullanma gibi basit bir öğrenme ile de bunu etiketlemiş olması mümkündür. Sosyal hayatlarında gözlem ve deneyimle öğrenirler; bonobolar annelerini gözler, kuşlar insan diyaloglarını taklit edebilir, biçim-renk-sayı öğrenebilirler, yunuslar ses kombinasyonlarını öğrenebilir. Bir şekilde bilgi transferinin gerçekleştiği söylenebilir fakat bu durumun hayvanların düşüncesini nasıl etkilediği bilinmemektedir ve nesiller arası birikimli bir aktarım ile kültürleşme (enculturation) için yeterli görülmemektedir.

Dilin tek başına bir zihin kuramı oluşumuna veya insan-hayvan farkına sebep olamayacağı düşüncesi diğer temel faktörlerin araştırılmasının önünü açmıştır. Sonuç olarak

dilin de doğumdan sonra sosyal çevre ve öğrenme etkisi ile geliştiği kabul görmektedir ve bu durum düşünüldüğünde insan-hayvan farkına ve insanlar arası bireysel farklılıklara sebep olan faktör çevrenin ve toplumsal yapının doğumdan itibaren bizi etkilemesi olabilir. Bilgi ve beceriler öğrenmeyle birikimli şekilde ilerleyerek hayatta kalmanın basit yöntemlerinin ötesine geçip karmaşık bir yapıya evrilir ve bir bilgi aktarımını da beraberinde getirir. Hayvanlarda da sosyal öğrenme ve bilgi aktarımı mümkün görünse de çok sınırlı kaldığı bilinmektedir. Örneğin bonobolar günlük insan ve anne ilişkilerini gözlemleyerek sembollerini öğrenebilmektedir veya kendi yavrularının onları izlemesine izin vererek öğrenmelerini sağlayabilir (Kuczaj & Hendry, 2003). Fakat hayvanlar için bu bilgiler hayatta kalma becerilerinin öğrenilmesinden ileri gitmez. Benzer bilişsel yapılara rağmen bu farklılığın sebebi için sosyal çevre, toplum, kültür, zihin kuramı ve dil gibi çeşitli hipotezler ortaya atılsa da bütün bunların sebebi tek ve aynı olan daha temel bir farktan, öğrenme farklılığından geliyor olabilir.

Kısacası; insan ve hayvan arasında zihin kuramı farklılığı aynı zamanda diğer temel farklılıklar olan dil ve toplum ilişkileriyle çok iç içe yapılardır fakat zihin yapısı açısından çokça benzeyen bu iki türün arasındaki boşluğu açıklamakta yetersizdir. Bu iki tür arasındaki daha az ele alınan öğrenme biçimleri, basit ama büyük bir farklılığa sebep olmuş olabilir. İmitasyon öğrenme tipinin insanlardaki bugünkü farklılıkları yaratması mümkün görünmektedir. Hayvanlar sadece kişisel hedef odaklı davranışlar sergilerken insanlarda topluma uyum sağlamayı ve birlik olmayı sağlayacak kişisel menfaatlerin ötesinde davranışlar görülmektedir ve bugünkü toplumu, dili ve insana özgü sayılan kavramları oluşturmuş olabilir. Bir öğrenme tipi diğerinden üstün olmamakla birlikte farklı becerilere ve davranışlara yol açtığı açıktır. İnsanların empatik ve taklitçi olması, becerilerin sosyal hayattan öğrenerek gelişmesini mümkün kılar ve bu durum aynı zamanda zihin kuramı kuramlarında benzetme kuramını da destekler niteliktedir. Sosyal hayatta sürekli deneyimleyerek davranışların otomatik hale getirmesi ve kolaylaştırması da mümkündür. Karşı tarafı anlama, algılama, iletişim kurma ve daha birçok zihinsel konularda insan sürekli olarak muhakeme becerisini kullanmamaktadır, hayatta birçok şey otomatik olarak yapılmaktadır ve bir amaca hizmet etmektedir. Beyinde olan ve olabilecek her şey için bir bölüm, yapı veya plan olmadığı bilinmektedir. İnsanlar doğumdan itibaren taklitçi öğrenme ve rasyonel öğrenmeyle sosyal hayat içinde birçok beceri ve öğretiyi deneyimleyerek hem hayvanlardan farklarını hem de bireysel farklılıklarını ortaya koyarlar. Özellikle insanlardaki rasyonel imitasyon bugünkü insan zihnine ve kültüre sebebiyet veren ana faktörlerden biri olabilir.

Sonuç olarak bu derleme çalışmasıyla, zihin kuramının hayvanlardaki varlığına dair çalışmaların net sonuç vermediği, insanlara özgü bir beceri olarak kabul gördüğü gösterilmektedir. İnsanlarla hayvanlar arasındaki temel farkın zihin kuramı kaynaklı olup olmadığına dair yapılan çalışmalar ve elde edilen veriler; genetik veya nöral bir zihin farklılığının tek cevap olmadığını, insanlarda çok erken dönemden itibaren deneyimle çeşitli becerilerin geliştiğini göstermektedir. İki türün zihin kuramı becerisi farkındaki ana faktörün bu beceri üzerinde etkisi olan dil ve sosyal hayat farklılıklarının dışında bunların da gelişimine katkısı olduğu düşünülen ve henüz alanyazında gerekli ve yeterli çalışmaların olmadığı öğrenme stilineki farklılıklar olması mümkün görünmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Agnetta, B., Hare, B., Tomasello, M. (2000). Cues to food location that domestic dogs (*Canis familiaris*) of different ages do and do not use. *Animal Cognition*, (3), 107-112.
- Bakeman, R. & Adamson, L. B. (1984). Coordinating attention to people and objects in mother-infant and peer-infant interaction. *Child Development*, 55(4), 1278-1289.
- Baron-Cohen, S., Leslie, A. M., Frith, U. (1985). Does the autistic child have a “theory of mind”? *Cognition*, 21(1), 37-46.
- Baron-Cohen, S. (2005). The empathizing system: Are vision of the 1994 model of the mindreading system. B. Ellis, D. Bjorklund (Ed.), *Origins of The Social Mind* içinde (468-492. ss.), Guildford Publications Inc.
- Bloom, B. & German, T. P. (2000). Two reasons to abandon the false belief task as a theory of mind. *Cognition*, (77), B25-B31.
- Brauer, J., Call, J., Tomasello, M. (2007). Chimpanzees really know what others can see in a competitive situation. *Animal Cognition*, 10(4), 439-448.
- Brock, L. L., Kim, H., Gutshall, C. C., Grissmer, D. W. (2019). The development of theory of mind: predictors and moderators of improvement in kindergarten. *Early Child Development and Care*, 189(12), 1914-1924.
- Brune, M., & Brune-Cohrs, U. (2006). Theory of mind-evolution, ontogeny, brain mechanisms and psychopathology. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 30(4), 437-455.
- Call, J., Brauer, J., Kaminski, J., Tomasello, M. (2003). Domestic dogs are sensitive to the attentional state of humans. *Journal of Comparative Psychology*, 117(3), 257-263.
- Carpenter, M., Nagell, K., Tomasello, M., Butterworth, G., Moore, C. (1998). Social cognition, joint attention, and communicative competence from 9 to 15 months of age. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 63(4), 1-174.
- Carruthers, P. & Smith, P. K. (1996). *Theories of theories of mind*. Cambridge University Press.
- Cosmides, L. & Tooby, J. (1994). Better than rational: Evolutionary psychology and the invisible hand. *The American Economic Review*, 84(2), 327-332.
- Cosmides, L. & Tooby, J. (1997). Evolutionary psychology: A primer. <https://www.cep.ucsb.edu/primer.html>
- Dunn, J., Brown, J., Beardsall, L. (1991). Family talk about feeling states and children’s later understanding of others’ emotions. *Developmental Psychology*, 27(3), 448-455.
- Emery, N. J. & Clayton, N. S. (2009). Comparative social cognition. *The Annual Review of Psychology*, 60, 87-113.
- Flombaum J. I. & Santos L. R. (2005). Rhesus monkeys attribute perceptions to others. *Current Biology*, 15(5), 447-542.
- Gacsi, M., Miklosi, A., Varga, O., Topal, J., Csanyi, V. (2004). Are readers of our face readers of our minds? Dogs (*Canis familiaris*) show situation-dependent recognition of human’s attention. *Animal Cognition*, 7(3), 144-153.
- Gaffan, E. A., Martins, C., Healey, S., Murray, L. (2010). Early social experience and individual differences in infants’ joint attention. *Social Development*, 19(2), 369-393.

- Garfield, J. L., Peterson, C. C., Perry, T. (2002). Social cognition, language acquisition and the development of the theory of mind. *Mind & Language*, 16(5), 494-541.
- Gopnik, A. & Seiver, E. (2009). Reading minds: How infants come to understand others. *Zero to Three*, 30(2), 28-32.
- Hale, C. M. & Tager-Flusberg, H. (2003). The influence of language on theory of mind: A training study. *Developmental Science*, 6(3), 346-359.
- Hare, B., Call, J., Tomasello, M. (1998). Communication of food location between human and dog (*Canis familiaris*). *Evolution of Communication*, 2(1), 137-159.
- Hare, B. & Tomasello, M. (1999). Domestic dogs (*Canis familiaris*) use human and conspecific social cues to locate hidden food. *Journal of Comparative Psychology*, 113(2), 173-177.
- Hare, B., Call, J., Agnetta, B., Tomasello, M. (2000). Chimpanzees know what conspecifics do and do not see. *Animal Behaviour*, 59(4), 771-785.
- Hare, B., Adessi, E., Call, J., Tomasello, M., Visalberghi, E. (2003). Do capuchin monkeys, *Cebus apella*, know what conspecifics do and do not see?. *Animal Behaviour*, 65(1), 131-142.
- Harris, P. L., Johnson, C. N., Hutton, D., Andrews, G., Cooke, T. (1989). Young children's theory of mind and emotion. *Cognition and Emotion*, 3(4), 379-400.
- Hughes, C., Jaffee, S. R., Happé, F., Taylor, A., Caspi, A., Moffitt, T. E. (2005). Origins of individual differences in theory of mind: From nature to nurture?. *Child Development*, 76(2), 356-370.
- Humphrey, N. K. (1976). The social function of intellect. P. P. G. Bateson, R. A. Hinde (Ed.), *Growing Points in Ethology* içinde (303-317. ss.), Cambridge University Press.
- Jolly, A. (1966). Lemur social behaviour and primate intelligence. *Science*, 153(3735), 501-506.
- Kaminski, J., Call, J., Tomasello, M. (2006). Goats' behaviour in a competitive food paradigm: evidence for perspective taking?. *Behaviour*, 143(11), 1341-1356.
- Karin-D'Arey, M. R. & Povinelli, D. J. (2002). Do chimpanzees know what each other see? A closer look. *International Journal of Comparative Psychology*, 15(1), 21-54.
- Karmiloff-Smith, A., Klima, E., Bellugi, V., Grant, J., Baron-Cohen, S. (1995). Is there a social module? Language, face processing, and theory of mind in individuals with Williams syndrome. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 7(2), 196-208.
- Kuczaj, S. A. & Hendry, J. I. (2003). Does language help animals think? D. Gentner, S. Goldin-Meadow (Ed.), *Language in Mind* içinde (237-276. ss.), The MIT Press.
- Legerstee, M., Markova, G., Fisher, T. (2007). The role of maternal affect attunement in dyadic and triadic communication. *Infant Behaviour & Development*, 30(2), 296-306.
- Liddle, B. & Nettle, D. (2006). Higher-order theory of mind and social competence in school-age children. *Journal of Cultural and Evolutionary Psychology*, 4, 231-246.
- McKinley, J. & Sambrook, T. D. (2000). Use of human-given cues by domestic dogs (*Canis familiaris*) and horses (*Equus caballus*). *Animal Cognition*, (3), 13-22.
- Melis, A. P., Call, J., Tomasello, M. (2006). Chimpanzees (*Pan troglodytes*) conceal visual and auditory information from others. *Journal of Comparative Psychology*, 120(2), 154-162.

- Miklosi, A., Polgardi, R., Topal, J., Csanyi, V. (1998). Use of experimenter-given cues in dogs. *Animal Cognition*, 1(2), 113-121.
- Milligan, K., Astington, J. W., Dack, L. A. (2007). Language and theory of mind: Meta-analysis of the relation between language ability and false-belief understanding. *Child Development*, 78(2), 622-646.
- O'Hare, A. E., Bremner, L., Nash, M., Happe, F., Pettigrew, L. M. (2009). A clinical assessment tool for advanced theory of mind performance in 5 to 12 year olds. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39(6), 916-928.
- Onishi, K. H. & Baillargeon, R. (2005). Do 15-month-old infants understand false beliefs?. *Science*, 308(5719), 255-258.
- Perner, J. (1999). Theory of mind. M. Bennett (Ed.), *Developmental Psychology: Achievements and Prospects* içinde (205-230. ss.), Psychology Press.
- Perner, J. & Ruffman, T. (2005). Infants' insight into the mind: How deep?. *Science*, 308(5719), 214-216.
- Peterson, C. C. & Siegal, M. (2000). Insights into theory of mind from deafness and autism. *Mind & Language*, 15(1), 123-145.
- Povinelli, D. J. & Eddy, T. J. (1996). What young chimpanzees know about seeing?. *Monographs of the Society for Research in Children Development*, 61(3), 1-189.
- Povinelli, D. J. & Preuss, T. M. (1995). Theory of mind evolutionary history of a cognitive specialization. *Cortex*, 18(9), 418-424.
- Premack, D. & Woodruff, G. (1978). Does the chimpanzee have a theory of mind?. *Behavioural and Brain Sciences*, 1(4), 515-526.
- Ruffman, T., Slade, L., Crowe, E. (2003). The relation between children's and mothers' mental state language and theory-of-mind understanding. *Child Development*, 73(3), 734-751.
- Schick, B. & de Villiers, J. (2007). Language and theory of mind: A study of deaf children. *Child Development*, 78(2), 376-396.
- Schwab, C. & Huber, L. (2006). Obey or not obey? Dogs (*Canis familiaris*) behave differently in response to attentional states of their owners. *Journal of Comparative Psychology*, 120(3), 169-175.
- Slaughter, V. & Gopnik, A. (1996). Conceptual coherence in the child's theory of mind: Training children to understand belief. *Child Development*, 67(6), 2967-2988.
- Slaughter, V. (2015). Theory of mind in infants and young children: A review. *Australian Psychologist*, 50(3), 169-172.
- Smith, R. (2009). *Development of theory of mind from ages four to eight*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Orono: The University of Maine The Graduate School.
- Soproni, K., Miklosi, A., Topal, J., Csanyi, V. (2001). Comprehension of human communicative signs in pet dogs (*Canis familiaris*). *Journal of Comparative Psychology*, 115(2), 122-126.
- Soproni, K., Miklosi, A., Topal, J., Csanyi, V. (2002). Dogs' (*Canis familiaris*) responsiveness to human pointing gestures. *Journal of Comparative Psychology*, 116(1), 27-34.

- Stone, V. E., Baron-Cohen, S., Knight, R. T. (1998). Frontal lobe contributions to theory of mind. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 10(5), 640-656.
- Suddendorf, T. & Whiten, A. (2001). Mental evolution and development: Evidence for secondary representation in children, great apes, and other animals. *Psychological Bulletin*, 127(5), 629-650.
- Tomasello, M. (1999). *The cultural origins of human cognition*. Harvard University Press.
- Tomasello, M. (2008). *Origins of human communication*. The MIT Press.
- Tomasello, M. (2016). *A natural history of human morality*. Harvard University Press.
- Tomasello, M. & Farrar, M. J. (1986). Joint attention and early language. *Child Development*, 57(6), 1454-1463.
- Tomasello, M., Carpenter, M., Call, J., Behne, T., Moll, H. (2005). Understanding and sharing intentions: The origins of cultural cognition. *Behavioural and Brain Sciences*, 28(5), 675-735.
- Viranyi, Z., Topal, J., Gacsi, M., Miklosi, A., Csanyi, V. (2004). Dogs respond appropriately to cues of humans' attentional focus. *Behavioural Processes*, 66(2), 161-172.
- Viranyi, Z., Topal, J., Miklosi, A., Csanyi, V. (2006). A nonverbal test of knowledge attribution: a comparative study on dogs and children. *Animal Cognition*, 9(1), 13-26.
- Vogeley, K., Bussfeld, P., Newen, A., Herrmann, S., Happé, F., Falkai, P., Maier, W., Shah, N. J., Fink, G. R., Zilles, K. (2001). Mind reading: Neural mechanisms of theory of mind and self-perspective. *NeuroImage*, 14(1), 170- 181.
- Wimmer, H. & Perner, J. (1983). Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition*, 13(1), 103-128.

EXTENDED ABSTRACT

Theory of Mind (ToM) is the ability to predict the behavior of other people's mental states such as goals, desires, and beliefs. The term was first used in Premack and Woodruff's (1978) study with the chimpanzee Sarah. Subsequently, the ability of theory of mind in animals has been investigated in many studies (Hare et al., 2000; Povinelli & Eddy, 1996). However, the ability of Theory of Mind is not as evident in animals as it is in humans. For humans, understanding the mental state of others is an effortless, automatic ability that is evident before the first year of life (Carpenter et al., 1998; Emery & Clayton, 2009; Perner, 1999; Tomasello et al., 2005). This article is mainly concerned with the reasons for the differences in Theory of Mind (ToM) between humans and animals. There are several theories about how Theory of Mind ability is formed and developed, such as theory theory, simulation theory, modularity theory (Carruthers & Smith, 1996), and the acculturation hypothesis (Tomasello et al., 2005). The starting point of this article was that ToM is not an innate or genetic structure, but a dynamic ability that begins to develop after birth and persists throughout life. This overview is consistent with simulation theory and acculturation.

The first objective of this article is to examine apes and humans, whose evolutionary histories and minds are very similar. However, when these two species are compared, it becomes clear that at some point in this history humans have become distinct from animals and can now boast a functional order and a cumulative structure (Cosmides & Tooby, 1997; Jolly, 1966; Humphrey, 1976). The factor by which contemporary humans differ from animals has not yet been clearly elucidated in the literature. One of the factors could be the development of the brain and mind by evolutionary pressure, not the theory of mind itself. The second reason for the differences could be the language, social environment, and social relationships that allow the theory of mind to emerge. The third reason is the experience and learning by being exposed to these social structures in the social environment.

The second goal of this article was to examine the factors that develop ToM in humans, as well as individual differences. Language, which is one of the major differences between humans and animals, also enables social interaction with the environment and is crucial for Theory of Mind. Aside from the positive correlation results between children's language proficiency and Theory of Mind performance, language development has also been found to enhance Theory of Mind (Hale, 2003; Milligan et al., 2007; Tomasello & Farrar, 1986). Research has shown that the social environment and relationships that begin with the mother from birth also influence Theory of Mind. Mother's behaviours, such as being responsive to the child, teaching, and giving helping attention, have been found to positively correlate with Theory of Mind and the child's language skills (Bakeman & Adamson, 1984; Gaffan et al., 2010). The purpose of this article is to point out that language is a skill that cannot develop on its own without social interaction. It is also possible that these differences arise because of other factors such as interaction and learning. Being social is crucial for humans, and it is possible that this situation has revealed the reasons that allow us to differ from animals, such as language and theory of mind. Based on the empirical studies in the literature, it can also be said that the ability of Theory of Mind is learned from the first moment through the experience of interaction with the environment. Therefore, human learning style, imitation learning, could be the fundamental factor for this difference.

In summary, the empirical results support the idea that socialization, interaction with the mother, language skills, and acculturation improve ToM skills. Contact with the social environment entails a transfer of information. For this reason, future research in this area should focus on understanding the mechanism underlying the differences in learning styles between humans and animals. In this way, it could shed light on information transfer, mind configuration, and individual and species differences in ToM abilities.

KİŞİSEL KİMLİK İÇİN KRİTER ARAYIŞI: SEZGİLERİN ÇATIŞMASI

 Ferhat ONUR*

ÖZET

Kişisel kimliğimizin sürekliliğinin nasıl sağlandığı, yani hayatımız boyunca nasıl aynı kişi olarak kaldığımız - eğer kalıyorsak - felsefenin en zorlu problemlerinden biridir. Kişisel özdeşlik problemi denilen bu zorluğun aşılması kişinin farklı zamanlardaki var oluşunu kimliğini koruyacak şekilde birbirine bağlayan zorunlu ve yeterli koşulların verilebilmesini veya bir kriterin tayin edilmesini gerektiriyor. Ancak kişisel kimliğin sürekliliğini sağladığı düşünülen kriterler genellikle güçlerini kaynağının güvenilirliği hakkında açık ve net bilgilere sahip olmadığımız sezgilerimizden alıyor görünmektedir. Özellikle hayal gücünün kurguları olan düşünce deneyleri sezgilerimizi yoklayan araçlar olarak etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Böylece konu hakkındaki tartışmalar diğer felsefi problemlerde örneğini görmediğimiz derecede sezgilerin çarpıştırıldığı bir düşün ortamında yürütülmekte ve bu durum problemin özgül metafizik zorluğunun yanında metodolojik bir zayıflık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *kişi, kimlik, kişisel özdeşlik problemi, psikolojik süreklilik, animalizm*

The Search of Criteria for Personal Identity: Conflict of Intuitions

ABSTRACT

How we maintain the continuity of our personal identity, that is, how we stay the same person throughout our lives - if we do - is one of philosophy's toughest problems. Overcoming this difficulty, which is called the problem of personal identity, requires giving necessary and sufficient conditions or determining a criterion that connects the existence of the person at different times in a way that protects his/her identity. However, the criteria that are thought to ensure the continuity of personal identity generally seem to draw their strength from our intuitions, which we do not have clear and precise knowledge about the reliability of their sources. Especially thought experiments, which are fictions of imagination, are used effectively as tools that probe our intuitions. Thus, the discussions on the subject are carried out in an environment of thought where intuitions collide to a degree that we have not seen in other philosophical problems, and this situation appears as a methodological weakness besides the specific metaphysical difficulty of the problem.

Key Words: *person, identity, the problem of personal identity, psychological continuity, animalism*

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Trabzon / TÜRKİYE, ferhatonur@ktu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Onur, F. (2023). Kişisel kimlik için kriter arayışı: Sezgilerin çatışması. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 169-190.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1179213>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 23 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 9 Ocak / January 2023

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 24 Sayı: 44 / Volume: 24 Issue: 44

Giriş: Kişisel Özdeşlik Problemi

Bir aile albümünü açıp geçmiş yıllarımıza ait fotoğraflara göz gezdirdiğimizde farklı zamanlardaki hallerimize tanık oluruz. Üniversite yıllarında kepiyle kameranın karşısına geçen kişi de annesinin kucağında doğum günü pastasını üfleyen kişi de biziz. Bu karelerden bazılarında, gördüğümüz kişiye ilişkin canlı bir hatıraya sahip olmasak da mevcut görüntümüzle kıyas sonucu yakaladığımız benzerliklerle onun biz olduğuna çabucak ikna oluruz. Ancak bir ikiz kardeşimiz varsa bu karara varmak o kadar kolay olmayacaktır. Bu durumda fotoğrafı çeken kişilerin veya ebeveynimizin fotoğraftaki kişinin biz olduğumuza dair bir güvence vermesi gerekebilir. Güvence, fotoğraftaki kişi ile aynı kişi olduğumuza ilişkin bir kanıtın varlığıdır. Kişisel kimlik ile ilgili sorulabilecek sorulardan biri işte bu *kanıt sorusudur*: Şimdi burada bulunan kişinin geçmişte orada bulunan kişiyle aynı kişi olduğuna ilişkin hangi kanıtlar vardır? Kanıt sorusu özellikle hukuki ve cezai işlemler açısından önemlidir. Yargılanıp cezası verilmek istenen kişinin suçu işleyen kişi olup olmadığı kanıt sorusuna verilecek cevaba bağlıdır. Bir başka soru ise *tanılama sorusu* (Kind, 2015) veya *kişilik sorusudur* (Olson, 2019). Bir varlığın kişi sayılabilmesi için hangi özelliklere sahip olması gerekir? Başka bir deyişle, kişilerin sahip olup kişi olmayanların sahip olmadığı şey nedir? “Kişi” ile genel olarak anlaşılan Locke’un (1975/1689: 336) *Deneme*’sinde bahsettiği şeydir: “...düşünen, akla ve refleksiyona sahip, kendisini farklı zaman ve mekânlarda aynı düşünen şey olarak görebilen zeki bir varlıktır.” Bu anlayışa göre kişilerin ayırt edici özelliği düşünceye, daha da ötesinde kendileri hakkında düşünebilme yetisine sahip olmalarıdır. O halde kişiler öz bilinçli varlıklardır¹. Böyle bakıldığında kişi olarak görmeye eğilimli olduğumuz bebekler ve bazı hayvanlar gerekli nitelikleri taşıyor olacaktır². Bu sonuç göreceğimiz gibi üçüncü ve son soruya aradığımız cevabı dolaylı yoldan ilgilendirecektir. *Yeniden tanılama sorusu* veya *kalıclılık sorusu* olarak adlandırılan üçüncü soru şudur: Bir kişiyi zaman içinde aynı kişi olarak kalıcı yapan şey nedir? Kişilik sorusu bir tanılama (*identification*) sorusuydu, çünkü kişiyi tanılamak için neyin gerekli olduğunu soruyorduk. Kalıclılık sorusu ise bir yeniden tanılama (*reidentification*) sorusudur, çünkü kişiyi ileri bir zamanda *aynı* kişi olarak tanılamak için neyin gerekli olduğunu soruyoruz. Kişisel özdeşlik problemi yeniden tanılama sorusunun bir ifadesidir: “Kişisel özdeşlik problemi, belli bir zamanda tanılanan bir kişinin başka bir zamanda tanılanan kişiyle aynı kişi olmasının mantıksal olarak zorunlu ve yeterli koşullarının verilmesi problemi. Başka bir deyişle... birçok filozofun da ifade ettiği üzere kişisel kimliğin sürekliliği hakkında bir kriter belirleme problemi.” (Noonan, 2003: 2) Bir t_1 zamanındaki K_1 kişinin t_2 zamanındaki K_2 kişisi ile bir ve aynı kişi olarak yeniden tanılanmasını veya t_2-t_1 zaman aralığında K_2 ’nin K_1 olarak kalıcı olmasını sağlayan bir kriterin olup olmadığını araştırıyoruz. Vurgulamak gerekir ki aradığımız şey K_2 ’nin K_1 olduğuna ilişkin bir kanıt veya kanıtlar değildir, zira kanıt gelip geçici (*temporal*) ve spesifiktir. K_1 ’i her yer ve zamanda (*atemporal*) K_2 ile aynı kişi yapacak genel geçer standartları, değerlendirme ölçütünü, kriterini arıyoruz. Söz konusu kriterlerin neler olabileceğine geçmeden önce kişi ve kişisel kimlik ilişkisi üzerine ve problemin detayları hakkında ileri açıklamalar yapmamız gerekmektedir.

Kişi kavramının kullanımında üç farklı fikrin işlendiğini söyleyebiliriz. Birincisi, biyolojik, anatomik ve nörofizyolojik araştırmanın nesnesi olarak kişi fikri; ikincisi, bilincin

¹ John Locke da kişiliği öz bilinç ile ilişkilendirdiğini metnin devamında şöyle açık eder: “[kişi kendisini farklı yer ve zamanlarda aynı düşünen şey olarak görürken] bunu ancak düşünceden ayrı olmayan ve bana öyle geliyor ki onun için elzem olan bilinç ile yapar: [Çünkü] kişinin algıladığını algılamadan algılaması imkânsızdır.” Yani düşünceye farkındalık eşlik eder ve bu farkındalığın kaynağı bilinçtir. Düşüncenin varlığı bir bakıma bilincin düşünceyi gözlemesine (dolayısıyla düşüncenin kendi üzerine dönebilmesine - refleksiyon) bağlıdır.

² Konu hakkındaki paradigmatik deneylerden biri olan *ayna testi* (Gallup vd., 2011) baz alındığında “kendini tanıma/farkında olma” anlamında bir öz bilincin bebeklerde 15-18 ay aralığında ortaya çıktığını, hayvanlarda ise özellikle gelişmiş maymunlarda (şempanze, goril ve orangutan) ve yunus balıklarında görüldüğünü söyleyebiliriz.

öznesi olarak kişi fikri; üçüncüsü ise, her türden ahlaki niteliklerin odağı ve tüm değerlerin kavramsal kökeni olarak kişi fikridir (Wiggins, 1987). Üçüncüsünden başlayacak olursak, bir varlığı kişi olarak görebilmenin koşulu olarak o varlığın otonomluğa, yani özgür iradeye sahip olması gerektiği ileri sürülebilmektedir (Frankfurt, 1971). Ancak kişisel özdeşlik problemi temelde metafizik bir problem olduğundan böylesi bir etik kişilik anlayışının problemi aydınlatmada veya çözüme kavuşturmada bize bir yardımcı dokunmayacaktır. Kişilere ödev ve sorumluluklar yüklemek, övgü ve suçlama yöneltebilmek bakımından dikkate alınması gereken kriterler kanıtsaldır, metafiziksel değil. Keza birinci bakış açısıyla bilimin konusu olarak kişi fikri de doğası gereği metafizik kavrayışımıza bir katkı sunamaz. Bilim “ben (*self*)” dediğimiz şeyin beyin tarafından nasıl oluşturulduğunu ve sürdürüldüğünü belki açıklayabilir ancak benin sürekliliğinin zorunlu ve yeterli koşullarının verilmesi bene ilişkin fiziksel olgulardan daha fazlasına, felsefi bir gerekçelendirmeye ihtiyaç duyar. O halde kişisel özdeşlik problemi daha çok ikinci anlamıyla bilincin öznesi olarak kişi fikrini konu edinir. Kişiyi bilincin öznesi olarak ele aldığımızda onu *ben* kavramına yakınlaştırmış oluyoruz³. Gerçekten de bu iki kelime arasında özellikle kişisel özdeşlik problemi bağlamında anlamlı bir fark tespit edemiyoruz⁴. Gerek felsefede gerekse günlük dilde *ben* ve *kişi* kelimeleri aynı fikri ifade etmek üzere birbirinin yerine kullanılabilir (Barresi & Martin, 2011: 33). Ancak kişiyi sırf bilincin öznesi olarak düşünmenin hayli dar bir perspektifi yansıttığı, biyolojik ve psikolojik faktörlerin yanında bu faktörlerin gelişiminde rol oynayan sosyal ve fiziksel çevrenin göz ardı edilerek tastamam bir kişi fikrine ulaşılamayacağı ileri sürülebilir (Baker, 2007). Buna göre, kişi olmanın koşullarından biri de çevresel etkileşimdir. Doğru olabilir, ancak çoğu filozofa göre, bir varlığın kişi sayılabilmesinin koşullarının tam bir listesini vermeden de yani kişiyi ideal bir şekilde tanılamadan da kişisel özdeşlik problemiyle iştigal edebiliriz. Nitekim kişisel kimlik hakkındaki tartışmalar izini sürmenin çok kolay olmadığı sezgilerimizin çarpıştırıldığı bir düşün ortamında yürütüldüğünden süreklilik kriterinin uygunluğu söz konusu sezgilerin ne kadar tatmin edildiğine bağlanabilmektedir.

Özdeşlik problemini sıradan nesnelere uygulayarak hem sezgilerin etkisini örnekleyebilir hem de problemi daha iyi anlayabiliriz. Tarihçi ve biyografi yazarı olarak bilinen Plutark’ın ilk defa bir paradoks biçiminde sunduğu *Theseus’un Gemisi* adlı ünlü Yunan mitine göre, Atina’nın efsanevi kurucusu olarak kabul edilen Theseus, Crete’den evine Atinalıların kendisinden sonra yüzyıllar boyunca korudukları bir gemiyle gitmiştir. Zaman içinde geminin yelkenleri ve tahtaları çürümüş ve teker teker değiştirilmiştir. Nihayetinde geminin tüm parçaları yenileriyle değişmiş olur. Peki parçaları yenilenmiş bu gemi Theseus’un gemisiyle aynı gemi midir? Geminin herhangi bir parçasını değiştirmek kimliğinde bir değişime yol açmıyorsa tüm parçalarının peyderpey değiştirilmesi neden yol açsın? Şimdi problemi biraz daha karmaşıklaştırmak adına orijinalinde Thomas Hobbes’un ileri sürdüğü bir olasılığı ele alalım (Chisholm, 1976: 89). Değiştirmiş olduğumuz parçaları çürümekten alıkoyan bir yolla muhafaza ettiğimizi ve geminin orijinal planına uygun bir şekilde bu parçalarla gemiyi yeniden inşa ettiğimizi düşünelim. Buna göre, elimizde iki tane gemi vardır: Parçaları teker teker değiştirilmiş birinci gemi ve sökülen parçalarla yapılan ikinci gemi. Her iki gemi de orijinal gemiyle aynı gibi durmaktadır (sezgilerimiz bize iki geminin de orijinal gemiyle aynı olduğunu

³ Örneğin, konu hakkında çokça yazmış filozoflardan biri olan Galen Strawson’un (2003: 338) en genel anlamıyla ben tanımına bakalım: “...insanların kendileri hakkında sahip oldukları bir zihinsel mevcudiyet, zihinsel biri; belli bir karaktere veya kişiliğe sahip, diğer tüm tikel deneyimlerinden, düşüncelerinden ve hatta diğer tüm şeylerden ayrı, deneyimin bilinçli bir öznesi olan tek bir zihinsel şeydir.”

⁴ “Kişisel özdeşlik problemi bağlamında” diyoruz, çünkü Rorty’nin (1990) belirttiği üzere, kişi terimi birbirinden farklı ilgilerle (ahlaki, hukuki, tıbbi, metafizik, vs.) kullanılabilir ve her kullanımda tanımı enforme eden şey bağımsız olarak belirlenebilen sınırları çizilmiş bir kavramdan ziyade bu ilgilere bağlıdır.

söylemektedir), ancak mantıken bu gemilerden bir tanesi orijinal gemiyle aynı olabilir. Neden? Çünkü kişisel özdeşlik probleminde dikkate alınan özdeşlik türü çoğunlukla *sayısal özdeşlik*dir. Sayısal özdeşlik bir şeyin ancak kendisiyle özdeş olabileceğini, kendisinden sadece bir örneğin var olabileceğini bildirir. Buna karşın *niteliksel özdeşlik* kişilerde görülen karakteristik değişimlerle ilgilidir (Gallagher, 2011: 16). Örneğin, yirmili yaşlarında sınırlı bir karaktere sahip olan bir kişi otuzlu yaşlarına geldiğinde daha uysal birine dönüşebilir. Kişi değişime uğramıştır ama neticede o aynı kişidir; yani sayısal olarak değişmemiştir. Bazı filozoflar (Schechtman, 1996, 2014; Lindemann, 2001; Rudd, 2009) niteliksel özdeşliğin kişisel kimliği anlamamıza yardımcı olacağı düşüncesiyle *anlatısal kimlik* nosyonunu ortaya atmışlardır. Buna göre, “kişi otobiyografik bir anlatı oluşturarak, kişisel hayat hikâyesiyle kendi kimliğini yaratır.” (Schechtman, 1996: 119) Normalde anlatısal kimlik nosyonu kalıcılık sorusundan farklı bir soruya, Schechtman’ın (1996: 73) *karakterizasyon sorusu* dediği soruya cevap arar: Bir kişiyi olduğu kişi yapan karakteristikler nelerdir? Buradaki fikir, kişinin, durak noktaları, başından geçen önemli olaylar, hayatının yönünü belirleyen kararlar, onda iz bırakan deneyimler, vb. olan bir anlatısal yapı içerisinde kimliğini oluşturan karakteristikleri ortaya çıkarması, dolayısıyla en temel düzeyde nasıl bir kişi olduğunu keşfetmesidir. Bu haliyle anlatısal kimlik teorisi kişisel kimliğin sürekliliği probleminde bağımsız bir şekilde ele alınmaktadır. Ancak bazı yazarlar (Schroer & Schroer, 2014) anlatısal kimlik yaklaşımını kişisel özdeşlik problemine çözüm olarak getirilen diğer metafizik yaklaşımlara bir alternatif olarak sunmuşlar, dolayısıyla anlatısallık (*narrativity*) bir çeşit kriter olarak belirlemiştir. Ne var ki, teorisinin karşılaştığı güçlükler - çoğu yazarın da kabul ettiği üzere - karakterizasyon sorusuna bir cevap olarak kalmasının daha makul olduğunu göstermektedir (Olson & Witt, 2018; Baker, 2014)⁵. Anlatısal kimlik teorisi karakterizasyon sorusuna bir cevap olarak düşünüldüğünde kişisel özdeşlik problemiyle ilgisizdir; bir kişisel özdeşlik kriteri olarak düşünüldüğünde ise iyi geliştirilmemiş, ham bir teoridir. Bundan dolayı bu yazıda başat görüşe uygun bir şekilde anlatısal kimlik yaklaşımı kişisel özdeşlik kriterleri arasında değerlendirilmeyecektir.

Tarihsel açıdan kişisel kimlik hakkındaki teorileri kabaca üç safhaya ayırmak mümkündür (Martin & Barresi, 2003). Platon’dan Locke’a uzanan birinci safhada kişisel kimliğin sürekliliğine olan ilgi daha çok ölümden sonraki hayatın varlığına duyulan inançtan ileri geliyordu. İster dini açıdan düşünülün (adaletin vuku bulmasının gerekliliği fikri) isterse metafizik açıdan düşünülün (ruhun ölümsüzlüğü fikri) ölümden sonra varlığını sürdürecektir kişi ile dünyada yaşamış kişi bir ve aynı kişi olmalıdır. Kişisel özdeşlik problemi geleneksel dinler için daha da akut bir sorun oluşturuyordu. Zira bu dinler kişinin ahirette sadece maddi olmayan bir töz olarak var olmasını değil aynı tözlerin aynı bedenlerde yeniden ikame edilmesini, yani bedensel dirilişin gerçekleşeceğini iddia ediyorlardı. Bu safhadaki düşünce daha çok ruhların ve bedenlerin gelip geçici dünya hayatından nasıl kurtulacağı üzerine yoğunlaştığından kişisel kimlik sorularının kökeninin soteriolojik olduğu iddia edilebilir (Stokes, 2015: 8). Soteriolojik etkinin kısmen devam ettiğini gördüğümüz Lockeçu ikinci safhada kişisel özdeşlik probleminin bugün tartıştığımız modern biçimine kavuştuğunu söyleyebiliriz. Locke ile birlikte kişisel kimliğin sürekliliği maddi olmayan bir tözün korunması olarak değil sürekli bir şekilde değişen psikolojik ilişkilerin öznesi olan bilincin idame ettirilmesi olarak düşünülmeye başlandı. “Prens ve ayakkabıcı” (1975/1689: 341) gibi kurgusal senaryolarıyla o düşünce deneylerinin kişisel özdeşlik probleminde kullanımının erken örneklerini ortaya koymakla kalmadı, kişisel kimliğin sürekliliği hakkındaki tartışmaların psikolojik olguları dikkate almaksızın yürütülemeyeceğini de gösterdi. Locke’tan günümüze uzanan üçüncü safhada kişisel özdeşlik problemi zamanla

⁵ Anlatısal bir perspektife sahip olmayan insanların muhtemel varlığı (Strawson, 2005: 63) olgusal bir kanıtı dayanması sebebiyle bu yaklaşımı bir kişisel kimlik teorisi olarak görmeyi zorlaştıran güçlüklerden belki de en ciddisidir. Zira bir kişisel kimlik kriteri tüm kişilere uygulanabilir olmalıdır aksi takdirde bir geçerliliği yoktur.

dini kaygılardan uzak bir şekilde saf metafizik bir problem olarak ele alınır oldu. Locke’u takiben kişisel kimliğin sürekliliğinde psikolojik unsurların daha önemli olduğunu düşünenlerin ağırlıkta olduğu çağdaş tartışmalara filozof Derek Parfit’in (1984) gündeme taşıdığı ve en az kriter sorunu kadar ilgi çekici başka bir soru daha eklendi: Kişisel özdeşlik hayatta kalım açısından önemli midir? Soru ilgi çekicidir, çünkü Parfit bu soruya verdiği “Hayır” cevabında haklıysa kişisel kimlik için kriter arayışını sonlandırmakta bir gerekçeye sahip olmuş olabiliriz.

Bu yazı ne bu sorulara net bir cevap vermek üzere ne de kişisel kimlik hakkında yeni bir teori ortaya koymak üzere kaleme alınmadı. Çalışmanın amacı çok daha mütevazıdır. Ülkemizde konu hakkında yapılan çalışmaların sayısının azlığı ve kapsamının darlığı, probleme bir yerinden giriş yapmak isteyen akademisyenler ve diğer ilgili okuyuculara yönelik genel bir metin oluşturmayı gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda kişisel özdeşlik problemi hakkındaki temel metafizik yaklaşımlar incelenerek her birinin güçlü ve zayıf yönleri ortaya koyuldu. İkinci bölümde problemin tarihsel arka planında ima edilen özdeşlik kriterleri (maddi olmayan töz/ruh, psikolojik süreklilik gibi) diğer alternatiflerle birlikte popülerlik sıralamasına göre ele alındı. Üçüncü bölümdeyse oldukça umutsuz görünen kriter arayışının Parfit’in sorusu üzerinden yola çıkarak ne anlama geldiği üzerinde duruldu. Bu bölümlerde anlatılanların altında yatan iddia şudur: Kişisel özdeşlik problemi hayal gücünün ve beklentilerin hâkim olduğu, sezgilere fazlasıyla bel bağlayan bir diyalektik içinde tartışıldığından saf felsefi bir görünüm arz etmektedir. Bundan dolayı o hem diğer felsefi problemlerden bariz bir şekilde ayrılmakta hem de çözülmesi olanaksız bir hal almaktadır. Şimdi bu iddiada bulunmamızı gerektiren incelememize başlayalım ve problemin karmaşıklığını daha yakından görelim.

1. Kişisel Kimlik Kriterleri

Kişisel özdeşlik problemine karşı getirilen çözüm önerilerini iki başlık altında toplamak mümkündür: *Karmaşık* ve *basit görüş* (Gasser & Stefan, 2012: 3). Karmaşık görüş, kişisel kimliğin zaman içindeki sürekliliğini biyolojik veya psikolojik faktörlere dayandırarak açıklamaya çalışır. Bu görüşte kişisel kimlik, birtakım biyolojik veya psikolojik ilişkiler geçerli olduğunda korunabilen bir şeydir. Buna karşın basit görüş kişisel kimliğin kendisinden başka bir şeye dayanmadığını, Parfit’in (1984: 210) ifadesiyle “ileri bir olgu (*further fact*)” olduğunu bildirir. Başka bir deyişle, kişisel kimliğin sürekliliği için herhangi bir zorunlu veya yeterli koşul yoktur⁶. Bu tasnif karmaşık görüşün indirgemeci (kişisel kimlik biyolojik ve psikolojik faktörlere indirgenebilir), basit görüşün ise indirgemeci olmadığını (kişisel kimlik biyolojik ve psikolojik faktörlere indirgenemez, o bu faktörlerden daha fazlasıdır) imlemektedir. Nitekim genel olarak öyledir de. Ancak kişisel kimliğin sürekliliği için zorunlu koşullar olmasına karşın yeterli bir koşul yoksa o takdirde indirgemeci olmayan karmaşık görüş makul bir pozisyon olarak ortaya çıkabilir (Noonan, 2019: 2). Buradaki iddia kişisel kimliğin sürekliliğini bu sürekliliği sağlayan koşullara (örneğin, hafıza, beyin, vb.) başarıyla indirgemek için yeterli koşulun *bulunamadığı* şeklinde değildir. Böylesi bir yeterli koşulun *verilemeyeceği* şeklindedir. Bununla birlikte iddianın sahibi kişisel kimliğin basit görüşçüler gibi ileri bir olgu (örneğin, maddi olmayan bir töz) olduğunu kabul etmek istemeyebilir. Öte yandan *antikritercilik* kişisel kimliğin sürekliliği için “metafiziksel olarak zorunlu ve yeterli, önemsiz olmayan, bilgilendirici koşulların olmadığını”⁷ ileri sürer (Langford, 2017). Antikritercilik basit görüş için biçilmiş

⁶ Karmaşık görüş - basit görüş ayrımı görüldüğü kadar net olmayabilir (Olson, 2012; Hummel, 2016), ancak bu ayrım hem kişisel kimlik tartışmalarında sıklıkla kendisine başvurulabilen bir pratiktir hem de yazının amaçları açısından bu noktada ileri bir kavramsal analize ihtiyaç yoktur.

⁷ Herhangi bir fenomen hakkında önemsiz olmayan, bilgilendirici zorunlu ve yeterli koşulların verilebileceğini söylemek o fenomen hakkındaki açıklamanın fenomenin kendisini varsaymadan veya döngüsel olmayan bir şekilde yapılabileceğini söylemekle eşdeğerdir.

kaftan gibi görünmektedir ancak yine kişisel kimliğin ileri bir olgu olduğunu kabul etmeden antikriterci bir pozisyon alınabilir⁸. Bu kısa terminolojik detaylandırmadan sonra esas incelemeye geçebiliriz.

1.1. Karmaşık Görüş

Karmaşık görüş altında incelenecek kriterler temelde ikiye ayrılır: *Zihinsel kriterler* ve *fiziksel kriterler*. Zihinsel kriterler kişisel kimliğin sürekliliği için zihinsel fenomenleri zorunlu ve yeterli koşul olarak belirlerken fiziksel kriterler bedeni veya onun parçalarını bu koşulların sağlayıcısı olarak görürler. Antik Yunandan bu yana insanın tanımında her zaman zihinsel birtakım özelliklere atıfta bulunulduğundan kişisel kimliğin taşıyıcısı olarak da genellikle bu özelliklerden biri veya birkaçı ileri sürülmüştür. Dolayısıyla probleme yaklaşımda daha sağduyusal olanın veya ortak kanıyı temsil edenin zihinsel kriterler olduğu söylenebilir. Ancak göreceğimiz gibi kişisel özdeşlik problemi söz konusu olduğunda sağduyusal olanın her zaman doğru olmayabileceğini gösterir karşı argümanlar oldukça yaygındır.

1.1.1. Zihinsel Kriterler

Zihinsel kriterlerden ilki bellektir. Bir t_1 zamanındaki K_1 kişisi t_2 zamandaki K_2 kişisi ile ancak ve ancak K_2 K_1 'in deneyimlerini hatırlıyorsa aynı kişidir. Belleği bir kişisel özdeşlik kriteri olarak genellikle ilk Locke'un ortaya attığı iddia edilir. Ancak Locke kişisel kimlik hakkındaki mülahazalarında belleği değil, bilinç sözcüğünü kullanmaktadır ve Locke'da bu ikisi kişisel özdeşlik problemi bağlamında eş anlamlı değildir (Strawson, 2011: 40). Locke'a göre "...kişiyi kendisi yapan bilincinin aynılığıdır, kişisel özdeşlik sadece buna dayanır..." öyle ki "bu bilinç herhangi bir geçmiş eyleme veya düşünceye geriye doğru genişletilirse o kişinin kimliğine ulaşılır." (1975/1689: 336) O halde Locke kişisel özdeşliğin bilincin aynılığında bulunduğunu söylerken şimdiki ve geçmiş ben tarafından paylaşılan bilgiyi kastetmektedir⁹. Geçmiş hakkındaki bilgimiz de bellekten edindiğimiz bilgi olduğundan Locke'un kişisel özdeşlik kriteri olarak belleği temel aldığı ifade edilmektedir (Noonan, 2003: 43). Bellek, geçmiş deneyimleri yeniden canlandırmayı mümkün kıldığından Locke'un *bilincin aynılığı* görüşünde önemli bir rol oynar, ancak bu onun belleğe indirgenebileceği anlamına gelmez. Bilincin aynılığı geçmişe erişmeyi olanaklı hale getirdiği gibi hem şimdiki düşünceleri ve eylemleri içerir hem de geleceğe uzanır (Boeker, 2021: 87). Bazı yazarların - her ne kadar söylediklerinde haklılık payı varsa da - kişisel kimliğin sürekliliğini sağlayanın bellek olduğu fikrinin Locke'a atfedilmesine karşı çıkmalarının altında yatan sebep nedir? Çünkü bellek kendi başına bir kişisel özdeşlik kriteri olarak alınabilmesi için fazlasıyla (Locke gibi parlak bir filozofa atfedilmesinde bir sorun olabileceğini düşünmemizi gerektirecek şekilde) yetersiz görünmektedir. En basitinden uykudayken veya kendimizde olmadığımız durumlarda (geçici koma, baygınlık, vb.) bu anlara ait herhangi bir hatıraya sahip olmasak da bu anları yaşayanın aynı kişi olduğundan herhangi bir şüphe duymayız. Bellek kriteri ile ilgili bir başka problem *kimliğin geçişliliği ilkesini* çığnıyor görünmesidir. Filozof Thomas Reid'in (2008/1785: 114) belleği kişisel kimlik kriteri olarak aldığını düşündüğü Locke'a karşı getirdiği örneği ele alalım. Cesur bir subayın okul çağlarında bir meyve bahçesinden elma çaldığı için cezalandırıldığını, ilk askeri seferinde zafer kazandığını ve ilerleyen yaşlarında general olduğunu düşünelim. Yine zafer kazandığı sırada okul zamanında cezalandırıldığını, general olduğunda düşmana karşı kazandığı zaferini hatırladığını fakat generalken okul zamanında cezalandırıldığını (yaşlılık veya başka bir sebeple) unuttuğunu farz edelim. Kimliğin geçişliliği ilkesine göre çocuk ve

⁸ Antikriterci olmanın bir başka yolu da kişisel kimliğin sürekliliği için bir kriter tayin etmenin felsefenin üstesinden gelebileceği bir şey olmadığını ileri sürmek olabilir. Bk. Sider, 2001.

⁹ Türkçede bilinç anlamına gelen "consciousness" sözcüğü kelime anlamı itibarıyla da bilginin paylaşılmasını, birlikte bilmeyi (*con*-birlikte, *scio*-biliyorum) anlatır.

subay ile subay ve general aynı kişilerse o takdirde çocuk ve general de aynı kişiler olmalıdır ($A=B$ ve $B=C$ ise $A=C$). Ancak bellek kişisel özdeşlik kriteri olarak alındığında açık bir şekilde bu mantıki ilke ihlal edilmektedir. Bu itiraza cevaben doğrudan olmayan bellek bağıntılarının bellek kriterinin bir parçası olarak düşünülebileceği, yani bellek kriterinde önemli olanın belleğin devamlılığı olduğu ileri sürülebilir. Generalin subaylık dönemine ilişkin hatıraları ile subayın çocukluk dönemine ilişkin hatıralarını birleştirdiğinizde generali çocuğa bağlayan tek bir bellek zinciri elde etmiş olursunuz. Böylece kimliğin geçişliliği ilkesi dolaylı olarak korunmuş olur. Bellek kriterine yöneltile daha ciddi bir itiraz *döngüsellik argümanı* adıyla bilinmektedir. Orijinalinde Joseph Butler (2008/1736) tarafından ortaya konan bu argümana göre bellek daha başlangıçta kişisel kimliği varsaydığı için kişisel kimliğin sürekliliğinin açıklanmasında kullanılamaz. Bir t_1 zamanındaki K_1 kişinin t_2 zamandaki K_2 kişisi ile aynı kişi olmasını sağlayanın K_2 'nin K_1 'i hatırlaması olduğunu söylediğimizde hatırlayan kişiyle hatırlanan kişinin aynı olduğunu baştan varsaymış oluyor, dolayısıyla K_2 'nin neden K_1 olduğunu açıklamış olmuyoruz. Başka bir deyişle, K_2 'nin K_1 ile aynı kişi olması K_2 'nin K_1 'in deneyimlerini hatırlamasının ön koşulu olarak sunuluyor. Böylece “ K_2 'nin K_1 olduğunu nereden biliyorsun?” sorusu cevapsız kalmış oluyor. İtirazı daha iyi anlamak için hepimizin başına gelmiş olabilecek sıradan bir durumu düşünebiliriz. Bazen aslında kendimiz deneyimlemediğimiz geçmiş bir olayı sanki bize aitmiş gibi anlattığımız durumlar olabilir. Bu durumda olaya ilişkin hatıramız *gerçek* bir hatıra değil, *sahte* bir hatıradır. Ne var ki, gerçek hatıralar ve sahte hatıralar arasındaki ayrım kişisel kimliğe başvurmadan yapılamaz. Zira sahte bir hatıranın deneyiminin gerçek bir hatıra sayılabilmesi için hatıranın konusu olan olayı *kişinin kendisi* deneyimlemiş olmalıdır. O halde döngüsellik itirazını savuşturmanın yolu belleği kişisel kimliğe atıfta bulunmadan tanımlamaktan geçmektedir. Bazı filozoflar (Shoemaker, 1970; Parfit, 1984) bu problemi aşmak için daha geniş bir bellek tanımına gitmişlerdir. *Belleğimsi* (*quasi-memory*) adı verilen bu anlayışına göre, kişinin hatırasına sahip olduğu deneyim kendi deneyimi olmak zorunda değildir: “Kişinin geçmiş bir olayı hatırladığı iddiası olay gerçekleştiği anda kendisinin olayın farkında olmasını imlerken geçmiş bir olayın hatırlanır gibi olması (*quasi-remembering*) herhangi birinin o olayın farkında olmasını imler.” (Shoemaker, 1970: 271) Geçmişte yaşanmış bir olaya ilişkin hatıralarım kendi deneyimlerime dayanmasa bile nihayetinde *birilerinin* deneyimlerine nedensel olarak bağlıdır. Bu da onları bir çeşit hatıra (sahte hatıra) yapmaktadır. Böyle düşünüldüğünde döngüsellik problemine takılmadan belleği bir kişisel özdeşlik kriteri olarak alabilirmişiz gibi görünmektedir. Çünkü bu durumda şimdi hatırlayan kişinin geçmişte deneyimi edinen kişiyle aynı kişi olduğunu varsaymadan belleği bir kriter olarak öne sürebiliriz.

Kimliğin geçişliliği ilkesini bütüncül bir bellek anlayışıyla muhafaza edebileceğimizi ve döngüsellik problemini belleği yeniden tanımlayarak atlatabileceğimizi düşünsük bile hayatımızın bellekle erişilemeyen kısımlarının veya kimliğimizin bellekle ifade edilemeyen yönlerinin bu kriterde içerilememesi belleği kişisel özdeşlik kriteri olarak almayı, dolayısıyla kişisel kimliğin sürekliliği için zorunlu ve yeterli bir koşul olarak görmeyi güçleştirmektedir. Geçmişinin bir kısmını veya bütünü unutan ve yeni hatıralar oluşturamayan bir amnezi hastasını yaşadığı tüm bu kayıplara rağmen hasta olmadan önceki haliyle sayısal olarak özdeş görmekte zorluk çekmeyiz. Öyleyse kişisel kimliğin sürekliliğinde bellekten daha fazlası rol oynuyor gibi görünmektedir. Nitekim birçok filozof kişisel özdeşlik kriterinin sadece belleğe dayanamayacağı konusunda hemfikirdir. Belleğin yanında bizleri geçmişimize bağlayan karakter özelliklerimiz, inançlarımız, niyetlerimiz, arzularımız ve diğer psikolojik olgular da önemli olmalıdır. Bundan dolayı bu filozoflar kişisel özdeşlik kriterini *psikolojik süreklilik*de bulurlar (Parfit, 1971, 1984; Shoemaker, 1984: 89; Lewis, 1976). Psikolojik süreklilik kriterine göre bir t_1 zamanındaki K_1 kişisi t_2 zamandaki K_2 kişisi ile ancak ve ancak psikolojik olarak süreklilyse (K_2 'nin mevcut zihinsel halleri K_1 'in geçmiş zihinsel hallerine psikolojik

bağlantılarla nedensel olarak bağlanıyorsa) aynı kişidir. Psikolojik süreklilik kriteri, kimliğin geçişliliği ilkesi karşısında “belleğin devamlılığı” şeklinde yenilediğimiz bellek kriterine benzemektedir. Ondan farklı olarak sadece belleğin değil tüm bir psikolojinin (zihinsel unsurların ve özelliklerin bütünü) devamlılığını kişisel özdeşliğin garantörü olarak görmekte, nedensel olarak birbirine bağlanmış zihinsel olayların zorunlu ve yeterli koşulları sağladığını bildirmektedir. Nasıl kişiler olduğumuz hakkında genellikle psikolojilerimiz dikkate alınarak söz edildiğinden ilk bakışta psikolojik sürekliliğin kişisel kimliğin koruyucusu olduğu düşüncesi hayli makul görünmektedir. Ancak bu görüşün de yüzleşmesi gereken birtakım itirazlar vardır. Psikolojik süreklilik kriterine itirazlar çoğunlukla düşünce deneyleri aracılığıyla yapılmaktadır. Bunlardan en ünlüsü *bölünme (fission)* olayıdır. Modern tıbbın geldiği nokta itibarıyla çeşitli organ transferlerine aşınayız. Günümüzde kalp, karaciğer, böbrek, vb. organların nakli rutin bir uygulamaya dönmüş durumda. Şimdi biraz daha geleceğe gidelim ve beyin transferinin de mümkün olduğu bir tıbbi gelişmenin yaşandığını farz edelim. Beyin fonksiyonları durmuş ancak bedeni işleyen bir hastanın (A kişisi) beyin nakli beklediğini, beyni işleyen ancak bedensel fonksiyonlarını yitirmiş bir hastanın da (B kişisi) bu nakli gerçekleştirmek istediğini düşünelim. Psikolojik süreklilik kriterini göz önüne aldığımızda hayatta kalacak kişinin beyne sahip olacak A kişisi olacağını kolaylıkla söyleyebiliriz. Eğer B'nin beyni A'ya nakledilmiş olsaydı tek bir kişinin varlığından söz edecektik, o da A'dır. Peki ya beynimizin iki yarıküresi iki ayrı bedene nakledilmiş olsaydı? Bedensel fonksiyonlarını yitirmiş B hastasının beynini iki yarıkürenin birbirine bağlandığı noktadan (korus kallozum) kestiğimizde bu operasyonun (hemisferektomi) iki ayrı zihin merkezi oluşturduğunu, daha sonra bu yarıkürelere sırasıyla A ve C kişilerine naklettiğimizi ve ortaya beyni bedeniyle uyumlu iki ayrı kişi çıktığını düşünelim¹⁰. Böyle bir durumda B'nin hem A ile hem de C ile aynı kişi olacağını söyleyebilir miyiz? Psikolojik süreklilik kriterine göre B'nin psikolojisi A ve C'de devam edeceği için söyleyebilmeliyiz ancak kişisel kimliğin korunumu sayısal olarak tek bir kişinin hayatta olmasını gerektirdiğinden mantıksal açıdan bu bir çelişki yaratmakta gibidir. Bu argüman zihin felsefesinde *kopyalama argümanı (reduplication argument)* olarak da bilinmektedir.¹¹ Kopyalama argümanının bir başka versiyonu bilim kurgu hikâyelerinde karşılaştığımız ışınlanma makinelerini konu edinir. Işınlanma işlemi kişinin belli bir noktada moleküler düzeyde parçalarına ayrıştırılarak başka bir noktada yeniden bir bütün olarak ortaya çıkarılmasını içerir. Buna göre, ışınlanma makinesine X noktasında adım atan A kişinin bir arıza sonucu Y ve Z noktalarında B ve C kişileri olarak ortaya çıktığını ve her ikisinin de A'nın psikolojisine sahip olduğunu hayal edelim. Bu durumda A kişisi B ile mi yoksa C ile mi aynı kişidir? Kopyalama argümanına veya bölünme problemine karşı psikolojik süreklilik kriteri çerçevesinde temelde üç farklı görüş ileri sürülmüştür ve bunların her biri başlı başına birer kişisel özdeşlik kriteri olarak öne çıkmaktadır. Bu teorilere geçmeden önce düşünce deneyleri hakkında birkaç söz söylemek faydalı olacaktır.

¹⁰ Beynin iki yarıküreye ayrılmasına binaen gerçekten de iki ayrı zihin/bilinç merkezi çıktığına ilişkin kanıtlar ileri sürülmüşse de mevcut kanıtlar ayrık beyin hastalarının iki farklı bilince mi yoksa tek bir bilinç akımına mı sahip oldukları sorusuna cevaben ortak bir kanaat oluşturmayı mümkün kılmamaktadır (Haan vd., 2020).

¹¹ Argüman orijinalinde Bernard Williams tarafından ileri sürülmüştür. Williams (1957: 237), Charles adında kurgusal bir karakterin bir gün Guy Fawkes (16. yüzyılda yaşamış ünlü bir asker) adında birinin hatıralarıyla uyandığını farz etmemizi ister: “Tanık olduğumu iddia ettiği tüm olaylar ve yapmış olduğu tüm eylemler şaşmaz bir şekilde Guy Fawkes adında birinin yaşam hikâyesine işaret etmektedir.” Öyle ki Charles'ın hatıralarında anlattıklarından öte anlatmadığı şeyler de Fawkes'in karakterine ve yaptıklarına uyacak şekilde makuldür. Williams'a göre bu durumda Charles'ın Fawkes olduğunu söyleme dürtüsüne karşı koymak oldukça zordur. Ancak o bununla yetinmez ve bir adım daha ileri giderek Charles'ın Robert adında bir kardeşi olduğunu ve kendisiyle aynı değişimleri onun da geçirmiş olabileceğini, zira bunun mantıksal bir aykırılık oluşturmayacağını ifade eder. Öyleyse aynı anda hem Charles hem de Robert, Fawkes olacaktır. Ancak bu saçmadır, çünkü bunu kabul ettiğimizde Charles'ın da başlangıçta Robert ile aynı kişi olduğunu varsaymak zorunda kalırız.

Düşünce deneyleri felsefi tartışmalarda sıklıkla kullanılabilen bir argümantasyon yöntemidir. Öyle ki, yapıları, kullanım amaçları, önemleri, sınırlılıkları, dünya hakkında bize yeni bilgi verip veremedikleri gibi konular etrafında düşünce deneylerinin ayrı bir felsefi araştırma alanı olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ancak konumuz açısından ilgilendiğimiz soru şudur: Bu senaryolarda tasarlanan olayların yaşadığımız evrende gerçekleşme ihtimalinin olmaması taşıdıkları iddiaları geçersiz kılar mı? Bilimin bilgiyi büyütmedeki hızını dikkate aldığımızda tasarı da olsa hiçbir olayı ihtimal dışı görmemek doğru bir yaklaşım olabilir. Yine de teknolojik açıdan birtakım olayların (örneğin, ışınlanma) gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu varsayalım. Bu durum argümanın gücünü zayıflatır mı? Bazıları bu kurguların bizi gerçek hayattan uzaklaştırdığından “tartışmayı yanlış yollara saptırdığımızı” düşünürken (Wilkes, 1988: vii), “imkânsızlığın bazı düşünce deneylerini konu dışı bırakacağını” söyleyenler de vardır (Parfit, 1984: 219). Buna karşın düşünce deneylerinin ne kadar imkânsız görünse de gerçek hayat problemleri hakkında bilgilendirici olabileceği iddia edilebilir. Zira herhangi bir felsefi problemi hayali tasarımlarla düşünmenin esas amacı bu hayallerin gerçekleştiği farazi durumlar karşısındaki tavrımızı veya tepkimizi ölçmektir. “Eğer böyle bir senaryo gerçekleşmiş olsaydı ne düşünürdük?” sorusu daha önce farkına varmamış olabileceğimiz sezgilerimizi yoklamaktadır. Dolayısıyla tepkilerin çeşitliliği tartışmayı yanlış yollara saptırmak bir yana farklı perspektifler sağlayacağı ve yeni düşünme yolları açacağı için o tartışmayı daha da ilginç hale getirebilir. O halde sırf fiziksel olarak imkânsız görüldüğü için bir düşünce deneyini göz ardı etmek onun önemini gerçekleşme ihtimaline bağlayan dar bir görüşü temsil etmektedir denilebilir.

Bölünme problemine karşı getirilen birinci çözüm önerisi “dallanmayan görüş (*non-branching view*)” adıyla bilinmektedir. Bu yaklaşımın savunucularından Derek Parfit (1984: 207) psikolojik süreklilik kriterini dallanmayan görüş çerçevesinde şöyle ifade ediyor: “Şimdiki X geçmiş zamandaki Y ile ancak ve ancak X Y ile psikolojik olarak süreklirse, bu süreklilik doğru bir nedene dayanıyorsa ve dallanmayan bir biçimdeyse aynı kişidir.” Bu görüşte psikolojik süreklilik tek kişiyle sınırlıdır; yani geçmişteki veya gelecekteki kişinin belli bir kişiyle özdeşleştirilebilmesi için başka bir kişiyle özdeşleştirilememesi gerekir. “Dallanmayan” ifadesinin anlamı budur. O halde beyin yarıkürelerinin nakli veya ışınlanma işlemi sonucu ortaya başlangıçtaki kişiyle aynı oldukları ileri sürülen iki kişi çıkıyorsa orijinal kişi bu süreçte yok oluyor demektir. Tersî söz konusuysa, yani dallanma olmuyorsa orijinal kişinin kimliği korunmuş olur. Ancak bu durum tahmin edileceği üzere hayli tuhaf bir sonuç doğurmaktadır. Hemisferektomi sırasında yarıkürelerden biri korunduğu takdirde hayatta kalmaya devam edeceğiz, ancak ikisi birden korunursa varlıktan kesileceğiz! Hâlbuki psikolojik olayların beyne dayandığı düşünüldüğünde beynimizin korunduğu ölçüde psikolojimizin de korunmasını bekleriz. Burada ise bu beklentinin tam tersiyle karşılaşırız. İkinci çözüm önerisi olan *en iyi aday teorisine* göre A kişisiyle aynı oldukları iddiasında bulunan B ve C adaylarından A’ya psikolojik açıdan en yakın olan aday A olmaya en iyi adaydır, dolayısıyla onu A olarak görmekte gerekçelendirilmiş demektir. Robert Nozick (1981: 36-7), *en yakın sürdürücü (closest continuer) teorisi* olarak adlandırdığı kendi özel en iyi aday teorisini şöyle açıklıyor: “Bir t_2 zamanındaki Y, t_1 zamanındaki X ile, birincisi, Y’nin özellikleri X’in özelliklerinden kaynaklanıyorsa, ondan çıkıyorsa ve nedensel olarak ona dayanıyorsa, ikincisi, X’e Y’den daha yakın (veya aynı yakınlıkta) bir ilişki içinde olan bir Z yoksa aynı kişidir.” Nozick’e göre bu görüşte yakınlık nedensel bağın derecesiyle birlikte niteliksel yakınlığı da temsil eder. “Eğer t_2 ’deki iki şey [Y ve Z] t_1 ’deki X ile aynı yakınlığa sahipse o takdirde ikisi de X ile aynı şey değildir.” (Nozick, 1981: 34) Beyin nakli örneğimize dönecek olursak ikisi de aynı nedensel ve niteliksel yakınlığa sahip olacağından ne B’nin ne de C’nin A ile aynı kişi olamayacağını

söylemek zorundayız.¹² Ancak örneğin operasyonu gerçekleştirecek kişiyi bir şekilde ikna edip sağ yarıküreyi nakilden önce yok etmesini isteseydik sol yarıküreyi alan kişi (B) A'nın en yakın sürdürücüsü olacağı için onu A olarak kabul edecektik (Noonan, 2003: 14). Buna göre, A'nın hayatta kalıp kalmayacağı henüz var olmayan bir kişinin (C) ortaya çıkıp çıkmayacağına bağlıdır. Bu da en az dallanmayan görüşün doğurduğu sonuç kadar tuhaftır. Üçüncü ve son çözüm önerisi *çoklu kaplama (multiple occupancy)* görüşüdür (Robinson, 1985). Bu görüşün destekçileri çoğunlukla *dört boyutluluk (four-dimensionalism)* adı verilen daha genel bir metafizik teoriye dayanırlar: “Zamanda süreklilik uzayda yayılmak gibidir. Bir yolun kapladığı uzayın bölgelerinin alt bölgelerinde uzamsal parçaları vardır; aynı şekilde zamanda var olan bir nesne, kapladığı toplam zaman bölgesinin çeşitli alt bölgelerinde zamansal parçalara sahiptir.” (Sider, 1997: 1) Örneğin, bilgisayarımın klavye, ekran, transistörler, işlemci, moleküller, atomlar vb. uzayda yer kaplayan parçaları olduğu gibi 2021 yılı evresi, 2020 yılı evresi veya daha daraltırsak 2021 Şubat evresi, 2020 Mart evresi gibi zamanda yer kaplayan parçaları vardır. Buna göre bir kişi de herhangi bir nesne gibi kişi evrelerine sahiptir. Klasik üç boyutlu görüşle karşılaştırılacak olursa, üç boyutlu görüşte kişi zamanda var olduğu her anda bütünüyle var olurken, dört boyutlu görüşte zamansal parçalarının biri aracılığıyla, belli bir zamansal evrede var olur (Kind, 2015). Bu anlayış bölünme probleminin çözümünde bize nasıl yardımcı olacaktır? Belli bir çizgi boyunca uzanan iki ayrı yol düşünelim. Başlangıç ve varış noktaları farklı olabilse de bu yollar bazen kesişebilirler; yani uzamsal parçalarını paylaşabilirler. Dört boyutluluk görüşünde uzay da zaman gibi düşünüldüğünden zamansal parçalar da birbiriyle paylaşılabilir. Böylece bu görüşte birden fazla kişi aynı zamansal alanda var olabilir. O halde A'nın beyninin yarıkürelerinden birini B'ye diğerini C'ye naklettiğimizde aslında B ve C'yi iki ayrı kişi olarak yaratmış olmuyoruz. B ve C ortaya çıkmadan önce A'da tüm zamansal parçalarını paylaşmış olarak bulunuyorlardı. Ne zaman ki operasyon gerçekleşti, kapladıkları aynı zamansal bölgeden (A'nın zamanı) çıkıp kendi zamansal rotalarında gitmeye başladılar. Kısacası daha en başında A zaten tek bir kişi değildi. Çoklu kaplama yaklaşımı problemin üstesinden geliyor görünmektedir, ancak birincisi, her birimizin aslında birden fazla kişi tarafından işgal edilmiş antiteler olma ihtimalimiz sezgilerimize aykırı bir görüştür. “Ben” dediğim şeyin birden fazla kişiye işaret ettiğini ancak beyin nakli veya sorunlu ışınlanma gibi bir işlemden sonra bilebilirim. Bu tip bir durumla karşılaşmıyorsam tek bir kişiye mi yoksa birden fazla kişiye mi sahiplik yaptığımı bilmemin bir yolu yoktur. İkincisi, bu yaklaşımın doğru olması için dört boyut ontolojisinin doğru olması gerekir ki, bu tartışmalıdır. Netice itibarıyla üç görüş de birtakım kafa karıştırıcı sonuçlara yol açmaktadır. Bu görüşlerden herhangi birini başarılı bulsak bile psikolojik süreklilik kriterine karmaşık görüşün diğer kanadı tarafından da itirazlar yöneltilmektedir. Onları görmek için fiziksel kriterleri incelememiz gerekmektedir.

1.1.2. Fiziksel Kriterler

Kişisel özdeşlik problemi karşısında fiziksel kriterlere başvurulmasının nedenlerinden biri psikolojik süreklilik kriterinin paradoksal problemlere yol açan düşünce deneyleri karşısındaki zayıflığıdır. Işınlanma, kopyalama, beyin transferi gibi kurgusal senaryolar karşısında psikolojik süreklilik kriterinin sezgilerimize uygun düşen cevaplar vermekte zorlanması fiziksel kriterleri cazip bir alternatif haline getirebilmektedir. Ancak daha önemli

¹² Nozick (1981: 40) beyninin yarısı alınıp başka bir bedene (B) yerleştirilen kişi (A) vakasını değerlendirir ve bu durumda en yakın sürdürücünün orijinal bedene sahip olduğundan dolayısıyla nedensel bağın derecesi daha fazla olduğundan A kişisi olacağını (tereddütle) ileri sürer. Ne var ki, deneyi devam ettirip A'daki yarıküreyi C'nin bedenine yerleştirdiğimizde bu kez Nozick bize B ve C'nin A olamayacağını söyleyecektir. O halde A'nın yarıküresini kendi bedeninde bıraktığımızda aynı kişi olarak kalmaya devam etmekte, başka bir bedene naklettiğimizde farklı bir kişi ortaya çıkmaktadır. Öyleyse bedenin oynadığı rolü dikkate aldığımızda en yakın sürdürücü kriterinin melez bir görüş olduğunu söylemek yakışsız olmayacaktır.

bir neden fiziksel yapımızın kişisel kimliğimizin ikamesi ve devam ettirilmesi açısından zaruri olabileceğine ilişkin genel tutumumuzdur. Ne de olsa bizler havada süzülen zihinler değil, ete kemiğe bürünmüş bedensel varlıklarız. Yüzlerimiz, mimiklerimiz, ayırt edici hareketlerimiz şüphesiz kimliğimizi belirleyen öğeler arasında yer alıyor. Bununla birlikte kişisel özdeşlik probleminin bizi biz yapan öğelerin neler olduğunun tespit edilmesi ile ilgili olmadığını, fiziksel yapının zaruriyetinin kimliğin korunumu için yeterli olmayabileceğini unutmamamız gerekiyor. Fiziksel kriterlere göre kişisel özdeşlik psikolojik olgulardan ziyade fiziksel olguların devamlılığında aranmalıdır. Bu noktada hangi fiziksel olguyu seçtiğinize göre kriteriniz değişkenlik gösterecektir. Üç temel fiziksel kriter öne çıkmaktadır: *Beden teorisi*, *beyin teorisi* ve *animalizm*. Beden teorisine göre, t_1 zamanındaki K_1 'in t_2 zamanındaki K_2 ile aynı kişi olmasının koşulu K_1 'in bedeninin K_2 'nin bedeni ile bir ve aynı olmasıdır. Beden teorisi pozitif argümanlarla bedenin neden bir kriter olarak alınması gerektiğini göstermek yerine psikolojik kriterlerin neden başarılı olmadığını açıklamak şeklinde savunulabilmektedir (Thomson, 2008). Bunun bir sebebi vardır. Beden teorisini kabul etmemize engel olacak son derece açık ampirik olgular bulunmaktadır. Örneğin ağır bedensel değişimlerden geçen insanların varlığından haberdarız. Bir savaşta veya kazada çeşitli uzuvlarını kaybedenleri ya da iflas etmiş organlarını yenileriyle değiştirenleri farklı kişiler olarak görmüyoruz. Beden teorisi bakımından bedenimizin ne kadarını kaybettiğimizde kişisel kimliğimiz için sorun teşkil edeceğine ilişkin bir görüş teorinin doğası gereği ortaya koyulamamaktadır. Öte yandan tek bedende iki kafa bulunan ve hayatlarını öyle geçiren tıbbi vakaların varlığı söz konusudur. İki kafalı kişiler (özellikle bedenlerinin üst tarafında) kendilerine ait bazı organları olmakla birlikte tek bir bedeni paylaşmaktadırlar. Ancak ortada besbelli iki ayrı zihin, iki ayrı kişilik vardır. Onlar birbiriyle diyalog kurabilmekte, farklı isteklere sahip olabilmektedirler.¹³ Bir beden kuramcısı iki kafalı ikizleri tek bir bedene sahip olduğu için tek bir kişi olarak görmek zorundadır ancak şahit olduğumuz vakalar bu görüşe aykırı bir kanıt niteliğindedir.

Bir fiziksel kriter yanlısı için bedenden ziyade beyni kişisel özdeşlik kriteri olarak almak daha isabetli bir tercih olabilir. Nitekim kişilik zihnin varlığına bağlı görüldüğünden ve zihin de nihayetinde beyne dayandığından beyin teorisinin beden teorisine göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. Beyinde bir değişim gerçekleşmediği sürece bedende yaşanan değişimler kişisel süreklilik açısından bir sorun yaratmayacağı gibi iki kafaya sahip bedenlerin kişisel sürekliliği hakkındaki muammalar da açıklığa kavuşmuş olacaktır. İki kafalı ikizler iki ayrı beyne sahip oldukları için iki ayrı kişidirler ve beyinlerini muhafaza ettikleri sürece kişisel kimliklerini de devam ettirirler. Keza beyin fonksiyonları durmuş ancak bedeni işleyen bir hastanın (A kişisi) beynini, beyni işleyen ancak bedensel fonksiyonlarını yitirmiş bir hastaya (B kişisi) naklettiğimizde hayatta kalacak olan kişi A kişisidir. Beyin teorisi bir yandan fiziksel var oluşun kişilik için önemini kavramasıyla diğer yandan psikolojik sürekliliği kişisel özdeşlik için zorunlu bir koşul olarak kabul etmesiyle iki görüş arasında orta bir yol tutturuyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte beyin teorisini psikolojik yaklaşım lehinde reddetmeyi gerektirecek durumlardan bahsedilebilir. Bunlardan önde geleni *zihin yüklemesi* olarak bilinen geleceğe dönük bilimsel bir beklentidir. Ünlü fütürist Ray Kurzweil (2005) *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology* (Tekillik Yakında: İnsanlar Biyolojiyi Aştığında) adlı heyecan yaratan kitabında 2030'ların başlarında bilgi-işlemsel performans, hafıza ve beyin tarama açısından gereken teknolojilerin elde edileceğini ve 2030'ların sonlarına doğru başarılı bir yüklemenin gerçekleştirileceğini ileri sürmüştü: "Biyolojik parçamızı muhtemelen bir süre daha tutacak olsak da gittikçe önemsiz hale gelecektir. Buna göre tedricen olsa bile, transferin hiç farkında olmadan etkili bir şekilde kendimizi yüklemiş olacağız." Kurzweil'in verdiği tarih

¹³ Örnek için bk. <https://youtu.be/K57IcN9DWXo>

fazla iyimser olabilir ancak insan zihninin tümüyle beyne dayanan fiziksel bir fenomen olduğu kabul edildiği takdirde günün birinde bilimin onu dijital bir ortama aktarması olasılığı mevcuttur. Bunun prensipte mümkün olmadığını gösterebilsek dahi öyle olduğunu varsaydığımızda bu sonuç karşısında nasıl bir tavır alacağımızı sorabiliriz. Eğer zihnimiz tüm içeriğiyle (hatıralar, kişisel özellikler, inançlar, vs.) başka bir ortama aktarılabilir olsaydı beyinden ziyade zihnimizin kişisel kimliğimizin koruyucusu olduğunu, dolayısıyla söz konusu ortamda yaşamaya devam edeceğimizi söylemeye daha meyilli olurduk gibi görünüyor. Bu da zihinsel kriter destekçileri için psikolojik sürekliliğin kişisel özdeşliğin esas sağlayıcısı olduğunu kabul etmeyi daha rasyonel bir yaklaşım olarak öne çıkarmaktadır.

Fiziksel kriterlerin sonucusu olan animalizm, bedenle ilişkili yaklaşımlar içinde en çok taraftara sahip olan anlayıştır. Bu anlayışa göre insanlar birer kişi olmadan önce hayvandırılar veya biyolojik organizmalardır: “Her birimiz bir hayvanla özdeşiz, onunla bir ve aynı şeyiz.” (Snowdon, 2014) Animalistler metafizik doğamızın ne olduğu hakkındaki sorunun (İnsanın özü nedir?) kişilik sorusundan önce geldiğini ve kişisel özdeşlik problemi ile de ilgili olduğu görüşündedirler. Zira doğamızın ne olduğu sorusuna vereceğimiz cevap kişisel özdeşlik hakkındaki soruyu (kalıcılık sorusu) cevaplamakta bize yardımcı olabilir (Olson, 2007: 19; DeGrazia, 2005: 12). Örneğin, insan özünde bir hayvansa kişilerle ilişkilendirilen bir psikolojik yaşama sahip olmadan da var olabilir demektir. Bu durumda kişisel kimliğin sürekliliğini sağlayan biyolojik bir kriter olduğu ileri sürülebilir. Animalizm insan hayvanlardan başka kişiler olmadığını iddia etmediği gibi (örneğin, dünya dinlerinin çoğu Tanrı’yı bir kişi olarak görmektedir) kişi olmayan insan hayvanların olmadığını da iddia etmez (Olson, 2007: 24). Çünkü animalizm kişilik sorusuna bir cevap olarak ortaya atılmadığı gibi insanların kişiler olduğu varsayımından da yola çıkmaz. Hayvanların kalıcılık koşulları ne ise insan hayvanınki de odur. Buradaki düşünce bazı filozofların (Shoemaker, 1984; Baker, 2000) söylediği gibi insan hayvanının bizleri *oluşturduğu* değildir, fakat insan hayvanın insan kişisi ile sayısal olarak bir ve aynı olduğudur. Beden teorisi ve animalizm arasındaki fark animalizmin bedensel süreklilikten ziyade biyolojik sürekliliği esas almasıdır. Buna göre kişisel kimliğin korunumu aynı maddenin korunması değil, aynı biyolojik organizasyonun korunmasıdır: Bir t_1 zamanındaki K_1 kişisi t_2 zamandaki K_2 kişisi ile ancak ve ancak K_1 ve K_2 arasında biyolojik bir süreklilik varsa aynı kişidir.

Animalizmi kişisel özdeşlik problemi karşısında cazip bir seçenek olarak ortaya çıkaran iki argüman vardır: *Fetüs problemi* (Olson, 1997) ve *çok fazla düşünür problemi* (too many thinkers problem) (Parfit, 2012: 7). Anne karnındaki doğmamış bir bebeğin doğup büyüyen yetişkinle aynı kişi olduğunu düşünürüz ve bu bize hayli makul bir düşünceymiş gibi görünür. Ne var ki gerek beyin teorisi gerekse psikolojik süreklilik teorisi açısından durum hiç de öyle değildir. Bir fetüsün beyninin 5. haftadan itibaren gelişmeye başladığını ve bu gelişim sürecinin yaklaşık 7. haftaya kadar da sürdüğünü düşünecek olursak fetüsün beyne sahip olmadığı bir zamanın var olduğunu söyleyebiliriz. Beynin psikolojik kapasitesinin çok daha sonra oluştuğunu göz önüne aldığımızda hem beyin teorisinin hem de psikolojik süreklilik teorisinin bir zamanlar fetüs olmadığımızı ileri sürmek zorunda oldukları iddia edilebilir. Şayet fetüs halimizi şimdiki halimize bağlayacak olan psikolojik materyal ortada yoksa fetüs halimiz şimdiki halimizle psikolojik olarak sürekli olamaz. Dolayısıyla “hiçbir kişi fetüs olmamıştır ve hiçbir fetüs kişi olmamıştır.” (Olson, 1997: 74) Animalizm için bu bir problem teşkil etmez. Kişinin fetüs hali ile diğer fizyolojik gelişim dönemleri aynı hayvana işaret ettiğinden sayısal olarak bir ve aynı kişiden söz etmiş oluruz. Keza animalizm psikolojik sürekliliğin yapamadığı şekilde bitkisel hayattaki bir kişiyi de bu hayata girmeden önceki haliyle aynı kişi olarak görmekte sorun yaşamayacaktır. Bu problem karşısında animalizm dışındaki anlayışlar ya fetüsün bir kişi olduğunu, dolayısıyla onunla sürekli olduğumuzu reddedecekler ya da fetüsü fetüs sonrası kişiye bağlamanın bir yolunu bulacaklardır. Bu yol genellikle fetüsün *potansiyel*

olarak bir kişi olduğunu ileri sürmekten geçmektedir. Nasıl ki iyi bir rehberlikle ilkokuldaki bir öğrencinin ileride ne tür bir mesleği icra edebileceği önceden tahmin edilebiliyorsa, yani öğrencinin o mesleği icra etme potansiyeline sahip olduğu biliniyorsa, fetüsün de zihinsel bir kapasiteye sahip olmamakla birlikte o kapasiteyi edinebilecek bir potansiyele sahip olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla fetüsle olan psikolojik sürekliliğimiz bir nevi (yani metafizik sebepleri bir kenara bırakıldığında) Aristotelesçi potansiyel-aktüel (kuvve-fiil) ayırımına dayanıyor diyebiliriz. Çok fazla düşünür problemine gelince, psikolojik süreklilik görüşü taraftarları kişinin insan hayvanı olduğunu kabul etmediklerinden (kişiliğin devamı biyolojik organizasyona bağlı değildir ve bilinç yükleme senaryosunda olduğu gibi kişi prensipte ondan ayrılabilir) insan hayvanının ve psikolojik olarak sürekli olan kişinin nasıl bir arada bulunabildiğini açıklamak zorundadırlar. Biyolojik bir perspektiften bakıldığında insanın bir hayvan olduğu (insan hayvanı) konusunda kimsenin şüphesi yoktur. Yine insan hayvanının beyninin gelişmesiyle birlikte zamanla bir zihin geliştirdiği ve bu zihnin düşünceler ürettiği de açıktır. Bununla birlikte kişisel kimliğimizin devamlılığının bir organizma olmamızla ilgisi yoksa bizler insan hayvanı olamayız. Bu da demektir ki bir şeyi düşündüğümüzde bedenimizi paylaştığımız insan hayvanı da o şeyi düşünmektedir. Buna göre, “bedenimde en azından iki tane düşünen rasyonel varlık vardır, bir kişi ve bir hayvan. Hiçbir zaman yalnız değilimdir.” (Noonan, 2003: 205). Daha da kötüsü kendimizi kiminle özdeşleştireceğimizi bilme şansımız da yoktur. Düşünen ben miyim, hayvan mı? O halde çok fazla düşünür problemi hem ontolojik hem de epistemolojik bir problem olarak karşımıza çıkıyor görünmektedir. Animalizmin bu *düşünen hayvan argümanının* özcü bir anlayışa dayandığını söyleyebiliriz (DeGrazia, 2005: 27). Bizler öz itibarıyla, temelde düşünen hayvanlarız. Dolayısıyla bu anlayışa şüpheyle yaklaşmak suretiyle argümana karşı çıkılabilir. İnsanı düşünen hayvan olarak tanımlayabileceğimiz gibi “psikolojik kişi” veya “maddi olmayan töz” olarak da tanımlayabiliriz. Keza bir hayvan olduğumuzu kabul edip onunla özdeşleştirilmeyi reddedebiliriz (Shoemaker, 2016). Bu durumda düşünen şey kişinin ortaya çıkmasını sağlayan hayvan değil onun bizatihi kendisidir. Ayrıca bir bütün olarak insan hayvana düşünce atfetmek yerine, düşünmeyle ilişkili olan herhangi bir parçasına da (örneğin, insan hayvanın kafası, beyni, vücudunun üst kısmı, vb.) bu atfı yapabiliriz. Böylece argümanın temel yapısında bir değişikliğe gitmeden kişiyi insan hayvanın parçalarıyla da özdeşleştirebiliriz (Blatti, 2019). Son olarak psikolojik kriterlerden çoklu kaplama görüşünü benimsemek yoluyla çok fazla düşünür problemine çözüm getirilebilir. Zira bu görüşte bedenimde iki tane düşünen varlık olması dört boyutlu ontolojinin doğal bir sonucudur.

1.2. Basit Görüş

Basit görüş, kişisel kimliğin sürekliliğinin ne psikolojik kriterlere ne de fiziksel kriterlere dayandırılarak açıklanamayacağını (veya onlara indirgenemeyeceğini), onun “nihai, analiz edilemez bir olgu” olduğunu bildirir (Noonan, 2003: 15). Kriter oldukları söylenen birtakım zihinsel ve fiziksel fenomenler olsa olsa kişisel kimlik için birer kanıt olarak alınabilir. Bu kanıtları kullanarak t_1 'deki K_1 kişinin t_2 'deki K_2 kişisi ile aynı kişi olup olmadığı hakkında bazı kanaatlere varabiliriz ancak bu onların kişisel kimliğin sürekliliği için “zorunlu ve yeterli koşullar” olduklarını göstermez. Zihinsel ve fiziksel özelliklerin kişisel özdeşlik için kanıt olarak alınabileceği ancak kriter olarak düşünülmemeyeceğine ilişkin iki sebep ileri sürülür. Birincisi, herhangi bir kişisel kimlik kriteri, kriteri olduğu kimliği varsaymamalı, yani döngüsel olmamalı, bilgilendirici olmalıdır (Merricks, 1998; Lowe, 2009: 125). Bu itirazla daha önce bellek kriterinde karşılaşmış ve belleği döngüsel olmayan bir şekilde (kişisel kimliğe atıfta bulunmadan) tanımlamak yoluyla itirazın savuşturulmaya çalışıldığını görmüştük. Dolayısıyla taraftarlarına göre (Shoemaker, 1970; Parfit, 1984) psikolojik özellikler veya deneyimler kişisel özdeşliği tesis edecek kriterler olarak görülebilirdi. Buna karşın basit görüşçüler yeniden

tanılama girişiminin tartışmalı niteliğine dikkat çekerek ona şüpheyile yaklaşırlar ve kişisel özdeşlik için döngüsel olmayan, bilgilendirici bir kriter sunulamayışını onun analiz kabul etmeyen basit bir olgu olmasına bağlarlar (Lowe, 2012; Swinburne, 1984). Zihinsel veya fiziksel olgular kişisel özdeşlik kriteri olabilir gibi görünmektedir, ne de olsa bu olguları kişilerin aynılığını tayin etmekte kullanıyoruz. Ancak onlar yanılabilir ve yanılabilir olan bir şey kriter olarak alınmaz. Swinburne (1984: 19) bu noktayı şu örnekle ifade eder:

Tıpkı belirli bir adamınkiyle eşleşen kan lekelerinin ve parmak izlerinin varlığının onun daha önceki varlığının kanıtı olması ve Romen görünümü sikkelerin ve binaların keşfinin Romalıların bir bölgede yaşadığının kanıtı olması gibi, P_2 'nin görünür belleğinin P_1 'inkine benzerliği ve onunla büyük oranda aynı beyin maddesine sahip olması da P_2 'nin P_1 ile aynı kişi olduğunun kanıtıdır. Bununla birlikte kan lekeleri ve parmak izleri bir şeydir adamın suç mahallindeki önceki varlığı başka bir şeydir. Onun suç mahallindeki varlığı kan lekelerinin ve parmak izlerinin sonraki varlığı bakımından analiz edilebilir değildir. Sonraki önceki için kanıttır, çünkü belirli bir adamınkiyle eşleşen bir yerde, orada var olup onları etrafta bırakmadığı sürece nadiren kan lekeleri ve parmak izleri bulursunuz. Ancak böyle bir şey gerçekleşebilir. Buna göre fikir şudur ki, kişisel kimlik belleğin benzerliği ve beynin sürekliliği tarafından kanıtlanırsa da onlardan ayrılır.

Swinburne basit görüşü savunmak amacıyla ikinci bir argümana daha başvurur. Bu argümana göre, kişisel kimlik söz konusu olduğunda diğer şeylerin (gemilerin, köprülerin, evlerin, vb.) kimliklerinin sürekliliğinin kabul ettiğine benzer belirsiz durumlar var olmamalıdır. Theseus'un Gemisi örneğinde parçaları bütünüyle değiştirilmiş gemi ile değişen parçalarla yeniden inşa edilen gemiden hangisinin Theseus'un gemisi olduğu konusunda bir belirsizlik söz konusu idi. Her iki geminin de Theseus'un gemisi ile aynı gemi olduğunu söylememiz için gerekçelerimiz vardır. Dolayısıyla "Hangisi Theseus'un gemisidir?" sorusuna verilecek doğru veya yanlış bir cevap yok gibi görünmektedir. Benzeri bir belirsizlik beyin nakli ve ışınlanma örneklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Beyin nakli veya ışınlanma sonucunda ortaya çıkacak kişilerden hangisinin orijinal kişiyle aynı olduğundan emin olamamaktayız. Hatta herhangi birinin kişisel özdeşlik koşullarını sağlayıp sağlamadığı da belirsizdir. Ancak Swinburne'e göre (2012: 106) ilkinden farklı olarak bu durumda "Ortaya çıkacak kişi ben olacak mıyım?" sorusu "Operasyonlardan sağ kurtulacak mıyım?" sorusuyla mantıksal olarak özdeşdir. Bu senaryolarda hayatta kalmam da kalmamam da mümkün görünmektedir. Bundan dolayı "hayatta kalmam, hayatta kaldığımı açıkça gösteren herhangi bir belirli derecede güçlü fiziksel ve zihinsel süreklilik gerektirmez." (Swinburne, 2012: 107) Kişisel kimliğin sürekliliği bir derece meselesi olamaz. Operasyonlar sonucu ya hayatta kalırız ya da kalmayız. Beynin yarısının nakli özdeş bir kişi ortaya çıkarmaya yetiyorsa, yarısından biraz daha azının, örneğin bir hücre eksikliğinin aynı sonucu vermemesi gerekir. Ancak kişisel kimliğin sürekliliğinin bir hücrenin (veya örneğin, bir hatıranın) varlığına bağlı olduğunu ileri sürmek saçma olacaktır. Fiziksel veya zihinsel unsurların varlığının derecesi ortaya çıkan kişinin orijinal kişiye ne kadar benzeyeceğini belirleyebilir. Bu da onların ancak birer kanıt olarak düşünülmesi gerektiğini bildirir. Operasyon sonrası kişinin operasyon öncesi kişi ile benzerliklerini gösteren kanıtlar ne kadar çoksa iki kişinin o derece aynı olduğunu söyleyebiliriz. Kısacası beden ve zihinsel özelliklerin güçlü sürekliliği kişinin aynı kişi olarak hayatta kalmasını daha mümkün hale getirebilir fakat hayatta kalıp kalmayacağını garanti etmez. Böylece kişisel özdeşliğin fiziksel ve zihinsel sürekliliğe bağlı olmayıp ileri bir olgu olduğu düşüncesi destek bulmuş olur.

Bu haliyle basit görüşün tezinin negatif olduğunu söyleyebiliriz. Kişisel kimliğin sürekliliğinin neden ileri bir olgu olarak görülmesi gerektiği, zihinsel ve fiziksel kriterlerin zorunlu ve yeterli koşulları sunamamasıyla açıklanmaktadır. O halde basit görüşçülere sözünü ettikleri ileri olguyu nasıl anlamamız gerektiğini sorarak pozitif bir açıklama talep edebiliriz. Bu soruyu yönelttiğimizde onların vereceği cevap genellikle kişisel kimliğin sürekliliğini ileri bir olgu yapan şeyin maddi olmayan bir töz (örneğin, ruh) olduğu şeklinde olacaktır

(Swinburne, 1984; Foster, 1991). Buna göre, basit görüşü savunanların zihin felsefelerinde çoğunlukla ikici (düalist) bir pozisyon aldıklarını söylemek mümkündür. Kişiler yerleştikleri biyolojik bedenlerden ayrı antitelere. Bir t_1 zamanındaki K_1 kişisi t_2 zamanındaki K_2 kişisi ile ancak ve ancak K_1 'in K_2 'yle devamlılığını sağlayacak, zihinsel ve fiziksel değişimlerden etkilenmeyen maddi olmayan bir töz varsa aynı kişidir. Hayatımızın başlangıcından sonuna kadar aynı kişi olarak kalıyoruz çünkü bizler öz itibarıyla maddi olmayan, basit tözleriz. Ne var ki, ister Kartezyen türde isterse başka türde düşünölsün, bedenlerimizden ayrı, onun üstünde ve ötesinde, bağımsız bir antite olarak var olan bir kişi veya ben hakkında herhangi bir kanıtı sahip değiliz. Kaldı ki, maddi olmayan töz anlayışı en önde geleni zihin-beden problemi olmak üzere bir dizi başka felsefi probleme de kapı aralamaktadır. Dolayısıyla bir felsefi problemden kurtulmak için varsayılan bir antitenin daha fazla probleme yol açması felsefi açıdan istenir bir durum değildir. Ayrıca maddi olmayan töz fikrini kabul etsek dahi kişisel özdeşlik probleminden kurtulabilmişiz gibi görünmemektedir. Locke'un *Deneme*'sinde de (1775/1689: 342) tartıştığı üzere, K_2 K_1 'in deneyimlerini hatırlamıyorsa veya onun yaptıklarının bilincinde değilse, aynı töze sahip olmaları aynı kişi olabilmeleri için yeterli olmayabilir. Özdeşliğin sağlaması için yine kişinin deneyimlerine müracaat etmek gerekmekte gibidir. Benzer şekilde maddi olmayan bir tözü başka bir tözden ayırmanın yegâne yolu deneyim farklılıklarına ve psikolojik özelliklere; yani zihinsel içeriklere bakmaktan geçmektedir. Ancak bir basit görüşçü kişisel özdeşliğin belirlenmesinde zihinsel içerikleri dikkate alamaz, çünkü bunu yaptığında maddi olmayan töz kriter olma vasfını yitirecektir. Kuramsal yapısındaki zayıflıklarına rağmen basit görüş karmaşık görüşe kıyasla kişinin kendi geleceğine ilişkin özel ilgisine, var olma endişesine daha iyi (ortak kanıya uygun) cevap vermektedir. Peki ama hayatta kalım açısından kimliğimizin sürekliliği vazgeçilmez derecede önemli midir?

2. Kişisel Özdeşliğin Önemi

Basit görüşün çıkış noktası kişisel özdeşliğin, yani gelecek kimliğimizin şimdiki ile aynı olmasının, bizim için adeta bir ölüm-kalım meselesi olmasıydı. Öne sürölen zihinsel ve fiziksel kriterler kişisel özdeşliği garanti edemediklerinden reddedilmeliydiler. Kimliğimizin sürekliliğinden emin olmamızın, hayatta kalanın bize benzeyen bir kopya değil de biz olduğumuzu teminat altına almanın tek yolu değişmez ve basit bir tözün varlığını koyutlamaktı. Buna göre basit görüş için hayatta kalım açısından kimlik vazgeçilmeyecek derecede önemlidir. Basit görüşçülerin bu düşüncesinin, yani gelecek kimliğimize olan ilgimizin birincil olduğu fikrinin ortak kanaati de yansıttığını söyleyebiliriz. Ancak bazı filozoflar, örneğin onların başında gelen Parfit böyle düşünmüyor. Parfit'in tezine göre (2003: 142) sağ kalım açısından aslında bizim için önemli olan özdeşlik değildir. Önemli olan "R ilişkisidir: Doğru türden bir nedenle psikolojik bağlantılılık ve/veya sürekliliktir." Bizim için herhangi bir şeyi önemli kılan o şeyin orijinalliğinden ziyade iyi halimize (*well-being*) hizmet edip etmediğidir. Örneğin, gözlerimize, dişlerimize ve diğer vücut parçalarımıza değer veririz ancak bunlara değer vermemizin sebebi doğru bir şekilde işleyip görevlerini yapmaları, yani yaşam kalitemizi düşürmeyip iyi halimizi korumalarıdır. Gözlerimize değer veririz, çünkü dış dünya hakkında bizim için gereken enformasyonu sağlarlar ve bize türlü haz verici görsel deneyimler yaşatırlar. Keza dişlerimiz bir yandan çeşitli besinleri parçalayarak öğütmemize imkân tanırken diğer yandan onların tadını çıkarmamızı sağlarlar. Gözlerimiz veya dişlerimiz zarar görürse ve görevlerini yapamaz hale gelirlerse, onları (eğer mümkünse) yapay gözlerle ve yapay dişlerle değiştirmekte - orijinal halleri kadar iyi olmasalar dahi - tereddüt etmeyiz. Ne gözler ne de dişler kendilerinde amaç değildirler fakat başka bir amaç (iyiliğimiz) için birer araçtırlar. Benzer şekilde kişisel özdeşlik de kendinde amaç değildir. Kişisel özdeşliğe önem vermemizin sebebi kişisel özdeşlik korunduğu zaman psikolojimizin de korunacağına dair inancımızdır. Bununla

birlikte düşünce deneyleri karşımıza özdeşliğin sağlanamayabileceği fakat psikolojimizin süregideceği senaryolar çıkardığında özdeşliği sandığımız kadar umursamadığımızı fark etmekteyiz. Örneğin önümüzde iki ışınlanma makinesi olsaydı ve bize birinde karşı tarafta özdeşimizin ortaya çıkmayabileceğini fakat diğerinde anılarımızı, amaçlarımızı, arzularımızı, inançlarımızı paylaşan bir kopyanın sağ çıkacağını söyleselerdi bu durumda ikinci makineyi birinci makineye tercih ederdik. Zira yok olma ihtimalinin olduğu bir senaryoyu seçmek tamamıyla irrasyonel bir yaklaşım olurdu. O halde beyin nakli örneğinde A'nın iki yarıküresini B ve C'ye transfer ettiğimizde aslında ortaya çıkan kişilerde aradığımız şey orijinallik değildir. Birebir aynı olmasa da psikolojik olarak yeterince sürekli olan bir kişinin sağ kalması kâfidir. Esas ilgimiz zihinsel yaşamlarımıza dönüktür, özdeşliğin önemi bunu sağlamasına veya garanti etmesine bağlıdır.

David Lewis de (1976) *Survival and Identity* adlı makalesinde tıpkı Parfit gibi sağ kalım açısından önemli olanın psikolojik süreklilik ve bağlantılılık olduğunu ileri sürer. Ancak o Parfit'ten farklı olarak sağ kalım açısından önemli olanın kimlik olduğu görüşüyle psikolojik süreklilik olduğu görüşünün birbiriyle rekabet eden görüşler olmadığını, her ikisinin de doğru kabul edilebileceğini iddia eder. Lewis, Parfit'in tanımladığı R-ilişkisiyle birlikte bir I-ilişkisi tanımlar. R-ilişkisi kişinin farklı zihinsel evreleri arasındaki süreklilik veya bağlantılılık hakkındaydı. Buna karşın I-ilişkisi “tek bir sürekli kişinin birçok [zihinsel] evresi arasında geçerli olan ilişkidir.” (Lewis, 1976: 21) Lewis'in örneğiyle önünüzdeki savaştan sağ çıkıp çıkmayacağınızı düşünürken düşünmeyi yapan evredeki zihninizin savaştan sonra var olacak evreler ile bağlantılı/sürekli olup olmayacağını merak ediyorsanız R ilişkisi hakkında düşünüyorsunuz demektir. Ancak şimdiki zihinsel evrenizi içeren sürekli kişinin savaştan sonraki zihinsel evreleri içeren sürekli kişiyle aynı olup olmayacağını merak ediyorsanız I-ilişkisi hakkında düşünüyorsunuz demektir. Lewis'e göre R-ilişkisi sürekliliğin felsefi anlamını, I-ilişkisi ise ortak aklın (*common sense*) anladığı şekliyle sürekli olmayı ifade etmektedir. Lewis'in (1976: 22) iddiası odur ki “herhangi bir evre tam olarak aynı evrelerle R-ilişkili ve I-ilişkilidir.” Başka bir deyişle, R-ilişkisi ve I-ilişkisi arasında bir farklılık yoktur; “I-ilişkisi R-ilişkisidir.” A kişinin B ve C kişilerine bölündüğü örnekte A hem B hem de C ile R-ilişkiliydi; yani t anında A'nın zihinsel evresi ile B ve C'nin zihinsel evreleri arasında psikolojik bir süreklilik söz konusuydu. Dolayısıyla R-ilişkisi sayısal bir özdeşlik gerektirmiyordu. Lewis'e göre I-ilişkisi de ortak aklın varsaydığının aksine birebir olmak zorunda değildir. Eğer iki kişi bir evreyi paylaşıyorlarsa o evre iki kişinin aşamaları ile I-ilişkisini taşıyacaktır. B ve C kişileri t anında bir kişi evresini paylaşmaktadırlar. O kişi A kişisidir. A kişisi B ve C kişileriyle I-ilişkisini taşımaktadır, çünkü B ve C kişileri t anında zaten A'nın bedeninde bulunmaktadır. Bu, daha önce sözünü ettiğimiz *çoklu kaplama* görüşüdür. Buna göre Lewis'in iddiasının geçerliliği dört boyutlu ontolojinin kabulüne dayanmaktadır. I-ilişkinin R-ilişkisi olması, A'nın aynı zamanda B ve C kişileri olması sebebiyledir.

Parfit ve onun gibi düşünen filozofların (Rey, 1976; Perry, 1976; Martin, 2003; Ehring, 2021) ilginç önerisi tahmin edileceği üzere herkesi ikna etmek için yeterli değil. “Tahmin edileceği üzere” diyoruz çünkü kişisel özdeşlik problemi hakkındaki yaklaşımınız zihinsel kriterlere uygun düşse bile hayatta kalanın sizin yerinize bir kopyanız olması durumunda bunu “sıradan hayatta kalma kadar iyi” (Parfit, 2003: 118) görmeyi zorlaştıran bir düşünce baş gösterebilir. O da şudur: “...birebir hayatta kalmayı içermeyen hiçbir vaka orijinal kişinin bizzatı kendisinin hayatta kaldığı herhangi bir vaka kadar iyi olmayacaktır.” (Unger, 1990: 211-2) Bize kendimizin birçok kopyasına sahip olma imkânı verilse bunu istemeyecek olmamızın sebebi orijinal kimliğimizin sürekliliğinin kopyaların kalıcılığından daha iyi olduğunu düşünmemiz olabilir. Ernest Sosa'nın (1990: 310) örneğiyle, eğer çok eşli bir toplumda yaşıyor olsaydık bir eşten daha fazlasını istememek için geçerli sebeplerimiz olabilirdi. Örneğin çokluk yakınlığı tehlikeye atabilirdi. Öyleyse çok eşliliğin ne tür değerleri

tehdit ettiğini anlayabiliriz. Buna karşın birden fazla kopyaya sahip olmanın hangi önemli değerleri tehdit ettiğini görmek kolay değildir. Bu tür durumlarda kaybetmenin bir eksiklik yaratacağını düşündüğümüz, dolayısıyla tehlike altında olduğunu hissettiğimiz yegâne değer birebir sağ kalımdır. Buna paralel olarak kişisel özdeşlik isteğimizin altında yatan sebebin metafizik olmaktan ziyade pratik olduğu ileri sürülebilir (Korsgaard, 1989). Gelecek hakkında planlar yapıyoruz, çünkü plan yapan kişi ile sonucu görececek kişinin özdeş olacağını varsayıyoruz. Geçmiş başarılarımızla övünüyoruz, çünkü başarıları elde eden kişinin şimdi övünen kişiyle aynı olduğunu düşünüyoruz. O halde normal şartlarda özdeşliğin değer verdiğimiz diğer şeyler için bir önkoşul oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ancak gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirsiz olan birtakım bilim-kurgusal senaryolar (anormal şartlar) söz konusu olduğunda özdeşliğin sağ kalım için önemli olmayabileceği fikri tahmin edemediğimiz şekilde makul bir felsefi görüş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Felsefi problemler oldukça zordur. Kişisel özdeşlik problemi gibi sezgilerimize çokça yaslananlar ise daha zordur. Sezgiler herhangi bir konu veya problem hakkında bilinçli bir akıl yürütmeye başvurmaksızın zihnimize beliren anlamlar, inançlar, kanaatler veya doğrulardır. Sezgileri nasıl edindiğimiz ayrı bir felsefi problem olmakla birlikte onların kullanımı şayet birbiriyle çatışan çok sayıda örneği yoksa genel kabul gören felsefi bir tutum geliştirmeye önyak olabilir. Kişisel kimlik hakkındaki tartışmalarda sezgilerin önemli rol oynaması öncelikle düşünce deneylerinin varlığıyla açıklanabilir. Düşünce deneyleri probleme ilişkin ilk etapta farkında olmadığımız, gizli kabulleri harekete geçiren, Dennett'in (2013) deyişiyle "sezgi pompaları" olarak iş yapmaktadır. Theseus'un Gemisi, Prens ve Ayakkabıcı, beyin transferi, bilinç yükleme, ışınlanma ve burada sözünü etmediğimiz diğer hayali senaryolar belli bir görüşü bizim için cazip hale getirmek üzere zekice tasarlanmış araçlardır. Sorun şu ki, bu araçlar farklı amaçlara hizmet edebildiğinden birbiriyle çatışan sezgileri pompalayabilmektedirler. Theseus'un Gemisi örneğinde sezgilerimiz ortaya çıkan iki gemiyi de aynı görme eğilimindeydi. Ancak bu mümkün olamazdı. Keza beyin transferi örneğinde de tüm beynin naklinde kimliğin de nakledildiği düşüncesi bize makul gelirken iki yarıkürenin farklı bedenlere naklinin birbiriyle aynı iki kişi oluşturmasını sezgilerimize aykırı bulmuştuk. Bilincimizin veya zihnimizin başka bir ortama aktarılmasının kimliğimizi koruyacağı beklentisi bize hayli doğal görünürken bedenlerimizin kimliğimiz açısından hiçbir önemi olmadığı sonucu kabul edilebilir görünmemektedir. Öte yandan yaşam deneyimlerimizi, hatıralarımızı, karakter özelliklerimizi kimliğimizin elzem unsurları olarak düşünmeye yatkın ancak bunların hiçbirine sahip olmayan bir fetüsü de kişi kavramının dışında tutmak istemiyoruz. O halde sezgilerimiz bizi birbirinden farklı ve zıt fikirleri kabul etmeye zorluyor ve bunların arasında çoğu zaman hangisinin doğru veya doğruya yakın olduğuna dair bir yargıda bulunamıyoruz. Kişisel özdeşlik problemi kendini bize saf kavramsal ve metafizik bir problem olarak sunduğundan sezgilerimizin dünya hakkındaki bilgimizle uygunluğunu da mevcut kafa karışıklığını giderecek ölçüde kontrol edemiyoruz. Böylece kişisel özdeşlik problemi tüm felsefenin görece en çetrefilli meselelerinden biri olarak karşımıza çıkmış oluyor.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Baker, L. R. (2000). *Persons and bodies*. Cambridge University Press.

- Baker, L. R. (2007). Persons and other things. *Journal of Consciousness Studies*, 14(5-6), 17-36.
- Baker, L. R. (2014). Making sense of ourselves: Self-narratives and personal identity. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 15(1), 7-15.
- Boeker, R. (2021). *Locke on persons and personal identity*. Oxford University Press.
- Barresi, J. & Martin, R. (2011). History as prologue: Western theories of the self. S. Gallagher (Ed.), *The Oxford Handbook of the Self* içinde (33-56. ss.), Oxford University Press.
- Blatti, S. (2019). Animalism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (Ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/animalism/>
- Butler, J. (2008/1736). Of personal identity. J. Perry (Ed.), *Personal Identity: Second Edition* içinde (99-105. ss.), University of California Press.
- Chisholm, R. M. (1976). *Person and object: A metaphysical study*. Open Court Publishing.
- Dennett, D. (2013). *Intuition pumps and other tools for thinking*. W. W. Norton & Company.
- DeGrazia, D. (2005). *Human identity and bioethics*. Cambridge University Press.
- Ehring, D. (2021). *What matters in survival: Personal identity and other possibilities*. Oxford University Press.
- Foster, J. (1991). *The immaterial self: A defence of the Cartesian dualist conception of mind*. Routledge.
- Frankfurt, H. (1971). Freedom of the will and the concept of a person. *The Journal of Philosophy*, 68(1), 5-20.
- Gallagher, S. (2011). Introduction: A diversity of selves. S. Gallagher (Ed.), *The Oxford Handbook of the Self* içinde (1-29. ss.), Oxford University Press.
- Gallup, G. G., Anderson, J. R., Platek, S. M. (2011). Self-recognition. S. Gallagher (Ed.), *The Oxford Handbook of the Self* içinde (80-110. ss.), Oxford University Press.
- Gasser, G. & Stefan, M. (2012). Introduction. G. Gasser, M. Stefan (Ed.), *Personal Identity: Complex or Simple?* içinde (1-18. ss.), Cambridge University Press.
- Haan, E. H. F., Corbalis, P. M., Hillyard, S.A., Marzi, C. A., Seth, A., Lamme, V. A. F., Volz, L., Fabri, M., Schechter, E., Bayne, T., Corbalis, M., Pinto, Y. (2020). Split-brain: What we know now and why this is important for understanding consciousness. *Neuropsychology Review*, 30(5), 224-233.
- Hummel, P. (2016). Against the complex versus simple distinction. *Erkenntnis*, 82(2), 363-378.
- Kind, A. (2015). *Persons and personal identity*. Polity Press.
- Korsgaard, C. M. (1989). Personal identity and the unity of agency: A Kantian response to parfit. *Philosophy and Public Affairs*, 18(2), 101-132.
- Kurzweil, R. (2005). *The singularity is near: When humans transcend biology*. Viking.
- Langford, S. (2017). A defence of anti-criterialism. *Canadian Journal of Philosophy*, 47(5), 613-630.
- Lewis, D. (1976). Survival and identity. A. O. Rorty (Ed.), *The Identities of Persons* içinde (17-40. ss.), University of California Press.
- Lindemann, H. (2001). *Damaged identities, narrative repair*. Cornell University Press.

- Locke, J. (1689/1975). *An essay concerning human understanding*. P. H. Nidditch (Ed.), Oxford University Press.
- Lowe, E. J. (2009). *More kinds of being: A further study of individuation, identity, and the logic of sortal terms*. Wiley-Blackwell.
- Lowe, E. J. (2012). The probable simplicity of personal identity. G. Gasser, M. Stefan (Ed.), *Personal Identity: Complex or Simple?* içinde (137-155. ss.), Cambridge University Press.
- Martin, R. & Barresi, J. (2003). Introduction: Personal identity and what matters in survival: An historical overview. R. Martin, J. Barresi (Ed.), *Personal Identity* içinde (1-74. ss.), Blackwell Publishing.
- Merricks, T. (1998). There are no criteria of identity over time. *Noûs*, 32(1), 106-124.
- Noonan, H. W. (2003). *Personal identity (Second edition)*. Routledge.
- Noonan, H. W. (2019). Personal identity: The simple and complex views revisited. *Disputatio*, 11(52), 9-22.
- Nozick, R. (1981). *Philosophical explanations*. Harvard University Press.
- Olson, E. T. (1997). *The human animal: Personal identity without psychology*. Oxford University Press.
- Olson, E. T. (2007). *What we are: A study in personal ontology*. Oxford University Press.
- Olson, E. T. (2012). In search of the simple view. G. Gasser, M. Stefan (Ed.), *Personal Identity: Complex or Simple?* içinde (44-62. ss.), Cambridge University Press.
- Olson, E. T. (2019). Personal identity. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2021 Edition), E. N. Zalta (Ed.).
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/identity-personal/>
- Olson, E. T. & Witt, K. (2018). Narrative and persistence. *Canadian Journal of Philosophy*, 49(3), 419-434.
- Parfit, D. (1971). Personal identity. *The Philosophical Review*, 80(1), 3-27.
- Parfit, D. (1984). *Reasons and persons*. Oxford University Press.
- Parfit, D. (2003). Why our identity is not what matters. R. Martin, J. Barresi (Ed.), *Personal Identity* içinde (115-143. ss.), Blackwell Publishing.
- Parfit, D. (2012). We are not human beings. *Philosophy*, 87(1), 5-28.
- Perry, J. (1976). The importance of being identical. Amélie O. Rorty (Ed.), *The Identities of Persons* içinde (67-90. ss.), University of California Press.
- Raymond, M. (2003). Fission rejuvenation. R. Martin, J. Barresi (Ed.) *Personal Identity* içinde (216-237. ss.), Blackwell Publishing.
- Reid, T. (2008/1785). Of Mr. Locke's account of personal identity. J. Perry (Ed.), *Personal Identity: Second Edition* içinde (113-118. ss.), University of California Press.
- Rey, G. (1976). Survival. A. O. Rorty (Ed.) *The Identities of Persons* içinde (41-66. ss.), University of California Press.
- Robinson, D. (1985). Can ameobae divide without multiplying? *Australian Journal of Philosophy*, 63(3), 299-319.

- Rorty, A. (1990). Persons and personae. Christopher Gill (Ed.), *The Person and the Human Mind* içinde (21-38. ss.), Oxford University Press.
- Rudd, A. (2009). In defense of narrative. *European Journal of Philosophy*, 17(1), 60-75.
- Schechtman, M. (1996). *The constitution of selves*. Cornell University Press.
- Schechtman, M. (2014). *Personal identity, Practical concern and the unity of a life*. Oxford University Press.
- Schroer, J. W. & Schroer, R. (2014). Getting the story right: A Reductionist narrative account of personal identity. *Philosophical Studies*, (171), 445-469.
- Shoemaker, S. (1970). Persons and their pasts. *American Philosophical Quarterly*, 7(4), 269-285.
- Shoemaker, S. (1984). Personal identity: A Materialist account. S. Shoemaker, R. Swinburne (Ed.), *Personal Identity* içinde (67-132. ss.), Blackwell.
- Shoemaker, S. (2016). Thinking animals without animalism. S. Blatti, P. F. Snowdon (Ed.), *Animalism* içinde (128-141. ss.), Oxford University Press.
- Sider, T. (1997). Four Dimensionalism. *Philosophical Review*, 106(2), 197-231.
- Sider, T. (2001). Criteria of personal identity and the limits of conceptual analysis. *Philosophical Perspectives*, 15, 189-209.
- Snowdon, P. F. (2014). *Persons, animals, ourselves*. Oxford University Press.
- Sosa, E. (1990). Surviving matters. *Noûs*, 24(2), 297-322.
- Stokes, P. (2015). *The naked self: Kierkegaard and personal identity*. Oxford University Press.
- Strawson, G. (2003). The self. R. Martin, J. Barresi (Ed.), *Personal Identity* içinde (335-377. ss.), Blackwell Publishing.
- Strawson, G. (2005). Against narrativity. G. Strawson (Ed.) *The Self?* içinde (63-86. ss.), Blackwell Publishing.
- Strawson, G. (2011). *Locke on personal identity: Consciousness and concernment*. Princeton University Press.
- Swinburne, R. (1984). Personal identity: The dualist theory. S. Shoemaker, R. Swinburne (Ed.), *Personal Identity* içinde (1-67. ss.), Blackwell.
- Swinburne, R. (2012). How to determine which is the true theory of personal identity. G. Gasser, M. Stefan (Ed.), *Personal Identity: Complex or Simple?* içinde (105-122. ss.), Cambridge University Press.
- Thomson, J. J. (2008). People and their bodies. T. Sider, J. Hawthorne, D. W. Zimmerman (Ed.), *Contemporary Debates in Metaphysics* içinde (155-176. ss.), Blackwell Publishing.
- Unger, P. (1990). *Identity, Consciousness and Value*. Oxford University Press.
- Wiggins, D. (1987). The person as object of science, as subject of experience, and as Locus of Value. A. Peacocke, G. Gillett (Ed.), *Persons and Personality: A Contemporary Inquiry* içinde (56-74. ss.), Blackwell.
- Wilkes, K. (1988). *Real people: Personal identity without thought experiments*. Oxford University Press.

Williams, B. (1957). Personal identity and individuation. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 57, 229-252.

EXTENDED ABSTRACT

It can be said that, in general, three types of questions are raised about personal identity. The first is the evidence question, in which evidence is sought to show that the person has remained the same person at certain periods of his/her life; the second is the personhood or identification question, which investigates what characteristics an entity must have in order to be considered a person; and the third is the persistence or reidentification question, in which we want to learn that what makes the person numerically the same person over time. This third question, which represents the search for a criterion for the continuity of personal identity, is the subject of the problem of personal identity, which is at the center of the debates in the philosophy of mind. So, the problem of personal identity is the problem of finding necessary and sufficient conditions that enable person P_1 at time t_1 to be one and the same person as person P_2 at time t_2 .

The criteria put forward for personal identity fall into two categories: the complex view and the simple view. The complex view tries to explain the continuity of personal identity over time by basing it on biological or psychological factors. In this view, personal identity is something that can be preserved when some biological or psychological relationship obtains. In contrast, the simple view states that personal identity is a further fact that depends on nothing but itself. In other words, roughly said, the complex view implies that personal identity can be reduced to biological or psychological factors, while the simple view implies that personal identity cannot be reduced to but is more than these factors. Also, it is possible to divide the complex view into two sub-categories as mental criteria and physical criteria. Accordingly, while mental criteria see mental phenomena as necessary and sufficient conditions for the continuity of personal identity, physical criteria on the other hand see the body or its parts as the provider of these conditions.

We can say that the idea that our concern for our future identity is of primary importance reflects the common opinion. However, some philosophers think that this common opinion can be rejected. For them, it is not an identity that really matters for us in terms of survival. What makes anything important to us is whether it serves our well-being rather than its originality. Just as our eyes are not important because they are eyes in themselves, but because they contribute to our well-being by providing vision, so personal identity should have a purpose that makes it important and contributes to our well-being. This purpose must be sought in our psychology, where our memories and life experiences are hidden. The reason we attach importance to personal identity is our belief that when personal identity is preserved, our psychology will also be preserved. Because the purpose is fulfilled we should therefore consider situations where personal identity is not preserved but psychological continuity is maintained (for example, duplication) are as good as situations where numerical identity is preserved. Of course, not everyone agrees. Opponents do not find it appropriate to seek its importance in other goods, as they think that personal identity is a prerequisite (at least under normal conditions) for other things we value. Accordingly, the underlying reason for our desire for personal identity is practical rather than metaphysical.

The problem of personal identity, differs from other philosophical problems with especially one feature, which is the fact that our intuitions play a leading role in the debates of identity. The use of intuitions can lead to the development of a generally accepted philosophical attitude if there are not many conflicting examples. In the case of the problem of personal identity the use of intuitions is a common practice, given the dominance of thought experiments in discussions. The problem is that our intuitions often force us to accept different and contradictory ideas. This makes it difficult for us to have a clear conceptual grasp of the solution to the problem, thus making the problem of personal identity one of the most confusing and intricate problems of philosophy.

KURUÇAY KAZASINDA XVIII. YÜZYIL ORTALARINDA MEYDANA GELEN ASAYİŞ SORUNLARI VE DEVLET MERKEZİNİN YAKLAŞIMI (1 VE 3 NUMARALI ERZURUM AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE)

 Gürsel DURMUŞ*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nda ahalinin her türlü davasına "şer'iyye mahkemeleri" adı verilen kadı mahkemeleri bakardı. Fakat bölgesel nitelikli bu mahkemelerin kararlarından memnun kalmayanların, en yüksek yönetim ve yargı organı mahiyetindeki Divanihümayun'a müracaat etme hakları vardı. Bundan başka, herhangi bir şer'iyye mahkemesine başvurmadan doğrudan Divanihümayun'a da gidilebilmekteydi. Buraya akseden davalar başlangıçta "mühimme defterleri" içerisinde yer alırken, sonra "şikâyet defterleri" denilen defterlere ve H 1155 / M 1742'den itibaren de "ahkâm defterleri" adı verilen ayrı bir defter serisine kaydedilmeye başlanmışlardır. Ahkâm defterleri, özellikle "şer'iyye sicilleri" adı verilen kadı mahkemeleri kayıtlarının bulunmadığı bölgelerin şehir tarihi incelemeleri bakımından ehemmiyetlidirler. Şer'iyye sicilleri mevcut olan bölgelerde ise olaylara devlet merkezinin bakış açısını yansıtmaları nedeniyle önem taşırlar. Bu çalışmada, ilgili dönemde Erzurum eyaletine bağlı olan Kuruçay kazasının XVIII. yüzyıl ortalarındaki asayiş durumu 1 ve 3 numaralı Erzurum Ahkâm Defterleri üzerinden incelenmiştir. Ayrıca, devlet merkezinin bölgeden yansıyan şikâyetlere yaklaşımı ve Divan'dan yazılan hükümlerde sunulan çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılıp sorunların nedenleri de irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuruçay kazası, Divanihümayun, ahkâm defterleri, asayiş, hüküm

The Public Security Issues Occurred in The Middle of the Century 18th in Kuruçay District and The Approach of the State Head Office (According to Erzurum Ahkâm Books Numbered 1 and 3)

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, all kinds of lawsuits of the people were handled by the qadi courts called the "sharia courts". However, those who were not satisfied with the decisions of these local courts had the right to apply to the Divanihümayun, which was the highest administrative and judicial organ. Besides, it was possible to go directly to the Divanihümayun without applying to any local court. While the cases that are reflected the Divanihümayun were initially included in the "mühimme books", then later they were recorded in the ledgers called the "şikâyet books" and since 1742 in a separate ledgers series called the "ahkâm books". The ahkâm books are important in terms of the studies of city history, especially in regions where there are noregisters of the qadi courts, called the "sharia registers". In regions where registers of the sharia courts, these are important because they reflect the point of view of the state head office. In this study, Kuruçay District which was affiliated with the Erzurum Province in the relevant period public security issues occurred in the mid-18th century by examing according to the Erzurum Ahkâm Books numbered 1 and 3, the approach of the state head office to the complaints reflected from region and solution proposals presented in the provisions written from the Divanihümayun was tried to be put forward. In addition, the causes of the problems were also examined.

Key Words: Kuruçay district, Divanihümayun, ahkâm books, public security, provisions

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Erzurum / TÜRKİYE, gursel_durmus@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Durmuş, G. (2023). Kuruçay kazasında XVIII. yüzyıl ortalarında meydana gelen asayiş sorunları ve devlet merkezinin yaklaşımı (1 ve 3 numaralı Erzurum Ahkâm Defterlerine göre). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 191-210. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1136988>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 28 Haziran / June 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 23 Ağustos / August 2022

Giriş

İlk Türk devletlerinde ülke yönetimi ile ilgili mühim kararlar, “*kurultay*” adı verilen toplantılarda alınmıştır. Aslen Moğolca bir kelime olan “*kurultay*” terimi ile ifade edilen bu toplantı geleneği, Türklerin İslam’a girişinden sonra da bazı değişikliklerle devam etmiştir (Mumcu, 1994: 430-431). Devlet işlerinin görüşüldüğü toplantılar ilk Türk-İslam devletlerinden itibaren “*divan*” terimi ile tesmiye edilmiştir ki bu terim, İslam fütuhâtının başlarında Farsçadan Arapçaya ve İslam kültürüne dâhil olan diğer dillere geçmiş olan bir kavramdır (Mansuroğlu, 1988: 595-596).

Osmanlı Devleti’nde “*padişah divanı*” manasında “*Divân-ı Hümayûn*” terkibi şekliyle kullanılan “*divan*” terimi; hem yapılan toplantıyı hem de toplantının yapıldığı mekânı ifade etmiştir. Osmanlı divan teşkilatı; İlk Türk-İslam devletleri ve diğer devletlerde görülen, “*divan*” ya da başka isimlerle adlandırılan benzer yapıların sentezi olarak vücut bulmuştur (Uzunçarşılı, 1988c: X-IV; Çiçek, 2011: 3). İlk kez Orhan Bey (1326-1362) döneminde teşkil edilen Divanhümayun (Uzunçarşılı, 1988a: 1), en gelişmiş olduğu dönemde veziriazamın da üstünde bir mevkie çıkarak padişahlık makamını müteakip en etkili karar mercii olmuştur (Mumcu, 1994: 430-431).

Türk devlet geleneğinde adaleti mülkün temeli sayan anlayış, Osmanlı Devleti’nde de aynıyla devam etmiştir. Divanhümayun; devlet yönetimi hususunda en yüksek karar alma mekanizması olmasının yanında, halkın şikâyetlerinin de yansıyabileceği en üst merci olarak görülmüştür. Divanhümayun’a yapılan başvuruların doğrudan padişaha yapıldığı kabul edilmiştir. Padişah kapısı, haksızlıkları adalete tebdil edebilecek en yüksek makam olarak; ırk, cinsiyet, din ve sosyal statü ayrımı yapmadan herkese açık tutulmuştur. Bireysel (*arz-ı hâl*) veya toplu (*arz-ı mahzar*) olarak Divanhümayun’a müracaat edilebildiği gibi, kadı mektubu ile de şikâyet gerçekleştirilmiştir. Eğer şikâyetçi/şikâyetçiler askerî zümreden iseler, bunların şikâyet dilekçelerine “*arz*” adı verilmiştir. Kadı mektubu ile gerçekleşen şikâyetler, kadının desteğini almış gibi görülmüştür. Bunun yanında şikâyetçiler, müftü veya şeyhülislamdan “*fetvâ-i şerîfe*” olarak da haklılıklarını ispatlamaya çalışmışlardır. Şikâyet amaçlı arz veya arz-ı hal gönderilmesi için ilgilinin mutlak surette bir zarara uğraması gerektiği kabul edilmiştir (İnalçık, 1988: 33-36).

Divanhümayun’da alınan kararlar, padişahın onayından sonra ferman suretleri hazırlanarak, “*mühimme*” adı verilen defterlere kaydedilmiştir (Kütükoğlu, 2006: 520-523; Temelkuran, 1975: 138). Divanhümayun kararlarının kaydedildiği “*ahkâm, tahvil, ruûs, nâme, ahidnâme*” gibi başka defterler mevcutsa da mühimmeler; burada tutulan sicillerinin en önemlileri olma özelliğini haizdirler (Uzunçarşılı, 1988a: 79; Çiçek, 2018: 55).

Önceleri aynı defter içerisinde yer alan idari ve adli konular, zaman içerisinde ayrı defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Bu minvalde şikâyetler sonucu verilen hükümler de 1059/1649 senesinden itibaren “*şikâyet defterleri*” adıyla farklı bir defter serisine kaydedilir olmuşlardır (Kütükoğlu, 2006: 520-523). Şikâyet defterleri de mühimmeler gibi, “*beylikçi kalemi*” tarafından düzenlenmiştir (Şimşir, 1994: 359). 1059/1649 senesi itibarıyla şahsi davalar genellikle şikâyet defterlerine kaydedilirken, kamu ile ilgili olanlar mühimmelerde yer almaya devam etmişlerdir (İnalçık, 1988: 36; Emecen, 2005: 132). Defterlerdeki bu muhteva değişikliği, Osmanlı bürokrasisindeki gelişmeyle doğrudan alakalı bir durumdur (Soyer, 2007: 78, 111). Bu değişiklikte; Osmanlı kalemiyesindeki anlayış farklılaşması, işbaşında bulunan bürokratların şahsi tercihleri, kalemiye mensuplarının işlerinin kolaylaştırılmak istenmesi (Emecen, 2005: 117), I. Süleyman’ın (1520-1566) ölümünden sonra merkezî otoritede görülen sarsılmalar sonucunda devlet yönetiminde ortaya çıkan bozulmaların taşraya yansımaları ve bu

durumdan mütevellit merkeze gelen şikâyetlerin artması gibi sebepler de oldukça etkili olmuştur (Şimşir, 1994: 357).

Ahkâm Defterleri ve Tarihî Önemleri

“*Hüküm*” kelimesinin çoğulu olan “*ahkâm*” (Devellioğlu, 1998: 389; Weir, 1988: 627; Üzüm, 1998: 464); belli bir konuda konulmuş kurallar bütünü olarak ifade edilebilir (Özel, 1988: 550). Padişah tarafından verilen yazılı emre “*hüküm-i hümayûn*” (Uzunçarşılı, 1988b: 280), bu hükümler ile kanunnamelerin ve çeşitli devlet kararlarının aynen kaydedildiği defterlere ise “*ahkâm defterleri*” (Pakalın, 1993: 30) adı verilmiştir.

Mehmed Râgıb Efendi'nin reisülküttaplığı döneminde 1155/1742'den itibaren; İstanbul, Rumeli, Anadolu, Sivas, Erzurum, Diyarbakir, Adana, Trabzon, Rakka, Şam, Karaman, Maraş, Halep, Bosna, Mora, Özi, Silistre eyaletleri için “*şikâyet defterleri*” yerine “*ahkâm defterleri*” tutulmaya başlanmıştır (Aydın, 2007: 404; Sahillioğlu, 1988: 551).

Osmanlı Devleti'nde her statüden insanın şer'i ve örfi hukuka ilişkin davaları; “*kadı*” veya “*kadı naibi*” tarafından yönetilen mahkemelerde görülmüş, “*şer'iyye sicilleri*” adı verilen defterlere kaydedilmiştir. Bu siciller, Osmanlı toplum hayatının bütün yönlerine dair zengin verilere sahip olmaları münasebetiyle (Uğur, 2010: 8), özellikle şehir tarihi çalışmalarında, vazgeçilmez kaynaklar mesabesinde dirler.

Şer'iyye sicillerinde, mahallinde halledilen davalar yer almıştır. Yani bu siciller, bölgesel bir özelliğe sahip olmuşlardır. Mahallinde halledilemeyen davalar ise üst mahkeme görevini haiz olan Divanihümayun'a taşınabilmişlerdir. Aynı zamanda Divanihümayun'da, kadının verdiği kararı temyiz ettirmek amaçlı müracaatlara ve bidayet mahkemesi olarak yapılan şikâyetlere de bakılmıştır. Divana gelen şikâyetler, yukarıda bahsedildiği şekilde, ahkâm defterlerine kaydedilmiştir.

Anlaşılabacağı üzere, şer'iyye sicilleri mahalli hâkimin uygulamalarını yansıtırken ahkâm defterlerinde devlet merkezinin davalara yaklaşımı mevcuttur (Çiçek, 2011: 13). Ahkâm defterlerinin dezavantajı ise yapılan şikâyetlere yazılan hükümlerin nasıl sonuçlar doğurduğunun genellikle takip edilememesidir. Bir başka deyişle; ahkâm defterlerinden, bahse konu davanın sonucu genelde anlaşılamamaktadır.

Ne yazık ki günümüzde birçok bölgenin şer'iyye sicili mevcut değildir. Bu gibi yerlerle ilgili yapılan şehir tarihçiliği çalışmalarında ahkâm defterleri, şer'iyye sicillerinin yerini almaktadır. Sicilleri mevcut olan bölgelerle ilgili çalışmalarda ise; ahkâm defterlerinin de şer'iyye sicilleriyle birlikte kullanımı, çok daha zengin çalışmaların ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Erzurum Ahkâm Defterleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığında “A. {DVNS.AHK.ER.d}” fon koduyla kayıtlı olan “*Erzurum Ahkâm Defterleri*” incelendiğinde, 1155/1742 ile 1296/1879 yılları arasında ihtiva eden toplam 19 ahkâm defterinin bulunduğu görülmektedir (Türe & Kaynar, 2017: 35). Fakat bunlardan “2 numaralı defter”, kapağında “*Erzurum Defteri, min evâil-i Cemâziyelâhire sene 1155 ilâ evâil-i Cemâziyelâhire sene 1191*” yazmasına rağmen (A. {DVNS.AHK.ER.d.2/1} Erzurum'a ait değildir. Nitekim bu defteri Erzurum defter serisinden çıkarsak bile diğer defterlerin tarih sıralamasında bir bozukluk olmamaktadır. “1 numaralı defter”in tarih kısmında; “*min evâil-i Cemâziyelâhire sene 1155 ilâ evâhir-i Şevvâl sene 1162*” yazarken (A. {DVNS.AHK.ER.d.1/1}); “3 numaralı defter”de “*min evâil-i Zilka'de sene 1162 ila evâsıt-ı Rebûlevvel sene 1171*” tarihi kayıtlıdır

(A. {DVNS.AHK.ER.d.3/1). Yine Erzurum'un 2 numaralı defterinde bulunan hükümler Van, Kars ve Çıldır eyaletlerine ait görünmektedir (Çiçek, 2016: 574). Bu defterin Erzurum'a ait olmayıp sehven bu eyalete dâhil edildiğinin ve Erzurum Defteri adıyla ciltlendiğinin en bariz göstergesi ise 132/5 numaralı hükümde “*Erzurum'a nakl olunmuştur*” şeklinde yazılmış olan derkenardır (A. {DVNS.AHK.ER.d.2/67; Çiçek, 2016: 132). Bu ibareyle hükmün yanlışlıkla bu deftere kaydedildiği ve Erzurum Defteri'ne alındığı belirtilmektedir. Buradan da bu defterin Erzurum Defteri olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Belirtilen nedenlere istinaden 2 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri olarak görülen defterden bu çalışmada faydalanılmamıştır. Çalışma, H 1155-1171 / M 1742-1757 tarihlerini kapsayan 1 ve 3 numaralı Erzurum Ahkâm Defterleri üzerinden yürütülmüştür.

Osmanlı İdaresinde Kuruçay Kazası

Erzincan, Kemah ve çevresi I. Selim'in (1512-1520) Çaldıran Seferi sırasında Osmanlı idaresine alınmıştır. Bu esnada “*Erzincan-Bayburt Vilâyeti*” adıyla yeni bir beylerbeylik tesis edilerek Baş Mirâhur Bıyıklı Mehmed Bey yönetimine verilmiştir. Askerî gereklilikler ve müstahkem bir kaleye sahip olması nedeniyle evvela müstakil sancak halinde teşkilatlandırılarak Karaçinoğlu Ahmed Bey'in idaresine bırakılmış olan Kemah da bu yeni serhat beylerbeyliğine bağlanmıştır. 1515 senesinde Erzincan-Bayburt vilayetine dâhil edilen Kemah sancağının, dönemin gereklilikleri doğrultusunda 1517'de Diyarbekir beylerbeyliğine, 1520-1523'te Rum-ı Hâdis eyaletine bağlı olduğu görülmektedir. Bu statüsünü bir müddet devam ettiren Kemah kazası, I. Süleyman'ın (1520-1566) Irakeyn Seferi esnasında Bayburt sancağı ile birleştirilerek Dulkadirli Mehmed Han idaresine verilmiş (1534), sefer dönüşünde ise yeni oluşturulan Erzurum beylerbeyliğine bağlanmış ve bu beylerbeylik de yine Mehmed Han'ın yönetimine bırakılmıştır (1535). Erzurum şehri henüz imar ve iskân edilmediğinden Mehmed Han Bayburt'ta oturmaya devam etmiş ve Kemah ile Bayburt sancakları Paşa sancağı hüviyeti kazanmıştır. Fakat Erzurum'un bir müddet sonra yerleşime uygun hale gelip Mehmed Han'ın burada oturmaya başlaması ve serhaddin daha doğuya kaymasıyla birlikte Kemah sancağı da stratejik önemini kaybederek Erzurum eyaletine bağlı sıradan bir sancak durumuna gelmiştir (Miroğlu, 2014: 25-32).

Klasik Osmanlı Devlet düzeni gereğince fethedilen yeni yerlerde ilk iş olarak yapılan tahrir işlemi, Erzincan ve Kemah çevresinin ele geçirilmesi sonrasında bu bölgede de uygulanmıştır. 1516-1518 tarihli tahrir göre Kemah kazası; Kuzey Kemah, Güney Kemah, Aşağı İl, Orta İl, Orçol, Vâdîvânk, Değrensor (Dinasor/Deynasor), Diğİnli, Gercanis ve bu çalışmaya konu olan Kuruçay isimli on nahiyeden oluşmaktaydı ki bu sayının 1520-1523 tarihlerinde Erzincan'ın da (Kuzey Erzincan ve Güney Erzincan nahiyeleri adıyla) ilave edilmesi sonucunda on ikiye çıktığı görülmektedir (Miroğlu, 2014: 27-30).

Osmanlı idaresine girişi sonrasında Kemah sancağına bağlı bir “*nahiye*” olan Kuruçay, XVII. yüzyılın ilk yarısında “*kaza*” haline getirilmiş (Sezen & Torun, 2017: 497) ve 1831 yılında ise “*liva/sancak*” statüsü kazanmıştır (Akbal, 1951: 623; Baykara, 2015: 109). Kemah sancağı içerisinde Güney Erzincan ve Kuzey Erzincan nahiyelerinden sonra en fazla köye sahip olan nahiye durumundaki Kuruçay'ın (Miroğlu, 2014: 57), kaza statüsüne kavuştuğu dönemde toplam 75 köyü ile 498'i Müslüman ve 143'ü gayr-i Müslim olmak üzere 641 hane nüfusu olduğu ifade edilmiştir (Başbüyük, 2012: 91-93).

1863 senesinde yeniden kaza haline getirilen Kuruçay, bu durumunu 1938'e kadar korumuştur (Sezen & Torun, 2017: 497). Fakat bu tarihte bölgede inşa edilen demiryolunun İliç'ten geçmesi üzerine kaza merkezi buraya taşınarak İliç, yeni kurulan ilçenin merkezi olmuş

ve Kuruçay da İliç'e bağlanmıştır ki (Başbüyük, 2012: 94) günümüzde aynı ilçenin küçük bir köyü durumundadır.

Kuruçay Kazasında XVIII. Yüzyıl Ortalarında (H 1155-1171 / M 1742-1757) Asayiş Durumu

Bu çalışma kapsamında incelenen 1 ve 3 numaralı Erzurum Ahkâm Defterleri'nde, Kuruçay kazasındaki asayiş sorunları ile alakalı yetmiş iki hüküm tespit edilebilmiştir. Bu hükümlerden on beş tanesi 1 numaralı Defter'de yer alırken, elli yedi hüküm 3 numaralı Defter içerisinde bulunmaktadır. Genellikle “*Erzurum vâlisine ve Kuruçay kadisine hüküm ki*” ya da “*Erzurum vâlisine ve Sivas vâlisine ve Sivas ve Kuruçay kadilerine hüküm ki*” şeklinde başlayan emirlerde bölgedeki mülkî ve adlî amirler birlikte muhatap kabul edilmişlerdir. Fakat sadece kadıya yazılan hükümler de mevcuttur ki bu şekilde ancak üç adet hüküm tespit edilebilmiştir (A.{DVNS.AHK.ER.d.1: 80/4; A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 336/3; 353/1).

Kuruçay kazasında ilgili dönemde gerçekleşen olayları, Erzurum eyaleti kazaları arasında Erzurum merkez kazasından sonra en büyük kaza olan Erzincan'da aynı dönemde ortaya çıkmış olan otuz altı vaka ile karşılaştırdığımızda (Durmuş, 2020: 284-306), cerâim oranı itibarıyla Kuruçay'ın çok daha sorunlu bir yer olduğu görülmektedir.

A. Divanhümayun'a Şikâyetle Başvurulan Yöntemler

Yukarıda bahsedildiği gibi şikâyetçiler, Divanhümayun'a genellikle bireysel (arz-ı hâl/askerî zümreden ise arz) ya da toplu (arz-ı mahzar) olarak başvurmuşlardır. Şikâyetin Divan'a bildirilmesinde başvurulan bir diğer yöntem ise kadı mektubu ile müracaat olmuştur. Bu üç temel başvuru yönteminden başka bir de vekil aracılığıyla şikâyetin iletilmesi vardır ki bu şekilde yapılan sadece iki müracaat tespit edilebilmiştir.

Divanhümayun'a vekâleten yapılan başvurulardan birisi, Maksud isimli şahıs tarafından gerçekleştirilmiştir. Maksud; kız kardeşleri Güzel ile Elif'in ve valideleri Fatma'nın vekili olarak, babaları Yakub'un katli nedeniyle Kuruçay kazası sakinlerinden Bezikoğlu Süleyman, bunun oğlu Ali, Tosun Hüseyin, Hüseyin Beşeoğlu Süleyman, Murtazaoğlu Gayz, Haydaroğlu Ali, Eyüboğlu Sarı, Sukanoğlu Mustafa ve Süleymanoğlu Osman'dan davacı olmuştur [Evâhir-i Safer 1163 / 30 Ocak-7 Şubat 1750] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 6/4).

Vekâleten gerçekleştirilen ikinci şikâyet ise Saliha Sultan'ın¹ hizmetlilerinden Mustafa tarafından yapılmıştır. Mustafa, kardeşi olan ve Kuruçay kazasının Kürtekâmcı/Gürdegâmcı karyesinde (köyünde) oturan Köseoğlu Hüseyin adına şikâyetle bulunmuştur. Şikâyet konusu; eşkiya ve cebâbireden olup aynı karyede oturan Kara Süleyman'ın, Köseoğlu Hüseyin evde yokken bunun evine girip ailesinin ırzına tasallut etmesi, bazı eşyalarını yağmalaması ve ağır küfürler söylemesidir [Evâil-i Rebülevvel 1165 / 18-27 Ocak 1752] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 92/3).

Davalarını Divan'a taşıyan müştekilerin bir kısmı, öncesinde ya bölge kadısından hüccet, ya da şeyhülislamdan fetva alarak bunları haklılıklarının bir delili mahiyetinde ibraz etmişlerdir. Şikâyetlerini bu şekilde arz edenler genellikle; “*fetvâ-i şerîfesi ve hüccet-i şer'iyyesi mûcibince*” amel olunmasını talep etmişlerdir. Davasını Divan'a aksettiren Müslümanlardan iki tanesi hüccet (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 283/1; 297/3), bir tanesi hem hüccet hem fetva (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 242/2), on dokuz tanesi de sadece fetva almışlardır.²

¹ I. Mahmud'un validesi Saliha Sultan (öl.1152/1739) olmalı.

² A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 132/1; 262/3; A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 6/4; 67/4; 67/5; 135/3; 228/4; 249/2; 253/1; 277/1; 278/2; 278/3; 279/1; 279/3; 303/1; 306/3; 351/1; 353/1; 367/3.

Divânihümayun'a giderken Müslümanlar gibi bir kısım gayr-i Müslimlerin de şeyhülislama başvurarak fetva aldıkları anlaşılmaktadır. Gayr-i Müslimlerin fetva alarak yaptıkları şikâyetler bağlamında altı hüküm tespit edilebilmiştir.³ İnceleme dönemi içerisinde gayr-i Müslimlerin şikâyetleri üzerine yazılmış olan hükümlerin on bir tane olduğu göz önüne alınırsa, fetva alarak yapılan müracaat oranının %54,5 olduğu görülür.

Divan'a başvuran şikâyetçilerden bazıları; davalarının, merkezden muhtelif işler için gönderilmiş olan ve o esnada Kuruçay taraflarında bulunan mübaşirler eliyle görülmesini özellikle arz etmişlerdir.⁴ Müştekiilerin böyle bir talepte bulunmaları, bölgelerindeki mahkemeye güvenememeleriyle alakalı olmalıdır. Şayet Kuruçay kadılığı sorunu halledilebilmiş olsaydı zaten bu kişiler Divanihümayun'a gelmemiş olurlardı.

B. Şikâyetçilerin Mensup Oldukları Zümreler

Yaşadığı sorunlara bölge mahkemesinde çözüm bulamayıp davasını Divanihümayun'a taşıyan şahısların, toplumun muhtelif sınıflarına mensup oldukları görülmektedir.

Divan'da hakkını arayan zümrelerden birisi, "*zimmî olarak adlandırılan gayr-i Müslimler*"dir. İnceleme dönemi içerisinde gayr-i Müslim reayadan Divanihümayun'a ulaşan on bir şikâyet tespit edilmiştir. Bu şikâyetlerden birisi; Kuruçay kazasının Küçük Armudân karyesinden Yani Kola, Dimitri ve Yanaki adlı zimmîlere aittir. Müştekiiler; yine aynı kazadan olup faizle borç aldıkları Ömer, Molla Muhemmed, İbrahim ve Hacı İsmail'i dava etmişlerdir. Zimmîler, bu şahıslardan aldıkları faizli borcu ödemede herhangi bir sorun çıkartmadıkları halde kendilerini taciz edip habsetmekle tehdit ettikleri gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlardır [Evâil-i Cemâziyelâhir 1155 / 3-12 Ağustos 1742] (A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 1/4}).

Divanihümayun'a akseden bir başka davada ise Kuruçay kazasının Armudan-ı Kebir karyesi sâkinlerinden Köseoğlu Toros'un; yine aynı karyeden Gedikoğlu Ovanis, Mıgırdıçoğlu Sar, Çerağoğlu Haçman ve Deli Dadoğlu Nikogos adlı zimmîleri altı yüz kuruşdan mütecâviz akçesini gasp ettikleri gerekçesiyle şikâyet ettiği görülmektedir [Evâhir-i Rebîülevvel 1156 / 15-24 Mayıs 1743] (A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 39/1}).

Divan'da hakkını arayan bir başka zimmî de Ovanis adlı tüccardır. Kara Hisar-ı Şarki kazasının Temirza karyesi sâkinlerinden ve tüccar taifesinden Ovanis; Bazikli Miroğlu Halil ile bunun oğulları Osman ve İbrahim, Zağferanî Aşireti'nden Mustafa Ağa, Rişvânî Aşireti'nden Kâmuşoğulları Halil ve İbrahim adlı şakîleri Divanihümayun'a şikâyet etmiştir. Dava konusu husus; Ovanis Haleb canibinden gelirken Kuruçay yakınında bulunup Gökçebel adıyla bilinen yerde bu kişiler tarafından yolunun kesilmesi, bunu ve oğlu Ohan'ı bağlayarak birkaç yerlerinden yaralamaları, borç ve satın alma yoluyla topladığı 4.500 kuruşluk mal ile Mihail adlı zimmînin emaneti olarak elinde bulunan 500 kuruşluk malı yağmalamaları ve ayrıca Aşudi nahiyesinde cami şeyhi Mahmud Ağa'nın da bunlara yardım ve yataklık etmesidir [Evâsıt-ı Rebîülevvel 1159 / 3-12 Nisan 1746] (A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 138/2,3}).⁵

Kuruçay kazasındaki asayiş sorunlarına ilişkin olarak tespit edilebilen yetmiş iki hükmün, gayr-i Müslimlerin müracaatına binaen yazılmış olan on biri dışında kalan altmış bir tanesi "*Müslümanlardan gelen şikâyetler*" üzerine kaleme alınmıştır.

³ A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 1/4; 39/1; 135/1; A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 135/1; 256/1; 350/1.

⁴ A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 253/2; 255/1; 255/3; 256/3; 257/1.

⁵ Divanihümayun'a gayr-i Müslimler tarafından yapılan diğer şikâyetler için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 135/1; A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 41/3; 135/1; 256/1; 256/3; 347/3; 350/4.

Müslümanlardan Divanihümayun'a ulaşan şikâyetlerden on altı tanesi "**seyyid unvanını taşıyan şahıslar**" tarafından yapılmıştır. "Sâdât-ı kirâmdan" oldukları belirtilen bu şahısların Divan'a taşıdıkları davalardan birisi, Kuruçay kazasına tabi Erdemişe karyesi sakinlerinden Seyyid Ebu Bekir ve Seyyid Mehmed'e aittir. Bu seyidler, aynı karyeden Ebu Bekiroğlu Kara Aslan ile yine Kuruçay kazasına tabi olan Köske karyesinden Deli İbrahim'den kendilerini darp ederek yaraladıkları ve ayrıca bunların mülk değirmenlerini yıktıkları gerekçesiyle davacı olmuşlardır [Evâil-i Zilhicce 1165 / 10-19 Ekim 1752] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 123/1}).⁶

Müslümanlarca gerçekleştirilen şikâyetlerden altı tanesi ise "**Ekrâd taifesine mensup şahıslar**" tarafından yapılmıştır. Bunlardan birisi olan Kara Bayram; aynı kazanın Köske karyesinden Mahmudoğlu Mirza Ağa'yı Divanihümayun'a şikâyet etmiştir. Kara Bayram; mütegalibe ve cebâbireden olduğunu belirttiği Mirza Ağa'nın, yine bir takım mütegalibeye istinaden zevcesini zapt ettiğini, gâh başkalarına nikâhladım ve gâh kendime aldım dediğini ve nikâhlı zevcesini iade etmediğini beyan ile zevcesinin geri alınmasını arz etmiştir [Evâil-i Ramazân 1168 / 11-20 Haziran 1755] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 242/1). Benamlı Aşireti'nden olan Kara Bayram; Divan'a yaptığı bu müracaattan yedi ay sonrasına ait başka bir kayıttan anlaşıldığı kadarıyla, adının Hanım olduğu ifade edilen zevcesini geri almayı başarmıştır. Fakat bu defada yine Benamlı Aşireti'nden olan Şehsüvaroğlu Süli Bey ile bunun kardeşleri Bekir ve İbrahim Beyler, Kara Bayram'ın evini basıp bu hatunu tekrar kaçırmışlardır. Haliyle Kara Bayram'a Divanihümayun yolu yeniden görünmüştür. Haklılığımı ispatlamak için şeyhülislamdan fetva da alan Kara Bayram'ın davası, mahallinde şer'le görülmesi için Erzurum valisi ve Kuruçay kadısına havale edilmiştir [Evâsıt-ı Rebîlâhır 1169 / 14-23 Ocak 1756] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 279/1}).⁷

Bölgede bulunup devleti temsil eden şahısların da eşkıya ve mütegalibeden muzdarip oldukları görülmektedir. "**Askerî sınıf mensupları**" tarafından Divanihümayun'a gelen altı şikâyet tespit edilebilmiştir. Gadre uğrayarak hakkını Divan'da arayanlardan birisi 31. Bölük Yeniçeri ağalarından Halil Ağa'dır. Kendi uhdesinde olan iltizam bölgesine giderken Halil Ağa'nın yolu Ekrâd'dan ve mütegalibeden olup Hasan Kadı karyesinde oturan Noroğlu ve bunun kardeşi Mirza Ali ile bunlara tabi bazı şahıslarca kesilmiş; 600 kuruş parası, kılıcı ve eşyaları gaspedilmiştir [Evâhir-i Cemâziyelevvel 1170 / 11-20 Şubat 1757] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 331/2}).

Devlet görevlilerince yapılan şikâyetlerin büyük çoğunluğu, bunların tımarlarına başkalarının dahletmeleri, hatta ellerinden zorla almaları gibi nedenlerle gerçekleşmiştir. Mehmed adlı bir zeamet sahibi, Kuruçay sakinlerinden Şehsüvaroğlu İsmail Bey'i, kendi tasarrufundaki karyelere müdahale ettiği ve "**benim malikânemdir**" diyerek zaptettiği gerekçesiyle Divan'a şikâyet etmiştir. Zaîm Mehmed; Şehsüvaroğlu'nun, Kuruçay kazasının Degransor nahiyesine tabi olan Haydarlu, Suke (?), İsa Musa, Salur adlı karyeleri zorla zabtettiğini ve âyanlık iddiasındaki bu şahsın hayli kuvvetli olması nedeniyle kendisinin bununla mukavemete gücünün yetmediğini açıkça belirtmiştir [Evâil-i Ramazân 1170 / 20-29 Mayıs 1757] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 349/1}).⁸

⁶ "Seyyid" unvanı taşıyan şahıslar tarafından yapılan şikâyetleri içeren diğer hükümler için bakınız: A.{DVNS.AHK.ER.d.1: 131/3,4; 132/1; 143/2; 262/3; A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 98/1; 228/4; 242/3; 297/3; 301/1; 303/1; 306/3; 353/1; 365/1; 367/3.

⁷ Ekrâd taifesine mensup şahıslarca Divanihümayun'a yapılan diğer şikâyetler için bakınız: A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 278/2, 3; 279/3; 283/1.

⁸ Askerî sınıf mensuplarınca yapılan diğer şikâyetler için bakınız: A.{DVNS.AHK.ER.d.1: 145/3; A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 33/2; 230/1; 336/3.

İncelenen dönem içerisinde bahsedilen “*seyyidler, askerî sınıf mensupları ve Ekrâd taifesi haricinde kalan Müslüman ahalinin şikâyetleri*” doğrultusunda Divan’dan yazılan otuz üç hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerden birisi, Kuruçay kazasının Armutân-ı Kebîr karyesi ahalisinin müracaatı üzerine kaleme alınmıştır. Divanîhümayun’a çıkan ahali; aynı karyeden olan Haçador, Salamon ve Arakil adlı zimmîlerden şikâyetçi olmuşlardır. Bahsedilen zimmîlerin gece yarısı evlerini bastıklarını, mal ve eşyalarını yağmaladıklarını, eş ve çocuklarının ırzına tasallut ettiklerini, bu yaramazlar hakkında daha önce Divan’a çıkılıp emr-i şerîf alındığını fakat bunların bazı voyvoda ve ehl-i örfün desteğine dayanarak mahkemeye çıkmadıklarını, bu nedenle de hukukun yerini bulmadığını ifade etmişlerdir [Evâsıt-ı Zilka’de 1156 / 27 Aralık 1743-5 Ocak 1744] (A.{DVNS.AHK.ER.d.1: 60/2).

Müslüman reayadan olup Çemişgezek’de ikamet eden Hacı Mustafa ise Divan’a giderek; Kuruçay kazasının Han karyesinden İbrahim, Abdullah, Hüseyin ve Mehmed’den davacı olmuştur. Bu dört şahıs, Şeyh Hasanlı Ekrâdî’nin daha önce götürmüş olduğu iki baş katır ve bir baş beygirin Hacı Mustafa’da olduğu iddiasıyla bundan haksız yere cebren ve kahren yüz elli kuruşunu almışlardır [Evâhir-i Cemâziyelâhir 1168 / 4-12 Nisan 1755] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 230/2).⁹

“*Divanîhümayun’a şikâyeti ulaşan hanımlar*” da bulunmaktaydı. Fakat bunların Divanîhümayun’a tek başlarına gitmedikleri ve şikâyetlerini ya bir vekil aracılığıyla ya da yanlarında bir yakınları olduğu halde birlikte arz ettikleri görülmektedir. Maksud isimli şahsın, kız kardeşleri Güzel ile Elif’in ve valideleri Fatıma’nın vekili olarak, babaları Yakub’un katli nedeniyle Divân’a müracaat ettiği yukarıda belirtilmişti. Bundan başka; Döne Hatun, oğlu Ahmed ile birlikte Divanı Hümayun’a çıkararak Esir Ağa’yı şikâyet ettiği gibi (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 277/1); Hüsna Hatun, oğulları Molla Ömer ve Seyyid Hasan’la birlikte giderek Kara İsmailoğlu Osman’ı (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 367/3); Sultan ve İsmihan adlı Hatunlar ise amcaları Seyyid Himmet ve Seyyid Osman ile birlikte giderek babaları Hasan’ın katli nedeniyle Şehsüvaroğlu Hüseyin’i (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 301/1) dava edip haklarını aramışlardır.

C. Başlıca Asayiş Sorunları

Çalışma konusu ile ilgili olarak tespit edilebilen hükümlerin çok büyük bir kısmında birden fazla suçun birlikte işlendiği görülmektedir. Bu tür hükümler, her suç için ayrı olarak ele alınmışlardır.

İşlenen vukuat arasında en yaygın olanının “*gasp, soygun ve yağma*” türü suçlar olduğu görülmektedir. Bu çeşit suçların tespit edilebildiği hüküm sayısı kırktır. Bu hükümlerden birisinde; Yakub adlı reyanın, Kuruçay kazasından geçerken Şehsüvaroğlu Hüseyin Bey ile Ekrâd taifesinden Ali ve bunlara tabi daha başka şahısların baskınına uğradığı, nakit ve eşyalarının gasp edildiği görülmektedir [Evâhir-i Zilhicce 1155 / 16-24 Şubat 1743] (A.{DVNS.AHK.ER.d.1: 23/4).

Bir başka hükümde ise Benamlı Ekrâd Aşireti’nden Ömer’in, yine aynı aşiretten Ali (bin) Musa tarafından sekiz yüz kuruşunun gaspedildiği gerekçesiyle Divanîhümayun’a şikâyette bulunduğu kayıtlıdır [Evâil-i Rebûlâhır 1169 / 4-13 Ocak 1756] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 283/1).

⁹ Seyyidler, askerî zümre mensupları ve Ekrâd taifesi haricindeki Müslüman reyanın diğer şikâyetleri için bakınız: A.{DVNS.AHK.ER.d.1: 23/4; 80/4; 233/4; A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 6/4; 40/4; 63/4; 67/4; 67/5; 92/3; 135/3; 196/5; 235/2; 239/1; 242/2; 249/2; 250/1; 253/1; 253/2; 255/1; 255/3; 257/1; 277/1; 308/2; 346/2; 346/4; 347/1; 348/3; 351/1; 351/2; 364/3.

Kuruçay kazasına tabi Gümüşli karyesi ahaliyelerinden bazı şahıslar ise yine aynı kazanın Tuğud karyesi sakinlerinden ve mütegalibeden olan Topal Mehmed Ağa'yı cebren ve kahren 1.500 kuruşlarını aldığı gerekçesiyle Divan'a şikâyet etmişlerdir [Evâhir-i Şa'bân 1170 / 11-19 Mayıs 1757] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 346/4}).¹⁰

Gasp, soygun ve yağma olaylarından sonraki en çok işlenen suçlar "**dayak, yaralama ve cinayet**" türü vakalardır. Bu tür olayların kaydedildiği yirmi dört hüküm tespit edilmiştir. Bu konu ile alakalı olarak Eğin kazası sakinlerinden Ali ve İsmail adlı şahıslar, Kuruçay kazasının Sime karyesinden Zaimoğulları namıyla meşhur İbrahim ve Osman'ı şikâyet etmişlerdir. Şikâyete konu olan husus; Zaimoğulları'nın, amcazadelerinin ölümü nedeniyle Ali ve İsmail'i sorumlu tutup ehl-i örfün de iştirakiyle bunlardan diyet almaları ve üstüne bir de dövmeleleridir [Evâil-i Rebûlevvel 1161 / 1-10 Mart 1748] (A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 233/4}).

Bir başka hükümde; Kuruçay kazasına tabi Tanzi karyesi ahalisinden Halil, Mustafa, Hasan ve İsmail'in Divanihümayun'a giderek aynı kazanın Köske karyesinde sakin olan Şehsüvaroğlu Abdullah Bey ve bunun oğulları Ömer, Osman ve Tatar'ı şikâyet ettikleri belirtilmiştir. Şehsüvaroğulları; bunların tarlalarına üç yıldan beri çadır kurup mahsullerini hayvanlarına yedirmişler, tarlalarını zapt etmişler, bir tarlaya ağıl ihdas etmişler ve ayrıca bunları dövüp yaralamışlardır [Evâhir-i Şevvâl 1168 / 31 Temmuz-8 Ağustos 1755] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 249/2; 253/1}).

Bir diğer hükümde ise; Benamlı Ekrâd Aşireti'nden "Yerli Alioğlu" adıyla meşhur olan Hasan'ın; aynı aşiretten "Koçoroğlu" adıyla bilinen Mehmed'i kendisinin sol kolunu kılıç ile darp ederek yaralaması ve bu yaranın tesiriyle kolunun işlevini kaybetmesi nedeniyle Divanihümayun'a şikâyet ettiği kayıtlıdır [Evâsıt-ı Rebûlâhır 1169 / 14-23 Ocak 1756] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 278/3}).

Kuruçay kazası sakinlerinden Mustafa da babası Çolak Hüseyin'i darp ettiği ve o darbın tesiriyle babasının vefat ettiği gerekçesiyle yine aynı kaza sakinlerinden Nâşî Mehmed denilen kişiden Divan'da şikâyetçi olmuştur [Evâsıt-ı Ramazân 1168 / 21-30 Haziran 1755] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 242/2}).

Bir diğer cinayet vakası da Kuruçay kazasının Köske karyesinde meydana gelmiştir. Bu karyeden bazı şahıslar, Divan'a varıp aynı karyeden Şehsüvaroğlu Ömer Bey'in oğlu İbrahim'in bunların babaları Hasan bin Resul'ü tüfenk kurşunu ile sağ kolunun dirseği altından ve yine sağ göğsünün altından yaraladığını, babalarının bu yaraların tesiriyle vefat ettiğini belirterek şikâyetçi olmuşlardır [Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1164 / 7-16 Nisan 1751] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 63/4}).

Muhtemelen cezasını bulmamış olan Şehsüvaroğlu İbrahim Bey'in, bir başka cinayet nedeniyle bundan yaklaşık beş yıl kadar sonra Divanihümayun'a tekrar şikâyet edildiğini görmekteyiz. Bu kez müştekiler Resul ve Mustafa adlı iki kardeştir. İbrahim Beyin, bunların babaları Hüseyin'i katlettiğini Divanihümayun'a giderek arz etmişlerdir [Evâhir-i Şevvâl 1168 / 31 Temmuz-8 Ağustos 1755] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 253/2}).¹¹

¹⁰ Gasp, soygun ve yağma suçları ile alakalı diğer hükümler için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 1/4; 39/2; 60/2; 131/3; 131/4; 135/3; 138/2; 138/3; 143/2; 262/3; A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 33/2; 41/3; 92/3; 98/1; 135/3; 196/5; 235/2; 239/1; 242/3; 255/3; 256/1; 256/3; 257/1; 277/1; 278/2; 303/1; 306/3; 331/2; 346/2, 347/1; 347/3; 348/3; 351/1; 351/2; 353/1; 363/3; 367/3.

¹¹ Dayak atma, yaralama ve cinayet türü suçlarla ilgili diğer hükümler için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 135/3; 138/2; 138/3; A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 6/4; 123/1; 196/5; 239/1; 255/3; 256/1; 256/3; 277/1; 278/2; 301/1; 308/2; 348/3; 350/4; 367/3.

En çok karşılaşılan asayiş problemleri arasında üçüncü sırada olduğu görülen “*alkoyma, zincire vurma, hapsedme ve ırza tasallut*” suçları ile ilgili olarak toplam on sekiz hüküm tespit edilmiştir. Bu suçlardan birisi, Kuruçay kazasının Bastana karyesinde vuku bulmuştur. Karye sakinlerinden ve sâdât-ı kirâmdan es-Seyyid Osman; Ekrâd taifesinden “Hanaluoğlu” olarak bilinen Musa adlı şakiden Divanihümayun’a giderek davacı olmuştur. Şikâyet sebebi, Hanaluoğlu Musa’nın, on nefer atlı ile bunun evini basması, eşyasını yağmalaması ve ırza tasallut etmesidir [Evâhir-i Rebûlâhır 1165 / 8-16 Mart 1752] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 98/1).

Bir diğer hükümde; Kuruçay kazasına tabi Tıginkâr karyesi ahalisinin, Divanihümayun’a gidip aynı kazanın Köske karyesi sakinlerinden olan Şehsüvaroğlu İsmail Bey ve bunun oğlu Mustafa ile Halil adlı şahısları şikâyet ettikleri ifade edilmiştir. Üzerlerine edası lazım gelen vergilerini vermelerinde kusurları olmadığını belirten karye ahalisi; eşkıya ve cebâbireden olan bu şahısların Tıginkâr karyesinde zorla bir çiftlik ihdas edip ahalinin evlerini yıktıklarını, ağıllarını çiftliğe dâhil ettiklerini, tarlaları ile sulaklarını ve çayırırlarını zapt ettiklerini, ahalinin aile ve çocuklarını çiftliklerinde esir misalli hizmet ettirdiklerini, bu zorbalıların hizmetkârlarının ise ahalinin evlâd-u iyâllerinin ırzlarına dahl ettiklerini ve ahvallerinin perişan olduğunu bildirmişlerdir. Bundan önce konu hakkında Divan’a yapılan bir müracaatlarının daha olduğunu, padişahın emri doğrultusunda Erzurum valisinin bu şakileri mahkemeye çağırttığını fakat bunların emre uymadıklarını ve bu nedenle hukukun yerini bulmadığını belirtmişlerdir [Evâsıt-ı Şevvâl 1168 / 21-30 Temmuz 1755] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 250/1).

Bu vakalardan birisi de Kuruçay kazasına tabi tımar karyelerinden olan Kuzkuşlu karyesinde meydana gelmiştir. Karye ahalisi, Divanihümayun’a varıp Şehsüvaroğlu Mustafa bin İsmail Bey adıyla bilinen sipahiye şikâyet etmiştir. Ahali; kanun ve defter mucibince ödemeleri gereken tekâlif ve rüsumlarını karyeleri sipahilerine verdiklerini, ancak karyelerinin müşterek sipahilerinden olan Şehsüvaroğlu Mustafa Bey’in buna kanaat etmediğini, ahalinin bir kısım nesnelere aldığını, aileleriyle birlikte bunlara meccanen orağını biçtirip harman ettirdiğini, yine daha başka hizmetlerini gördürdüğünü, bakire kızlarını cebren ve kahren sürüp götürerek damlarda hapsedtiğini, sonra bu kızları gecelerde adamları arasında gezdirip ırzlarını ihlal ettirdiğini, ahalinin şikâyete gitmesini engellemek için yollara nöbetçi koyup ahaliye dövdürdüğünü ve bunların emsali daha nice zulümlerinin olduğunu arz edip hallerinin perişan olduğundan bahis ile Mustafa Bey’in zulmünün üzerlerinden defedilmesini istemişlerdir [Evâhir-i Şa’bân 1168 / 2-10 Haziran 1755] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 239/1).

Şehsüvaroğulları hakkında benzer konularla alakalı bir hüküm de Kuruçay kazasının yedi adet karyesi ahalilerinin Divan’a müracaatları sonucunda yazılmıştır. Ahali, zaleme ve cebâbireden olup Kuruçay’da sakin bulunan Şehsüvaroğlu İsmail Bey ve bunun oğlu Mustafa Bey denilen şahıslardan şikâyetçi olmuştur. Şehsüvaroğulları’nın, başlarına topladıkları bazı eşkıya ile beraber ahalinin evlerini bastıklarını, hapsedip zincire vurduklarını, mal ve eşyalarını yağmaladıklarını, evlerini yıkıp ahşaplarını kendi çiftliklerine naklettiklerini, bakire kızlarının ve genç oğlanlarının ırzlarına dahlettiklerini, bir şahsı katlettiklerini ve daha bunun emsali nice zulümlerinin nihayeti olmadığını belirterek başka bir mesele için o taraflarda olan bir kapıcıbaşı marifetiyle davalarının görülüp haklarının alınarak zulmün defedilmesini arz etmişlerdir [Evâhir-i Şevvâl 1168 / 31 Temmuz-8 Ağustos 1755] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 255/3).

Kuruçay kazasının Duzözi karyesi sakinlerinden Osman’ın da Şehsüvaroğulları’yla benzer bir davası vardır. Osman, aynı kazanın Harîr karyesinde misafir iken; Kuruçay kazası Köske karyesi sakinlerinden Şehsüvaroğlu Hüseyin ve yirmi kadar adamı bunun kaldığı evi basıp, Osman’ı hapsedip, kırk beş gün kadar zincire vurup, otuz kuruş nakit akçesiyle birlikte

dört baş koyununu ve daha bir takım kıymetli eşyalarını gasp etmişlerdir [Evâil-i Zilka'de 1168 / 9-18 Ağustos 1755] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 257/1}).¹²

En yaygın asayiş sorunlarından birisinin de on yedi hükümde karşılaştığımız **“haneye tecavüz”** vakaları olduğu görülmektedir. Kuruçay kazasının Alaş karyesinden Ahmed, validesi Döne Hatun ile birlikte Divanihümayun'a çıkıp; aynı kazanın Yayla karyesi sakinlerinden Esir Ağa'nın beş nefer atlı ve adamlarıyla karyelerine gelip bunların hanelerinde beş gün ve beş gece meccanen kaldığını, beş adet kuzularını zayi ettiğini, validesi Döne'yi darp ederek iki dişini kırdığını, ehl-i örf taifesine istinaden altmış iki kuruşlarını gasp ettiğini şikâyet etmiştir [Evâil-i Rebiülâhır 1169 / 4-13 Ocak 1756] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 277/1}).

Bir haneye tecavüz olayına da Kuruçay kazasına tabi Mevzi'-i Gümüşlük karyesinde rastlanılmaktadır. Adı geçen karyede ikamet eden Osman, yine aynı kazadan Toğanlıoğlu Topal Mehmed'i hanesini basıp cebren 1.500 kuruşunu aldığı gerekçesiyle Divanihümayun'a giderek şikâyet etmiştir [Evâhir-i Şa'bân 1170 / 11-19 Mayıs 1757] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 346/2}).

Hanesi basılanların bir örneğini de sâdât-ı kirâmdan es-Seyyid Osman oluşturmaktadır. Kuruçay kazasının Bastana karyesi sakinlerinden olan Seyyid Osman; Ekrad taifesinden **“Hanaluoğlu”** adıyla bilinen Musa adlı şakinin on nefer atlı ile gelip bunun evini bastığını, eşyalarını yağmaladığını ve ırza tasallut ettiğini beyan ile Divanihümayun'a şikâyette bulunmuştur [Evâhir-i Rebiülâhır 1165 / 8-16 Mart 1752] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 98/1}).¹³

Kuruçay kazasındaki asayiş sorunlarına ilişkin bir diğer vukuat grubunu **“araziye el koyma”** oluşturmaktadır. Tarla, otlak veya sulakları başkaları tarafından zapt edilen şahısların Divanihümayun'a başvuruları üzerine kayda alınmış olan on iki hüküm tespit edilmiştir. Şikâyetçiler arasında tımar ve zeametleri mütegalibe tarafından gasp edilmiş olan dirlik sahipleri de bulunmaktadır. Bölgedeki dirlik sahiplerinden olan Mehmed'in zeametine ait Kuruçay kazasının Degransor nahiyesine tabi Haydarlu, Suke (?), İsa Musa ve Salur adlı karyelerin Şehsüvaroğlu İsmail Bey tarafından kendi malikânesi olduğu iddiasıyla zorla zabtedildiğinden ve Şehsüvaroğlu'nun kuvveti nedeniyle zaîm Mehmed'in bununla mukavemete gücünün yetmediğinden yukarıda bahsedilmiştir.

Şehsüvaroğulları'nın arazi gasbı ile alakalı bir diğer şikâyet; Kuruçay kazasına tabi Dapur-ı Kebîr, Dapur-ı Sagîr, Kuran, Küre ve Bağcuğaz karyelerinin ahalileri tarafından yapılmıştır. Meralarının mahsus ve müstakil olduğunu belirten ahali, Kuruçay kazasından Şehsüvaroğlu Hüseyin Bey ve bunun oğlu Osman Bey'in kendileriyle ittifak eden Ekrad taifesiyle birlikte meralarını zapt ve hayvanlarını helak ettiklerini, başka bir mesele için o taraflarda bulunan sadrazam ağalarından birisi vasıtasıyla davalarının mahallinde görülmesini ve kendilerine yapılan zulmün defedilmesini talep etmişlerdir [Evâhir-i Şevvâl 1168 / 31 Temmuz-8 Ağustos 1755] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 255/1}).

¹² Alıkoyma, zincire vurma, hapsedme ve ırza tasallut ile ilgili diğer hükümler için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 60/2; 145/3; A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 92/3; 242/1; 256/1; 279/1; 336/3; 348/3; 350/4; 351/2.

¹³ Haneye tecavüz hususunda diğer hükümler için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 60/2; A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 33/2; 92/3; 196/5; 242/3; 255/3; 257/1; 301/1; 306/3; 308/3; 336/3; 350/4; 353/1; 363/3.

Bekir adlı reaya ise; babasının vefatı ile kendisine intikal eden araziye amcasının oğlu Çolak Ömer'in fuzuli yere ve zorla zapt ettiğini belirterek arazinin kendisine geriye alınmasını, Ömer'in bir daha taarruz ettirilmemesini arz etmiştir [Evâil-i Cemâziyelevvel 1157 / 12-21 Haziran 1744] (A.{DVNS.AHK.ER.d.1: 80/4}).¹⁴

Bölgedeki mütegalibeden şahıslar; ahaliye yönelik **“anbar, ağıl, değirmen ve ev gibi mülkleri yakıp yıkmaya”** ve bazen de bu mülklerin kerestelerini kendi çiftliklerine götürerek kullanma gibi cürümleri de işlemişlerdir. Bu tür suçlara ilişkin tespit edilebilen dokuz hüküm bulunmaktadır. Bu konuya ilişkin hükümlerden birisinde, Divriği'de ikamet eden Hüseyin'in; Şeyhsüvaroğlu'nun uşaklarından, eşkıya zümresinden ve Ekrâd taifesinden olup Kuruçay kazasında oturan Benamlı Aşireti'nden Kirlioğlu Hasan'ı birkaç kişi ile birlikte bunun anbarını yakıp malını yağmaladıkları, beş adet hayvanını sürüp götürdükleri gerekçesiyle Divan'a şikâyet ettiği ve zararı her ne ise alıverilip hakkının iadesini talep ettiği kaydedilmiştir [Evâsıt-ı Şa'bân 1168 / 23 Mayıs-1 Haziran 1755] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 235/2}).

Kuruçay kazasının Köske karyesi sakinlerinden Hacı Ahmed, Mustafa ve Emirzade denilen şahıslar ise; yine Kuruçay kazasına tabi Tuğud karyesinde ikamet eden Topal Mehmed'i, bazı Ekrâd eşkıyasıyla birlikte bunların karyelerine gelip hanelerinde meccanen konakladıkları, hayvanlarını helak ettikleri, evlerini yakıp yıktıkları ve 800 kuruştan fazla akçeleri ile bazı eşyalarını gaspettikleri iddiasıyla Divanhümayun'a şikâyet etmişlerdir [Evâhir-i Şa'bân 1170 / 11-19 Mayıs 1757] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 347/1}). Topal Mehmed, Azraki adlı bir zimmi tarafından da bunun evini zaptedip binasını yıktığı ve kerestesini kendi evine götürdüğü gerekçesiyle ayrıca şikâyet edilmiştir [Evâsıt-ı Zilka'de 1163 / 12-21 Ekim 1750] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 41/3}).

Konuyla alakalı bir şikâyet de Kuruçay kazasına tabi Erdemişe karyesi sakinlerinden ve sâdât-ı kirâmdan Seyyid Ebu Bekir ile Seyyid Mehmed'e aittir. Divan'a giden seydidler, aynı karyeden Ebu Bekiroğlu Kara Arslan'ı ve Köske karyesinden Deli İbrahim'i şikâyet etmişlerdir. Dava konusu; Kara Arslan ve Deli İbrahim'in bunları darp ederek yaralaması ve bununla da yetinmeyerek mülk değirmenlerini yıkmalarıdır [Evâil-i Zilhicce 1165 / 10-19 Ekim 1752] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 123/1}).¹⁵

İncelemeye konu olan dönemde bölgedeki asayiş sorunlarıyla alakalı hükümlerden sekiz tanesi **“suç isnat ederek diyet adı altında para almak”** hususunu kapsamaktadır. Kuruçay kazasının Bıçakçı karyesinden Hasan adlı şahıs Divanhümayun'a giderek aynı karyeden Süleyman'dan şikâyetçi olmuştur. Dava konusu; Süleyman'ın, kardeşi Yakub'un katlinden herhangi bir delil olmadan Hasan'ı sorumlu tutması ve ehl-i örften bazısının da desteğiyle bunun iki yüz kuruşunu gasp etmesidir. Daha sonra Süleyman ile Hasan mahkemede yüzleşmiş ve Süleyman davasından vazgeçip katilin Hasan olmadığını kabul etmişse de şimdi tekrar davasına devam etmektedir. Hasan, gasp edilen iki yüz kuruşunun Süleyman'dan alınarak kendisine iadesini ve Süleyman'ın müdahalesinin engellenmesini talep etmiştir [Evâsıt-ı Zilhicce 1163 / 11-20 Kasım 1750] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 40/4}).

Aynı konuya ilişkin olarak Kuruçay kazasının Karaulaş karyesi ahali de Divanhümayun'a gitmiş, adı geçen kazanın Honar ve Gelicek karyelerinden Mehmed ve diğer Mehmed'i dava etmişlerdir. Şikâyet konusu; Mehmed ve diğer Mehmed'in, murislerinin Karaulaş'ta katledilmesi ve katilin firar etmesi nedeniyle bunlardan diyet adıyla beş yüz kuruş

¹⁴ Arazi gasbı ile ilgili diğer hükümler için bakınız: A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 33/2; 228/4; 230/1; 249/2; 250/1; 253/1; 256/3; 336/3; 350/4.

¹⁵ Mülk binaların tahribi ya da kundaklanması hususunda diğer hükümler için bakınız: A.{DVNS.AHK.ER.d.1: 131/3; 131/4; 132/1; A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 250/1; 255/3.

almış olmalarıdır [Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1164 / 7-16 Mayıs 1751] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 67/5).

Kuruçay kazasının Tuğud karyesi sakinlerinden Manos adlı zimmi ise aynı karyeden İshak adlı şahsı Divan'a şikâyet etmiştir. Davaya konu olan husus; İshak'ın, zevcesi Serli Hatun'u Manos'un validesi Dora ve zevcesi Mişel'in darp ettikleri ve bir küçük çocuğunu öldürdükleri iddiasıyla bunları sıkıştırarak diyet istemesidir. Daha önce konu hakkında Kuruçay Kadılığı'nda duruşma yapılmış, İshak'ın iddiası ispatlanamamış ve mahkeme tarafından tenbih olunmuşsa da İshak, davasına evvelkinden daha şiddetli şekilde devam etmiş ve Manos da hakkını Divanihümayun'da aramaya gelmiştir [Evâsıt-ı Rebülevvel 1166 / 16-25 Ocak 1753] (A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 135/1).¹⁶

Ç. Hakkında Divanihümayun'a Şikâyet Ulaşan Başlıca Zümre ve Şahıslar

Kuruçay kazasındaki asayiş durumu ile ilgili olarak 1 ve 3 numaralı Erzurum Ahkâm Defterleri'nde tespit edilebilen hükümlerden beş tanesi, **“gayr-i Müslimlerin yol açtıkları meseleler”** hakkındadır. Gayr-i Müslimler; Tanzi, Armudân-ı Kebîr, Armudân-ı Sagîr ve Tuğud karyelerinde ev basma, para ve mal gasbı, hapsetme, cinayet, ırza tasallut, emlak ve arazi gasbı gibi olaylara karışmışlardır.

Gayr-i Müslimlerce işlenen vukuatı bildiren beş hükmün dışında kalan diğer hükümlerde **“Müslümanlardan kaynaklanan şikâyetler”** konu edilmiştir. Bu mücrimlerin muhtelif zümrelere mensup oldukları görülmektedir.

Bölgede asayişin bozulmasında en fazla pay sahibi olan şahıslardan birisinin, Kuruçay kazasının Tuğud karyesinde ikamet eden **“Doğanlıoğlu Topal Mehmed”** olduğu görülmektedir. Eşkiya sıfatıyla nitelenen Topal Mehmed'in; mütegalibeden, cebâbireden ve zalemeden biri olup öteden beri zulmetmeye alışmış, zarar vermeyi ve verdiği zararı tekrar etmeyi huy edinmiş birisi olduğu ifade edilmiştir. Topal Mehmed'in aynı zamanda ayanlık iddiasında bulunduğu da belirtilmiştir. Bunun Ömer adlı oğlunun da babasının yaramazlıklarına iştirak ettiği görülmektedir. Bu eşkiya hakkında Divanihümayun'a iletilen on iki şikâyet tespit edilmiştir. Divan'a yapılan arzların ortaya koyduğu kadarıyla Topal Mehmed; para ve eşya gasbı, ev yakma ve yıkma, ev basma, korkutma, hayvan ve zahire gasbı, alıkoyma, zincire vurma, darp, cinayet, ırza tasallut, resmi görevliye silahla mukavemet gibi birçok vukuatın müsebbibidir. Bu yaptığı kötülüklerin hepsinde olmasa bile bazılarında ehl-i örften bir takım şahısların yardımını gördüğü de anlaşılmaktadır. Hakkında yapılan şikâyetlere binaen Topal Mehmed'in yakalanıp yargılanması, haksız yere gaspettiklerinin alınıp hak sahiplerine verilmesi ve kendisinin de Samsun Kalesi'nde kalebentlik cezasına çarptırılması hususunda birkaç defa ferman yazılmıştır. Fakat Topal Mehmed, gâh firar ederek ve gâh kuvvetle karşı koyarak kurtulmayı başarmıştır. Kendisiyle baş edemeyen hükûmet ise bir daha ayanlık iddiasında bulunmaması, vilayet işlerine ve ahaliye karışmaması gibi şartlarla bunu affetmiştir. Ancak Topal Mehmet, bu affa layık olmadığını göstermekte gecikmemiş, tekrar ayanlık iddiasına devam ederek üç yüz kadar adamıyla beraber karyelere gidip her karyede beşer veya onar gün kalmaya, meccanen kendisini ve adamlarını kayırttırıp halka zulmetmeye devam etmiştir.¹⁷

¹⁶ Suç isnad ederek diyet alma hakkında diğer hükümler için bakınız: A.{DVNS.AHK.ER.d.1: 233/4; A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 33/2; 67/4; 230/2; 279/3.

¹⁷ Topal Mehmed hakkındaki şikâyetler için bakınız: A.{DVNS.AHK.ER.d.3: 41/3; 262/3; 346/2, 4; 347/1, 3; 348/3; 350/4; 351/2; 353/1; 364/3; 365/1.

Kuruçay kazasında halka zulüm noktasında Topal Mehmed'i geride bırakacak birileri varsa onun da “**Şehsüvaroğulları**” adıyla anılan aile olduğu söylenebilir. İnceleme dönemi içerisinde haklarında Divanıhümayun'a yapılan yirmi şikâyet tespit edilmiş olan Şehsüvaroğulları ailesinin Divan'dan yazılmış olan hükümlerde isimleri zikredilen fertleri; Hüseyin Bey, Hüseyin Beyoğlu Osman Bey, İsmail Bey, İsmail Beyoğulları Mustafa ve Halil Beyler, Abdullah Bey, Abdullah Beyoğulları Ömer, Osman ve Tatar Beyler, Ömer Beyoğlu İbrahim Bey, Süli Bey, Süli Bey'in kardeşleri Bekir ve İbrahim Beylerdir. Bu şahıslardan Hüseyin Bey, İsmail Bey ve İsmail Bey'in oğulları Mustafa ile Halil Beylerin aynı zamanda sipahi oldukları, hatta Hüseyin Bey'in rütbe sahibi bir sipahi olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar devlet görevine sahip olsalar da ahali bunları şikâyet ederken eşkıyadan, mütegalibeden, zaleme ve cebâbireden olduklarını belirtmişlerdir. Şehsüvaroğullarının, Benamlı Ekrâd aşiretinden oldukları anlaşılmaktadır.¹⁸ İkamet yerleri Kuruçay kazasının Köske ve Boğazviran karyeleri olan bu aile, hem kendi karyelerinde hem de aynı kazanın Tıgıncâr, Kuzkuşlu, Tanzi, Dapur-ı Kebîr, Dapur-ı Sagîr, Kuran, Küre, Bağcuğaz, Kozlıca, Ulukışla, Harîr, Erdemişeh, Boyalık, Haydarlu, Suke (?), İsa Musa, Salur ve Buka karyelerinde faaliyet göstermiştir. Âyanlık iddiasında da bulunan Şehsüvaroğulları'nın; nakit ve eşya gasbı, hayvan ve zahireye el koyma, ev basma, ev yakma, ev yıkma ve kerestesini kendi mülküne nakletme, arazi ve mera gasbı, alıkoyma, zincire vurma ve hapsetme, ahaliyi zorla kendi hizmetinde çalıştırma, ırza tasallut, yol kesme, darp, yaralama, cinayet, başkasının tımar gelirlerine dahletme ve başkasının tımarını zorla kendi üzerine geçirtme gibi envai çeşit kabahat işledikleri anlaşılmaktadır. Hayli kuvvetli olan Şehsüvaroğulları'nın elinden bölgede bulunan sipahi ve zaim gibi askerî vazife sahipleride yılmışlar ve bunlarla baş etmeye iktidarlarının olmadığını alenen itiraf etmişlerdir. Kendi haklarında Kuruçay Kadılığına yapılan şikâyetlere aldırış etmeyen ve bir türlü mahkemeye çıkartılamayan bu aile fertleri hususunda, merkezden Erzurum valisi ile Kuruçay Kadısına yazılmış olan hükümlerin sonuçlarının alınamamış olduğu tahmin edilebilir. Şehsüvaroğulları'nın, şekavetlerine hız kesmeden devam etmeleri bunu teyit etmektedir.¹⁹

Şekavet ile meşhur olan Şehsüvaroğulları, her zaman şikâyet edilen taraf olmamışlardır. Şehsüvaroğlu İsmail Bey ve bunun oğlu Mustafa Bey de Divanıhümayun'a giderek Tıgıncâr karyesinden Mahmud ve Abdullah adlı iki şahsı; yine Şehsüvaroğlu adını taşıyan Ebu Bekir Bey ise bir kısım şahıslarla Kuruçay mahkemesine başvurarak Kuruçay Kadısı aracılığıyla Doğanlıoğlu Topal Mehmed'i Divan'a şikâyet etmişlerdir. Gerek Ebu Bekir Bey'in gerekse İsmail ve Mustafa Beylerin “seyyid” unvanını taşımaları da ayrı bir ilginçliktir (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 297/3; 365/1).

Şehsüvaroğulları gibi devlet görevini haiz olan başka şahıslar için de Divanıhümayun'a şikâyetler ulaşmıştır. “**Askerî zümreden olan şahıslar**” hakkında Divan'a gelen şikâyetlerden birisi, Kuruçay kazasının Bizgi karyesinden Hüseyin tarafından yapılmıştır. Karye sipahisi Kara İbrahimioğlu Ali hakkında Divanıhümayun'a şikâyette bulunan Hüseyin; vermesi gereken tereke ve öşrünü ödemedi kusuru yok iken sipahinin kanaat etmeyip beş-on kadar adamıyla hanesini bastığı, zevcesini darp ettiği, bir çift öküzü ile otuz baş koyununu ve bir tüfengini aldığı, bunları geri istediğinde ise vermediğini beyan ederek, hakkının iadesini ve Kara İbrahimioğlu Ali'nin müdahalesinin engellenmesini talep etmiştir [Evâsıt-ı Şa'bân 1167 / 13-21

¹⁸ A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 279/1 numaralı hükümde Şehsüvaroğlu Süli Bey ile kardeşleri Bekir ve İbrahim'in Benamlı Ekrâd Aşireti'nden oldukları kaydedilmiştir. Şehsüvaroğlu adını taşıyan diğer şahıslarla ilgili hükümlerde böyle bir kayıt bulunamamıştır. Süli Bey ve kardeşlerinin, başka bir Şehsüvaroğlu ailesine mensubiyetleri ve durumun sadece bir isim benzerliğinden ibaret olması gibi bir mevzu da söz konusudur.

¹⁹ Şehsüvaroğulları hakkındaki şikâyetler için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 23/4; 131/3, 4; 132/1; 143/2; 145/3; A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 63/4; 230/1; 239/1; 249/2; 250/1; 253/1, 2; 255/1, 3; 257/1; 279/1; 301/1; 336/3; 349/1.

Ağustos 1754] (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 196/5). “*Ehl-i örf*” şeklinde ifade edilen ve askerî sınıfa mensup oldukları anlaşılan bir takım şahısların ise fiilen şekavet etmemekle birlikte bölgedeki mütegalibe ile işbirliği içerisinde oldukları ya da mütegalibe sınıfının bunlardan cesaret aldığı ve bu şekilde asayişin bozulmasına katkı sağladıkları görülmektedir.²⁰

Divanhümayun’a şikâyet edilenler arasında “*Ekrâd taifesi*” de hayli yekün tutmaktadır. Ekrâd taifesinin karıştığı veya doğrudan onlar tarafından çıkartılmış olan vukuatın kaydedilmiş olduğu on üç hüküm tespit edilebilmiştir. Kuruçay kazasına tabi Dapur-ı Kebîr, Dapur-ı Sagîr, Kuran, Küre, Bağcuğaz, Hasan Kadı, Köske karyeleri ile Gercanis ve Divriği kazalarında muhtelif olaylarda adı geçen Ekrâd taifesine mensup şakilerin; para ve mal gasbı, eşya ve hayvan yağmalama, arazi gasbı, ev basma, ırza tasallut, yol kesme, adam yaralama, cinayet, ev yakma ve yıkma gibi birçok olaya karıştıkları görülmektedir.²¹

İnceleme dönemi içerisinde, “*Şehsüvaroğulları, Topal Mehmed, Ekrâd taifesi ve devlet görevlileri haricinde kalan diğer Müslüman ahali*” hakkında yöneltilen şikâyetlerin de hayli kabarık olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Divanhümayun’dan yazılan yirmi dört hüküm tespit edilmiştir.²²

Devlet Merkezinin, Kuruçay Kazasındaki Asayiş Sorunlarına Yaklaşımı

Yönetim görevinin yanında en yüksek mahkeme görevini de yürüten Divanhümayun, haksızlığa uğrayan herkesin müracaatına açık bir kurum olmuştur. Kuruçay kazası ahali de hukuk ve devletin kendisine verdiği bu imkânı kullanmıştır. Ahalinin şikâyetleri doğrultusunda Divan’dan muhtelif suretlerde hükümler sadır olmuştur. Müştekinin arzettiği durumun kısaca ifade edildiği hükümlerin sonunda, davanın havale edildiği makam belirtilmiştir.

Divan’dan bölgedeki askerî ve adli görevlilere yazılan hükümlerde genellikle olayın yaşandığı yerdeki mahkemenin yetki alanına müdahale edilmemiş ve “*mahallinde şer’le görülmesi*” emredilmiştir. İncelenen yetmiş iki hükümden altmış tanesinde bu şekilde emir verilmiştir. Bunun nedeni, dava konusunun tek taraflı olarak dinlenmesi olmalıdır. Bölge mahkemesinde diğer tarafında dinlenerek ona göre karar verilmesi haliyle daha adil bir yaklaşımdır.

Bazı davacılar, muhtemelen bölge mahkemesine güvenemediklerinden, davalarının merkezden başka meseleler için gönderilmiş olan ve o esnada Kuruçay kazasında bulunan mübaşirlerce görülmesini arzetmişler ve bu nedenle, yazılan bir kısım hükümlerde meselenin “*mübâşir ma’rifetiyle mahallinde şer’le görülmesi*” emredilmiştir.²³

Bölgedeki vali ve kadıya yazılan hükümlerde kanun üzere amel edilmesi istenildiği gibi (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 230/1), şikâyete konu olan husus hakkında kararın Divanhümayun’ca verilip uygulasının bu görevlilere havale edildiği de olmuştur. Hükümün doğrudan Divan’dan verilmesi, müştekinin haklılığına kesin kanaat getirildiği ya da toprak

²⁰ Ehl-i örfte istinaden işlenen vukuata dair hükümler için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 60/2; 233/4; 262/3; A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 40/4; 256/1, 3; 277/1; 278/2; 283/1; 351/2; 367/3.

²¹ Ekrâd taifesinin karıştığı ya da doğrudan onlar tarafından çıkartılmış olan vukuat için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 23/4; 138/2, 3; A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 98/1; 235/2; 255/1; 278/2, 3; 279/3; 283/1; 331/2; 347/1; 348/3.

²² İlgili hükümler için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.1: 1/4; 80/4; 135/3; 233/4; A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 6/4; 40/4; 67/4, 5; 92/3; 123/1; 135/1, 3; 228/4; 230/2; 242/1, 2, 3; 277/1; 297/3; 303/1; 306/3; 308/2; 351/1; 367/3.

²³ İlgili hükümler için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 253/2; 255/3; 257/1; 353/1.

meselesi gibi konularda defter-i Hâkanî kayıtlarından durumun tespit edilebildiği davalarda mümkün olmuştur.²⁴

Devlet merkezi, verdiği emirlerin sonucunu da zaman zaman takip etmek istemiştir. Bu nedenle bazı hükümlerde, “*icrâ-yi şer’ olunduktan sonra durumun sıhhati üzere arz-ı i’lâm olunması*”²⁵ ve padişahın gelecek emir ne şekilde olursa ona göre amel edilmesi emredilmiştir (A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 239/1}).

Sonuç

H 1155-1171 / M 1742-1757 tarihlerini ihtiva eden 1 ve 3 numaralı Erzurum Ahkâm Defterleri’nde bulunan Kuruçay kazası ile ilgili asayiş problemlerinin incelendiği bu çalışmada, adı geçen kaza ile buna bağlı köylerden Divanihümayun’a akseden şikâyetlere nazaran yazılan toplam yetmiş iki hüküm tespit edilmiştir. Kuruçay’dan daha büyük bir kaza olan Erzincan’da aynı dönemde gerçekleşen otuz altı vukuat ile karşılaştırıldığında bu rakamın büyüklüğü ortaya çıkmakta ve Kuruçay’ın epey sorunlu bir bölge olduğu anlaşılmaktadır.

Hükümlere göre Kuruçay kazasında yaşanan asayiş problemlerinin; gasp, soygun, yağma, darp, yaralama, cinayet, mülke el koyma, haneye tecavüz, insan alıkoyma, zincire vurma, hapsetme, ırza tasallut, suç isnadı ile diyet alma gibi suçlar olduğu görülmektedir. Ev, anbar, ahır ve değirmen gibi binaları yakma, yıkma veya kerestesini kendi mülküne götürme olaylarının da hayli yaygın olduğu ifade edilebilir. Ortaya çıkan vakaların dinî, mezhebî, ırkî ya da siyasî nedenlere dayanmayıp tamamen bölgedeki otorite eksikliği ve şahısların menfaat edinme gayelerinden kaynaklandıkları söylenebilir.

Divanihümayun’a müracaatların genellikle bireysel ya da bir grup halinde yapıldığı, fakat kadı mektubu ile veya bir vekil aracılığıyla da şikâyetin iletilebildiği anlaşılmaktadır. Bu en büyük mahkemenin; cinsiyet, ırk, din ya da mezhep gözetmeksizin herkese açık olduğu ve toplumun her kesiminden insanın bir diğer zümreden olan şahsı rahatlıkla şikâyet edebildiği açıkça görülmektedir. Divanihümayun’a şikâyet amaçlı arz, arz-ı hâl veya arz-ı mahzar sunan kişilerin bir kısmı; şeyhülislamdan davalarına muvafık fetva ya da mahalli mahkemelerden hüccet-i şer’iyye alarak haklılıklarını ispatlamaya çalışmışlardır. Bu durum, Müslümanlarca yapılan şikâyetlerin yirmi ikisinde ve gayr-i Müslimlerce yapılanların ise altısında mevcuttur.

Divan’a yapılan yetmiş iki müracaatın on biri gayr-i Müslimlere ve altmış biri Müslümanlara aittir. Müslümanlara ait olan şikâyetlerin on altısı “seyyid” unvanlı şahıslara, altısı Ekrâd taifesine, altısı askerî sınıf mensuplarına ve geriye kalan otuz üçü ise bunların haricinde kalan reayaya aittir.

Şikâyet edilenlerin durumuna bakıldığında; gayr-i Müslimler hakkında beş, Müslümanlar hakkında altmış yedi müracaatın yapıldığı görülmektedir. Şikâyetlere konu olanların başında “Şehsüvaroğulları” adıyla anılan aile gelmektedir. Kuruçay’ın Köske ve Boğazviran karyelerinde oturan bu ailenin bazı fertlerinin; askerî zümreye mensup buldukları, tımar tasarruf edip malikâne sahibi oldukları ifade edilmiştir. Şehsüvaroğulları’ndan sonra ahalinin en fazla sıkıntı yaşadığı bir diğer mütegalibenin ise Tuğud karyesinde ikamet eden Doğanlıoğlu Topal Mehmed olduğu anlaşılmaktadır. Bölgedeki asayişsizliğin müsebbipleri arasında Ekrâd taifesi ve devlet görevlileri de bulunmaktadır. Ehl-i örf adıyla nitelenen askerî zümre mensupları tarafından doğrudan işlenen vukuatın yanında bunlara istinaden gerçekleşen olaylar da mevcuttur. Devlet görevlilerinin bu şekilde olaylara karışıp serkeşlik etmelerinin sebebi, bozulan devlet otoritesi olmalıdır. XVI. yüzyılın ikinci

²⁴ Doğrudan Divanihümayun’dan verilen hükümler için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 196/5; 348/3; 349/1.

²⁵ İlgili hükümler için bakınız: A. {DVNS.AHK.ER.d.3: 242/2; 250/1; 308/2; 348/3.

yarısında başlayan otorite kaybı, XVIII. yüzyıla geldiğinde daha da artarak, sonunda merkezden uzak olan Kuruçay gibi yerlerde devlet görevlilerinin serkeşliğine ve eşkıyalığına kadar varmıştır.

İncelenen dönemde bölgede mütegalibenin varlığı, ağır bir şekilde hissedilmektedir. Osmanlı Devleti topraklarında bu yüzyılda oldukça kökleşmeye başlayan “âyanlık”; Kuruçay kazasında da varlığını hissettirmeye başlamıştır. Bahsedilen Topal Mehmed ve Şehsüvaroğulları, açıkça ayanlık iddiasında bulunmakta ve halktan metazori menfaat temin etmektedirler.

İlgili dönemde ülkedeki devlet otoritesi her ne kadar sarsılmış olsa da devlet, adalet anlayışından ve kanundan taviz vermek niyetinde değildir. Divanühümayun; genellikle, mahalli mahkemenin yetkisini kullanmasına taraftardır. Davaları mahalli mahkemelere havale ederek tarafların yüzleştirilmesi veya diğer tarafın da dinlenmesini sağlamak ve mahalli mahkemenin vereceği karara karışmamak yolunu tercih etmektedir. Meselenin, mahalli mahkemenin dışında, merkezden gönderilen mübaşir vasıtasıyla halledilmesi de hukukun yerini bulması bağlamında uygulanan bir diğer yöntem olmuştur. Fakat şikâyetçinin haklılığına kesin olarak inanıldığı ya da durumun defterhane kayıtlarından tespit edilebildiği davalarda, hüküm doğrudan merkezden verilip mahalli yetkililere bunun uygulanması emredilmiştir. Ayrıca, bölgeye gönderilen hükümlerin sonucu da gerek duyulduğunda takip edilmiş ve hukukun yeri buldurulduktan sonra durumun merkeze arz edilmesi istenilmiştir.

Devlet merkezi adalet anlayışından her ne kadar taviz vermek istemese de bir kere otorite ve yaptırım gücü zayıflamıştır. Çevrelerinde yüzlerce silahlı adam bulduran ve bir kısım başka eşkıya ile de işbirliği yapan Topal Mehmed ve Şehsüvaroğulları gibi mütegalibeyi mahkemeye çıkartmak ve haklarından gelmek hiç kolay olmamaktadır. Bu nedenle, bir şekilde bunların zulmünü ahali üzerinden defetmek isteyen devlet, yeri geldiğinde, bir daha olay çıkartmamak şartıyla affetmek yolunu da denemiştir.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

CDABOA, A. {DVNS.AHK.ER.d.1.

CDABOA, A. {DVNS.AHK.ER.d.2.

CDABOA, A. {DVNS.AHK.ER.d.3.

Kitap ve Makaleler

Akbal, F. (1951). 1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu’nda idarî taksimat ve nüfus. *Bellekten*, XV(60), 617-628.

Aydiner, M. (2007). Râgıp Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (403-406. ss.), 34, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları.

Başbüyük, A. (2012). Gercanis ve Kuruçay kazalarının XVII. yüzyıl ortalarındaki nüfus ve yerleşme özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (27), 85-104.

Baykara, T. (2015). *Anadolu’nun tarihî coğrafyasına giriş I - Anadolu’nun idari taksimatı*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Çiçek, H. (2011). *Erzurum Vilâyeti 1 Numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çiçek, H. (2016). 2 Numaralı ve 1155-1191/1742-1777 Tarihli Erzurum Ahkâm Defteri'nin şekil ve içerik incelemesi. S. Kılıç, A.S. Yıldırım (Ed.), *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu/Armağan Kitap* içinde (569-586. ss.), Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Çiçek, H. (2018). 1 Numaralı ve h. 1155-1162 / m. 1742-1749 tarihli Erzurum Ahkâm Defteri'nin tarihi önemi. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (17), 54-70.

Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.

Durmuş, G. (2020). Erzurum Ahkâm Defterlerine göre XVIII. yüzyıl ortalarında Erzincan'daki asayiş sorunları ve devlet merkezinin bu sorunlara getirdiği çözüm önerileri (1155-1171/1742-1757). S. Lokmacı, F. Çiçek (Ed.), *Erzincan Tarihi III* içinde (284-306. ss.), Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Emecen, F. (2005). Osmanlı Divanının ana defter serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 107-139.

İnalçık, H. (1988). Şikâyet hakkı: 'arz-ı hâl ve 'arz-ı mahzarlar. *Osmanlı Araştırmaları*, (VII-VIII), 33-54.

Kütükoğlu, M. S. (2006). Mühimme defteri. *TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi* içinde (520-523. ss.), 31, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları.

Mansuroğlu, M. (1988). Divan. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (595-596. ss.), 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Miroğlu, İ. (2014). *Kemah sancağı ve Erzincan kazası (1520-1566)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mumcu, A. (1994). Dîvân-ı Hümâyûn. *TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi* içinde (430-432. ss.), 9, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları.

Özel, A. (1988). Ahkâm. *TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi* içinde (550-551. ss.), 1, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü-I*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Sahillioğlu, H. (1988). Ahkâm defteri. *TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi* içinde (551. ss.), 1, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları.

Sezen, T. & Torun, A. (2017). *Osmanlı yer adları*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Soyer, E. (2007). XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki değişmelerin bir örneği olarak mühimme defterleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şimşir, N. (1994). Ahkâm Defterleri'nin tarihî kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile ilgili hükümler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (IX), 357-390.

Temelkuran, T. (1975). Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (6), 129-175.

Türe, İ. & Kaynar, S. (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi rehberi*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Uğur, Y. (2010). Şer'iyye sicilleri. *TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi* içinde (8-11. ss.), 39, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988a). *Osmanlı Devleti'nin merkez ve bahriye teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988b). *Osmanlı Devleti'nin saray teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988c). *Osmanlı Devleti teşkilâtına medhal*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Üzüm, İ. (1998). Hüküm. *TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi* içinde (464-466. ss.), 18, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları.

Weir, T. H. (1988). Hüküm. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (627. ss.), 5/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The ahkâm books are very important in terms of the studies of city history, especially in regions where there are no registers of the qadi courts, called the “sharia registers”. In the places where there are registers of the sharia courts, they have special importance because they reflect the approach of view of the state head office. As it can be understood, while there is the opinion of the district judge in the sharia registers, there is the approach of the upper authority in the ahkâm books.

The disadvantage of the ahkâm boks is that it doesn't let us follow the results of the judgments written by the Divanihümayun. Although it is possible to determine the reflections of the orders written from the Divanihümayun in the places where there are available the sharia registers, it is rarely possible in the regions where these registers are not available.

In this study; the public security issues that occurred in the middle of the century 18th in Kurucay District and the approach of the state head office to the complaints received and the solutions offered by it are discussed. Moreover, the causes of the problems were also examined. This study was carried out on the Erzurum Ahkâm Books numbered 1 and 3, in The T.C. Presidency The General Directorate of State Archives Department of The Ottoman Archives recorded with the fund code “A. {DVNS.AHK.ER.d” and which contain the dates of 1742-1757.

Seventy-two complaints from the Kurucay district transmitted to the Divanihümayun were determined. In the same period which is a larger district than itself, considering that there were given that there were thirty-six complaints from Erzincan, which was bigger than Kuruçay then, to the Divanihümayun in the same period, it can be said that Kurucay is a more problematic region. It is understood that the incidents that occurred in the Kurucay district were not based on religious, sectarian, racial, or political reasons, but were entirely due to the lack of state authority in the region and the aim of individuals to gain benefits.

It is understood that Complaints to the Divanihümayun are transmitted individually, in groups, by letter of qadi, or through a proxy. It is seen that the door of the Sultan is open to everyone, regardless of gender, race, religion, or sect. Some of the complainants obtained a fatwa from the sheikh-al-Islam to prove their rightfulness, or a document called a “hucet” from the local courts. This method is also widely practiced by non-Muslims.

Eleven of the seventy-two applications to the Divanihümayun were transmitted by non-Muslims, and sixty one by Muslims. Sixteen of the complaints belonging to Muslims belong to persons with the title of “sayyid”, six to Kurdish groups, six to members of the military group, and the remaining thirty-three to people other than them. If the mentioned seventy-two records are evaluated according to those who complain; it is detected that five complaints were received about non-Muslims and sixty-seven complaints about Muslims. It is seen that the first of those who are the subject of the complaints are the “Şehsüvaroğulları” family are understood to be members of the military group, and then the person named “Doğanlıoğlu Topal Mehmed”. Besides, stated that both Şehsüvaroğulları and Topal Mehmed claimed to be “âyan”. Among those who caused security problems in the region; The Kurdish groups, state officials, and ordinary people took part. In fact, the reason for the rebellion of the state officials who are responsible for maintaining public order must be the corruption of the state authority in the relevant period.

Even though the state authority has been corrupted in the relevant period, the state does not intend to compromise the understanding of justice and law. The Divanihümayun, generally keep supports the use of the jurisdiction of the local courts. It prefers to refer the cases to the local courts, to confront the parties, or to ensure that the other party is heard and not to interfere with the decision of the local court.

But unfortunately, its authority and sanction power have weakened. It is not easy at all to bring bullies such as the Topal Mehmed and the Şehsüvaroğulları, who have hundreds of armed men around them and cooperate with some other bandits, to court and punish them. For this reason, the state, which wanted to somehow get rid of the people for the cruelty of them, sometimes tried to forgive on the condition that it would not cause any more events.

KURUMSAL KİMLİK BAĞLAMINDA RADYO SLOGANLARI

 Güzin KIYIK KICIR*

ÖZET

Kurumsal kimlik; işletmelerin faaliyet konusu, amaçları, hedef kitlesi, neyi temsil ettiği gibi sorular üzerinde şekillenen bir kavramdır. Kurumları diğerlerinden ayıran kimlik konusu paydaşlarla iletişim kurma bağlamında da önemlidir. İletişim için önemli bu kavramı, yine iletişim sektöründe yer alan radyo işletmeleri için ele aldığımızda, Türkiye'deki radyolarda sloganların, kurumsal kimliği yansıtırma biçimini analiz etmek bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Ülkemizdeki radyoların tercih ettiği sloganlar, sloganların temsil gücü, sektörün eğilimleri araştırma kapsamında yanıt aranan sorular arasındadır. Nitel araştırma metodunun tercih edildiği makale kapsamında ülkemizde en çok dinlenen ulusal kategorideki 25 radyo tespit edilmiştir. Bunlar arasında örnekleme dâhil olanlarla yapılan görüşmelerden gelen yanıtlar, belirlenen tema ve kodlarla betimsel olarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak; müzik türüne, yayın formatına, dinleyici profiline göre farklılaşan sloganların radyo işletmelerini temsil gücüne yapılan vurgu dikkati çekerken, program içerikleri, logo, jingle ve görseller üzerindeki etkileşim güçlü görülmektedir. Makalede radyo yayıncılığı alanındaki sloganların birbirine benzeme eğilimi göstermesi de önemli bir diğer sonuçtur.

Anahtar Kelimeler: radyo işletmesi, kurumsal kimlik, kurumsal slogan, betimsel analiz, paydaş

Radio Slogans in the Context of Corporate Identity

ABSTRACT

Corporate identity; it is a concept that is shaped on questions such as the field of activity of the enterprises, its aims, target audience, what it represents. The issue of identity, which distinguishes institutions from others, is also important in the context of communicating with stakeholders. When we consider this important concept for communication for radio companies in the communication sector, the main purpose of this study is to analyze the way slogans reflect corporate identity in radios in Turkey. The slogans preferred by the radios in our country, the power of representation of the slogans, and the trends of the industry are among the questions sought to be answered within the scope of the research. Within the scope of the article in which the qualitative research method was preferred, 25 radios in the most listened national category in our country were identified. Among these, the answers from the interviews with the sample were analyzed descriptively with the determined themes and codes. As a result; While the emphasis on the representation power of the slogans, which differ according to the music genre, broadcast format, and audience profile, draws attention, the interaction on the program contents, logo, jingle and visuals is seen to be strong. Another important result is that the slogans in the field of radio broadcasting tend to resemble each other in the article.

Key Words: radio business, corporate identity, corporate slogan, descriptive analysis, stakeholder

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Uzaktan Öğretim Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE, gkiyik@anadolu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Kıyık Kıcı, G. (2023). Kurumsal kimlik bağlamında radyo sloganları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 211-228.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1145796>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 19 Temmuz / July 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 15 Eylül / September 2022

Giriş

İşletmelerin akılda kalıcılığını güçlendiren ve onlara dair algıları belirleyen kimlik olgusu hedef kitle ile işletme arasında önemli bir bağ görevi üstlenmektedir. Bu bağların güçlü kurulması işletmelerin kimlik kavramını çok iyi yönetmesi ile mümkün olabilir. Etki bırakan bir kurumsal kimliğe sahip olamayan işletmeler artan rekabet şartlarında rakiplerinin gerisinde kalma ve hedef kitlenin gözünde değer kaybetme riski ile karşı karşıyadır. 1970'lerde bir tasarım anlayışı olarak yönetim alanının ilgisini çeken kurumsal kimlik konusu bu bağlamda rekabet avantajı sağlayan bir kaynak olarak kabul edilmektedir (Bickerton, 1999). Aynı zamanda paydaşlar içerisinde saygınlık yaratıp, destek sağlamak için ortaya çıkmış bir stratejik araç olarak ifade edilmektedir. Kurumsal izleyicilerin ürün ve hizmet tercihlerini, yatırım kararlarını, kariyer adımlarını işletmelerin kurumsal kimliğine duydukları güvenle şekillendirdikleri tespit edilmiştir (Dowling, 1986). Yapılan çalışmalar, işletmelerin performansı, başarısı ve etkinliğinde kimlik konusunun son derece pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Paliderova vd., 2015: 286-287). Kimliğin ayrıca paydaşların nezdinde oluşan olumlu imaj algısının devamında kurum imajı vasıtasıyla kurum sadakatinin gelişimine de katkı sunduğu ortaya çıkmıştır (Sağır, 2016: 307). Yönetim alanında güçlü temellere sahip olan kurumsal kimlik konusu radyo işletmelerindeki işleyişi açısından ele alındığı için makale örgütsel yönetim alanında kurgulanan bir çalışma niteliğindedir. Araştırma kapsamında üzerinde durulan radyo yayıncılığı sektörü hedef kitle profiline sürekli değiştiği ve güçlü olduğu iş alanları arasındadır. Yayıncılık sektörünün en köklü kurumlarından biri olan radyolar için dinleyiciye ulaşmak ve onlarla bağ kurmak konusunda ilk etkiyi oluşturan unsurların başında radyo sloganları gelir. Onlarca radyo istasyonundan birini tercih eden dinleyici için o radyonun adı, türü, amaçları, öncelikleri ve temsil ettiklerine vurgu yapan slogan ifadeleri radyonun kimliği ile ilgili ipuçları sunmaktadır. Glynn ve Abzug (2002: 278) örgütsel isimlerin kurumsal çağrışım yapan alternatifler arasından seçildiğinde, değerlendiriciler tarafından örgütlerin daha meşru algılanmasına katkıda bulunduğunu göstermiştir. Bu anlamda örgütlerin dili ikna aracı olarak kullandıkları kabul edilebilir (Green & Li, 2011: 1663). Dinleyici kendi tercihleri ve beğenileri ile örtüşen radyoyu ararken o radyoya dair ilk algıyı slogandan yola çıkarak oluşturmaktadır. Müzik tarzından, program türlerine, anons stilinden, yayın akışına kadar pek çok konuda temel alınan radyo sloganları radyonun kimliğini oluşturan önemli parçalardan biri olarak nitelendirilebilir. Kurumsal kimlik bağlamında yapılan çalışmalar tarandığında yurt içi ve yurt dışında kurumsal pazarlama, radyo reklamları, kamu spotlarını ele alan çalışmalar tespit edilmiştir. Ancak doğrudan radyo işletmeleri ve sloganlar üzerine yapılan bir çalışma ile karşılaşmamıştır. Farklı bir sektör ve sloganlar özelinde konunun ele alınması bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Araştırmanın literatüre gerek analiz boyutu ile gerekse uygulama alanı açısından araştırma katkısı sağlaması beklenmektedir.

Kurumsal Kimlik

İşletmeler için tanımlayıcı ve insanların zihninde şekillenen algılar üzerinde belirleyici olan kurumsal kimlik kavramı ilk kez 1800'lü yıllarda İngiliz demir yollarında yürütülen faaliyetlerle gerçekleştirilmeye başlamıştır (Okay, 2000). Zaman içerisinde daha bilinçli bir çaba haline alan ve bilimsel literatüre dâhil olan kimlik konusu pazarların, işletmelerin ve toplumun değişimi ile birlikte gelişimini sürdürmektedir. Pazarlarda ortaya çıkan büyüme rakiplerinden farklılaşp, rekabet sırasında avantajlı hale gelme çabasını işletmeler için artırmaktadır. Bu noktada paydaşların işletme ile uyumlu olup, bütünleşebilmesi için güçlü bir kimlik ihtiyacı söz konusudur. İşletmelerin kendisini tanıtmaya ve temsil biçimini ifade eden kurumsal kimlik; çalışanlar ve hedef kitlenin kimliği nasıl algılayacağı konusunda yön verici faaliyetleri de kapsamaktadır. İşletmede kullanılan logo, amblem, iç ve dış dizaynlar,

ambalajlar, ürünler gibi görsel unsurlar dışında iletişim tarzı, davranış biçimi ve kurum felsefesi gibi unsurlar da kimliği oluşturmaktadır (Esener, 2006: 2). Kurumsal kimlik kavramı, işletmenin kim olduğu, ne tür bir yapı ve yönetim anlayışına sahip olunması gerektiği ayrıca hedef kitle ve çalışanlara nasıl davranıldığı gibi konularla şekillenmektedir (Tuna & Tuna, 2006:1). Bir başka tanımda kimlik; işletmelerin nasıl tanındığına ve insanların o işletmeyi tanımlaması, hatırlaması ve anlatmasına izin veren anlamlar topluluğu olarak ifade edilmiştir (Topalian, 1984: 56; Olins, 1989; Markwick & Fill, 1977). Dolphin ise (2001: 45) kurumsal kimliğin, işletmenin uzun süreli ayırt edici özellikleri, kendine özgü nitelikleri, dış iletişimin nasıl olması gerektiği gibi konular üzerinden açıklamaktadır. Kavrama ilişkin tanımlara bakıldığında işletmelerin faaliyet alanları, amaçları ve temsil ettikleri değerler üzerinden yapılandırılan ve onlara ilişkin ön görüşü oluşturan bir yapı dikkati çekmektedir.

Kimlik kavramını oluşturan unsurlara bakıldığında; işletmenin felsefesi, kalitesi, örgütsel davranış anlayışı, fiziksel görünümü ve iletişim tarzının etkili olduğu görülmektedir (Derin & Demirel, 2010: 158). Bu noktada kurum kimliği; iş türü, yapı, stratejiler, değerler, pazar, performans, kurum tarihi, kurumsal itibar ve diğer kimliklerle olan ilişkiler dâhil olmak üzere bir dizi konunun ele alınmasını içerir (Balmer, 2001: 257). Kimlik ile kurumsal imaj arasında da etkileşim söz konusudur. Güçlü bir kurumsal kimliğin güçlü imaj için hazırlayıcı olmasından dolayı, istenen imajın sağlanabilmesi için kimliğin temel oluşturucu etkisinden söz edilebilir.

Kurumsal kimlik ile ilgili literatür ele alındığında üç ana görüşten söz edilmektedir. Birinci görüş; kimliği görsel tasarım olarak ele almakta, ikinci görüş; işletmenin bütünleşik iletişimi olarak görmekte ve üçüncüsü ise örgütsel davranış çerçevesinde, konuyu disiplinler arası bir konu olarak değerlendirmektedir (Van Riel & Balmer, 1997: 340). İlk boyutta logo kullanımı, görsel tasarımların kullanıldığı resmi evraklar, şirket araçları, çalışan kıyafetleri gibi görsel semboller öne çıkar. İkinci görüşte iletişim boyutu yer almaktadır. İşletmenin ilgili tüm çevrelerle etkili ve tutarlı bir iletişim stratejisi yürütmesi gerektiği savunulur. Aberg'e göre, iletişim dört fonksiyona sahiptir: "Temel işlemlerin iç ve dışta desteklenmesi", "işletme ve çıktı yönelimli profil", "dışsal ve içsel bilgilendirme", ve "sosyalleştirme"dir (Van Riel, 1995: 17). Burada amaç kurum kimliğini çalışanlara, hissedarlara ve müşterilere etkili iletebilmektir. Son olarak disiplinler arası yaklaşıma gelindiğinde; var olan ile var olması istenen kimlik arasındaki farkların, iletişim, sembolizm ve davranıştan oluşan yapıyla üst yönetim tarafından düzenlenmesi ile giderilebileceği savunulmaktadır (Van Riel & Balmer, 1997: 341). İlgili çevrelerle kurumsal iletişimin çıktı, çevre ve iletişim boyutlarındaki ilişkiye vurgu yapılır (Odabaşı, 1995: 92).

Kurumsal kimliğin ortaya çıkabilmesi için gereken boyutları Olins (2017) bazı sorular üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır. İşletmenin kim olduğu, ne iş yaptığı, bunu nasıl yaptığı, gelecekte ulaşılmak istenen konum ve diğerlerinden farkları üzerinden kimliği belirleyip, sürdürmek gerektiğini ifade eden bu yaklaşım, kurumları pazar ve müşteriler gözünde konumlandırmak için kendini tanımlamayı amaçlayan sorular içermektedir.

Kurumsal kimliğin tanımı, kavramla ilgili görüşler ve temel boyutlara değindikten sonra işletmelere sunduğu katkılara değinmekte de fayda vardır. Bunlardan ilki çalışanları motive edici roldür. Çalışanların işletme amaç ve özelliklerini net şekilde anlayıp, destek ve bağlılık göstermesinde kimlik etkilidir. Diğer bir fayda; çalışanın var olan kültüre gösterdiği uyum ve bütünleşmeyi kolaylaştırmasıdır (Downey, 1987). Üçüncü fayda; işletmelerin yüksek nitelik ve yeterliliğe sahip yöneticileri kendisine çekmesine yardımcı olmasıdır (Melewar & Saunders, 1998). Dördüncü olarak paydaşların gözünde işletmeye ilişkin farkındalığı artırmasından söz edilebilir. Özellikle iş kapasitesi, yönetim gücü, ürün ve hizmet çeşitliliği gibi konulardaki

farkındalık önceliklidir (Lippincott & Margulies, 1988). Kurumsal kimlik aracılığıyla tüketicilerin ürün kalitesi ile ilgili olarak bilgilendirilmesi ve işletmeye ait ürün ve markaları desteklemeleri bir diğer faydadır. Altıncı olarak, paydaşların bağlılığını sağlama ve güçlü marka oluşumunu destekleme konusundan söz edilebilir (Balmer, 1995; Markwick & Fiil, 1997). Son olarak ise yatırımcıların dikkatini çekip, işletmenin sermaye piyasalarına erişim şansını artırma faydasından bahsedilebilir (Beatty & Ritter, 1986).

Radyo İşletmeciliği

İçinde bulunduğumuz teknoloji ve hız çağında eskiyen birçok buluşun aksine zamana adapte olmayı ve dinleyici profilini yenilemeyi başaran radyolar dönüşümünü halen sürdüren bir teknolojiye sahiptir. 1920 yılında ilk radyo yayınının Amerika’da gerçekleşmesi ile birlikte başlayan yayıncılık faaliyetleri, günümüzde karasal yayınların yanı sıra kablo, uydu, internet teknolojileri, dijital platformlar ve mobil uygulamalar üzerinden sürdürülmektedir. Türkiye’de 90’ların başına kadar devlet tekelinde yürütülen radyo yayıncılığı, 1994’te RTÜK yasasının kabulüyle birlikte özel teşebbüslere ait radyo işletmelerinin de sektöre dâhil olmasını sağlamıştır (Kıdır & Tonus, 2020).

Radyoların organizasyon yapılarını özel veya kamu mülkiyetinde olması yanında, verici güçleri, kapsama alanları, çalışan sayıları, parasal imkânları, yayın amaçları ve bu amacı gerçekleştirecek program türlerinin ağırlığı gibi özellikler de belirlemektedir (Aziz, 2002: 18). Günümüzde radyolar kullandıkları teknolojilere, benimsedikleri temalara, içerik hazırlama tarzlarına ve seçtikleri alternatif yayıncılık anlayışlarına göre de sınıflandırılabilir.

Radyo işletmeleri; sahip olduğu kaynakları (finansal, teknik, insan vb.) yayın üretimi için kullanan, ürettiği radyo programları aracılığıyla hedef kitlesine ulaşır, bunun karşılığında gelir elde etmeyi amaçlayan kuruluşlardır (Kıdır, 2021). Radyolar; haber, bilgi, müzik, eğlence gibi başlıklarda çıktı üretip, yayıncılık faaliyetleri gerçekleştiren bir tür hizmet işletmesidir. Hammaddesi ses, müzik, bilgi, haber olan programlar, sunucu, spiker, teknik ekip ve yöneticilerin ortak çabasıyla yayına ulaştırılır.

İlk kuruluş anından itibaren radyolar içinde kimlik olgusu önemlidir ve kimliği oluşturup şekillendirmek için çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Kurum kimliğini destekleyen sorular içinde yer alan işletmenin kim olduğu, ne iş yaptığı, gelecekte nerede olmak istediği soruları radyo yönetiminin planlama sürecinin konu başlıklarını oluşturmaktadır. Radyonun adı, teması, müzik türü, vizyonu, misyonu, stratejik hedefleri, yayın tarzı gibi pek çok unsur radyo yönetiminin planlama aşamasında netlik kazanmaktadır. İlk günden itibaren kendini ve tarzını arayıp bulmaya çalışan radyolar için bu süreç birbirini etkileyen zincirleme bir döngüye sahiptir. Örneğin bir radyonun ismi, logo tasarımını oluşturmada etkili olabilir. Aynı zamanda slogan, müzik türü ve program içerikleri üzerinde belirleyicidir. Marka isminin müzikle tekrar edildiği jingleler slogan ifadelerini de içerir. Jingleler çoğunlukla hedef kitleye göre hazırlanır. Çalışan ekiplerin yeterlilikleri ve sektörel hedefler vizyon ve misyona göre şekillenebilir. Kurumsal kimlik konusu radyolar için planlama sürecinde temel adımların atıldığı, uygulama kısmında ise kimliğin vurgulanıp, güçlendirildiği aşamaları içermektedir.

Radyolarda Kurumsal Slogan

Günümüzün rekabet dünyasında en iyi ürünü ya da hizmeti üretmek kadar önemli bir diğer unsur bunu hedef kitleye duyurup, pazarlayabilmektir. Bu nedenle işletmeler en iyi olmak, tercih edilmek ve başarıyı sürdürebilmek için büyük çabalar harcamaktadır. Rakipler karşısında güçlü durabilmek için doğru pazarlama iletişimi ve mesajları insanlara ulaştırmada sloganların önemi büyüktür. İnsanların duyduğu an, bir an durup düşünebileceği ve duygusal bağ kurabileceği sloganlar işletmeye ilişkin tercih ve tutumlar üzerinde belirleyici olmaktadır. Hızlı

tüketen ve çabuk unutan tüketiciye yönelik hazırlanmış yaratıcı ve akılda kalıcı sloganlar sektörde kolayca fark edilmeyi sağlamaktadır (Öznel & Öymen, 2019).

Slogan; bir düşünceyi kolay hatırlanıp, tekrarlanabilir biçimde ifade etme sanatı olarak tanımlanabilir (Demir & Acar, 2005: 369). Bir işletme hakkında betimleyici, ikna edici ve bilgi iletici kısa kelime grubu olarak da adlandırılabilir (Ateşoğlu, 2003: 260). Bir diğer tanımda; açıklayıcı, ikna edici özelliği olan bilgileri ileten kısa cümleler olarak bahsedilmektedir (Supphellen & Nygaardsvik, 2002). Batı'ya (2017) göre ise slogan; tüketicinin derinlerdeki arzularına seslenen mesajlardır. İşletmeyi, yapılan işi, ürün ya da hizmeti ortaya çıkarıp, vurgulayan sloganlar, amaçlara hizmet eden özlü sözcük gruplarını temsil etmektedir.

İşletmelerin kimlik oluştururken önemsemesi gereken slogan konusu, ilk önce kurum felsefesini slogana yansıtarak sürece başlamayı gerektiren bir konudur. Rekabet yoğun iş dünyasında tüketiciler her yeni gün yeni bir marka, ürün ve hizmetle karşılaştığı için onların zihninde iz bırakmak daha önemli bir konu haline almaktadır. Bir reklam dinlediğinde kişinin sadece sloganı hatırlaması aslında o sloganın duygusal olarak kişiye ulaşmasının habercisidir. Hedef kitlede farkındalık yaratan, bilinç oluşturan, duygusal bağ kurmasına neden olan ve kişiden kişiye farklı insanlara bu bağın aktarılmasını kolaylaştıran sloganlar aynı zamanda kurumsal kimliğin besleyicisidir. İşletmeler için marka yaratımı ve geliştirme sürecinde de etkili olan sloganlar kurumsal iletişimin önemli unsurları arasında yer almaktadır. Günümüzde işletmeler marka kavramının sadece bir etiket değil, isim, renk, grafik tasarımı, ses, kelime tarzı gibi ifadelerden oluştuğunu kabul etmektedir (Perry & Wisnom, 2003). Bu nedenle ayırt edici olma, zekice düzenlenmiş sözcük oyunları, sloganlar, logo, karakter ve sembollerle zihinlerde kalıcı marka oluşturma çabası ön plandadır (Moriarty, 1991).

Radyo işletmeleri de diğer işletmeler gibi varlığını ve kimliğini iç ve dış çevresine ifade etmekte sloganlara başvurmaktadır. Koçer'e göre (2013) slogan; radyoların yayın kimliği ve temel yetenekleri hakkında bilgi sunan bir kavramdır. Bir radyo sloganı; ait olduğu radyonun adı, frekansı, tarzı, içeriği ve hedefleri gibi unsurlardan oluşur. Sloganı ifade eden kelime grupları; hem görsel, hem de işitsel olarak radyolarda hazırlanan materyallerde vurgulanmaktadır. Logo, afiş, billboard, davetiye, kurumsal belge gibi çıktılar görsel olarak, yayında dinleyiciye ulaştırılan spot, jingle, program ve anonslar ise işitsel olarak sloganların etkisinde şekillenen unsurlar arasındadır.

Radyo sloganlarında seçilen kelime gruplarının özenle belirlenmesi gereklidir. Dinleyicinin bağ kurmasını destekleyici ifadeler tercih edilmesi, radyonun kendi duruşunu sergileyip, yayıncılık sektöründe başarılı olabilmesi için önemlidir. Vurucu, dikkat çekici, duygulara hitap eden sloganlar için kelimelerin doğru seçilmesi ve etkili kullanımı gerekir. Kafiyeyle ifadeler, iddialı sözcüklere, şaşırtıcı kelime oyunlarına ve esprili bir dile slogan belirlerken başvurulabilir. Radyolar kamuoyuna ulaşan bir faaliyet alanına sahip oldukları için slogan netleştirme sürecinde yanlış anlaşılabilir veya dinleyici üzerinde rahatsız edici etki oluşturacak sözcük gruplarından kaçınılması gerekir. Türkiye'deki radyo işletmelerine bakıldığında Eylül 2021 döneminde en çok dinlenenler listesinde ilk 25'te yer alan ulusal radyoları ve onların sloganlarını sıralayan Tablo 1 aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye’de faaliyet gösteren radyo istasyonları ve sloganları

	Radyo Adı	Slogan
1	Kral FM	İlaç Gibi Radyo
2	TRT FM	Uzakları Yakın Eden Radyo
3	Radyo 7	Hayata Müzik Katın
4	Power Türk	Önce Müzik
5	Kral Pop	Pop Müziğin Kralı
6	Slowtürk	Aşkın Frekansı
7	Süper FM	En İyi Müzik
8	Virgin Radio	Virgin Radyo Yeni Nesil Radyo
9	Power FM	En İyi, En Yeni Müzik
10	Metro FM	Limitsiz Hit Müzik
11	Joy Türk	Aşkı Hisset
12	Radyo Fenomen	Maksimum Hit Müzik
13	Radyo Seymen	Türkiye’yi Oynatan Radyo
14	Radyo 1	Türkiye’nin Sesi
15	Kafa Radyo	Türkiye’nin En Kafa Radyo
16	Show Radyo	Türkiye’nin Show Radyosu
17	Alem FM	Türkiye’nin En Alem Radyosu
18	A Haber Radyo	Haberin Radyosu
19	Radyo D	Müziğin Olduğu Her Yerde
20	Pal Nostalji	Bu Şarkılar Unutulmaz, Türkiye’nin Nostalji Radyosu
21	Radyo Turkuvaz	Radyonun Dijital Hali
22	TRT Radyo Haber	Haberin Radyo Frekansı
23	Radyo Viva	Türkçe Müziğin Keyfi
24	NTV Radyo	Türkiye’nin Haber Radyosu
25	Habertürk Radyo	Habertürk’ün Güçlü Sesi

Kaynak: Eylül 2021 RİAK Radyo Rating Sonuçları (<http://riak.com.tr>)

Tablodaki sloganlara bakıldığında Türkiye’de radyo işletmelerinin daha çok yaptıkları işi öne çıkaran kelimeleri sloganlarında tercih ettikleri dikkati çekmektedir. Yayın formatı, tema ve müzik türünün belirleyici olduğu bu sloganlarda özgünlük içeren ifadelerin kullanımının sınırlı olduğu görülmüştür. Bununla birlikte birbirine benzeyen kelime gruplarının kullanımına daha sık rastlanmıştır. Listede yer alan radyoların sloganlarındaki ortak sözcükleri ele aldığımızda kullanım sıklığını gösteren frekans dağılımları Tablo 2’de incelenebilir.

Tablo 2: Radyo sloganlarının kelime dağılımı

Slogandaki Kelime	Kullanım Sıklığı
Radyo Kelimesi	13
Müzik Kelimesi	9
Haber Kelimesi	3
Radyo İstasyonunun Adı	8
Türkiye Kelimesi	7
Aşk Kelimesi	2
Özgün Kelime	5
Diğer	1

Türkiye’de en çok dinlenen ulusal radyoların sahip olduğu sloganlara bakıldığında; en sık tekrar eden kelimelerin başında radyo kelimesi gelmektedir. Bununla birlikte müzik, haber gibi yayın tarzı ve içeriğine ilişkin ifadelerin de ön planda olduğu görülmüştür. Özellikle müziğin, söz unsurunun önüne geçtiği bu dağılımda radyoların konuşma boyutundan ziyade müzik unsurunun ön çıktığı dikkati çekmektedir. Sloganlarda kullanılan kelimelerin tekrarına bakıldığında duygu içeren sözcüklerle daha az karşılaşılmıştır. Bunun yerine iddia içeriğini öne çıkaran Türkiye’nin kelimesi daha sık vurgulanmaktadır. Bazı radyoların hatırlatıcı ve dinleyicinin zihninde pekiştirici olması amacıyla istasyon adını sloganın içine gömülü şekilde dinleyiciye sunduğu görülmüştür. Sloganların geneline bakıldığında seçilen kelimelerin benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Hit, yeni, iyi, güçlü gibi sözcüklere sıklıkla yer veren radyolar, birbirine yakın ifadeler kullanmaktadır. Bazı radyolar ise özgün sloganlara sahiptir. İsim, tarz, tema gibi unsurların ön planda olmadığı, dinleyicinin gözünde farklı çağrışımlar yaptıran bu sloganlar genele göre azdır. Ancak gördükleri ilgi dikkate değer olarak nitelendirilebilir.

Araştırma Yöntemi

Radyo sloganlarının kurumsal kimlik üzerindeki etkisini irdeleyen bu çalışmada nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Veri toplamak için yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. 2021 yılında Türksat listesinde yaklaşık 50 ulusal radyo istasyonu bulunmaktadır. Bu listede yer alıp, RİAK 2021 Eylül ayı verilerine göre dinlenme sayıları açısından ilk 25’de yer alan listedeki radyo işletmelerine tek tek ulaşılmış ve görüşme sorularını yanıtlamaları istenmiştir. 10 radyo istasyonu ise görüşme sorularını yanıtlamayı kabul etmiştir. Erişilebilen ve dönüş yapan tüm radyoların dâhil edildiği bu çalışmada kolayda örnekleme yöntemi ile örneklem belirlenmektedir. Bu metotta, ana kütlede kolay, hızlı ve ekonomik şekilde veri toplama şansı söz konusudur (Malhotra, 2004: 321, Aaker vd., 2007: 394, Zikmund, 1997: 428). Ancak bazı araştırmacılar (Malhotra, 2004: 321, Churchill, 1991: 539, Nakip, 2006: 204, Gegez, 2010: 217), kolayda örnekleme ile toplanan verilerin ana kütle temsil yeteneğinin zayıf oluşu ve genelleme yapılamayacağını ifade etmektedir. Bu çalışmada da verilerin temsil yeteneği konusunda sınırlılık kabul edilmiştir. Ancak cevap gelen radyo istasyonlarına bakıldığında en çok dinlenenden, en sonda yer alana, en yeniden, en eskiye, devlet radyolarından, özel radyolara, yabancı müzik yayını yapanlardan, Türkçe müzik yayını yapanlara kadar farklı bir seçki olduğu dikkati çekmektedir. Örneklemin çeşitliliği ve homojenliğini güçlendiren bu durum genelleme gücünü etkilemese de araştırmanın analiz derinliği için bir avantaj olarak kabul edilebilir. Creswell’in (2014) de belirttiği üzere nitel çalışmalarda amaç genelleme yapmak değil bütüncül bir resim elde edebilmektedir.

Çalışmaya destek sunan radyoların isimleri araştırma kapsamında kodlanarak analizlerde kullanılmıştır. Bu nedenle hiçbir radyo deşifre olmadan veriler değerlendirmeye alınmaktadır. Sonuç olarak kurumsal kimlik konusu ile ilgili belirlenen tema ve alt temalar sayesinde sektörden elde edilen veriler betimsel analiz metodu ile irdelenmiştir. Betimsel analiz; verilerin daha önceden belirlenen temalara göre sınıflandırılıp, özetlendiği ve yorumlandığı bir araştırma tekniğidir. Temalarla ilgili bir çerçeve oluşturma, verileri işleme, bulguları tanımlama ve yorumlama süreçlerinden oluşan bu teknikte, bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurulur ve gerekirse karşılaştırmalar yapılmaktadır (Yıldırım, Şimşek, 2008). Bu makalede sloganlara dair yapılan görüşmelerde radyo yöneticilerinden gelen yanıtlar deşifre edildikten sonra, kurumsal kimlik konusu bağlamında temalar belirlenmiştir. Sonrasında iki farklı alan uzmanının kontrolüyle bu gruplandırmaların geçerlilik ve güvenilirliğine bakılmıştır.

Bulgular

Radyo sloganları ile kurumsal kimlik konusunu birlikte ele alan bu çalışmada hazırlanan araştırma sorularına yanıt veren radyo işletmelerine ilişkin tanımlayıcı bilgiler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Katılımcı radyoları tanımlayıcı bilgiler

Radyo Kodu	Mülkiyet	Kuruluş Yılı	Müzik Türü	Yayın Formatı
DM	Özel	1994	Türkçe Müzik	Müzik Ağırlıklı
TR	Devlet	1964	Türkçe Müzik	Söz-Müzik Dengeli
KF	Özel	2019	Türkçe Müzik	Söz-Müzik Dengeli
NS	Özel	2016	Türkçe Müzik	Müzik Ağırlıklı
FN	Özel	2007	Yabancı Müzik	Müzik Ağırlıklı
RD	Devlet	1974	Türkçe Müzik	Söz Ağırlıklı
PW	Özel	1992	Yabancı Müzik	Müzik Ağırlıklı
KR	Özel	1992	Türkçe Müzik	Müzik Ağırlıklı
SP	Özel	1992	Türkçe Müzik	Müzik Ağırlıklı
PT	Özel	2003	Türkçe Müzik	Müzik Ağırlıklı

Katılımcı radyoları mülkiyet, kuruluş yılı, müzik türü ve yayın formatı açısından sınıflandıran Tablo 3'te devletten, özele, radyo yayıncılığının ülkede ilk başladığı yıllardan bu yana faaliyet yürüten kurumlardan, yayın hayatına merhaba diyen en yeni istasyonlara kadar farklı radyolar yer almaktadır. Tabloda hem Türkçe müzik yayını yapan, hem de yabancı müzik yayını yapan kuruluşlar vardır. Örnekleme dâhil olan radyolar incelendiğinde müzik ağırlıklı kısa anons stillerine sahip istasyonların çoğunlukta olduğu dikkati çeker. Söz müzik dengesini birlikte yürüten ve söz ağırlıklı yayınlar gerçekleştiren radyoların ise örneklem dağılımı içerisinde daha az yer aldıkları görülmektedir.

Araştırma temaları; Olins'in 2017 yılında kurumsal kimliğe ilişkin ortaya koyduğu soru başlıkları üzerinden oluşturulmuştur. Bunlar; sloganların radyo işletmelerini tanımlayıcı kimlik boyutu, iş yapma biçimini ifade eden format boyutu ve gelecekte ulaşılmak istenen konumu ifade eden amaç boyutudur. Ek olarak; birde kimliğin sektördeki diğer kurumlardan ayrılma yeterliliğini irdeleyen özgünlük boyutu eklenmiştir. Bu boyutla sektördeki radyo işletmelerinin slogan tercihlerine ilişkin genel eğilimi tespit etmek ve özgünlük ile başarı arasındaki etkileşim konusunda değerlendirme yapmak amaçlanmaktadır. Araştırma için hazırlanan kodlama cetvelini Tablo 4'te görmek mümkündür.

Tablo 4: Betimsel analiz kod ve temaları

KODLAR	TEMALAR
<ul style="list-style-type: none"> • Radyonun adını pekiştirme • Radyoyu tanııtma • Kimliği öne çıkarma • Kurumsal imza 	Kimlik
<ul style="list-style-type: none"> • Radyonun tarzı • Müzik türü • Format-tema • İçerik • Espri anlayışı 	Format
<ul style="list-style-type: none"> • Hedef kitle • Dikkat çekme • Zihne yerleşme-bilinirlik • Daha iyisi olduğunu kabul ettirme 	Amaç
<ul style="list-style-type: none"> • Diğerlerinden farklı olduğunu hissettirme • Radyoyu yansııtma gücü • Benzeşim etkisi • Örnekler 	Özgünlük

Bu çalışmada belirlenen ilk tema sloganların işletmeyi tanımlamaya olan katkısını ve dolayısıyla kimliğe olan etkisini irdelemektedir. Araştırmaya destek veren katılımcı birçok radyo, işletmelerini tanımlama boyutunda radyonun adına vurgu yapmıştır. DM radyosu slogan “*Markanın tanımlayıcısı olan radyo adıyla özdeşleşiyor.*” ifadesini kullanırken, radyo KA “*Radyonun ismiyle uyumlu kısa sloganlar tercih edilir.*” yanıtını vermiştir. RD kodlu katılımcı ise “*radyo hakkında öngörünün oluşmasında isim belirleyici olup, isme atıf yapılabilen*” şeklinde görüş belirtmiştir.

Radyo FN, sloganların radyoyu tanımlamaya olan etkisini “*Sloganlar yayın politikasını yansııtmalı, bir bakıma o radyonun karakterini belirlemeli*” ifadesiyle açıklamıştır. Ayrıca “*Yayın politikası ve slogan arasında tutarlılık olmalı.*” yanıtıyla da radyoların kendisiyle çelişen bir duruş sergilememesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Radyo sloganlarının işletmeyi tanımlama etkisini irdeleyen bir diğer yanıt KR kodlu katılımcı radyodan gelmiştir. Radyo KR, “*Slogan bir radyonun kimliğidir. Onu tanımlayan, kendinden izler veren, bilinirliği ve hatırlanmayı kolaylaştıran bir imzadır.*” şeklinde sloganı tanımlamıştır. Ayrıca “*Slogan radyoyu yansııtmalı, kimliği öne çıkarmalı, hiç dinlenmeden bile içeriğın ne olduğu hakkında fikir verebilmeli.*” ifadesi ile sloganın radyo işletmesini çevreye tanııtma konusundaki misyonuna vurgu yapmıştır.

Son olarak NS kodlu katılımcı ise radyo sloganlarının “*kısa bir cümle ile radyoyu anlatmak amacıyla belirlenen*” ifadeler olduğu yanıtını vermiştir. Ayrıca radyo işletmesini tanımlayan sloganların “*radyoyu ve ön plana çıkarmak istenilen özellikleri dinleyicilere tarif eder nitelikte*” olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Makalede yer alan ikinci tema; radyoların iş yapma biçimini sloganlar üzerinden sorgulamaktadır. Özellikle radyoların seçtiği müzik türü ve yayın formatı üzerinden konuyu ele alan katılımcılar vardır. PT kodlu katılımcı “*çalınan müziği anlatmaya yönelik*” ve “*inandığımız, uğruna kalitemizden asla ödün vermediğimiz ilkelere göre*” ifadeleriyle slogan belirleme sürecine değinmiştir. Radyo RD kod adlı katılımcı, sloganlara bakıldığında “*Radyonun temel dokusu hakkında fikir sahibi olunabilir. Genel anlamda slogan, müzik türüne*

göre belirlenir. Örneğin slogana bakılarak ağırlıklı olarak çalınan müzik türünün arabesk ya da klasik olup olmadığı anlaşılabilir.” yanıtını vermiştir. Müzik konusunda PW kodlu katılımcı ise “Radyoların müzik tarzını öne çıkaran sloganlar olabiliyor.”, “Radyoların faaliyet türü müzik”, “Çaldığı müzik türlerine göre ana sloganlarını daha doğrusu mottolarını belirleyen radyolar var.” cevapları ile müzik türünün radyo sloganları ile olan etkileşimini açıklamaya çalışmıştır.

Müziğin dışında iş yapma biçimi üzerinde etkili görülen diğer kavramlar içerik ve temadır. Radyo KR bu konuyu “Sloganlar belirlerken içeriğe bakıyoruz.”, “Mesele içerik tanımını doğru yapmak. Sloganda buna göre şekil alıyor bence.” ifadeleriyle açıklamıştır. DM kodlu katılımcı da “Her radyo formatını ve müzik tarzını yansıtır, çağrıştıran slogan belirlemelidir.” görüşünü savunmuştur. RD kodlu katılımcı slogan “Çekici ve içeriği özetleyici olmalı” ifadesiyle konuya yorum getirmiştir. Radyo SP’de sloganların belirlenme sürecinde etkili gördüğü kavramı “içerik” olarak ifade etmiştir. Araştırmaya destek sunan farklı katılımcıların yanıtlarına bakıldığında, radyoların iş yapma biçimleri dikkate alınarak belirtilen örnekler arasında; müzikal işleyiş ile yayın tarzına vurgu yapan Power FM’in “En İyi, En Yeni Müzik Yüzde Yüz Canlı” sloganı ve Türkiye’nin en ücra köşesine yayınları ulaşan TRT FM’in “Uzakları Yakın Eden Radyo” sloganları sayılabilir.

Radyoların yayıncılık tarzını ifade eden espri anlayışı slogana yansıyan bir başka unsurdur. Radyo RD’nin “espri anlayışı ile paralel sloganlar kullanılabilir.” yanıtı bu görüşü destekler niteliktedir. Görüşmecilerin esprili sloganlar konusunda verdikleri örnekler arasında; dinleyiciyle aynı kafada olma çağrısını yapan Kafa Radyonun “Türkiye’nin En Kafa Radyosu” sloganı, Meteor FM’in “Türkiye’nin En Havalı Radyosu” sloganları örnekler olarak sayılabilir.

Bu çalışma kapsamında ele alınan bir diğer tema kurumsal kimliği ifade noktasında önemli görülen radyo işletmelerinin amaçlarıdır. Sloganların amaçlardan ne ölçüde etkilendiği ve amaçlara ne oranda katkı sağladığı konularında ele alınabilecek bu boyutta radyolar için önemli olan hedef kitle ve belirli amaç ifadeleri ön plana çıkmaktadır.

Hedef kitle konusunda katılımcılardan gelen yanıtlara bakıldığında DM kodlu radyo “Hedef kitleyi yansıtan bir slogan belirlenmeli.” cümlesini kullanmıştır. Radyo NS sloganımızı “Dinleyicilerimizin isteklerine dair düşüncelerimizden yola çıkarak belirledik.” ve “Bir slogan radyoların ön plana çıkarmak istedikleri özelliklerini dinleyicilerine tarif eder nitelikte olmalı.” ifadelerini kullanarak amaçlara ulaşma konusunda önemli olan hedef kitleye vurgu yapmıştır. FN kod adlı katılımcı da dinleyici beklentilerine odaklanarak, “Sloganda ne vaat ediliyorsa, playlist düzenlemesi de bununla örtüşmeli. Belirli araştırmalar yapıp, insanların radyo dinleme süreleri göz önüne alınarak listeler hazırlanmalı.” ifadelerini kullanmıştır. Radyo PW’nin, “Dinleyicinin dikkati çekmek için sloganlar önemlidir.” yanıtı ve Radyo SP’nin, “dinleyici üzerinde bırakılması istenen etki” cümlesi slogan belirlenirken hedef kitleye göre hareket edildiğinin altını çizen cevaplar arasındadır. PT kod adlı radyo ise “Ülkemizde radyo sloganları dinleyiciye göre belirleniyor. Dinleyiciyi yakalayabilecek basit kısa sloganlar görüyoruz.” cümleleri ile hedef kitlenin slogan üzerindeki etkisini vurgulamıştır.

Daha iyi olma iddiası, bilinirlik, çekicilik ve zihne yerleşme gibi amaçlar bir radyonun kurumsal duruşunu etkileyen konular arasında yer almaktadır. Bu duruşu ifade biçimlerinden biri olan sloganlar da haliyle amaç ifadeleri ile etkileşime açık bir konumda değerlendirilebilir. Bu konuda radyo KA “Sloganlar bir radyonun bilinirliğine ciddi katkı sağlamaktadır. Sabit ve sürekli tekrarlanan slogan ifadesi aracılığıyla radyolar zihinlere yerleşir.” cümleleri ile amaçlara ulaşma konusunda sloganların katkısını anlatmaktadır. Aynı katılımcı “Radyo sloganlarının içinde radyonun iddiasını da belirtmek için genellikle Türkiye’nin ibaresi çok kullanılır.” yanıtını vermiştir. Radyo PW’de bu düşünceyi destekleyerek “Radyolar mutlaka

en iyi - en çok dinlenen ibarelerini sloganlarında kullanmak istiyor.” cümlesini kullanmıştır. Radyo DM kod adlı katılımcıda benzer şekilde *“Mevcut sloganlar genellikle, kendilerinin daha iyisi olduğunu kabul ettirmeye çalışan çağrışımı yapacak niteliktedir.”* ifadesi ile bu düşünceyi desteklemektedir. Bu konuda RD radyoda, *“Özellikle aynı işlevdeki radyoların sloganları incelenirse radyolar en iyi spor, en iyi haber kanalı olduklarını iddia etmektedir.”* yanıtıyla konuyu örneklendirmiştir. KR katılımcısı da *“NTV Radyonun haber verme misyonunu ön plana çıkartan Türkiye'nin Haber Radyosu”* sloganını radyo amaçları ile uyumlu bir slogan örneği olarak vermiştir.

Radyo sloganlarını kurumsal kimlik bağlamında ele alan bu makale kapsamında ele alınan son tema özgünlük ve benzerlik boyutudur. Radyo sloganlarının bir kurumu diğerinden ayırmaya etkisi ve diğer radyolarla benzeşim gösterme nedenlerini sorgulayan bu temada farklılıklar, birbirine benzeme eğilimi, bunların nedenleri ve örnek sloganlar üzerinde durulmaktadır.

Bu tema kapsamında radyo DM *“diğerlerinden farklı olduğunu hissettirmek isteyen radyolar”* ifadesiyle sloganlarda rakiplerinden ayrılmaya çalışan kurumlara vurgu yapmaktadır. KR kod adlı radyo katılımcısı da konuya *“radyo sloganlarının birbirinden etkilenmesi konusunda yayına ilk başlayan köklü radyolarda değil ama sonradan kurulan radyolarda maalesef yaratıcılık yoksunluğuna bağlı bu durum görülebiliyor.”* ifadesiyle yorum getirmiştir.

Katılımcılardan radyo sloganlarının farklılığına yönelik yanıtlardan ziyade, benzeme eğilimine ilişkin daha çok cevap gelmiştir. TR radyo *“Benzer sloganları çok fazla duyuyorum. Bu iş için gerçekten bir marka çalışması, konumlandırma yapıyor mu bilmiyorum. Ama sanmıyorum yaptıklarını. Birbirinin kopyası çok fazla slogan var.”* ifadeleri birbirinden etkilenen sloganlar olduğunu vurgulamaktadır. NS radyo katılımcısı *“Benzer formatlarda yayın yapan radyoların sloganlarının birbirine yakın olması anlaşılabilir bir durum. Zira öne çıkarmak istedikleri özellikleri aynı doğrultuda”* yanıtı ile sloganlar arasındaki benzeme eğiliminin nedenleri üzerine eğilmiştir. Radyo FN kodlu katılımcı, *“Slogan konusunda birçok radyonun çok özgün olmadığını düşünüyorum. Komik kopyalamalara gidenler var.”* *“gelişigüzel esinlenme usulüyle ilerleyen birçok radyo var. Kısacası içi doldurulacak sloganlar yerine sırf olsun diye yapılan çok fazla slogan var.”* ifadeleriyle sektördeki radyo işletmelerinin slogan konusundaki yakınlığına dikkat çekmiştir. Sloganlar arasındaki benzeme eğilim konusunda RD kod adlı katılımcı *“İçerik genel olarak zengin olmadığı ve yayınlar müzik ağırlıklı olduğu için radyo sloganları haliyle birbirinden etkilenmektedir. Tematik radyolar içinde benzer bir durum söz konusudur.”* ifadesini kullanmıştır. Bu konuda bir diğer yanıt PW radyodan gelmiştir. Radyo PW *“Sloganlar birbiri ile çok benzer ve aşağı yukarı aynı vurguyu yapan tarzda sloganlar.”* olduğunu ifade etmiştir. Radyo PT’de bu yanıtı destekler türde *“aynı tarz müzik yapan ve aynı temalarda olan radyolarda benzerlikler görülebiliyor.”* cevabını vermiştir. Radyo SP’de *“yakın tarzda olan radyoların birbirinden etkilendiğini düşünüyorum.”* yanıtı ile bu düşünceyi desteklemiştir.

Araştırmaya destek veren katılımcıların kendi radyoları dışında başarılı ve akılda kaldığını düşündükleri radyo sloganlarına verdikleri örnekler arasında, Power FM’in *“En İyi En Yeni Müzik Yüzde Yüz Canlı”* yanıtı, Kral FM’in *“İlaç Gibi Radyo”* sloganı, TRT FM’in *“Uzakları Yakın Eden Radyo”* ifadesi, Alem FM’in *“Türkiye'nin En Alem Radyosu”* sloganı, Slowtürk’ün *“Aşkın Frekansı”* ve Radyo Fenomen’in *“Maksimum Hit Müzik”* sloganları yer almaktadır.

Değerlendirme

Radyo sloganlarını kurumsal kimlik bağlamında ele alan bu çalışmada sloganların radyoları temsil gücüne ve etkisine bakıldığında, özellikle uzun yıllar yayıncılık sektöründe var olan radyoların dinleyici hatta rakip işletmeler üzerinde iz bırakan sloganlara sahip oldukları katılımcılardan gelen yanıtlarda görülmektedir. Türkiye’de en çok dinlenenler listesinde yer alan bu radyolar sloganlarının temsil gücünü sesli ve görsel materyallerde sıklıkla kullanmayı tercih eder. Bu radyo istasyonlarına ait sloganların akılda kalması, jingle müziğine denk gelenlerin kanal ismi duymadan hangi radyoyu dinlediklerini tahmin edebilmesi sloganların kimlik yaratma başarısına dair önemli bir değerlendirmedir. Sloganların radyo işletmelerini temsil gücünün farkında olan radyo yönetimlerinin program içeriklerinden, anons tarzlarına, yayın konuklarından, dinleyiciye vaat edilen etkinliklere kadar pek çok hususta, slogan etkisinde iş yapma biçimlerini belirledikleri dikkati çekmektedir.

Radyo sloganlarını kurumsal kimlik bağlamında ele alan bu çalışmada elde edilen bulguları değerlendirirken öne çıkan konulardan bir diğeri, Türkiye radyolarında müzik unsurunun tarz ve tür üzerinden öne çıkma yoğunluğudur. Kuyucu da (2020) bu hususta, radyo dinleyicisinin bu mecraayı müzik için kullandığına ve radyonun en büyük işlevinin müzik sunup, eğlendirme olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda radyo işletmelerini müzik ağırlıklı programlara yönelmiş, zamanla radyoların müzik kutusuna dönüşümünde etkili olmuştur. Bu araştırmada da en çok dinlenen ve örneklemin içerisinde yer alan ulusal radyolarda konuşma oranının daha az olduğu ve müziğin öne çıktığı görülmüştür. Bu durumda haliyle sloganlara yansımaktadır. Birçok sloganda müzik üzerinden radyoların kendini tanımlamayı tercih ettikleri ifade edilebilir. Haber, spor, trafik, din gibi içeriklere sahip tematik kanallar da slogan sözcükleri içerisinde yayına dair içerik bilgisi veren kelime vurgusu yapılmaktadır. Ancak bu radyoların genel dağılım içinde daha az bir yoğunluğu olduğu ve dinlenme listelerinde müzik radyolarına göre daha alt sıralarda yer aldıkları dikkati çeker. Bu durumda ülkemizdeki radyo işletmelerinin sloganlar üzerinden kimliğini öne çıkarma başarısını, müzik ağırlıklı radyolarda daha başarılı olarak değerlendirmek mümkündür.

Sloganlarda öne çıkan müzik unsuru, Türkiye’deki birçok radyo açısından kullanılan bir boyuttur. Bu konuya müziğin hissettirdiği duygular (aşk, mutluluk, huzur vb.) üzerinden değil, iddia temelli yaklaşan sloganlar, radyo işletmelerini rakiplerinin önüne geçmeyi amaç edinmiş bir kimlik oluşturma sürecine taşımaktadır. Bu konuda Aziz de (2006) yayınlardaki en önemli başarı ölçütünün reyting ve dinleyici olgusundan yola çıkarak, “Hangi istasyon ve hangi program daha çok dinleniyor?” sorusu çerçevesinde şekillendiğini ifade etmiştir. Rakiplerle kıyas içeren “En”, “Hit”, “Güçlü”, “Maksimum” ve “Türkiye’nin” ibarelerinin birçok radyo tarafından benzer şekilde kullanımı bu etki ile oluşmaktadır. Katılımcıların da belirttiği üzere rekabeti gülünç seviyeye taşıyan komik kopyalar, basit esinlenmeler birçok radyonun kendi tarzını oluşturamamasında etkilidir. Birbirine benzer sözcük gruplarıyla slogan seçimine giden radyolar aslında özgünlük açısından kurumsal kimlik alanını sınırlandırmaktadır. Başkasına benzemeye çalışırken aslını yaşatan ve rekabetten pay almak yerine kimliğini tam olarak inşa edemeyen bu işletmeler, slogan konusunda öne çıkamayan ve başarılı olamayan kurumlar arasında değerlendirilebilir. Sektöre bakıldığında uzun yıllardır aynı radyoların pazarda yer alması ve ratingler açısından önde olanların değişmemesi bu görüşü destekleyen bir durumdur. Radyo yayıncılığı sektörüne yeni aktörlerin sınırlı girişi ve varlık göstermeyi başaramamasında, duyguya hitap eden doğru sloganla yola çıkılmaması ve bunun üzerine kimliğin ortaya konulamaması etkili görülebilir. Bu konuda Öztel ve Öymen de (2019) yaşadığımız dijital çağda, üreten tüketici kavramı ile evrilen tüketicilere ve duygusal pazarlama kavramına vurgu yapmaktadır. Duygusal pazarlamanın insanların his ve değerlerine ulaşip olumlu tavır ve eylem

geliştirmesi üzerinde durup, işletmelerin duyguya hitap eden slogan kullanması gerekliliğine değinmiştir.

Sloganların en temel göstergelerinden biri işletmelerin geleceğine ilişkin beklentileri ifade etme becerileridir. Ülkemizdeki radyo sloganlarına ve katılımcılardan gelen yanıtlara bakıldığında, vizyon, misyon, genel yayın politikalarından ziyade amaç bağlamında hedef kitleye daha çok odaklanıldığı görülmektedir. Duun ve Barban da (1986) kimliğin başarılı şekilde inşa edilebilmesi için iyi bir slogan geliştirirken, öncelikle hedef kitleyi doğru belirlemenin önemine vurgu yapan araştırmacılarıdır. Ülkemizde de slogan belirleyen ya da slogan değişimine giden radyo işletmelerine bakıldığında dinleyici eksenli hareket edildiği, dinleyicilerin istediği müzik türleri, tarzlar, program içerikleri, yayın akışlarının oluşturulduğu haliyle bu beklentiye göre de slogan ifadelerinin tercih edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile ülkemizdeki radyo işletmeleri gelecek projeksiyonu olan sloganlar yerine dinleyici beklentilerini karşılayan sözcük gruplarını benimsemektedir.

Türkiye’de kimlik yaratım sürecinde radyo kanalları dinleyicinin zihnine daha iyi yerleşebilmek ve bilinirliği artırmak amaçlı, kurum isimlerini slogan içine yerleştirme taktiğini benimsemektedir. Keller (2008) bu konuda sloganlarda marka adının kullanılmasını farkındalık yaratmak ve hatırlatıcı olması açısından değerli gören araştırmacılarıdır. Benzer şekilde Kuyucu da (2020) hangi radyoda olduğunu bilmeyi sağlayan isim ve slogan içerikli jinglelerin, dinleyicilerin radyoya olan bağlılığını olumlu etkilediğini ifade etmektedir. Ülkemizde bazen direkt kelime anlamı, bazen de çağrıştırdıkları üzerinden dinleyiciye ulaşan isim içerikli sloganlar, radyoların akılda kalması ve sloganla özdeşleşebilmek için kullandıkları bir metot olarak görülmektedir. En çok dinlenen radyolardaki sloganlara bakıldığında radyo ismi kullanımının sık olması, kimlik oluşturma sürecinde kurum adına başvurulması, bunun ise dinleyiciler ve kurumlar arasında kabul görüp yaygınlaşması başarı olarak kabul edilebilir. İster esprili bir dil tercih edilsin, ister iddia içerikli bir cümle olsun ülkemizde kurum isimlerini slogana yerleştiren birçok radyo işletmesi mevcuttur.

Türkiye’deki radyolar ele alındığında, sloganların kendi tarzını ortaya koyan ve diğerlerinden ayrılması gereken özgünlük boyutunda zayıf kaldığı görülmüştür. Yeni nesil müzik dinleyicileri de reklam veren kuruluşlara olan ekonomik bağımlılıkları nedeniyle radyo kanallarının yeteri kadar özgün olmadığını savunmaktadır (Kuyucu, 2020). Radyoların pazar ve rekabet kaygısıyla benzer formatlara sahip olması nedeniyle daha önceden tutan başarılı sloganlara yakın kelimelerle slogan oluşturmaları, her bir radyonun ayrı bir kimlik inşa etmesi konusunda engel oluşturmaktadır. Bu bağlamda taklitçi eş biçimliliğin görüldüğü ifade edilebilir. Selznick (1996), Dimaggio ve Powell’ın da (1983) belirttiği üzere aynı dalda çalışan örgütler onları etkileyen çevresel baskı ve belirsizlik dönemlerinde ayakta kalabilmek için başarılı işletmelere benzeme eğilimi göstermektedir. Ülkemizdeki radyolarda dinlenme listelerinde üst sıralarda olma baskısı, reklam ve pazar payını kaybetme kaygıları ve güçlü rakiplerin varlığı kurumsal eş biçimliliği destekleyen bir sektörel yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Ulusal radyo kanallarına bakıldığında birçoğunun yayın formatlarının birbirine bu kadar benzemesi, jinglelerin yakın olması, anons içeriklerinin farklılaşmaması, web sayfalarının benzerliği, afiş tasarımlarında, gerçekleştirdikleri etkinliklerdeki benzerlikler kimliğin daha en başta slogan üzerinde benzer temele dayandırılmasından kaynaklanmaktadır. Yayıncılık sektöründe uzun yıllardır var olan radyoların yenilere göre daha farklı ve özgün sloganlara sahip oldukları gözlemlenirken, bu radyoların aynı zamanda rating listelerinde üst sıralarda yer alması tesadüf değildir. Kendi tarzını ortaya koyabilen radyolar, başarılı bir kurumsal kimlik çizerek varlıklarını daha çok sağlamlaştırmaktadır.

Slogan türlerinde duygu ve iddia temelli kelime gruplarının dışında, esprili bir dil kullanımına yönelmek de Türkiye radyolarının zaman zaman başvurduğu bir metottur. Aaker'ın da (1996) belirttiği üzere iyi bir sloganın ilginç, şaşırtıcı, eğlenceli ve çarpıcı olması kimlik oluşturma başarısında önemlidir. Dinleyici ile bağ kurmayı kolaylaştıran, komedi unsuruna sahip, eğlenceli sloganlar, radyo için hazırlanan yayın içerikleri, program türleri, anons konuları gibi pek çok boyutta radyonun tarzına doğrudan yansıyan bir etki oluşturmaktadır. Genelde müzik ağırlıklı format yayınların yapıldığı bir sektörde, farklı içerik unsurlarının kullanılması, iş yapma biçimine özgünlük katacağı için bu durum radyo işletmelerinin kimlik oluşturma ve rakiplerden ayrılma sürecini destekleyebilir. Tufan da (2009) bu bağlamda mizahi yaklaşım kullanan radyoların, dinleyici bağlılıklarını güçlendirdiğini ifade etmiştir.

Slogan, radyolar için bir çıkış noktası niteliğindedir. Radyonun duruşunu, kurumsal kimliğini inşa ederken, aynı zamanda ortaya koyulan yayıncılık hizmeti üzerinde etkiye sahiptir. Bu konu ile ilgili Aaker da (2009: 231) sloganların pazarlama ve konumlandırma stratejilerini güçlendirici etkisini ifade etmektedir. Ülkemizdeki radyo işletmelerine bakıldığında sloganların radyo yayınlarında kullanılan jinglelar, spotlar, program içerikleri, sosyal medya paylaşımları, logo, afişler ve web sayfası gibi birçok konu üzerinde belirleyici olabildiği görülmüştür. Bu nedenle radyoların tarzını ve imzasını düzgün bir şekilde ortaya koyabilmesi için kendisine en uygun sloganı seçmesi önemlidir. Kişinin terziye gittiğinde uygun bir elbise diktirememesi halinde büyük ya da dar bir elbise ile uğraşması nasıl rahatsız edici bir durum ise benzer şekilde doğru sloganı bulamayan radyolarda kendini doğru ifade edemediği, performansını tam olarak kullanamadığı, yanlış anlaşılabilirdiği, dinleyicisi ile istediği bağı kuramadığı için zorlanmaktadır. Dolayısıyla en başta iyi düşünüp, pazar araştırmaları yaparak, hedef kitleden dönüş alıp, geleceği ön görmeye çalışan etkili sloganlar belirlemek ve dikkatli karar vermek gereklidir.

Sonuç

Kurumsal kimlik konusunu, radyo işletmelerindeki sloganlar üzerinden analiz etmeyi amaçlayan bu makalede, Türkiye'deki ulusal radyolarda çalışan yöneticilerle görüşmeler yapılmıştır. Belirlenen temalar ve kodlar üzerinden analiz edilen bulgular incelendiğinde, sloganların radyo işletmelerinin kurumsal kimliklerini inşa etme sürecinde çıkış noktası olarak görev aldıkları ifade edilmektedir. Aynı zamanda radyo sloganlarının yayıncı kuruluşu temsil etme misyonu üstlendiği ve radyolarda hazırlanan sesli ve görsel materyallerde sıklıkla yer bularak, iş yapma biçimine doğrudan etki ettiği dikkati çekmektedir. Ülkemizdeki radyolarda slogan belirlenirken, öncelikle müzik tarzları, yayın formatları ve temalar öne çıkmaktadır. Kelimelere bakıldığında; radyo işletmelerinin duygusal ifadeleri tercih etmek yerine rekabet içerikli amaç sözcükleri seçtiği görülmüştür. Rakiplerinden iyi olma ya da en iyi olma iddiası göze çarpmaktadır. Bu bağlamda hedef kitle olgusunun öne çıktığı radyolarda, dinleyicinin tercih ettiği müzik türlerine ve sanatçılara çalma listelerinde yer veren, yayın akışları ve etkinliklerini buna göre planlayıp tasarlayan radyoların, iş yapma biçimi konusunda sloganlardan etkilendikleri ifade edilebilir. Sloganlarda kullanılan kelimelere bakıldığında, radyoları birbirinden ayıran özgün sözcük kullanımının az olduğu dikkati çekmektedir. Yayıncılık sektöründe daha ziyade köklü geçmişe sahip ve çok dinlenen radyo istasyonlarında özgün sloganlarla karşılaşmıştır. Bu durum özgün olmanın kurumsal başarıya sağladığı katkı olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de radyo sloganları genel olarak birbirine benzeme eğiliminde ve yakın tarzlara sahiptir. Bu benzerliğin nedenleri arasında; radyoların format benzerliği, müzik türlerinin yakınlığı, hissettikleri rekabet baskısı, başarılı olanların örnek alınması gibi unsurlar öne çıkmaktadır. En sık kullanılan sözcükler arasında; "müzik", "radyo", "kanal adı" ve "Türkiye" kelimeleri yer alırken, bunun dışında "iyi", "en", "yeni", "güçlü" gibi pozitif sıfatlarla da sık karşılaşmıştır. Tüm bu sonuçlar dikkate alındığında radyo işletmeleri

için slogan konusunun kurumsal kimliği yansıtmaya da önemli bir araç olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle sektörde başarılı olmak isteyen radyoların, sloganları yayın formatından ve işletme amaçlarından uzaklaşmadan belirlemesi önemlidir. Ayrıca pazardaki diğer radyolardan farklı olmaya özen gösterilmesi de gerekmektedir.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Aaker, D. A. (1996). *Building strong brand*. The Free Press, A Division of Simon and Schuster INC.
- Aaker, D. A. (2009). *Marka değeri yönetimi*. (Çev: E. Orfanlı), Mediacat Kitapları.
- Aaker, D. A., Kumar, V., Day, G. S. (2007). *Marketing research*. John Wiley & Sons, Danvers.
- Ateşoğlu, İ. (2003). Marka inşasında slogan. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 259-264.
- Aziz, A. (2002). *Radyo yayıncılığı*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Aziz, A. (2006). *Televizyon ve radyo yayıncılığı*. Turhan Kitabevi.
- Balmer, J. M. T. (1995). Corporate branding and connoisseurship. *Journal of General Management*, 21(1), 24-46.
- Balmer, J. M. T. (2001). Corporate identity, corporate branding and corporate marketing - Seeing through the fog. *European Journal of Marketing*, 35(3/4), 248-291.
- Batı, U. (2017). *Markethink ya da farkhethink deneyimsel pazarlama ve duyuşsal markalama*. Sena Ofset Yayıncılık.
- Beatty, R. P. & Ritter, J. R. (1986). Investment banking, reputation, and the underpricing of initial public offerings. *Journal of Financial Economics*, 15(1-2), 213-232.
- Bickerton, D. (1999). *Corporate marketing: Rediscovering Drucker's lost agenda for marketing*. International Centre for Corporate Identity Studies Working Paper Series, University of Strathclyde.
- Churchill, G. A. (1991). *Marketing research methodological foundations*. The Dryden Press.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (Çev. Ed: S. B. Demir), Eğiten Kitap.
- Demir, Ö. & Acar, V. (2005). *Sosyal bilimler sözlüğü*. Adres Yayınları.
- Derin, N. & Demirel, E. T. (2010). Kurum imajının kurum kimliği açısından açıklanabilirliği: İnönü Üniversitesi Turgut Özal Tıp Merkezi örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 13(2), 155-193.
- Dimaggio, P. J. & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 146-60.
- Dolphin, R. (2001). *The fundamentals of corporate communications*. The Chartered Institute of Marketing.

- Dowling, G. R. (1986). *Perceived risk: The concept and its measurement. Psychology and Marketing*, 3(3), 193-210.
- Downey, S. M. (1986-1987). The relationship between corporate culture and corporate identity. *Public Relations Quarterly*, 31(4), 7-12.
- Dunn, S. W. & Barban, A. M. (1986). *Advertising its role in modern marketing*. CSB College Publishing.
- Esener, B. (2006). Kurum kimliği ve imajının tüketici davranışları üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gegez, A. E. (2010). *Pazarlama araştırmaları*. Beta.
- Glynn, M. A. & Abzug, R. (2002). Institutionalizing identity: Symbolic isomorphism and organizational names. *The Academy of Management Journal*, 45(1), 267-280.
- Green, S. E. & Li, Y. (2011). Rhetorical institutionalism: Language, agency and structure in institutional theory since Alvesson 1993. *Journal of Management Studies*, 48(7), 1662-1697.
- Keller, K. L. (2008). *Strategic brand management: Building, measuring and managing brand equity*. Pearson.
- Kıyık Kıcıır, G. & Tonus, H. Z. (2020). Türkiye’de radyo yayıncılığının yeni kurumsal kuram bağlamında değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 191-208.
- Kıyık Kıcıır, G. (2021). *Radyo yönetimi*. Nobel Yayınları.
- Koçer, S. (2013). Radyo ve televizyon işletmeciliği. S. Bozok, U. Küçükcan (Ed.), *Radyo ve Televizyon İşletmelerinde Yönetim ve Organizasyon* içinde (2-29. ss.), Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kuyucu, M. (2020). Bir müzik mecrası olarak radyonun üniversite öğrencilerinin müzik tüketim alışkanlıklarına etkisi. *Kesit Akademi Dergisi*, (22), 9-29.
- Lippincott, A. & Margulies, W. (1988). *America’s global identity crisis 2: Japan and Europe move ahead*. Lippincott and Margulies Inc.
- Malhotra, N. K. (2004). *Marketing research an applied orientation*. Pearson Prentice Hall.
- Marwick, N. & Fiil, C. (1997). Towards a framework for managing corporate identity. *European Journal of Marketing*, 31(5), 396-409.
- Melewar, T. C. & Saunders, J. (1998). Global Corporate visual identity systems: Standardisation, control and benefits. *International Marketing Review*, 15(4), 291-308.
- Moriarty, S. E. (1991). *Creative advertising: Theory and practice*. Prentice Hall International.
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama araştırmaları teknikler ve (SPSS destekli) uygulamalar*. Seçkin Yayıncılık.
- Odabaşı, Y. (1995). *Pazarlama iletişimi*. Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını.
- Okay, A. (2000). *Kurum kimliği*. Mediacat Yayınları.
- Olins, W. (1989). *Corporate identity: Making business strategy visible through design*. Thames and Hudson.
- Olins, W. (2017). *The new guide to identity: How to create and sustain change through managing identity*. Gower Book.

- Öztel, T. & Öymen, G. (2019). Duygusal pazarlamada slogan kullanımının önemi: Pandora reklamları üzerine bir inceleme. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları*, 2(2), 31-53.
- Paliderova, M., Bielikova, A., Spuchl'akova, E. (2015). The importance of corporate identity in water transportation company. *Procedia Economics and Finance*, 26, 286-291.
- Perry, A. & Wisnom, D. (2003). *Markanın DNA'sı*. (Çev: Z. Yılmaz), MediaCat Yayınları.
- RIAK Eylül 2021 Radyo Dinleme Ölçüm Sonuçları (2021). http://riak.com.tr/upload/dosyalar/Eylul_2021_Radyo_Dinleyici_yolyymy_Sonuylar.pdf
- Sağır, M. (2016). Kurumsal sosyal sorumluluk ve kurum kimliğinin kurum sadakati üzerine etkisi: Kurum imajının aracılık rolü. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (12), 291-312.
- Selznick, P. (1996). Institutionalism “old” and “new”. *Administrative Science Quarterly*, 41(2), 270-277.
- Supphellen, M. & Nygaardsvik, I. (2002). Testing country brand slogans: Conceptual development and empirical illustration of a simple normative model. *The Journal of Brand Management*, 9(4), 385-395.
- Topalian, A. (1984). Corporate identity: Beyond the visual overstatements. *International Journal of Advertising*, 3(1), 55-62.
- Tufan, F. (2009). *Radyo dinleme ölçümleri ve program planlamasındaki rolü*. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuna, M. & Tuna, A. (2006). *Kurumsal kimlik yönetimi*. Detay Yayıncılık.
- Van Riel, C. B. M. (1995). Principles of corporate communication. Prentice Hall.
- Van Riel, C. B. M. & Balmer, J. M. T. (1997). Corporate identity: The concept, its measurement and management. *European Journal of Marketing*, 31(5-6), 340-355.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Zikmund, W. G. (1997). *Business research methods*. The Dryden Press.

EXTENDED ABSTRACT

If there were no characteristic features that distinguish people from each other, everyone could be considered alike. However, just as each snowflake has a different molecule, there are differences in people's personality and physical appearance. Just like in people, there are some qualities in businesses that create their own style and affect the way they are perceived from the outside. These qualities that make up the corporate identity; It is shaped on questions such as the field of activity of the enterprise, its objectives, target audience, what it represents. The issue of identity, which distinguishes businesses from one another, is also an important tool in the context of communicating with stakeholders. When we consider an important concept for communication for radio companies in the communication sector, radio slogans, which are one of the important issues that represent identity, constitute the starting point of this study. Subjects such as the slogans preferred by the radios in our country, the power of the slogans to represent the business, and the slogan trends of the sector are among the questions sought answers within the scope of the research. The main purpose of this study is to analyze the way in which radio slogans, which differ according to the type of music, broadcast format, and listener profile, reflect the corporate identity of the radios in Turkey.

Within the scope of the article in which the qualitative research method was preferred, the first 25 radios in the national category that were listened to the most in our country were determined. The answers from the interviews with the managers representing the radio enterprises included in the sample were analyzed through descriptive analysis over the determined themes and codes.

Participating radios are classified in terms of ownership, year of establishment, music genre and broadcast format. In the sample, there are different radios from the state to the private, from institutions that have been operating since the first years of radio broadcasting in the country, to the newest stations that say hello to broadcasting life. There are organizations that broadcast both Turkish and foreign music in the table. When the radios included in the sample are examined, it is remarkable that the stations with music-heavy short announcement styles are in the majority. On the other hand, it is seen that the radios that carry out the balance of music and lyrics together, take less place in the sample distribution.

Research themes are grouped under four headings. These; The identity dimension of the slogans that defines the radio enterprises, the format dimension that expresses the way of doing business, the dimension of the relationship with the aims and the dimension of originality related to the adequacy of distinguishing from other institutions in the sector.

As a result, it was seen that; Music styles, broadcast formats and themes come to the fore when determining slogans on radios in our country. Looking at the words; It was noteworthy that radio companies chose target-oriented words to the listener instead of choosing emotional expressions. The claim to be better or the best than its competitors stands out. When we look at the selected words, another important result is that the use of unique words that distinguishes the radios from each other is low. In the broadcasting sector, original slogans are encountered mostly in radio stations with a deep-rooted history. This situation can be considered as the contribution of being original to corporate success. Radio slogans in Turkey generally tend to resemble each other and have similar styles. Among the reasons for this similarity; Factors such as format similarity of radios, closeness of music genres, competitive pressure they feel, and imitation of successful channels come to the fore. Among the most frequently used words; While the words "music", "radio", "channel name" and "Turkey" were included, positive adjectives such as "good", "best", "new", "strong" were frequently encountered. Considering all these results, it can be stated that the slogan issue is an important tool for radio companies to reflect the corporate identity. For this reason, it is important for the radios that want to be successful in the sector to determine the slogans without moving away from the broadcast format and business purposes. Also, extra care needs to be taken to be different from other radios on the market.

KÜLTÜREL BİR MİRAS OLAN TAŞPINAR (AKSARAY) EL DOKUMA HALILARININ KORUNMASI VE TURİSTİK ÜRÜN OLARAK SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

 Serdar CEYLAN* Fatma EMİROĞLU AYDIN** İhsan BULUT***

ÖZET

Araştırmanın amacı, araştırma sahasındaki el dokuma halı kültürünün geçmişini ve günümüzdeki durumunu anlamak ve bu kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirlik durumunu değerlendirmektir. Çalışma nitel araştırma yöntemi ile yapılmış olup, görüşme ve gözlem tekniği uygulanmıştır. Nitel bulgular, alıntılama tekniğine göre kelime, cümle ve paragraflar şeklinde betimlenerek yorumlanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, el dokuma halıcılığının araştırma sahasında Selçuklu döneminden günümüze kadar yapılageldiği tespit edilmiştir. Önceden her evde halı dokunmakta iken, yaklaşık 25 yıldır Taşpınar Belediyesi'nin halı dokuma evinde halılar dokunmaktadır. Kasabada kadınların sosyal güvencesiz ve düzenli bir ücret almadan halı dokudukları, dokudukları halı miktarına göre düşük bir ücret aldıkları belirlenmiştir. Sonuç olarak, geleneksel el dokuma halılarının turizmde pazarlanabilme durumunda, kadınların ücretlerinde artış ve devamlılık olacaktır. Bu durumda yörenin geleneksel halı kültürünün korunması ve sürdürülebilirliği sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: turizm, turistik ürün, el dokuma halı, Taşpınar, Aksaray

Conservation of Hand-Woven Carpets which are Cultural Heritage, and Their Sustainability as a Touristic Product: Case of Taşpınar, Aksaray

ABSTRACT

The aim of the study is to understand that cultural and historical situation of hand-woven carpet in the study area, and to evaluate the conservation and sustainability of this cultural heritage. The study was made in the qualitative method, and interview and observation technics also had been applied in the study. Qualitative data which is form of words, sentences and paragraphs, was interpreted as descriptive. According to the findings of the study, hand woven carpet had been made in the study area since the Seljuk period. While carpet was woven in every house in the past, they do to woven in the carpet house of Taşpınar Municipality for the last 25 years. It is determined that the women who hasn't any social insurance and a regular income, take a very low fee for carpet which is woven. As a result, if hand woven carpet which is traditional and original, can be marketed in the tourism, there will be an increase and continuity in wages of the women. In this situation, conservation and sustainability of the hand woven carpet which is traditional in the region, will be ensured.

Key Words: tourism, touristic product, hand-woven carpet, Taşpınar, Aksaray

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü, Kastamonu / TÜRKİYE, serdar_ceylan_51@hotmail.com

** Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Giresun / TÜRKİYE, fatma.emiroglu.aydin@giresun.edu.tr

*** Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Antalya / TÜRKİYE, ihsanbulut@akdeniz.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Ceylan, S., Emiroğlu Aydın, F., Bulut, İ. (2023). Kültürel bir miras olan Taşpınar (Aksaray) el dokuma halılarının korunması ve turistik ürün olarak sürdürülebilirliği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 229-247.

<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1177586>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 20 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28 Eylül / September 2022

Giriş

Küreselleşmenin kültürü homojenleştirdiği üzerinde duran küreselleşme karşıtları, küreselleşme karşısında yerelliği öne çıkarmakta ve yerel kültürün özgünlüğünün korunması ve yaşatılarak sürdürülebilirliğinin sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda kültürel miras kaynağı olarak görülen geleneksel Türk el sanatlarının önemi ve özgünlüğü, günümüzde her geçen gün artmakta, turizmde yöresel kültürel çekicilik unsuru olarak görülmekte ve turistik ürün şeklinde pazarlanmaktadır. Nitekim yerli ve yabancı turistler; ziyaret ettikleri bölgenin yöresel yemeklerini tatmak, geleneksel el sanatlarını görmek ve satın almak, yöresel müziğini dinlemek, yerel dansını (folklorunu) izlemek ve sivil mimarisini gözlemlemek gibi motivasyonlar göstermektedir. Bu anlamda bir yörenin somut ve somut olmayan özgün kültürel miras değerleri, o alanda turizmin gelişmesine ya da alanın turizme dönük bir şekilde pazarlanmasına ve markalaşmasına imkân verebilmektedir.

Geleneksel Türk kültürel mirası, atalarımızın binlerce yıllık kültürel birikiminin, aklının ve sanatsal yeteneğinin bugüne ulaşmayı başarmış kalıntılarıdır. Geçmişin izlerini taşıyan bu kültürel miras, ülkenin kimliği, kültürü ve tarihi ile ilgili somut olan ve somut olmayan varlıkların tümünü kapsamaktadır (Ünsal, 2012: 34). Bu kültürel mirasın korunması ve yaşatılması gerekmektedir. Turizm ise bu kültürel mirasın yaşama şansı bulabileceği alanlardan birisi olarak görülmektedir. Nitekim turistik ürün çeşitlendirmesinde ve marka oluşturulmasında en etkili rolü kültürel miras oynamaktadır. Diğer bir ifadeyle, talep oluşturma, talep çeşitlendirme, turistik ürün oluşturma ve ürün çeşitlendirmede kültürel turizmin önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir (Bal, 2018: 60). Başka bir deyişle, geleneksel el sanatlarının korunması ve günümüz yaşamına ayak uydurarak gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir. Yerel ekonominin gelişmesinde, kültürün yaşatılmasında büyük payı olan geleneksel Türk el sanatı ürünlerinin sanatsal değerinin yanı sıra turizm çekiciliği de oldukça yüksektir (Öz, 2019: 1536). Nitekim bu tür turistik çekicilikler, turistin seyahat tercihini belirlemede önemli bir faktör olmaktadır (Doğanay & Zaman, 2013: 10).

Bir bölgenin yerel kültürel unsurlarının başında yöresel el sanatları yer almaktadır. Günümüzün gelişen ulaşım ve iletişim teknoloji sayesinde birçok insanın bu yöresel el sanatlarına olan ilgisini arttırmıştır (Okano & Samson, 2010). Artan bu ilgi sonucu, uzun bir tarihsel geçmişe dayanan zengin el sanatlarımızın turizm sektöründe değerlendirilmesi bir fırsat olarak görülmektedir (Can, 2017: 55-56). Bu bağlamda kırsal turizmi tercih eden kişiler yörenin doğal çekiciliklerinin yanı sıra yerel kültürünü de tanımak istemektedir. Turistler, kültür mirası ve kültürel olayları görmekle yetinmeyip, kültürel deneyimler yaşamak, yerel kültürlerle karışmak ve onlara katılmak istemektedir. Bu anlayışa uygun programlarla bir öğrenme ve deneyim fırsatı sunan toprak kap boyama ve halı-kilim dokuma gibi etkinlikler kültürel mirasın yeniden değer görmesine imkân vermekte ve turist üzerinde tatmin duygusu oluşturmaktadır (Aşık, 2014; Can, 2017: 55-56). Türkiye gibi turizm endüstrisi büyüyen ülkelerde, turistlerin özgünlük arayışı içinde el sanatlarına yönelmeleri yerelde istihdama katkı sağlamakta, kırsal bölgelerdeki göçü yavaşlatmakta ve buldukları bölgeyi çekici kılmaktadır (Öter, 2010). Bu nedenle, kırsal turizm alanındaki yöresel el sanatlarının turistik olarak değerlendirilmesi, bölgeye ve ülkeye ekonomik bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçla *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı*'nda (2007-2013) da kırsal kalkınma için turizm ve rekreasyona yönelik el sanatları ve diğer alternatif üretim faaliyetlerinin geliştirilmesi planlanmıştır (Can, 2017: 56). Böylece turizm sayesinde el sanatlarının kuşaktan kuşağa aktarılarak sürdürülebilirliğinin sağlanacağı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra dünya turizm sektöründe kültür-sanat ürünlerinin pazarlamasında ön sıralarda yer alan Türk el sanatı ürünleri oldukça büyük önem taşımaktadır (Öztürk, 2005; Eren & Erkol Bayram, 2021: 390-391). Nitekim geleneksel el sanatlarının üretildiği yerleşmeler, kültürel turizm, kırsal turizm ve müze turizminin gelişimine imkân

verebileceği gibi, üretilen el sanatları başka destinasyonlara turistik ürün şeklinde pazarlanarak da bu tür yerleşmeler dolaylı yönden ekonomik kazanç sağlayabilmektedir. Bu durum da kırsalda turizme bağlı olarak kırsal ekonominin çeşitlenmesi ve kırsal kalkınmada önemli ilerlemeler görülebilmektedir.

Literatür

El Sanatları

El sanatları; bir bölgede yaşayan insanların benzer ihtiyaçları doğrultusunda, bölgede bulunan hammaddelerden yapılan ve yıllar boyunca kendini geliştiren, toplumların duygularını aktaran, makineye dayalı bir üretimden çok el emeğinin kullanıldığı kültürel anlama sahip ürünlerdir (Sarıkaya Hünerel & Er, 2012; Kurgun & Yumuk, 2013; Eren & Erkol Bayram, 2021: 390). El sanatları; toplumun kendi yaşam deneyimleri içerisinde oluşmuş, yöresel özellik ve sanatsal bir nitelik taşıyan, halk tarafından basit alet ve makinelerle üretilen, kültürel kimliği yansıtan ve alınıp satılan ürünlerdir (Sarıoğlu, 2005). Başka bir ifadeyle el sanatları; gelenekler, örf ve adetler, yöresel danslar ya da yöreye ait ve yöresel teknikler kullanılarak yapılan sanatsal ürün ve faaliyetlerdir. El sanatları, somut olmayan kültürel miras kapsamına değerlendirilmektedir. İnsanlar ve toplumlar, yaptıkları bu el sanatlarına duygularını, sanat anlayışını ve düşüncelerini aktarmaya ve bunları yaşatmaya çalışmışlardır (Özbek & Çevik, 2018; McKercher & Du-Cros, 2002; Eren & Erkol Bayram, 2021: 389). Bu bağlamda UNESCO da 2003 yılında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması (SOKÜM) sözleşmesini kabul ederek bu konuda önemli bir adım atmıştır. Sözleşmede, Türkiye’de de 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin 2. fıkrasında *el sanatları geleneği* yer almaktadır. Sözleşme belirlenen alanlarda mirasın araştırılması, derlenmesi, arşiv ve dokümantasyon merkezlerinin oluşturulması, eğitim-öğretim kurumlarında ders olarak okutulması, müzelerin kurulması, kitle iletişim araçlarında olumlu kültür değerleri olarak yer verilmesi gerekliliği belirtilmektedir (Can, 2017: 56).

Türk el sanatları içerisinde yer alan el dokuma halıcılığı ise; halı, yastık, minder, sedir örtüsü, heybe ve duvar halısı gibi birçok ihtiyaca cevap veren ürünlerde uygulanan bir dokuma sanatıdır (Aslanapa 2005: 13-16). Halıcılık, geleneksel Türk el sanatları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Halılar, el emeği ve göz nuru ile dokunmakta ve geçmişten günümüze kalan bir kültürel miras olmaktadır (Soysaldı & Kayadibi, 2014: 52). Türk dokuma sanatları içerisinde tarih boyunca halının önemli bir yeri olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Örneğin Türk kültürel miras tarihinde önemli bir yeri olan Pazırık halısı dünyanın ilk düğümlü halı örneği olup, MÖ 5. yüzyıllara kadar tarihlendirilmektedir. Anadolu halıcılığı, sanat tarihçileri tarafından Selçuklular döneminden bu yana tarihlendirilmekte ve coğrafi bölgelere göre mekânsal bakımdan ayrımı yapılmaktadır (Aslanapa, 2005: 13-16). Anadolu’da el dokumacılığı, günümüze kadar varlığını sürdüren özgün kültürel miras değerlerinden birisidir. Anadolu insanı, birçok el dokumasında, tarih boyunca yaşamının temaları olan doğum, sevgi, aşk, ölüm ve özlemi rengârenk ipliklerle harmanlayıp işlemiştir. Hızla endüstrileşen ve modernleşen çağımızda; şekil, desen ve dokuma özelliği ile sanatsal değer taşıyan halılar, kültürümüzü yansıtan el sanatları arasında varlığını sürdürmektedir (Güllü & Çatır, 2017: 1286). 20. yüzyıl ortalarına kadar Türkiye’nin her bölgesinde hem satış hem de halkın kendi ihtiyaçları için sürdürülen el dokuma halıcılık faaliyeti, günümüzde de birçok bölgede hala devam ettirilmeye çalışılmaktadır (Soysaldı & Kayadibi, 2014: 52).

El Sanatları ve Koruma

İnsanoğlunun varoluşundan günümüze zorlu hayat koşulları nedeniyle doğan ihtiyaçlar, zamanla el sanatlarının gelişimini de beraberinde getirmiştir. Önceleri amaç insanın bedenini ve kendisini koruması gibi temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak iken, zamanla el sanatları ortaya çıktığı toplumun duygularını ve kültürel özelliklerini yansıtmaya başlayan eserler olmuştur (Öz, 2019: 1536-1537). Başka bir deyişle, geleneksel el sanatları toplumların duygularını, kültürel özelliklerini, sanatsal beğenileri ve özgün folklorik değerlerini yansıtmıştır. Aynı zamanda bu el sanatları, üretildikleri yöreye tanıklık etmekte, geçmişe ışık tutmakta ve gelecek nesillere aktarılacak toplumların kültürel kimliğinin bir parçası olmaktadır. Ancak el sanatlarının bir kısmı, zaman içinde toplumun çeşitli nedenlerle geçirdiği değişiklikler, endüstrileşme ve kentleşmenin etkisi nedeniyle yok olmakta, bir kısmı ise işlevselliğini koruyup günümüze ancak gelebilmektedir (Güllü & Çatır, 2017: 1285-1286).

Anadolu, el sanatları bakımından oldukça zengin bir coğrafyadır. Geleneksel kültürümüzün en önemli ürünleri olan el sanatları; mutfak araç gereçlerinden günlük kullanım eşyasına, müzik aletlerinden, halı, kilim ve çeyizlik eşyaya kadar geniş bir alana yayılmıştır. Geçmiş dönemlerdeki yaşamın bir parçası olan ve el emeğine dayalı üretilen bu el sanatları, endüstri (bilgisayar destekli fabrika) üretimi karşısında gerilemiş, bazılarının üretim biçimi bazılarının da işlevi değişmiştir. Buna paralel olarak ülke genelinde kırsal kesimlerden büyük kentlere doğru olan göçler, el sanatları ile uğraşan bireylerin sayıca azalmasına, son ustaların yok olması ile birlikte bazılarının kaybolmasına neden olmuştur. Geçmişte doğal hammaddelerden üretilen ve yerel özellikler gösteren el sanatları bugün geleneksel işlevi dışında, turizmin talep ettiği yönde değişmiştir (Öztürk, 2005, Can, 2017: 56).

El sanatları, Anadolu'da yaşamış birçok uygarlığın kültürel çeşitliliği ile birleşerek *geleneksel Türk el sanatları* mozaikini oluşturmuştur. Anadolu, farklı medeniyetleri birbirine bağlayan geçiş yolları üzerinde bulunmasından kaynaklanan coğrafi konumu itibarıyla, geçmişten günümüze birçok topluma adeta bir anne gibi kucak açmış, bu topluluklardan kalan kültürel mirasları kendi bünyesinde yoğurup, geleneksel Türk el sanatlarına dönüştürerek Anadolu'ya özgü zengin sanatsal bir sentez ortaya çıkarmıştır. Ancak zamanla unutulmuş veya unutulmaya yüz tutan bu kültürel miras zenginlikleri günümüzde etkin bir şekilde değerlendirilememekte ve hak ettiği değeri görememektedir. Geleneksel Türk el sanatlarının üretim sürecinde ihtiyaç duyulan zarif el işçiliğini ürünlere kattığı kültürel ve sanatsal öğelerin yok olması, geri döndürülemeyecek kadar büyük maddi ve manevi bir kayıptır (Öz, 2019: 1536-1537). Çünkü toplumların kimliği niteliğinde olan bu el sanatları, geçmiş ile günümüz arasında güçlü bir bağın kurulmasını sağlamaktadır (Er & Sarıkaya Hünerel, 2012: 169). Teknolojinin getirdiği yeniliklerle birlikte, üreticilerin ve tüketicilerin değişen tercihlerine bağlı olarak günümüz koşullarında hayatta kalmaya çalışan geleneksel Türk el sanatlarının birçoğu, bu zorlayıcı dönüşüm sürecine ayak uyduramayıp kaybolmuştur. Diğer bir deyişle, geleneksel el sanatı olan ürünler; seri, hızlı ve çok çeşitli türde imal edilen soğuk ve ruhsuz makine üretimi ürünlere yenik düşmüştür (Altıntaş, 2016: 158). Bu bağlamda, geleneksel Türk el sanatlarının korunması, sergilenmesi, tanıtılması ve pazarlanmasının yaygınlaşmasında coğrafi işaretler önem kazanmaktadır. Yüksek kalitenin bir göstergesi olan coğrafi işarete sahip ürünler, kendilerine özgü ve geleneksel özellikleriyle, doğdukları coğrafyaya ve o coğrafyanın meyvesi olan el sanatlarına değer katmaktadırlar (Öz, 2019: 1536-1537).

El Sanatları ve Sürdürülebilirlik

Turizmde sürdürülebilirliği uzun vadede sağlamak için turizmin ekonomik, sosyokültürel ve çevresel yönleri arasında uygun bir dengenin sağlanması gerekmektedir. Sürdürülebilir turizmin sosyokültürel boyutu ile ev sahibi toplulukların sosyokültürel yapısına saygı gösterilmesi, yaşayan kültürel mirasın ve geleneksel değerlerin korunması ve kültürler

arası anlayışa ve hoşgörüyü katkıda bulunulması ifade edilmektedir (UNEP & UNWTO 2005). Bu bakımdan yöresel toplulukların yaşayan geleneksel değerleri arasında yer alan somut olmayan kültürel miras unsurları, sürdürülebilir turizmin sosyokültürel göstergeleri kapsamında tartışılmaktadır. Böylece, dünyanın ortak mirası niteliğine sahip yaşayan bu değerlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında turizmin rolünün belirlenmesi sağlanabilir (Çalık & Ödemiş, 2018: 235). Somut olmayan kültürel miras, sürdürülebilir kalkınmanın güvencesi (UNESCO, 2003) ve toplumların kültürel kimliklerinin korunması için bir araç olarak görülmekte olup (Leimgruber, 2010), sürdürülebilir turizm kavramı içerisinde incelenerek değerlendirilmektedir (Labadi, 2013). Somut olmayan kültürel miras, geleneksel el sanatları başta olmak üzere toplumların sosyal ve kültürel birikimlerini, ağızdan ağıza yayılan sanatlarını ve değerlerini içermektedir (UNESCO, 1989). Somut olmayan kültürel miras unsurları arasında yer alan yöresel el sanatları, turizm vasıtasıyla korunabilecek önemli değerler arasında yer almaktadır (Ödemiş & Çalık, 2019: 1276). Bu noktada sürdürülebilir turizm; yerel ürünler içinde yöreye ait el sanatlarının sergilenmesi ve turistlere sunulması, yöresel el sanatlarına ekonomik değer kazandırılmasını ve bu el sanatlarının gelecek nesillere aktarılmasını mümkün kılacak bir araç olarak kabul edilmektedir (Demirbulat vd., 2015). Nitekim yerel halkın ekonomik kazanımlarının artırılmasına odaklı bir şekilde turistik bir değere dönüştürülen el sanatları yerel halk tarafından da sahiplenilmektedir. Bu anlamda söz konusu el sanatının orijinal özelliklerinin mümkün olduğunca korunması, ziyaretçilere özenli bir şekilde sunulması ve turistler tarafından tecrübe edilmesinin sağlanması oldukça önemlidir (Türker & Çelik, 2012; Ödemiş & Çalık, 2019: 1276). Bu tür kültürel miras varlıklarının kullanılabilir halde olması, turizm sektörünün sahip olduğu verimliliği artıracaktır. Ancak bu tür kültürel miras varlıklarının kaybı, gelecekteki turistleri, yapacakları seyahatlerde tarih ve gelenekleri görme fırsatından yoksun bırakacaktır (Özdoğan, 2014: 52).

Araştırma konusu üzerine olan literatüre bakıldığında, son yıllarda geleneksel el sanatlarının turizmdeki yeri ve önemi, bu kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği üzerine akademik araştırmaların arttığı görülmektedir. Özellikle 2000’li yıllardan sonra bu alanda araştırmaların yoğunlaştığı görülmektedir: ***Türk el sanatlarının günümüzdeki durumu, kültürel önemi ve azalan sanat ustaları*** (Öztürk, 2005; Sarıoğlu, 2005; Duymaz & Aydoğdu, 2008; Er & Sarıkaya Hünerel, 2012; Gür, 2012; Sarıkaya Hünerel & Er, 2012; Özkoca & Bozkurt, 2013; Dilmaç, 2013; Eroğlu & Köktan, 2013; Doğanay & Çavuş, 2014; Aslan & Yazar, 2015; Orhan vd., 2016; Altıntaş, 2016; Birinci & Camcı, 2016; Varol & Ertürk, 2016; Pekerşen & Çalık, 2017; Özbek & Çevik, 2018; Özdemir, 2019; Deniz & Çelik, 2020; Taş, 2021). ***Geleneksel el sanatlarının turizm ile ilişkisi*** (Akpulat & Polat Üzümcü, 2010; Öter, 2010; Günal, 2011; Etikan & Çukur, 2011; Bayazıt vd., 2012; Kurgun & Yumuk, 2013; Arıoğlu & Aydoğdu Atasoy, 2015; Can, 2017; Akın, 2018; Bal, 2018; Ekici, 2018; Köşker & Karacaoğlu, 2019; Öz, 2019; Eren & Erkol Bayram, 2021; Kaya & Erol, 2021; Kocakaya, 2022). ***Türk el sanatlarının sürdürülebilirliği*** (Alagöz vd., 2018; Çalık & Ödemiş, 2018; Begiç & Öz, 2019; Ödemiş & Çalık, 2019). ***Anadolu’da ve Taşpınar’da halıcılık*** (Gür, 1995; Deniz, 1998; Kırac, 1998; Harbelioğ, 2011; Soysaldı & Kayadibi, 2014; Güllü & Çatır, 2017; Kılıç Karatay, 2019).

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, Taşpınar yerleşmesinde var olan el dokuma halı kültürünün geçmişi ve yöre kadınlarına olan ekonomik katkıları belirleyerek, bu kültürel mirasın nasıl korunacağını ve turizmle birlikte sürdürülebilirliğinin nasıl sağlanacağını belirlemektir. Geleneksel el sanatlarından olan el dokuma halıcılığının gündeme alınması, turizme

kazandırılması, turistik bir ürün olarak sürdürülebilirliğinin sağlanması ve halı dokumacılığı üzerinden kırsaldaki kadınların gündelik yaşamının araştırılması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Uzun yıllardır Taşpınar'da yaşatılarak günümüze ulaşan el dokuma halı sanatının turizme kazandırılması ve yerleşmenin turizme açılmasına yönelik altyapısal ve tanıtım çalışmalarının yapılması gerekliliğinin bu çalışmada ortaya koyulması araştırmanın önemini göstermektedir.

Araştırmanın Veri Seti ve Yöntemi

Araştırmanın ampirik verileri, saha araştırmasına dayalı bir şekilde nitel araştırma yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yönteminin görüşme ve gözlem tekniği uygulanmıştır. Görüşme yapılan katılımcılar, amaçlı örneklem yöntemine göre belirlenmiştir. Araştırma sahasında uzun yıllar elde halı dokuyan kadınlar ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır (Tablo 2). Görüşmeler yarı yapılandırılmış görüşme formları üzerinden, yaklaşık 30-40 dakika süreyle yüz yüze olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerin verileri, not alma ve bazılarında ise ses kayıt alma şeklinde elde edilmiştir. Verilerde belirli bir doygunluğa ve birbirini tekrar etme durumuna ulaşıncaya kadar görüşmelere devam edilmiştir. Tablo 1'de görüşme yapılan kişilere ait demografik durum gösterilmiştir.

Tablo 1: Görüşme yapılan kişilere ait demografik durum

Kod	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Çocuk	Eğitim	Açıklama
K1	Kadın	70	Evli	9	İlkokul	Eşinin sağlık güvencesinden yararlanmakta, eşi emekli
K2	Kadın	57	Evli	5	Okuryazar değil	Eşinin sağlık güvencesinden yararlanmakta, eşi emekli.
K3	Kadın	40	Evli	6	İlkokul	Sağlık güvencesi Yeşil Kart, eşi hasta-çalışmıyor.
K4	Kadın	53	Evli	5	Okuryazar değil	Eşinin sağlık güvencesinden yararlanmakta, eşi asgari ücretli olarak çalışmakta
K5	Kadın	35	Evli	1	Ortaokul	Babasının emekli maaşı ile geçinmekte, eşi çalışmıyor
K6	Kadın	60	Evli	3	Okuryazar değil	Eşinin sağlık güvencesinden yararlanmakta, eşi emekli
K7	Erkek	50	Evli	2	Yüksekokul	Kamu çalışanı (polis), kasaba sakini
K8	Erkek	52	Evli	3	İlkokul	Kasabada esnaf

Araştırmada Güvenirlik ve Geçerlik

Araştırmada katılımcılardan araştırma konusu ve araştırma sorularına ilişkin derinlemesine bilgilerin elde edilmesi amaçlanmıştır. Nitel yöntem uygun araştırma sorularının ve görüşme sorularının oluşturulmuş olması ve verilerin titiz ve yansız bir şekilde sınıflandırılmış olması araştırmanın güvenilirlik ve geçerlik düzeyini artırmaktadır. Doğru kişilerle görüşme yapabilmek hedeflenmiş, bu doğrultuda katılımcılar amaçlı örneklem yöntemine göre belirlenmiştir. Nitel araştırmalarda örneklem sayısının araştırma evrenini temsil etmesi aranmamakla birlikte, görüşme verilerinde veri doygunluğuna (veri tekrarı) ve çeşitliliğine ulaşıncaya kadar görüşmelere devam edilmiş olması, amaca uygun örneklem

yönteminin belirlenmiş olması araştırmanın güvenilirlik ve geçerlik durumunu artırmaktadır. Verilerin elde edilmesinde ve yorumlanmasında gösterilen titizlik (dikkat), araştırma sürecinde gösterilen objektiflik, verilerin sınıflandırılması ve yorumlanmasında mantıklı, tutarlılık ve hassaslık durumu ile hareket edilmiş olması araştırmanın güvenilirlik ve geçerlik durumunu yükseltmektedir. Ayrıca görüşme verileri doğru bir şekilde alıntılanmış olması ile araştırmanın inandırıcılığı artırılmıştır.

Araştırmanın Analizi

Araştırma sahasından elde edilen görüşme verileri Microsoft Office Word programına aktarılmıştır. Görüşme verilerinden, araştırmanın amacı ve araştırma sorularına cevap verecek şekilde, ana temalar oluşturulmuştur. Sonraki aşamada, ana tema ile ilişkili alıntılama tekniği uygulanmıştır. Alıntılama, metin içinde kelime ve cümleler ile alıntılama betimlenmiş ve yorumlanmıştır. Katılımcıların kelime ve cümlelerde neyi ifade etmeye çalıştığı, konu hakkındaki bilgisi ve konuya bakış açısı çözümlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma Soruları

Çalışmada cevap aranan araştırma soruları şu şekildedir: Taşpınar beldesinde el dokuma halı kültürünün geçmişi nedir? Taşpınar beldesinde el dokuma halı kültürü ile yörenin ekonomik faaliyeti ile ilişkisi nedir? Yörede el dokuma halı kültürü ile kadınların gündelik hayatı arasında nasıl bir ilişki vardır? Taşpınar beldesinde el dokuma halı kültürünün kadınlara ve yöre ekonomisine katkısı nedir? Taşpınar beldesinde el dokuma halı kültürü korunması ve sürdürülebilirliği nasıl sağlanabilir? Taşpınar beldesinde el dokuma halı kültürü turistik bir ürüne dönüşme ve turistik bir ürün şeklinde pazarlanma olanağı nedir?

Bulgular

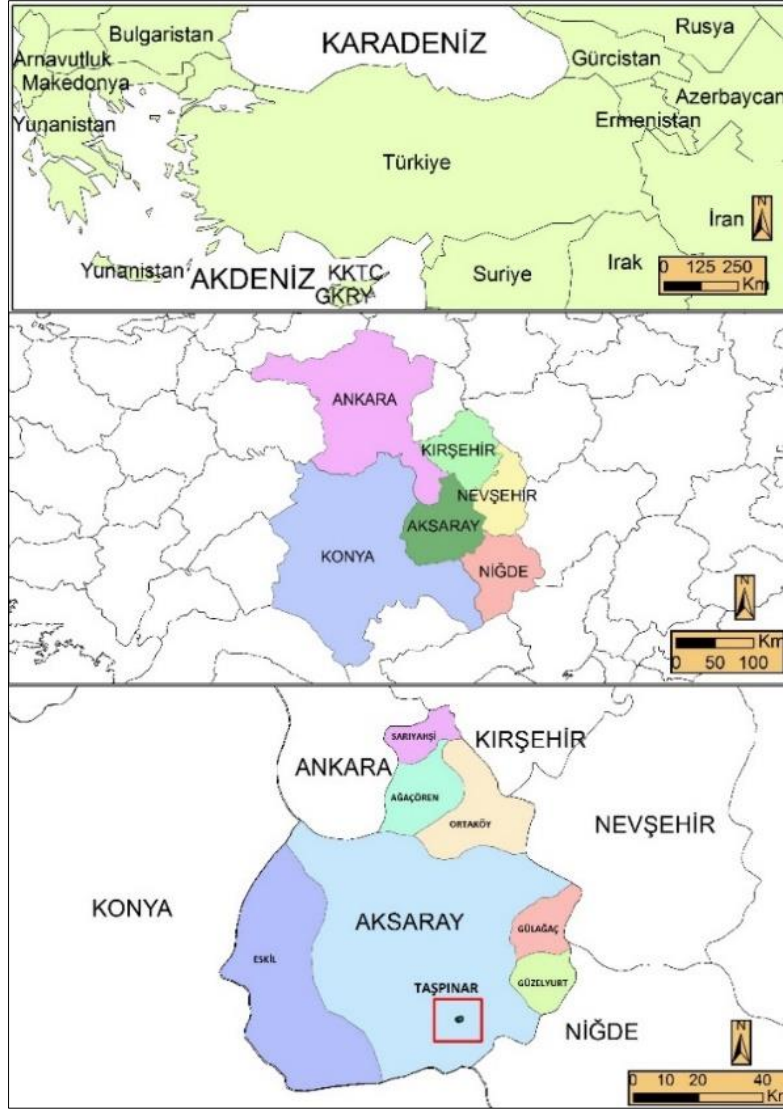
Araştırma Alanı

Araştırma alanı, İç Anadolu Bölgesi'nde, Hasan Dağı volkanik kütesinin kuzeybatısında yer almaktadır. İdari bakımdan Aksaray ili merkez ilçeye bağlı bir belde yerleşmesi olan Taşpınar, Aksaray-Niğde-Adana karayolu kenarında yer almaktadır (Şekil 1). Araştırma alanının nüfus verileri incelendiğinde, 1965'ten günümüze kadar Taşpınar'da önemli bir nüfus kaybının olmadığı görülmektedir (Tablo 2). Araştırma sahasının Aksaray şehrine 24 km, Aksaray Üniversitesine 19 km, Aksaray Organize Sanayi Bölgesi'ne 13 km uzaklıkta olması, nüfusun azalmamasında etkili olduğu söylenebilir. Aksaray şehrinin coğrafi yakınlığı nedeniyle şehir ile kurulan gününbirlik temas, dışarıya ciddi bir oranda göç vermeyi önlemiştir. Ayrıca kasabada 12-13 bakkal, 2 büfe, 4 kahvehane, 1 fırın, 3 lokanta ve 3 kuaför işletmesinin olması; anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lisenin bulunması; Aksaray şehri ile günlük 15 sefer ile otobüs ulaşım hizmetinin sağlanması dikkat çekmektedir.

Tablo 2: Taşpınar belde yerleşmesinde nüfusun gelişimi

Kişi / Yıl	1965	1980	2000	2007	2011	2014	2018	2021
Erkek	1.126	1.532	1.764	1.378	1.259	1.327	1.393	1.373
Kadın	1.238	1.663	1.825	1.480	1.386	1.401	1.445	1.386
Toplam	2.364	3.195	3.589	2.858	2.645	2.728	2.838	2.759

Kaynak: TÜİK, 2022

Şekil 1: Araştırma sahasının lokasyonu

Araştırma Alanında Halı Dokumacılığın Tarihi

Halıcılık tarihinde Taşpınar isminin geçtiği ilk yazılı kaynak 1869-1870 tarihli II. Konya Salnamesi'dir (Konyalı, 1974: 102). Salname'de Aksaray'da dokunan kilim ve seccadelerden söz edilmekte ve Taşpınar'da dokunan halıların da iyi halıların başında geldiği kaydedilmektedir (Gür, 1995: 22). Tarihi kaynaklarda, Aksaray'da 19. yüzyılda halı ve kilim dokunduğu, halıların genellikle seccade ismiyle anıldığı, bitkilerin doğal boyalar ile renklendirildiği belirtilmektedir. 1900 yılı başında Aksaray'da 32 adet halı tezgâhı bulunduğu bilinmektedir. Bu durum, Aksaray'da halıcılığın Osmanlı döneminde de sürdürüldüğünü göstermektedir (Deniz, 1998: 94; Harbelioğ, 2011: 14).

Aksaray ve çevresi Selçuklular döneminden günümüze kadar halıcılığı ile ünlü olmuştur. Günümüzde bile Aksaray'a bağlı Taşpınar kasabasında kadınlar tarafından kurulan halı atölyesinde tezgâhlar hala çalışır durumdadır. Halı dokumacılığı orta yaş grubu kadınlar tarafından ek gelir kaynağı olarak yapılmaktadır. Taşpınar ve çevre köylerde dokunan halıların ortak özellikleri hammaddesinin saf yün olmasıdır. Taşpınar'da halı dokuyan kadınlar, halı desenlerini ezbere ya da örneklik halılardaki motiflere bakarak dokumaktadırlar. Taşpınar halı atölyesinde 8 adet örneklik halı tespit edilmiştir. Örneklik halılar, en yenisi 40 yıllık ya da daha eski olup, Taşpınar halılarının renk ve motif kataloğunu oluşturmaktadır. Taşpınar halılarında

desenler bölgeye has ve orijinaldir. Halılarda hammadde olarak doğal yün ipliği, doğal boyar maddeleri ile boyanarak kullanılmaktadır. Bitkisel boyarmaddelerle yün boyama, görerek, uygulayıp öğrenilmiş ve geleneksel yöntemlerle günümüze gelmiştir (Soysaldı & Kayadibi, 2014: 52).

Aksaray yöresi halıları "Taşpınar Halısı" ismiyle tanınmaktadır. Anadolu'da halıcılığın köklü tarihi, özgün el sanatının hâlâ devam ettirildiği Aksaray yöresindeki Taşpınar Kasabası'ndadır. Günümüz Taşpınar halılarının desenleri özgün bir karaktere sahiptir. Desenlerin büyük bir bölümünün nasıl ortaya çıktığı bilinmemektedir. Taşpınar halılarının günümüze kadar titizlikle koruduğu özelliklerinden bir tanesi atkı, çözü ve düğüm iplerinin tamamen yün olması ve halılara karakteristiğini veren renklerin elde edilmesinde kökboyanın kullanılmasıdır (Kıraç, 1998: 86, 88). Başka bir ifadeyle, Taşpınar'da karasal iklimi özellikleri nedeniyle geniş ölçüde hayvancılık yapılmakta ve hayvanlardan yün ipliği elde edilmektedir. Yörenin dağlık bölge oluşu ve bitkilerin zenginliği iplik boyamacılığında başta kök boya ve cehri olmak üzere doğal boyaların kullanılmasına imkân vermiştir. Yün ipliği ve doğal boyama Taşpınar halılarının gelişmesinde ve sürdürülmesinde etkili olmuştur. Yörede yün kendi yetiştirdikleri koyunlardan kırkım yoluyla elde edilmekte ve iplik eğrilmeden önce gereken bütün işlemler (yıkama, kurutma, ayırma, temizleme, tarama, sınıflama) kadınlar tarafından yapılmaktadır. Bu şekilde hazırlanan ipliklerin renklendirilmesinde başta kök boya olmak üzere yörede yetişen bitkilerden elde edilen doğal boyalar kullanılmaktadır. Taşpınar halıları, ebatlarına ve kullanıldıkları yerlere göre "taban (kelle), çift somya (sedir), minder, namazlık, yastık, heybe ve eyerlik örtüsü" gibi isimler almaktadır (Soysaldı & Kayadibi, 2014: 54-55). Taşpınar halıları üzerinde ise bitkisel motifler (çiçek, gül, yaprak, ağaç), geometrik motifler (kare ve dikdörtgen vd.) ve hayvansal motiflerin (kuş, koyun, karınca) kullanıldığı görülmektedir (Kılıç Karatay & Oyman, 2017: 393; Kılıç Karatay, 2019: 76-77).

Nitel Verilere Dayalı Bulgular

Araştırma sahasındaki ilgili katılımcı görüşleri 8 farklı alt başlık altında temalaştırılarak betimlenmiş ve yorumlanmıştır.

Tema 1: El Dokuma Halıcılığının Taşpınar'daki Geçmişi

El dokuma halıların geçmiş yüzyıllardan günümüze dokunarak gelmesi, bu halıların motif, renk ve iplerinin özgün ve geleneksel olmasına imkân vermiştir. Annenin kızına, kaynananın gelinine öğreterek geldiği bu geleneksel el dokuma halı sanatı, bir geçim kaynağı olmanın yanı sıra kadınların gündelik yaşamında da önemli bir yer tutmuştur.

...Taşpınar'da daha bizden evveli yani anamız, teyzemiz dokumuş. Daha bizden öncekiler dokumuş. ... (Önceden) evde dokurduk, evlerde kalkınca burada (halı evinde) dokuyoruz. (K1) Bizim dedelerimiz ebelerimiz sürdürmüş, asırlardır. (K6)

Tema 2: Taşpınar'da Halıların İplerinin Hazırlanışı

Taşpınar halılarını özgün ve değerli kılan en önemli özellik, iplerin koyun yününden eğrilerek elde edilmesi ve iplerin çevredeki çeşitli bitki ve meyveler ile boyanarak orijinal renklerin elde edilmesidir (Foto 1).

... (Eskiden) Mayıs ayında, Eylül'de koyunlarımız kırkıldı mı yünleri temizledik. Çıkrıklarımızla onları (yünleri) eğirirdik. Her evde 30-40 kilo ip eğrilirdi. Bir ay ip eğrilirdi. 10 gün falan elimizde ipleri elimizde boyardık. Evlerimizde halılarımızı çizer dokurduk. Şimdiki renkli ipler dışardan (başka ilçeden) geliyor. ...İplerin boyalarını üzüm yaprağından, dağlarda kök boya deriz biz (ondan). Hasan Dağı'ndan getiririz o kökboyaları. Cevizlerin yaprağından, sütlege otundan, soğan kabuğundan, saman sarısından renklerimiz oluyor. İplerin renkleri. (Halıların astar ipi olan) çözüğü ipi (eriş), koyunlarımızın yününden eğiriyoruz. Kök boya, iplerimizin adı. En değerli ipimiz kök boya. Ondan sonra yavşan yeşili. Yavşan otu ile boyarız, üzüm yaprağı ile boyarız, yavşan yeşili

deriz. Hayvanların yediği samana değiririz, iplerimiz (sarı) rengini alsın diye. Dağ eriği ile kaynatırız ipi. (K1)

Kasabada küçükbaş hayvancılığın bitmesi ve halıların makine halısı karşısında alıcı bulamaması, yün ipi eğirme işi ve iplere renk vermek için iplerin çeşitli bitki ve meyvelerle kaynatılması durumu günümüzde büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Kendi özgün ve renkli iplerini elde edemeyen kadınlar ise Taşpınar'ın renkli halılarını dokuyamaz duruma gelmişlerdir.

...(Kendi kök boya) iplerimiz bitti. İp bitti mi bu halı dokunmaz. Renkli iplerden bir tanesi olmasa bu halı (motif) dokunamaz. (Belediye) başkanımız almadı (ip). (K6)

Foto 1: Taşpınar el dokuma halı (sol) ve seccadeler (orta ve sağ) (Ceylan©)

Tema 3: Kadınların Taşpınar'da Halı Dokuma Geçmişi

Kadınların halı dokuma geçmişi genelde çocukluk ve gençlik dönemlerinden başlamış, anne evinde öğrendikleri halı dokuma sanatı gelin gittikleri evde de devam etmiştir. Kadınların çocukluk ve gençlik dönemleri de halı tezgâhlarının başında geçmiştir.

...Bizler 12 yaşından buyanna dokuruz. Yıllardır dokunuyor yani. Daha bizden öncekiler dokumuş, ben de 12 yaşından buyanna dokurum. 60 yıldır dokurum, hiç de boşlamadım. İşte benim beş kızım vardı, kızlarımla dokurdum. (K1)

...Doğdum doğalı (halı dokuma işini) yaparım. Küçükken oturmuştuk biz (halı dokumaya). Eskiden evde yapıyorduk, sonra buraya (halı evine) geldik. Okula gitmedim, okumam yazmam yok. Babam halı dokuyacaksınız diye bizi (okula) göndermedi. (K2)

...8 yaşında halı dokumayı öğrendim, 40 yaşındayım şimdi. (K3)

...Ben 14 yaşında gelin geldim oğlum, bu köye. Ben Aksaraylıyım. Ben burada belledim (öğrendim). 14 yaşından beri dokurum, 53 yaşındayım. (K4)

...15 yıldır dokuyorum. (K5)

...Ne yapacaksın dokumayıp da, mecburuz oğlum. 15 yaşından beri dokurum. 15 yaşında iken annem okula salmamış halı dokutacağım diye. (K6)

Tema 4: Taşpınar'da Kadınların Geçim Kaynağı: Halıcılık

Taşpınar'da halıcılık geçmiş yüzyıllardan günümüze kadar kadınlar için önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Aksaray Organize Sanayi Bölgesi'nin açılması ve sanayideki firmaların yaygınlaşması ile kasabanın genç kızlarının ve erkeklerinin sanayi sektöründe çalışmaya yöneldikleri

görülmüştür. Halı dokumanın geleceğinin olmadığını ve halı dokumacılığında düşük ücret ile çalışıldığını gören genç kızlar sanayi sektöründe çalışmaya yönelmiş, ev kadınlarının önemli bir kısmının ise halı dokumayı büyük ölçüde bıraktıkları görülmüştür. Halı evinde halı dokuyan kadınların ise gündelik ihtiyaçlarını karşılamak için, zorunluluk gereği halı dokumayı sürdürdükleri görülmüştür.

...Eskiden geçim kaynağımızdı halı. Şimdi erkekler fabrikalar açılınca gittiler, halı işi öldü yani. Ama yine de bizim başkanlarımız açtı burayı (halı evini). (Eskiden evlerde) erkeklerimizin bazıları dokurdu hanımı ile bazıları da (erkekler de) hiç dokumazdı. ...Öyle bir yani bizim dokuyup da kazanç kazanmadık buradan. Evlerde de boş durmadık, 500'e dokuduk, 200'e dokuduk, bir milyara dokuduk. ... Şimdi biz 1,5 m. uzunluğunu 1 metre eni dokuduk mu 1 milyar alıyor. Bu, para bile değil de biz çaresizlikten yani (dokuyoruz). Bu 2 m² oluyor, ona 1 milyar aldık, ucuz yani. ...Geçimimi bundan (halıdan) sağladım. Hep çocukları bundan (halıdan aldığım ücretle) everdim. Şimdi (olsa) everemem, halılar (değeri) düştü. O zaman halımız iyiydi (ünlüydü), çeyizimiz iyiydi (el dokuma halı çeyizleri). 9 çocuk everdim ben onunla, halıyan (halı dokumacılığı ile). Evi hep ben geçindirdim. Hep ben kazandım, çoluğu çocuğu ben büyüttüm. Emekli olamadım. Burada (halı evinde) da bak, 25 senedir buradayım, buradan da bir şey öremedim (kendime ciddi bir kazanç sağlayamadım), boşlayamadım (bırakamadım) da. Geçimimiz o (halıcılık). Bir sürü torunum var, onlara bakarım. ...Dernek yok, kooperatifimiz falan yok. Önce kuruldu idi (dernek), iptal ettik. ... (Kadınlar) aylık bir 1 milyara niye gelelim (halı evine) dediler, elmaya gittiler. Elmadan aylık 1,5 milyar para alıyor, buradan aylık 1 milyar alıyor, öyle olunca hiç olmadı oğlum (halıcılığın gelişmesi). (K1)

...Ben de buraya ekmek parasına geliyorum. Eşim, evde yatır 2013'ten beri, hasta. Evi ben geçindiriyorum. Bir tane askerden gelen oğlum var. O da çalışıyor da, o da ben size ne zamana kadar bakacağım diyor, benim de geleceğim var, ben de şey (düzen) kuracağım diyor. ... Bu (halı dokuma geçimimi) karşılamaz ki. Buraya (halı evine) gelmesem ekmek almaya param yok. Şuradan fırından hiç olmasa ekmeğimi yazdırıyorum, alıp ödeyeceğim diye. (halı dokuyup aldığım parayı) dükkânlara veriyorum, fırına veriyorum. ...Sigortam yok, yeşil kartlıyım. (K3)

...Devlet vermedi kömürü, odun kömür alayım diye dokurum. (K4)

Bura da ekmek kapımız bizim. Başkaları nasıl işte çalışır para kazanırsa, bizimki de bu. Bundan para kazanıyorum, bundan geçiniyorum, evin eksikliği gediği. Babamın emekli maaşından aldığım 800 lira ile odun mu alacaksın, kömür mü alacaksın, eve başka bir şey mi alacaksın. ...Odun kömür alalım diye dokuyoruz, çaresizlikten. Ben bunu (halı siparişini) çaresizlikten aldım, boş durmayalım kış erzaklarını alalım diye. Salça alacan, bulgur kaynatacan. (K5)

Geçim kaynağımız bu, ne yapacaksın. Geçimi bundan sağlıyoruz. Çocuklar evlendi. Eşimin emekli aylığı var, o da 3,5 milyar, gelen zamlar. Odun mu alacaksın, kömür mü, kış tedarikini mi düzeceksin. (K6)

Tema 5: Taşpınar'da Halı Evi'nin Geçmişi ve Hikâyesi

Geçmiş yıllarda evlerde dokunan halılar, Taşpınar Belediyesi'nin halı evi atölyesini açmasıyla birlikte, 25 yıldır halı evinde dokunmaya başlanmıştır (Foto 2). Taşpınar Belediyesi başkanları, halı evinde dokunan halıları dışardan gelenlere hediye olarak vermiş, halı evinin iplerini temin etmiş ve atölyede çalışan kadınların ücretlerini karşılamıştır.

Bu halı evini de açalı 25 sene oldu, açılalı. Musa Başkanımız gününde (döneminde) dokuduk, Cihan Başkanımız gününde dokuduk. Onlar beşer sene başkanlık yaptı. Burada (halı evinde) 20-25 kadın vardık, sonra baktılar böyle İş-Kur'dan işleri olmayınca kadınlar dağıldı. (Şimdi) 10 kişi kadar ancayız. ...Asgari ücretli dokumuyoruz. Bunu şimdi dokuyoruz ya, (belediye) bir milyara (dışardan sipariş) alıyor, bir milyar paramızı veriyor (belediye). ...Halıları pazarlama yok, belediyemize dokuduk. Musa'nın gününde de belediyeye, Cihan'ın gününde de (belediyeye dokuduk). Şimdi Metin Başkanın gününde de buna veriyoruz. İp bunların (ipi belediye alıyor), biz sadece emeğimizi alıyoruz. Malzemeler de ipler de belediyeden. Belediye pazarlamıyor, bunlar da (belediye de) hediye veriyor gelenlere. ...Şimdi dediğim gibi İş-Kur'a bağlı olsak, burada (halı evinde) 50 kadın çalışır. Ama öyle olmayınca kadınları getiremedik (halı evine). ...Sigortamız yok. Öyle bir şey olsaydı, burası kadınla dolardı. (K1)

Gelirimiz az, halıdan. Asgari ücret falan olsaydı, burada (halı evinde) 60-70 kadın çalışacaktı. (K1)
Önceden evde dokuyorduk da burası (halı evi) açılınca buraya başladık. 3 senedir geliyorum buraya, önceden evde yapardım (halı dokurdum) kaynanamla. (K3)

Sabah 6 da geldik (halı evine). (K3) Sabah 6'da geliyoruz, akşam 6'ya kadar dokuyoruz. Buraya yemeğimizi getiririz onu yeriz, otururuz işte. Onunla (öğle yemeğiyle) akşamı ederiz. (K6)

Burası iki ay falan kapalı kaldı. Dışardan ip geldi, sipariş geldi de, şimdi dokuyoruz (dışarıya). Kışın burası 3 ay falan kapalı durdu. Odun kömür olmayınca kadınlar soğuk diye gittiler. Kadınlar (soğuktan) dondular, dokumadılar. (K6)

Foto 2: Taşpınar kasabasının el dokuma halı atölyesinden görseller (Ceylan©)

Tema 6: Taşpınar Halı Evi ve Yerel Yönetimler

Halı evi atölyesinde çalışan kadınların yerel yönetimlerden yeterince destek göremedikleri, destek görmeleri halinde el dokuma halıcılığını yeniden canlandırabileceklerini, ancak kendilerine yeterince fırsat tanınmadığını belirtmektedirler.

Önce bir Valilik falan, arkamızda bir duran olsaydı, destek olan olsa dokuruz yani. Biz kendi başımıza, Belediye yönetti (bizi), onunla kaldık. Valilik yine yapar da, şimdiki bu Vali daha iyi, değerli. Kadınların ne iş yaptığını, ne işle uğraştığını görüyor, bak (Vali) köy köy geziyor. Belediyemiz davet edip de (Vali'yi) halı evine getiremedik. ...Ammma belediye başkanlarımız bize yanlış yaptı, (halıcılığı) hiç ilerletmedi yani. Başımızda durmadılar oğlum. İsterse kulakları duysun. Yıllardır başkan ile çalıştık, başkanlar kendileri ne gördü ise gördü (halıyı aldı sattı), biz orasını (alım satımını) bilmedik. Hediye veririz dedi, biz onunla kaldık. Niye bunlar (belediye) öyle etmiyor (alıp satmıyor), bu kadınlar emektar. İşin üstüne düşelim, buradan bir dükkân açalım (demiyorlar). Gelen turistler bizim köye de gelsin. Biz burayı İş-Kur'a verelim, İş-Kur'da çalıştıralım demediler. ...Valilikten buraya yardım geldi, ipi de bize sattılar. (Belediye) başkanlarımız bize ipi sattı, kendileri değerlendirdi. Kadınların çalışmasını öldürdüler oğlum. ...Desteği bize Valilikten dışardan verecekler. İçerdeki (belediye) başkanımız bize destek olsa (da) oradan (dışardan) gelecek (asıl destek). ...İş-Kur'a başvurduk, her şeyimiz oldu, geri durdurttular. (K1)

Belediye başkanı olacakları zaman, "aman aman" derler. İşleri bitti mi sırtını dönüyorlar. (K2)

Belediye (ipleri) almasa biz yapamayız (halı dokuyamayız). Bizim (kök boya) ipler bitti. İpler bitmese ona (kendi halılarımıza) devam edecektik. Belediye başkanı ip almayınca (halıları) yapamadık. Başkan da gücüm olmuyor, alamıyorum dedi, biz de (halı dokuma işini) boşlayıverdik. Başkan kapatın gidin dedi, ilgilenmedi. (K3)

Desteğimiz yok, halımıza desteğimiz olsa çok güzel olur. Desteği de istiyoruz yani, Valimizden olsun (belediye) başkanımızdan olsun. ...Destek olsa da sürdürsek iyi olur. Öldürmek istemiyoruz (halıcılığı), destek çıksınlar halımıza. (Dışarıdan sipariş gelen, yabancı motifli) bu halıyı (normalde) hiç dokumak istemiyoruz, kendi köy halımız daha güzel. (Dokumak istesek) bizim köyün halılarının ipleri yok. Eksiği çok, ipleri alınsa dokuruz. (Belediye) masraf edemedi, almadı. ...Ne başkanımız el uzattı bize, ne Valimiz el uzattı bizlere. Hiç kimse uzatmadı elini. Vali'ye sesimizi duyursak da bir baksa halimize. İstiyoruz da Vali ile konuşmayı. Halimizi derdimizi anlatmak istiyoruz. ...Bizim buraya halıya destek çıkan olsa, dokuyan çok olur. (K5)

Tema 7: Taşpınar'da Halılarının Turizmde Turistik Bir Ürün Olarak Pazarlanabilirliği

Taşpınar halılarının turizme yönelik pazarlanabilmesi durumunda dokunan halı türlerinde ve sayılarında bir artış görüleceği ve kadınların gelirlerinde bir artış olacağı belirtilmektedir. Bu durumun kadınların çalışma motivasyonlarını yükselteceği ve halı dokuma sanatının devam ettirilmesine imkân vereceği düşünülmektedir (Foto 3).

...(Belediye'nin) hiç pazarlama şeyleri olmadı yani, hep hediye gönderdiler. Turizm Müdürlüğü (halı evini) açarsa sekizinci ayda (İş Kur destekli olarak) açacak, o (zaman) pazarlayacaklarmış yani. Malzemeleri de Bakanlığa bildirmişler, oradan gelecekmiş, yardım. ...Turizm için dokunsa, öyle olsa çok dokurlar. Hem de turistlere verdik mi para kazanın. (Para) kazandıktan sonra da bugün kesen (halıyı bitirin), yarın yine çizen (yeni bir halıya başlarsın). Aksaray'da (halıyı pazarlayacak) belirli bir yer olsa, bizim burada belirli bir yer olsa daha iyi olur. (Aksaray'da) kiralayıp da açabilirsen açılır ancak. Dokuduğunda minder, yastık, namazlık, büyük halı, çanta, heybe. Hep dokunur yani, turistlerin istediği şekilde dokuruz. Turistlerin de alacağı zaten heybe, çanta, küçük yastık-minder. Asıl bunlar da iyi gider (pazarlanır) yani. (K1)

(Turizme yönelik olsa) öyle olsa, yapacak (halı dokuyacak) çok kadın var. (Turizm olsa) öyle olsa Mustafa Müdür (İl Kültür ve Turizm Müdürü) gelecek. (Halı evine) gelmeyince herkes (kadınlar) bıraktı gitti. (K3)

Turistlerin istediği şunlar küçük küçük. Bunları turistin biri gelse, ona veririz. O da parayı basar. O zaman bizim de geçimimiz olur. Bunlar köşe minderi oluyor. (K4)

Tema 8: Taşpınar'da Halı Dokuma Kültürel Miras Değerinin Korunması ve Sürdürülebilirliği

Geçmişte halıların Aksaray'da kurulan halı pazarında satılabildiği, ancak pazarın kalkması ile pazarlama ve satış durumunun ortadan kalktığı belirtilmektedir. Halı evinde düşük ücret verilmesi nedeniyle genç kızların ve kadınların organize sanayide çalışmaya yöneldiği ve kadınların halı dokumayı bıraktığı ifade edilmektedir. Bu durumun halı kültürünün korunmasını ve yaşatılmasının ve halı dokumacılığının sürdürülebilirliğini zorlaştırdığı görülmektedir.

Foto 3: Taşpınar el dokuma halı motiflerinden örnekler (Ceylan©)

Ölmesin diyoruz işte kendi halılarımız. ...Evlere dokuma kalktı gayrı. Biz burada (halı evinde) 10-15 kadın 25 senedir öyle (düşük ücretle) çalıştık, şimdi kadınlarımız 10 kadar ancak kaldı (halı evinde). (Halıdan) bir şey kazanamayınca (halı evinden) gittiler oğlum. (Kadınlar) elmaya gidiyor, elmanın günlüğü 150 milyon, buradan (kadınların) aldığı (aylık) 1 milyar. (Kadınlar) gittiler hep (başka işlere). ...Şimdi evlerimizde halı öldü. En meşhur, en güzel, en (çok) satılan bizim köyün halıydı. Amma işte halıları öldürdüler. Yaa (belediye) başkanlar bizimle (birlik) olsa biz bu halıyı ilerletiriz, yürütürüz. Başkanlar bizimle (birlik) olmuyor. ...Eskiden halılarımızın (Aksaray'da) pazarı vardı, o pazar şimdi kalktı öldü. Aksaray'da Salı pazarına götürürdük, oradan da her yere giderdi o halılar. Şimdi o şeyi öldürdüler. Makine halısı çoğaldı, dokuyan olmadı oğlum. (Organize sanayi bölgesinde) fabrikalar açıldı, gelinler kızlar oğlanlar şimdi hep fabrikaya gider. Sanayi yakın, oraya hep işe giderler. Asgari ücretle çalışırlar. ...Ben gelmesem burayı (halı evini) açan da olmaz. Ben de kapatmadım, bunlara (belediyeye) karşı kapatmadım. Ayakta tutacağım (bu halı evini), ölene kadar da sürdüreceğim. (K1)

(Halıcılığın geleceği) sıfır. Sabah geldim oturdum, sırtım ağrıdı şimdi. Bir şey yok. Odun alacağım diye yapıyorum (halı dokuyorum). İhtiyacımı karşılayacağım diye yapıyorum. ...Şimdi bir şey yok (halıcılıkta). Taşpınar halısı diye bir şey kalmadı ki. Kendi köyümüzün (orijinal desenli) halısı dururken, elin (başka ilçenin kendi modelinin) halısını dokuyoruz. ...Yeni nesilden (halı dokumayı) bilmeyenler pek çok. Yeni neslin hiç birisi bilmez. Şimdiki gençler gelir de halıya oturur mu? Niye dokusun 1,5 milyara bunu? Başka iş dururken, fabrika dururken, 5 milyar (asgari ücret) dururken, 1,5'a gelir de dokur mu bunu? Niye gelsin. Benim de yaşım genç olsa ben de gelmem (halı dokumaya). (K2)

Biz şu halımızı (halı dokuma kültürünü) bitirmek istemiyoruz, arkamızda duran olsa bitirmeyeceğiz. Kendi köyümüz varsa, çoluğumuza çocuğumuza öğretiriz, öyle bir yerimiz olsa. Kızım büyümüş öğretirim. Niye? Fabrikaya gideceğine buradan alır aylığını yıllığını. (K3)

(Halıcılığı sürdürmeyi) düşünüyoruz oğlum. Hani destek olurlarsa, İş-Kur'a falan bağlı olursa daha iyi dokuruz. ... Halıcılığımız ölmesin yani, ömür boyu sürsün. Köyün bir kısmı yapsa, (halıcılık) batmaz o zaman, tükenip gitmez. Biz de halımızı öldürmek istemiyoruz. ...Çocukların kimi biliyor, kimi bilmiyor (halı dokumayı). Kimi öğrenmeden gelin gitti yavrum. Benim kızın birisi biliyordu, ikisi (halı dokumayı) bilmeden gelin gitti yavrum. Öğrenmeden gittiler. Halının geleceği yok diye biz çocuklara belletmedik (öğretmedik). (K4)

Gençlik tayfası organize çalışıyor. Çoğunluk orda çalışıyor, iş sahası orada olduğu için. Burada iş yok. Tarımda zaten olan nadir, tarımı da bitirdiler zaten. Hayvancılıkla da uğraşan çok az. Halı da bitti zaten. Halı önceden evlerde dokunurdu. Önceden buranın geçim kaynağı hep halı üzerineydi. Evlerde tezgâhta dokunurdu. Giderlerdi onu ucuz pahalı verirlerdi, onunla geçirirlerdi. Şimdi hazır halı çıkardılar, şimdi herkes hazır halı alıyor. Makine halısı bizim kasabanın halısından ucuz (satılıyor), o yüzden bizim halk bıraktı (dokumayı). Kurtarmıyor, para etmiyor. ...Zamanında çok meşhurdu (halıcılık), her evde tezgâh vardı. Tezgâhsız ev yoktu. Para etmiyor, çektiği de cabası, o yüzden bıraktılar. ...Halıcılıkta kooperatif işine girildi yine olmadı. Asgari ücret olmuş 5 bin lira. Ben burada bir halı dokusam 2-3 ay alıyor diyor. Bitti artık ya, zor hocam. Şu anda yok (halıcılığın geleceği). (Halıcılık kültürü) kayboldu gibi bir şey. Halı bitti artık. ...Bizim burada (şimdi) dokunanlar bizim Taşpınar halısı değil ki. İpi başka yerden, motifi başka yerden. İpi farklı, modeli farklı. (K7)

Benim 4 tane bacım vardı zamanında, iki tezgâh vardı evde. İkisi bir yanda ikisi bir yanda hemen dokurlardı, annem de yemeklerini yapardı. ... (Şimdi) genç kızlar, bekâr kızlar organizeye gidiyor. (Şimdi halı evinde tezgâh başında olması gereken) kadınların çoğu evde. (şimdi sanayideki) firmaların servisleri var, gelip götürüyor (personelini). Erkeklerin çoğu sanayide (çalışıyor). Çoğunluk bizim orada (sanayide). (K8)

Tartışma ve Sonuç

El dokuma halıcılık üzerine yapılan bu araştırma, bölge halkının yaşamış olduğu coğrafi çevre ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Selçuklu döneminden itibaren bölge halkının temel ekonomik faaliyetinin tarım ve hayvancılık olması, koyun yünlerinden yün iplik elde edilmesine imkân vermiştir. Belirli bir dönem kadınların geçim kaynağı olan halıcılık, halıların makine halıları karşısında rekabet edememesi ve halıların pazarlanamaması nedeniyle satılamamış ve satılsa da düşük ücretten alıcı bulmuştur. Taşpınar Belediye'sinin açmış olduğu halı evinde kadınların düşük ücretle sosyal güvencesiz olarak çalıştıkları görülmüştür. Halı evinin belediyeye ait olması, kadınların belediyeden bağımsız bir

şekilde çalışmasını engellemiştir. Halı evinin resmi bir işletme yapısının olmaması, kadınların kayıt dışı çalışmasına ve kadın emeğinin sömürülmesine neden olmuştur.

Halı evinde çalışan kadınların sosyal güvencesinin olması ve asgari ücret ile çalışması durumunda, halı dokuyacak kadın sayısında önemli bir artış olacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda geleneksel el dokuma halı kültürünün korunması ve yaşatılması için turizmin önemli bir potansiyel yanı olduğu söylenebilir. Nitekim Aksaray ilinin yılda 1 milyona yakın ziyaretçi ağırladığı düşünüldüğünde, el dokuması olan bu özgün halıların turistik bir ürün olarak pazarlanabilmesine imkân verecektir. Aksaray merkez ilçede, Güzelyurt ve Gülağaç ilçelerindeki turistik ziyaret noktalarında, yol kenarındaki konaklama işletmelerinin ve dinlenme tesislerinin yanında açılacak turistik satış yerlerinde bu halıların turistik bir ürün olarak pazarlanması sağlanabilecektir. Taşpınar halılarının tanınırlığının (ünlü) olması, coğrafi işaretinin de alınmasıyla birlikte, halıların pazarlanma ve satış imkânını kolaylaştıracaktır.

Geleneksel yün iplerin elde edilmesi, kadınların sosyal güvencesinin sağlanması ve düzenli bir gelir elde ederek yaşam şartlarının iyileştirilmesi ile el dokuma halıcılığının geliştirilmesi Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yanı sıra, Aksaray Valiliği, Ahiler Kalkınma Ajansı ve Taşpınar Belediyesi gibi yerel yönetimlerin projeleri ve maddi destekleri ile mümkün olabilecektir. Nitekim araştırma sahasında kadınların büyük ölçüde halı dokumayı bıraktıkları, halı evi atölyesinde halı dokuyan kadınların da gündelik ihtiyaçlarını karşılamak için zorunluk gereği bu el dokuma sanatını sürdürmeye çalıştıkları görülmektedir. Bir kültürel miras olan geleneksel halı doluma el sanatının korunması ve yaşatılmasının pazarlama dışında, halı sergi evi, etnografik müze, halı evi müzesi gibi alanlarda sergilenerek yaşatılması sağlanmalıdır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurul izni, Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 09.06.2022 tarihinde gerçekleştirdiği 6 numaralı toplantısında 30 karar numarasıyla alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akın, A. (2018). El sanatlarının turizme etkisi: Gaziantep örneği. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 241-263.
- Akpulat, N. A. & Polat Üzümcü, T. (2010). Geleneksel Türk el sanatlarının yaratıcı turizm kapsamında değerlendirilmesi: Ödemiş yerel halkının bakış açısı. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(51), 584-597.
- Alagöz, G., Çalık, İ., Güneş, E. (2018). Kültürel miras turizmi açısından Erzincan bakır işleme sanatının mevcut durumu ve sürdürülebilirliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (55), 174-191.
- Altıntaş, K. M. (2016). Kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel Türk el sanatkarlarının karşı karşıya bulunduğu ticari sorunların analizi. *Bilgi*, (77), 157-182.
- Arıoğlu, İ. E. & Aydoğdu Atasoy, Ö. (2015). Somut olmayan kültürel miras kapsamında geleneksel el sanatları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Turkish Studies*, 10(16), 109-126.
- Aslan, T. & Yazar, T. (2015). Geleneksel el sanatları bağlamında kültür ürünleri olarak Türk cam sanatı: Surname-i Hümayun analizi. *Turkish Studies*, 10(5), 13-26.
- Aslanapa, O. (2005). *Türk halı sanatının bin yılı*. İnkılap Kitabevi.
- Aşık, N. A. (2014). Yaratıcı (kreatif) turizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 786-795.

- Bal, A. (2018). Erdemli yörük kadınlarının el dokumacılığı ve bu geleneğin turizme kazandırılması. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11(24), 59-72.
- Bayazit, M., Ceylan, U., Saylan, U. (2012). Geleneksel el sanatlarının bölge turizmine etkisi: Güneydoğu Anadolu bölgesi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 899-908.
- Begiç, H. N. & Öz, C. (2019). Geleneksel el sanatlarımızdan Elazığ “Palu Çakması”nın sürdürülebilirliği üzerine bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 181-190.
- Birinci, S. & Camcı, A. (2016). Korunması gereken geleneksel el sanatlarına bir örnek: Sivas bıçağı üretimi. *Marmara Geographical Review*, (33), 493-509.
- Can, M. (2017). Kırsal turizmde yöresel el sanatlarında özgünlüğün korunması. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, 1(1), 55-57.
- Çalık, İ. & Ödemiş, M. (2018). Gümüşhane ilinin somut olmayan kültürel miras değerlerinin sürdürülebilir turizm çerçevesinde incelenmesine yönelik nitel bir araştırma. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 8(2), 233-249.
- Demirbulat, Ö. G., Özdemir, S. S., Bozok, D. (2015). El sanatları ve turizm ilişkisi çerçevesinde Türk halı dokumacılığının UNESCO somut olmayan kültürel miras listesinde yer alan örnekler doğrultusunda değerlendirilmesi, 14. *Geleneksel Turizm Paneli* (16 Nisan 2015), Sakarya.
- Deniz, B. (1998). Geçmişte ve günümüzde Aksaray halıları 1: eski Aksaray halıları. *Arış Dergisi*, (4), 90-103.
- Deniz, T. & Çelik, Ö. (2020). Somut olmayan kültürel miras taşıyıcıları: Safranbolu el sanatları ustaları üzerine bir inceleme. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(43), 123-138.
- Dilmaç, O. (2013). Erzurum’da kaybolmaya başlayan yöresel el sanatları. *Akdeniz Sanat*, 6(11), 93-101.
- Doğanay, H. & Zaman, S. (2013). *Türkiye turizm coğrafyası*. Pegem Akademi.
- Doğanay, H. & Çavuş, A. (2014). Geleneksel el sanatlarına bir örnek: Sürmene bıçağı üretimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29), 51-64.
- Duymaz, A. Ş. & Aydoğdu, G. (2008). Geleneksel Türk el sanatı Alem’in son ustalarından: Sandıklılı Hacı Süleyman Sallı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 247-256.
- Er, B. & Sarıkaya Hünerel, Z. (2012). Bir iletişim aracı olarak el sanatları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 169- 177.
- Ekici, S. E. (2018). *Somut olmayan kültürel miras unsurlarından el sanatları geleneğinin kırsal Turizm bağlamında değerlendirilmesi: Muğla-Milas örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, A. S. & Erkol Bayram, G. (2021). El sanatlarının turizme katkısı, mevcut durumu sorunları ve çözüm önerileri üzerine Sinop örneğinde bir araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(5), 387-400.
- Eroğlu, E. & Köktan, Y. (2013). Geleneksel Türk el sanatlarından çömlekçilik (Sakarya örneği). *Akademik Bakış Dergisi*, 36, 1-14.
- Etikan, S. & Çukur, T. (2011). Kırsal turizm faaliyetlerinin Çomakdağ-Kızılağaç köyü el sanatları üzerine etkisi. *Art-e Sanat Dergisi*, 4(8), 1-15.

- Güllü, S. & Çatır, O. (2017). Uşak halı dokuma sanatının gelişimi, özellikleri ve turizme etkilerine yönelik nitel bir araştırma. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, (10), 1285-1302.
- Günel, V. (2011). Turizmin olumlu etkileri ve Midyat ilçesindeki geleneksel taşçılık sanatı örneği. *Marmara Geographical Review*, (24), 433-470.
- Gür, S. (2012). Anadolu'nun sanat objesine dönüşen kültürel değeri keçe. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1173-1181.
- Gür, Z. Y. (1995). Anadolu geleneğinde Taşpınar halıları. *Türkiyemiz Dergisi*, (76), 20-33.
- Harbelioğ, Y. (2011). *Taşpınar halı ipliklerinin boyanmasında uygulanan doğal boyama yöntemlerinin reçetelendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kaya, M. & Erol, N. (2021). El sanatları ürünlerinin kırsal turizm kapsamında değerlendirilmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(1), 226-240.
- Kılıç Karatay, S. (2019). Taşpınar halılarında kullanılan motifler ve anlamları. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 8(53), 75-80.
- Kılıç Karatay, S. & Oyman, N. R. (2017). Günümüz Taşpınar halıları. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 393-408.
- Kıraç, M. C. (1998). Aksaray ilimizde halı kilim konusundaki faaliyetler. *Arış Dergisi*, (4), 83-89.
- Kocakaya, E. (2022). *Kültür turizmi kapsamında geleneksel el sanatlarının turizme olan etkilerinin karşılaştırılması: Safranbolu-Amasra örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Konyalı, İ. H. (1974). *Abideleri ve kitabeleri ile Aksaray ve Ortaköy tarihi*. Cilt I, Fatih Yayınevi Matbaası.
- Köşker, H. & Karacaoğlu, S. (2019). Turizm bağlamında geleneksel Türk el sanatı lüle taşı işlemeciliğinin değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 991-1013.
- Kurgun, H. & Yumuk, Y. (2013). Yöresel el sanatlarının kültürel turizmin gelişimindeki rolü: Görece (Boncukköy) ve Nazarköy örnekleri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(1), 27-32.
- Labadi, S. (2013). *UNESCO, cultural heritage and outstanding universal value: Value-based analyses of the world heritage and intangible cultural heritage conventions*. AltaMira Press.
- Leimgruber, W. (2010). Switzerland and the UNESCO convention on intangible cultural heritage. *Journal of Folklore Research: An International Journal of Folklore and Ethnomusicology*, 47(1-2), 161-196.
- McKercher, B. & Du-Cros, H. (2002). *Cultural tourism: The partnership between tourism and cultural heritage management*. Haworth Press.
- Okano, H. & Samson, D. (2010). Cultural urban branding and creative cities: A theoretical framework for promoting creativity in the public spaces. *Cities*, 27(1), 10-15.
- Orhan, F., Zaman, S., Çavuş, A. (2016). Erzincan'da bakırcılığın dünü, bugünü ve yarını. H. Akın (Ed.), *Uluslararası Erzincan Sempozyumu (28 Eylül - 01 Ekim 2016) Bildiriler Kitabı 2* içinde (61-69. ss.), Erzincan Üniversitesi.

- Ödemiş, M. & Çalık, İ. (2019). Çömlekçilik (guduculuk) el sanatının sürdürülebilir turizm kapsamında incelenmesi: Gümüşhane Dölek köyü örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1274-1288.
- Öter, Z. (2010). Türk el sanatlarının kültür turizmi bağlamında değerlendirilmesi. *Milli Folklor*, 22(86), 174-185.
- Öz, Y. (2019). Kültür turizmi bağlamında geleneksel el sanatları ürünlerinin coğrafi işaretlerle korunması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1536-1549.
- Özbek, Ö. & Çevik, S. (2018). Somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı olarak geleneksel el sanatları: Gönen ilçesinin yaşayan mirası. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 588- 603.
- Özdemir, M. (2019). Geleneksel meslekler ve bir ustanın hikâyesi: Giresun'da demircilik. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22), 493-510.
- Özdoğan, O. N. (2014). Sürdürülebilir turizm ve kültürel miras. M. Kozak (Ed.), *Sürdürülebilir Turizm Kavramlar-Uygulamalar* içinde (45-62. ss.), Detay Yayıncılık.
- Özkoca, B. & Bozkurt, H. (2013). Çorum ili İskilip ilçesi geleneksel el sanatlarına genel bir bakış. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(12), 95-105.
- Öztürk, İ. (2005). Türk el sanatlarının günümüzdeki durumu: Tarihçe, sorunlar, öneriler. *Sanat Dergisi*, (7), 67-75.
- Pekerşen, Y. & Çalık, İ. (2017). Konya'da keçecilik geleneğinin somut olmayan kültürel miras açısından değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 339-356.
- Sarıkaya Hünerel, Z. & Er, B. (2012). Halk kültürünün tanıtılmasında el sanatlarının yeri veri önemi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 179-190.
- Sarioğlu, H. (2005). El sanatlarını milli değer olarak algılamak. *Milli Folklor Dergisi*, (66), 72-74.
- Soysaldı, A. & Kayadibi, P. (2014). Taşpınar örneklik halıları. *Ariş Dergisi*, (10), 52-59.
- Taş, E. (2021). Sakarya'da tespit edilen geleneksel el sanatları ve ustaları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 30(2), 1245-1279.
- Türker, A. & Çelik, İ. (2012). Somut olmayan kültürel miras unsurlarının turistik ürün olarak geliştirilmesine yönelik alternatif öneriler. *Yeni Fikir Dergisi*, (9), 86-98.
- UNEP & UNWTO (2005). Making tourism more sustainable: A guide for policy makers. <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284408214>
- UNESCO (1989). Recommendation on the safeguarding of traditional culture and folklore, UNESCO. 25th General Conference, Twenty-Fifth Session (17 October- 16 November-16), Paris. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000084696.page=242>
- UNESCO (2003). Text of the convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage. <https://ich.unesco.org/en/convention>
- Ünsal, D. (2012). *Kültürel miras yönetimi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Varol, E. & Ertürk, N. (2016). Geleneksel Türk el sanatlarından çorap örücülüğü: Eskişehir Çifteler ilçesi örneği. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 75-88.

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

Traditional Turkic/Turkish cultural heritage is a cultural experience that has been going on for thousands of years, and is the reflection of mind and artistic talent to today. This cultural heritage which bears the traces of the past, is all of tangible and intangible assets and values which is about the identity, culture and history of the country (Ünsal, 2012: 34). It needs to be protected and kept alive. Tourism is seen as a field to keep this cultural heritage alive. As a matter of fact, cultural heritage plays an important role in touristic product diversification and brand creation. In the other words, cultural tourism considered to be important in demand creation, demand diversification, touristic product creation and product diversification (Bal, 2018: 60). Traditional handicrafts which has a great role in the development of the local economy and survival of the culture, must conservation and to be transferred on to future generations. Traditional Turkish handicraft products have not only in terms of artistic value but also touristic attractive (Öz, 2019: 1536). Local handicrafts are forefront of the resources that make up the local culture of a region. Interest of many people has increased to interest to local handicrafts by development of globalization and communication technology (Okano and Samson, 2010). As a result of the increasing interest, handicrafts which have rich and long history, seen as an opportunity in the tourism sector (Can, 2017: 55-56). Tourists who preferred rural tourism, is want to know local culture as well as natural and historical characteristics of the region. Moreover, they want to participate to the local culture, and having authentic experiences. The activities such as carpet or rug weaving and clay pot painting consist sense of satisfaction on the tourist (Aşık, 2014; Can, 2017: 55-56). Tourists who want to see and buy these handicrafts, is contribute to development of local economy and slowing down migration in rural areas (Öter, 2010). Handicrafts are a product that is consisted in society's living conditions, and have regional feature and artistic elements, produced by the people with simple tools and machines (Sarioğlu, 2005). They are artistic products and activities, are intangible cultural heritage, and includes traditions, local dances and local techniques. People and societies want to transfer and keep alive feelings, thoughts and understanding of art in their handicrafts (Özbek & Çevik, 2018; Mc Kercher & Du-Cros, 2002; Eren & Erkol Bayram, 2021: 389).

2. Method

The aim of the study is to understand that cultural and historical situation of hand-woven carpet in the research area and is to evaluate the conservation and sustainability of this cultural heritage. The study was made in the qualitative method, and interview and observation technics also had been applied in the study. Qualitative data which is form of words, sentences and paragraphs, was interpreted as descriptive.

3. Findings, Discussion and Results

According to research findings, hand-woven carpets taught to young girls and this tradition is continued from generation to generation in the study area. This carpets are the livelihood of women living in the village. The carpets of Taşpınar are unique and valuable, because of carpet threads made in from wool of sheep. These threads are dyed with plants and fruits which had been collected from the environment and Hasan mountain. However, because of widespread use of industrial machine carpets, hand woven carpets are not in demand and cannot be sold much today. The women living in study area state that have been weaving carpets since childhood. However, because of carpet weaving is a low-income source and it isn't sustainable, young girls don't want to weave carpets. They work in the factories where are in organized industrial region of Aksaray. Hand-woven carpets are mostly produced by middle and old women in the study area. They state that carpets are weaved for basic necessities like kitchen expenses, wood and coal. While women wove carpets at home in the past, now they are weaving in carpet house workshop which are in Taşpınar municipality. The mayor is selling these carpets inside of the country. However, he pays low wages to women weaving carpets, and women work without social security. Unique carpets of Taşpınar should be brought into tourism and they should be marketed in the tourism industry. If they can be sold and marketed in the tourism sector, women will produce more carpets and generate more income. Moreover, they should be conserved as cultural heritage and sustainability of them should be ensured.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK BELİRTİ VE ÖZ ŞEFKAT DÜZEYLERİNİN OKUL TÜKENMİŞLİĞİ İLE İLİŞKİSİ*

İbrahim DİNÇBAŞ** İ Füsun GÖKKAYA*** İ Umut ÇIVGIN****

ÖZET

Bu araştırmanın amacı üniversite sınavına hazırlanan lise öğrencilerinin depresif belirti, anksiyete, stres belirtileri, öz şefkat ve okul tükenmişliği arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Üniversite sınavına hazırlanan lise öğrencilerinin hem akademik hem de yaşamsal olarak birçok sıkıntı ile yüz yüze geldikleri görülmektedir. Bu bağlamda öz şefkatin koruyucu olabileceği düşünülmektedir. İzmir ilinin Bergama ilçesindeki devlet liselerinde eğitim alan 251 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Demografik bilgi formu, Depresyon - Anksiyete - Stres Ölçeği, Öz-Anlayış Ölçeği ve Okul Tükenmişliği Ölçeği ile oluşturulan ölçek seti katılımcılar tarafından doldurulmuştur. Analizlerden önce normal dağılım varsayımları kontrol edilmiş ve veri analize hazır hale getirilmiştir. Pearson Korelasyon ve Çoklu Regresyon analizleri uygulanmıştır. Araştırma bulguları, depresif belirti, anksiyete, stres, öz şefkat ve okul tükenmişliğinin birbirleri ile ilişkili değişkenler olduğunu ve okul tükenmişliğinin depresif belirti ve stres düzeyleri tarafından yordandığını göstermiştir. Elde edilen bulgular, literatür tarafından desteklenmektedir fakat öz şefkatin okul tükenmişliğinin yordayıcısı olmaması dikkat çekmiştir. Bulgular, ilişkili literatür ışığında tartışılmıştır ve gelecek çalışmalara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: depresyon, anksiyete, stres, öz şefkat, okul tükenmişliği

The Relationship Between High School Students' Psychological Symptoms and Self-Compassion Levels and School Burnout

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationships between depressive symptoms, anxiety stress, self-compassion and school burnout levels of high school students preparing for the university entrance exam. It is understood that high school students who are preparing for the university exam face many problems both academically and in their life. In this context, it is said that self-compassion can be protective factor. 251 students studying at state high schools in Bergama district of İzmir province constitute the sample of the research. Participants were requested to fill in the questionnaire set consisting of the Demographic Information Form, Depression - Anxiety - Stress Scale, Self-Compassion Scale and School Burnout Scale. Before the analysis, the normal distribution assumptions were checked and the data was made ready for analysis. Pearson Correlation and Multiple Regression analyzes were applied. The research findings showed that depressive symptoms, anxiety, stress, self-compassion, and school burnout were correlated variables, and school burnout was predicted by depressive symptoms and stress levels. The findings are supported by the literature, but it is noteworthy that self-compassion is not a predictor of school burnout. The findings are discussed in the light of the relevant literature and suggestions for future studies are presented.

Key Words: depression, anxiety, stress, self-compassion, school burnout

* Bu makale, birinci yazarın 2019 yılında Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Ana Bilim Dalında tamamladığı *Üniversite Sınavına Hazırlanan Öğrencilerin Öz Anlayış, Okul Tükenmişliği, Depresyon - Anksiyete - Stres Düzeylerinin İncelenmesi* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Klinik Psikolog, İzmir / TÜRKİYE, idinbas@gmail.com

*** Doç. Dr., İzmir Tınaztepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dil ve Konuşma Terapisi Bölümü, İzmir / TÜRKİYE, fusungokkaya@hotmail.com

**** Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, umutcivgin@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Dinçbaş, İ., Gökkaya, F., Çıvgın, U. (2023). Lise öğrencilerinin psikolojik belirti ve öz şefkat düzeylerinin okul tükenmişliği ile ilişkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 249-266.

<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1163818>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 18 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 18 Ekim / October 2022

Giriş

Üniversite dönemi gençlerin hayatlarının en önemli dönemlerinden biridir. Öğrenciler için üniversiteyi kazanmak gurur kaynağı olurken sınav süreci stres yaratan bir durum olmaktadır. Üniversiteye girebilmek için genellikle lise öğrencileri birden çok sınava aşamalı olarak girmekte ve gelecekteki istihdamın güvence altına alınabilmesi için yoğun bir çalışma temposu ve güçlü rekabet ön koşul olarak öğrencileri karşılamaktadır (Mashayekh & Hashemi, 2011). Türkiye’de üniversiteye giriş, 1974 yılından bu yana Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) tarafından, merkezi sınavlar aracılığıyla yapılmaktadır (Dökmen, 1992). ÖSYM’nin sınav analizi verilerine göre 2020’de sınava giren öğrencilerden yalnızca %31.44’ü bir lisans programına yerleşebilmiştir (ÖSYM, 2020). Hayatları için doğabilecek alternatiflerin farkında olamayan lise öğrencileri, bu sınavı adeta ölüm kalım savaşına dönüştürebilmektedir. Kendisine hedef belirleyen ve sınava özenle hazırlanan aday öğrenciler; "sınavı kazanamazsam hayatım biter", "sınavı kazanamazsam isteklerimi gerçekleştiremem", "istediğim bölüme giremezsem mutlu olamam" gibi idealist söylem ve şartlanmalarla sınava olduğundan fazla anlam yüklemektedirler (Genç, 2016). Tamamen başarı odaklı bu sistemde öğrenciler, kendi hedeflerinin yanı sıra arkadaşlarının ve ailelerinin de beklentilerini karşılamak adına yoğun bir baskı ile karşılaşmaktadırlar (Kutsal, 2009). Öğrencilerin bu zorlu süreçte başarılı olmak için motivasyon gösterememeleri ve sahip oldukları motivasyonu sürdürmemelerinin çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan biri de okul tükenmişliğidir (Aypay & Eryılmaz, 2011a).

Üniversite sınavına hazırlanan öğrencilerde, başarılı olmak için gösterilen yüksek performans ve rekabet ile gelen yoğun stres ve sosyal çevrenin beklentileriyle şekillenen baskı, tükenmişliğe sebep olmaktadır (Walburg, 2014). Freudenberger tükenmişliği; başarısızlık, yıpranmışlık, enerjinin ve gücün azalmasıyla birlikte, kişinin öz kaynaklarının tükenmesi durumu olarak tanımlamıştır (Freudenberger, 1974). Okul tükenmişliği, duygusal tükenme, bitkinlik, yorgunluk, tükenme, ödevlerle alay etme, ilgisizlik, duyarsızlaşma, kendisini yetersiz hissetme, verimliliğin azalması gibi belirtiler ile kendisini göstermektedir (McCarthy vd., 1990; Yang & Farn, 2005). Bu belirtilerin bir sonucu olarak da başarısızlık, derse katılmada azalma, ilgisizlik, okula devamsızlık, düşük motivasyon, okul terk oranında artış gibi öğrencilerin sürecini olumsuz etkileyen bir tablo oluşmasına neden olmaktadır (Aypay & Eryılmaz, 2011a). Literatür incelendiğinde okul tükenmişliğine neden olan pek çok bireye ait psikolojik faktör varken (örneğin, depresyon, anksiyete ve stres) (ör. Fiorilli vd., 2017; Romano vd., 2020; Salmela-Aro vd., 2009) önleyici faktörlerin de olduğu görülmüştür. Okul tükenmişliğini önleyici faktörlerden birinin bireyin sahip olduğu öz şefkat düzeyidir (Barnett & Flores, 2016).

Üniversite sınavına hazırlanan öğrenciler, yüksek akademik talepler, zorlu sınava hazırlık süreci ve sosyal beklentilerin varlığı sebebiyle, farklı düzeylerde anksiyete deneyimleyebilirler (Doğan, 1999). Anksiyete, olası, yaklaşan olumsuz olaylara hazırlık ile ilişkili geleceğe yönelik olumsuz bir ruh hali durumudur (Craske vd., 2011). Üniversite sınavına hazırlanan öğrenciler, yaşamın en çalkantılı, belki de en kritik evresini yaşamakta olup zorlayıcı sınav koşullarına anksiyete ile tepki verebilmektedir (Doğan, 1999). Üniversite öğrencilerinde anksiyetenin ve dolayısıyla anksiyeteye ilişkili negatif duyguların varlığı zaman zaman koruyucu olmakla birlikte, anksiyetenin yoğunluğu ve sıklığı arttığında tükenmişlik yaşanabilir (Slivar, 2001). Öğrencilerin kendi performansını değerlendirme ve yorumlama boyutları üzerinden belirli süre ve sıklıkta yaşanan anksiyete, öğrencilerin tükenmişlik yaşamayı ihtimalini arttırmaktadır (Fiorilli vd., 2020; Pokhrel vd., 2020; Richardsen vd., 1992; Romano vd., 2020; Slivar, 2001).

Üniversiteye hazırlanma sürecini de kapsayan lise döneminde, hızlı psikolojik, fiziksel ve sosyal değişimler gözlenir ve bu değişimlere ek olarak akademik taleplerle birlikte lise öğrencilerinin yeni rollere adapte olmaları beklenir. Bu koşullar ise lise öğrencilerinde depresif belirtilerin görülmesine ortam hazırlar (Conger vd., 1994). Depresyon; üzüntülü, sıkıntılı bir

duygu duruma eşlik eden konuşma, düşünme ve fizyolojik işlevlerin yavaşlaması, karamsarlık, değersizlik, güçsüzlük, isteksizlik düşünceleri ile belirginleşen bir durumdur (Öztürk & Uluşahin, 2016). Yapılan pek çok çalışmada depresyon belirtilerinin varlığı ile okul tükenmişliği düzeyinin pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür (Salmela-Aro vd., 2009).

Üniversite sınavına hazırlanan bireyler, kendilerinin, sosyal çevrelerinin ve öğretmenlerinin beklentilerini karşılayamadıklarında ya da karşılayamama ihtimalini düşündüklerinde stres deneyimlemeye başlarlar (Dündar vd., 2008). Stres, belirli bir olayın getirdiği taleplerin mevcut kaynaklarla karşılanamayışının algılanmasıyla ortaya çıkan psikolojik bir tepkidir (Dedovic vd., 2009). Stres, okul tükenmişliğine katkıda bulunmakta ve öğrencilerin akıl sağlığını ve akademik performansını olumsuz olarak etkilemektedir (Walburg, 2014). Stresli yaşam olaylarının ve durumlarının öğrencilerin okul tükenmişliğini yordadığı ve okul tükenmişliğinin öğrencilerin okul başarısı üzerinde direk ve dolaylı olarak en güçlü etkiye sahip olduğu yapılan çalışmalarda ifade edilmektedir (Fimian vd., 1989; Fiorilli vd., 2017).

Konuya ilişkin literatür depresif belirti, anksiyete ve stresin varlığının okul tükenmişliği oluşumuna katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ancak bazı faktörler okul tükenmişliği yaşanma ihtimalini azaltmaktadır ve bu bağlamda bu faktörler koruyucu bir özellik rolü taşımaktadır. Koruyucu faktörlerden birinin öz şefkat olduğu söylenilebilir. Öz şefkat, bireyin negatif yaşantıları deneyimlemesi sonucunda duygularına açık ve duyarlı olması, bu yaşantılar nedeniyle oluşan duygusal acıyı azaltabilmek için girişimci olabilmesi, istekliliğine ve benliğine sevecenlikle yaklaşabilmesidir (Neff, 2011). 18-30 yaş arası bireylerle yapılan bir çalışmada öz şefkat düzeyi ile okul tükenmişliği arasında negatif korelasyon olduğu saptanmıştır (Barnett & Flores, 2016). Neff ve arkadaşlarının yaptıkları başka bir araştırmada (2015), öz şefkat düzeyleri yüksek bireylerin daha başarılı oldukları, başarısızlıkla karşılaşmaları durumunda bu durumla daha iyi baş edebildikleri ve anksiyete düzeylerinin düşük olduğu bulunmuştur. Bir başka çalışmada ise yüksek mükemmeliyetçi beklentilerin ve düşük öz şefkat düzeyinin yüksek okul tükenmişliğine sebep olduğu saptanmıştır (Richardson, Trusty & Georger, 2018). Diğer bir deyişle öz şefkatin bireylerdeki hissedilen bitkinlik yetersizlik ve tükenmişlik düzeyini azaltabilen bir değişken olduğu anlaşılmaktadır (Schabram & Heng, 2021).

İlişkili literatüre göre depresif belirti, anksiyete ve stres düzeylerinin tükenmişlik düzeyini ve oluşumunu artırdığı, öz şefkat düzeyinin artışıyla ise okul tükenmişlik düzeyinin azaldığı anlaşılmaktadır. Uzun vadede başarısızlık, derse katılmada azalma, ilgisizlik, devamsızlık, düşük motivasyon, okul terk oranında artış gibi olumsuz sonuçlar doğuran okul tükenmişliğinin (Fiorilli vd., 2017) üniversiteye hazırlık dönemine denk gelen özellikle lise son sınıfta önlenmesi için ilişkili olduğu psikolojik faktörlerin anlaşılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca elde edilen sonuçların ulusal literatürde okul tükenmişliği ile ilgili yapılmış sınırlı sayıda çalışma için yol gösterici olması beklenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı üniversite sınavına hazırlanan lise öğrencilerinin depresif belirti, anksiyete, stres ve öz şefkat düzeyleri ile okul tükenmişliği ilişkisinin incelenmesidir. Bu doğrultuda çalışmanın hipotezleri aşağıdadır.

Hipotezler

1. Katılımcıların depresif belirti, anksiyete, stres ve okul tükenmişliği düzeyleri arasında olumlu yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olması beklenmektedir.

2. Katılımcıların öz şefkat düzeyleri ile depresif belirti, anksiyete, stres ve okul tükenmişliği düzeyleri arasında olumsuz yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olması beklenmektedir.

3. Katılımcıların okul tükenmişliği düzeyinin depresif belirti, anksiyete ve stres tarafından olumlu yönde, öz şefkat düzeyi tarafından olumsuz yönde istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde yordanması beklenmektedir.

Yöntem

Örneklem

İzmir İli Bergama İlçesinde bulunan beş devlet lisesinde öğrenim gören ve üniversite sınavına hazırlanan öğrenciler araştırmanın örneklemi oluşturmuştur. Örneklem 251 lise son sınıf öğrencisi ile tamamlanmıştır. Ebeveyni çalışma onayı vermeyen 150 öğrenci çalışmaya dâhil edilmemiştir. Katılımcıların betimleyici istatistik bulguları Tablo 1’de özetlenmiştir.

Katılımcıların 144’ü (%57.37) kız, 107’si (%42.63) erkektir. Araştırmaya dâhil edilen öğrencilerin %85.66’sının anne ve babası evli iken; %14.34’ünü anne ve babası birlikte değıllerdir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu (%88.05) ailelerinin yanında yaşarken; az bir kısmı (%11.95) okullara ait yurtlarda kalmaktadır. Katılımcıların ailelerinin %39.04’ünün maddi gelirinin 3.000TL ve altında, %38.25’inin 3.001 ve 4.999 TL arasında ve %22. 71’inin 5.000 TL ve üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Katılımcılara ait sosyodemografik bilgiler

Değişkenler	n	%
Cinsiyet		
Kız	144	57.37
Erkek	107	42.63
Ailenin Medeni Durumu		
Evli	215	85.66
Evli değıil	36	14.34
Yaşam yeri		
Aile ile beraber	221	88.05
Okul yurdu	30	11.95
Maddi Gelir Düzeyi		
3.000 TL ve altı	98	39.04
3.001 ve 4.999 arası	96	38.25
5.000 ve üzeri	57	22.71
Annenin Eğitim Düzeyi		
İlköğretim	153	60.95
Lise	66	26.29
Üniversite ve üstü	32	12.75
Babanın Eğitim Düzeyi		
İlköğretim	133	52.99
Lise	74	29.48
Üniversite ve üstü	44	17.53

Veri Toplama Araçları

Sosyodemografik Bilgi Formu

Katılımcıların cinsiyetini, ebeveynlerin medeni halini, ailenin maddi gelir düzeyini ve yaşadıkları yerleri öğrenmek amacıyla bilgi formu araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Depresyon, Anksiyete, Stres Ölçeğı (DASÖ)

Lovibon ve Lovibon (1995) tarafından geliştirilen bu ölçeğın, Türkçeye uyarlanması Akın ve Çetin (2007) tarafından yapılmıştır. 4’lü likert tipinde (0-3 arasında) değılendirilen bu ölçekte artan puanlar belirti düzeyin arttığına işaret etmektedir. 42 maddelik ölçekte depresyon, anksiyete ve stres düzeyine dair puan sağlayan 3 alt boyut bulunmaktadır. Ölçekten

alınan puanların artması tüm alt ölçeklerde temsil edilen belirti düzeyinin artmasına işaret etmektedir. DASÖ'nün Türkçe uyarlamasının Cronbach Alfa kat sayısı .51 ile .89 arasında değişmektedir. Ölçeğin iki yarı güvenirlik ve test-tekrar test güvenirlik değerleri .96 ve .99'dur (Deniz & Sümer, 2010). DASÖ genellikle yetişkin örnekleminde kullanılan bir ölçek olsa da ulusal ve uluslararası alanyazın incelendiğinde ergen örnekleminde de sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Antony vd., 1998; Demir & Kumcağız, 2020; Karadağ & Öğütlü, 2021; Lavafpour Nouri vd., 2015). Ergen örnekleminde geçerlik ve güvenirlik özelliklerinin ölçeğin bu örnekleme de kullanılır olduğunu göstermektedir (Le vd., 2017; Szabó, 2010). Le ve diğerlerinin çalışmasında (2017) ölçek yeterli iç tutarlılık göstermiştir (Cronbach alfa kat sayısı 0.761 ile 0.906 arasındadır.). Dört faktörlü bir model, verilere en iyi uyumu göstermiştir. Maddeler, depresyon ve anksiyete faktörlerine önemli ölçüde yüklenirken, stres faktörüne orta düzey yüklenmiştir ($p < 0.05$). DASS-21'in yakınsak geçerliliği, faktör puanları ve ADHP-V ölçeğinin ruh sağlığı ile ilgili maddeleri arasında orta düzeyde korelasyon katsayıları (-0.47 ile -0.66) ile doğrulanmıştır. Bu sonuçlar da ölçeğin ergen örnekleminde kullanılabilir olduğunu göstermektedir (Le vd., 2017). Mevcut araştırma için Cronbach Alfa kat sayıları sırasıyla .92, .85 ve .86 olarak hesaplanmıştır.

Öz Anlayış Ölçeği

Neff tarafından 2003 yılında geliştirilmiştir. 5'li Likert tipinde değerlendirmeye (1 - Hemen hiçbir zaman; 5 - Hemen her zaman) sahip olan bu ölçekte 26 madde ve 6 alt ölçek bulunmaktadır (Deniz vd., 2008). Alt ölçekler, kendine iyilik, kendini yargılama, ortak insanlık, izolasyon ve aşırılık anlamında bilgi vermektedir. Alt ölçekler için Cronbach Alfa kat sayıları sırasıyla .78, .77, .80, .79, .75, .81'dir (Akın vd., 2007). Denizci, Kesici ve Sümer tarafından yapılan çalışmada ölçeğin 24 madde ile değerlendirildiği ve tek faktör olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Mevcut araştırma için sadece toplam öz şefkat puanı kullanılmıştır ve ölçekten alınan puanların artması toplam öz şefkat düzeyinin artmasına işaret etmektedir. Ölçeğin ergen örnekleminde sıklıkla kullanılmakta olduğu görülmektedir. Ulusal ve uluslararası alanyazında ergen örnekleme için geçerlik ve güvenirlik çalışmaları ölçeğin bu örneklem için kullanılır olduğunu gösterebilmektedir (Erişen vd., 2021; Neff vd., 2021; Sutton vd., 2018). Cunha ve diğerlerinin (2016) araştırmasında 12 - 19 yaş grubundaki bireylerle ölçeğin geçerliliği ve güvenirliği araştırılmıştır. Araştırma bulguları ölçeğin kurulan model iyi uyum göstermiş olduğunu, yeterli düzeyde iç geçerliliğe (Cronbach alfa= .92) ve yapı geçerliliğine sahip olduğunu göstermiştir. Bu araştırma için Denizci, Kesici ve Sümer'in (2008) geçerlik ve güvenirliğini yaptığı ölçek kullanılmış olup, toplam ölçek puanı için Cronbach Alfa kat sayısı .89'dur. Mevcut araştırma için hesaplanan Cronbach Alfa kat sayısının da .89 olduğu saptanmıştır.

Okul Tükenmişliği Ölçeği

Salmela-Aro, Kiuru, Leskinen ve Nurmi'nin 2009 yılında geliştirdiği Okul Tükenmişliği Ölçeğinin Seçer, Halmatov, Veyis ve Ateş (2013) tarafından Türkçeleştirilmiş ve psikometrik özellikleri saptanmıştır. Ölçekte artan puanlar Okul tükenmişliği düzeyinin arttığına işaret etmektedir. Toplam puan ve 3 alt boyutta (Duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı) puanlar gösterilmektedir. Mevcut araştırma için sadece toplam okul tükenmişliği puanı kullanılmıştır ve ölçekten alınan puanların artması toplam okul tükenmişliği düzeyinin artmasına işaret etmektedir. Ölçek 9 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa kat sayıları .69 ile .76 arasında değişmektedir. Test - tekrar test güvenirlik katsayıları alt ölçeklere göre .84, .83 ve .83'tür (Seçer vd., 2013). Ölçeğin ergen örnekleminde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Aypay & Eryılmaz, 2011) ve ölçeğin geçerlik güvenirlik çalışmalarının bu örneklem için yeterli olduğu anlaşılmaktadır (Aypay, 2012; Seçer vd., 2013). Ölçeğin ergenlerle yapılan geçerlik güvenirlik çalışmasında (Aypay, 2012) ortaöğretim

düzeyinde eğitimine devam eden 728 öğrenci ile yapılmıştır. Yapılan Doğrulamalı ve Açıklayıcı Faktör analizle yedi faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Doğrulamalı Faktör Analizi ile elde edilen bulgular iyi uyum indeksleri göstermektedir. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı ölçek alt boyutları için .67 - .86 arasındadır. Ölçeğin iki-yarı test güvenilirliği ölçek alt boyutları için .63-.88 arasındadır. Ölçeğin ölçüt geçerliği için Akademik Kontrol Odağı Ölçeği kullanılmıştır ve ölçekler arasında düşük ve orta düzeylerde anlamlı korelasyonlar hesaplanmıştır. Bu bulgular ölçeğin ergenler için de kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Mevcut araştırma için toplam puanın Cronbach Alfa kat sayısı .87'dir.

İşlem

Bu araştırmanın yürütülmesi için ilk olarak ölçek kullanım izinleri alınmış, ardından Yakın Doğu Üniversitesi Etik Kurulundan (Karar nu.: YDÜ/SB/2019/391, Tarih: 09.04.2019) ve İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğünden (Karar nu.: 12018877-604.01.02-E.8232747, Tarih: 25.04.2019) izin alınmıştır. Bu çalışmada, araştırma yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinden kesitsel-ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Kesitsel araştırmalarda, kişiler veya olaylar belirli bir zaman diliminde incelenir. Kesitsel araştırmalar zamanlama ile karakterizedir. Durum ve sonucun aynı anda değerlendirilmesi amaçlanır (Çaparlar & Dönmez, 2016). İlişkisel tarama modelinde iki veya daha çok değişken arasında beraber değişimin varlığı belirlenmeye çalışılır. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin beraber değişip değişmediği; değişim varsa bunun nasıl olduğu belirlenmeye çalışılır (Karasar, 2011). Buradan kaynakla araştırmanın ilişkisel tarama modelinde tasarlandığı ifade edilir.

Mevcut çalışmada iki örnekleme yönteminin kullanıldığı söylenilebilir. Uygun/elverişli örnekleme tekniği zaman, iş gücü ve para gibi faktörler açısından araştırmacıya zaman kazandırmaktadır. Araştırmacı uygun sayıdaki katılımcıya kolay şekilde ulaşır (Büyüköztürk vd., 2009). Amaçlı örneklemede araştırmacı katılımcıları seçerken kendi beklentilerine uygun kriterleri kullanır ve araştırmanın amacına en uygun olanları örnekleme alır (Balcı, 2010). Çalışmanın amaçları kapsamında ulaşılması kolay olan beş okuldan örnekleme yapılmıştır. Katılımcıların seçilmesinde belirlenen okul uygun/elverişli örnekleme yöntemi ile seçilmişken amaçsal örnekleme yöntemi kullanılarak bu okullarda öğrenim gören 12. sınıf öğrencileri çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırmanın yürütüldüğü okullarda eğitim gören öğrencilerin ebeveynlerinden onaylar alındıktan sonra ölçekler (ebeveyni katılım izni veren) öğrencilere çalışmanın birinci yazarı tarafından uygulanmıştır. Uygulamaya başlamadan önce öğrencilere araştırmanın amacı anlatılmış ve gönüllü katılımlarının esas olduğu, istedikleri zaman çalışmadan ayrılacakları açıklanmıştır.

Veri Analizi

Katılımcılardan elde edilen veriler SPSS programına aktarıldıktan sonra veri kontrolü yapılmış ve dağılım özellikleri incelenmiştir. Veri kontrolünde kayıp veri ve uç değerler olmadığı görüldüğü için analizler için 251 kişinin verisi tamamıyla kullanılmıştır. Değerler normal dağılım özellikleri gösterdiği için parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla Pearson Korelasyon Analizi, okul tükenmişliğinin yordayıcılarını keşfetmek amacıyla Çoklu Regresyon Analizi kullanılmıştır. Regresyon analizinin doğrusallık, eş değişkenlik, eş doğrusallık, artık değerlerin normalliği ve etkili gözlem varsayımları kontrol edilmiş ve regresyon analizinin yapılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir.

Bulgular

Araştırmada incelenen değişkenlerin ortalama, standart sapma değerleri ve korelasyon değerleri Tablo 2'de verilmiştir. Akın ve Çetin (2007) yaptıkları ölçek çalışmasında depresif belirti, anksiyete ve stres düzeyleri için kesme puanları belirlenmiştir. Bunlar, Tablo 3'de

gösterilmektedir. Buna göre, mevcut araştırma katılımcılarının psikolojik belirti düzeyleri incelendiğinde depresif belirtinin, anksiyetenin ve stresin orta düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ve değişkenler arasındaki korelasyon değerleri

Ölçümler	Korelasyonlar					$\bar{x}$	SS
	1	2	3	4	5		
1. Depresif belirti	1					17.06	9.84
2. Anksiyete	.70***	1				12.84	7.79
3. Stres	.71***	.71***	1			20.78	8.41
4. Öz Şefkat	-.59***	-.50***	-.55***	1		68.88	16.55
5. Okul Tükenmişliği	.57***	.47***	.49***	-.42***	1	30.35	8.10

***p=.000

Pearson Korelasyon Analizi sonucunda, çalışmanın tüm değişkenlerinin birbirileri ile anlamlı ilişkiler kurduğu anlaşılmıştır. Araştırmaya katılan lise son sınıf öğrencilerinin depresif belirti düzeyleri ile anksiyete ($r=.70, p=.000$), stres ($r=.71, p=.000$) ve okul tükenmişliği ($r=.57, p=.000$) düzeyleri arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde olduğu saptanmıştır. Katılımcıların depresif belirti ve öz şefkat düzeyleri ($r=-.59, p=.000$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde ilişkinin olduğu anlaşılmıştır.

Lise son sınıf öğrencilerinin anksiyete düzeyi ile stres ($r=.71, p=.000$) ve okul tükenmişliği ($r=.47, p=.000$) düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler bulgulanmıştır. Ek olarak, anksiyete düzeyinin öz şefkat düzeyi ($r=-.50, p=.000$) ile istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde ilişkilendiği anlaşılmıştır.

Öğrencilerin stres düzeyi ile okul tükenmişliği düzeyi ($r=.49, p=.000$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde; öz şefkat düzeyi ($r=-.55, p=.000$) ile arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde ilişki saptanmıştır. Yapılan analiz ile elde edilen diğer bir sonuç ise lise son sınıf öğrencilerinin öz şefkat düzeyi ile okul tükenmişlik düzeyi ($r=-.42, p=.000$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde ilişkinin olduğudur. Elde edilen bulgular ışığında mevcut araştırmanın birinci hipotezinin desteklendiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Depresyon anksiyete stres ölçeği kesme puanları tablosu*

	Depresyon	Anksiyete	Stres
Normal	0 - 9	0 - 7	0 - 14
Hafif	10 - 13	8 - 9	15 - 18
Orta	14 - 20	10 - 14	19 - 25
İleri	21 - 27	15 - 19	26 - 33
Çok İleri	28+	20+	34+

* Akın ve Çetin'in 2007 tarihli Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması başlıklı makalesinden alınmıştır.

Yapılan araştırmanın diğer bir hipotezi lise son sınıf öğrencilerinin okul tükenmişliği düzeylerinin depresif belirti, anksiyete, stres ve öz şefkat puanları tarafından yordanmasıdır. Hipotezin test edilmesi amacıyla Çoklu Regresyon Analizinin Geriye Doğru Seçim Yöntemi kullanılmıştır. Geriye doğru seçim yönteminde ilk olarak bütün değişkenler modele eklenip daha sonra istatistiksel anlamlılık düzeyi .05'in üstünde olan değişkenlerin modelden

çıkarılarak bağımlı değişkeni en iyi açıklayan modele ulaşmak hedeflenmektedir (Alpar, 2003; Cox & Snell, 1974; Myers, 1990). İlk basamakta öz şefkat değişkeni; ikinci basamakta depresif belirti, anksiyete ve stres değişkenleri modele eklenmiştir. Yapılan analize dair bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Analiz sonucunda elde edilen bulgular öğrencilerin okul tükenmişliğini açıklan 3 model olduğunu göstermiştir (Bk. Tablo 4). Modellerdeki değişkenlerin yordama katsayıları incelendiğinde okul tükenmişliğini en iyi Model 3'ün açıkladığı anlaşılmaktadır. Model 3'e göre, bağımlı değişken okul tükenmişliği düzeyindeki değişimin %35'i bağımsız değişkenlerden depresif belirti ve stres düzeyi ile açıklanmaktadır ($R^2=.35$, $F(2, 248) = 66.23$, $p=.000$). Okul tükenmişliğini öğrencilerin depresif belirti ($\beta=.78$, $p=.000$) ve stres ($\beta=.61$, $p<.05$) tarafından istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordandığı görülmektedir. Sonuç olarak, mevcut araştırmanın ikinci hipotezinin kısmen desteklendiği söylenebilir. Katılımcıların okul tükenmişlik düzeylerinin depresif belirti ve stres düzeyi tarafından yordandığı fakat anksiyete ve öz şefkat düzeyi değişkenlerinin okul tükenmişliğini yordamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: Okul tükenmişliği düzeyinin yordanmasına ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları

	Değişkenler	R^2	F	β	t
Model 1		.35	33.93***		
	Depresif belirti			.32	4.72***
	Anksiyete			.07	.85
	Stres			.11	1.39
	Öz Şefkat			-.04	-1.39
Model 2		.35	45.04***		
	Depresif belirti			.34	5.43***
	Stres			.13	1.90*
	Öz Şefkat			-.04	-1.44
Model 3		.35	66.23***		
	Depresif belirti			.37	6.32***
	Stres			.16	2.31*

* $p<.05$; *** $p=.000$

Tartışma

Mevcut araştırma ile sınavlara hazırlanan lise son sınıf öğrencilerinin depresif belirti, anksiyete, stres, öz şefkat ve okul tükenmişliği düzeylerinin birbirleri ile ilişkileri ve okul tükenmişliğini yordayan değişkenlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular, lise son sınıf öğrencilerinin depresif belirti, anksiyete, stres, öz şefkat ve okul tükenmişliği düzeylerinin birbirleri ile ilişkili olduğunu ve okul tükenmişlik düzeyinin depresif belirti ve stres düzeyleri tarafından yordandığını göstermiştir.

Türkiye'deki gençler için üniversite sınavında iyi puan alıp, üniversitelerdeki istedikleri programa yerleşmenin çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaç hem sınava girecek öğrencileri hem de öğrencilerin ailelerini sosyal, ekonomik ve bazı psikolojik problemlerle karşı karşıya bırakabilmektedir (Karadeniz, 2005). Bunlardan biri de okul tükenmişliğidir. Okul tükenmişliğinin ilköğretim ve lise düzeyindeki öğrencilerle uluslararası literatürde sıklıkla çalışılan bir değişken olduğu dikkat çekse de (Bask & Salmela-Aro, 2013; Salmela-Aro & Upadyaya, 2020; Salmela-Aro vd., 2009) ulusal literatürde çokça çalışılan bir değişken (Aypay & Eryılmaz, 2011b; Yıldız & Kılıç, 2020) olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın bulgularının ulusal literatürde konuya dikkat çekmek için önemli bir kaynak olabileceği düşünülmektedir. Sosyal çevrenin, eğitim sisteminin ve ailelerin, öğrencilerden başarıya dayalı yoğun talepleri, rekabet algısı ve ek olarak gelişme dönemi içerisinde meydana gelen varoluşsal ve biyolojik sıkıntıların tümü okul tükenmişliğini meydana getirebilmektedir (Alpay & Eryılmaz, 2011a). Ayrıca okul tükenmişliğinin depresif belirti, stres, cinsiyet gibi

faktörlerle de ilişkili olduğu görülmektedir. Depresif belirti ve stres düzeyinin artmasının okul tükenmişliğinde de artmaya işaret ettiği görülebilmektedir (Parviainen vd., 2021; Salmela-Aro vd., 2009) Mevcut araştırmanın da benzer bulgulara sahip olması literatürle uyumlu sonuçlarının olduğunu göstermektedir.

İlişkili literatür incelendiğinde de lise son sınıf öğrencilerinin en sık karşılaştıkları psikolojik problemlerin anksiyete, stres ve depresif belirtiler olduğu anlaşılmaktadır (Aydın, 2016; Demir & Yıldırım, 2017; Erten, 2020). Özellikle, ergenlik döneminde gençlerin yaşadıkları diğer yaşamsal ve kendilik problemlerinin yanı sıra başarı odaklı bir eğitim sistemi içerisinde olmaları, sınava girecek öğrenciler için sınava yönelik yoğun anksiyete, geleceğe dair anksiyete ve yüksek düzeyde strese sebep olabilmektedir (Aydın, 2016). Mevcut araştırmanın katılımcılarının da depresif belirti, anksiyete ve stres düzeylerinin orta düzeyde (Akın & Çetin, 2007) olduğu anlaşılmaktadır ve bu bulgu literatürdeki diğer çalışma bulguları tarafından da desteklenmektedir (Elkin, 2020; Salmela-Aro vd., 2009).

2000’li yılların başlarında literatürde sıkça bahsedilen bir değişken olan öz şefkatin kökeninin psikoloji kuramlarına ve Budizm öğretilerine dayandığı anlaşılmaktadır (Neff, 2003a, 2003b). Öz şefkat, kişilerin kendilerini olumsuz eleştirmek yerine kendini tüm yönleri ile kabul edebilmesini, yaşantılardan oluşan deneyimlerin sadece kendine has olmadığını- evrensel olduğunu ve olumsuz duygularını dengeleyebilmesi anlamına gelebilmektedir (Neff, 2003a; 2003b). Bu anlamda öz şefkat hem yetişkinlerle hem de ergenlik dönemindeki bireylerle sıklıkla çalışılabilir (Altun, 2021; Çoban, 2021; Solak Şimşek, 2019; Gün vd., 2020). Öz şefkat düzeyi yüksek bireyler, yapılan hataları ve karşılaşılan engelleri kendi hayatlarının bir parçası olarak değerlendirip, problemlere daha ılımlı ve çözüm odaklı yaklaşım gösterebilmektedirler (Neff vd., 2007). Bu anlamda lise son sınıf öğrencileri için de öz şefkat değişkeninin bir koruyucu faktör olabileceği akla gelmektedir.

Öz şefkatin yaşam, gelişim, gelecek ve sınavla ilişkili olabilen depresif belirtiyi, anksiyeteyi ve okul tükenmişliğini dengeleyici bir unsur olabileceği düşünülebilir. Mevcut araştırmanın bulgusu öz şefkat düzeyinin artması ile de depresif belirti, anksiyete, stres ve okul tükenmişliği düzeyinin azalması şeklinde ilişkilendiğini göstermektedir. Bu bulgunun literatürdeki diğer araştırmalarda yaygın bir biçimde desteklendiği anlaşılmaktadır (Barnett & Flores, 2016; Bayar, 2019; Kıcalı & Arcan, 2016; Ponkosonsirilert, vd., 2020; Yıldırım & Sarı, 2018; Yelpeze, 2018). Sınava hazırlanan lise son sınıf öğrencileri, son dönemlerinde oldukça gergin ve stres içinde olabilmektedir. Elbette bu durumun yaşamın getirdiği diğer stresörlerle birleşmesi, kişilerde anksiyeteyi ve depresif belirtileri tetikleyip artırabilmektedir (Ergene & Yıldırım, 2004; Soylu, 2002). Ayrıca eğitim sisteminde sadece bilginin sınanmasına yönelik bir yaklaşımın olmasının yanı sıra lise eğitimindeki konu içeriklerinin ve sınanma şeklinin sonuçlarının öğrencilere yıpratıcı gelmesi şaşırtıcı değildir. Buradan kaynakla, bir taraftan hayata ve okula karşı tükenmişliğin artıyor olması beklendik bir sonuç olabilmektedir (Çam vd., 2014). Tükenmişlik kavramı içerisinde yer alan yorgunluk, duyarsızlaşma, kendini yetersiz hissetme ve verimin azalması gibi değişkenlerin belirgin hale gelmesi ve bu durumlara karşı kişinin kendi ve çevresinin tepkisinin mevcut araştırma değişkenlerini daha da olumsuz etkileyebileceği ön görülmektedir. Dolayısıyla sirküler olan depresif belirti, anksiyete, stres ve okul tükenmişliği birbirini tetikleyen kavramlar olarak düşünülebilir. Diğer bir taraftan mevcut çalışmanın sonuçlarında da öz şefkat gibi olumlu özellikteki bir değişkenin depresif belirti, anksiyete ve stresle olan ilişkisi, öz şefkatin koruyucu olabileceğini düşündürmektedir. Kuramsal tanımı incelendiğinde öz şefkati oluşturan temel kavramların şefkat, ortak paylaşım ve bilinçlilik olduğu anlaşılmaktadır (Neff, 2003a, 2003b). Bu anlamda kişilerin kendileri yönünde olan duyarlılığı, içinde oldukları olumsuz durumun evrenselliğini kabul etmiş olmaları ve kişinin içinde bulunduğu olumsuz yaşantıyı telafi edilebilir bulması, durumun olumsuz

sonuçlarını hafifletip, yaşanan durumu daha anlamlı kılamaya yardımcı olabileceği öngörülmektedir. Böylelikle öz şefkat koruyuculuk mekanizmasını çalıştırabilmekte ve iyi oluşa zemin sağlamakta, olumlu anlam bulmayı kolaylaştırabilmektedir (Barnett & Flores, 2016).

Araştırmanın ikinci amacı, okul tükenmişliğinin depresif belirti, anksiyete, stres ve öz şefkat düzeyleri tarafından yordayıp yordanmadığının incelenmesi idi. Mevcut bulgular lise son sınıf öğrencilerinin okul tükenmişliği düzeyinin sadece depresif belirti ve stres düzeyi tarafından açıklandığını göstermiş ve araştırma hipotezinin kısmen desteklendiği anlaşılmıştır. İlişkili literatürde okul tükenmişliğinin depresif belirti ve stres tarafından yordanmasını destekleyen araştırmalar dikkat çekmektedir (Bluth vd., 2016; Dönmez & Sarı, 2021; Kuzgun, 2020; Seçer, 2015). Fakat mevcut araştırmada öz şefkat değişkenin ve anksiyetenin okul tükenmişliğinin anlamlı yordayıcıları olmadığı saptanmıştır. Araştırma bulgularının istatistiki sonuçları incelendiğinde depresif belirti düzeyinin tükenmişlik düzeyi üzerindeki varyansın çoğunu kendine çektiği görülmektedir. Her ne kadar birinci regresyon modelinde, okul tükenmişliğini araştırmanın bağımsız değişkenlerinin birlikte yordadığı sonucu görülse de depresif belirti ve stres dışındaki değişkenlerin etki düzeyinin çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır. 2. modelde anksiyete 3. modelde de öz şefkat modelden atılmıştır. Hem korelasyon hem de regresyon analizlerinden de depresif belirti düzeyinin bu örneklem için güçlü bir değişken olduğu anlaşılmaktadır. Stres değişkeninin tükenmişliği yorduyor olması da öğrencilere yüklenen başarıya odaklı olma hedefi ile stres düzeyinin artması (Atik, 2016; Çelik & Pesen, 2020) ve bunun tükenmişliğe etki ettiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, ölçeklerden elde edilen ortalama puanlar incelendiğinde depresif belirti ve stres puan ortalamalarının anksiyete ortalama puanından oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Çalışmanın katılımcılarının güçlü stres ve depresif duygularının varlığı belki de anksiyetenin yordayıcı etkisini azaltmış olabilir. Diğer bir taraftan, Türkiye’de öğrencilerin eğitim hayatları boyunca girdikleri çok sayıda ki ve birkaç basamaktan oluşan değerlendirme sınavları (LGS, TYT, AYT gibi) (Baş & Kıvılcım, 2019) ve aile-çevre baskısı (Genç, 2016) göz önüne alındığında öğrencilerin daha çok depresif belirti hissetmeleri ve bu belirtiyi rapor etmeleri oldukça anlaşılır gelmektedir.

Literatürle uyum göstermeyen diğer bir kısım, öz şefkatin okul tükenmişliği üzerinde yordayıcı etkisinin bulunmamasıdır. Öz şefkatin okul tükenmişliği ile arasında negatif bir ilişki ve regresyon modellerinin birinci ve ikinci düzeyinde düşük bir yordama gücü olsa da son aşamada tamamen regresyon modelinden çıkmıştır. Ortaya çıkan bu çelişkili sonucun nedenini anlayabilmek için ergenlik dönemi özelliklerini ve sınav sisteminin etkilerini anlamak yararlı olabilir. Lise son sınıf dönemi öğrencileri ergenlik çağı içerisindeydir. Ergenlik döneminde gençler bir taraftan duygusal olarak kendilerine yönelimli olsa da diğer bir taraftan topluma ve toplum kurallarına (özellikle arkadaş ve arkadaş grubu) odaklı bir algı içinde olabilmektedirler. Diğer bir deyişle kendine yönelik bir iç görü yerine kendini ve etrafını keşfetmeye dayalı bir yapının gelişiminden bahsedilebilir (Aslan & Dönmez, 2013). Bu gelişimsel süreç içerisinde öz şefkatin bireyin kendi benliğinin farkına vardığından sonra daha iyi anlamlandırılan bir yapı olduğu söylenebilir. Ayrıca üniversite sınavının yarattığı baskının öğrencilerin kendilik algısını olumsuz etkileyeceği varsayımından yola çıkan Barlas, Karaca, Onan ve Işıl’ın (2010) çalışmasında, olumsuz kendilik algısının psikolojik belirti sıklığını arttırdığı saptanmıştır. Olumsuz kendilik algısı öz şefkatten yoksundur. Sonuç olarak öz şefkatin okul tükenmişliğini yordamamasının kabul edilebilir bir sonuç olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, uluslararası literatürde öz şefkatin kişilik özellikleri ve psikolojik dayanıklılık gibi değişkenlerle beraber tükenmişliği yordadığı araştırmalara rastlamak mümkündür (Dunn vd., 2008; Pereira, vd., 2022). Bu anlamda gelecek çalışmaların benzer katılımcı grubu ile öz şefkat ve kişilik özellikleri, psikolojik dayanıklılık, baş etme gibi olumlu psikolojik özellikleri barındıran

değişkenlerle etkileşiminin incelenmesinin de önemli bulguları gösterebileceği öngörülmektedir.

Mevcut araştırma her ne kadar önemli bulguları barındırsa da bazı sınırlılıklar içermektedir. Katılımcıların kendini değerlendirme şeklinde bilgi verdikleri bu çalışmada sosyal arzulanırlık yanlılığının gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Ayrıca örneklem sayısı analizler için yeterli olsa da genellenebilir sonuçlar anlamında sınırlılık barındırmaktadır. Örneklem sadece İzmir ili bölgesi ile kısıtlanmış olması araştırma sonuçlarının yine genellenebilirliğine engel olabilmektedir. Bahsedilen kısıtlılıkların yanı sıra okul tükenmişliği değişkeninin lise son sınıf öğrencileri ile ele alınmış olması ulusal literatüre bilgi sağlama anlamında önemli bulunmaktadır. Ek olarak, okul tükenmişliğinin yordayıcıları hakkında bulguların paylaşılmasının hem kuramsal bilgi birikimine hem de saha çalışmalarına yön verebilir olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Mevcut araştırmanın bulguları lise son sınıf öğrencilerinde depresif belirti, anksiyete, stres, öz şefkat ve okul tükenmişliğinin değerlendirilmesi ve sağaltım çalışmalarının sürekli hale getirilmesine ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca, zorlayıcı bir süreç olarak nitelendirilen sınava hazırlık döneminde bu çalışmanın bulguları ile ihtiyaca yönelik psikolojik destek çalışmalarına yol gösterici olabileceği düşünülebilir. Özellikle okul rehber öğretmenleri ve psikologların okul tükenmişliğini önlemeye yönelik yapacakları çalışmalarda gençlerin depresif belirti ve stresi ile çalışmanın önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Her ne kadar mevcut araştırma bulguları öz şefkatin okul tükenmişliğinin anlamlı bir yordayıcısı olduğunu göstermese de değişkenler arasındaki ilişki öğrencilere kendilik algısı ve öz şefkat farkındalığına dair çalışmaların yapılmasının yararlı olacağını düşündürmektedir. Bu kavramların öğrencilere erken yaşta tanıtılması, bu kavramlarla ilgili iç görü gelişimi sağlanması adına kavramların, protokollerin sahada kullanılmasının lise öğrencilerinde psikolojik açıdan olumlu gelişmelere zemin sağlayacağı öngörülebilmektedir. Bunların yanında ailelere uzun vadede ki olumsuz sonuçları nedeni ile okul tükenmişliği ile hazırlayıcı ve önleyici faktörleri hakkında psikoeğitimin yapılmasının uygun olacağına inanılmaktadır. Bu bağlamda gelecekteki çalışmaların farklı araştırma yöntemleri ve geniş katılımcılı örneklem ile okul tükenmişliği, öz şefkat, psikolojik belirtiler ve yukarıda sözü edilen diğer değişkenleri de araştırmalara dâhil ederek incelenmesi önerilebilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurul izni, Yakın Doğu Üniversitesi Etik Kurulunun 09.04.2019 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda 391 karar numarasıyla alınmıştır. Ayrıca İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğünden 25.04.2019 tarihinde 12018877-604.01.02-E.8232747 karar numarasıyla idari izin alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akın, A. & Çetin, B. (2007). Depresyon, anksiyete, stres ölçeği (DASÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 7(1), 241-268.
- Akın, Ü., Akın, A., Abacı, R. (2007). Öz-duyarlık Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 1-10.
- Alpar, R. (2003). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemlere giriş*. Nobel Basımevi.

Altun, G. (2021). *Geç ergenlik döneminde ebeveyn tutumları ile yaşam doyumu ve öz şefkat arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Antony, M. M., Bieling, P. J., Cox, B. J., Enns, M. W., Swinson, R. P. (1998). Psychometric properties of the 42-item and 21-item versions of the Depression Anxiety Stress Scales in clinical groups and a community sample. *Psychological Assessment*, 10(2), 176-181.

Aslan, S. & Dönmez, A. (2013). Gençlerde kimlik yönelimi, toplumsal karşılaştırma, arkadaşlara bağlılık ve grupla bütünleşme. *Mülkiye Dergisi*, 37(3), 141-174.

Atik, S. (2016). *Akademik başarının yordayıcıları olarak öğretmene güven, okula karşı tutum, okula yabancılaşma ve okul tükenmişliği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Aydın, E. (2016). *Üniversite giriş sınavına hazırlanan öğrencilerin sınav kaygılarının farklı değişkenlere göre incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aypay, A. & Eryılmaz, A. (2011a). Lise öğrencilerinin derse katılmaya motive olmaları ile okul tükenmişliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (21), 26-44.

Aypay, A. & Eryılmaz, A. (2011b). Relationships of high school student's subjective well-being and school burnout. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(1), 181-199.

Aypay, A. (2012). Ortaöğretim öğrencileri için okul tükenmişliği ölçeği (OOTÖ). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 773-787.

Balcı, A. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem Akademi.

Barlas, G. Ü., Karaca, S., Onan, N., Işıl, Ö. (2010). Üniversite sınavına hazırlanan bir grup öğrencinin kendilik algıları ve ruhsal belirtileri arasındaki ilişki. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 18-24.

Barnett, M. D. & Flores, J. (2016). Narcissus, exhausted: Self-compassion mediates the relationship between narcissism and school burnout. *Personality and Individual Differences*, (97), 102-108.

Bask, M. & Salmela-Aro, K. (2013). Burned out to drop out: Exploring the relationship between school burnout and school dropout. *European Journal of Psychology of Education*, 28(2), 511-528.

Baş, G. & Kıvılcım, Z. S. (2019). Türkiye’de öğrencilerin merkezi sistem sınavları ile ilgili algıları: Bir metafor analizi çalışması. *Journal of Qualitative Research in Education*, 7(2), 639-667.

Bayar, Ö. (2019). Üniversite öğrencilerinde beden imajı, öz-şefkat, depresif duygulanım ve cinsiyet. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (46), 175-190.

Bluth, K., Roberson, P. N., Gaylord, S. A., Fautot, K. R., Grewen, K. M., Arzon, S., Girdler, S. S. (2016). Does self-compassion protect adolescents from stress? *Journal of Child and Family Studies*, 25(4), 1098-1109.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınları.

- Conger, R. D., Ge, X., Elder, G. H., Lorenz, F. O., Simon, R. L. (1994). Economic stress, coercive family process, and developmental problems of adolescents. *Child Development*, 65(2), 541-561.
- Cox, D. R. & Snell, E. J. (1974). The choice of variables in observational studies. *Applied Statistics*, 23(1), 51-59.
- Craske, M. G., Rauch, S. L., Ursano, R., Prenoveau, J., Pine, D. S., Zinbarg, R. E. (2011). What is an anxiety disorder?. *Focus*, 9(3), 369-388.
- Cunha, M., Xavier, A., Castilho, P. (2016). Understanding self-compassion in adolescents: Validation study of the Self-Compassion Scale. *Personality and Individual Differences*, 93, 56-62.
- Çam, Z., Deniz, K. Z., Kurnaz, A. (2014). Okul tükenmişliği: Algılanan sosyal destek, mükemmeliyetçilik ve stres değişkenlerine dayalı bir yapısal eşitlik modeli sınaması. *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 310-326.
- Çaparlar, C. Ö. & Dönmez, A. (2016). Bilimsel araştırma nedir, nasıl yapılır. *Turk Journal of Anaesthesiology and Reanimation*, 44(4), 212-8.
- Çelik, A. & Pesen, A. (2020). Ortaokul öğrencilerinin okul tükenmişliği, öğrenme sürecinde yardım istemeleri ve akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 351-362.
- Çoban, Y. (2021). Öz-şefkat ile ilişki doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 128-139.
- Dedovic, K., Duchesne, A., Andrews, J., Engert, V., Pruessner, J. C. (2009). The brain and the stress axis: The neural correlates of cortisol regulation in response to stress. *Neuroimage*, 47(3), 864-871.
- Demir, V. & Yıldırım, B. (2017). Sanatla terapi programının üniversite sınavına hazırlanan öğrencilerin depresyon, anksiyete ve stres belirti düzeylerine etkililiği. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(1), 311-344.
- Demir, Y. & Kumcağız, H. (2020). The effect of aating attitude disorder in adolescents on subjective wellBeing, depression, anxiety and stress. *International Journal of Field Education*, 6(1), 24-36.
- Deniz, M. E. & Sümer, A. S. (2010). Farklı öz anlayış düzeylerine sahip üniversite öğrencilerinde depresyon, anksiyete ve stresin değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 115-127.
- Deniz, M., Kesici, Ş., Sümer, A. S. (2008). The validity and reliability of the turkish version of the self-compassion scale. social behavior and personality. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 36(9), 1151-1160.
- Doğan, Y. (2008). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin dinleme becerisini geliştirmede etkinlik temelli çalışmaların etkililiği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 261-286.
- Dökmen, Ü. (1992). Mesleki danışmada psikodramanın kullanılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2), 409-422.
- Dönmez, K. & Sarı, T. (2021). Okul psikolojik danışmanlarında öz şefkat ile tükenmişlik arasındaki ilişkide umudun aracı rolünün incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 59, 60-84.

- Dunn, L. B., Iglewicz, A., Moutier, C. (2008). A conceptual model of medical student well-being: Promoting resilience and preventing burnout. *Academic Psychiatry*, 32(1), 44-53.
- Dündar, S., Yapıcı, Ş., Topçu, B. (2008). Üniversite öğrencilerinin bazı kişilik özelliklerine göre sınav kaygısının incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), 171-186.
- Elkin, Ö. O. (2020). *Üniversite öğrencilerindeki anksiyete, stres, yaşam doyumu düzeyleri ve ilişkili değişkenlerin kız ve erkek öğrenciler arasında karşılaştırması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Erişen, E., Gökkaya, F., Yurdalan, F. (2021). 12-14 Yaşlarında olan ortaokul öğrencileri için öz-duyarlık ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(8), 730-739.
- Erten, S. B. (2020). *Lise son sınıf öğrencilerinin sınav kaygısı ile algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Fimian, M. J., Fastenau, P. A., Tashner, J. H., Cross, A. H. (1989). The measure of classroom stress and burnout among gifted and talented students. *Psychology in the Schools*, 26(2), 139-153.
- Fiorilli, C., De Stasio, S., Di Chiacchio, C., Pepe, A., Salmela-Aro, K. (2017). School burnout, depressive symptoms and engagement: Their combined effect on student achievement. *International Journal of Educational Research*, 84, 1-12.
- Fiorilli, C., Farina, E., Buonomo, I., Costa, S., Romano, L., Larcana, R., Petrides, K. V. (2020). Trait emotional intelligence and school burnout: the mediating role of resilience and academic anxiety in high school. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(9), 3058- 3067.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.
- Genç, Y. (2016, Ağustos 24-26). *Üniversite sınavına hazırlanan öğrencilerin sınav kaygılarını etkileyen faktörler* [Konferans Sunumu]. ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies), İstanbul, Türkiye.
- Gün, S., Türkmen, O. O., Yalçın, S. B. (2020). Yurttan kalan üniversite öğrencilerinin duygu düzenleme ile öz-şefkat düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 166-180.
- Karadağ, M. & Oğutlu, H. (2020). Prevalence of psychiatric symptoms among refugee adolescents in Turkey: A controlled study. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 43(1), 55-60.
- Karadeniz, E. (2005). *Üniversite giriş sınavına hazırlanan lise son sınıf öğrencileri ve velilerinin kaygı düzeyleri, baş etme yolları ve denetim odağı arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayınları.
- Kıcalı, Ü. Ö. & Arcan, K. (2016). Öz-şefkat ve yineleyici düşünmenin olumsuz duygulanım ve depresyonla ilişkisinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 4(17), 16-32.
- Kutsal, D. (2009). *Lise öğrencilerinin tükenmişliklerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kuzgun, N. E. (2020). *Akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerinin öz-anlayış ve bazı değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lavafpour Nouri, F., Zaharakar, K., Omara, S., Azarhoush Fatideh, Z., Pourshojaei, A., Azarhoush Fatideh, N. (2015). Effect of psychoeducational forgiveness program on symptoms of depression, anxiety, and stress in adolescents. *Journal of Mazandaran University of Medical Sciences*, 25(123), 191-196.
- Le, M. T. H., Tran, T. D., Holton, S., Nguyen, H. T., Wolfe, R., Fisher, J. (2017). Reliability, convergent validity and factor structure of the DASS-21 in a sample of Vietnamese adolescents. *PLoS one*, 12(7), e0180557.
- Lovibon, P. F. & Lovibon, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 335-343.
- Mashayekh, M. & Hashemi, M. (2011). The impacts of music on language learners' performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 2186-2190.
- McCarthy, M. E., Pretty, G. M., Catano, V. (1990). Psychological sense of community and student burnout. *Journal of College Student Development*, 31(3), 211-216.
- Myers, R. H. (1990). *Classical and modern regression with applications*. PWS-Kent Publishers.
- Neff, K. D. (2003a). Development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity*, 2, 223-250.
- Neff, K. D. (2003b). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2, 85-102.
- Neff, K. D., Bluth, K., Tóth-Király, I., Davidson, O., Knox, M. C., Williamson, Z., Costigan, A. (2021). Development and validation of the Self-Compassion Scale for Youth. *Journal of Personality Assessment*, 103(1), 92-105.
- Neff, K. D., Kirkpatrick, K. L., Rude, S. S. (2007). Self-compassion and adaptive psychological functioning. *Journal of Research in Personality*, 41(1), 139-154.
- ÖSYM (2020). *Yükseköğretim kurulu 2020 yılı yükseköğretim kurumları sınavı yerleştirme sonuçları raporu*. (Mart 2022).
<https://www.yok.gov.tr/HaberBelgeleri/BasinAciklamasi/2020/yks-yerlestirme-sonuclari-raporu-2020.pdf>
- Öztürk, O. & Uluşahin, A. (2015). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Parviainen, M., Aunola, K., Torppa, M., Lerkkanen, M. K., Poikkeus, A. M., Vasalampi, K. (2021). Early antecedents of school burnout in upper secondary education: A five-year longitudinal study. *Journal of Youth and Adolescence*, 50(2), 231-245.
- Pokhrel, N. B., Khadayat, R., Tulachan, P. (2020). Depression, anxiety, and burnout among medical students and residents of a medical school in Nepal: a cross-sectional study. *BMC Psychiatry*, 20(1), 1-18.

- Ponkosonsirilert, T., Laemsak, O., Pisitsungkagarn, K., Jarukasemthawee, S., Audboon, S., Leangsuksant, T. (2020). Stress, self-compassion, and school burnout in Thai high school students. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 34(5), 343-349.
- Richardson, A. M., Burke, R. J., Leiter, M. P. (1992). Occupational demands, psychological burnout and anxiety among hospital personnel in Norway. *Anxiety, Stress, and Coping*, 5(1), 55-68.
- Romano, L., Tang, X., Hietajärvi, L., Salmela-Aro, K., Fiorilli, C. (2020). Students' trait emotional intelligence and perceived teacher emotional support in preventing burnout: the moderating role of academic anxiety. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13).
- Salmela-Aro, K. & Upadyaya, K. (2020). School engagement and school burnout profiles during high school-The role of socio-emotional skills. *European Journal of Developmental Psychology*, 17(6), 943-964.
- Salmela-Aro, K., Savolainen, H., Holopainen, L. (2009). Depressive symptoms and school burnout during adolescence: Evidence from two cross-lagged longitudinal studies. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(10), 1316-1327.
- Schabram, K., & Heng, Y. T. (2021). How other-and self-compassion reduce burnout through resource replenishment. *Academy of Management Journal*, 65(2).
- Seçer, İ. (2015). Üniversite öğrencilerinde okul tükenmişliği ile psikolojik uyumsuzluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 81-99.
- Seçer, İ., Haltomac, S., Veyis, F., Ateş, B. (2013). Okul tükenmişlik ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması: Güvenirlilik ve geçerlik çalışması. *Türk Eğitim Dergisi*, 2(2), 16-24.
- Slivar, B. (2001). The syndrome of burnout, self-image, and anxiety with grammar school students. *Horizons of Psychology*, 10(2), 21-32.
- Solak Şimşek, N. (2019). *Lise öğrencilerinde öznel iyi oluş ve öz şefkat arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Soylu, A. (2002). *Yalın örgütlerde kariyer yönetimi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sutton, E., Schonert-Reichl, K. A., Wu, A. D., Lawlor, M. S. (2018). Evaluating the reliability and validity of the self-compassion scale short form adapted for children ages 8-12. *Child Indicators Research*, 11(4), 1217-1236.
- Szabó, M. (2010). The short version of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS-21): Factor structure in a young adolescent sample. *Journal of Adolescence*, 33(1), 1-8.
- Walburg, V. (2014). Burnout among high school students: A literature review. *Children and Youth Services Review*, 42, 28-33.
- Yang, H. J. & Farn, C. K. (2005). An investigation the factors affecting MIS student burnout in technical-vocational college. *Computers in Human Behavior*, 21(6), 917-932.
- Yelpaze, İ. (2019). Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlığın yordayıcısı olarak bilişsel esneklik: Öz şefkatin aracılık rolü. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 535-549.

Yıldırım, M. & Sarı, T. (2018). Öz-şefkat ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(4), 2502-2517.

Yıldız, V. A. & Kılıç, D. (2020). Investigation of school burnout and school attachment among secondary school students. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 20(3), 44-55.

EXTENDED ABSTRACT

Aims

University life is one of the most important periods of young people's lives. While entering the university is a source of pride for students, the exam process is a stressful situation. The intense stress that comes with high performance and competition to be successful and the pressure shaped by the high expectations of the social environment cause burnout in students preparing for the university exam. The main purpose of the study is to examine the relationship between depression, anxiety, stress and self-compassion levels and school burnout of high school students preparing for the university exam. In addition, it was aimed to determine which variables predicted school burnout.

Methods

251 students studying at five state high schools in Bergama District of İzmir Province and preparing for the university exam constitute the sample of the research. Permission was obtained from the Near East University Ethics Committee (Decision no.: NEU/SB/2019/391) and İzmir Provincial Directorate of National Education (Decision no.: 12018877-604.01.02-E.8232747). After obtaining consent from the parents of the students studying in the schools where the study was conducted, the scales (whose parents gave permission to participate) were applied to the students by the first author of the study. After the data obtained from the participants were transferred to the SPSS program, data control was performed and distribution characteristics were examined. Since it was seen that there were no missing data and extreme values in the data control, the data of 251 people were completely used for the analysis. Since the values showed normal distribution characteristics, it was decided to use parametric tests. Pearson Correlation Analysis was used to examine the relationships between the variables, and Multiple Regression Analysis was used to discover the predictors of school burnout.

Results

The relationships between the participants' depressive symptom levels and anxiety ($r=.70, p=.000$), stress ($r=.71, p=.000$) and school burnout ($r=.57, p=.000$) levels were statistically significant and the relationships were found to be positive. It was found that there was a statistically significant and negative relationship between the depressive symptoms and self-compassion levels of the participants ($r=-.59, p=.000$). According to regression analysis, it was seen that school burnout was predicted statistically significantly by students' depressive symptoms ($\beta= .78, p=.000$) and stress ($\beta= .61, p<.05$). However, it was found that the variables of anxiety and self-compassion did not predict school burnout.

Discussion

The findings of the present study show that there is a need to evaluate depression, anxiety, stress and school burnout in high school seniors and to sustain treatment studies. Although the current research findings do not show that self-compassion is a significant predictor of school burnout, studies and protocols on self-perception and self-compassion awareness are created, these concepts are introduced to students at an early age, and the use of concepts and protocols in the field in order to develop insights about these concepts in high school. It can be predicted that it will provide a basis for positive psychological developments in students. In this context, it can be suggested that future studies examine school burnout, self-compassion, and psychological symptoms with different research methods and large-participant samples.

LUDWIG VAN BEETHOVEN'IN "KREUTZER" PİYANO VE KEMAN SONATININ PERFORMANS ANALİZİ

 Faruk TAMER*

ÖZET

Ludwig van Beethoven'in op.47 no:9 la majör "Kreutzer" piyano ve keman sonatı, op.55 no:3 mi bemol majör "Eroica" senfonisi ve op.53 no:21 do majör "Waldstein" piyano sonatının da aralarında bulunduğu "Kahramanlık Dönemi" eserlerinden biridir. Beethoven'ın Fransız İhtilalinden etkilendiği ve Napolyon Bonapart'a olan saygısının eserlerine yansıdığı dönemin ürünü olan "Kreutzer" sonat, özellikle birinci bölümünün ihtişamı ve sanki bir konçerto havasındaki yapısıyla, piyano ve keman sonatları arasındaki seçkin yerini almıştır. Eser, Adagio sostenuto - Presto, Andante con varizioni ve Presto olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada, kemancıların "korkulu rüyası" olarak tanımlanan Adagio sostenuto - Prestonun (ilk 10 ölçüsü) 3 farklı performans analizi, 10 keman yorumcusunun kayıtlarından faydalanarak yapılmıştır. Çalışmanın amacı, performanslar arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkarılarak, eseri çalmak isteyen kemancılara yorum yönünden ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: keman, Kreutzer, Ludwig van Beethoven, performans, sonat

Performance Analysis of Ludwig van Beethoven's Kreutzer Piano and Violin Sonata

ABSTRACT

The Violin Sonata No. 9, Op. 47 in A major "Kreutzer", by Ludwig van Beethoven, is a sonata for piano and violin from his Heroic period among E flat Op. 55 Eroica symphony, and piano sonata No. 21 in C major, Op. 53, known as the Waldstein. Kreutzer is a product of the period when the impact of the French Revolution and Beethoven's respect for the Napoléon is reflected in his works. The splendor in its first part and its structure resembling that of a concerto put it among the distinguished piano and violin sonatas. The piece is composed of three parts as Adagio sostenuto – Presto, Andante con varizioni, and Presto. This study utilized 10 interpreters' recordings of Adagio sostenuto and Presto, also known as the nightmare of violinists, and made 3 different performance analyses. Purpose of the study, by extracting similarities and differences between the performances to shed light on violinists interpretation who want to play the piece.

Key Words: violin, Kreutzer, Ludwig van Beethoven, performance, sonata

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuarı Yaylı Çalgılar Ana Sanat Dalı Keman Bölümü, Ankara / TÜRKİYE, faruk.tamer@hacettepe.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Tamer, F. (2023). Ludwig van Beethoven'in "Kreutzer" piyano ve keman sonatının performans analizi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 267-278. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1140520>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 4 Temmuz / July 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 23 Eylül / September 2022

Giriş

16. yüzyılda ortaya çıkan "sonata", çalgı müziği formları arasında en önemlilerinden biridir. Sonata, Latince/ İtalyanca "sonare", "seslendirmek" fiilinden türemiştir. Sonata adı ilk kez Andrea Gabrielli tarafından beş çalgı için bestelediği kendi sonatalarında kullanılmıştır (1568) (Gazimihal, 1961: 235). Kilise müziğinin hâkim olduğu bir dönemde ortaya çıkan bu form, kilise müziğinin çoksesli yapısından etkilenmiştir. İtalyan keman okulunun kurucularından A. Corelli, kemanın doğal şarkı söyler karakterindeki tek sesli yapısını, sistemli ve basit bir armonik eşlik ile destekleyerek sonat formunun temellerini atmıştır. İlerleyen yıllarda yaylı ve nefesli çalgı eserlerinin tümüne sonata denmeye başlanmış, 17. yüzyılda ise "canzona", "sinfonia" ve "concerto", sonata ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

1700'lü yılların sonatlarında daha belirgin olarak göze çarpan tekbiçimlilik, büyük oranda Corelli'nin etkisinden kaynaklanmıştır. Corelli, bir veya daha fazla melodi çalgısını ve sürekli bas için yazılan Kilise sonatını (sonata da chiesa), yavaş-hızlı-yavaş-hızlı olmak üzere birbirini izleyen dört bölüm üzerine kurmuştur. İkinci bölüme genellikle fugal Allegro bir yapı, üçüncü ve dördüncü bölümlere ise dans ritminde ikili form hâkimdir. Aynı çalgılar için bestelenen Oda sonatı (sonata da camera), standart bir yapıdan daha uzaktı ancak çoğunlukla süite benzerlik gösterip, dans ritminde üç veya daha fazla bölüme ve bazen de bir giriş bölümüne sahiptir. 18. yüzyılın başlarında bu iki sonat türü birleşmiştir (Latham, 2004: 170).

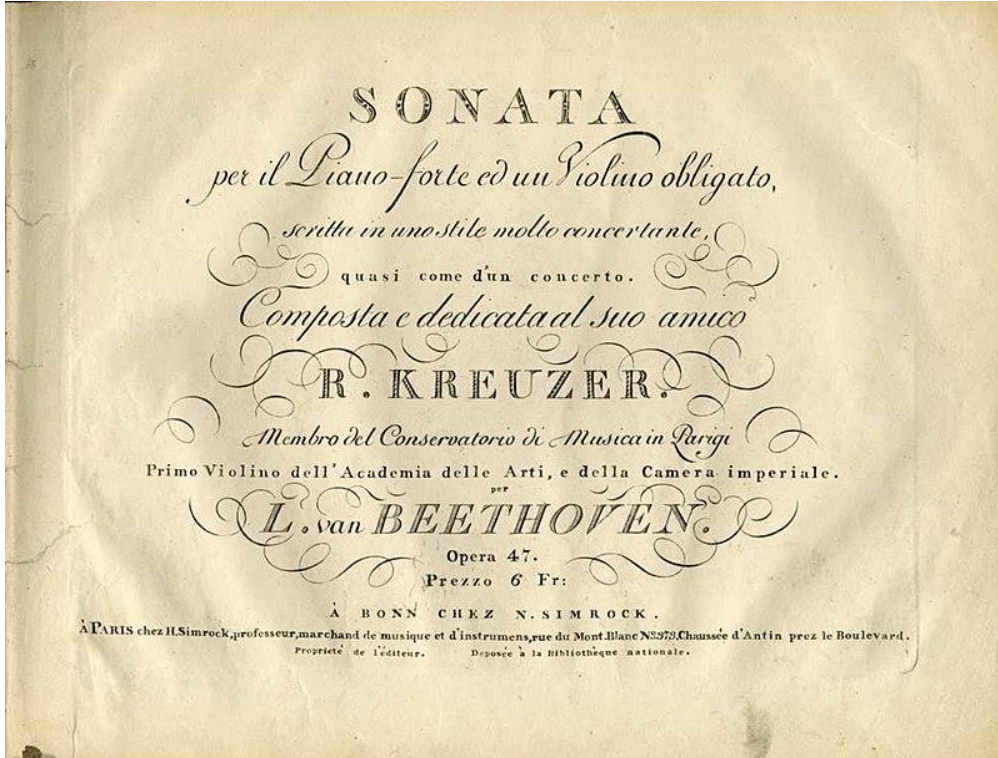
Sonat, birden çok çalgının bir arada bulunduğu eserleri isimlendirmek için kullanıldığı gibi, solo çalgı müziklerine de sonat adının verildiğini görülmektedir. A. Corelli'nin solo keman sonatları, D. Scarlatti'nin solo klavye sonatları ve J. S. Bach'ın solo keman sonatları bunların en önemli örneklerindedir.

Klasik dönemde J. Haydn, W. A. Mozart ve L. van Beethoven gibi besteciler daha çok piyano için sonatlar bestelemişlerdir. Zıt karakterde üç veya dört bölümden oluşan bu eserlerin birinci bölümü sonat allegrosu, ikinci bölüm lied, üçüncü bölüm menuet-trio ve son bölüm rondodan oluşmaktadır.

Yaşamı boyunca 32 piyano, 10 piyano ve keman, 5 piyano ve çello sonatı bestelemiş olan L. van Beethoven, dört bölümlü sonat formunu en çok kullanan besteci olmuştur.

Kreutzer Sonat

L. van Beethoven, op.47 no:9 la majör "Kreutzer" piyano ve keman sonatını 1802-1803 yılları arasında bestelemiştir. Kompozisyon olarak 10 piyano ve keman sonatı arasında en büyüğüdür. Eser, 1803'te bestelediği op:55 no:3 mi bemol majör "Eroica" senfonisi ve 1804'te bestelediği op:53 no:21 do majör "Waldstein" piyano sonatının da aralarında bulunduğu "Kahramanlık" dönemi yapıtlarından biridir. Fransız İhtilali'nin etkisinin ve Napolyon'a olan saygısının eserlerine yansıdığı görülmektedir. Beethoven, "Kreutzer" sonatının ilk seslendirilişini birlikte yapacağı Fransız keman okulu üyesi George Polgreen Bridgetower ile tanışır ve kısa sürede yakın arkadaş olurlar. Eserin ilk icrası 24 Mayıs 1803 tarihinde Viyana'da Beethoven ve Bridgetower tarafından gerçekleştirilir. Muhtemelen eseri yakın arkadaşı Bridgetower'a ithaf etmeyi düşünen Beethoven, aralarında çıkan bir tartışma sonucunda bu fikrinden vazgeçer ve eseri Fransız keman okulunun bir başka üyesi, dönemin en önemli eğitimci ve virtüözlerinden Rudolphe Kreutzer'e adar. Ancak Kreutzer sonatı çalınamayacak kadar zor bulur ve hiçbir zaman çalmaz. Eserin ilk baskısı, 1805 yılında Bonn'da yapılır. Beethoven tarafından eserin başına "Piyano ve Keman İçin Bir Obligato, Oldukça Konçertant Stilde" ifadesi eklenmiştir.

Resim 1: İlk baskının kapağı

Charles Rosen "Klasik Tarz" adlı kitabında eser hakkında şu sözcüklere yer vermiştir:

"Bundan sonra Beethoven böylesi hibrit bir çalışmayı asla tek bir yapıt olarak sunmadı. Eserin finali... sanki başka bir âlemden... bütünüyle bambaşka bir tarza ait o güzel, yavaş hareketler. Ancak eserin başı son derece kurallı bir açıklık / netlikle eşsiz, ihtişamlı ve dramatik iniş çıkışlarla benzersiz, Beethoven'ın yazdıkları arasında bile." (The Strad, 2016: 1)

"Kreutzer" sonat 3 bölümden oluşmaktadır. Bölümler; adagio sostenuto - presto, andante con varizioni ve prestodur. Birinci bölümün "Sonat Allegro"su formundadır. Bölümün açılışı, Beethoven'ın önceki piyano ve keman sonatlarından farklı olarak, solo keman tarafından dramatik bir yapıda ve la majör tonunda duyurulur. Beşinci ölçüde müziği devralan solo piyano ile tonalite la minör olur. Bölümün giriş kısmı olan adagio sostenuto boyunca kemanın duyurduğu çift seslerin, üçlü ve dörtlü akorların teknik yönden çalınış zorluğu nedeniyle, bu bölüm kemancıların "korkulu rüyası" olarak tanımlanmıştır. İkinci bölüm olan andante con varizioni fa majör tonundadır ve tema ve dört varyasyondan oluşmaktadır. Ölçü sayısı en az olmakla birlikte, ağır temposu ve röprizler nedeniyle en uzun bölümdür. Beethoven, üçüncü ve son bölüm olan presto'yu, op.30 no:1 piyano ve keman sonatının son bölümü olarak bestelemiş, daha sonra uzunluğu ve parlaklığı nedeniyle "Kreutzer" sonatın son bölümü olmasına karar vermiştir. Bölüm, 6/8 atımlı dans karakterinde ve la majör tonundadır.

İlk seslendirilişinden itibaren birçok sanatçıyı etkilemiş olan eser, Lev Tolstoy'un 1889 yılında yayımlanan "Kreutzerova Sonata" adlı uzun hikâyesine esin kaynağı olmuştur. "Kreutzer" sonatın, Carl Czerny tarafından dört el piyano ve viyolonsel ve piyano için, Leopold Langer tarafından dört el piyano için ve 1832'de Simrock tarafından quintet için basılan ancak düzenleyicisi bilinmeyen dört farklı uyarlaması yapılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Keman repertuvarında önemli bir yeri olan L. van Beethoven op.47 no:9 La Majör Piyano ve Keman Sonatı "Kreutzer"ın 1. bölüm (ö1-27) performans analizi yapılarak, eseri çalacak olan kemancılara yorum açısından ışık tutması amaçlanmıştır.

Çalışmada, analize dâhil edilen yorumcuların farklı performanslar ile sundukları bu icralar, eseri ele almak isteyen kemancılara stil, tempo, müzikalite gibi yorumculuğun en temel prensipleri ile ilgili fikir zenginliği sunmaktadır.

Araştırmanın Önemi

"Kreutzer" sonat ile ilgili yapılan literatür araştırmasında eserin (ö1-27) performans analizinin yapılmadığı görülmüştür. Bu çalışma, seçilen 3 analiz basamağı ve 10 farklı yorumcu ile performans farklılıklarının ortaya çıkarılması açısından önemlidir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Ludwig van Beethoven'ın op. 47 no:9 La majör Piyano ve Keman Sonatı'nın birinci bölümü

- Adagio sostenuto (ö1-18) Presto (19-27) ile,
- 3 analiz basamağı ile,
- 10 farklı yorumcu ile sınırlıdır.

Yöntem

Bu çalışmada, L. van Beethoven'ın "Kreutzer" piyano ve keman sonatının keman partisi ele alınmış ve keman partisinin girişten itibaren 1 ve 27. ölçüler arasının performans analizleri yapılmıştır. Yapılan performans analizleri tablolaştırılarak grafiklerle de gösterilmiştir.

Analiz Basamakları

Bu araştırma aşağıda belirtilen analiz basamakları çerçevesinde hazırlanmıştır:

- Tempoların belirlenmesi (ö1-27)
- Üçlü ve dörtlü akorların kırılış sürelerinin belirlenmesi (ö1-18)
- Performans sürelerinin belirlenmesi (ö1-27)

Çalışma Grubu

Yorumcu	Doğumu	Ölümü	Kayıt
J. Heifetz	1901	1987	NAXOS
N. Milstein	1904	1992	Live recording
D. Oistrakh	1908	1974	Live recording
Y. Menuhin	1916	1999	UMG
I. Stern	1920	2001	DG
P. Kopatchinskaja	1977	-	Live recording
M. Solozobova	1979	-	Live recording

L. Ferschtman	1979	-	Live recording
A. Baranov	1986	-	Live recording
F. Dego	1989	-	Live recording

Bulgular

Birinci analiz basamağı tempo analizinin gerçekleştirildiği kısım Örnek 1'de ve Örnek 2'de yer almaktadır.

Örnek 1

Adagio sostenuto (ö1-18)

VIOLINO. Adagio sostenuto.

PIANOFORTE.

Sections: A, B, C, D, E, F, G, H

Dynamic markings: *sf*, *cresc.*, *p*, *decresc. pp*

Örnek 2

Presto (ö19-27)

Presto.

Presto.

Dynamic markings: *sf*, *cresc.*, *rallent.*, *p*

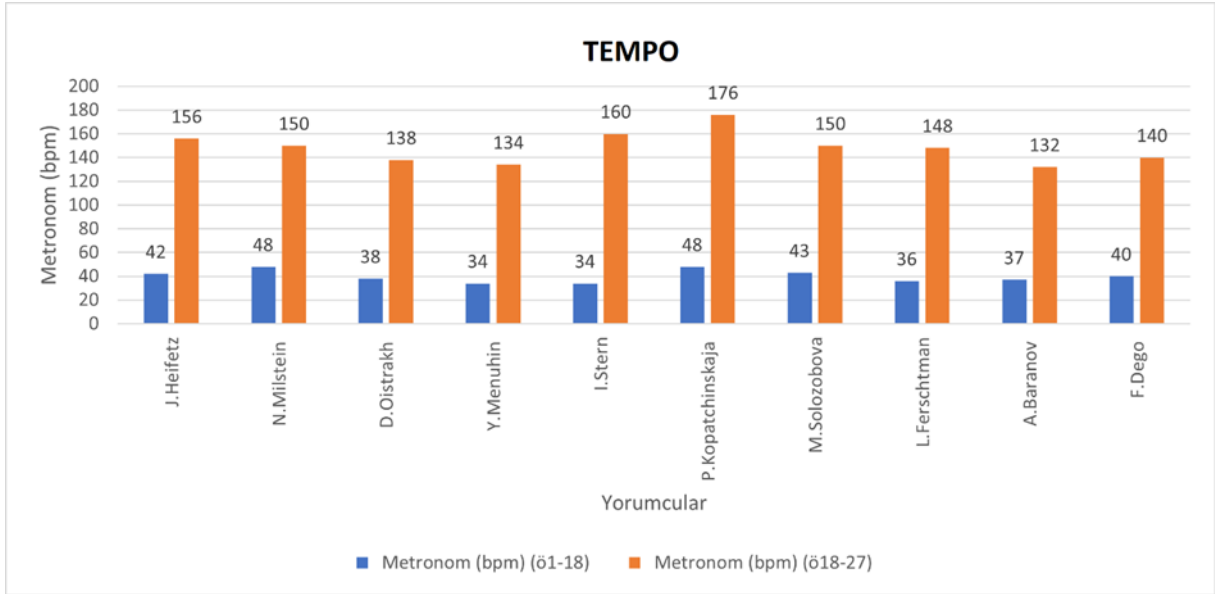
Original-Verleger: N. Simrock in Bonn.
C. Haslinger qu Tobias in Wien.

B.100.

Stich und Druck von Breitkopf & Härtel in Leipzig.

Tablo 1: Tempo analizi (Program: Cubase 5)

Kod	Yorumcu	Metronom (bpm)	
		(ö1-18)	(ö18-27)
1	J. Heifetz	42	156
2	N. Milstein	48	150
3	D. Oistrakh	38	138
4	Y. Menuhin	34	134
5	I. Stern	34	160
6	P. Kopatchinskaja	48	176
7	M. Solozobova	43	150
8	L. Ferschtman	36	148
9	A. Baranov	37	132
10	F. DeGo	40	140

Grafik 1

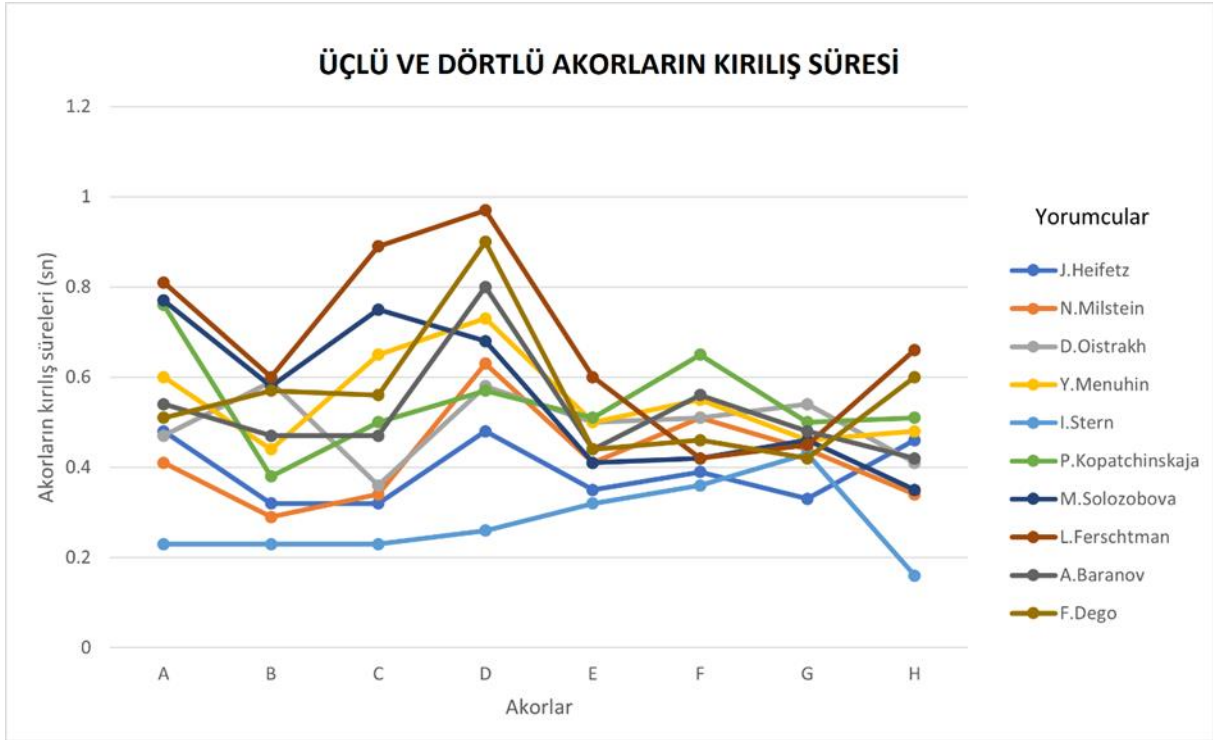
Tablo 1’de görüldüğü üzere 10 yorumcunun (ö1-18)de 34 ile 48 (bpm) arasında çaldıkları görülmektedir. Y. Menuhin ve I. Stern 34 (bpm) ile en ağır, M. Milstein ve P. Kopatchinskaja 48 (bpm) ile en hızlı çalan yorumculardır. (ö19-27)de 10 yorumcu 132 ile 176 (bpm) arasında çaldığı görülmektedir. A. Branov 132 (bpm) ile en ağır çalan yorumcu, 176 (bpm) ile P. Kopatchinskaja en hızlı çalan yorumcudur.

Tablo 2: Üçlü ve dörtlü akorların kırılış süresi (Program: Audacity)

Kod	Yorumcu	Akorların Kırılış Süresi (sn)							
		a	b	c	d	e	f	g	H
1	J. Heifetz	0,48	0,32	0,32	0,48	0,35	0,39	0,33	0,46
2	N. Milstein	0,41	0,29	0,34	0,63	0,41	0,51	0,44	0,34
3	D. Oistrakh	0,47	0,59	0,36	0,58	0,50	0,51	0,54	0,41
4	Y. Menuhin	0,60	0,44	0,65	0,73	0,50	0,55	0,46	0,48

5	I. Stern	0,23	0,23	0,23	0,26	0,32	0,36	0,43	0,16
6	P. Kopatchinskaja	0,76	0,38	0,50	0,57	0,51	0,65	0,50	0,51
7	M. Solozobova	0,77	0,58	0,75	0,68	0,41	0,42	0,46	0,35
8	L. Ferschtman	0,81	0,60	0,89	0,97	0,60	0,42	0,45	0,66
9	A. Baranov	0,54	0,47	0,47	0,80	0,44	0,56	0,48	0,42
10	F. Deگو	0,51	0,57	0,56	0,90	0,44	0,46	0,42	0,60

Grafik 2

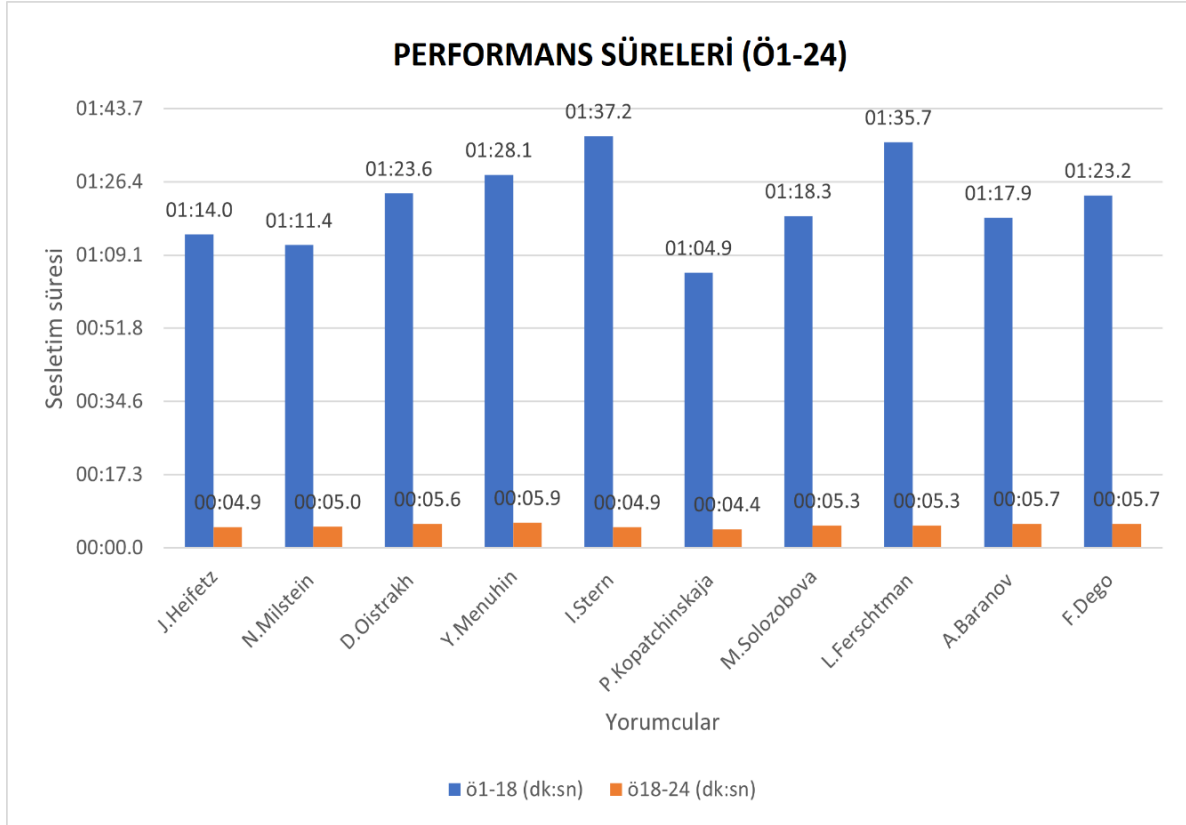
Tablo 2’de görüldüğü üzere 10 yorumcunun (a), (b), (c), (d), (e), (f), (g), (h) akorlarının kırış süreleri (sn) olarak belirlenmiştir. L. Ferschtman (a) akorunu 0,81 (sn) kırarak en ağır çalan yorumcu olmuş, I. Stern ise aynı akoru 0,23 (sn) kırarak en hızlı çalan yorumcu olmuştur. L. Ferschtman en ağır çalan yorumcu olma özelliğini (b), (c), (d), (e) akorlarında devam ettirmiş, I. Stern en hızlı çalan yorumcu olma özelliğini (b), (c), (d), (e), (f), akorlarında devam ettirmiştir. L. Kopatchinskaja (f) akorunu 0,65 (sn) kırarak en ağır çalan yorumcu olmuştur. D. Oistrakh (g) akorunu 0,54 (sn) kırarak en ağır çalan yorumcu olmuş, J. Heifetz (g) akorunu 0,33 (sn) kırarak en hızlı çalan yorumcu olmuştur. (h) akorunu 0,66 (sn) kırarak en ağır çalan yorumcu (a), (b), (c), (d), (e) akorlarında olduğu gibi L. Ferschtman’dır. (h) akorunu 0,16 (sn) kırarak en hızlı çalan yorumcu (b), (c), (d), (e), (f) olduğu gibi I. Stern’dür.

Tablo 3: Performans süreleri (ö1-24) (Program: Audacity)

Kod	Yorumcu	ö1-18 (dk:sn)	ö19-24 (dk:sn)
1	J. Heifetz	1:13,962	0:04,938
2	N. Milstein	1:11,441	0:05,033
3	D. Oistrakh	1:23,643	0:05,639
4	Y. Menuhin	1:28,066	0:05,924
5	I. Stern	1:37,184	0:04,882
6	P. Kopatchinskaja	1:04,923	0:04,409
7	M. Solozobova	1:18,340	0:05,255
8	L. Ferschtman	1:35,727	0:05,282
9	A. Baranov	1:17,897	0:05,696
10	F. DeGo	1:23,213	0:05,668

Grafik 3

Tablo 3'te görüldüğü üzere 10 yorumcunun (ö1-24) performans süreleri (dk:sn) olarak belirlenmiştir. Yorumcuların (ö1-18) 1:04,9238 (dk:sn) ile 1:37,184 (dk:sn) arasında çaldıkları, (ö18-24) 0:04,409 (dk:sn) ile 0:05,6968dk:sn)arasında çaldıkları görülmektedir. I. Stern (ö1-18) 1:37,184 (dk:sn) ile en ağır çalan yorumcu, P. Kopatchinskaja (ö1-18) 1:04,923 (dk:sn) ile en hızlı çalan yorumcu olmuştur. A. Baranov (ö19-24) 0:05,696 (dk:sn) ile en ağır çalan, P. Kopatchinskaja (ö19-24) 0:04,409 (dk:sn) ile en hızlı çalan yorumcu olmuştur.

Sonuç

16. yüzyılda ortaya çıkan sonat formunun temelleri, besteci ve İtalyan keman okulunun kurucularından A. Corelli'nin kemanın tek sesli şarkı söyler yapısını, düzenli armonik eşlik ile destekleyen bir sistem geliştirmesi sonucunda atılmıştır. Sonat formu yüzyıllar içerisindeki gelişimi ile çalgı müziğinde birçok önemli eserin ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

Bu eserlerden biri olan L. van Beethoven'ın piyano ve keman için "Kreutzer" sonatı, bestelendiği dönemin çalkantılı atmosferini, L. van Beethoven'ın derin anlatım gücü ile aktardığı önemli eserlerden biridir. Özellikle sonatın birinci bölümü, geniş formu ve solo kemanın sunduğu dramatik giriş kısmı ile L. van Beethoven'ın diğer piyano ve keman sonatlarından farklılık göstermektedir.

Bu çalışmada L. van Beethoven'ın "Kreutzer" isimli piyano ve keman sonatının birinci bölümü giriş kısmının (ö1-27) 3 analiz basamağında, 10 farklı yorumcu ile performans analizi yapılmıştır. Bu analizlerin sonucunda, her yorumcunun farklı tempo, akor kırış süreleri ve performans sürelerine sahip olduğu görülmüştür. Bunun, her yorumcunun bağlı olduğu ekol ve kendi kişisel yorumunun performansını şekillendirmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Baranov, A. (----). *Kreutzer sonata*. (Erişim Tarihi: 29.06.2022)
www.youtube.com/watch?v=yrx8IIInqt0o

Dego, F. (2017). *Kreutzer sonata*. (Erişim Tarihi: 29.06.2022)
www.youtube.com/watch?v=wE8xBWFt5Ic&t=146s

Ferschtman, L. (2012). *Kreutzer sonata*. (Erişim Tarihi: 29.06.2022)
www.youtube.com/watch?v=3qiXc57klGc&t=5s

Gutmann, P. (2007). *Ludwig van Beethoven Kreutzer sonata*. Classical Notes.

Heeney, E. (2007). *Beethoven works for violin and piano*. Waterford Institute of Technology.

Heifetz, J. (1931) *Kreutzer sonata*. (Erişim Tarihi: 29.06.2022)
www.youtube.com/watch?v=Wnixfss2NPM

Klopčič, R. (2016) *A history and anatomy of Beethoven's "Kreutzer" sonata*. The Strad.

Kopatchinskaja, P. (----) *Kreutzer sonata*. (Erişim Tarihi: 29.06.2022)
www.youtube.com/watch?v=OF9fneQ50Us&t=1705s

Latham, A. (2004) *Dictionary of musical terms*. Oxford University Press.

Menuhin, Y. (1970) *Kreutzer sonata*. (Erişim Tarihi: 29.06.2022)
www.youtube.com/watch?v=v0HOLRiKZkE&t=261s

Milstein, N. (1986) *Kreutzer sonata*. (Erişim Tarihi: 29.06.2022)
www.youtube.com/watch?v=uSC4W1qWmp4&t=463s

Oistrakh, D. (----) *Kreutzer sonata*. (Erişim Tarihi: 29.06.2022)
www.youtube.com/watch?v=J1vUruDq0Wc

Oswin, M. (2013) *Beethoven's "Kreutzer" sonata: Nineteenth-century art of arrangement - one piece, three ways*. New Zealand School of Music.

Setsu, E. (2021) *Beethoven's Kreutzer sonata an analysis*. The Graduate Faculty of The University of Akron.

Shapiro, R. (2016) *Kitagawa tracing Beethoven through the ten sonatas for piano and violin*. University of Maryland.

Solozobova, M. (2018) *Kreutzer Sonata*. (Erişim Tarihi: 29.06.2022)

www.youtube.com/watch?v=egxyY48srEQ&t=16s

Stern, I. (1985) *Kreutzer Sonata*. (Erişim Tarihi: 29.06.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=oXJqFOLGOIM>

[https://en.wikipedia.org/wiki/Violin_Sonata_No._9_\(Beethoven\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Violin_Sonata_No._9_(Beethoven))

https://imslp.org/wiki/File:TN-Beethoven_Werke_Breitkopf_Serie_12_No_100_Op_47.jpg

EXTENDED ABSTRACT

Ludwig van Beethoven's op.47 no:9 Kreutzer Sonata in A major composed for piano and violin has an outstanding place among his own piano and violin sonatas, and all sonatas written for piano and violin. Since the particular magnificence of its first section and its structure reminiscent of a concerto it has an important place in pianists' and violinists' repertoire. Along with his op.55 no:3 E-flat major Eroica Symphony and op.53 no:21 C major Waldstein Piano sonata, Kreutzer sonata is among the pieces of his "Heroic Period" and it reflects the impacts of French Revolution and his respect for Napoleon Bonaparte. The work was performed by L. van Beethoven with his close friend and member of the French violin school, George Polgreen Bridgetower, in Vienna on May 24, 1803 for the first time. L. van Beethoven had probably meant to dedicate Kreutzer sonata to G. P. Bridgetower, but he gave up on this idea as a result of an argument between them and dedicated the sonata to Rudolphe Kreutzer, another member of the French violin school and one of the most important educators and virtuosos of the time. The first edition of the work was published in Bonn in 1805. L. van Beethoven added the phrase "an obligato for piano and violin, in a very concertant style" to the beginning of the piece.

Kreutzer sonata consists of three sections and titles of these sections are Adagio sostenuto-Presto, Andante con variazioni and Presto. The first section is in the form of a "sonata allegro" and the opening of the section is performed by the solo violin in a dramatic structure and in A major tone, unlike L. van Beethoven's previous piano and violin sonatas. The heavy part, which begins with the four-voice forte chord of the solo violin, leaves the music in the fifth measure to the solo piano and the tonality becomes A minor. Due to the technical difficulties of playing the triple and quadruple chords and double voices performed by the solo violin during the adagio sostenuto, which is the introductory part of the section, this section has been described as the "nightmare" of violinists. The second section, Andante con variazioni, consists of a theme and four variations. This section is in F major. Although the number of measures is the least, due to its slow tempo and reprises it is the longest part of the Kreutzer sonata. Beethoven had composed Presto as the last part of the op.30 no:1 piano and violin sonata, but decided that it would be the last section of the Kreutzer sonata due to its length and brilliance. This section is in a 6/8 beat dance character and in A major tone.

This study consists three different performance analyzes of the first section of L. van Beethoven's Kreutzer piano and violin sonata, Adagio sostenuto-Presto (first 10 measures), using the recordings of the world's ten prominent violinists, which are J. Heifetz, N. Milstein, D. Oistrakh, Y. Menuhin and I. Stern (the old schools), P. Kopatchinskaja, M. Solozobova, L. Ferschtman, A. Baranov, F. Dego (the new generations). As a result of the performance analysis, it is detected that there are significant performance differences both between the two groups and within each group. In the first performance analysis, the tempo analysis, it is seen that ten performers played Adagio sostenuto between 34 and 48 bpm in measures 1-18. The slowest playing performers are old school Y. Menuhin and I. Stern (34 bpm). And the fastest playing performers are M. Milstein and P. Kopatchinskaja (48 bpm), who are members of two different groups. On the other hand, ten performers appear to perform Presto at 19-27 measures between 132 and 176 bpm. The slowest player is A. Baranov (132 bpm), the fastest is P. Kopatchinskaja (176 bpm), and the two are members of the same group.

In the second analysis, in which the breaking times of the triple and quadruple chords were examined, ten performers' chord breaking times were determined as seconds. L. Ferschtman broke the (a) chord by 0.81 seconds and became the slowest player, and I. Stern broke the same chord by 0.23 seconds and became the fastest player. L. Ferschtman maintained being the slowest player on (b), (c), (d), (e) chords, and I. Stern being the fastest player on (b), (c), (d), (e) and (f) chords. L. Kopatchinskaja broke the (f) chord for 0.65 seconds and became the slowest player. D. Oistrakh broke the (g) chord for 0.54 seconds and became the slowest performer, while J. Heifetz broke the (g) chord for 0.33 seconds and became the fastest performer. By breaking the (h) chord for 0.66 seconds, the slowest performer is L. Ferschtman, as in the chords (a), (b), (c), (d), (e). By breaking the (h) chord for 0.16 seconds, the performer who plays the fastest is I. Stern, as in (b), (c), (d), (e), (f).

In the third analysis, where performance times were determined as "minutes:seconds", the performance times of ten violinists in 1-24 measures were examined. It is found that the performers played measures 1-18, between 1:04,9238 min:sec and 1:37,184 min:sec, and 18-24 measures between 0:04,409 min:sec and 0:05,6968 min:sec. I. Stern was the slowest player for measures 1-18 with 1:37,184 min:sec, and P. Kopatchinskaja was the fastest performer for measures 1-18 with

1:04,923 min:sec. A. Baranov played the measure 19-24 the slowest with 0:05,696 min:sec, and P. Kopatchinskaja played the measure 19-24 the fastest with 0:04,409 min:sec.

As a result of this study, performance analysis of ten different performers was made in three steps and it was realized that each performer had different tempos, chord break times and performance times. It is thought that this is due to the school to which each violinist belongs, the differences of the period in which he lived, and the way his personal interpretation shapes his performance.

MEKÂNSAL BELLEĞİN ŞİİRE YANSIMASI: ÜSKÜP ÖRNEĞİ

 Alev SINAR UĞURLU*

ÖZET

Türk milletinin beş yüzyıllık mazisiyle bağlı olduğu, bedel ödeyerek vatan edindiği ve yine ağır bedeller ödeyerek çekilmek zorunda kaldığı Rumeli, tarihî yaşanmışlıkları en değerli malzeme olarak gören edebiyatta yansımaları bulmuştur. Gerek nazımda gerek nesirde Balkanlar'daki Türk varlığını işleyen pek çok eser verilmiştir. Bu eserlerde hem bu topraklardaki Türk hâkimiyeti hem de Balkan Türklerinin yaşadıkları facialar işlenmiştir. Bu geniş coğrafya içinde Balkanlar'daki en önemli serhat şehirlerinden olan ve 520 yıl boyunca Türk hâkimiyeti altında kalan Üsküp adı en fazla anılan, kişisel ve toplumsal belleklere kaydedilmiş şehirlerden biridir. Bu uç şehri romanlara, gezi kitaplarına yansıdığı gibi şiirlerde de işlenmiştir. Bu çalışmada Yeni Türk şiirine Üsküp'ün mekân bellek ilişkisi içinde nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Üsküp, şiir, mekân, bellek

Reflection of The Spatial Memory in Poetry: The Case of Skopje

ABSTRACT

Rumelia has been home for Turks for over five centuries. No small amount of blood was shed during both the conquest of Rumelia and her loss. Thus, Rumelia has become a material for literature, with her precious experiences and stories. In prose and in verse many works were written about the Turkish presence in Rumelia. The reign of Turks in that area and the sorrows of Balkans Turks during the tragedy of the loss of Rumelia have become subject for these works. Skopje had been under Turkish rule for five hundred and twenty years. It was an important stronghold; its name is etched into collective memory. This city has been an inspiration for poems as well as being for novels and travel writings. In this study, it is aimed to determine how Skopje is depicted in Modern Turkish poetry in terms of setting - memory relation.

Key Words: Balkans, Skopje, poetry, setting, memory

---

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, alevsinar@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Sinar Uğurlu, A. (2023). Mekânsal belleğin şiire yansımaları: Üsküp örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 279-291. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1077474>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 22 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 8 Mart / March 2022

“Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin” (<http://www.tdk.gov.tr>) şeklinde TDK sözlüğünde açıklanan bellek insanın düşünce dünyasının temelini oluşturur. Psikoloji Sözlüğü’nde bellek “Yaşantıları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü; hafıza” (Bakırcıoğlu, 2012: 145) olarak tanımlanmaktadır. İnsanın belleği yaşadıklarını, gördüklerini, izlenimlerini kodlar, bu kayıtları depolar ve bir uyarının etkisiyle kaydettiklerini geri çağırır. Bu geri çağırma, hatırlamadır. Bu hatırlamalar arasında içinde geçmişte yaşanan mekânlar da vardır ve mekânın hatırlanmasıyla geçmişin devam etmesi mümkün kılınır. Böylece geçmiş yaşanan döneme gelir ve süreklilik sağlanır.

Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde beş yüzyıl süreyle kalan, Türk kültür ve medeniyetini cami, köprü, çeşme, imaret, han, hamam, tekke, medrese, çarşı, kütüphane, su kemeri gibi eserlerle yansıtan ve demografik yapıda Türklerin ilk sırayı aldıkları Balkanlar mekânsal bellek açısından zengin veriler içeren bir coğrafyadır. Orhan Gazi’nin büyük oğlu Şehzade Süleyman’ın 1354 yılında Gelibolu Kalesi’ni ele geçirmesiyle Osmanlı Devleti Rumeli’ye geçmiş; cenk meydanında kazanılan zaferlerle ve son derece akılcı, zekice, sağduyulu bir siyaset uygulayarak Balkanları fethetmiştir. Bu topraklarda dil, din, ırk ayrımı gözetmeden herkese eşit davranan Osmanlı yönetimi “hakka ve nizama riayet” (Deliorman, 1975: 41) sayesinde Hristiyan ahali tarafından da benimsenir. Bu denge siyaseti sayesinde Balkanlar’da beş asır tek hâkim olmayı ve bu kadar uzun süre buradaki Türk, Bulgar, Sırp, Yunan, Arnavut, Boşnak ve diğer halkların barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlar. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ile büyük yenilgiye uğrayan, Balkanlar’daki etnik grupların kendi milli varlıklarını ön plana çıkarmak adına Müslüman Türklere yaptıkları zulmün önüne geçemeyen Osmanlı Devleti 1912 yılında Balkan bozgunu ile karşı karşıya kalır. Beş yüzyıl yaşadıkları topraklardan çekilmek mecburiyetinde kalan Türkler geride zengin ve köklü bir miras, anılarını ve ölümlerini bırakırlar. Ancak 20. yüzyılın başında Osmanlı yönetimi Balkanlar’dan çekilince nizam bozulmuş, 20. yüzyıl boyunca denge kurulamamış, huzur temin edilememiştir. Güneydoğu Avrupa’da yer alan bu coğrafya üzerinde günümüzde Arnavutluk, Makedonya, Yunanistan, Bulgaristan, Kosova, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Romanya, Hırvatistan, Slovenya, Moldova gibi irili ufaklı devletler kurulmuştur.

Beş yüzyıllık mazimizle bağlı olduğumuz, bedel ödeyerek vatan edindiğimiz ve yine ağır bedeller ödeyerek geride bıraktığımız Rumeli, tarihî yaşanmışlıkları en değerli malzeme olarak gören edebiyatta da yansımasını bulmuş, gerek nazımda gerek nesirde Balkanlar’daki Türk varlığını işleyen pek çok eser verilmiştir. Bu eserlerde hem bu topraklardaki Türk hâkimiyeti hem de Balkan Türklerinin yaşadıkları facialar işlenmiştir¹.

Bu geniş coğrafya içinde Balkanlar’daki en önemli serhat şehirlerinden, 520 yıl boyunca Türk hâkimiyeti altında kalan Üsküp adı en fazla anılan, kişisel ve toplumsal belleklere kaydedilmiş şehirlerden biridir. Balkan Yarımadası’nın ortasında Vardar Nehri’nin her iki yakasında bulunan, Kosova-Priştine’ye, Selânik ve Ege denizine, Niş ve Belgrad’a, Sofya ve İstanbul’a bağlanan önemli bir güzergâh üzerinde (İnbaşı, 2012: 377) yer alan Üsküp, 1392 yılında Osmanlı uçbeylerinden Paşa Yiğit Bey tarafından ele geçirilmiştir. Batı Anadolu’daki Saruhan bölgesinden getirtilen Türkmenlerin burada iskân edilmesiyle Üsküp Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda en önemli bir “uç şehri” haline gelmiştir (Nureski, 2016: 354). Bu uç

¹ Bk. Uçak 1997; Ülgen, 1993; Şen, 1997; Birinci, 2000; Duman, 2005; Çakır, 2007; Güneş, 2011; Koçak, 2015; Hasdedeoğlu, 2018.

şehri romanlara², gezi kitaplarına³ yansıdığı gibi şiirlerde de işlenmiştir. Bu çalışmada Yeni Türk şiirine Üsküp'ün mekân bellek ilişkisi içinde nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır.

I. Çocukluk Yıllarına ve Kişisel Geçmişe Bağlı Olarak Üsküp

Alman Romantizminin öncülerinden Jean Paul Richter (1763-1825) “Anılar, kimsenin bizden alamayacağı tek mülkümüzdür.” diyor. Çocukluk döneminde edinilen yaşantılar da yaşam boyu insanın peşini bırakmaz. Çocukluk dönemine ilişkin anılar, yetişkinlik döneminde ve sonrasında çevreyle girilen tüm ilişkilerde de belirleyici rol oynar (Tarım, 2013: 86).

Yunan şairi Konstantin Kavafis'in “Şehir” başlıklı şiirinde dile getirdiği gibi doğup büyüdüğü şehir bireyi teslim alır, bütün dokusuyla bilinçaltına yerleşir:

“Yeni bir ülke bulamazsın
Bu şehir arkandan gelecektir
Sen gene aynı sokaklarda dolaşacaksın
Aynı mahallede kocayacaksın
Aynı evlerde kır düşecek saçlarına
Dönüp dolaşıp bu şehre geleceksin
Sonunda” (<https://www.pictame.com/tag/konstantinkavafis>)

Biyopsikososyal bir varlık olarak bedeni, ruhu ve sosyal çevresi ile bir bütün oluşturan insanın ilk sosyal çevresi olan doğduğu ve yetiştiği şehre bağlılığı ömür boyu devam eder. Çocukluğu, gençliği veya gençliğinin bir bölümü Üsküp'te geçen şairler de anılarıyla bağlı oldukları bu şehri şiire taşımışlardır. Mazide kalmış çocuklukla birleştirilerek kaleme alınan Üsküp temalı şiirlerde yoğun bir hüznün ve acı hâkimdir. Bu hüznün ve acının sebebi çocukluğun kaybedilmesi değil hayatın en güzel çağının geçtiği mekânın kaybedilmesidir. Üsküp, şahsiyetlerini bulmaya çalıştıkları dönemde onları yoğuran, şekillendiren ve yetiştiren mekân, ana vatanlarıdır. Üsküp'ten ayrı kalmanın hüznünü daima hissetmişlerdir. Bu şairlerin başında Yahya Kemal gelir. 1 Aralık 1884 tarihinde Üsküp'ün İshakiye Mahallesi'nde dünyaya gelen Yahya Kemal çocukluğunu Üsküp'te geçirmiştir. Erken yaşta kaybettiği ve üzerinde derin etkisi olan annesi Nakiye Hanım ile en unutulmaz anıları bu şehirde yaşamıştır. Üstelik annesi son yolculuğuna Üsküp'te çıkmıştır:

“Bir sonbaharda annemi gömdük o toprağa” (Beyatlı, 1974: 78)

Fransız yazar Maurice Barrés'in vatani tarif ederken kullandığı “ölülerin yattığı toprak” (Tanpınar, 1982: 46) ifadesini benimseyen Yahya Kemal annesinin yattığı, çocukluk anılarının bulunduğu toprağı yaşadığı devletin harita üzerindeki sınırları dışında kalsa da vatan kabul eder. Tarihe dayanan bir milliyetçilik düşüncesine sahip olan Yahya Kemal Üsküp'e yaşanan memleket realitesi ile bakar. Üsküp'ü manen vatan saymakla birlikte maddeten kaybedilmiş olmasının acısını da hisseder ve hissettirir:

“Vaktiyle öz vatanda bizimken, bugün niçin
Üsküp bizim değil? Bunu duydum için için.” (Beyatlı, 1974: 78)

Ancak tarihî milliyetçilik düşüncesi ağır basarak çocukluğunun geçtiği, karakterine şekil veren, din, devlet ve aidiyetin ne olduğunu ona ilk idrak ettiren Üsküp'ün⁴ Türk insanının

² Halide Alptekin'in *Ağlama Tuna* (2012), Hasan Erdem'in *Şar Dağı'nın Kurtları* (2013), Senem Tekinkoca'nın *Zaman Mühürçüsü* (2015), Ayla Kutlu'nun *Yedinci Bayrak* (2016), Osman Gazi Kandemir'in *Yüzyıllık Hikâye* (2016), Kim Mehmeti'nin *Üsküp Dilencileri* (2018) adlı romanları bunlardan bazılarıdır.

³ Yaşar Nabi Nayır'ın *Balkanlar ve Türklük* (1936), Yavuz Bülent Bakiler'in *Üsküp'ten Kosova'ya* (1979), Yıldırım Ağaoğlu'nun *Üsküp Kitabı* (2008), Recai Özcan'ın *Üsküp Günlüğü* (2015) adlı kitapları bunlardan bazılarıdır.

⁴ Yahya Kemal'in hayatında Üsküp'ün yeri için bk. Işıksalan, 2018.

belleğinde yaşamaya devam ettikçe Türk milletine ait olmayı sürdüreceğine duyduğu inançla şiirini sonlandırır:

“Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene,
Biz sende olmasak bile, sen bizdesin gene.” (Beyathı, 1974: 78)

Doğduğu Üsküp’e hasret duyan bir başka şair Ziya İlhan Zaimoğlu’dur. Asıl adı Yusuf Ziya İlhan Ziya İlhan Zaimoğlu, 1912 Üsküp doğumludur; ailesi ile birlikte 1929’da Türkiye’ye göç etmiştir. “Doğduğum Şehir” adlı şiirinin başında Yahya Kemal’in “Kaybolan Şehir” şiirinden aldığı “Üsküp ki Şar Dağı’nda devamıydı Bursa’nın/ Bir lale bahçesiydi dökülen temiz kanın” (Atasoy, 2013: 301) mısraları vardır. Yahya Kemal’in Anadolu ve Balkanlar arasındaki devamlılığa işaret ettiği bu mısralar Ziya İlhan Zaimoğlu’nun çocukluk ve ilk gençliğini geçirdiği Üsküp’e duyduğu özlemi dile getirmesi için bir zemin teşkil eder. Şair 17 yaşında yerleştiği yeni vatanını, Anadolu’yu benimsemiş ve sevmiş ancak doğduğu ve karakterinin şekillendiği Üsküp’e özlemi hiç dinmemiştir:

“İçimde Şar dağından dökülen bir su çağıldar” (Atasoy, 2013: 301)

Üsküp’ü çağrıştıran bir tek türkü bile şairin belleğini harekete geçirir, Üsküp toprağının kokusunu burnuna getirir. Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen tazeliğini koruyan anılar geçmişi hale taşır. Bahçeli evleri, geniş cadde ve dar sokakları, günümüzde artık akmayan Serova Deresi’ni, Vardar Nehri’ni, Saat Kulesi’ni, Gazi Baba Tepesi ve Türbesi’ni, camileri, köprüleri, yerel kıyafetleri ve halkın konuşmasını hatırlar.

1928 Üsküp doğumlu Necati Zekeriya⁵ II. Dünya Savaşı sonrası Yugoslav edebiyatının önemli bir ismi ve Türkçenin unutulmaması için direnmiş, eserlerini Türkiye Türkçesi ile vermiş bir edebiyatçıdır. “Evliya Çelebi Sokağı’nın Şiiri”, “Geç Saatlerde Üsküp’ün Eski Çarşısını Dolaşırken”, “Bir Evler Yaptırdım”, “Çarşının İnsanları”, “Üsküp’e Yeşili Ozanlar Vermiş”, “Lonca Çeşmesi’nin Şiiri” adlı metinlerde çocukluğunun geçtiği Üsküp’ü lezzetle anlatır. “Evliya Çelebi Sokağı’nın Şiiri”nde Evliya Çelebi Sokağı odak noktasıdır. Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde sözü geçtiği için Evliya Çelebi’ye ithafen Evliya Çelebi adı verilen sokak şairin çocukluğunu toplayan bir mekândır. Adını anmak, yıllar sonra bu sokaktan geçmek Necati Zekeriya’yı çocukluğuna geri götürür. Dükkanlar, çehreler değişse de sokak aynı sokaktır; anıları geri getirerek aidiyet duygusunu tazeler. Sabit bir mekân olarak geçmişin parçası olan bu sokak çocukluğun yansıtıcı merkezi haline gelir. “Geç Saatlerde Üsküp’ün Eski Çarşısını Dolaşırken” adlı şiirde Necati Zekeriya 1941’de işgal edilmesini hatırlar. 1939’a kadar Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı idaresinde olan Üsküp 7 Nisan 1941’de Bulgarlar tarafından işgal edilmiştir. Eski çarşığı dolaşırken 13 yaşını idrak ettiği 1941 yılına döner ve aynı acıyı yeniden hisseder. 16. yüzyıl Divan şairi Âşık Çelebi’nin mezarının bulunduğu, Üsküp’teki en büyük Müslüman mezarlığının içinde bulunan ve komünizm döneminde yıkılarak üstü toprakla kapatılan Gazi Baba Türbesi’ni⁶ düşünmek yüreğindeki acıyı hafifletir. Gazi Baba Türbesi, Üsküp’teki Müslüman halkı bir araya toplayan sembolik bir mekâna dönüşür:

“Bu saatlerde artık mümkün değil rastlamak bir ahbaba;
Ancak türbesinde şiiriyle secde eder Gazi baba.” (Atasoy, 2013: 372)

II. Tarihî ve Kültürel Anlamıyla Üsküp

Balkan yarımadasının ortasında Vardar nehrinin her iki yakasında bulunan Üsküp çeşitli yollar vasıtasıyla Kosova-Priştine’ye, Selânik ve Ege denizine, Niş ve Belgrad’a, Sofya ve İstanbul’a bağlanan önemli bir güzergâh üzerindedir (İnbaşı, 2012: 377). Batılı kaynakların

⁵ Necati Zekeriya hakkında geniş bilgi için bk. Tufan, 1996: 130-133; Leontiç, 2011: 129-139.

⁶ Gazi Baba Türbesi 1963 depreminde zarar görmüş ve komünizm döneminde bu durumdan faydalanılarak türbe tamamen yıkılmıştır. Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından 2013’te restore ettirilmiştir.

verdiği bilgiye göre 6 Ocak 1392’de Osmanlı Devleti’nin yönetimi altına giren (İnbaşı, 2012: 377) Üsküp’te Türklerin iskân edilmesiyle demografik yapı üzerinde hâkimiyet kurulmuş ve köprü, cami, mescit, medrese, çeşme, çarşı, hamam gibi mimarî eserlerle süslenen şehir kısa sürede Osmanlı şehri çehresine kavuşmuş, değişen çehreyle birlikte şehir Türk-İslâm ruhu kazanmıştır. XX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı idaresinde kalan şehir 23-24 Ekim 1912’de Sırp tarafından işgal edilmiş, 1915 tarihinde Bulgarların, 1918’de de tekrar Sırp eline geçmiştir (İnbaşı, 2012: 379). Üsküp 1918’de Yugoslavya Krallığı sınırları içinde kalmış, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin bir parçası olan Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti’nin, 1991 itibarıyla da Makedonya Cumhuriyeti’nin (bugünkü adıyla Kuzey Makedonya Cumhuriyeti) başkenti olmuştur. Balkan Savaşı ile birlikte Osmanlı toprağı olmaktan çıkan Üsküp Mustafa Paşa Camii, Sultan Murat Camii, Eski Çarşı, Fatih Köprüsü, Taşköprü, Kurşunlu Han gibi mimarî yapılarla Türk İslâm medeniyetine has çehresini korumak için çabalarırken en veciz anlatım türü olan şiir de Üsküp’ün yaşayan ya da kaybolmuş tarihî ve kültürel dokusunu işleyerek şehirdeki Türk İslâm ruhunu kayıt altına almaktadır.

Üsküp için yazılmış en mükemmel şiir olan “Kaybolan Şehir”de Yahya Kemal Üsküp’ün Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına katıldığını ve şehrin kısa sürede Türk İslâm medeniyetinin izlerini taşımaya başladığını vurgulayarak şiirine başlar. Bu vurgu son derece önemlidir. Çünkü Üsküp ancak fetihten sonra bir şehir görüntüsü kazanmış ve “bizim” ruhumuzu aksettiren önemli bir serhat şehri olmuştur.

Bu şiirin en sık tekrarlanan kısmı “*Üsküp ki Şar Dağı’nda devamıydı Bursa’nın*” mısraıdır. Şiirlerinde daima Türk İslâm medeniyetine ait değerleri dile getiren Yahya Kemal’in Üsküp ile Bursa arasında bir benzerlik kurduğu malûmdur. Bursa Osmanlı’nın kuruluşuna tanıklık eden bir şehirdir. Üsküp de Osmanlı’nın Balkanlar’daki hâkimiyetinin en önemli ilk tanığıdır. Biri ilk başkent, diğeri serhat şehridir. Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde son derece önemli olan bu iki şehri Yahya Kemal tarihî değerleri dışında tabiatlarıyla da birbirine benzetmiştir. Bursa sırtını Uludağ’a, Üsküp de Şar Dağı’na dayanmış, yeşilin hâkim olduğu iki şehirdir. Yahya Kemal hem tarihî ve kültürel önemi hem de tabiat benzerliğini işaret ederek Anadolu medeniyetinin ve manzarasının Üsküp’te devam ettiğini dile getirir. Bursa, Osmanlı Devleti için nasıl uhrevî ve kutsal bir merkez olmuşsa Üsküp’ün de Balkanlar’da aynı işlevi gördüğüne gönderme yapar.

Üsküp doğumlu Ziya İlhan Zaimoğlu “Doğduğum Şehir”de belleğinde depoladığı çocukluk anılarından kalan mekânlardan, Üsküp’teki en eski Osmanlı camii olan Mustafa Paşa Camii, Sultan Murat Camii ve türbesi, Pazarbayırı, kale meydanından söz eder. Vardar boyunda fermene denilen yelek, çakşır denilen şalvar giyip beline ibrişimden yapılmış tarablus kuşak sarmış delikanlıları gözünde canlandırır:

*“Canlı çizgiler belirir, doğduğum şehirden;
Bir vakitler akıncı atalarımın eştigi,
Serhat pehlivanlarının güreştiği,
Göz alabildiğine uzanan kale meydanı
Ve Mustafa Paşa Camisiyle süslü Pazarbayırı’ndan
Seyrederim “Serova”nın “Vardar”a dökülüştünü.
Nehir boyunda çakşır-fermene giymiş
Tarablus kuşaklı delikanlıların
Erkekçe yürüyüşünü.”* (Atasoy, 2013: 301)

Üsküp’ün önemli bir sembolü olan Sultan Murat Camii, bu camiinin bahçesinde bulunan Saat Kulesi, Gazi Baba türbesinin bulunduğu Gazi Baba tepesi geçen zamana rağmen Üsküp’ün Türk’e ait olduğunu haykırmaya devam etmektedir:

*“Ta İstanbul’un fethinde kullanılan toplarının
Döküldüğü Tophane, yıkık üzüntülü durur arkada.
Şehrin ortasında minyatür bir tepede yükselen
Sultan Murat Camisi’yle türbesi
Kosova Meydan Savaşı’nı anlatır satır satır.
Yanı başında altı saatlik yoldan
Sesi duyulan Saat Kulesi
Zamanın erdiğini hatırlatır.
Karşıda bayramları kurban adanan
“Gazi Baba” tepesi yerli yerinde.”* (Atasoy, 2013: 302)

Akıncılık ruhundan, Kosova Meydan Savaşı’ndan, İstanbul’un fethinde kullanılan topların dökülmesinden, cihanşümül devlet kurmuş Türk insanının cevherinin şehre sinmiş olmasından söz eden Ziya İlhan Zaimoğlu’nun şiirde üzerinde durduğu bir başka tarihî süreç de II. Dünya Savaşı yıllarıdır. II. Dünya Savaşı sırasında Bulgarlar tarafından Üsküp’ün işgal edilmesi ve 1945 itibarıyla Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin içinde yer alan Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti’nin başkenti olan Üsküp’te Türkçenin unutturulması şairi özellikle çok üzer.

Ziya İlhan Zaimoğlu, Üsküp’ün minarelerini göğe yönelmiş mızraklara benzetir:

*“Yeşil bir ormanın yanı başında
Göğe yöneltmiş mızrakları andıran minareleri”* (Atasoy, 2013: 301)

Bu benzetme çok önemlidir. Üsküp bir başka devletin sınırları içinde kalsa da Müslüman Türk ruhunu temsil eden camiler ayakta. Bu benzetmede şehre damgasını vurmuş Müslüman Türk ruhunu emperyalist Batı’ya karşı koruyan camilerinin göğe yükselen minarelerinin sivri uçlu mızrak gibi bu ruhu yok etmeye teşebbüs edecekler saldırmaya hazır oldukları vurgulanmaktadır.

Üsküp’ün Türk kimliğini ortaya koyan bu eserlerin yanı sıra ölülerimizin bu topraklarda yatıyor olması Üsküp’ü vatan toprağı olarak görmek için en önemli sebeptir:

*“Yıldızsız kandil gecelerinde
Sayısız mezar taşlarında yanan
Mumların şehriyi parıldar gözlerimde.”* (Atasoy, 2013: 302)

Kültürel anlamda Üsküp’ten söz eden bir şair de Bedri Rahmi Eyuboğlu’dur. “Yazma Destanı’ndan” adlı metinde Üsküp’ten Türkiye’ye göç etmiş Şaban Usta adlı birinden söz eder. İstanbul’a kolayca alışmış olsa da Şaban Usta Rumeli ağzı ile konuşmayı sürdürmektedir. Bedri Rahmi özellikle onun misafirperverliği üzerinde durur ve Anadolu insanı ile Rumeli insanı arasındaki bu kültürel benzeşmeye dikkat çeker.

Yugoslavya Struga Şiir Akşamları’na⁷ katılmış bir isim olan İsmail Ali Sarar “Üsküp Üzerine Yakılmış Türkü”de Üsküp’ün tarihî ve kültürel değeri üzerinde durur. Üsküp’ün maziye hale bağlayan mimarisinden ve varlığını ısrarla koruyan Türk nüfusundan söz eder. Yahya Kemal’i sinesinden çıkaran Üsküp’te yaşayan her Türkün Türkiye’dekiler için can dostu olduğunu söyler:

*Yüzyıllar burada olmuş efsane
Zamanın akışı hep tane tane
Can dostu kardeştir burda her hane
Gönül kapısında çırağ gibisin.*

⁷ Struga şehrinde yapılan Struga Şiir Akşamları 1961 yılında Makedon şiirinin kurucuları Miladinov kardeşlerin 100. doğum yılı dolayısıyla düzenlenen kutlama programı ile ortaya çıkmış ve kırk ülkeden katılan 250 şair ile her yıl tekrarlanmıştır.

*Üstat Yahya Kemal sinende doğmuş
Yıllara duruşun özleme yolmuş
Komşulara açık bir kapı olmuş
Burcu burcu kokan bir bağ gibisin*

*Tarihin kültürün büyük bir destan
Köprüler anıtlar geleceğe şan
Vardar'ın akışı içli bir keman
Dostluk kardeşliğe bir ağ gibisin (Atasoy, 2013: 368)*

Üsküp doğumlu Necati Zekeriya şiirlerinde Üsküp'ün hem bir kültür hem de bilim merkezi olduğuna dikkat çeker. “Bir Evler Yaptırdım” adlı şiirde 15. yüzyılda İsa Bey tarafından yaptırılan Sulu Han, bir diğer adı Davut Paşa Hamamı olan ve II. Bayezid döneminin sadrazamlarından Davut Paşa tarafından yaptırılan Çifte Hamam'dan bahsederek Üsküp'ü anlatır. Necati Zekeriya Osmanlı hâkimiyeti altındaki Üsküp'ü “Üsküp'e Yeşili Ozanlar Vermiş” adlı şiirde de hatırlatır ve Türklerin bu şehri kültür merkezi olmanın yanı sıra bilim merkezi haline de getirdiğini vurgular. Islahane ve İdadi Mektebi 19. yüzyılın sonuna doğru Sanayi Mektebi'ne dönüştürülmüş ve bu eğitim kurumu Üsküp'te kültürün medeniyetle birleşmesini sağladığı gibi bilimin de gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu okullarda yetişenler acısıyla, sevinciyle Üsküp'ü şiire taşıyarak bu şehrin edebiyatta yer edinmesini sağlamışlardır. Necati Zekeriya, Üsküplü Kılıçzade İshak Çelebi'nin bu ozanların en büyüğü olduğunu belirtir.

“Lonca Çeşmesinin Şiiri”nde Necati Zekeriya çocukluğunda atları, faytonları seyrederken su içtiği Lonca çeşmesinden söz eder. Lonca Çeşmesi, İsa Bey Camii'ne giden yolun başında, dört yol ağzındadır ve 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarındaki Üsküp'te fayton durağıdır. Necati Zekeriya şiirde Üsküp ağzı ile “payton” diyerek çocukluğunda hayranlıkla seyrettiği faytonları, soğuk sular içtiği Lonca çeşmesini hatırlayarak geçmişin güzelliğine dalar. Aradan ne kadar uzun zaman geçmiş olursa olsun bu çeşmeden içtiği suların tadı hâlâ damağındadır Necati Zekeriya'nın. Sonradan yapılan çeşmelerden akan sularla asla aynı tadı bulamamıştır. Faytonlar Sokağı ve Lonca çeşmesi Üsküp'ün tarihî mekânlarıdır ve günümüzde mevcut olmayan bu mekânları şiirinde yaşatarak kaybolmalarını ve hafızalardan silinmelerini engellemeye çalışır:

*Yeni çeşmeler yapıldı Üsküp'te şimdi
Bu yaşta bile bazen su içerim onlardan
Nedense hiçbiri güzel değil Lonca çeşmesi gibi. (Atasoy, 2013: 374)*

Azerbaycan'dan Anadolu'ya göç etmiş bir ailede yetişen şair, yazar, gazeteci Yavuz Bülent Bakiler *Üsküp'ten Kosova'ya* adlı gezi kitabında Üsküp izlenimlerini aktardığı gibi şiir türünde de dile getirmiştir. Üsküp, Yavuz Bülent Bakiler'in gönül coğrafyasının çok önemli parçasını oluşturur. Türklerin vatanını siyasi haritaların dışında, Balkanlar'dan Tanrı Dağları'na kadar geniş bir coğrafya olarak kabul eden⁸ Yavuz Bülent Bakiler için Üsküp barındırdığı tarihî eserlerle geniş Türk dünyasının Balkanlar'daki varlığını temsil eden bir kültür merkezi, serhat şehridir:

*Balkanlarda büyük, öksüz kubbeler
Minareler, şadırvanlar, kervansaraylar
Bizi söyler, anlatır Mimar Sinan'dan beri
Üsküp'te, Estergon'da, bir atar damar gibi
Davullar, zurnalar ve serhat türküleri. (“Bizim Türkümüz”, Atasoy, 2013: 45)*

⁸ Yavuz Bülent Bakiler'in Türk dünyasını işleyişi için bk. Adıyaman, 2014.

Vardar Nehri üstündeki Fatih Köprüsü olarak da bilinen Taşköprü'den şehri seyreden şair gördüklerini, görmek isteyip de göremediklerini ve manzara karşısında neler hissettiğini dile getirir. Üsküp'teki Türk varlığını silmek amacıyla Makedonya'ya hâkim olan bütün milletler, Sırlar, Bulgarlar, Makedonlar, Osmanlı dönemini yansıtan tarihî eserleri ortadan kaldırma çabası içine girmişlerdir. Yavuz Bülent Bakiler, "Üsküp" başlıklı şiirde Batı'nın Balkanlar'daki Türk izlerini silme çabasını protesto etmek amacıyla Karlızade Mehmet Bey tarafından 1494 yılında yaptırılan ve adını minaresinde bulunan burma şeklindeki yivlerden alan Burmalı Camii seçer. Dört yüz yıl boyunca Türklerin ibadet ettikleri Üsküp'ün bu en büyük camiini 1925'te Sırp yönetimi yıktırması, yerine orduevi binası yaptırmıştır. Şair ilk kez 1976 yılında gittiği Üsküp'te⁹ tarih kitaplarından tanıdığı meşhur Burmalı Camii görememenin acısını yaşar, 1925 yılında bu camiin Sırlar tarafından yıktırılışını acıyla hatırlar. Vardar nehrinin Türk ahalinin yaşadığı tarafında, Taşköprü çıkışında bulunan meydan Osmanlı hâkimiyetinin olduğu dönemde şehrin merkeziyken artık merkez olma vasfını kaybetmiştir. Ne 15. yüzyıldan kalan Burmalı Camii ne de yüzyıllar boyunca Türk insanının Üsküp'teki hayatına tanıklık etmiş olan meydan kalmıştır:

*Arkamda büyük sancılı meydan
Kulağımı vermiş beni dinliyor...
- Meydan, dedim, nerde Burmalı Camiin?
- Ne ben söyleyeyim, ne sen bir şey sor! (Atasoy, 2013: 414)*

Üsküp'te gördüğü tarihî doku Yavuz Bülent Bakiler'i bir yandan İstanbul, bir yandan Bursa'ya götürürken Üsküp'ü kaybetmenin acısını da derinden hisseder:

*Bir yanım İstanbul, bir yanım Bursa
Çeşmeler, kubbeler, kervansaraylar...
İnsan bir de vatanın sevdalısı olursa
Ağlar Üsküp'te çaresiz sabaha kadar. (Atasoy, 2013: 414)*

Üsküp'e Yahya Kemal'in baktığı gözle bakan Yavuz Bülent Bakiler şehrin Türk-İslâm medeniyetini yansıtan çehresini Türkiye'den iki şehir seçerek yansıtır. Bu şehirlerden ilki Türk-İslâm medeniyetinin somut sentezi olan İstanbul'dur. Yavuz Bülent Bakiler İstanbul'dan söz ederek okuyucuya İstanbul'un fethine katılıp bir kısmı şehit düşen, bir kısmı gazi olarak Haliç kenarında Üsküplü Mahallesi'ni kurup İstanbul'a ilk Türk mayasını katan evlât-ı fatihanı hatırlatır. Şiirde Üsküp'e benzerliği açısından seçilen ikinci şehir, Yahya Kemal'in "Üsküp ki Şar dağında devamıydı Bursa'nın" benzetmesini benimseyerek, Türk-İslâm medeniyetinin Anadolu'da devam ettiğini bütün görkemiyle yansıtan Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti Bursa'dır.

1976 yılında yapılan Struga Şiir Akşamları'na Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen katılan Yavuz Bülent Bakiler'in Yugoslavya'daki izlenimlerini aktardığı *Üsküp'ten Kosova'ya* adlı kitabı ile "Üsküp" adlı bu şiiri birleştirerek okumak gerekir. Şiir, o gezi sırasında kaleme alınmıştır. Yavuz Bülent Bakiler bu şiirini kendisini *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları* adlı kitabıyla derinden etkilemiş olan Samiha Ayverdi'ye ithaf etmiştir. Tıpkı şiirine yansıdığı gibi gezi izlenimlerini okurken de Yavuz Bülent Bakiler'in Üsküp'te ilk karşılaştığı Türk eseri Fatih Köprüsü'dür. Şiirde olduğu gibi kitapta da içinde Rumeli türkülerinin sesleri ile Fatih Köprüsü'nde etrafı seyrederken dört yüz yıl boyunca köprünün açıldığı meydanda bulunan ve Selçuklu mimarisinin özelliklerini taşıyan Burmalı Camii düşünür. Bu meydanın tanık olduğu hadiseleri, Burmalı Camiin Sırlar tarafından yıkılarak yerine orduevi yapıldığını, ardından şiddetli bir deprem sonucu bu orduevinin yıkıldığını düşünür. Meydanın mazideki acılarının halde de devam ettiğini acıyla görür. Çünkü geceleri bu meydan "ar duygusunu kaybetmiş" bir gençliğin serbestçe birbirlerine yaklaştıkları bir parka dönüşmüştür.

⁹ Yavuz Bülent Bakiler'in ikinci kez Üsküp'e gidişi 2000 yılında olur.

Yavuz Bülent Bakiler, Üsküp'te Osmanlı'nın izlerini sürer. Kazancılar Çarşısı, dört yüz yıldır ayakta kalmayı başarmış Kurşunlu Han, Bakırcılar ve Çifte Hamam hem gezi kitabında hem de şiirinde adını heyecanla andığı, Osmanlı'nın kültür zenginliğini ifade eden mekânlardır. Yıkılmış camiler, hapishane olarak kullanıldıktan sonra akustiği dolayısıyla konser verilen bir salona çevrilen hanlar, yok olan kervansaraylar içini acıtır. II. Murat'ın şehit düştüğü ve iç organlarının gömülü olduğu toprağı öpen Yavuz Bülent Bakiler, kitabında bu ziyareti uzun uzun anlattığı gibi (Bakiler, 2012: 91-101) şiirinde de II. Murat'ın sandukası önünde hissettiklerini veciz bir şekilde ifade eder; tıpkı II. Murat gibi yüreğini Üsküp'te bırakarak Türkiye'ye döner:

*Rüzgârlar, bulutlar götürün beni burdan
Halim yok, gözlerimi silemiyorum.
Yağan yağmur mudur bir büyük nurdan
Yoksa yüreğim mi bilemiyorum. (Atasoy, 2013: 414)*

Yavuz Bülent Bakiler Ahmet Kabaklı'ya ithaf ettiği “Bizim Türkümüz” şiirinde Türk milletinin Edirne ile Kars arasında değil çok daha geniş bir coğrafyada yaşadığını anlatır ve Kerkük-Türkistan-Azerbaycan-Kırım Türklerinin yaşadıkları zulümden söz ederken Trakya ve Anadolu sınırları dışında kalan ve artık yâd ellerde bulunan Üsküp'ü zikreder. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki bu en önemli serhat şehri hâlâ barındırdığı eserler ve toprağında yatan atalarımızla Türk ruhunu aksettirerek adeta maddeten kaybedilen ama manen Türkün olmaya devam eden geniş bir coğrafyanın temsilcisi olur:

*Balkanlarda büyük, öksüz kubbeler
Minareler, şadırvanlar, kervansaraylar
Bizi söyler, anlatır Mimar Sinan'dan beri
Üsküp'te, Estergon'da bir atar damar gibi
Davullar, zurnalar ve serhat türküleri... (Atasoy, 2013: 415)*

Barındırdığı tarihî ve kültürel doku Üsküp'ü Osmanlı Devleti'nin varisi olan Türkiye için bir atardamar haline getirmiş, atardamar nasıl kalpten vücuttaki damarlara temiz kan taşır ve kan akışını hızlandırır Üsküp de muhafaza ettiği tarihten fişkırان ve Balkanlar'dan Türkiye'ye akan ruh ile Türk insanının kültürel hafızasını diri tutmaktadır.

Prizren (Kosova) doğumlu, “Prizrensiz yaşayabilirim ama Üsküpsüz yaşayamam” cümlesiyle Üsküp'e bağlılığını çarpıcı bir şekilde ifade eden Nusret Dişo Ülkü “Üsküp'e Ağıt” şiirinde Üsküp sevdasını anlatır. Renk imgesi şiirin hareket noktasıdır. Renklerin somut dünyasından yola çıkan Nusret Dişo Ülkü yeşilin, mavinin, akın, alın kucakladığı bir Üsküp yerine acıyla özdeşleşen karanın, işkence ile özdeşleşen morun, hastalıkla özdeşleşen sarının, kanla özdeşleşen kızılın çevrelediği bir Üsküp manzarası çizer:

*Alı ala, akı aka, moru mora, karayı karaya sormadım.
Yeşili gözlerde, maviyi göklerde, kızılı yüreklerde aradım.
Sarı; sarışın kızın saçlarında tel tel olup
Hasta çocukların yüzlerinde pul pul olup
Yaz ağaçlarını yapraklarında dal dal olup
İlkin ağardı, göğerdi sonra karardı.*

*Yeşili yeşile, maviyi maviye, kızılı kızıla, sarıyı sarıya sormadım.
Alı güllerde, akı bulutlarda, karayı yırtıcı kuşlarda aradım.
Mor; esmer kızın eteklerinde yer yer olup
Ezik çocukların diş etlerinde kan kan olup
Ölü anaların gözlerinde yol yol olup
İlkin ağardı, göğerdi sonra karardı.*

*Dedeyi dedeye, nineyi nineye, oğlanı oğlana, kıza kıza sormadım.
Anayı hiçkırıklarda, babayı çiğliklarda, Üsküp'ü yıkıntılarda
Üsküp; sarışın kızın düşlerinde hiç hiç olup
Hasta çocukların yataklarında diş diş olup
Geçen bir yılın yılçaklarında diş diş olup
İlkin doğrandı, kana boyandı, sonra uyandı.*

*Anayı anaya, babayı babaya, Üsküp'ü Üsküp'e sormadım.
Oğlanı yağmurlarda, kıza çamurlarda, Üsküp'ü haritalarda aradım.
Üsküp; esmer kızın ağlamaklarında inim inim olup
Ezik çocukların gömütlerinde dilim dilim olup
Ölü anaların memelerinde yudum yudum olup
İlkin çalkandı, kana boyandı sonra uyandı. (Atasoy, 2013: 436)*

Bu mısralarda Üsküp'ün yabancıların eline geçmesi, Üsküp'te yaşayan Türklerin çektiği acılar renklerle dile getirilirken yeniden Üsküp'e sahip olma arzusunun şairin dimağına ve yüreğine hâkim olduğu hissedilmektedir. Üsküp, Türkler için anayurttur. Ve şiirde ancak yurdunu kaybeden bir insanın duyacağı acı ve hüzün hemen her mısraa sinmiştir.

1944 Priştine (Kosova) doğumlu Arif Bozacı altı mısralık “Üsküp” başlıklı şiirinde Taşköprü ve Vardar Nehri, Üsküp'ü ve Üsküp'te yaşanan sevdaları temsil eden mekânlar olarak yer alırlar.

Sonuç Yerine

Camii, kalesi, türbesi, köprüsü, hamamı, çarşısı, nehri, deresi, sokakları, yerel kıyafetleri ile Üsküp'ü belleklerde canlı tutmayı hedefleyen güzel ve etkileyici şiirler kaleme alınmıştır. Türkçenin tadını da hissettiren bu şiirlerin ortak noktası hüzün yüklü olmalarıdır.

Üsküp doğumlu şairler Üsküp'te geçen çocukluk ve gençliklerini hatırlarken bu mazi yolculuğu içinde kimliklerini tazeler, aidiyetlerini sağlamlaştırırlar. 523 yıl Türk hâkimiyeti altında kaldıktan sonra kaybedilen Üsküp'ü içlerinde yaşatmaya devam ettikçe Üsküp ile daha da yakınlaşırlar. Üsküp'e ziyaret amaçlı giden şairlerin de Üsküp ile karşılaştıklarında milli kimliklerini bir kez daha idrak ettikleri görülür. İster Üsküp doğumlu olsun ister ziyaret amaçlı bu şehre gitmiş olsun Üsküp'ü şiire taşıyan bütün şairler Üsküp'ün Türklükle birleşmiş mazarını hatırlatırlar. Mustafa Paşa Camii, Sultan Murat Camii ve türbesi, Pazarbayırı, kale meydanı, Taşköprü, Gazi Baba türbesi, Gazi Baba Tepesi, Çifte Hamam gibi Türklerin asırlar boyunca Üsküp'te yaşadığına tanıklık etmiş tarihî mekânları birer sembol haline getirirler. Bugün Üsküp'te mevcut olmayan Burmalı Camii, Faytonlar Sokağı, Lonca Çeşmesi, akmayan Serova Deresi gibi Türk insanının hayatına damgasını vurmuş mekânlar bu şiirler sayesinde yaşamaya devam ederler. Üsküp 1912 yılında Sırpların eline geçerek bundan sonra bir daha Türkiye'nin coğrafi haritasında yer almasa da bu şiirler Türk milletinin gönül coğrafyasında Üsküp'ün yerini güçlendiren örneklerdir. Şiirlerde sözü geçen mekânlar Üsküp'ü temsil ederken mekânsal bellek tarihî ve kültürel belleğin tazelenmesini sağlar. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hâkimiyetini temsil eden Üsküp, Balkanlar'dan Trakya ve Anadolu'ya doğru Türk ruhunun aktığı bir merkez olması bakımından ön plana çıkarak bir taraftan da toplumsal belleğe kaydedilir.

Şiire yansıyan Üsküp örneğinde de görüldüğü üzere mekânlar tarihî, kültürel ve toplumsal belleği besleyen ve aidiyet duygusunu kuvvetlendiren sembollere dönüşebilmekte, mekânsal bellek edebî esere aksedince kalıcı olarak ortak bir kültürel belleğin oluşumuna katkı sağlayabilmektedir.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Adıyaman, H. (2014). Yavuz Bülent Bakiler'in şiirlerinde Türk dünyası. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 52-61.
- Atasoy, A. E. (2013). *15. yüzyıldan bugüne Rumeli motifli Türk şiiri antolojisi*. Nilüfer Belediyesi Matsis Matbaa Hizmetleri.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü*. Anı Yayıncılık.
- Bakiler, Y. B. (2012). *Üsküp'ten Kosova'ya*. Yakın Plan Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1974). *Kendi gök kubbemiz*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Birinci, N. (2000). *Edebiyat üzerine incelemeler*. Kitabevi Yayınları.
- Çakır, Ö. (2007). Balkan Harbi'nin Türk şiirindeki akisleri. *EKEV Akademi Dergisi*, (33), 215-228.
- Deliorman, A. (1975). *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e büyük darbe*. Boğaziçi Yayınları.
- Duman, H. H. (2005). *Balkanlara veda*. Duyap Yayınları.
- Güneş, M. (2011). Rumeli'nin kaybının Türk şiirindeki akisleri. *Türkbilig*, (21), 136-206.
- Hasdedeoğlu, O. (2018). Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde Balkan coğrafyası ve gündelik yaşam. Z. Gölen, A. Temizer (Ed.), *Osmanlı Dönemi Balkanlarda Gündelik Hayat* içinde (227-276. ss.), Gece Kitaplığı.
- Işıksalan, S. N. (2018). Yahya Kemal'in Ahmet Ağâh'lı yılları ve Üsküp. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 1-24.
- İnbaşı, M. (2012). Üsküp. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (377-381. ss.), 42, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Karakuş, E. (2018). *Yahya Kemal ve Üsküp*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Koçak, A. (2015). Savaşın gölgesinde yazılan hikâyeler: Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde savaşın yansımaları. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 13(18), 637-656.
- Leontiç, M. (2011). Necati Zekeriya'nın şiirlerinde çocuk sevgisi. *Baltam Türklük Bilgisi Dergisi*, (14), 129-139.
- Nureski, D. (2016). Osmanlı'dan günümüze Makedonya'daki Türk kültürü ve Makedonya'nın Türk kültür tarihindeki yeri ve önemi. *Avrasya Etütleri*, 50(2), 351-388.
- Şen, C. (1997). *1897 Osmanlı Yunan Muharebesi'nin Türk edebiyatındaki akisleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanpınar, A. H. (1982). *Yahya Kemal*. Dergâh Yayınları.
- Tarım, R. (2013). *Çocukluk ve şiir*. Özgür Yayınları.
- Tufan, M. (1996). Makedonya Türk edebiyatına damgasını vuran şair. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (1), 130-133.
- Ulgen, E. (1993). *1897 Türk Yunan Savaşı'nın Türk şiirindeki akisleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

<https://www.pictame.com/tag/konstantinkavafis>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ca4951ad66678.56588141

EXTENDED ABSTRACT

Rumelia has been home for Turks for over five centuries. No small amount of blood was shed during both the conquest of Rumelia and her loss. Thus, Rumelia has become a material for literature, with her precious experiences and stories. In prose and in verse many works were written about the Turkish presence in Rumelia. The reign of Turks in that area and the sorrows of Balkans Turks during the tragedy of the loss of Rumelia have become subject for these works.

Skopje had been under Turkish rule for five hundred and twenty years. It was an important stronghold; its name is etched into collective memory. This city has been an inspiration for poems as well as being for novels and travel writings. In this study, it is aimed to determine how Skopje is depicted in Modern Turkish poetry in terms of setting – memory relation.

Skopje is a rich city with various landmarks belong to the Turko-Islamic Civilization such as mosques, castles, tombs, bridges, baths, bazaars, local and traditional clothing, which are immortalized by beautiful and moving poems in Turkish language. One thing common in all of these poems is that they all have a sense of loss, sorrow, ennuï.

Turkish poets born in Skopje, remember the Turkish past of Skopje while they are reflecting on their childhood, youth and early memories. This image of Skopje lives in their hearts as long as they dwell on their sweet memories. Thus, Skopje is never forgotten, her Turkish heritage will never be forgotten.

Not only Turkish poets born in Skopje, but also Turkish poets who visit Skopje mix the physical presence of the city with the Turkish history. They remember their past and feel the pride in this glorious history. Landmarks such as Mustafa Paşa Mosque, Sultan Murat Mosque and tomb, Pazarbayırı, Kale Meydanı, Taşköprü, Gazi Baba tomb, Gazi Baba Tepesi, Çifte Hamam that had been witnessed to the history of the Turkish rule in the city, become symbols of Turkish pride in poetry. Even other landmarks that are ruined and destroyed after the city fell to the Serbian forces in 1912, such as Burmalı Mosque, Faytonlar Sokağı, Lonca Çeşmesi, Serova Deresi, continue to live in the literature. Thus, even if Skopje is forever separated from Turkey after 1912, she is still part of our ancestral heritage. Skopje forever remains in Turkish memory.

Skopje was an important centre for the European part of the Ottoman Empire. She was under Ottoman rule more than many other famous cities of the empire, even more than İstanbul. Her loss was devastating both sociologically and politically, but in culture, in art, in literature, she remains Turkish as much as any other city in Eastern Thrace or in Anatolia.

It is seen that landmarks, famous places (geographic, historic or current ones) can be used in literature so, these landmarks can be remembered even after the city lost or can be instrumental to awaken national feelings in the reader. Poetry can keep the cultural heritage alive in the citizens who are now living in far away from Skopje.

MODERN ŞİİR SANATINA KURAMSAL BİR YAKLAŞIM

 Sinan BAKIR*

ÖZET

Bir sanat türü olarak şiirin arkaik dönemlere dek uzanan tarihsel yolculuğu çağdaş dönemlere güçlü bir gelenek üzerinden intikal etmesinde rol oynar. Şiiri sanatsal bir tür hâline getiren özellikler türün yapısal dinamiklerinden kaynaklı nedenlerle göreceliğini korurken metnin edebîliği daha çok dilin çağrışım değeri, söz ve anlam sanatları, ritim, imge ve çokanamlılık ya da biçimi var eden kayıtların kullanılma düzeyiyle açıklanır. Söz konusu bakış açısı edebî olanın sınırlarını belirginleştirmesine rağmen büyük sanatların özünde var olması gereken özellikleri bütünüyle açıklamaktan uzaktır. Modern şiir sanatına kuramsal bir çerçeve oluşturmayı amaçlayan bu makalede şiir dilinin bilinçdışı yapılanması, üst dil-doğal dil ilişkisi, deformasyon, us, usdışılık, mantık, anlam ve gerçeklik kurgusu, güzel(lik) algısı, nesnel bağlaşımlar, farklılaştırma, imge, imgelem, teknik, biçim, ritim, doğallık / içtenlik, ideoloji üzerinde durulmuş, kavramların hem modern şiirdeki yeri hem de edebî boyutları tartışmaya açılmıştır. Söz konusu problem alanlarının modern şiirde dilsel etkinlikle ilişkili kurgulandığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: modern şiir, gerçek(lik), güzel(lik), anlam, biçim

A Theoretical Approach to Modern Poetry Art

ABSTRACT

The historical journey of poetry, which dates back to archaic times, plays a role in its transfer to contemporary periods through a strong tradition. While the features that make the poem an artistic genre are not certain due to the internal dynamics of the genre, the aesthetic dimension of the text is mostly considered with the connotation value of the language, the arts of speech and meaning, rhythm, image and meaning, or it is shown by the functioning of the structural organization that creates the poem. Although the point of view in question clarifies the boundaries of the aesthetic, it is far from fully explaining the features that should exist in the essence of great arts. In this article, which aims to create a theoretical framework for modern poetry the relationship between the language of poetry and the unconscious, the relationship between literary language and natural language, deformation, reason, irrationality, logic, construct of meaning and reality, perception of beauty, objective correlation, differentiation, image, imagination, technique, form, rhythm, naturalness / sincerity and ideology were emphasized, and the place of concepts in modern poetry and their relations with literature were opened to discussion. It has been observed that the problem areas in question are fictionalized in relation to linguistic activity in modern poetry.

Key Words: modern poetry, reality, beauty, meaning, form

---

* Dr., MEB Edip İplik Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, İstanbul / TÜRKİYE, sinankir1985@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Bakır, S. (2023). Modern şiir sanatına kuramsal bir yaklaşım. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 293-309.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1111359>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 29 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 8 Eylül / September 2022

Giriş

Sembolizm, fütürizm, dadaizm, sürrealizm gibi modern akımlar şiire kuramsal bir çerçeve çizmelerinin yanında hedefledikleri şiirin pratikteki karşılıklarını da izler çevreye sunmaları bakımından şiirin modern bir çizgiye yerleşmesinde dönüm noktası olurlar. Estetik özerklik, yaratıcı yıkıcılık, mektepsizlik düşüncesi bu akımların var olma gerekçesini oluştururken dilin araç olmaktan çıkarak ortam ve atmosfere dönüşmesi, şair ve öznenin boşalan alana yerleşmesi, özerk yapılarla var olması dilsel etkinliği şiirsel kurgu ve tekniğin merkezine yerleştirir. Söz konusu akımlarda modern kentli bireyin duygu karmaşası, eşya ve mekânla ilişkisi, cinsel bunaltısı, kimlik arayışı, var olma çabası, ben'in ötekenden ayrılaşan değerlere yönelişi bilinçdışı da içeren bir süreç üzerinden aktarılır, ussal olmayan bir şiirsel kurguya da yer verilir. Bu modern akımların şiire yaklaşım biçimleriyle Rus biçimciliği, yeni eleştiri, göstergebilim, yapısalcılık gibi kuramsal ekollerin modern şiir ve şiir diline yönelik ileri sürdükleri arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişki şiiri sanatsal bir tür hâline getiren özellikleri ya da büyük sanatların özünde var olması gereken nitelikleri açıklamada kuramsal dayanak oluşturur. Böyle olmakla birlikte Türk edebiyatında şiirin kuramsal zeminden yoksun gelişmesi dikkat çekicidir. İlk ciddi şiir düşüncesi Ahmet Hâşim'de belirse de şiirin kuramsal bir zeminde gelişmeye başlaması Garip ve İkinci Yeni yıllarına rastlar. Hâşim'in anlamın modern şiirdeki yerini tayin eden görüşleri önemlidir. “Şiirde her şeyden evvel ehemmiyeti hâiz olan kelimenin mânâsı değil, cümledeki telâffuz kıymetidir” (2016: 17) diyen Ahmet Hâşim anlamı varlıksal bir unsur olmaktan çıkarır. İkinci Yenicilerin Hâşim'i yerli kaynaklarından saymaları şairin anlama koyduğu mesafeyle alakalıdır. Cemal Süreya, İlhan Berk, Sezai Karakoç, Ece Ayhan, Turgut Uyar ve Edip Cansever gibi İkinci Yeni şairlerinin kuramsal düşünceleri ve şiir örnekleri ise modernist akımların ve kuramların şiir diline ve sanatına yönelik açıklamalarıyla uygunluk gösterir.

Hemen her yüzyılda değişen gerçeklik kurgusu ile güzellik algısı şiirden beklenen işlevleri de değiştirir. Dünya edebiyatına mal olmuş anlatıların her çağda kendini yenileyen özerk yapıları sanatsal yönden birtakım üstün nitelikleri haiz olduklarını gösterir. Şiirde bu nitelikleri tespit etmek estetik bakış açısıyla ilişkili bileşenlerin oluşturduğu yapıyı çözümlenmekle mümkündür. Şiirin özü ya da varoluşsal nedeni söz konusu yapı içinden değerlendirilir. René Wellek ve Austin Warren *Edebiyat Teorisi* adlı çalışmada öncelikle şiirin “varoluş tarzı”nın veya “var olma durumu”nun ortaya çıkarılmasını şart koşarlar (2016: 162). Biçimcilik, yapısalcılık, yeni eleştiri gibi yazın kuramları şiirin “varoluş tarzı”nı ortaya koyarken dilin öznenin bağımsız işleyen özerk yapılarının gösterge değeri ve etkileşim düzeyine, yapıyı var eden mekanizmanın ilişkiler ağına dikkat çekerler. Biçimcilere “göre yapıt, ne yazarın yaşamöyküsünden, ne de dönemin toplumsal yaşamının çözümlenmesinden yola çıkılarak açıklanabilir” (Todorov, 2016: 18-19). Bu yüzden de şiiri sanatsal bir tür hâline getiren ölçütler tartışılırken nesillerin zevk, beğeni, güzel, gerçek, anlam gibi değerleri metnin varoluşsal dinamikleri arasındaki ilişkiler ağından ve dilin özerk yapılar kuran sisteminden hareketle belirlenmelidir. Aksi takdirde geçmişin edebî ölçütleri ya da nesillerin zevk, beğeni, gerçek ve güzel algıları çerçevesinde büyük addedilen bir şiirin sonraki asırlarda değersiz bulunması kaçınılmazdır. Bu makalede şiir çözümlenmelerinde gözden uzak tutulan hususlar tartışmaya açılırken modern şiir akımları ile biçimcilik, yapısalcılık, yeni eleştiri, göstergebilim gibi ekollerin görüşlerinden hareket edilerek modern şiir sanatına kuramsal bir çerçeve çizilmiştir. Belirlenen özellikler ve problem alanlarının modern şiirdeki yeri metnin salt edebî yönünü ortaya koymaya dönük olmayıp yenilik ve özgünlükle ilişkisini de tartışmaya açmakta, kuramsal yaklaşımın pratikteki karşılığını göstermekte, ayrıca şiir çözümlenmelerinde gözden uzak tutulan hususları da açıklamaktadır. Makalenin kuramsal zemini İkinci Yeni'yle başlayan genel bir bakışı yansıttığından verilen örnekler de ağırlıklı olarak İkinci Yeni şairlerinden seçilmiştir.

Dilin Özerk Yapıları ya da Bilinçdışı İşleyişi

Ferdinand de Saussure'den itibaren dilin bir iletişim aracı olmaktan çıkıp işaretler sistemi olarak düşünölmeye başlanması çağdaş dilbilim çalışmaları için dönüm noktası olur. Dilin işleyişini öznenen bağımsız değerlendiren çalışmalar bilinçdışının yapılanma alanlarını da dilin özerk yapılarıyla, çalışma tarzıyla ilişkilendirirler. "Bilinçdışı dil gibi yapılanmıştır" (2017: 26) diyen Jacques Lacan, "bilinçdışına sahip olduğu statüyü veren[in] dilsel yapı" (2017: 27) olduğunu belirtir. Yazarın ölümlü olarak görölen bu durum metni var eden bileşenlerin oluşturduğu mekanizmanın merkezine dili yerleştirir, "dilini tek sahibi olarak görölen kişinin yerine dilin kendisini koyar" (Barthes, 2013: 62). Böyle bir dilsel kurguda "yazarın değil, dilin konuştuğu" (Barthes, 2013: 63) ileri sürölür. Dilin yazardan ve öznenen boşalan alana yerleşmesi ya da araç / nesne olmaktan çıkıp ortam, atmosfer olarak düşünölmesi çağdaş şiirin en önemli kazanımlarından biri olur. Dilin özerk yapıları varoluşsal nedenidir çünkü şiirin varlık-yokluk savaşı ya da çatışma alanları burada belirir. Yapısal örgütlenmede varlıksal bir konuma yükselen dil, anlam oluşturma ya da reddetme sürecinde tayin edici rolü yazar ve öznenen olarak özerkleşir. Bilinçdışının dil gibi yapılanması ise psikolojik gerilimlerin kaynağına inmeye imkân tanır. Bilinçdışı alan ancak onun gibi işleyen bir mekanizma tarafından bilinç düzeyine aktarılabilir. Gerçeküstücü anlayışta bilinçdışının gözlenebilir alana taşınması ruhsal otomatizm, şiirsel imge, serbest çağrışım, alışılmamış bağdaştırma, rüya, nevroz, delilik, çocuksu söyleyiş üzerinden gerçekleşir. İkinci Yeni'de görölen gerçeküstücü şiirsel imgeler, soyut görüntüler, alışılmamış bağdaştırmalar, atonallik, rastlantısallık, deformasyon dilin özerk yapılarının oluşmasında belirleyici olur. Zamanın ölü bir imge olarak tasarlandığı "Ben Bu kadar Değilim" şiirinde öznenen boşalan alana dil yerleşirken varlığın maddi yönü dilin soyut çağrışım mekanizmasının dışında kalır: "Bir kişi bile değilim yalnızlıktan" (Cansever, 2017a: 213). "Çağrılmayan Yakup"ta bellek kaybı, iç monolog ve sayıklama bilinçdışı alanın dolaysız aktarımında önemli rol oynar. İç imge düzenine sahip şiirde söylenenleri anlamlandırmak ya da akıl diline çevirmek güçtür. Çağrışımsal zenginliğe ulaşan dilin işleyişi bilinçdışında gelişen birtakım rahatsız edici olay ve durumları, duygu ve düşünceleri bilinç düzeyine aktarırken iç imgeler belirsizliğe, muğlaklığa işaret eder. "Gözlükten, taş hamurdan ve çarşafardan / Ve biraz hiç çağrılmamaktan yapılmış Yakup" (Cansever, 2017a: 387) gittiği her yerde gördüğü "açgözlü, mor kurbağalar"a dikkat çeker. Bataklık gibi yerlerde olması gereken kurbağalar ve onların "vıcık, kaygan, yapışkan" yaşam alanlarının kentlere taşınması, Yakup'un gittiği her yerde bunlara rastlaması "bir dil gibi yapılanmış" bilinçdışının sayıklamalar ve iç monologlar hâlinde bilinç düzeyine aktarılmasında etkili olur. Uzun anlatılardan olan "Ben Ruhi Bey Nasılım"ın hemen her bölümünde dilin özerk yapıları sahip kurgusu anlamın açık, yenilenebilir, göreceli oluşuna, bilinçdışı alanın iç imge düzeniyle gözlenebilir hâle gelmesine zemin hazırlar:

"Ben Ruhi Bey, mutlu olan Ruhi Bey
Ölümlü gömdüm, geliyorum
Bir sonbahar günüydü, geliyorum
Güneşler buz gibiydi, geliyorum
Ve bütün kötülükler
Ölümlü armaları gibiydi
Size anlatırım, geliyorum" (Cansever, 2017b: 106)

İkinci Yeni şiirinde imgenin bilinçdışı alana yönelmesi anlam ve gerçeklik kurgusunun usun dışına taşınmasına yol açtığı gibi dilin özerk yapıları üzerinden var olmasına da imkân tanımıştır. Özellikle İkinci Yeni şairlerinde dilin bilinçaltı alana yerleşmesi, usun nedensellik isteyen mantıksal yapısından uzaklaşması dilin özne statüsüne geçmesine zemin hazırlamış, şiirsel atmosferde dilin bilinçdışı gelişen özerk yapıları belirleyici olmuştur. Dilsel

göstergelerin birden çok gösterene işaret etmesi ve anlatılamaz olanın sınırlarını ihlal etmesi ise dilin varlıksal ve özerk yapısıyla alakalıdır.

Üst Dil-Doğal Dil İlişkisi

Şiir dilinin işleyişi, akıl ve mantıkla ilişkisi onu var eden mekanizmanın içinden çıktığı doğal dilden uzaklaşmasına neden olur. İletişime hizmet eden günlük konuşma dili akla ve mantığa uygun bir işleyişe sahiptir. “Doğal dilin gündelik kullanımında, bilim dillerinde, göstergelerin anlamları ile nesnelere genellikle bellidir” (Göktürk, 2016: 22). Şiir dili ise akıl ötesi ya da bilinçdışı bir yapılanmaya sahip olduğundan uyarılar ve gösterenler düzeyinde çok boyutlu olarak tasarlanır. Bundan dolayı “akıl ötesi şiir dilini destekleyenler, bu dili konuşma dilinden ayırırlar ve onu uzlaşmalı sesler ve ritmik imgeler alanına taşırlar” (Brik, 2016: 142). Böyle bir “dil gerçekdışının, bilinçaltının, düş’ün kapılarını açmaya yarayan bir anahtardır” (Alkan, 2019: 589). Modern şiir ve akımların varlık gerekçesini oluşturan bu durum dilin yeni ve kendine özgü yasalarla var olmasına zemin hazırlar. Umberto Eco’ya göre “çağdaş sanat özgünlüğünü, kendisi de yeni yasalara sahip olan (kimi zaman her bir yapıtta ayrı) yeni bir dil sistemi yaratmaktan alır” (2016: 148). Biçimciler şiir dilinin kendine özgü yasaları olduğu görüşünden hareketle yazınsal metnin işleyişini söz konusu yeni dilin özel yasalarıyla açıklarlar. Konuşma dilinden sapmalar gösteren bu dil çoklukla yabancılaştırma yöntemlerini de içerir. Böyle olmakla birlikte şiir dilinin gösterdiği evrenin yaşadığımız dünyayı içine alması, genişlemesi, kişisel tarihi dokuyan bir yapıya ulaşması ancak doğal dile eklenmesiyle mümkündür. Salt kurgusal olarak var olan kitabî bir dilin çizdiği evrendeki hayatlar, insanlar, duygular, düşünceler yapay olmaktan kurtulamaz. Dolayısıyla da “yazınsal metnin dili[nin] her şeyden önce doğal dil üstüne kurulu” (Göktürk, 2016: 22) olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. İmgeleme kaynaklık eden doğal dil şairin ve toplumun hayatında duygusal ve düşünsel anlamda karşılık bulan, konuşulan Türkçedir.

Sözcükler şiirde imgeleşme sürecine girdiğinden, bozulan söz dizimi üzerinden yerleşik mantıksal yapıyı hedef aldığından ve deforme edildiğinden dizileyle birlikte yeni bir dil sistemi önerebilir. Kişilikle ilişkili olan bu dil mantıksal yapısından kaynaklı nedenlerle konuşma dilinden sapmalar gösterse de çıkışı itibariyle doğal dile bağlıdır. Konuşma dilinin bağlamından bütünüyle uzaklaşma, sapma ya da kitabî birtakım hesaplar içine girme bir dil işi olan şiiri zayıflatır. Cemal Süreya’ya göre, “şiir dili, genel dilin, günlük dilin süslüsü ya da soylusu değildir. O dilin düpedüz kendisidir” (2016: 20). Yazınsal kaygılarla kullanımdan çıkmış sözlüklerden bir şiir evreni kurmak kişiliği zedeleyeceği gibi dilin varlık nedenini de ortadan kaldırır. Doğal dille ilişkisini kesmiş hiçbir imgenin, bağdaştırmanın yaşama olanağı yoktur. Dilin var olma nedenini açıklayan ya da özerk yapılarının işleyişini tayin eden itici güç konuşulan dildir. Duygunun insana özgü bir değer hâline gelişi de dilin doğal yapısıyla alakalıdır. Şiir dilinde yapaylık iki şekilde ortaya çıkar. İlkinde sözcükler köken itibariyle Türkçedir ama halkın konuştuğu, günlük hayatta işlevsel kıldığı Türkçe değildir. Mehmet Emin Yurdakul’un şiir dilinin yapay bulunması, cümlelerinin bozuk, sözcüklerinin uydurma oluşuyla da ilgilidir. Böyle bir şiirsel kurguda duygular da yapay olmaktan kurtulamaz. Modern şiirde ise dış dünyada karşılık bulamayan alışılmamış bağdaştırmalar kitabî bir şiir kurgusuna yol açabilir. Dilin yapısına ters düşen, yaşamda bir yere oturtulamayan bu tarz bağdaştırmalar donuktur, çağrışım alanları sınırlıdır. Ece Ayhan’ın ilk dönem şiirlerindeki ya da *Kınar Hanımın Denizleri*’ndeki dil kitabîdir, salt kurgusal olarak vardır. Cemal Süreya, Edip Cansever, Turgut Uyar, Sezai Karakoç gibi şairlerde ise alışılmamış bağdaştırmalar ya da biçimsel deformasyonlar dilin doğal yapısı içinde düşünülür. “Gül” şiirinin kurgusal yapısında işlevsel olan sözcükler konuşma dilinden gelen etkilerle imgeleşme sürecine girer:

“Gülün tam ortasında ağlıyorum
Her akşam sokak ortasında öldükçe
Önümü arkamı bilmiyorum
Azaldığımı duyup duyup karanlıkta
Beni ayakta tutan gözlerinin.

Ellerini alıyorum sabaha kadar seviyorum
Ellerin beyaz tekrar beyaz tekrar beyaz
Ellerinin bu kadar beyaz olmasından korkuyorum
İstasyonda tiren oluyor biraz
Ben bazan istasyonu bulamayan bir adamım” (Cemal Süreya, 2017: 12)

Sözcüklerin imgeleşme süreci konuşma diline yaklaşıldıkça daha yoğun etki uyandırır. Konuşma dilini zenginleştirme, dönüştürme, yeni anlam alanları oluşturma dilin devingen yapısını harekete geçirir.

Deformasyon

Algıları yenilemede kullanılan yöntemlerden biri deformasyondur. Biçim ve anlamla ilgili olan deformasyon doğal dilin varlık alanlarını belirginleştirir, gerçeği daha keskin ve ele geçirilebilir bir zemine taşır. Roman Jakobson’a göre biçim bozma olgusu, gerçeğin bir yadsıması ya da gerçeklikten bir sapma olarak yorumlanamaz. “Biçim bozulmasının özerk estetik değeri” (2016: 97) olduğunu söyleyen Jakobson, dil ve biçimdeki bozulmanın, düzensizliğin gerekçesini de gerçeğe bir adım daha yaklaşma çabası olarak açıklar (2016: 93). Dil, biçim ve anlamla ilgili sapmalar algılama süresini uzatırken beraberinde yeni bir mantıksal yapı, bakış açısı getirir. Nesnelere deformasyona uğramasını aynı mantıksal yapıyla açıklamak mümkünken gerçeği daha keskin ve gözlenebilir alana çekmek bir diğer nedendir. “Dili zenginleştirecek, onun gücünü, saflığını veya derinliğini gösterecek bütün sapmalar” (Valéry, 2020: 177) aynı zamanda anlam ve gerçeklik kurgusuyla da ilişkilidir. Böyle olmakla birlikte şiir dilindeki deformasyonlar doğal dilin yapısı, imkânları içinde düşünülmeli, deformasyonun dilde ve dış dünyada nesnel karşılığı bulunmalıdır. “Soyutlamayı ve deformasyonu realiteyle akrabalık kurmadan geliştirmeye” (2016: 227) çalışmak Cemal Süreya’ya göre “mısra kurma usulleri”nden ileri gitmez. Deformasyonun kaynağına inilmediği takdirde yapılan eylem ya da etkinlik bir oyundan ibaret kalır. Doğa, nesne, insan ve dış dünyadan gelen deformasyonun psikolojik zemini oluşturulmalıdır. Çağın değerleri deformasyona kaynaklık edebileceği gibi ruhsal bunaltılar da dilsel ve biçimsel sapmalar üzerinde belirleyici olur.

İkinci Yeni’yle birlikte dile, nesneye, doğaya ve insana yönelen yoğun bir deformasyona rastlanır. Yeni bir dil bilgisi ve söz dizimi öneren İkinci Yeni şairleri yerleşik şiirin alışkanlığa dönüşmesinden kaynaklı nedenlerle kısıtlanıp algılama süresini sapmalar üzerinden uzatırlar. Ece Ayhan’ın ilk dönem şiirlerinde yerleşik algıyı hedef alan deneysel çıkışları kitabî bir şiir kurgusuna yol açsa da yeni bir söz dizimi ve imge sistemini haber vermesi bakımından özgün örnekler olarak kabul edilmelidir:

“Gelir bir dalgın cambaz. Geç saatlerin denizinden. Üfler lambayı. Uzanır ağladığım yanıma. Dalayan yalvaç için. Aşağıda bir kör kadın. Hısım. Sayıklar bir dilde bilmediğim. Göğsünde ağır bir kelebek. İçinde kırık çekmeceler. İçer içki Üzüncü Teyze tavanarasında. İşler gergef. İnsancıl okullardan kovgun. Geçer sokaktan bakışsız bir Kedi Kara. Çuvalında yeni ölmüş bir çocuk. Kanatları sığmamış. Bağırır Eskici Dede. Bir korsan gemisi! girmiş körfeze” (2017: 75).

İkinci Yeni şiiri konuşma dilinin işleyişinden ve mantıksal yapısından uzaklaşan sapmalarla doludur. Sessel ve yazımsal sapmalar yaratıcılık gerektirmezken sözcüksel, anlamsal ve söz dizimsel sapmalar kişilikle ilişkili özgün bir anlatımın oluşmasında etkili olur. Dilin dönüşmesinde de belirleyici olan söz konusu yöntemin bir gereksinimden kaynaklı olarak varlık alanı bulması önemlidir.

Anlam

Anlamın modern şiirdeki yeri tartışma konusudur. Şiirin varoluş gerekçesi anlam olmadığı gibi anlamın belirleyici olduğu bir şiirsel kurguya da yer verilmez. Modern şiir “genellikle ‘bulanık’ın, ‘söylenemez’in, ‘duyulur’un göstereni” (Barthes, 2016a: 72) olduğundan anlam da açık yapıta uygun olarak tasarlanır. Şiirsel kurgu ve teknik, imge ve imgelem, rastlantısallık, atonallik, ritim, ironi toplumsal kaygılarla var olan anlamın üzerini çizerken bireysel varoluş alanlarını ise belirginleştirir. Usun dışında anlam arayışı şiirin dilini, kurgusunu tümünden değiştirir. En aykırı sözcüklerin bağdaştırılma biçimi ya da çağdaş şiirdeki atonal etkiler ve rastlantısallık şiirsel yükte belirleyici değerin anlam olmadığını, aksine anlamdan yola çıkılarak sınırları belirlenmiş bir şiirin hedef alındığını gösterir. Çağrışım ilkesine uygunluk gösteren “dilin çalışma sesi” (Barthes, 2013: 95) anlamın örtük ve çok boyutlu olarak tasarlanmasına, kendini yenilemesine, ele geçirilememesine zemin hazırlar. Modern şiirde anlam bir kalıba girmeyi reddeder, şair anlamlandırmak yerine gösterme, sezdirme, anıştırma yolunu seçer. Modern şiirde anlam öznenin ruhsal travmaları ve psikolojik savrulmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Örneğin, Charles Baudelaire’in “İçe Kapanış” şiirinde duygusal atmosfer anlamın yerine geçer. İç sıkıntısıyla beliren kişilik bölünmesi anlatımın iç monolog biçiminde gelişmesine yol açar: “Seyret bir kemerde yorgun ölen güneşi / Ve uzun bir kefen gibi doğuyu saran / Geceyi dinle, yürüyen tatlı geceyi” (Baudelaire, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, akt. Gündüzalp, 2008: 202). Modern şiirde anlamı belirsizleştiren bir başka olgu soyut, gerçeküstü görüntülerdir: “kış yaraların üstüne buzdan saraylar dikey / ve yara buzun içinde sonsuza dek kanyor” (Tanyol, 2016: 229). Aklın ve mantığın nedensellik ilkesine uygunluk gösteren nesnel, somut, tüketilebilir anlam kurgusu Türk şiirinde ağırlıklı olarak İkinci Yeni’yle birlikte geçerliğini yitirir. Ahmet Hâşim’le başlayan süreç İkinci Yeni döneminde anlamın şiirsel kurgudaki yerini yitirmesiyle sonuçlanır.

Modern şiirde anlamın belirsizliği ya da çoğaltımı yinelemelerle sağlanmaz. Aksine şiir dilindeki yinelemeler anlamı sınırlandırır, tek boyutlu hâle getirir. Dolayısıyla da anlam çoğaltımına yinelemelerle değil ancak farklılıklarla varılabilir. Bununla birlikte şiir yoğunlaştırılmış anlam kurgusuna sahip olmalıdır. Mecazî dil, eğretilemeler, imgeler, soyut ve gerçeküstü görüntüler, söz ve anlam sanatları, alışılmamış bağdaştırmalar, boşluklar, rastlantısallık, ritim, teknik ve göstergelerin etkileşim düzeyi yoğunlaştırılmış anlamın oluşmasına zemin hazırlar: “Özellikle Yeni Eleştiri akımının, en başta Ezra Pound olmak üzere birçok sözcüsü, şiirin yoğunlaştırılmış anlam olduğunu sık sık belirtmiştir. Burada söz konusu edilen yoğunluk, metinde belli bir sözcüğün ya da anlam biriminin, birçok anlam alanıyla ilişkili olması durumudur” (Göktürk, 2016: 47). Haydar Ergülen’in “Anne” şiirinde göstergelerin çağrışım ve etkileşim düzeyleri yoğunlaştırılmış anlam kurgusuna sahiptir. İroni, imge, ses, görüntü ve söz sanatları hem sözcük ekonomisinin hem de yoğunlaştırılmış anlamın oluşmasında belirleyicidir:

“sahi senden mi doğdum anne
yollar nehirler kuşluk vakitleri dururken
bir insandan mı doğar bir çocuk

anne senin yüreğin taş olsa dayanır mı
kuş olsa çiçek olsa gündüz olsa
kırılmaz mı acıdan bir sap menekşenin boynu

bu kez dağlar doğursun beni anne
sen de ılık yağmur ol
durmada yağ kanayan yerlerime” (2013: 13)

Metnin ilk bölümünde yabancılaştırma duygusu ironi ve söz sanatları üzerinden oluşturulur, dilsel yapılanma son bentteki devingen görüntülerle varlıksal bir konuma yükselir,

bireyin otomatikleşmiş algılarını hedef alır. İroni, bilmezden gelme ve karşılıksız sorularla gelişen yapısal mekanizma var olan durumun yadsıması olarak derin bir kedere işaret eder. İçinde bulunulan durumun, duygunun dilde, doğada karşılığı aranır. Yaşanılan acıyla baş edememe insanın varlık nedenini sorgular. Ruhun acıdan kırılacak oluşu yeni bir doğuş senaryosuyla dikkatlere sunulur. Varoluşun iki önemli göstereni yağ ve yağmur acıyı sonsuz bir alana taşıırken yoğunlaştırılmış anlam kurgusunu var eden dilsel mekanizma başka duyguların da aynı yoğunlukta kendini yenilemesine imkân tanır.

Nesnel ve Şiirsel Gerçeklik Alanları

Anlam ve güzel(lik) algısı gibi gerçeklik kurgusu da poetikanın temelini oluşturan kavramlardandır. Modern şiirde gerçeğin karmaşık, göreceli boyutlarına yoğunlaşılır. Şiir, gerçeğin heyecan yönüyle ilgilendiğinden herkes için ortak işleyen nesnel gerçeklikten uzaklaşır, imgesel gerçekliğin göreceli dünyasını çağrışım alanına sokar. Gerçeğe benzerliği aşmak modern şiirin problem alanlarından biridir. Çünkü “gerçeğe benzerlik (ilkesinin) ‘somut’ sıfatıyla nitelediği şey, alışık olandan başka bir şey değildir. Gerçeğe uygun beğeni, alışıldık olandır” (Barthes, 2017: 19). Modern şiirde nesnel ve şiirsel gerçeklik alanları çatışma hâlinindedir. Bilinçdışı alana işaret eden şiirsel, soyut imgeler, gerçeküstü görüntüler, düşler ya da iç imge düzeni kişiye özgü gerçeklik algıları oluşturur, kavramın nesnel olanı da içine alacak şekilde genişlemesinde belirleyici olur. Şiirsel atmosfer ve gerilim nesnel olanı aşma, değiştirme, onunla çatışma süreçlerini içerir. “Gerçeküstücüler, gerçeğin örtük bölgelerine, bilinçaltının çeşitli katlarına ve düş evrenine yönelirken, onun anlamının indirgenmesine set çekebilmişlerdir” (Batur, 2003: 85). Göreceleşen gerçeklik fenomenolojik zaman kurgusuyla ilişkilendirilir. Fenomenolojik algının nesnel gerçekliği aşma çabası ise şiirsel ve bireysel gerilim alanlarının oluşmasında etkili olur. Çünkü “gerçeğin öne sürdüğü olaylarla ülküsel gerçek arasındaki çarpışma” (Batur, 2003: 83) psikolojik gerilimi doğurur. “Üvercinka”da gerçeğin heyecan yönü nesnel olanla çatışma hâlinindedir. Cinsel farkındalık, dünyayı değiştirme arzusuna kapılan erkek ve kadının eylemlerine yön verirken şiirsel gerçeklik Lâleli’den başlayan yolculuğun dünyaya yönelmesine zemin hazırlar:

“Lâleli’den dünyaya doğru giden bir tramvaydayız
Birden nasıl oluyor sen yüreğimi elliyorsun
Ama nasıl oluyor sen yüreğimi eller ellemez
Sevişmek bir kere daha yürürlüğe giriyor
Bütün kara parçalarında / Afrika dahil” (Cemal Süreya, 2017: 38)

Şiir boyunca imgesel ve nesnel gerçeklik alanları çatışır. Dünyanın birçok yerinde görülen zulümler, baskılar, işkenceler, katliamlar, yoksulluk, açlık, özgürlük gaspı gibi insanlığı tehdit eden durumlar, olaylar anlatıcı figürün kadın, aşk ve erotizm üzerinden biçimlendirmek istediği dünyayı sarsar. Böyle olmakla birlikte gerçeği imge üzerinden dönüştürme, göreceleştirme, farklılaştırma metnin varoluş gerekçesini oluşturur.

Modern şiirde sözcüklerin varlık yokluk savaşı imgeleşme durumlarına bağlı olduğundan sözcükler gerçeğin imgesel yönüyle ilgilenir. İmgesel gerçeklik nesnel olanı da içine alarak genişler. Ece Ayhan’ın “Fayton” (2017: 37) şiiri gerçeği alışılmadık biçimde algılama alanına sokar. “İntihar karası bir fayton” modern şiirin yeni ve özgün imgelerindedir. Söz konusu imge psikolojik betimleme işlevi görür, kadının intihara meyilli oluşunu, ruhsal travmasını çarpıcı biçimde aktarır. Faytonun göğe ağış / yükselişi intiharın gerçekleştirdiğini gösterir. Modern “şiirde ‘gül’, üzerinde oturulup ağlanan ya da sokağa düşmüş kadını gösteren şiirsel bir imgedir. Benzer şekilde, ‘karanfil’ yerçekimine uğrar, ‘intihar karası fayton’ göğe yükselir, ‘masa’nın üzerine kızlık, duygular, düşünceler, hayaller bırakılır; aşk radyoaktiviteden geçer; evler, çarşılar, pencereler gökyüzünün ardından gider” (Bakır, 2021: 155). Usun dışında

anlam arayışı görüntü ve nesnenin gerçeklik algısını bozar. Yeni bir dünya görüşü, yeni bir gerçeklik kurgusu ve güzellik algısı gerektirir.

Us, Usdışılık ve Mantık

Şiiri var eden mekanizmanın üzerinden yükseldiği zemin dilin us, usdışılık ve mantıkla ilişkisini de belirler. Şiirsel kurguda ussal olmayan bir dilin işleyişi nedensellik gerektiren mantıksal alanların ihlaline yol açar. Rus Biçimciler şiir dilinin ussal olmayana yatkınlığını daha 1920’lerde fütürizmden gelen etkilerle açıklamışlardır. Geliştirilen kuramın en uç noktasını akıl ötesi dil temsil eder. Bu dil, “katışksız *gösterendir*, sözcüklerin berisindeki seslerin ve harflerin şiiridir” (Todorov, 2016: 14). Dadaist ve sürrealist anlayışlarda da akıl ötesine yatkınlık söz konusudur. Bilinçdışı, fantezi, düş, sanrı, delilik, çocuksu söyleyiş, ruhsal otomatizm gibi yöntemlerin kullanılması aklın nedensellik beklentisini boşa düşürür. Çünkü “fantaziye yatkın bir edebiyat, sağduyu nedenselliğinin yerine akıl dışı denebilecek bir nedensellik geçirmiştir” (Todorov, 2014: 82). Böyle bir şiirsel kurguda dilin ussal olmayan işleyişiyle oluşan “yapıt, bir anlamı değil, muğlaklıkları tesis eder” (Barthes, 2017: 48).

Modern şiirin yönlendirici ögesi us ya da mantık değil, çoğunlukla sezgilerdir. Şiiri var eden unsurlar arasındaki ilişkiyi tayin eden itici gücün us olması hâlinde dilin özerk yapılar kurarak özneyi devre dışı bırakması mümkün olmaz. Yeni mantık alanları öneren şiirlerin okurda şok etkisi uyandırması, algıları yenilemesi ve algılama süresini uzatması ise kaçınılmaz olur. Aklın ve mantığın egemen olduğu şiirlerde dilin çağrışım alanları sınırlıdır ve söz konusu sınıra belirli mantık türleri (düz mantık, nesnel mantık, göndergesel mantık, nedensellik ilkesiyle çalışan mantık) çerçevesinde yaklaşılır. Oysaki şiir aklın nesnel gerçeklik arzusunu aşar, onunla çatışır. Şiirde düşünce imgelerle geldiğinden dilin önerdiği mantıksal yapıyı kuran akıldan ziyade sezgilerdir. İkinci Yeni’nin yeni bir söz dizimi ve dil bilgisi üzerinden edebî çevrelerde şok etkisi uyandırması, soyut ve gerçeküstücü imgelere, ussal olmayan alanlara / bilinçaltına yönelmesi yeni gerçeklik kurgusuyla açıklanabilir. Modernist şiirde düz mantık ile nesnel mantık alanları ve nedensellik ilkesi geçerliğini yitirir. Usun dışında anlam arayışı imge ve imgelemin mantıksal yapısını bozar; rastlantısallık, hata payı, estetik ölçünün önemli unsurları hâline gelir. Modern şiirde kişiliğin göstereni olan imgeler usun işleyişini değiştirdiğinden hem klasik mantıksal yapıyı hem de onunla ilişkili mutlak anlam arzusunu sarsar. İmge gibi bozulan söz dizimi de yabancılaştırma duygusuna yol açar. “Bakışsız bir kedi kara” (Ece Ayhan, 2017: 75) dizesinde yerinden edilmiş sıfat, “Ve zurnanın ucunda yepyeni bir çingene”de (Süreya, 2017: 12) zurna ve çingene arasındaki ilişkinin yer değiştirmesi ya da akıl diline çevrilmesi güç iç imge düzeni, gerçeküstü imgeler şiirsel kurguyu tayin eden mekanizmanın işleyişini değiştirir. “Köpük”te “Bir kadını havlıyor taşıyor o ıssız köpekler ki / Bu köpekler neyi havlıyor hangi kadını / Bu horozlar neyi ürperiyor çocukları mı” (Karakoç, 2016: 129-130) dizeleri klasik mantıksal yapının işleyişini değiştirirken metnin kendi mekanizması içindeki mantıksal yapıyı belirleyici hâle getirir.

Güzel

Güzel, nesillerin zevk, beğeni, estetik algılarını, dünya görüşlerini açıklayan kavramlardan biridir. Şiirin yenilikle ilişkisini de açıklayan güzel, değişen zevklerin estetik karşılığı olmakla birlikte aynı zamanda zihniyet değişikliğinin de en önemli gösterenidir. Asırlar boyunca güzel şekiller kurma sanatı olarak görülen şiirin varoluş gerekçesini değiştiren Garip şairleri gerçeği göreceli hâle getiren anlayışlara, güzeli var eden kelime istifçiliğine, mısraç zihniyete, ölçü, uyak gibi şekil kalıplarına, şairane duyuşa tepki gösterirler. Fevkaladelik düşüncesi üzerine kurulu geleneğin güzel algısına son veren Garipçiler, alelaide, rasyonel, somut anlam arzularını yeni bir estetik bakış, şiirsel teknik ve kurgu üzerinden algılama alanına sokarlar. Karşıt sanat anlayışını Garip’i hedef alarak oluşturan İkinci Yeni’de ise “ancak şaşırtıcı olan us’a karşı olan güzel” (Berk, 1992: 119) bulunur. Gerçeküstücülüğün

şiiresel imge, rastlantısallık, soyut resim anlayışından etkilenen yeni şiirde biçime ve anlama yönelen deformasyon ve atonal esintiler güzele varmada önemli rol oynar. Modernist bir hareket olan İkinci Yeni’de biçimsel deformasyonlar, alışılmamış bağdaştırmalar, şiiresel imgeler, gerçeküstü görüntüler, rastlantısallık, ruhsal otomatizm gibi teknik ve özelliklerin yoğun görülmesi gelenekle ilişkisiz yeni bir güzel anlayışını tesis etmeye dönüktür. Çünkü sanat anlayışlarının ayrıklaşan yönleri en çok güzelin algılama alanlarıyla belirginlik kazanır. Garip ve İkinci Yeni’nin estetik yönelimlerini yeni zevkler ve beğeniler üzerinden açıklayan güzel kavramı aynı zamanda şiirin varoluş gerekçesini güzellikle sınırlayan saf şiir ya da politik kimlik kurgusu üzerinden şiire toplumsal işlevler yükleyen toplumcu gerçekçi şiirin de yenilik ve gelenekle ilişkilerini ortaya koyar. Bu açıdan bakıldığında Türk şiirinin değişim sapakları güzel(lik) algısı üzerinden izlenebilir. Güzel kavramı klasik şiiri var eden zihniyetin, zevkin karşılığı olarak yüzyıllar boyunca varlık alanı bulur. Ne var ki geleneğin güzel anlayışı üzerinden kurgulanan şiirler var olanı çoğaltma tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Oysaki “yenilik tekrardan daima daha iyidir” (Eliot, 2007: 2). Modern şiirin özünde var olan yaratıcı yıkıcılık her türlü yerleşik beğeniye hedef alır, güzelin mektepleşmesine, nesilden nesile aktarılmasına mesafe koyar. Modern şiirin gerçeklik ve anlam kurgusu yeni bir estetik yönelimi haber verirken beraberinde yeni değerleri, zevkleri, beğenileri getirir.

Nesnel Bağlılaşım

T.S. Eliot tarafından ortaya atılan nesnel bağlılaşım kavramı, duygu, düşünce, olay ve durumların dış dünyadaki karşılığını bulmada, şiirin hayatla bağını kurmada bir uyaran işlevi görür. Eliot duyguların öznel olamayacağını, nesnel bir zemine yerleştirilmesi gerektiğini söyler. Ona göre, “sanatta yaşayan duygu şahsi değildir, objektiftir” (2007: 10-11). Roland Barthes’a göre de “çağdaş şiir nesnel bir şiirdir” (Barthes, 2016b: 43). Eliot, salt şairini ilgilendiren, öznel alandan çıkamayan ve dış dünyada karşılık bulamayan bir şiirin duygu dünyasına eleştirel yaklaşır. Şair için önemli olanın yeni duygular bulmak değil, var olanı genelleştirmek olduğunu söyler (2007: 9-10). Dilin sınırlarını zorlama, yaratılan bağdaştırmayı ya da gerçeküstü görüntüyü şiiresel ve duygusal yükte bir yere oturtmaya, onu hayatla etkileşime sokmaya, “nesnel bağlılaşım” a ulaştırmaya ve “diriliş somutlaması”ndan geçirmeye bağlıdır. Modern şiirin hayatla bağı bu şekilde kurulduğunda soyut alanların görüntü kapsamına alınması mümkün olur. Eliot’ın “duyguların, düşüncelerin, coşkuların vb. nesnel bir karşılığı olması kuramı”ndan (Cansever, 2017c: 252) etkilenen Edip Cansever şiirinde gerçeküstücü imge ve görüntülerin nesnel gerçeklik tarafından doğrulanması metinlerin kuramsal bir zemine sahip olduğunu gösterir. Yerçekimine uğrayan karanfil, radyoaktiviteden geçen aşk, bir takvim yaprağı gibi çevrilen günler ve soyut duyguları, hayalleri üzerinde taşıyan masa gibi akıl dilinde ifadesi güç durumların, eylemlerin nesnel karşılığı doğadan, eşyadan gelen tasarımlarla oluşturulur. Şiiresel kurgu yönünden yeni Türk şiirinin özgün metinlerinden olan “Geyikli Gece”de zihinsel, ütöpik tasarımların dış dünyadaki nesnel karşılıkları ustalıkla gösterilir. Kapitalist düzenin kentlere müdahalesi sonucunda bozulan, varlık nedenini yitiren insanın “geyikli gece”nin çağrışımlarıyla doğaya yönelmesi, varoluşun yeni tutamaklarını (kadın, doğa) bulması, doğa-kent gerilimi nesnel ve şiiresel gerçekliğin çatışma alanları üzerinden yansıtılır:

“Halbuki korkulacak hiçbir şey yoktu ortalıkta
Her şey naylondandı o kadar
Ve ölünce beş on bin birden ölüyorduk güneşe karşı.
Ama geyikli geceyi bulmadan önce
Hepimiz çocuklar gibi korkuyorduk

Geyikli geceyi hep bilmelisiniz
Yeşil ve yabani uzak ormanlarda
Güneşin asfalt sonlarında batmasıyla ağırdan
Hepimizi vakitten kurtaracak” (Uyar, 2017: 113)

Metinde yok oluşun gösterenleri olarak sunulan kapitalist sistemin aygıtları ölüm ve korkuyla ilişkili duyguları, olguları çağrışım alanına sokar. Soğukluk ve yalnızlık duygusuna yol açan modern kentlerde insan robotik bir görüntü ve işleve sahiptir, kapitalist düzenin varlığı ve yaygınlığı için âdeta programlanır. Varoluşun göstereni olan doğa ve kadın ise dirilişin, çoğalışın simgeleri olarak karşı değerleri temsil ederler. Nesnel gerçekliğin dayatmalarından bunalan bireyin varlıksal alanlarını oluşturan her iki unsurun nesnel karşılıkları hayatın içinden gösterilir.

Farklılaştırma / Yabancılaştırma

Viktor Şiklovski tarafından ortaya atılan kavramlardan olan farklılaştırma / yabancılaştırma, modern şiirin yenilikle ilişkisini, şiirsel teknik, kurgu ve imgenin sanatsal etkinlikteki rolünü tartışmaya açar. “Eylemlerin, alışkanlık haline gelir gelmez otomatikleştiklerini” (2016: 76) belirten Şiklovski’ye göre, “sanatın amacı, nesne duygusunu, görünen şey olarak vermektir, tanınan, bilinen olarak değil; sanatın tekniği nesnelere *farklılaştırma* (yabancılaştırma), biçimi anlaşılmasız kılma, algılamamın güçlüğü ve süresini artırma tekniğidir” (2016: 78). Farklılaştırma, imge ve teknik üzerinden yaratılır. Örneğin Garip Akımı’nın estetik yöneliminde belirleyici unsur imge değil, şiirsel tekniklerdir (ironi, satır, mizah, kara mizah, karşıtlık). Garip şiirinde teknik, İkinci Yeni’deki şiirsel imgenin yerini tutar. İkinci Yeni’de ise farklılaştırma duygusu alışılmamış bağdaştırmalar, gerçeküstücü şiirsel imgeler, soyut ve devingen görüntüler, uzak çağrışımlar, atonallik, rastlantısallık, deformasyon, teknik ve kurgu üzerinden oluşturulur.

Teknik ve Biçim

Şiirin coşku ve heyecanı dile getiren metinler olarak kategorize edilmesi kurgusal yönünün ihmal edilmesine yol açar. Oysaki daha çok roman ve öykü gibi türlere özgü kabul edilen teknik ve kurgu şiirin iskeletini oluşturmanın yanında göstergelerin etkileşim düzeyinde de belirleyicidir. “Estetik olan bir bakış açısı, söylenen şeyden çok, söylenme biçimleriyle ilgilen[ir]” (Eco, 2016: 141). Modern şiirin biçimlerin tarihi olarak görülmesi söz konusu estetik yaklaşımla da alakalıdır. Modern şiirde biçimin kapsam alanı geniştir, şiirin özü / içeriği biçime dâhildir. İçeriğin ele geçirilemez oluşu, dağıtılması ya da yerinden edilmesi devingen biçimlerin bir kalıba girmeyi reddetmesinden kaynaklıdır. Modern şiirde “yazınsal yapıtın biçimi devimsel bir biçim olarak sezil[ir]” (Tınyanov, 2016: 110). Biçimin içeriğe benzediğini ve sanki onun tarafından üretildiğini belirten Roland Barthes biçimci anlayışların içeriği ve insanı ihmal ettiği eleştirilerine karşı çıkar. Ona göre, “biçimcilik, içeriği (“insan”)ı “unutmak”, “ihmal etmek”, “indirgemek”ten oluşmuyor, içeriğin eşliğinde *durmamayı* kapsıyor yalnızca; içerik, biçimciliğin ilgilendiği şeyin *ta* kendisidir, çünkü biçimciliğin hiç bıkmadan yerine getirdiği görev, her fırsatta içeriği geriye götürmekten, birbirini izleyen biçimlerden oluşan bir oyun içinde sürekli içeriğin yerini değiştirmekten oluşur” (2013: 85). Modern şiirde biçim ve tekniği belirli bir forma / kalıba yerleştirmek mümkün değildir. Oysaki klasik Türk şiiri belirli bir form içinde üretilir. Klasik şiirde “ortak biçiminin görünür planda, farklılıkların daha iç planda olmasına karşılık” modern şiirde “tersine, farklılıkların görünür planda, ortak yanlarınsa iç, görünmez planda bulun[ur]” (Karakoç, 2007: 89). Yenilik en çok biçim ve teknikte belirgin hâle gelir. Şiirini roman, öykü, tiyatro gibi türlerden gelen etkilere açan Edip Cansever uzun anlatılarında tekniği kurgusal yapının en önemli unsuru yapar. Bu şiirlerde teknik, imgelerin çağrışım mekanizmasına işlerlik kazandırdığından anlatmaya değil göstermeye hizmet eder. Roman oylumundaki *Ben Ruhi Bey Nasılım*’ı büyük yapıt hâline getiren imge sisteminin yanı sıra kurgu ve tekniğidir. *Tragedyalar*, *Çağrılmayan Yakup* gibi anlatılarda da benzer bir yaklaşım söz konusudur. İkinci Yeni’yle birlikte şiirin teknik, biçim ve kurgusu değişmiş, yenilenmiştir. Tekniğin şiirsel duyumdaki yerini gösteren metinlerden olan “Üvercinka” ve “Geyiki Gece” de benzersiz kurguya sahip şiirlerdir. “Üvercinka”da çağrışım alanına sokulan

her olay, durum, olgu, duygu ya da eylemin evrensel bir zemine taşınması, tramvayın dünyayı dolaşması teknik, imge ve imgelemin kurgusal yapıyı oluşturan mekanizmayı devingen hâle getirmesiyle alakalıdır. Dünyanın dört bir yanından yansıtılan görüntüler “Lâleli”den dünyaya doğru giden tramvay”ın (Cemal Süreya, 2017: 38) kapsam ve gözlem alanındadır. Modern sanatların özünde var olan ironi modern şiirin hem yapısını hem de biçimini etkileyen tekniklerin başında gelir. İroni yeni dünya düzeninde varoluşsal krizler yaşayan, yerleşik toplumsal yapı ve siyasal düzenle uyuşamayan bireyin çatışma alanlarının belirmesinde rol oynar. İkinci Yeni döneminde şiirsel imgeyle birlikte ironi yeni toplumsal yapının insan ilişkilerini sorgulamada ya da açıklamada en önemli unsur hâline gelir. Kapitalist sistemin belirleyici olduğu yeni toplumsal düzende kuşatılmışlık duygusunu aşamayan bireyin var olma biçimlerinde ironi uyaran işlevi görür.

İmge

İmge modern şiirin temel unsurudur. Fütürist, dadaist ve sürrealist akımlarda olduğu gibi modern sanatı etkilemiş yeni eleştiride de şiir imge sanatı olarak kabul edilir. Sözcüklerin imgeleşme, yeni göstergeler oluşturma süreci şiirsel duyuma varmada etkin rol oynar. Kişiliğin göstereni olan imge bireyci şiirle benzer bir gelişim çizgisine sahiptir. Modern şiirde özgünlük, kişilik, yeni görüş alanları imgeyle ilişkilendirilir. Avner Ziss’e göre “imge, gerçekliğin sanatsal çağrıştırmıdır, sanatçının bilincinde saptanmış olan haliyle nesnel dünyanın düşünsel (ideal) bir tablosudur ve bunun sonucu olarak, okur, seyirci ya da dinleyici tarafından algılanır” (1984: 73). Viktor Şıklovski, imgenin olduğu her yerde farklılaştırmaya rastlanabileceğini belirtir. Çünkü imge, bir bakıma nesneye, dış dünyaya yeni bir bağlam içinden bakmak, ona yeni görüş alanları kazandırmaktır. İmgenin varoluş gerekçesi “nesneyi alışlagelmiş algılanış biçiminden yeni bir algılama alanı içine aktarmaktır” (Şıklovski, 2016: 87). Şiirsel imge Şıklovski’ye göre “en fazla etkiyi yaratmanın araçlarından biridir” (2016: 74). Gerçeküstücü anlayışta şiirsel imge psikiyatrik veri işlevi görür, bilinçaltı karmaşayı yansıtmada, anlatılmayanın alanını ihlal etmede işlevseldir. Modern şiirde “imgenin (‘varlığın gölgesi’) gücü belirsizliğindedir. Belirsizliği kışkırtarak, çoğaltarak bir başka belirsiz belirlilik önermesindedir” (Berk, 2017: 16). Modern zamanlarda şiir her ne kadar imge sanatı olarak kabul görse de imgenin dış dünyada nesnel karşılığının bulunmadan yoğun biçimde kullanılması şiirin özüne, varoluşuna zarar verir. Çünkü “metafor bolluğu bir noktadan sonra dekoratif bir nitelik kazanmaya başlamakta, bireysel metaforların değerini azaltan bir etki yaratmaktadır” (Cebeci, 2013: 105). İmge yeni bir olayı, durumu aktarmada, duygu ve düşüncüyü genelleştirmede, algıları yenilemede önemli rol oynar. İmgenin birçok çeşidi olmakla birlikte şiirin resim ve müzik sanatlarının etkisine açık olması ağırlıklı olarak görsel ve işitsel yönlerden belirginlik kazanmasına yol açar. Oysaki kokusal ve dokunusal imgeler de içinde bulunulan durumu çarpıcı biçimde açıklar. Charles Baudelaire’in “Alıp Götüren Koku” şiirinde sevgiliden gelen koku anlatıcı figürün dış dünya ile ilişkisinde belirleyicidir: “Gözlerim kapalı, bir sonbahar akşamında; / Sıcak göğsünün kokusunu içime çeker, / Dalarım; gözlerimden mesut kıyılar geçer, / Hep aynı günün ateşi vurur sularına” (Baudelaire, Çev. Orhan Veli, 1990: 60).

Türk edebiyatında İkinci Yeni ile varlıksal konuma yükselen imgenin insana özgü bir değere karşılık gelmesine dikkat edilir. Soyut imgelerin, alışılmamış bağdaştırmaların ve gerçeküstü görüntülerin dış dünyadaki karşılıkları dilin doğal yapısı ve bilinçaltı karmaşası içinden oluşturulur. “Gülün tam ortasında ağlıyorum” (Cemal Süreya, 2017: 12) yeni şiirin çarpıcı imgelerindedir. Gerçeküstü görüntü yoluyla bağlamından koparılan gül mekânsal çağrışımlarla birlikte düşmüş sevgiliyi imler. “Gözleri göz değil gözistan” (Cemal Süreya, 2017: 37) okuru gözlerden oluşan bir ülke tasarımına götürür. “Üvercinka”da Lâleli’den başlayan yolculuğun dünyaya yönelmesi imgesel gerçeklikle mümkün olur. Yeni şiirin anlam

ve gerçeklik kurgusu ya da şiirsel atmosferi devingen imgelerle kurulur. “İntihar karası bir fayton” (Ece Ayhan, 2017: 37) psikolojik betimleme işlevi görmeye kalmaz, intihara meyilli kadının eylemlerini açıklama işlevi de görür. “Aşk örgütlenmektir bir düşünün abiler” (Ece Ayhan, 2017: 124) imgelemi farklılaştırma duygusu yaratarak aşk gibi bireysel bir duyguya toplumsal çağrışım ve işlevler yükler. “İçime çektiğim hava değil gökyüzüdür”de (Tamer, 2016: 135) mantıksal yapı imgesellik üzerinden tersyüz edilir. “Yerçekimli Karanfil”de (Cansever, 2017a: 103) içine düşülen karanfil, “Aşkın Radyoaktivitesi”nde (Cansever, 2017a: 97) olduğu gibi aşkı yayar, evrensel bir zemine taşır. “Güzel Atomların Yaptığı Ayak”ta (Cansever, 2017a: 107) bilimsel ve duygusal gerçekliğin bağdaştırılması çarpıcı bir imgelemin oluşmasında belirleyici olur. “Mendilimde Kan Sesleri”nde (Cansever, 2017a: 619) kanayan mendil, toplumsal bunalımı haber verir. “Bakıyorum Amerikan bir gök sıkılıyorum kalkıyorum” (Berk, 2016: 238) dizesi çağrışım ve özgünlük yönüyle imge şiirini haber verir.

Ritim / Ahenk

Simgeci anlayışın şiiri müziğe yaklaştırması sözcüklerin anlam değerlerinden ziyade müzik, çağrışım değeriyle kullanılmasına yol açar. Duyuru / telkin işlevine uygun işleyen sözcükler metnin iç uyum düzeninde belirleyici olur. Modern şiirde görsel imgeler kadar işitsel göstergeler de rol oynar. Seslerin yeni hayaller uyandıran çağrışımları müziğin derin yapıyla ilişkisini ortaya koyar. Mihail Bahtin’e göre “*ritim*, şiirsel biçimin ve bu biçimin ortaya koyduğu üniter dilin yüzeyinin bütünsel ve sınıksız kapalı niteliğini daha da pekiştirmeye ve yoğunlaştırmaya hizmet eder” (2014: 74). Ritim modern algının gelenekle ilişkisini belirlemede de işlevseldir. Çünkü “klasik şiirin düzenli bir ritmi vardır ve bu ritim etkisini uyumda arar. Klasik algı, okurun yerleşik ritim alışkanlığını bozmaz. Şiirin başlangıcı ile sonu arasında duyulan ses, tonal bir yörünge üzerinden takip edilebilir” (Bakır, 2021: 380). Şiirin klasik kayıtları ile anlama yönelen yinelenmeleri bu akışkanlığı sağlar. Yahya Kemal’in “Sessiz Gemi” ya da “Mehlika Sultan” şiirlerinde ritim bu yönüyle belirginlik kazanır. Modernist algının klasik şiir anlayışını ritim üzerinden hedef alması gelenekle ilişkisini yeniden tayin eder. İkinci Yeni’deki atonal eğilim toplumsal kaygılarla var olan anlamı hedef alan, hatta onu sıfırlama amacı taşıyan bir işleyişe sahiptir. Yeni şiirde “kulağa bağlı atonallik” (Ece Ayhan, 2014: 89) ritmik kurguda rastlantısallığı belirgin hâle getirir. Ece Ayhan’ın geleneğin dışında konumlanması, ritmin tonal yörüngesini şiirsel tekniklerle sarsmasından kaynaklanır:

“Lağım yollarından girdi metropollere
uyandırdı türkçeledi barok bilincini
alkazar nedir bilmemiş alışılmamış parmaklı kötü
Uyandı türkçelendi Fikret mualla bir deli
ve cumhuriyetin her ilanında üç
bitmek üzere siyah bira içen eski babam
Metropoller ortası Fikret mualla digan
Kovalar şiirsizler düşmanlarım ayağa kalksınlar” (2017: 57)

Söz konusu metin, geleneği ritim, anlam ve gerçeklik gibi yönlerden hedef alırken yeni bir zevk, mantıksal yapı ve güzel(lik) üzerinden kendine alan açar.

İçtenlik / Samimiyet

Yazınsal kaygılarla var olduğu açıktan belli olan duygular, olgular (yalnızlık, hüzn, acı, sıkıntı, yoksulluk) dilin doğal yapısı içinde sırtacak, yaşamsal bir tutamak bulamayacaktır, bu yüzden de hissedilmeyen, inanılmayan duygulardan kaçınılması gerekir. “Yapay dil, yapay zenginlik sonucu; insancıl gerçekler, dirimsel ve düşünsel gerçekler yerine, daha çok yazınsal gerçeklere yönelmek” (Cansever, 2017c: 127) kitabı şiir kurgusuna yol açar, duygusal ve düşünsel açıdan da inandırıcılığı zedeler. Terry Eagleton’a göre “şiirde samimiyet samimiyetsizlik dile dair özelliklerdir” (2015: 166) ve dilsel etkinlik içinde oluşur. Sözcüklerin

duygusal ve düşünsel değerleri ya da göstergelerin farklı çağrışım alanları ve etkileşim düzeyleri duygunun anlatıcı figürdeki yoğunluğu hakkında fikir verir.

İdeoloji

İdeoloji, inanç, bildiri, olay ve eylemin kutsallığı ile şiirdeki yeri farklıdır. Kutsal bir ülkü şiirin önünde kendine yer bulduğunda şiir varoluşunun dışında bir alana itilir. Avner Ziss'e göre "sanat, ustaca boyanmış bir ideoloji değildir; siyasal anlam yapıtın dokusunda bulunur ve ondan önce asla gelemmez, ayrıca kendisini orada özerk bir biçimde de gösteremez" (1984: 62). Şiirin içerik düzleminde bireysel ya da toplumsal kaygılar rol oynayabilir, önemli olan estetik bakış açısının korunması, imgelemin ideolojik kalıba girmeyi reddetmesidir. Şiir ideolojik bildirinin ifadesi hâline gelmesi durumunda sanatsal bir etkinlikten söz etmek mümkün olmaz. Theodor W. Adorno'ya göre ideoloji "kendini sanat yapıtlarının başarısızlığında, içsel sahteliklerinde ortaya koyar" (2012: 117). Şiirle gelen yeni bakış açılarının uyandırdığı dünya görüşleri açık bırakılır. Şair ideolojik kalıba girmeyi kabul ederse hayatın diğer görüş alanlarından uzaklaşır. Bu demek değildir ki şairin bir dünya görüşü yoktur, esasında böyle bir şey de mümkün değildir, çünkü metni var eden bileşenlerin etkileşim düzeyini tayin eden ruh dünya görüşüyle belirginlik kazanır. Öyle ki meydana gelen organik yapı onu var eden dünya görüşünü aşar. Modern şiirde düşünce çağrışım, imge, sezgi, anıştırma olarak belirir, imgenin duygusal ve düşünsel katmanları dışında herhangi bir ideolojik kurguya açıktan yer verilmez. Dilin özerk yapıları yeni düşünceleri algılama alanına sokarken şairi devre dışı bırakır. Buna karşın hazır düşünceler ya da ideolojiler, dinî, ahlakî bildiriler, öğretiler şiirin varoluş nedenini ortadan kaldırdığı gibi nesnel dünyaya ait bir varlığın / şairin ideolojik söyleminin belirginleşmesine zemin hazırlar. Türk edebiyatında toplumcu gerçekçi şairlerin varoluşsal nedenlerini bağlandıkları doktrinle açıklamaları, şiirin varlık nedenini bu ideolojinin argümanlarıyla sınırlamalarına yol açar. Oysaki şiirin yeni ve özgün bir dünyadan seslenmesi, insanda ötekilik bilinci uyandırması, nesneye yeni görüş alanları kazandırması var olanın ötesinde bir anlam ve düşünce kurgusuna sahip olmasını gerektirir. Özgün bir dünyadan seslenmeyen ya da algıları yenilemeyen bir şiirin varlık savaşını kazanması mümkün olmaz.

Sonuç

Modern şiirin gelişim evresinde belirleyici olan sanat akımlarıyla (sembolizm, fütürizm, dadaizm, letrizm, sürrealizm) modern kuram ve eleştiri anlayışları (biçimcilik, yapısalcılık, göstergebilim, yeni eleştiri) arasında yakın bir ilişki vardır. Modern dilbilim çalışmalarından etkilenen kuramsal yaklaşımların dil ve biçim anlayışlarının pratikteki karşılığını modern şiir örneklerinde bulmak mümkündür. Dilin yazar ve öznenin boşalan alana yerleşmesi, araç olmaktan çıkıp ortama, atmosfere dönüşmesi, özerk yapılar üzerinden varlıksal bir konuma yükselmesi ya da anlama karşı ayaklanması söz konusu yakınlığı açıklar. Dilin statüsü modern şiirle değişir, yapısal örgütlenmede işleyişi tayin eden birincil unsur dil olur. Şiirsel etkinlikte belirleyici olan dil statüsünü kavram ve düşüncelerle değil, imgelerle elde eder. Anlamın modern şiirdeki yerinin sarsılması söz konusu durumla alakalıdır. Dilin ussal olmayana yatkınlığı bilinçaltı alanla ilgili olsa da şiir dili konuşma dilinden gelen doğallık üzerinden dış dünyayla etkileşime girer. Dilin ussal olmayan, ele geçirilemeyen devingen yapısı modern şiirin biçim ve kurgusunu da etkiler. Modern şiirde biçim her ne kadar öz tarafından üretilse de ne biçim ne de özün yerini tayin etmek mümkündür, dilin ve biçimin devingen yapısı gibi özün yeri de çoğu zaman belirsizdir. Biçimden kaynaklı deformasyon özü dağıtır, bulanık, muğlak hâle getirir. Modern şiirde dil gibi biçimler de sabitlenemez bir devingenliğe sahiptir. Dolayısıyla da biçimi statik bir kalıp / form olarak düşünmek mümkün değildir. Dil ve biçim bozulmasının estetik değer üretmedeki ve algıları yenilemedeki rolü şiirsel kurgunun önemli boyutunu oluşturur. Klasik şiirin yapısını var eden niteliklerin değişmesi modern hayatın

karmaşasını yansıtmak için yeni bir şiirsel kurgu ve tekniğe ihtiyaç duyulduğunu gösterir. İroni yeni dünya düzeninde varoluşsal krizler yaşayan, yerleşik toplumsal yapı ve siyasal düzenle uyşamayan bireyin çatışma alanlarının belirmesinde rol oynar.

Şiir aklın ve mantığın sınırlarını aşarak yeni mantıksal alanlar oluşturur. Söz konusu yönelim anlam ve gerçeklik kurgusunun bilinçaltı ilişkisiyle karmaşıklaşır. Dilin ussal olmayana yatkınlığı imgelere, bağdaştırmalara, gerçeküstü soyut görüntülere, otomatik yazım tekniklerine, rastlantısallığa, çocuksu söyleyişe yansır. Gerçeği heyecan yönüyle arayan, sorgulayan şiirde bireysel atmosfer ve gerilime bu iki alanın çatışmasıyla varılır. Gerçeği değiştirme, dönüştürme, farklılaştırma, bilinçdışı boyutlarını algılama alanına sokma fenomenolojik zaman kurgusu üzerinden gerçekleşir. Modern şiirin yapısı anlamlandırmaya kapalıdır. Şiirin çoksesli yapısı farklı bakış açıları oluşturma, anlamlar savaşına uygun bir mekanizmayı işlevsel hâle getirmekle alakalıdır. Anlamı belirsizleştiren salt biçime yönelen deformasyonlar değildir, bireyin ruhsal travmaları anlamı bilinçaltıyla ilişkilendirir. Telkin / duyuru dili anlamı göreceli hâle getirirken anlatılamaz olanın sınırlarını ihlal eden iç imgeleri akıl diline çevirmek bu yüzden güçleşir. Anlam ve düşünce varlıksal konumlarını yitirir, kurgusal yapının işleyişinde sıradanlaşır. Modern şiirin dize kurgusunda hazır anlamlar, düşünceler, ideolojiler belirleyici olmaktan uzaktır, dize biçimsel ve düşünsel kalıplara girmeyi reddeder. Göstergeler arasındaki yoğunluk ya da dilin çalışma, yeni göstergeler oluşturabilme özelliği anlam ve düşüncenin de devingen, ele geçirilemez oluşunda belirleyici olur.

Modern şiirde algıları yenileme dil, biçim, teknik ve imge üzerinden gerçekleşir. Yaratıcı yıkıcılık ve mektepsizlik olgusu şiirin biçim, kurgu ve tekniğini değiştirir, izler çevrede şok etkisi uyandırır. Yerleşik beğenilerin dışında kurgulanan şiirin temsil değerini belirleyen güzel(lik) duygusu söz konusu değişikliğin biçimsel yönelimini de haber verir. Otomatikleşmiş algıları sarsma, değiştirme, yeni görüş alanları oluşturma dilsel, biçimsel deformasyona zemin hazırladığı gibi şiirsel imge ve bağdaştırmaları da gerçeküstücü anlayışa yaklaştırır. Modern şiirin temel unsuru olan imge kişiliğin en önemli gösterenidir. Simgeden imgeye evrilen süreçte modernist bir çizgiye yerleşen şiirin derin yapısında belirleyici olan imge dil, anlam ve gerçeğin dönüşmesinde, yeni bakış açılarının oluşmasında etkilidir. Yeni olayları, durumları açıklamada uyaran işlevi gören imge, özne ile eşya ve dış dünya arasındaki ilişkinin boyutunu farklı açılardan çağrışım alanına sokar. Modern şiirin kurgusunda hazır siyasal anlamlar, bildiriler, duygu ve düşünceler belirleyici değildir. Şiirin biçimi gibi içeriği de kestirilemezdir. Şiirsel imgeler, teknikler, gerçeküstü, soyut görüntüler, alışılmamış bağdaştırmalar, rastlantısallık, atonallik, ruhsal otomatizm ve ironi yapısal mekanizmayı oluşturan göstergelerin çatışma alanlarını belirler. Şiirsel ve nesnel gerçekliğin çatışma alanlarıyla beliren modern şiirde dilin özerk yapılarla oluşan mekanizması içeriği sonsuz bir uyaranlar dizgesine dönüştürür. Modern şiirin ritim algısı gelenekten sapışlar gösterir. Ritim mutlak bir uyumu değil, uyumsuzlukları çoğaltır, klasik şiirin tonal yörüngesi yerini atonal esintilere bırakır.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (2012). *Edebiyat yazıları*. Metis Yayınları.
- Alkan, E. (2019). *Şiir sanatı*. Tün Yayınları.
- Bahtin, M. (2014). *Karnavaldan romana*. Ayrıntı Yayınları.
- Bakır, S. (2021). *Garip ve İkinci Yeni üzerine karşılaştırmalı bir araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- Barthes, R. (2013). *Dilin çalışma sesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2016a). *Göstergeler imparatorluğu*. Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2016b). *Yazının sıfır derecesi, Yeni eleştirel denemeler*. Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2017). *Eleştiri ve hakikat*. İletişim Yayınları.
- Batur, E. (2003). *E/Babil yazıları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Berk, İ. (1992). *Şairin toprağı*. Simavi Yayınları.
- Berk, İ. (2016). *Eşik*. Yapı Kredi Yayınları.
- Berk, İ. (2017). *Logos*. Yapı Kredi Yayınları.
- Brik, O. (2016). Ritim ve sözdizim. T. Todorov (Haz.), *Yazın Kuramı, Rus Biçimcilerinin Metinleri içinde* (135-144. ss.), Yapı Kredi Yayınları.
- Cansever, E. (2017a). *Sonrası kalır I*. Yapı Kredi Yayınları.
- Cansever, E. (2017b). *Sonrası kalır II*. Yapı Kredi Yayınları.
- Cansever, E. (2017c). *Şiiri şiirle ölçmek*. Yapı Kredi Yayınları.
- Cebeci, O. (2013). *Metafor ve şiir dilinin yapısal özellikleri*. İthaki Yayınları.
- Cemal Süreya (2016). *"Günübirlik"ler*. Yapı Kredi Yayınları.
- Cemal Süreya (2017). *Sevda sözleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Eagleton, T. (2015). *Şiir nasıl okunur*. Ayrıntı Yayınları.
- Ece Ayhan. (2014). *Hay hak!, Söyleşiler*. Yapı Kredi Yayınları.
- Ece Ayhan. (2017). *Bütün yort savul'lar!* Yapı Kredi Yayınları.
- Eco, U. (2016). *Açık yapıt*. Can Yayınları.
- Eliot, T.S. (2007). *Edebiyat üzerine düşünceler*. Paradigma Yayıncılık.
- Ergülen, H. (2013). *Nar*. Kırmızı Kedi Yayınları.
- Göktürk, A. (2016). *Okuma uğraşı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Gündüzalp, N. C. (2008). *Charles Baudelaire'in şiirlerinin Türkçe çevirileri üzerine inceleme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hâşim, A. (2016). *Piyale*. Yapı Kredi Yayınları.
- Jakobson, R. (2016) Sanatta gerçekçilik üstüne. T. Todorov (Haz.), *Yazın Kuramı, Rus Biçimcilerinin Metinleri içinde* (91-101. ss.), Yapı Kredi Yayınları.
- Karakoç, S. (2007). *Edebiyat yazıları I*. Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2016). *Gün doğmadan*. Diriliş Yayınları.
- Lacan, Jacques. (2017). *Psikanalizin dört temel kavramı*. Metis Yayınları.
- Orhan Veli. (1990). *Çeviri şiirler*. Adam Yayınları.
- Şıklovski, Viktor. (2016). Teknik olarak sanat. T. Todorov (Haz.), *Yazın Kuramı, Rus Biçimcilerinin Metinleri içinde* (71-90. ss.), Yapı Kredi Yayınları.
- Tamer, Ü. (2016). *Güneş topla benim için*. Işık Yayınları.
- Tanyol, T. (2016). *Toplu şiirler (1971-2015)*. Yapı Kredi Yayınları.

Tinyanov, Y. (2016). Kuruluş kavramı. T. Todorov (Haz.), *Yazın Kuramı, Rus Biçimcilerinin Metinleri içinde* (107-111. ss.), Yapı Kredi Yayınları.

Todorov, T. (2014). *Poetikaya giriş*. Metis Yayınları.

Todorov, T. (2016). *Yazın kuramı, Rus biçimcilerinin metinleri*. Yapı Kredi Yayınları.

Uyar, T. (2017). *Büyük saat*. Yapı Kredi Yayınları.

Valéry, P. (2020). *Şiir sanatı*. Ketebe Yayınları.

Ziss, A. (1984). *Gerçekliği sanatsal özümsemenin bilimi estetik*. De Yayınevi.

Wellek, R. & Austin, W. (2016). *Edebiyat teorisi*. Dergâh yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Modern movements such as symbolism, futurism, Dadaism, and surrealism not only draw a theoretical framework for poetry, but also follow the practical equivalents of the poetry they target and become a turning point in the settlement of poetry in a modern line. Aesthetic autonomy, creative destructiveness, the idea of not being attached to any school constitute the reason for existence of these movements, it removes language from being a tool, transforms it into an environment and atmosphere, and language settles in the space emptied from the poet and the subject. There is a close relationship between the approaches of these modern movements to poetry and what the theoretical schools such as Russian Formalism, New Criticism, Semiotics and Structuralism put forward for modern poetry and poetic language. This relationship provides a theoretical basis for explaining / determining the features that make poetry an artistic genre or the qualities that should exist at the core of the great arts. It is possible to find the practical equivalent of language and form understandings of theoretical approaches influenced by modern linguistics studies in modern poetry examples. Language's settlement in the space emptied from the author and the subject, its transformation from being a tool to an environment / atmosphere, its rise to an existential position through autonomous structures or its revolt against meaning explains the closeness in question.

The irrational and dynamic structure of language also affects the form and fiction of modern poetry. Although the form is produced by the content in modern poetry, it is difficult to determine the location of the form and content, and the location of the content is often uncertain, as is the dynamic structure of language and form. The deformation caused by the form disperses the content, renders it blurry and ambiguous. In modern poetry, forms like language are also dynamic. Therefore, it is not possible to think of form as a pattern / form. The role of language and deformation in producing aesthetic value and renewing perceptions constitutes an important dimension of poetic fiction. Poetry creates new logical fields by going beyond the limits of reason and logic. The said orientation is complicated by the subconscious relationship of meaning and reality fiction. The irrational predisposition of language is reflected in images, associations, surreal abstract images, automatic writing techniques, randomness, infantile utterance. In poetry that seeks / questions the truth in terms of excitement, the individual atmosphere and tension are reached by the conflict of these two fields. Changing, transforming, differentiating the reality, bringing its unconscious dimensions into the field of perception takes place through the phenomenological time construct. The structure of modern poetry is closed to constructing objective meanings. While the language of the announcement makes the meaning relative, it becomes difficult to translate the inner images that violate the boundaries of the inexplicable into the language of reason. Renewal of perceptions in modern poetry takes place through language, form, technique and image. Creative destructiveness changes the form, fiction and technique of the poem, and the traces create a shock effect in the environment. The sense of beauty, which determines the representation value of the poem, which is constructed outside of established tastes, also affects the formal orientation of the change in question. Shaking and changing automatic perceptions, creating new fields of view not only prepares the ground for linguistic and formal deformation, but also brings poetic images and associations closer to surrealist understanding.

MÜZİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ PİYANO İLE EŞLİK ALANINDA YETERLİK ALGILARI

 Gözde Doğa UĞURLUOL* Hatice ONURAY EĞİLMEZ**

ÖZET

Araştırma, genel tarama modelinde betimseldir bir çalışmadır. Müzik öğretmeni adaylarının piyano ile eşlik alanında yeterlik (PİEAY) algılarının, bazı değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Örneklem grubu Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi ABD’de öğrenim gören gönüllü 108 öğrenciden oluşmuştur. Veriler Piji (2007) tarafından geliştirilen Piyano ile Eşlik Alanında Yeterlik Algı Ölçeği ile toplanmıştır. Verilerin analizinde t-testi, Anova ve Post Hoc Testi kullanılmıştır. Müzik öğretmeni adaylarının ortalamasının üzerinde PİEAY algıları olduğu tespit edilmiştir. Adayların cinsiyete ve mezun olunan lise türüne göre PİEAY algıları arasında anlamlı fark bulunamamışken, öğrenim yılı değişkenine göre 4. sınıfların lehine anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Ayrıca piyano çalma süresine, piyano dersinde eşlik çalmaya yönelik çalışma yapmaya, başka çalgıya veya şarkıya piyano ile eşlik yapıp yapmama ve piyano ile doğaçlama yapma durumuna göre PİEAY algılarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu bulgulara göre tartışma bölümünde araştırmacının yorumları ve literatür karşılaştırması yapılmış, önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: eşlik, piyano, piyano eğitimi, müzik eğitimi, müzik öğretmeni adayları

Sufficiency Perceptions of Music Teacher Candidates to Accompaniment with the Piano

ABSTRACT

In the research, which is a descriptive study in the general survey model, it was aimed to examine the sufficiency perceptions of the candidate music teachers on accompaniment with the piano (SPAPA) according to some variables. The sample group consisted of 108 students who were studying at Bursa Uludağ University Education Faculty Music Education Department and were volunteered to answer the questionnaire. Data were collected with the scale for the Perception of Sufficiency in the Area of Piano Accompaniment (SPSAPA) scale developed by Piji (2007). T-test, Anova and Post Hoc Test were used in the analysis of the data. It has been determined that the music teacher candidates have SPAPA above the average. There was no statistically significant difference between SPAPA according to gender and type of high school graduated, a statistical difference was found in favor of 4th grade students between the average of at least one of the undergraduate education years. A statistically significant difference was found between SPAPA according to whether or not to accompany with the piano and to improvise with the piano. According to these findings, the researcher's comments and literature comparison were made in the discussion section and suggestions were made.

Key Words: accompaniment, piano, piano education, music education, candidate music teachers

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, 802141014@ogr.uludag.edu.tr

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, hegilmez@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Uğurluol, G. D. & Onuray Eğilmez, H.(2023). Müzik öğretmeni adaylarının piyano ile eşlik alanında yeterlik algıları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 311-324. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1142044>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 7 Temmuz / July 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 17 Ekim / October 2022

Giriş

Türkiye’de müzik öğretmenleri üniversitelerin Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dallarında yetiştirilmektedir. Müzik öğretmeni adayları söz konusu kurumlarda dört yıl boyunca mesleki eğitim, alan bilgisi ve genel kültür derslerini içeren bir öğretim programı doğrultusunda eğitilmektedirler. Alan bilgisi derslerinden biri olan piyano eğitimi dersinin müzik eğitimine katkıları nedeniyle müzik öğretmenliği programlarında önemli bir yere sahip olması ve bu bağlamda piyanonun etkin kullanılması gerektiğine inanılmaktadır. Piyano tek sesli ve çoksesli çalınabilen bir enstrüman olarak geniş ses aralığına sahiptir. Ayrıca solo ve eşlik çalgısı olarak kullanılabilen, müziksel işitme okuma ve yazma, Batı müziği teori ve uygulaması, armoni, koro, ses eğitimi vb. derslerde de kullanılabilir. Bu durum söz konusu çalgıyı önemli kılmaktadır. Nitekim Jelen (2013: 260), bu özellikleri nedeni ile piyano eğitimi dersinin, müzik öğretmenliği lisans programında zorunlu olarak yer aldığına vurgu yapmaktadır.

Bobetsky (2004: 36) de müzik öğretmenlerinin piyano çalmadaki yeterliliklerinin öğrencilerin yetiştirilmesinde ve eğitilmesinde önemli faktör olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda müzik öğretmenlerinin piyanodaki yeterliliklerinin iyi olması gerektiğini ve meslek hayatlarında piyanoyu kullanmalarının önemli olduğunu belirtmektedir.

Canakay’a (2007: 3) göre ise lisans programı süresince piyano eğitimini tamamlamış öğretmenlerin, müzik öğretmenliği mesleğinin gerektirdiği düzeyde piyano ile eşlik yapma yeterliliğiyle öğrencilerine öğretecekleri şarkılar için biçimsel ve armonik çözümleme yaparak şarkıyı eşlikle destekleyebilmeleri ve gerekli zamanlarda eşlik yazabilmeleri gerekmektedir.

Müzik öğretmenliği mesleğinde önemli becerilerden biri olan eşlik, Bilgin (1998: 29) tarafından “bir kompozisyonun ana melodisine ya da ses partisine dayanak oluşturması ya da onu ön plana çıkarması amaçlanan yardımcı parti ya da partiler” olarak tanımlanmaktadır. Xinyu’ya (2019: 1169) göre ise eşlik, müzik kompozisyonunun ana bileşenlerinden biridir ve özellikle piyano eşliğinin piyano eşlikli vokal müzik eserlerinin söylenme sürecinde önemli rol oynamaktadır.

Piji Küçük’ün (2015: 222) aktardığına göre, Runfolo Hale (1977), Brittin (2002), Guilbault (2004), Bilgin (2006) ve Piji Küçük (2007) müzik öğretmenlerinin okul müzik eğitiminde, şarkılara piyano ile eşlik etmelerinin öğrencilerin birçok becerilerini geliştirdiğine vurgu yapmaktadırlar. Söz konusu araştırmacılara göre eşlik, öğrencilerin sesleri tanınması, melodi, ritim, armoni, çokseslilik duygularının ve doğaçlama becerilerinin geliştirilmesi, ezginin desteklenmesi, zenginleştirilmesi ve entonasyonun düzenlenmesinde etkili olmaktadır. Bu noktada müzik öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine başladıklarında, öğrencilerin çoksesliliğe alışmaları, şarkının tonundan çıkmamaları gibi özellikler için okul şarkılarına ve koro eserlerine eşlik yapmaları önemli görülmektedir. Bu durumda müzik öğretmeni adaylarının piyano çalgısını piyano ile eşlik yapacak düzeyde çalmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Pirlibeylioğlu ve Akın Şişman (2017: 37) da müzik öğretmeni adaylarının ileri düzeyde piyano eğitimi almasına gerek olmadığını, mesleğin gerektirdiği okul şarkılarına piyano ile eşlik yapabilecek düzeyde piyano çalabilmenin yeterli olacağını savunmaktadırlar.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından 30 Mayıs 2018 tarihinde yürürlüğe konulan müzik öğretmenliği lisans programında piyano eğitimi dersi altı yarıyıldan, iki yarıyla indirilerek 1. ve 2. yarıyıllarda yer alacak şekilde planlanmıştır. Söz konusu programda piyano ile eşlik yapmaya yönelik bir ders de bulunmamaktadır.

Programda yer alan Piyano Eğitimi 1 dersi tanımında “Piyano çalgısını tanıma, piyanonun kullanım alanlarını ve literatürünü inceleme, ellerin klavye üzerindeki konumu ile;

bilek, kol ve vücudun doğru konumlandırılmasına yönelik çalışmalar, sol ve fa anahtarlarını tanımaya ve pekiştirmeye yönelik tek el ve iki el çalışmaları, klavye üzerinde orta do çevresinde parmak çalışmaları, Burkard metodundan seviyeye uygun çalışmaların seslendirilmesi” yer almaktadır (YÖK, 2018).

Piyano Eğitimi 2 dersinin tanımında ise: “Do majör ve la minör tonlarında bir oktav diziden başlayarak dört oktava kadar dizi çalışmaları, majör ve minör tonları tanıma, diğer majör-minör tonlarda dizi çalışmaları, kadans çalışmaları ve uygulanması, staccato ve legato tekniklerinin kısa eserler üzerinde uygulanarak incelenmesi, parmak ve bileklerin güçlenmesine yardımcı olacak etüt ve egzersizlerin seslendirilmesi, eşlikli okul şarkılarını seslendirme, piyano eserlerinde cümleme ve deşifre çalışmaları ve müzikaliteye yönelik çalışmalar” yer almaktadır (YÖK, 2018).

Piyano ile eşlik yapmaya yönelik bir ders bulunmayan YÖK 2018 yılı Müzik Öğretmenliği Lisans Programında öğrenciler sadece iki dönem haftada bir ders saatini kapsayan piyano eğitimi almaktadırlar. Bu sürenin dersin gereklerini yerine getirmenin yanı sıra eşlik ile ilgili çalışmaların yapılmasına imkân sunmasında yeterli olmayacağına inanılmaktadır. Ayrıca mevcut programda piyano eğitimi derslerinin iki yarıyla indirilmesiyle müzik öğretmeni adaylarının piyano çalgısını müzik öğretmenliği mesleğinin gerekleri doğrultusunda kullanabilecekleri donanımına sahip olamayacakları da düşünülmektedir. Nitekim Dağdeviren (2006: 313) de sadece haftada bir saat olarak yürütülen piyano eğitimi dersinin, öğrencilere eşlik becerisi kazandırmak için yeterli olmadığına vurgu yapmaktadır. Ders saati içerisinde daha önceden hazırlanan eşliklerin çalınması, bu eşliklerin analizi, akor yapılanmaları, eşlik modelleri, armonik yaklaşımların vurgulanması, var olan bir eşliği yapmak dışında doğaçlama eşliğin nasıl yapılacağına yönelik bir eserin seçilmesi ve bu eserin armonik incelemelerinin yapılabilmesi aynı zamanda da müfredat konularının gerektirdiklerinin yerine getirilmesi için haftada bir ders saati yeterli görülmemektedir. Birçok araştırmada ortaya çıkan sonuçlarda da müzik öğretmeni adaylarının eşlik yapma ile ilgili problemlerinin olduğu görülmektedir (Bilgin, 2006; Canakay, 2007; Çevik & Güven, 2011; Gün & Demirtaş, 2015; Jelen, 2013; Kasap, 2005; Kurtuldu, 2018a; Kutluk, 1996; Onuray Eğilmez, 2003; Öztürk, 2011; Piji, 2007; Piji Küçük, 2015; Pirlibeylioğlu & Akın Şişman, 2017; Turgut, 2018). Piji Küçük’ün (2015: 230) yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarına bakıldığında da öğrencilerin piyano ile eşlik yapma noktasında beklenen yeterlik algısına sahip olmadıkları görülmektedir. Söz konusu araştırmada sonuçlar müzik öğretmenliği programı öğrencilerinin piyano eşliği alanında ve alt boyutlarında orta düzeyde bir özyeterlik algısına sahip oldukları ortaya konmuştur.

Gün ve Demirtaş’ın (2015: 164) “Müzik Öğretmeni Adaylarının Eğitim Müziği Dağarındaki Şarkılara Piyano ile Eşlik Yapabilme Becerileri” adlı araştırmasında müzik öğretmeni adaylarının sınıf düzeylerinin artması ile birlikte eğitim müziği dağarındaki şarkılara piyano ile eşlik yapabilme düzeyinin de arttığı tespit edilmiştir. Müzik öğretmeni adaylarının sınıf düzeyinin artması ile birlikte piyano ile eşlik yapma becerilerinin de doğru orantılı olarak artmasına rağmen, eşlik becerileri yeterince gelişmeden mezun oldukları tespit edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen araştırmalar göstermektedir ki müzik öğretmeni adaylarının eşlik yapabilme becerileri ile ilgili sorunlar bulunmaktadır. Bu noktada bilhassa 2018 yılında yürürlüğe giren programda sadece iki yarıyıl eğitimi verilen piyano eğitimi derslerinin öğrencilerin eşlik yapabilme becerinin gelişmesine ne derece etki ettiği ve öğrencilerin piyano ile eşlik alanında yeterlik algılarının ne düzeyde olduğu merak konusu olmuştur.

Bu doğrultuda Bursa Uludağ Üniversitesi Müzik öğretmenliği programı öğrencilerinin piyano ile eşlik alanında yeterlik algı düzeylerinin ne olduğu, yeterlik algılarının çeşitli değişkenler açısından fark yaratıp yaratmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

Müzik öğretmeni adaylarının;

1. PİEAY algı düzeyleri nasıldır?
2. PİEAY algıları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. PİEAY algıları öğrenim yıllarına göre farklılık göstermekte midir?
4. PİEAY algıları mezun olunan lise türüne göre farklılık göstermekte midir?
5. PİEAY algıları piyano çalma yılına göre farklılık göstermekte midir?
6. PİEAY algıları piyano dersinde eşlik yapmaya yönelik çalışma yapma durumuna göre farklılık göstermekte midir?
7. PİEAY algıları bir başka çalgıya piyano eşliği yapma deneyimine göre farklılık göstermekte midir?
8. PİEAY algıları piyano da doğaçlama çalışmaları yapma deneyimine göre farklılık göstermekte midir?

Araştırma YÖK tarafından 2018 yılında yürürlüğe konulan ve dört yıldır uygulanan müzik öğretmenliği programının kazanımlara ulaşmadaki durumunu tespit etmek ve bir yıla indirilmiş piyano derslerinin müzik öğretmenliği mesleğinin gerektirdiği eşlik yapabilme becerilerini karşılayabilme durumunu ortaya koymak açısından önemli görülmektedir. Araştırma sonuçlarının müzik öğretmeni adaylarının piyano ile eşlik yapma becerilerini geliştirecek derslerin ve konuların müzik öğretmenliği lisans programında yer alması için yol gösterici olacağına inanılmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma genel tarama modelinde bir araştırma olup betimsel bir çalışmadır. Genel tarama modeli, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2020). Betimleme, bütün bilim kollarında ilk aşamayı oluşturur; amacı araştırma konusu, olguları ve bu olgular arasındaki ilişkileri saptama, sınıflama ve kaydetmedir (Yıldırım, 2000). Betimsel inceleme aynı zamanda var olan durumu olduğu gibi değiştirmeden bütün özellikleri ile ortaya koymaya çalışır.

Örneklem

Bu araştırmada örneklem grubu Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında öğrenim gören anketi yanıtlamak üzere gönüllü olan 108 öğrenciden oluşmuştur. Örneklem grubu ile ilgili betimsel istatistikler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Örneklem grubu ile ilgili betimsel istatistikler

		N (108)	%
Cinsiyet	Kadın	57	53
	Erkek	51	47
Lisans öğrenim yılı	1 Yıl	23	21
	2 Yıl	21	20
	3 Yıl	28	26
	4 Yıl	36	33
Mezun olunan lise türü	Güzel Sanatlar Lisesi	70	65
	Diğer	38	35
Üniversitede alınan piyano dersi toplam dönem sayısı	2 yarıyıl	84	78
	3 yarıyıl	2	2
	4 yarıyıl	7	6
	5 yarıyıl	1	1
	6 yarıyıl	9	8
	7 yarıyıl	2	2
	8 yarıyıl	2	2
	9 yarıyıl ve üzeri	1	1
	Toplam piyano çalma süresi	1-5 yıl arası	57
6 yıl ve üzeri		51	47
Piyano dersinde eşlik çalmaya yönelik bir çalışma yapılma durumu	Evet	29	27
	Hayır	79	73
Bir başka çalgıya veya şarkıya piyano ile eşlik çalma deneyim durumu	Evet	56	52
	Hayır	52	48
Piyanoda doğaçlama çalışma yapma durumu	Evet	52	48
	Hayır	56	52

Tablo 1’de yer alan betimsel istatistiklere göre ankete katılan 108 öğrencinin 57’si kadınlardan (%53) oluşurken 51’ü (%47) erkeklerden oluşmaktadır. Anket katılımcılarının %21’i eğitiminin 1. yılında, %20’si eğitiminin 2. yılında, %26’sı eğitiminin 3. yılında ve %33’ü ise eğitiminin 4. yılında olan öğrencilerden oluşmaktadır. Yine aynı şekilde bu öğrencilerin %65’ini Güzel Sanatlar Lisesi mezunu öğrenciler oluştururken, %35’ini diğer liselerden mezun öğrenciler oluşturmuştur. “Üniversite de toplamda kaç dönem piyano dersi aldınız?” sorusuna ankete katılan öğrencilerin en fazla verdikleri cevap %78 ile 2 yarıyıl ve %8 ile 6 yarıyıl şeklindedir. Programda 1. ve 2. yarıyıldan piyanonun yanı sıra diğer bir çalgının da eğitimi verilmekte olup, 3. yarıyılın başında öğrencilere tek çalgı ile devam etme hakkı tanınmaktadır. Bu noktada bu hakkı piyano lehine kullanan öğrencilerin olduğu ve 2. yarıyıldan sonra geri kalan yarıyıllarda da piyano çalan öğrencilerin olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %53’ü 1 ile 5 yıl arasında piyano çalarken, %47’si ise 6 yıl ve üzeri zamandır piyano çalmaktadır. Yine ankete katılan öğrencilerin %27’si piyano dersinde eşlik çalmaya yönelik bir çalışma yapıldığını söylerken, %73’ü ise piyano dersinde böyle bir çalışmanın yapılmadığını belirtmiştir. “Bir başka çalgıya veya şarkıya piyano ile eşlik yapma deneyiminiz oldu mu?” sorusuna ankete katılan öğrencilerin %52’si evet derken, %48’i ise hayır cevabını vermiştir. Ayrıca, “Piyanoda doğaçlama çalışmaları yapar mısınız?” sorusuna ise öğrencilerin %48’i evet derken, %52’si hayır demiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. 1. bölümde demografik bilgiler, 2. bölümde Piji'nin (2007) Piyano İle Eşlik Alanında Yeterlik Algısı (PİEAYA) ölçeği yer almaktadır.

Müzik öğretmenliği öğrencilerinin piyano eşliğinin farklı basamaklarındaki yeterlik algılarının ölçülmesi amacıyla geliştirilmiş PİEAYA ölçeğinde, eşlik alanında sahip olunabilecek yeterlikler sıralanmış ve bu yeterlikler basitten karmaşığa doğru düzenlenmiştir. Ölçek, dört dereceli bir ölçek olup 20 maddeden oluşmaktadır. Puanlama 1 ve 4 arasındadır. Puanlama “hiç katılmıyorum” (1 puan), “az katılıyorum” (2 puan), “çok katılıyorum” (3 puan), “tamamen katılıyorum” (4 puan) şeklindeki cevaplara göre yapılmaktadır. Buna göre ölçekten alınabilecek en yüksek puan 80, en düşük puan ise 20'dir. Puanın yüksek olması, öğrencinin piyano ile eşlik alanında yüksek yeterlik algısına sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin tümünün güvenilirliği için yapılan iç tutarlılık analizleri sonucu Cronbach alpha katsayısı 0,94 olarak bulunmuştur (Piji, 2007).

Mevcut araştırmada da PİEAYA ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri 0,94 bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin güvenilirlik değerlerinin oldukça yeterli olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Ölçeğin güvenilirlik analizi

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha Değeri
Piyano Eşlik Alanında Yeterlik Algısı Ölçeği	20	0,944

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Veriler Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etik Kurullarının (Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu) 29 Nisan 2022 tarihli oturum toplantısında 2022-04 oturum sayılı etik kurul izni alındıktan sonra toplanmıştır. Anket Bursa Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı öğrencilerinin tamamına dağıtılmış, istekli olan öğrenciler anketi yanıtlamıştır.

Müzik öğretmeni adaylarının cinsiyete göre, mezun olunan liseye göre, piyano çalma sürelerine göre, piyano dersinde eşlik çalmaya yönelik bir çalışma yapıp yapmama durumlarına göre, bir başka çalgıya veya şarkıya piyano ile eşlik yapıp yapmama durumlarına göre ve piyano da doğaçlama çalışmaları yapıp yapmama durumlarına göre, PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek için t-testi kullanılmıştır.

Müzik öğretmeni adaylarının lisans öğrenim yılına göre öğrencilerin PİEAYA ölçek sorularına verdikleri cevapların ortalaması arasında en az birinin ortalamasının diğer öğrenim yılı ortalamalarından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını test etmek için ise ANOVA testi ve Post Hoc Testi kullanılmıştır.

Bulgular

Öğrencilerin PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalaması 2,51'dir. Ölçekte 20 soru olduğundan 2,51 cevap ortalaması 20 ile çarpılarak ankete katılan öğrencilerin aldıkları ortalama puan tespit edilmiştir. Yapılan işlem neticesinde 1. araştırma sorusuna yönelik bulguda ankete katılan öğrencilerin PİEAY algı ortalama puanının 50,2 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: Müzik öğretmeni adaylarının cinsiyete göre piyano ile eşlik alanında yeterlik algı durumları

Cinsiyet	Betimsel İstatistikler			t-Testi	Sig.
	N	Ortalama	Standart sapma		
Kadın	57	2,48	0,67	-0,567	0,572
Erkek	51	2,55	0,72		

Tablo 3'te kadın öğrencilerin PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalaması 2,48 iken erkek öğrencilerin ortalaması 2,55 olduğu görülmektedir. T-testi istatistiği ve onun Sig. değerine bakıldığında cinsiyete göre, öğrencilerin PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Tablo 4: Müzik öğretmeni adaylarının öğrenim yıllarına göre piyano ile eşlik alanında yeterlik algı durumları

Lisans Öğrenim Yılı	Betimsel İstatistikler			F-Testi	Sig.
	N	Ortalama	Standart sapma		
1 Yıl	23	2,26	0,53	2,921	0,037
2 Yıl	21	2,67	0,59		
3 Yıl	28	2,40	0,75		
4 Yıl	36	2,70	0,77		

Tablo 4'te ANOVA testi sonucuna göre Sig. değerinin 0,037 olduğu, bu nedenle, öğrencilerin eğitim gördükleri lisans öğrenim yıllarından en az birinin ortalaması ile lisans öğrenim yılı ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğu görülmektedir. Bu farkın hangi yıl veya yıllardan kaynaklandığının belirlenmesi için analizin devamında Post Hoc Testi yapılmıştır. Yapılan bu testin sonucuna göre, eğitiminin 1. yılındaki lisans öğrencileri (ortalama = 2,26) ile eğitiminin 4. yıl lisans öğrencilerinin (ortalama = 2,70) PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre 4. sınıf öğrencilerin PİEAYalgılarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Müzik öğretmeni adaylarının mezun oldukları lise türüne göre piyano eşlik alanında yeterlik algı durumları

Mezun Olunan Lise	Betimsel İstatistikler			t-Testi	Sig.
	N	Ortalama	Standart sapma		
Güzel Sanatlar Lisesi	70	2,58	0,70	1,316	0,189
Diğer	38	2,40	0,67		

Tablo 5'te T-Testi istatistiği ve onun Sig. değerine bakıldığında sig. değerinin 0,189 bulunduğu yani %95 güven düzeyinde 0,05 ten yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre öğrencilerin mezun oldukları liseye göre, piyano eşlik alanında yeterlik algısı ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir.

Tablo 6: Müzik öğretmeni adaylarının piyano çalma süresine göre piyano ile eşlik alanında yeterlik algı durumları

Piyano Çalma Süresi	Betimsel İstatistikler			t-Testi	Sig.
	N	Ortalama	Standart sapma		
1-5 yıl arası	57	2,35	0,62	-2,536	0,013
6 yıl ve üzeri	51	2,72	0,73		

Tablo 6’da T-Testi istatistiği ve onun Sig. değerine bakıldığında sig. değerinin 0,013 bulunduğu yani %95 güven düzeyinde 0,05’ten düşük olduğu görülmektedir. Bu durumda öğrencilerin toplam piyano çalma sürelerine göre, PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır. Ayrıca piyano çalma süresi 6 yıl ve üzeri olan öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Müzik öğretmeni adaylarının piyano dersinde eşliğe yönelik çalışma yapıp yapmama durumuna göre piyano ile eşlik alanında yeterlik algı durumları

Betimsel İstatistikler				t-Testi	Sig.
Çalışma yapıldı mı?	N	Ortalama	Standart sapma		
Evet	29	2,87	0,70	3,271	0,001
Hayır	79	2,38	0,65		

Tablo 7’de T-Testi istatistiği ve onun Sig. değerine bakıldığında sig. değerinin 0,001 olduğu yani %95 güven düzeyinde 0,05’ten düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre öğrencilerin piyano dersinde eşlik çalmaya yönelik bir çalışma yapıp yapmama durumlarına göre, PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Ayrıca piyano dersinde eşlik çalmaya yönelik bir çalışma yapanların tutum ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Müzik öğretmeni adaylarının bir başka çalgıya veya şarkıya piyano ile eşlik yapıp yapmama deneyim durumuna göre piyano ile eşlik alanında yeterlik algı durumları

Betimsel İstatistikler				t-Testi	Sig.
Eşlik yapıldı mı?	N	Ortalama	Standart sapma		
Evet	56	2,85	0,64	6,010	0,000
Hayır	52	2,15	0,56		

Tablo 8’de T-Testi istatistiği ve onun Sig. değerine bakıldığında sig. değerinin 0,000 bulunduğunu yani %95 güven düzeyinde 0,05’ten düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre öğrencilerin bir başka çalgıya veya şarkıya piyano ile eşlik yapıp yapmama durumlarına göre, PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır. Ayrıca bir başka çalgıya veya şarkıya piyano ile eşlik yapan öğrencilerin ortalamaları daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Müzik öğretmeni adaylarının piyanoda doğaçlama çalışmaları yapıp yapmama durumlarına göre piyano ile eşlik alanında yeterlik algı durumları

Betimsel İstatistikler				t-Testi	Sig.
Doğaçlama çalışmaları yapar mısınız?	N	Ortalama	Standart sapma		
Evet	52	2,83	0,62	4,734	0,000
Hayır	56	2,22	0,64		

Tablo 9’da T-Testi istatistiği ve onun Sig. değerine bakıldığında sig. değerinin 0,000 bulunduğu yani %95 güven düzeyinde 0,05’ten düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre öğrencilerin piyano da doğaçlama çalışmaları yapıp yapmama durumlarına göre, PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır. Doğaçlama yapan öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tartışma

Müzik öğretmeni adaylarının PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalama puanın 50,2 olduğu tespit edilmiştir. Piji'ye (2007: 127) göre ölçekten alınabilecek en yüksek puan 80, en düşük alınabilecek puan ise 20'dir. Bu sonuçlara bakıldığında öğrencilerin PİEAY algısı ortalama puanının orta düzeyde olduğu görülmektedir. Piji Küçük'ün (2015: 226) çalışmasında öğrencilerin piyano eşliği alanındaki özyeterlik algısı puan ortalamaları ise 52.82'dir. Bu puan ortalaması Piji (2007: 127) tarafından ortaya konan ölçüte göre orta düzeyde piyano eşliği özyeterlik algısını ifade etmektedir. Piji Küçük'ün (2015) araştırmasında bugün yürürlükte olan programdan farklı bir öğretim programı ile yetişen öğrencilerin piyano eşliği alanındaki özyeterlik algıları ortaya konmuştur. Buna rağmen mevcut araştırmada elde edilen piyano eşliği alanındaki özyeterlik ortalamalarının Piji Küçük'ün (2015: 226) araştırmasında elde edilen ortalama ile yakın olduğu dikkat çekmektedir. Öztürk (2011) de yapmış olduğu araştırmada müzik öğretmeni adaylarının okul şarkılarına piyano eşliği yapma yeterlik algılarının düşük olduğu sonucuna ulaşmış bunu müzik öğretmenliği programında uygulanan piyano eğitimi dersi içeriğinin, ilköğretim ve ortaöğretim okullarındaki müzik ders programlarıyla birbirine uyum göstermediğine bağlamıştır.

Müzik öğretmeni adaylarının cinsiyete göre PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Verilen eğitimin kız ve erkek öğrencilerin bir arada olduğu karma bir eğitim olması ve buna bağlı ders işlenişlerinin her iki cins için de aynı olması yeterlik algılarının cinsiyete göre fark oluşturmama sebebi olarak izah edilebilir. Benzer şekilde Piji Küçük'ün (2015: 231) özyeterlik ve piyano ile eşlik algısını karşılaştırdığı araştırmasının sonuçlarına bakıldığında cinsiyete göre PİEAY algılarında bir fark bulunamamıştır. Kurtuldu'nun (2018a: 1285) müzik öğretmeni adaylarının eşlik dersi başarı durumlarını incelediği çalışmasında da cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Ayrıca Turgut (2018) da müzik öğretmeni adaylarının piyano ile eşliğin önemi ve gerekliliğine ilişkin görüşlerine yönelik çalışmasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık tespit edememiştir. Birbiri ile aynı sonuçlara sahip bu bulgulara göre, kız ve erkek öğrenciler arasında PİEAYA düzeylerinde fark olmadığı söylenebilir.

Eğitiminin 1. yılındaki lisans öğrencileri ile eğitiminin 4. yılı lisans öğrencilerinin PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. PİEAY algısının 4. sınıf öğrencilerde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu noktada öğrencilerin dört yıl içerisinde 1. yılda aldıkları müziksel işitme ve okuma yazma dersleri ve 2. yılda aldıkları armoni dersleri ile piyano dersleri ve ilerleyen yıllarda aldıkları derslerde edinmiş oldukları becerileri 4. sınıf öğrencilerin eşlik becerilerine aktardıkları düşünülmektedir. 4. sınıf öğrencilerin diğer derslerde edindikleri bilgi ve becerilerin PİEAY algılarının artmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim Taş Küçükosmanoğlu'nun (2011: 60) araştırma sonuçlarında piyano dersinin eşlik çalma dersine katkısının kısmen olduğunu, armoni-kontrupuan-eşlik ve müziksel işitme okuma ve yazma derslerinin ise büyük ölçüde katkısı olduğunu belirtmektedir. 1. sınıf öğrencilerinin piyano çalmada yetkinleşmemiş olmaları, armoni dersi ve eşlik becerilerini geliştiren benzeri dersleri görmemiş olmalarının PİEAYalgısını etkilediği söylenebilir. 4. sınıf öğrencilerinin staj dersleri kapsamında okul şarkılarına eşlik yapmaya ihtiyaç duymaları da bu gelişim sürecine önemli düzeyde katkı sağladığı düşünülmektedir. Gün ve Demirtaş'ın (2015: 164) araştırmalarında da müzik öğretmeni adaylarının eğitim müziği dağarındaki şarkılara piyano ile eşlik yapabilme beceri düzeylerinin sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı araştırmada öğrencilerin sınıf düzeyi arttıkça piyano ile eşlik yapma yeterliliklerinin yükseldiği görülmektedir. Piji (2007: 128), çalışmasında 3. sınıf öğrencileri ile 4. sınıf öğrencilerinin piyano ile eşlik yapma yeterlik algıları karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada yine 4. sınıf

öğrencilerinin yeterlik algılarının 3. sınıf müzik öğretmeni adaylarının yeterlik algılarına göre daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bulgular göz önünde bulundurulduğunda müzik öğretmeni adaylarının lisans öğrenim yılının sonunda PİEAY algılarının da yükseldiği söylenebilir.

Müzik öğretmeni adaylarının mezun olunan lise türüne göre, PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir. Güzel sanatlar lisesi mezunu öğrencilerin, diğer lise türü mezunu olan öğrencilere göre PİEAY algılarında bir fark bulunmamıştır. 2018 yılı Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından yürürlüğe giren güzel sanatlar lisesi öğretim programında piyano eğitiminin 9. sınıfta zorunlu olarak haftada bir ders saati, 12. sınıfta ise seçmeli olarak haftada bir ders saati olduğu, önceki programdaki piyano saatlerine göre piyano dersi saatlerinin azaltılmış olduğu görülmektedir (MEB, 2018). Güzel sanatlar lisesi mezunu öğrencilerinin diğer lise türü mezunlarına göre PİEAY algılarında istatistiksel bir fark elde edilmemiş olması her iki lise türünden gelen öğrencilerin yeteri kadar piyano eğitimi alamamalarından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Bu bulgular Piji Küçük (2015), Kurtuldu (2018a, 2018b) araştırma sonuçları ile çelişirken, Turgut'un (2018) araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Turgut'un (2018) araştırmasında lise türü değişkenine göre anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Piji Küçük (2015: 232) ise piyano eşlik algısı ile özyeterliliği karşılaştırdığı araştırmasında mezun olunan lise türüne göre güzel sanatlar lisesi öğrencileri lehine öğrencilerin piyano ile eşlik yeterlik algılarını yüksek bulmuştur. Benzer şekilde Kurtuldu (2018a: 1) da araştırmasında güzel sanatlar lisesi mezunu olan öğrencilerin, diğer lise türü mezunu olan öğrencilere göre piyano eşliği alanında daha yeterli algılara sahip olduklarını belirtmiştir. Kurtuldu'nun (2018b: 1) müzik öğretmeni adaylarının piyano dersi başarı durumları ile eşlik dersi başarı durumlarını karşılaştıran diğer bir araştırmasında da güzel sanatlar lisesi mezunu öğrencilerin diğer lise türü mezunu olan öğrencilere göre piyano ile eşlik yapma düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Müzik öğretmeni adaylarının piyano çalma sürelerine göre PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Piyano çalma süresi 6 yıl ve üzeri olan öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Çalgı çalma süresi arttıkça çalgı beceri düzeyinin arttığına inanılmaktadır. Bu sebepten dolayı çalgı çalma süresi ne kadar fazla olursa piyano ile eşlik alanında daha fazla gelişim gösterilebileceği düşünülmektedir. Nitekim Çevik (2011: 355) piyano eşlik dersinin dört yıl boyunca olması gerektiğini belirtmiş, piyano çalgısının eşlik yönünden önemini ve piyano çalma süresi ne kadar fazla olursa eşlik anlamında da o kadar gelişilebileceğini vurgulamıştır. Piji (2007: 128) ise çalışmasında piyano eğitimine ilköğretim döneminde başlayan öğrenciler eşlik alanında, lise ve üniversite döneminde piyano eğitimine başlayan öğrencilere göre daha yeterli algıya sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yıldız ve Şen (1999: 190) de çalışmalarında piyano eğitimine erken yaşta başlanması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Müzik öğretmeni adaylarının piyano dersinde eşlik çalmaya yönelik bir çalışma yapıp yapmama durumlarına göre, PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Piyano dersinde eşlik çalmaya yönelik çalışma yapanların ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim Taş Küçükosmanoğlu (2011: 60) araştırmasında sadece piyano dersinin dahi eşlik çalma dersine katkısının kısmen olduğunu vurgulamaktadır.

Müzik öğretmeni adaylarının bir başka çalgıya veya şarkıya piyano ile eşlik yapıp yapmama durumlarına göre PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Bir başka çalgıya veya şarkıya piyano ile eşlik yapan öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bursa Uludağ

Üniversitesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı öğrencilerinin aktif olarak dönem içinde verdikleri öğrenci sınıf konserleri, resitaller, oda müziği konserleri, yılsonu konserleri vb. konserlerde eşlik yapmalarının teşvik edilmesi piyano ile eşlik yapma algı durumlarına pozitif etki ettiğine inanılmaktadır. Sürekli eşlik yapmanın eşlik becerisini geliştiren unsurlar arasında olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmada elde edilen sonucun beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir.

Müzik öğretmeni adaylarının piyano ile doğaçlama çalışmaları yapıp yapmama durumlarına göre, PİEAYA ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Doğaçlama yapan öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Doğaçlama çalışmaları yapan öğrencilerin piyano eğitimindeki eşlik kazanımlarını doğru şekilde eserlere aktarabildikleri, farklı eserlere doğaçlama yaptıkça eşlik konusunda geliştikleri ve bu sayede piyano ile eşlik alanında yeterlik algılarının doğaçlama yapmayan öğrencilere göre daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Görsev'in (2006) araştırma sonucunda, son sınıf öğrencilerin okul şarkılarına doğaçlama eşlik becerileri ile ilgili davranışları teorik ve pratik boyutlarda orta düzeyde gerçekleştirebildikleri, öğretim elemanları ve öğrencilerin ilgili becerilerin kazandırılması/geliştirilmesine etki eden derslerin programlardaki yeri, öneminin yeniden değerlendirilerek düzenlenmesi ile ilgili ortak görüşte oldukları belirlenmiştir. Jelen (2013: 273) de çalışmasında piyano derslerindeki içeriğin değiştirilerek doğaçlama eşlik yapmaya ağırlık verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Öneriler

1- Mevcut araştırmada 1. sınıf müzik öğretmeni adaylarınakıyasla 4. sınıftaki adayların PİEAY algılarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle piyano eğitimi dersi yanı sıra eşlik becerisini geliştiren ve destekleyen derslerin müzik öğretmenliği öğretim programlarında yer almaları önerilmektedir.

2- Piyano çalma süresi altı yıl ve üzeri olan müzik öğretmeni adaylarının PİEAY algı ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda programlarda piyano eğitimi ders saatlerinin artırılması ve yarıyıllara göre dağılımının yeniden düzenlenmesi önerilmektedir.

3- Mevcut araştırmada müzik öğretmeni adaylarından piyano dersinde eşlik çalmaya yönelik çalışma yapanların ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuca bakıldığında eşlik yeterlik algısını geliştirmek için piyano eğitimi dönem konularına eşlik ile ilgili daha fazla kazanımlar eklenebileceği düşünülmektedir.

4- Mevcut araştırmada müzik öğretmeni adaylarından bir başka çalgıya veya şarkıya piyano ile eşlik yapanların eşlik yeterlik algı ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bir başka çalgıya piyano eşliği yapmak piyano ile eşlik yeterlik algısını geliştireceğinden her eğitim yılında zorunlu olarak bir veya birden fazla esere piyano ile eşlik yapma zorunluluğu getirilebilir.

5- Mevcut araştırmada müzik öğretmeni adaylarından doğaçlama yapanların eşlik yeterlik algı ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuca bakıldığında piyano dersi, müziksel işitme okuma ve yazma dersi ve armoni dersi içeriklerine piyano ile eşlik alanında gelişim sağlayacak doğaçlama ile ilgili kazanımlar eklenebilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurul izni, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 29.04.2022 tarihinde gerçekleştirdiği 2022/04 sayılı oturumda 20 karar numarasıyla

alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Bilgin, S. (1998). *İlköğretim okullarının 2. kademesinde müzik eğitiminde kullanılan şarkıların Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümü çıkışlı müzik öğretmenleri tarafından piyano ile eşliklenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Bilgin, S. (2006). Müzik eğitiminde kullanılan şarkıların müzik öğretmenleri tarafından piyano ile eşliklenmesi. *Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirileri* içinde (327-334. ss.), Pamukkale Üniversitesi.

Bobestsky, V. V. (2004). Piano proficiency the perfect accompaniment for successful music educators. *Teaching Music*, 11(4), 36-39.

Canakay, E. U. (2007). *Aktif öğrenmenin müzik teorisi dersine ilişkin akademik başarı, tutum, özyeterlik algısı ve yüklemeler üzerindeki etkileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çevik, D. B. (2011). Müzik öğretmeni adaylarının eşlik dersine bakış açıları ile derstezorlandıkları konulara ilişkin çözüm önerileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(1), 345-360.

Çevik, D. B. & Güven, E. (2011). İlköğretim müzik öğretmenlerinin okul şarkılarına piyano eşlik yapabilme konusuna ilişkin görüşleri üzerine bir çalışma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(25), 86-98.

Dağdeviren, M. (2006). Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda piyanoda eşlik eğitimi. *Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirileri* içinde (311-315. ss.), Pamukkale Üniversitesi.

Görsev, A. (2006). *Müzik eğitimi anabilim dalı son sınıf öğrencilerinin “piyano eğitimi”, “müzik teorisi ve işitme eğitimi” ve “eşlik (korepetisyon)” dersleri ile okul şarkılarına doğaçlama eşlik becerileri arasındaki ilişkiler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Gün, E. & Demirtaş, H. O. (2015). Müzik öğretmeni adaylarının eğitim müziği dağarındaki şarkılara piyano ile eşlik yapabilme becerileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (40), 157-165.

Jelen, B. (2013). Türkiye’de müzik öğretmeni yetiştirme sürecinde piyano eğitiminde karşılaşılan sorunlar. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 1(1), 258-285.

Karasar, N. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramsal ilkeler ve teknikler, genel tarama modelleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Kasap, B. T. (2005). İşlevsel piyano becerilerinin müzik öğretmenleri için önemi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 149-154.

Kurtuldu, M. K. (2018a). Müzik öğretmeni adaylarının eşlik çalma dersi başarılarının bazı değişkenler yardımıyla incelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(23), 1284-1292.

Kurtuldu, M. K. (2018b). Müzik öğretmeni adaylarının piyano ve eşlik çalma becerilerinin karşılaştırılması. *International Journal of Social Science*, (67), 1-8.

Kutluk, Ö. (1996). *Okul şarkılarına piyano ile eşlik yapabilme becerisinin geliştirmesi üzerine bir çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Millî Eğitim Bakanlığı (2018). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. <https://www.muzikegitimcileri.net/agsl/GSL-2018-Ders-Cizelgesi.pdf>

Onuray Eğilmez, H. (2003). *Türkiye’de müzik öğretmeni yetiştiren kurumlardaki piyano öğretiminin müzik öğretmenlerinin müzik derslerinde piyano/ elektronik org kullanabilmeyeterliklerine ilişkin görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Öztürk, S. (2011). *Müzik öğretmenliği programında alınan piyano eğitiminin müzik öğretmenin mesleki yaşamına katkısı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Piji, D. (2007). Müzik Öğretmeni adaylarına yönelik piyano ile eşlik alanında yeterlik algısı ölçeğinin geliştirilmesi. *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 26(26), 112-132.

Piji Küçük, D. (2015). Müzik öğretmenliği öğrencilerinin piyano eşliği alanındaki öz yeterlik algıları. *The Journal of Academic Social Science*, 3(16), 220-236.

Pirlibeylioğlu, B. & Akın Şişman, Ö. (2017). Piyano dersi öğretim elemanlarının müzik öğretmeni adaylarının piyano performansı hakkındaki görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 29-46.

Taş Küçükosmanoğlu, D. (2011). *Müzik eğitimi anabilim dalı öğretim elemanlarının ve öğrencilerinin eşlik çalma dersine ilişkin görüşleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Turgut, Ş. (2018). *Müzik öğretmeni adaylarının piyano ile eşliğin önemi ve gerekliliğine yönelik görüşleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Xinyu, C. (2019). Research on the role of piano accompaniment in vocal music singing. *International Conference on Arts, Management, Education and Innovation (ICAMEI 2019)* içinde (1169-1172. ss.), Mianyang Normal University.

Yıldırım, C. (2000). *Bilim felsefesi: Betimlemeve açıklama*. Remzi Kitabevi.

Yıldız, E. & Şen, Y. (1999). Küçük yaşlarda, müzik ve piyano eğitiminin önemi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (5), 187-191.

YÖK (2018, Mayıs 30). Yeni öğretmen yetiştirme lisans programları. <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>

EXTENDED ABSTRACT

Piji Küçük (2015: 222) states that “in school music education, accompanying the songs with the piano by the music teacher, arranges the intonation, supports and enriches the melody, develops the students' sense of melody, rhythm and harmony and improvisation skills, helps to awaken the sense of polyphony which is important for the recognition of voices”. According to Canakay (2007), music teachers who have completed piano education during their undergraduate program and have the competence to accompany with the piano required by their profession are expected to be able to make formal and harmonic analysis for the songs they will teach to their students, to support the song with piano accompaniment, and to write accompaniments when necessary. At this point, it is considered important for music teacher candidates to accompany school songs and choral pieces when they begin their teaching profession, in order for students to get used to polyphony and not to go out of the tone of the song. In this case, music teacher candidates are required to play the piano at a level that can accompany with the piano. As a matter of fact, Pirlibeylioğlu and Akın Şişman (2017) argue that music teacher candidates do not need to have advanced piano education and that it will be sufficient to be able to play the piano at a level that can accompany the school songs required by their profession.

In the music teacher training undergraduate program, which was put into effect by the Council of Higher Education on May 30, 2018, the piano course was reduced from 6 to 2 semesters and planned to take place in the 1st and 2nd semesters. With the reduction of piano lessons to 2 semesters in the current program, it is thought that music teacher candidates will not be equipped to use the piano in line with the requirements of the music teaching profession. As a matter of fact, Dağdeviren (2006) also emphasizes that the piano course, which is carried out only for one hour a week, is not enough to provide students with accompaniment skills. In many studies (Bilgin 2006; Canakay, 2007; Çevik and Güven, 2011; Onuray Eğilmez, 2003; Gün & Demirtaş, 2015; Jelen, 2003; Kasap, 2005; Kurtuldu, 2018; Kutluk, 1996; Öztürk, 2011; Piji, 2007; Piji Küçük, 2015; Pirlibeylioğlu & Akın Şişman, 2017; Turgut, 2018) the result is that music teacher candidates have problems while accompanying. At this point, it has been a matter of curiosity to what extent the piano lessons, which are taught for only 2 semesters in the program that came into force in 2018, affect the development of the students' accompaniment skills and the level of the students' perception of proficiency in the field of accompaniment. In this study, it was aimed to determine whether the perceptions of the students of Bursa Uludağ University Music Education Department Undergraduate Program (n=108) to be able to accompany with piano make a difference in terms of gender, class, type of school and previous piano accompaniment status. The research is a research in the 'general survey model' and is a descriptive study. The data were collected through a questionnaire in the first part, demographic information, and in the second part, the 'Perception of Competence in Piano Accompaniment Scale' developed by Piji (2007). T-test, Anova and Post Hoc Test were used in the analysis of the data. A statistically significant difference was found between the averages of the answers given by the music teacher candidates to the scale of perception of proficiency in piano accompaniment according to the type of high school they graduated from. According to the average of at least one of the undergraduate education years of the music teacher candidates and how long they have been playing the piano with the average of the undergraduate education year, according to playing accompaniment in the piano lesson, according to whether they accompany another instrument or song with the piano, according to their improvisation studies on the piano A statistically significant difference was found between the averages of the answers given to the perception of competence scale in the field of proficiency. According to these findings, the researcher's comments and literature comparison were made in the discussion section and suggestions were made.

MYNDOS-ASAR ADASI MİMARİ KALINTILARININ IŞIĞINDA OLASI YAPI PROGRAMI*

 Gonca GÜLSEFA**

ÖZET

Karia kentlerinden birisi olan Myndos, günümüzde Muğla ili, Bodrum ilçesi, Gümüşlük beldesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Antik kentin hemen karşısında konumlanan Asar / Tavşan Adası, kentin limanını korumak için oldukça önemli bir lokasyonda bulunur. Ada'da yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkartılan yapı kalıntılarının bir bölümü, Klasik Dönem ve sonrasına tarihlendirilmektedir. Asar Adası'nın girişinde yer alan açıklık ve bazı mimari buluntular girişte bir propylon (?) olduğu fikrini destekler niteliktedir. Ayrıca adanın daha üst teraslarında "U" / "Π" formu sunak yapısına ait olduğu düşünülen bir stylobat tespit edilmiştir. Bu alanda yapılan kazılar sayesinde Apollon Arkhegetes'e adanmış olduğu anlaşılan bir yazıt adada Apollon'a ait kült alanının varlığına işaret etmektedir. Detaylı çalışmalarımız kapsamında sunak ve propylon yapıları benzer örneklerle karşılaştırılarak olası yapılarla ilgili bazı mimari öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karia, Myndos, Asar Adası, Altar, Apollon Arkhegetes

A Possible Structure Program in the Light of the Architectural Remains of Myndos-Asar Island

ABSTRACT

Myndos, one of the Carian cities, is located within the borders of the province of Muğla, district of Bodrum, township of Gümüşlük today. Situated just across the ancient city, Asar / Tavşan Island is in a very important location to safeguard the city's port. Some of the building remnants unearthed as a result of the research on the island are dated to the Classical Period and later. The clearing at the entrance of Asar Island and some architectural finds support the idea that there was a propylon (?) at the entrance. In addition, a stylobate, which is thought to belong to the "U" / "Π" formed altar structure, was found on the upper terraces of the island. Thanks to the excavations conducted in that area, an inscription, which was understood to be dedicated to Apollon Archegetes, points out the existence of a cult area belonging to Apollon on the island. Within the scope of the study, some architectural suggestions were presented about possible structures by comparing the altar and propylon (?) structures with similar examples.

Key Words: Caria, Myndos, Asar Island, Altar, Apollo Archegetes

---

* Bu makale, yazarın 2023 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalında tamamladığı *Myndos-Asar Adası Apollon Arkhegetes Kutsal Alanı* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, goncagulsefa@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Gülsefa, G. (2023). Myndos-Asar Adası mimari kalıntılarının ışığında olası yapı programı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 325-348.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1140188>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 4 Temmuz / July 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 17 Ekim / October 2022

Giriş

Antik Çağ'da Karia kentlerinden birisi olan Myndos, günümüzde Muğla ili, Bodrum ilçesi, Gümüşlük Mahallesi sınırları içerisinde lokalize edilmektedir (Resim 1).

Antik Kentin hemen karşısında yer alan Asar / Tavşan Adası¹ (doğusunda Kocadağ), kentin limanını korumak için oldukça önemli bir noktada yer almaktadır (Resim 2-3).

Antik Çağda adanın liman yapısına yakın bir konumda olmasından dolayı limana giren ya da çıkan ziyaretçiler adayı her zaman görebilmekteydi. Asar Adası küçük bir ada olup kuzey-güneydoğu yönünde uzanmakta ve oval bir yapı formu göstermektedir. Adanın eğimli yapısı nedeniyle kuzey ve doğu yamacı yerleşime uygun bir özellik sunmaktadır. MÖ 4. yüzyıl ortasında Mausolos Dönemi'nde Yunan şehir planlaması anlayışına göre ve güvenlik nedenleriyle kent oldukça görkemli bir sur duvarı ile çevrilmiştir (Şahin, 2006: 179). Asar Adası'nın kara ile bağlantısı sur duvarının içinden sağlanmış olmalıdır. Adanın ana karaya olan mesafesi yaklaşık 100 metredir (Şahin, 2006: 179) (Resim 4). Her ne kadar Myndos'un Herodotos tarafından adalardan göç eden Lelegler aracılığıyla kurulduğu rivayet edilse de, kentle ilgili en erken veriler 2013 yılında, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi tarafından yapılan sondaj kazılarında bulunan mezarlara göre Erken Tunç Çağı'na kadar geri gitmektedir. Plinius, kentin sekiz Leleg kentinden birisi olduğundan bahsetmektedir (Hdt. V. 31-32; Plin. nat. V, 29.107).

---

¹ Söz konusu ada, yerel halk tarafından "Tavşan Adası" olarak adlandırılmaktadır.

Resim 1

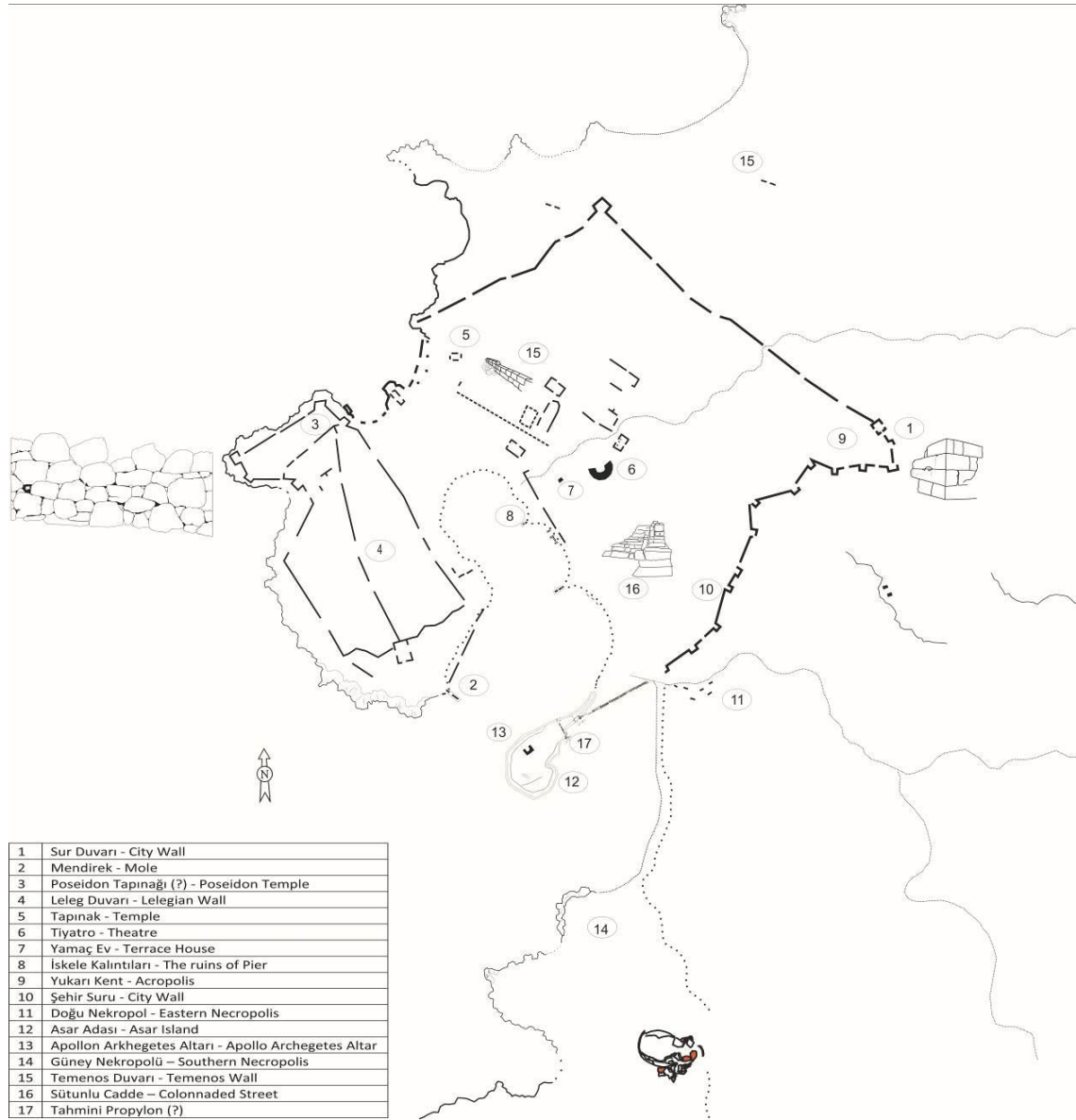

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Çalışmanın konusunu, Myndos Asar / Tavşan Adası'nda 2009-2014 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve Klasik, Helenistik ve Roma Dönemlerine ait yapı kalıntıları oluşturmaktadır. Prof. Dr. Mustafa Şahin'in başkanlığında adada yapılan kazılar neticesinde açığa çıkartılan yapı kalıntılarının detaylı bir şekilde değerlendirilmesi ve anlamlandırılması çalışmanın ana hedefidir. Tanrı Apollon'un kent ve ada ile bağlantısı, Ada'da var olduğu düşünülen Apollon Arkhegetes kutsal alanının yapısal özelliğinin tespiti ve benzer özellikteki kült alanlarıyla olan ilişkisi araştırılmıştır.

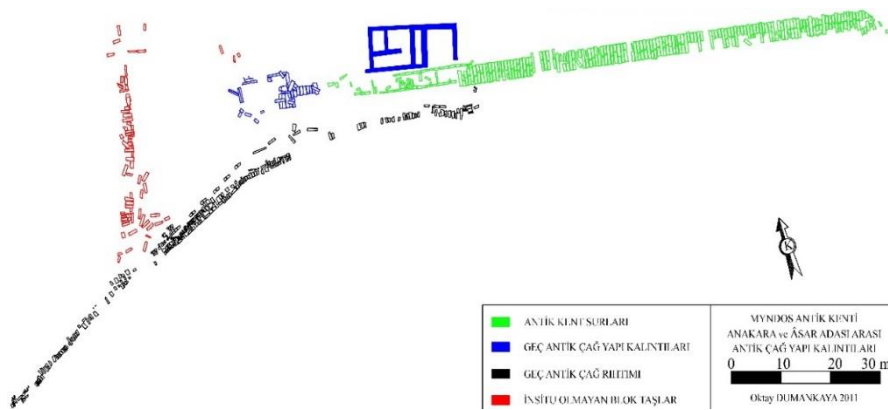
Asar Adası'nı da içerisine alan Myndos Antik kenti, MÖ 377-353 yılları arasında Karia Satrapı Mausolos tarafından, dönemin modern şehircilik anlayışı doğrultusunda yeniden imar edilmiştir. Klasik Dönem'den günümüze kadar ulaşan yapılar içerisinde dikkat çekici kalıntılardan birisi de kentin sur duvarlarıdır. Kenti tamamen çevreleyen bu duvarlar, doğu limanının (iç liman) tam girişinde bulunan Asar Adası'nı anakara yerleşimine bağlamış ve kent için bir savunma sistemi oluşturmuştur. Sur duvarının adayı da içine alacak şekilde inşa

edilmesi, kentin savunma gücünü kuvvetlendirmiştir. Ayrıca antik limanda lodos ve gündeğusu rüzgârlarına karşı son derece etkin bir koruma sağlamıştır (Gündüz & Dumankaya, 2015: 25).

Mimari Yapı Kalıntıları

Asar Adası ile anakara arasında bulunan ve yaklaşık olarak suyun 50 cm altında sağlam bir şekilde ilerleyen sur duvarı 3,50 m uzunluğunda, 0,55 m genişliğinde ve yaklaşık 2,13 m aralıklarla yerleştirilmiş bloklardan oluşmaktadır. Bu ana blokların aralarına ise bunların yaklaşık yarısı uzunluğunda kısa bloklar üçer çift halinde toplam altı adet olacak şekilde yerleştirilmiştir. Kısa blokların boyutları ortalama 1,5 m x 0,5 m olarak ölçülmüştür. Asar Adası ile anakara arasında yer alan bu sur duvarı toplamda 155 m uzunluğundadır (Şahin, 2011: 66). Benzer örneklerle karşılaştırıldığında sur duvarlarının, MÖ 4. yüzyıl ortasına Mausolos Dönemi²ne² tarihlendiği düşünülmektedir (Resim 5).

Resim 5³

² Myndos'ta olduğu gibi, Halikarnassos, Theangela ve Stratonikeia kentlerinde de MÖ 4. yüzyılda imar faaliyetleri yeniden planlanmış olması muhtemeldir (Söğüt, 2020: 492).

³ Dumankaya, 2013: 199 Lev. 48

Asar Adası'nda kazılar başlamadan önce yüzeyde büyük yapı elemanlarına ait bazı mimari parçalar görülmüştür. Kazılar sırasında farklı yapı elemanları da ortaya çıkarılmış fakat kolossal sütun tamburlarının ait olabileceği bir temel yapısı tespit edilememiştir (Şahin, 2017: 179vdd.). Erken Klasik Dönem yerleşiminin-üst yapı elemanlarına ait az sayıda mimari blok tespit edilmiştir (Şahin, 2010: 158; Şahin, 2014: 406). Mimari buluntular adanın orta terasında yoğunluk göstermektedir. Bunların arasında; ion sütun başlığı (Resim 6), sütun tamburu (Resim 7), attik-ion sütun kaidesi (Resim 8), frizli arşitrav bloğu (Resim 9, 9a), dış sıralı yatay sima bloğu (Resim 10, 10a) yer almaktadır. Bu yapı elemanlarının tümü ince-orta grenli gri damarlı beyaz mermerden imal edilmiştir (Şahin, 2017: 180). Kolossal boyuttaki iki tane sütun tamburu ölçüleri nedeniyle, adaya dışarıdan taşınmış olamaz. Ancak önerilen proporsiyonları nedeniyle yapılarla da ilişkilendirilememiştir. Diğer bir deyişle adada sütunların proporsiyonuna uygun büyüklükte bir yapı henüz bulunamamıştır. Adanın mevcut hacmi göz önünde bulundurulduğunda, tapınak ya da benzeri yapı kompleksinin Kilise yapısının altında olabileme ihtimalini bizlere sunmaktadır.

Bu yapı elamanlarından arşitrav blokları, sütun başlıkları ve sütun kaidesinin birbiriyle örtüştüğü göz önünde bulundurulursa, kutsal bir alandaki olası bir propylona (?) ait olma fikri daha güçlü bir olasılık olarak ön plana çıkmaktadır (Şahin, 2017: 181).

Resim 6 (Kat. No. M-1)

Resim 7 (Kat. No. M-2)

Resim 8 (Kat. No. M-3)

Resim 9 (Kat. No. M-4)

Resim 9a

Resim 10 (Kat. No. M-5)

Resim 10a

Batı Anadolu'da Propylon yapılarına bakıldığında basit olarak genelde doğu-batı doğrultulu, iki nefli küçük bir megaron tarzında yapılar olduğu görülmektedir. Prostylos ve templum in antis⁴ tipi planların sıklıkla uygulandığı propylon yapıları genelde İon ve Dor düzeninde yapılmaktadır (Yıldırım, 2003: 6). Asar Adası'nda önerilen Propylon'a (?) ait yapının temel kalıntısına ulaşamamıştır. Bundan dolayı kesin bir şey söylemek zordur. Ancak, bu konuyla ilgili bazı önerilerde bulunulabilmektedir.

Propylonun temeli, bazen bir temenos duvarına ya da stoaya bağlı olabileceği gibi, bazı araştırmacılar tarafından dile getirildiği üzere anıtsal girişlerin bazen tamamen serbest durduğu da bilinmektedir. Esasen adanın girişinde bulunan ve geçiş açıklığına sahip alan ana gerekçe olarak gösterilebilir (Resim 11).

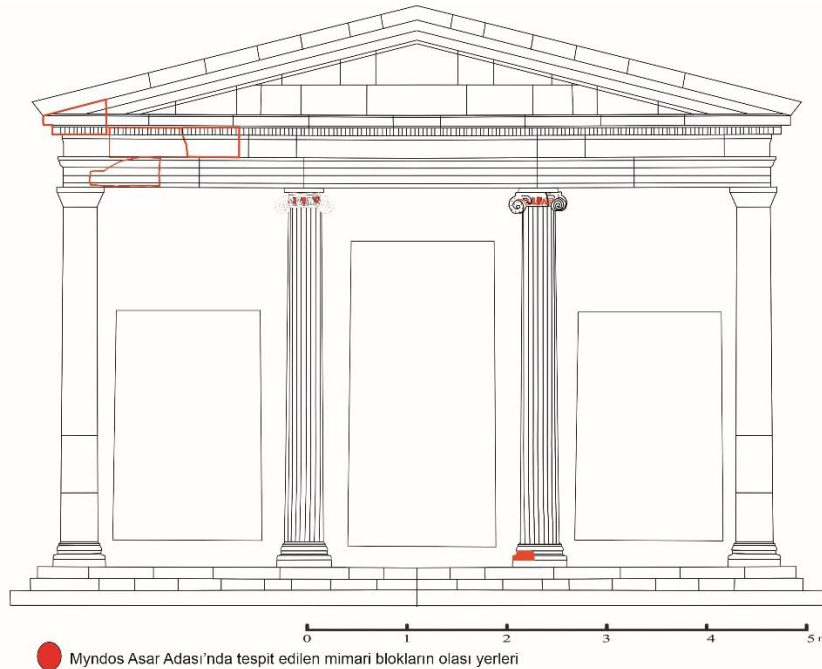

Resim 11

⁴ Templum in antis: Pronaos ve opisthodomos önünde sütun sıraları bulunan tapınak tipidir (Tekçam, 2007: 219).

Bazen kutsal alan duvarından dışarı çıkıntı yapan bir temel de propylon olarak yorumlanabilmektedir. Ancak adanın bu en alt terasında bugüne kadar maalesef kazı yapma imkânı olmamıştır. Kutsal alan içinde tespit edilen mimari parçalara göre pek çok yapı önerilebilir ancak, buluntu ve mevcut bilgilerden yola çıkarak, olası ada girişindeki açıklığın bulunduğu duvarların üzerinde ya da önünde bir propylon fikri daha akla yakın gelmektedir. Mevcut iki sütun başlığından ve bulunan arşitrav uzunluğuna göre sütunları yerleştirerek templum in antis bir plan mümkün görülmektedir. Adanın girişinde korunan 1,30 m kapı genişliği mevcuttur. Buradaki eşik taşı kapı genişliğini açıkça vermektedir. Bu plana sahip propylonlar Anadolu'da daha yaygın olarak görülmektedir. Ancak, bu cephe önerisi ile bir propylonun varlığını kesin olarak ispatlamak zordur. Olası propylonla ilgili in situ bir kalıntı tespit edilmediği için herhangi bir plan önerilmemektedir. Verilerden yola çıkarak templum in antis planlı ion düzeninde bir yapının bulunması ve bu alanın kutsal bir alan olabilme ihtimalinin varlığı önerilebilir⁵.

Olası propylon yapısını ve kullanılan mimari yapı elemanlarını, Knidos Apollon Karneios Kutsal Alanı (Doksanaltı vd., 2018: 53), Labraunda Güney Propylonu (Jeppesen, 1955: 31; Hellström, 1997: 1085; Konak, 2003: 49; Henry, 2020: 98) ve Menderes Magnesiası Artemis Kutsal Alanı (Yıldırım, 2003: 42-43; Kökdemir, 2011: 94; Bingöl & Kökdemir, 2012: 397) ile karşılaştırmamız mümkündür. Bu yapılarda genel olarak propylonlarda ion düzeni kullanılmıştır ayrıca dikdörtgen / U formlu sunaklar kutsal alanlarda görülen benzerlikler arasındadır. Propylon yapısına ait mimari yapı elemanlarının özellikleri değerlendirildiğinde; Myndos'ta ele geçen İon sütun başlığında abakus bezemesiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Volütler astarsızdır ve başlık kolonsuzdur. İon kymationu geç dönem özelliği olarak uzamakta ve abakusa doğru yaklaşmaktadır (Bingöl, 1980: 3; Arslan, 2015: 38). Bundan dolayı yapının MS 1-2. yüzyıla ait olabileceği düşünülmektedir (Resim 12-13).

Resim 12

⁵ Değerli görüşleri ve bu konuda desteğinden dolayı Dr. Öğr. Üyesi Meral Ortaç'a çok teşekkür ederim.

Resim 13

Adada olası propylon yapısı dışında, adanın batı terasında 2010 yılında yapılan kazı çalışmaları esnasında ayrıca “U” / “Π” formlu bir stylobat tespit edilmiştir (Şahin, 2006: 179)⁶. Yapı temeli denize hâkim bir konumdadır. Temel özelliklerine göre yapının bir altar olabileceği fikri savunulmaktadır. Altarlarla ilgili yapılan çalışmalar irdelendiğinde bu tip yapıları “basamaklı anıtsal sunaklar” olarak sınıflandırmak yanlış olmayacaktır⁷. Altar yapıları genellikle dikdörtgen planlı bir alt yapıya sahiptirler⁸. Bu tipteki altar mimarisi muhtemelen kül altarlarının gelişmesiyle ortaya çıkmış olmalıdır (Yavis, 1949: 116). Adanın topografyasından dolayı yapı kalıntısı batı yamaçta küçük bir alanı kapsamaktadır. Altar kuzey güney doğrultusunda 7,54 m uzunluğunda, 6 m genişliğinde, 2,10 m yükseklik ve 1 m duvar kalınlığına sahiptir. Söz konusu altarın yapımında yerel taş ve mermer plakalardan yararlanılmıştır. Batı cephesinde altarın basamakları olabileceği düşünülmektedir. İki sıra stylobat krepis bölümünün üzerinde (krepis blokları 25x20, 30x35, 32x50 cm farklı boyutlarda bloklar) yatay bir mermer plaka / topuk (32x50 boyutlarında) yer almaktadır (Şahin, 2010: 158) (Resim 14-18). Krepis bloklarının altında altarın görünmeyen iç kısmında temel olarak koyunbaba taş ocağından getirilen lokal malzeme kullanılmıştır.

⁶ Grek altarlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda araştırma tarihini detaylı bir şekilde ele alan C. M. Voigts, çalışmasında konuyla ilgili en önemli problem ve eksiklikleri şu şekilde vurgulamaktadır. 1. Altarların mimarisiyle ilgili temel sorunlarına açıklık getirilmemesi. 2. Altarlar hakkında çalışmaların çoğu altarların tipolojisi konusuna yoğunlaşmıştır, ancak şimdiye kadar önerilen gruplamaların hiçbirini kabul görmemiştir. Sunak tipolojisinin başka sorular için kullanılması şimdiye kadar neredeyse hiç somut sonuçlar vermemiştir. Örneğin, belirli bir sunak türünden orada tapınan tanrı ya da kült türünü anlama girişimleri ikna edici değildir. Bunların sonucunda da Grek Altar Mimarisi’nin gelişimi halen açıklık kazanmayan bir eksiklik (Voigts, 2011: 9-10; Mert, 2017: 192).

⁷ Bu tip altarlar; Akragas, Demeter ve Kore kutsal alanı, Akragas Hera Tapınağı, Akragas Olympieion, Atina Akropolis Parthenon, Atina, Dionysos Tapınağı, Capua, Cyrene Apollon Tapınağı, Delos, Prytaneion’un batısı, Delos E kutsal alanı, Epidaurus, Asklepios Tapınağı, Miletos; Bouleuterion avlusu, Nemea Zeus Tapınağı, Orchomenos Artemis Tapınağı, Paestum Poseidon Tapınağı, Samos Heraion, Selinus B Tapınağının doğusu, Stratos Akarnania Zeus Tapınağı, Syracuse, Hiero II altarı, Tegea Alea Athena Tapınağı ve Teos Dionysos Tapınağı gibi yerlerde görülmektedir (Yavis, 1949: 184-190).

Yavis, 1949: 187. C. G. Yavis’in 1949 yılında yayınladığı “Greek Altars, Origin and Typology” başlıklı kitabında altarları tipolojik olarak sekiz gruba ayırması araştırmacılar tarafından pek kabul görmeyen bir sınıflandırmadır. Bu gruplamada da altar tiplerinin form özellikleri ve temel kavramlar açıkça tanımlanmamıştır. Yavis’in sonuç önerileri okuyucuya karmaşık ve anlaşılmaz ifadeler sunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Voigts, 2011: 6 dn. 20.

⁸ İlk örnekleri MÖ 8. yüzyılın birinci yarısında görülen bu tipin geniş kenarlarında dört ya da yedi basamaklı bir platform (basamak) bulunmaktadır (Yavis, 1949: 116).

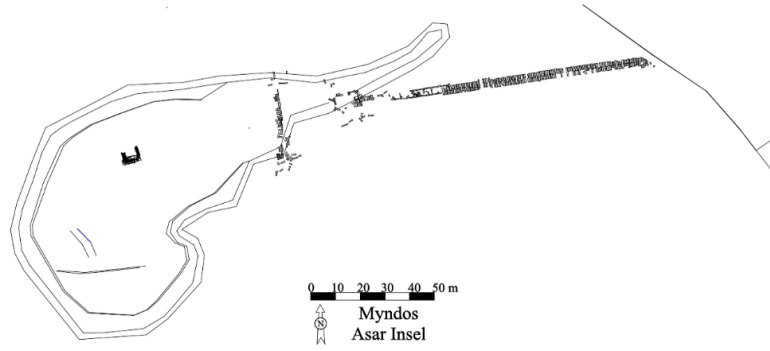
Bu taş türünün aynı zamanda kentin birçok yapısında da tercih edildiği gözlenmektedir. Halikarnasos Mozolesi'nde de temel olarak aynı taş türünden faydalanılmıştır (Dumankaya, 2015: 44).

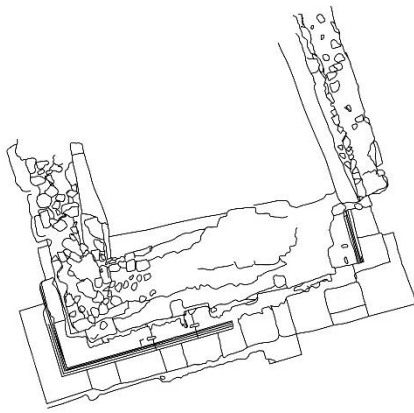
Resim 14

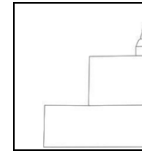
Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

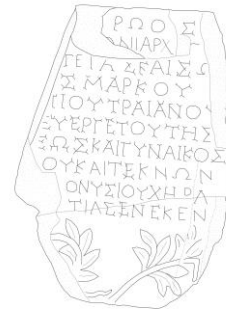
Altar yapısının ilerleyen yüzyıllarda Hristiyanlığın da etkisiyle fonksiyonunu yitirerek ikinci kullanımında bir sarnıç yapısına dönüştürüldüğü açıktır (Şahin 2017: 180). Hristiyanlıkla birlikte ada farklı bir işleve bürünmüş ancak kutsal yer olma özelliğini hiçbir zaman yitirmemiştir (Resim 19).

Resim 19

Adada sunak yapısının olduğu bölümün güneybatısında ayrıca adanın fonksiyonuna işaret eden önemli bir yazıt tespit edilmiştir. Bu yazıtta Apollon'un Arkhegetes yani kurucu koruyucu sıfatı yer almaktadır. Yazıtın korunan kalınlığı 9,5 cm, uzunluğu 38 cm ve genişliği ise 28 cm'dir. İşlenen ve korunan kısımlarında on satır eski Yunanca yazıt bulunmakta ve yazıtın alt bölümünde ise beş yapraklı iki adet defne dalı yer almaktadır. MS 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen bu yazıt Marcus Ulpius Traianus (MS 1. yüzyılda yaşayan Trajanus'un babası senatör) için Apollon Arkhegetes'e adanmıştır (Şahin, 2015: 36). Söz konusu yazıtta şehrin kurucusu ve koruyucu tanrısı olarak Apollon Arkhegetes'ten söz edilmektedir (Şahin & Seifert, 2014: 52): “Tanrıların babaları tarafından miras kalan ve Apollon Arkhegetes, Marcus Ulpius Traianus'un sağlığına ve iyiliğine, şehrin hayırseveri karısı ve çocukları için, oğlu ..ionysios Chera bu şükranı sunmuştur” (Şahin, 2017: 181) (Çeviri: Prof. Dr. Christof Schuler) (Resim 20). Kentte bulunan yazıt ışığında Apollon'un Arkhegetes sıfatıyla, kurucu (Malkin, 2016: 33) ve koruyucu tanrı olarak onurlandırılması, kentte kültürünün önemini göstermektedir (Şahin & Seifert, 2014: 52).

[θεοῖς πατ]ρώοις [καὶ]
[Ἀπόλλ]ωνι Ἀρχηγ[έτη]
[ὑπὲρ ὑ]γείας καὶ σω-
[τηρί]ας Μάρκου
[Οὐλ]πίου Τραιανοῦ
[τοῦ] εὐεργέτου τῆς
[πόλ]εως καὶ γυναικὸς
[αὐ]τοῦ καὶ τέκνων
[καὶ? Δ]ιονυσίου Χηρα - -
[εὐχαρι]στίας ἕνεκεν.

Resim 20 (Kat. No. MB-1)

θεοῖς πατρώοις (tanrıların babası) şeklinde isimlendirme politik açıdan önemli bir kişinin (veya kişilerin) refahı ile ilgili bir durumdur. Bu kullanım Kos'ta (devlet adamları), Myndos (Trajan'ın babası) ve Olbia (Septimus Severus ve onun ailesi) şehirlerinde tanrıların babası ismiyle Apollon Arkhegetes olarak görülmektedir (Buraselis, 2000: 48).

Sözü edilen yazıt sayesinde adanın Hristiyanlık öncesinde Apollon Arkhegetes'e adanmış kutsal alan olduğu düşünülmektedir (Şahin, 2015: 36). Ayrıca, kentte bulunan yazıtın yanı sıra, Myndos sikkelerinin ön yüzünde betimlenen Apollon tasvirleri de Myndos'ta yer alan kültlerden olduğunu işaret etmektedir⁹ (Resim 21-21a). Aynı zamanda, Karia Bölgesi için de Apollon kutsal alanları diğer yerler gibi deniz kıyısında (Bruns Özgan, 2002) ya da adada (Şahin, 2020) yer almaktadır. Kutsal alanların kuruluşundan beri su ritüel ihtiyaçların karşılanması ve arınmanın sağlanması için önemli bir yere sahiptir (Ehrenheim vd., 2019: 2). Kutsal alanın suya, liman yapısı ve sur duvarına yakın olması kült ile olan ilişkisini daha da arttırmaktadır.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. BMC Caria 136-137: 26-32; SNG von Aulock Karien Taf. 83. 2639; SNG Ashmolean IX, 249-250, 251; Milne, 1938: 262, 3; Winterhur II 3493; Weber, 1975: 6541; SNG Cop. Caria Plate 10. 447-448; Sear, 1983: 172, 4902.

Resim 21

Resim 21a

Myndos'ta bulunan yazıtta baktığımızda, bir vatandaş tarafından Traian'ın babası Marcus Ulpius Traianus'un (Asya Eyaleti Prokonsülü) esenliği için, Apollon Arkhegetes'e ithaf edildiği anlaşılmaktadır¹⁰. Bu kişi, İmparator Traianus'un babası olmalıdır; MS 79 / 80 yıllarında Roma İmparatorluğunun İspanya Eyâlet vâililiğini yapmıştır (Özgan, 2013: 63). Yine aynı kişiyi konu eden, Asar Adası'nda tespit edilen yazıtla kelimesi kelimesine örtüşen ve farklı yerlerde bulunan 4 yazıt daha bilinmektedir¹¹. Myndos Asar Adası'nda bulunan bu yazıt ile sayı 5'e çıkmıştır; bu 5 yazıtın her birinde, sâdece adak yapan kişilerin ismi değişmektedir (Paton, 1888: 281, Nr. 6; Robert, 1936: 199-202; Maiuri, 1932: 212 nr. 50). Yazıtlar içerisinde en iyi korunmuş olanı yine Myndos Antik Kentinin yer aldığı Gümüşlük yakınlarında bulunmuştur (Rayet, Ann. Assoc. Et. grecques 1875, 276-278, no. 4; Robert, 1936: 199-200).

Apollon Arkhegetes'e adanan altı tane kutsal alan bilinmektedir. Bu alanlar Sicilya (Giardini Naxos)(Malkin, 2011: 101), Tauromenion (Donnellan, 2012: 165), Delos (Robert, 1953), Naxos (Yunanistan) (Welter, 1924: 17-18; Şahin, 2017: 180), Cyrene (Stucchi, 1975: 50) ve Hierapolis'te bulunur (Taşlıklioğlu, 1954: 157).

Burada özellikle Apollon Arkhegetes'e ait olduğu düşünülen altar ile benzerlik gösteren bazı kutsal alanlarla karşılaştırma yapmak faydalı olacaktır. Myndos'ta tespit edilen mimari yapı kalıntısı, tipolojik olarak basamaklı anteli ya da "U" / "II" formlu altarlara sınıflandırılmasına girmektedir. Bu tip sunakların her zaman tapınağa ya da doğuya bakması gerekmemektedir. Aynı durum, Myndos altarnının kuzey-güney doğrultuda konumlanmasından da anlaşılmaktadır. Basamaklı altarlarda yan yüzlerinde antelerin yer aldığı bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Prothesis'in üzerinde dururlar ve derinlikleri çoğunlukla aynıdır. Üç veya daha fazla basamak varsa basamağı olan bir ön sunaktan söz edilebilmektedir (Ohnesorg, 2005: 6). Kurban vb. adağını sunmak isteyen kişi basamaklar aracılığıyla altarnın ana merkezinde yer alan kurban sunağını kullanılmaktadır.

Myndos örneğinde "U" / "II" formlu yapının kuzey bölümü geç dönemde sarnıç yapılarak tahrip edildiğinden basamak olma ihtimalini de düşündürmektedir. "U" / "II" şeklindeki bir plana sahip yapısı ile Kos ve Knidos'ta bilinen Helenistik Dönem sunaklarına benzemektedir (Radth, 2002: 172).

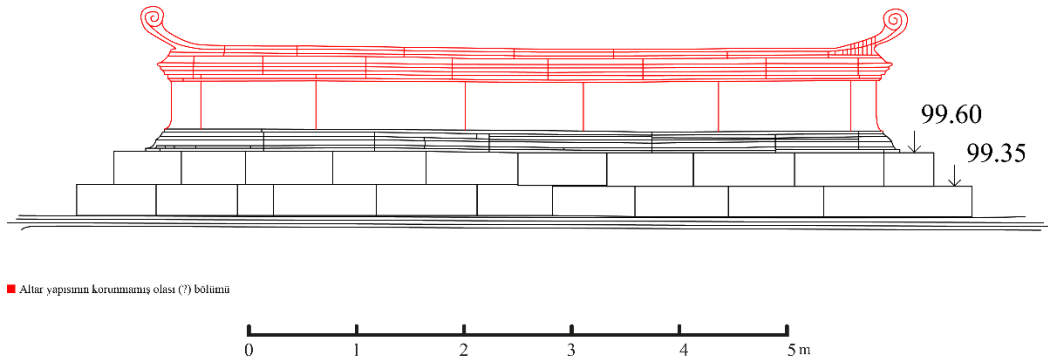
Adada bulunan "U" / "II" formlu sunağın Mausolos'un imar faaliyetleri içerisinde ya da Helenistik çağda yapıldığı düşünülmektedir¹². Myndos'taki Apollon Arkhegetes altarnı ile benzerlik gösteren bazı kutsal alanlarla karşılaştırma yapıldığında, Tipolojik olarak basamaklı anteli ya da "U" / "II" formlu altarlara sınıfına giren Myndos örneği Paros Hestia Kutsal Alanı (Ohnesorg, 2015: 42), Helenistik Dönem'e tarihlenen -Prytaneion Delos- üçgen bölümlü altar

¹⁰ Yazıtın çevirisi için Prof. Dr. Christoph Schuler'e çok teşekkür ederiz.

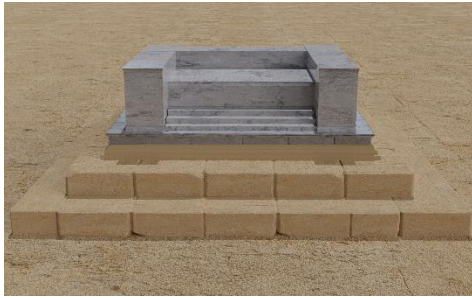
¹¹ <https://inscriptions.packhum.org/> (16.11.2019).

¹² Bunlar için dayanak noktasını seramik buluntular oluşturmaktadır. Bugüne kadar tespit edilen en erken seramik grubu Miken ve Protogeometrik Dönem'e aittir. Daha sonraki dönemde Arkaik Dönem seramikleri ve yoğun miktarda Helenistik ve Roma Dönemi seramikleri tespit edilmiştir. Helenistik Dönem içerisinde kullanılmış özenle yapılmış Megara kaseleri ve mangal atacı parçalarının kutsal alana adak olarak getirildiği düşünülmektedir.

yapısı (Ohnesorg, 2015: 61), “Knidos Karneios Kutsal Alanı¹³”, Klaros Apollon Kutsal Alanı (Şahin, 1998: 44), Antikythera’da yer alan Apollon Aegileas kutsal alanı (Kozatsas vd. 2014: 195), Pergamon’da ise Altar A yapısı (Bohtz, 1981: 51), Ephesos İmparatorlar Tapınağı yakınındaki sunak (Scherrer, 2000: 92; Gürer, 2006: 94), Pedasa açık hava kült alanı (Diler & Topaloğlu, 2019: 4-6) ve Emecik kutsal alanı (Tuna & Berges, 2002: 93) ile benzerlikler göstermektedir. Form açısından benzerlik gösteren “U” / “Π” formlu basamaklı altarlara Helenistik ve Roma Dönemi’nde genel olarak kullanılmıştır. Sunakla ilgili üst yapı elemanları tespit edilmediğinden benzer örneklerden hareketle yeniden ayağa kaldırma çalışması yapılmıştır¹⁴ (Resim 22-24).

Resim 22: Pergamon Altar A yapısı’ndan esinlenerek canlandırma yapılmıştır. Dörpfeld, 1910: 375.

Resim 23

Resim 24

Değerlendirme ve Sonuç

Ada üzerinde Pagan Dönemi yerleşiminden günümüze olası propylon (?) ve Apollon Arkhegetes’e adanmış “U” / “Π” formlu bir sunak yapısı (?) açığa çıkarılmıştır. Bu buluntular olabildiğince tarihlenerek alanın mimari yapılaşma süreci anlaşılmaya çalışılmıştır. Mimari buluntuların bir kısmı ilerleyen yüzyıllarda geç dönem yapılarında spolia olarak kullanılmış, ayrıca deprem hareketleri nedeniyle büyük miktarda mimari yapı elemanının kuzeydoğu yamaca bakan ve antik limanın içerisinde kalan alanda denizin içinde yer aldığı tespit edilmiştir. Kazı ekibi tarafından yapılan su altı araştırmalarında, deniz tabanına doğru yayılmış çok sayıda mermer mimarî bloğun varlığı gözlemlenmiştir. Büyük bir olasılıkla bu malzeme anıtsal

¹³ Karneios adına diğer Apollon kutsal alanlarında olduğu gibi şenlikler düzenlenmektedir. Şenliklerde geleneksel koşu yarışmalarının yanı sıra diğer sporlar, müzik, şiir ve tiyatro ile ilgili yarışmalar ve etkinlikler düzenlenmektedir (Gürdal, 2007: 10).

¹⁴ Altarın canlandırma denemeleri için Tuberk Elseven’e, altarın çizimi için Muhammed Çınar’a ve altar ve propylon’un canlandırma çalışmalarında katkılarından dolayı Mimar Zeynep Kurt’a çok teşekkür ederim.

yapının herhangi bir nedenle yıkılması üzerine, yamaçtan aşağı dökülerek deniz tabanına doğru yayılmıştır. Bunun yanı sıra bazı mermer yapı elemanlarının kireç haline getirilmiş olma ihtimali de oldukça yüksektir. Adanın bazı bölümlerinde, bu görüşü destekleyecek nitelikte kanıtlar bulunmaktadır (Şahin, 2012: 26) (Resim 25).

Resim 25

Adada bulunan “U” / “Π” formlu sunağın Mausolos’un imar faaliyetleri içerisinde ya da Helenistik Dönem’de yapıldığı düşünülmektedir. Yapının tarihlenmesinde, MÖ 4. yüzyılda yoğun olarak kullanılan U formlu kenetler referans olabilir. Yapı muhtemelen Helenistik Dönem’de inşa edilmiştir. Ancak, Roma Dönemi’nde de olası propylon (?) yapısının eklenmesiyle tam olarak dini fonksiyonunu tamamlamış ve uzun süre kullanılmış olmalıdır¹⁵ (Resim 26-29). MS 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen ve Marcus Ulpius Traianus için Apollon Arkhegetes’e adanan yazıt sayesinde de bu ilişki desteklenmektedir.

Olasılıkla önceleri sadece sunaktan ibaret olan kutsal alan daha sonra çeşitli eklemelerle geliştirilmiş olmalıdır. Mimari yapı elemanlarının çoğu Roma Dönemi özelliği sunmaktadır. Kolossal boyuttaki iki tane sütun tamburu ölçüleri nedeniyle, adaya dışarıdan taşınmış olamaz. Ancak önerilen yapılarla da proporsiyonları nedeniyle ilişkilendirilememiştir. Hristiyanlıkla birlikte bir kilisenin inşa edildiği alanda daha öncesinden başka bir yapı var mıydı, İn situ herhangi bir temel yer alıyor muydu gibi sorulara şu an cevap vermek kazılar henüz tamamlanmadığı için mümkün görülmemektedir. Adanın Hristiyanlığın kabulünden sonra da kutsallığını devam ettirmesi dikkate değer başka bir veri de sunmaktadır. Acaba kilise yapımında yıkılarak tahrip edilen başka yapılar da adada yer alıyor muydu? Şimdilik bu sorulara cevap vermek zordur. Adada kazıların tamamlanması ilerde bu tür sorulara cevap bulmamızı sağlayabilir.

¹⁵ Modelleme çalışmaları için Mimari Zeynep Kurt’a teşekkür ederim.

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

KATALOG

Kat. No. MB-1 (Resim 20)

Kazı Envanter No: MY13-F5A-14

Eserin Adı: Yazıt Parçası

Bulunduğu Yer: Asar Adası, F5A (Genişletilen Alan), Yazıt parçalar halinde farklı çalışma günlerinde bulunduğu yazıt kısmı (-50cm), Bitkisel motifin (-38/-40 cm) olduğu kısımların seviyeleri yazılmıştır.

Korunduğu Yer: Kazı deposu

Malzeme: Orta kristalli mermer

Ölçüleri: Kal.: 9,5 cm, Uz.: 38 cm, Gen.: 28 cm

Tanım: Kırık kırığa iki parça halinde korunmuş yazıt parçası. İşlenen ve korunan kısımlarında 10 satır yunanca yazıt bulunmaktadır. Yazıt kısmının alt kısmında 5 yapraklı iki adet defne dalı yer almaktadır.

Karşılaştırma: Şahin 2015: 36 Resim 8.

Tarih: MS 1. yüzyılın 2. yarısı.

Kat. No. M-1 (Resim 6)

Kazı Envanter No: MY12-F4-2

Eserin Adı: İon sütun başlığı

Bulunduğu Yer: Asar Adası, F4 açması

Korunduğu Yer: Kazı deposu.

Malzeme: İnce kristalli beyaz mermer

Ölçüleri: Uz.: 30 cm, Gen.: 37 cm, Der.: 13 cm

Korunma Durumu: İon sütun başlığı. Kırık kırığa üç parça halinde korunmuş. Karşılıklı iki yan yüzünde ion kymation'u yer almakta.

Tanım: Karşılıklı 2 yan yüzünde ion kymationu ve volütler yer almakta. Üç sıra halinde yumurta-kabuk ion kymationu ve köşe palmeti korunmakta.

Karşılaştırma: Bingöl 1980: 85 Kat. 111, 126 Taf. 25; 92 Kat. 85 Taf. 29.- Şahin 2014: 406 Resim 11.- Arslan 2015: 125 Kat. No. 3 (Metropolis).- Seyirci 2016: 49, Kat. No. 008 (Rhodopolis).

Tarih: Roma Dönemi - MS 2. yüzyıl (?)

Kat. No. M-2 (Resim 7)

Kazı Envanter No: MY-09-B1

Eserin Adı: Sütun Tamburu

Bulunduğu Yer: B2 Açması kuzey batısı

Korunduğu Yer: Alanda bırakıldı.

Malzeme: İnce-orta grenli hafif gri damarlı beyaz mermer.

Ölçüleri: Yük: 100 cm, Çap: 55 cm, Dübel Deliği Çapı: 5 cm, Kurşun akıtma kanalı uzunluğu: 15 cm, genişliği: 1 cm

Korunma Durumu: Köşe ve kenarlardaki bazı ufak kırık ve kopmalar dışında korunma durumu oldukça iyidir.

Tanım: Alt yüz yüzeyi taraklanmıştır. Arka yüz yüzeyi kaba anathyrose gösterir. Üst yüz yüzeyi de arka yüz gibi kaba bir anathyrose gösterir.

Karşılaştırma: -

Tarih: -

Kat. No. M-3 (Resim 8)

Kazı Envanter No: MY-09-1

Eserin Adı: Attik - İon Sütun Kaide Parçası.

Bulunduğu Yer: Asar Adası Yüzey Buluntusu, B1 Açması, d-275 cm

Korunduğu Yer: Alanda bırakıldı

Malzeme: İnce kristalli beyaz mermer.

Ölçüleri: Yük.: 12,5 cm, Gen.: 27 cm, Der.: 16 cm, Plinthe Yüksekliği: 7 cm

Korunma Durumu: Kaide bloğu tahrip olmuştur. Yarıdan fazla bir kısım kırık/eksik ve kayıptır.

Tanım: Korunan yarıda Plinthenin bir köşesi aşağı thorus ile kırık ve kayıptır. Thorus-Trochilos ve Thorustan oluşan kaide plinthe ile aynı bloktan işlenmiştir. Oldukça kaliteli bir işçilik gösteren bloğun tüm yüzeyleri ince perdahlanmıştır. Sadece trochilos yüzeyi hafif çentiklidir.

Karşılaştırma: -

Tarih: -

Kat. No. M-4 (Resim 9, 9a)

Kazı Envanter No: MY-09 TA-1

Eserin Adı: Frizli Arşitrav Bloğu

Bulunduğu Yer: C1-B Açması Kuzey Batısı.

Korunduğu Yer: Alanda Bırakıldı.

Malzeme: İnce grenli beyaz mermer.

Ölçüleri: Yük.: 43 cm, Uz.: 149 cm, Der.: 70,5 cm

Korunma Durumu: Blok bir kısa kenarda eğik olarak kırık ve eksiktir. Bloğun alt kısmı ise daha sonraki farklı bir kullanım için düzgün bir şekilde kesilmiştir. Bloğun üst yüzü de yine farklı bir kullanım için muntazam bir şekilde düzeltilmiştir.

Tanım: Arşitrav bloğunun ön yüzünde iki fascia korunmuştur. Birinci fascia yüksekliği 9 cm, ikinci fascia yüksekliği ise 11 cm'dir. İkinci fascia üstü 1 cm yüksekliğinde ince bir bandla nihayetlendir. Onun üzerinde ise 4 cm yüksekliğinde dış bükey bir kyma reversa motifi yer alır. Arşitravın üst bitişi ise 6 cm yüksekliğinde düz bir band oluşturur.

Bu mimari elemanda Arşitrav ve friz aynı bloktan işlenmiştir. Bloğun üst kısmı kesildiği için friz kısmının sadece alt parçaları, muhtemelen ranke motifinin dal/yaprak parçaları korunmuştur (max. 8 cm).

Sağlam olarak korunmuş olan kısa kenar yüzeyi kaba bir anathyrose gösterir.

Karşılaştırma: -

Tarih: -

Kat. No. M-5 (Resim 10, 10a)

Kazı Envanter No: MY-09 TA-2

Eserin Adı: Dış Sıralı Yatay Sima Bloğu

Bulunduğu Yer: C1B Açması Kuzey Batısı

Korunduğu Yer: Alanda bırakıldı.

Malzeme: İnce-orta grenli hafif gri damarlı beyaz mermer.

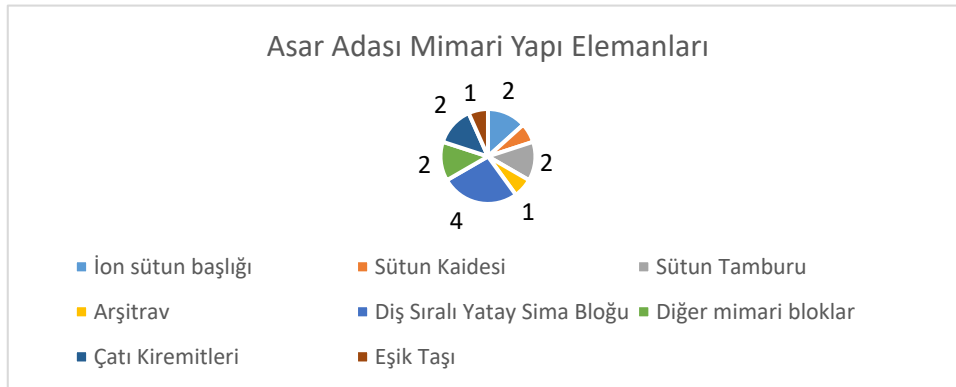
Ölçüleri: Yük.: 47 cm, Uz.: 97,5 cm, Üst Der.: 85 cm, Alt Der. (Dış Sırası ile beraber): 61 cm

Korunma Durumu: Alt yüzde bir köşe kırık ve eksiktir. Ön yüz üst profilinin büyük bir kısmı kırık ve eksiktir. Arka yüz bir köşede kırık ve eksiktir. Üst yüz büyük ölçüde sağlamdır.

Tanım: Sima bloğunun alt yüzü ince bir anathyrose gösterir. Yan, arka ve üst yüz yüzeyleri daha kaba bir anathyrose gösterir. Ön yüzde en altta 8 cm yüksekliğinde bir dış sırası yer alır. Onun üzerinde 4 cm yüksekliğinde kyma reversa profili simaya geçiş elemanı olarak işlenmiştir. Daha sonra 11,5 cm yüksekliğinde düz bir band yer alır. Bu bandın üst bitişi 2 cm yüksekliğinde düz bir band ve 2 cm yüksekliğinde dış bükey bir profil yer alır. En üstte ise 21,5 cm yüksekliğinde esas sima profili (kyma reversa) yer alır.

Karşılaştırma: Şahin 2010: 158 Resim 8.

Tarih: -

Grafik 1

Bilgi Notu ve Teşekkür

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Yazar, bu çalışmanın gerçekleştirilmesi için desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Derya Şahin'e teşekkür eder.

Kaynakça¹⁶

Arslan, B. (2015). *Metropolis'deki İon sütun başlıklarının biçimsel gelişimi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bingöl, O. (1980). *Das Ionische Normalkapitell in Hellenistischer und Römischer Zeit in Kleinasien-IM 20*. Verlag Wasmuth & Zohle.

Bingöl, O. & Kökdemir, G. (2012). Menderes Magnesia'sı (Magnesia ad Maeandrum) (1984-2010). O. Bingöl, A. Öztan, H. Taşkıran (Ed.), *DTCF 75. Yıl Armağanı, Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları. Anadolu/Anatolia Ek Dizisi* içinde (391-404. ss.), Ankara Üniversitesi Basımevi.

Bohtz, C. H. (1981). *Das Demeter-Heiligtum, Altertümer von Pergamon XIII*. Walter de Gruyter.

Buraselis, K. (2000). Kos between Hellenism and Rome: studies on the political, institutional and social history of Kos from Ca. the Middle Second Century B.C. until late antiquity. *Transactions of the American Philosophical Society New Series*, 90(4), 1-189.

BMC Caria, Barclay, V. H. (1897). *A Catalog of the Greek Coins in the British Museum, Caria, Cos, Rhodes*. Adegı Graphics.

Bruns Özgan, C. (2002). *Knidos. Ein Führer durch die Ruinen*. Selçuk Üniversitesi Yayınevi.

Diler, A. & Topaloğlu, S. (2019). Pedasa açık hava kutsal alanı. A. Erön, E. Erdan (Ed.), *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar* içinde (1-17. ss.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Doksanaltı E. M., Karaoğlu, İ., Tozluca, D. O. (2018). *Knidos denizlerin buluştuğu kent*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Donnellan, L. (2012). A new coin type from Sicilian Naxos?. *L'Antiquité Classique*, T. 81, 161-168.

Dörpfeld, W. (1910). *Die Arbeiten zu Pergamon 1908-1909, AM 35* içinde (345-400. ss.), Athen: Eleutherudakis und Barth.

Dumankaya, O. (2013). *Bodrum Yarımadası antik limanları*. (Yayımlanmış doktora tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dumankaya, O. (2015). Koyunbaba ancient stone quarry dock. *International Journal of Environment and Geoinformatics*, 2(3), 40-47.

Ehrenheim, H., Klingborg, P., Frejman, A. (2019). Water at ancient Greek sanctuaries: medium of divine presence or commodity for mortal visitors, *JAAH 26*, 3-31.

---

¹⁶ Metinde kullanılan kısaltmalarda ve dipnotlarda Alman Arkeoloji Enstitüsünün önerileri dikkate alınmıştır. Türkçe kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun kısaltma listeleri kullanılmıştır. Antik kaynaklar ise Der kleine Pauly'e göre gösterilmiştir.

- Gündüz, S. & Dumankaya, O. (2015). Antik liman kentlerinde sualtı araştırmalarının önemi: Asar Adası örneği. C. Yemişçi, T. E. Çakır, M. G. Beydiz, C. Çoban (Ed.), 2. *Turgutreis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu* içinde (25-41. ss.), Halikarnas Matbaacılık.
- Gürdal, T. (2007). *Anadolu'da Apollon Kültürü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürer, A. (2006). *Örneklerle sunak tipolojisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hellström, P. (1997). Labrynda. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 2* içinde (1084-1086. ss.). Yapı Endüstri Merkezi Yayını.
- Henry, O. (2020). Labraunda'nın kısa arkeolojik tarihi. *Karialılar Denizcilerden Kent Kurucularına* içinde (96-115. ss.), Yapı Kredi Yayınları.
- Hdt., Herodotos, *Tarih*.
- Jeppesen, K. (1955). *Labraunda. Swedish Excavations and Researches*. Vol. i, part 1: The Propylaea. Skriften utgivna av Svenska Institutet i Athen, 4°, V. I. I. Lund.
- Konak, S. (2003). Antik Karya Bölgesindeki kent dışı kutsal alanlar (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kozatsas, J., Panagopoulou G., Choleva M., Moutsiou C., Tsaravopoulos A., (2014). The Sanctuary of "Apollon Aegileas" on Antikythera. S. Matei, V. Sirbu, L. Grigoraş, D. Costache (Ed.), *Greece. People and Myth on the Crossroads of Piracy and Cult, MOUSAIOS XIX* içinde (171-202. ss.), Buzău Count Museum.
- Kökdemir, G. (2011). Menderes Magnesiası - Propylon: Mimari bezemeler. *Anadolu*, (37), 93-141.
- Malkin, I. (2011). *A small Greek World, networks in the ancient Mediterranean*. Oxford University Press.
- Malkin, I. (2016). *Greek colonisation: the right to return*. L. Donnellan, V. Nizzo, G., J. Burgers, *Conceptualising Early Colonisation* içinde (27-50. ss.), IHBR - BHIR.
- Maiuri, A. (1932). *Clara Rhodos II: monumenti di qscultura del museo archeologico di rodi I*. Bergamo.
- Mert, İ. H. (2017). Kap Monodendri Poseidon (Enipeus) Altarı: Bir altar mı yoksa deniz feneri mi?, *Olba*, (25), 171-210.
- Milne, J. G. (1938). Notes on the Oxford Collections, Caria. *NumChron V/18*, 254-266.
- Ohnesorg, A. (2005). *Ionische Altäre: formen und varianten einer architekturattung aus insel- und Ostionien*. AF 21. Berlin: Gebr. Mann.
- Özgan, R. (2013). *Roma portre sanatı II*. İ. Karaoğlan (Ed.), Ege Yayınları.
- Paton, P. W. (1888). Inscriptions de Myndos. *BHC 12*, 277-283.
- Plin. Nat., Plinius, *Naturalis Historia*.
- Radth, W. (2002). *Pergamon, antik bir kentin tarihi ve yapıları*. (Çev: S. Tammer), Yapı Kredi Yayınları.
- Robert, L. (1936). Études épigraphiques, 2e série, *BCH 60*, 190-207.
- Robert, F. (1953). Le sanctuaire de l'archégète Anios, *RA 41*: 8-40.

- Scherrer, P. (2000). *Efes rehberi*. Ege Yayınları.
- Sear, D. R. (2011). *Roman coins and their values*. Seaby Press.
- Seyirci, H. (2016). *Rhodiapolis Antik Kenti mimari bezemeleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Söğüt, B. (2020). Stratonikeia’da yerleşim tarihi ve kentsel doku. O. C. Henry, A. B. Henry (Ed.), *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara* içinde (488-503. ss.), Yapı Kredi Yayınları.
- SNG von Aulock Karien (1962). SNG Aulock Karien Sylloge Nummorum Graecorum/ Deutschland/ Sammlung v. Aulock 7 Karien, Nr. 2334-2867, Berlin, Verlag G. Mann.
- SNG Ashmolean XI (2013). SNG British Series 5. Ashmolean Museum. Part XI. Asia Minor, except Cyprus, Oxford University Press.
- SNG Copenhagen (1942-79). The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum. Copenhagen Press.
- Stucchi, S. (1975). *Architettura Cirenaica*. Bretschneider.
- Şahin, N. (1998). *Apollon Klarios bilicilik merkezi*. Ege Yayınları.
- Şahin, M. (2006). Myndos 2005 yılı yüzey araştırması. 24. *AST*, 293-306.
- Şahin, M. (2010). Myndos 2008: Tavşan Adası jeofizik çalışmaları, 25. *AST*, 227-236.
- Şahin, M. (2011). 2009 yılı Myndos kazısı, 32. *KST*, 154-175.
- Şahin, M. (2012). Myndos kazısı - 2010, 33. *KST*, 339-364.
- Şahin, M. (2014). Myndos kazıları 2012, 35. *KST*, 400-417.
- Şahin, M. & Seifert, M. (2014). Myndos-Eine karische Hafenstadt an der kleinasiatischen Westküste, *AW*, (6), 46-57.
- Şahin, M. (2015). Myndos kazısı - 2013. 36. *KST*, 19-44.
- Şahin, M. (2017). Das Apollo Archegetes Heiligtum auf der Asar Insel bei Myndos. E. Mortensen. B. Poulsen (Ed.), *Cityscapes and Monuments of Western Asia Minor* içinde (179-186. ss.), Oxbow Books.
- Şahin, M. (2020). Apollonia ad Rhyndacum’dan bir aplik seramik parçası. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(4), 1861-1873.
- Taşlıkılıoğlu, Z. (1954). *Tanrı Apollon ve Anadolu ile münasebeti*. İbrahim Horoz Basımevi.
- Tekçam, T. (2007). *Arkeoloji sözlüğü*. Alfa Yayınları.
- Tuna, N. & Berges, D. (2002). Datça/Emecik/Sarı Liman mevki arkaik tapınak 2000 yılı çalışmaları. *KST* 23, 89-100.
- Voigts, C. M. P. (2011). *Die Altäre von Selinunt*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Münih: Technische Universität.
- Yavis, C. G. (1949). *Greek altars, origins and typology*. Saint Louis University Press.
- Yıldırım, Y. S. (2003). *Batı Anadolu’daki kutsal alanlardaki propylon yapıları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Weber, L. (1975). *Descriptive Catalogue of the Collection of Greek Coins formed by Sir Hermann Weber M. D. 1823-1918*. Spink Press.

EXTENDED ABSTRACT

The ancient city of Myndos was one of the Carian Cities in antiquity and is located within the administrative boundaries of the Gümüşlük locality of Bodrum District in modern Turkey's Muğla Province. Located just across the ancient city, Asar / Tavşan Island is a significant location to protect the city's port. The connection of Asar Island with the land must have been provided through the fortification wall. The distance from the island to the mainland is about 100 meters.

That was excavated between the years 2009-2014 from Asar Island and it constitutes the remains of buildings belonging to the Classical, Hellenistic and Roman Periods. The main objective of the study is to evaluate and interpret the building remains unearthed as a result of the excavations carried out on the island under the presidency of Prof. Dr. Mustafa Şahin. The connection of the god Apollo with the city and the island, the determination of the structural feature of the Apollon Archegetes sanctuary, which is thought to exist on the island, and its relationship with cult areas with similar characteristics are investigated.

On the island, a "U" / "II" shaped altar structure (?) dedicated to Apollon Archegetes and a few architectural elements were unearthed, from the Pagan period settlement to the present day. These finds were dated as far as possible and the architectural structuring process of the area was tried to be understood. Some of the architectural finds were used as spolia in the late period structures in the following centuries, and it was determined that due to earthquake movements, a large amount of architectural building elements was found in the water in the area facing the northeast slope and inside the ancient harbor.

Thanks to the excavations carried out in this area, an inscription, which is understood to be dedicated to Apollo Archegetes, indicates the existence of the cult area of Apollo on the island. It is thought that the "U" / "II" shaped altar on the island was built during the construction activities of Mausolos or in the Hellenistic era. Paros Hestia Sanctuary, an example of Myndos, which is typologically classified as a stepped ante or "U" / "II" shaped altars, Triangular altar structure "Knidos Karneios Sanctuary", Klaros Apollon Sanctuary, Apollon Aegileas in Antikythera sanctuary, Altar A structure in Pergamon, the altar near the Temple of the Emperors of Ephesos and the open-air cult area of Pedasa and the Emecik sanctuary show similarities.

Before the excavations started on Asar Island, some architectural fragments belonging to large building elements were seen on the surface. During the excavations, different structural elements were also unearthed, but a foundation structure to which the colossal column drums could belong could not be determined. A small number of architectural blocks belonging to the superstructure elements from the Early Classical Period settlement were identified. Architectural finds are concentrated in the middle terrace of the island. Among them; Ionic column capital, column drum, attic-ion column base, architrave block with frieze, and horizontal sima block with dentil are located. All of these building elements are made of fine-medium-grained white marble with gray veins. Considering the diameter of the column drums, a foundation structure to which the colossal blocks may belong suggests the possibility of belonging to a structure on the island. Due to the dimensions of the two-column drums of colossal size, they could not have been transported to the island from outside. However, they could not be associated with the proposed structures due to their proportions. In other words, no structure suitable for the proportion of the columns has yet been found on the island. Considering the current volume of the island, it presents the possibility (?) that the temple or similar building complex may be under the church structure.

Considering that the architrave blocks, column capitals, and column bases overlap with each other, the idea of belonging to a possible propylon (?) in a sacred area comes into prominence as a stronger idea.

Within the scope of our detailed studies, altar and propylon structures were compared with similar examples, and some architectural suggestions were presented on possible structures.

“OXFORD DICTIONARY OF IDIOMS” ADLI SÖZLÜKTEKİ “R” HARFİNİN ALTINDA BULUNAN DEYİMLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

 Necmi AKYALÇIN*

ÖZET

Söz varlığı; bir dilin içindeki deyimler, atasözleri, ikilemeler, kalıp sözler vb. ögelerden oluşmaktadır. Her dildeki deyimler; sayıca farklıdır. Bir dilin söz varlığı çalışması, deyimler olmadan düşünülemez. Sayıları değişiklik gösterse de deyimler, her dilin söz varlığında yer almaktadır. Her dilde deyimler üzerinde yapılmış çalışmalar vardır. Bu çalışmalardan en önemlileri sözlüklerdir. Deyimler sözlüklerinin hazırlandığı dillerden biri de İngilizcedir. “Oxford Dictionary of Idioms” bu çalışmalardan birisidir. İncelendiğinde bu sözlükte deyim olmayan söz öbeklerinin de deyim olarak değerlendirildiği görülecektir. Çalışmanın evrenini, bu deyimler Sözlüğü, konusunu ise sözlüğün “R” harfi altındaki deyim olarak değerlendirilebilecek madde başları oluşturmaktadır. A, B, C, D, E, F, G, H, I, İ, J, K, L, M, N, O ve P harflerinin madde başları, daha önceki X (on) makalede incelenmiştir. Bu çalışma, önceki X (on) çalışmanın devamı niteliğinde olduğundan, bundan önceki çalışmalardaki saptama ve değerlendirmeler doğrultusunda “R” harfi ele alınmıştır. 322 söz öbeğinin içerisinde 121 söz öbeğinin deyim olabileceği değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: deyimler, Oxford Dictionary of Idioms, XI

An Assessment On Idioms Under the Letter “R” In The Dictionary of “Oxford Dictionary of Idioms”

ABSTRACT

Vocabulary; idioms, proverbs, reduplications, pattern words etc. in a language. consists of elements. Idioms in every language are numerically different. Vocubular study of a language is unthinkable without idioms. Although their number varies, idioms are present in the vocabulary of every language. There are studies on idioms in every language. The most important of these studies are dictionaries. One of the languages in which idioms dictionaries are prepared is English. “Oxford Dictionary of Idioms” is one of these studies. When examined, it will be seen that phrases that are not idioms in this dictionary are also considered as idioms. The universe of the study is the Dictionary of these idioms, and the subject is the headlines that can be considered as the idiom under the letter "R" in the dictionary. The headings of the letters A, B, C, D, E, F, G, H, I, İ, J, K, L, M, N, O and P were examined in the previous X (ten) articles. Since this study is a continuation of the previous X (ten) studies, the letter "R" has been discussed in line with the determinations and evaluations in previous studies. It was evaluated that 121 phrases out of 322 phrases could be idioms.

Key Words: idioms, Oxford Dictionary of Idioms, XI

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale / TÜRKİYE, nakyalcin@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Akyalçın, N. (2023). “Oxford Dictionary of Idioms” adlı sözlükteki “R” harfinin altında bulunan deyimler üzerine bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 349-361.

<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1177166>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 19 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 3 Ekim / October 2022

Giriş

Daha önceki X (on) çalışmanın giriş bölümünde belirtilmiş olduğu gibi ister o dilde oluşmuş ster diğer dillerden o dile alıntı yapılmış olsun; dünyadaki tüm dillerin söz varlığında deyimler ile karşılaşmaktadır. Deyimlerin söz varlığındaki sayısı elbette ki dilden dile farklılık göstermektedir. Daha önce yapılmış deyim tanımlarına bakıldığında aralarında görece farklılıklar olduğu görülse de çoğu güncel deyim tanımının ortak noktası, deyim oluşturulan sözcüklerin sahip oldukları gerçek, yan, terim vb. anlamlarından uzaklaştıkları düşüncesidir. Bu düşünce, belli başlı deyim tanımları dikkate alınarak çalışmada konu edilmiş ve çalışmada yer verilen “R” harfinin madde başları içerisinde deyim olarak değerlendirilebilecek söz öbekleri, bu tanımlar doğrultusunda seçilmiştir. Bu tanımlar şunlardır:

“*Deyimler, düşünce, kavram, nesne ve kişilerin durumlarını, özelliklerini yansıtmak için kullanılan ve gerçek anlamının dışına çıkmış özel anlam/anlatım boyutuyla kalıplaşmış söz öbekleridir.*” (Akyalçın, 2012: 10)

“*Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.*” (Aksoy, 2020: 50)

“*deyim (Alın. Ausdruck, &densart; Fr. locution; İng. locution, idiom; Osm. tabir): Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği: Abayı yakmak, aşağıdan almak, bağrına taş basmak, buluttan nem kapmak, çileden çıkmak, dalga geçmek, el ele vermek, karşı gelmek, mercimeği fırına vermek, nalları dikmek, saman altından su yürütmek, üç buçuk atmak, yasak savmak, yüzgöz olmak, zılgıt vermek vb.*” (Korkmaz, 1992: 43)

“*Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir: “Bu deyim seni korkutmasın. Çünkü fazlasıyla basit bir şeyden bahsediyorum.” - İhsan Oktay Anar*” (TDK, 2022)

“*An idioms is a groups of whose meaning as a group is different from the meanin those words would have if you considered each one separately.*” (Longman, 2002: V)

(Çeviri: Deyimler, bir grup olarak anlamı, her birini ayrı ayrı ele alırsanız, bu kelimelerin sahip olacağı anlamdan farklı olan gruplardır.)

Çalışmanın amacı, yukarıdaki tanımlar doğrultusunda deyim özelliği taşıyan yapılara ilişkin ulaşılabilecek en doğru sayısal verilere ulaşabilmektir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta daha vardır; o da sözlüğün giriş kısmında kısa birkaç cümle ile sözlüğün içerisinde deyim dışında söz öbeklerinin de yer aldığı söylenmiş olmasıdır. Ancak, hem sözlüğün adı “idiom dictionary” yani deyimler sözlüğüdür hem de söz öbeklerinin altında hangi tür söz öbeği olduğu açıkça belirtilmemiştir. Bilindiği üzere makaleler çoğu zaman yazıldıkları alandaki bir sorun zemininde şekillenirler. Bu konunun seçilmesindeki temel sorun da herhangi bir sözlükte deyim olmayan/olamayacak söz öbeklerinin bulunması değil; başlığında deyimler sözlüğü yazan bir sözlükte bu türden söz öbeklerinin çok fazla yer aldığını ortaya koymaktır.

Burada, çalışmanın konusu sözlükbilim alanına girdiği için sözlükbilim alanına ve sözlük hazırlanırken dikkat edilmesi gereken noktalara dikkat çeken veya bu konuda tanınmış önemli isimlerin çalışmalarına da değinme gereği duyulmuştur. Sözlükbilim, çok geniş ve kapsamlı bir konudur. Sözlüklerin bir dilin hazineleri olduğu ve her dil içerisinde farklı farklı konularda hazırlanmış birçok sözlük olduğu düşünüldüğünde bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Türkiye’de bu konuyla ilgili çalışma yapan, Şükrü Haluk Akalın, Erdoğan Boz, Ezgi Aslan, Ferdi Bozkurt, Mehmet Kaynak vb. isimler önemli araştırmacılarıdır.

Şükrü Haluk Akalın (Akalın, 2010), sözlük bilim konusuna çalışmalarında yer veren isimlerden biridir. “*Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük*” adlı çalışmasında sözcük bilimin tanımından ve kapsamından söz ederek sözlükçülük konusuna değinir.

Erdoğan Boz, “*Sözlük Bilimi Yazıları 1*” adlı kitabında bu konudaki çalışmalarını bir araya getirmiştir (Boz, 2011). Ayrıca “*Türk Sözlükbiliminin Problemleri*” adlı makalesinde Sözlükbilimi alanında karşılaşılan sorunlara dikkat çekmiştir (Boz, 2012). Daha sonra “*Türk Dilinin Çağdaş Sorunları ve Çözüm Önerileri*” adlı kitabında da bu konuya değinmiştir (Boz, 2019). E. Boz, bu vb. çalışmalarıyla sözlükbilim alanında Türkiye’deki önemli isimler arasındadır.

Ezgi Aslan, “*Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)*” (Aslan, 2020a), “*Tarihî Sözlüklerin Tanım ve Tanıklarında Metinlerarasılık*” (Aslan, 2020b) vb. çalışmalarıyla bu konuda adı geçen isimler arasındadır.

Ezgi Aslan, sözlükbilimdeki terim kavramı hakkında şunlardan bahseder:

“*Riggs’in 1983’te Uluslararası Sözlükbilimi Konferansında sunduğu bildirisi “Sözlükbilimciler sözlük hazırlarken ve sözlükle ilgili teknik sorunları tartışırken kullandıkları terimlerden memnunlar mı?... Farklı ülkelerde, yayınevlerinde ya da akademik toplantılarda bu terimlerle kolaylıkla iletişim kurabiliyorlar mı?” tümceleriyle başlar. Terim konusundaki kaygıların dile getirildiği bu konuşmada terimlerde anlam belirsizliği, terim fazlalığı ve yeni kavram alanı oluşturmadaki sıkıntılar dile getirilmiştir.*” (Aslan, 2020a: s. 157)

Ferdi Bozkurt (Bozkurt, 2017) “*Sözlükleşme: Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi*” adlı kitabıyla bu konudaki önemli isimlerden biridir.

Mehmet Kaynak (Kaynak, 2021), “*Ana Çizgileriyle Sözlük Bilimi ve Türk Sözlükçülüğü*” adlı çalışması ise bu konuda yapılmış güncel çalışmalar arasındadır.

Yabancı kaynaklara bakıldığında ise, Svensén (Svensén, 2009), Hartmann (Hartmann, 1983) (Hartmann & James, 1998), Bergenholtz (Bergenholtz, 2013) vb. araştırmacılar ile karşılaşmaktadır.

Bergenholtz, sözlükler hakkında şunları söyler:

“*Metin algılama, metin üretimi veya çevirisi ile ilgili bir yardıma ihtiyaç duyulduğunda ya da sadece bir sözcük veya sözcük dizisi hakkında bilgi alınmak istendiğinde danışılabilen, özgün konular veya dil öğeleriyle ilgili sözlük maddelerini ve muhtemelen birçok harici metni de içeren ve her biri özgün bir sözlük tanımıyla ilişkili birçok sözlükten oluşan sözlükbilimsel başvuru çalışmasıdır.*” (Bergenholtz, 2013: 19)

Yukarıdaki isimlerin çalışmaları ve sözlükbilim alanına verdikleri önem göz önüne alındığında sözlükbilim hakkında yapılan çalışmaların önemi ve bu alana yaptıkları katkılar daha iyi anlaşılacaktır.

Bu tanım ve açıklamalar doğrultusunda seçilmiş olan aşağıdaki örnekler “*Oxford Dictionary of Idioms*” adlı sözlüğün “r” harfi altındaki maddebaşlarından deyim olma özelliği gösterdiği düşünülen söz öbekleridir. Geri kalan 201 yapının yukarıda verilen deyim tanımları da göz önüne alındığında deyim özelliği göstermediği ortadadır. Bundan dolayı deyim olmayan yapılar olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede deyim olarak değerlendirilen söz öbekleri aşağıdaki gibidir:

1) Buy the rabbit: Tavşan satın almak.

- Kötü gider, daha kötü gelir. (s. 235)

- 2) Pull (or bring) a rabbit out of the (or a) hat: Şapkadan tavşan çıkarmak.
- Tesadüfi olan ve el çabukluğu veya aldatma içerebilen bir eylemi tanımlamak için kullanılır. (s. 235)
- 3) Work the rabbit's foot on: Tavşan ayağı üzerinde çalışmak.
- Dolandırmak veya oyuna getirmek. (s. 235)
- 4) At rack and manger: Rafta ve yemlikte.
- Bolluk ve bereket ortasında. (s. 235)
- 5) On the rack: İşkence sehbası üstünde (olmak).
- Yoğun bir sıkıntı veya zorlanma yaşamak. (s. 235)
- 6) Rack your brains (or brain): Beyni rafa kaldırmak.
- Bir şeyi düşünmek veya hatırlamak için büyük çaba göstermek. (s. 235)
- 7) Chew the rag: Paçavrayı çiğnemek. (s. 235)
- Genellikle uzun uzun, yavaş bir şekilde sohbet etmek. (s. 52)
- 8) Lose your rag: Paçavranı kaybetmek.
- Ateşini kaybetmek. (s. 235)
- 9) Part brass rags with: Parça pirinç paçavralar.
- Kavga etmek ve bir arkadaşlığı koparmak. (s. 235)
- 10) A red rag to a bull: Bir boğaya kırmızı bez (olmak). (s. 236)
- Birini kışkırtacağı veya kızdıracacağı kesin olan bir nesne, söz veya eylem. (s. 240)
- 11) Take the rag off the bush (or hedge): Paçavrayı çalıdan (veya çitten) çıkarmak.
- Her şeyi veya herkesi aş. (s. 236)
- 12) Go off the rails: Raydan çıkmak.
- Garip, anormal veya çilginca kontrolsüz bir şekilde davranmaya başlayın. (s. 236)
- 13) On the rails: Rayda.
- 1) Normal veya düzenlenmiş bir şekilde davranmak veya çalışmak; 2) (bir yarış atı veya jokey) iç çite en yakın yarış pistinde bir pozisyonda. (s. 236)
- 14) It never rains but it pours: Asla yağmur yağmaz ama yağar.
- Talihsizlikler veya zor durumlar hızlı bir şekilde birbirini takip etme veya aynı anda gelme eğilimindedir. (s. 236)
- 15) Rain on someone's parade: Birinin geçit töreninde yağmur (olmak).
- Birinin bir fırsattan zevk almasını engellemek veya olay; birinin planlarını bozmak. (s. 236)
- 16) Right as rain: Yağmur kadar doğru.
- (bir kişinin) özellikle küçük bir hastalık veya kazadan sonra mükemmel bir şekilde fit ve iyi durumda olması. (s. 236)

- 17) At the end of the rainbow: Gökkuşağının sonunda.
- Çok aranan, ancak elde edilmesi imkânsız olan bir şeye atıfta bulunmak için kullanılır. (s. 236)
- 18) Chase rainbows (veya gökkuşağını): Gökkuşaklarını kovalamak.
- Hayali bir hedefin peşinden gitmek. (s. 236)
- 19) Take a rain check: Yağmur kontrolü yapmak.
- Bir teklifi kibarca reddederken, daha sonra kabul edebileceğinizi ima ederek söylemek. (s. 236)
- 20) Raise the devil: Şeytanı yükseltmek. (s. 237)
- Gürültülü bir rahatsızlık yaratmak. (s. 77)
- 21) Raise a dust: Bir toz kaldırmak.
- 1) kargaşaya neden olmak. 2) gerçeği gizlemek. (s. 237)
- 22) Rise the wind: Rüzgârı kaldırmak.
- Bir amaç için parayı elde etmek. (s. 237)
- 23) Rake over (old) coals (or rake over the ashes): (Eski) kömürleri tırmıklamak.
- çoktan unutulmuş bir olayın hatırasını canlandırmak. (s. 237)
- 24) Beat the rap: Suçu pataklamak.
- Bir suçtan dolayı alınan cezadan beraat etmek veya kurtulmak. (s. 237)
- 25) Blow a raspberry: Bir ahududu üfleme.
- Dudaklarınızla alaycı veya küçümseyici bir ses çıkarmak. (s. 238)
- 26) Rattle someone’s cage: Birinin kafesini sallamak.
- Genellikle kasıtlı olarak, birinin kızgın veya sinirli hissetmesini sağlamak. (s. 238)
- 27) Rattle sabres: Çıngıraklı kılıçlar.
- Saldırgan harekete geçmekle tehdit etmek. (s. 238)
- 28) Come the raw prawn: Çiğ karidese gelmek.
- Birini aldatmaya çalışmak. (s. 238)
- 29) On a razor’s edge: Bıçak sırtında (olmak). (s. 238)
- Gergin bir durumda, özellikle başarı ve başarısızlık arasında hassas bir şekilde dengelenmiş biri. (s. 162)
- 30) Read someone like a book: Birini kitap gibi okumak.
- Birinin düşüncelerini ve amaçlarını açık veya kolay bir biçimde anlayabilmek. (s. 238)
- 31) Ream someone’s ass (or butt): Birinin kığını parçalamak.
- Birini eleştirmek veya azarlamak. (s. 239)
- 32) Reap the harvest (or fruits) of: Hasadı toplamak.
- Sonuçlarına veya semeresine katlanmak. (s. 239)

- 33) Rear it's head: Başını arkaya koymak.
- (Hoş olmayan bir konuda) ortaya çıkmak, kendini göstermek. (s. 239)
- 34) Recharge your batteries: Pillerini şarj etmek.
- Bir süre dinlenerek ve gevşeyerek gücünüzü ve enerjinizi yeniden toplamak. (s. 239)
- 35) Put (or set) the record straight: Plağı düz koymak.
- Yanlış bildirilen olayların gerçek versiyonunu vermek, yanlış anlamayı düzeltmek. (s. 239)
- 36) In the red: Kırmızıda (olmak).
- Borçlu olmak, fazla para çekmek, para kaybetmek. (s. 240)
- 37) (Like) a red rag to a bull: Bir boğaya kırmızı bez (gibi) (olmak). (s. 240)
- Birini kışkırtacağı veya kızdıracacağı kesin olan bir nesne, söz veya eylem. (s. 240)
- 38) See red: Kırmızı görmek.
- Birden çok sinirli olmak. (s. 240)
- 39) A broken red: Kırık bir kırmızı.
- Zayıf veya etkisiz bir kişi, özellikle de desteğine güvenmenin aptalca olduğu biri. (s. 240)
- 40) Keep a tight rein on: Dizginleri sıkı tutmak.
- Üzerinde sıkı kontrol uygulamak, çok az özgürlüğe izin vermek. (s. 240)
- 41) Reinvent the Wheel: Tekerleği yeniden icat etmek.
- Hâlihazırda var olan bir şeyi yaratmak veya daha önce yapılmış bir şeyi yapmak için çok fazla zaman veya çaba harcamak. (s. 240)
- 42) Rest on your laurels: Defne üzerinde dinlenmek. (s. 241)
- Üstün konumunuzu bir rakibe kaybetmemeye dikkat etmek. (s. 168)
- 43) The reverse of the medal: Madalyonun öbür yüzü. (s. 241)
- Bir meselenin karşıt görüşü. (s. 186)
- 44) Go to your reward: Ödülüne gitmek.
- Ölmek. (s. 241)
- 45) Have had the Richard: Richard'a sahip olmak.
- Onarılmaz biçimde hasar almak. (s. 241)
- 46) Ride for a fall: Düşmek için binmek.
- Yenilgiye veya başarısızlığa davetiye çıkaran pervasız veya kibirli bir biçimde hareket etmek. (s. 242)
- 47) Ride herd on: Sürüye binmek.
- Göz kulak olmak. (s. 242)
- 48) Ride high: Yüksekçe binmek.
- Başarılı olmak. (s. 242)

- 49) Ride off into the sunset: Günbatımına doğru yola çıkmak.
- Bir şey için mutlu bir sonuca ulaşmak. (s. 242)
- 50) Ride on someone’s coat-tails: Birinin paltosuna binmek. (s. 242)
- Başkasının başarısından haksız yere yararlanmak. (s. 57)
- 51) Ride shotgun: Çifte kullanmak.
- 1) Bir aracın sürücüsünün yanındaki koltukta muhafız olarak seyahat etmek.; 2) Bir aracın yolcu koltuğuna oturmak.; 3) Koruyucu olarak hareket etmek. (s. 242)
- 52) Put (or set) someone right: Birini yola koymak.
- 1) Biriini sağlığına kavuşturmak.; 2) Birinin bir durumun gerçeklerini anlamasını sağlamak. (s. 242)
- 53) Bow down in the house of Rimmon: Rimmon’oun evinde eğilmek. (s. 243)
- Bir ilkeye sözde hizmet etmek; ilkelerinizi uygunluk uğruna feda etmek. (s. 35)
- 54) Hold the ring: Yüzüğü tutmak.
- Bir anlaşmazlığı veya uyuşmazlığı karışmadan izlemek. (s. 243)
- 55) Ring down (or up) the curtain: Perdeyi kapatmak (veya açmak).
- Bir girişimin veya olayın sonunu (veya başlangıcını) işaretlemek. (s. 243)
- 56) Ring the knell of: Çanını çalmak. (s. 243)
- sona erdiğini bildirmek veya müjdelemek. (s. 162)
- 57) Ring off the hook: Kancayı çalmak.
- (bir telefonun) gelen aramaların çok sayıda olması nedeniyle sürekli çalması. (s. 243).
- 58) Let rip: Yırtmaya izin vermek.
- 1) bir şey yapmak veya şiddetle veya kısıtlama olmaksızın ilerlemek. 2) kendinizi şiddetle veya öfkeyle ifade etmek. (s. 243)
- 59) Rise from the ashes: Küllerden yeniden doğmak.
- Yıkımın yenilenmesi. (s. 243)
- 60) Rise to the bait: Yem atmak.
- Bir provokasyona veya ayartmaya tam olarak amaçlandığı gibi tepki vermek. (s. 243)
- 61) Someone’s star is rising: Birinin yıldızı parlamak.
- Birileri giderek daha başarılı veya popüler hale gelmek. (s. 275)
- 62) Put on the Ritz: Ritz’i giymek.
- Bir lüks veya savurganlık gösterisi yapmak. (s. 243)
- 63) Sell someone down the river: Nehrin aşağısında birini satmak.
- Özellikle kendine fayda sağlamak için birine ihanet etmek. (s. 244)
- 64) Up the river: Nehrin yukarısında.
- Hapishaneye veya hapishanede. (s. 244)

- 65) All roads lead to Rome: Tüm yollar Roma'ya çıkmak. (s. 244)
- Aynı hedefe veya sonuca ulaşmanın birçok farklı yolu vardır. (s. 246)
- 66) Down the road: Yolun aşağısında.
- Gelecekte. (s. 244)
- 67) Between a rock and a hard place: Bir kaya ve sert bir yer arasında.
- Eeşit derecede zor veya hoş olmayan iki alternatifle karşı karşıya kaldığınız durum. (s. 244)
- 68) Get your rocks off: Taşlarınızı çıkarmak.
- 1) orgazm olmak.; 2) zevk veya tatmin elde etmek. (s. 244)
- 69) On the rocks: kayaların üzerinde.
- 1) (bir ilişkinin veya girişimin) zorluklarla karşılaşması ve muhtemelen başarısız olması. 2) (bir içecek) seyreltilmeden ve buz küpleriyle servis edilir. (s. 244)
- 70) Make a rod for your own back: Kendi sırtınız için bir çubuk yapmak.
- Daha sonra kendinize zorluk çıkaracak bir şey yapmak. (s. 245)
- 71) Rule someone or something with a rod of iron: Birini veya bir şeyi demir çubukla yönetmek.
- Birini veya bir şeyi çok katı veya sert bir şekilde kontrol edin veya yönetmek. (s. 245)
- 72) On a roll: Silindir üzerinde (olmak).
- Uzun süreli bir başarı veya iyi şans büyüğü yaşamak. (s. 245)
- 73) A roll in the hay (or the sack): Samanda (veya çuvalda) bir rulo.
- Bir cinsel ilişki eylemi. (s. 245)
- 74) A roll Jack Rice couldn't jump over: Jack Rice'in üzerinden atlayamadığı bir rulo.
- Büyük miktarda para. (s. 245)
- 75) Roll with the punches: Yumruklarla yuvarlanmak.
- 1) (bir boksörün) etkisini azaltmak için vücudunu rakibin darbelerinden uzaklaştırmak, 2) kendini zor veya olumsuz koşullara adapte etmek. (s. 245)
- 76) A Roman holiday: Bir Roma tatili.
- Başkalarının ıstırabından veya rahatsızlığından zevk veya kâr elde edilen bir fırsat. (s. 246)
- 77) All roads lead to Rome: Tüm yollar Roma'ya çıkmak. (s. 246)
- Aynı hedefe veya sonuca ulaşmanın birçok farklı yolu vardır. (s. 246)
- 78) Go through (or hit) the roof: Çatıdan geçmek (veya vurmak).
- 1) (fiyatlar veya rakamlar) aşırı veya beklenmedik yüksekliklere ulaşmak; fahiş olmak, 2) aniden çok sinirlenmek. (s. 146)
- 79) The roof falls in: Çatı çöküme.
- Bir felaket meydana geliyor; her şey ters gidiyor. (s. 246)
- 80) In a smoke-filled room: Duman dolu bir odada.
- (siyasi pazarlık veya karar verme) daha açık veya demokratik bir şekilde değil, küçük bir etkili insan grubu tarafından özel olarak yürütülen. (s. 246)

- 81) No (or not) room to swing a cat: Bir kediyi sallayacak yer yok (veya yok).
- Çok dar bir alana atıfta bulunmak için kullanılır. (s. 246)
- 82) Room at the top: En üstteki oda.
- Seçkin bir gruba veya bir mesleğin en üst sıralarına katılma fırsatı. (s. 246)
- 83) Put down roots: Kök salmak.
- Belirli bir yerde yerleşik bir yaşam sürmeye başlayın. (s. 246)
- 84) Strike at the root (or roots): Köke (veya köklere) vurmak.
- Üzerinde potansiyel olarak yıkıcı bir etkiye sahip (olmak). (s. 247)
- 85) Take root: Kök almak.
- Sabit veya yerleşik olmak. (s. 247)
- 86) Give someone enough rope (or plenty of rope): Birine yeterince ip (veya yeterince ip) vermek.
- Bir kişiye kendi çöküşünü gerçekleştirme için yeterli hareket özgürlüğü vermek. (s. 247)
- 87) Know the ropes: İpleri bilmek. (s. 247)
- Bir şeyin nasıl yapıldığını tam olarak öğrenmek. (s. 164)
- 88) Money for old rope: Eski ip için para. (s. 247)
- 1) Çok az çabayla veya hiç çaba göstermeden kazanılan para. 2) Kolay bir görev. (s. 191)
- 89) On the ropes: İp üzerinde.
- Çaresiz bir durumda; yakın bir çöküş veya yenilgi durumunda. (s. 247)
- 90) A rope of sand: Kum ipi.
- Yalnızca yanıltıcı güvenlik veya tutarlılık sağlayan bir şeye imada kullanılır. (s. 247)
- 91) Come up roses: Güller yaklaşıyor.
- (bir durumun) çok elverişli bir şekilde gelişmesi. (s. 247)
- 92) Come up smelling of roses: Gül koklayarak çıkmak. (s. 247)
- İtibarın bozulmadan zor bir durumdan şanslı bir kaçış yapmak. (s. 268)
- 93) Smell the roses: Gülleri koklamak. (s. 247)
- İtibarınız bozulmadan zor bir durumdan şanslı bir kaçış yapmak. (s. 268)
- 94) Under the rose: Gülün altında (olmak).
- Güvenle; gizlilik taahhüdü altında. (s. 247)
- 95) The rot sets in: Çürüme başlamak.
- Hızlı bir biçimde art arda (genellikle açıklanamayan) başarısızlıklar başlamak. (s. 247)
- 96) Rough around the edges: Kenarlarda pürüz (olmak).
- Birkaç kusura sahip olmak. (s. 247)
- 97) The rough edge (orside) of your tongue: Dilinizin pürüzlü kenarı (ya da tarafı).
- Azarlamak. (s. 247)

98) Rough edges: Pürüzlü kenarlar.

- Birinde veya bir şeyde temelde tatmin edici olan hafif kusurlar. (s. 247)

99) Take the rough with the smooth: Pürüzsüz olanı almak.

- Hayatın iyi yanı sıra zor veya hoş olmayan yönlerini de kabul etmek. (s. 248)

100) Ride roughshod over: Kaba sürüş yapmak.

- Başkalarını kibirli bir şekilde umursamadan kendi planlarınızı veya dileklerinizi gerçekleştirmek. (s. 248)

101) Round the bend: Virajı yuvarlamak. (s. 248)

- Çılgın, deli. (s. 21)

102) A square peg in a round hole: Yuvarlak bir delikte kare çivi. (s. 248)

- Yeteneklerine veya karakterlerine uygun olmayan bir durumda olan kişi. (s. 216)

103) Rub someone's nose in something (or rub it in): Birinin burnunu bir şeye sürtmek {veya ovalamak}.

- Vurgulayarak veya tekrar tekrar birinin dikkatini utanç verici veya acı verici bir gerçeğe çekmek. (s. 248)

104) Rub shoulders: Sırtını ovalamak.

- Başka bir kişiyle ilişki kurmak veya temasa geçmek. (s. 248)

105) Rub someone (up) the wrong way: Birini (yukarı) yanlış şekilde ovmak.

- Birini sinirlendirmek veya itmek. (s. 248)

106) Cross the Rubicon: Rubicon'u geçmek.

- Geri dönülmez bir adım atmak. (s. 248)

107) Ruffle someone's feathers: Birinin tüylerini kabartmak.

- Birinin sinirlenmesine veya üzülmesine neden olmak. (s. 249)

108) Smooth someone's ruffled feathers: Birinin dalgalı tüylerini yumuşatmak.

- Yatıştırıcı kelimeler kullanarak birini daha az sinirlendirmek veya kızdırmak. (s. 249)

109) Pull the rug (from under someone): Halıyı çekmek. (birinin altından).

- Birinin desteğini aniden geri çekmek. (s. 249)

110) Rule the roost: Tüneği yönetmek.

- Tam kontrol altında olmak. (s. 249)

111) Be run off your feet: Ayaklarınız yerden kesilsin.

- Son derece meşgul olun. (s. 249)

112) (Try to) run before you can walk: Yürümeye başlamadan önce (deneyin) koşmak.

- Gerekli temel becerileri kazanmadan önce zor bir şeyi denemek. (s. 249)

113) Run dry: Kuru çalışmak.

- (özellikle bir para veya bilgi kaynağı) tamamen tükenmek. (s. 249)

114) Run the gauntlet: Eldiveni çalıştırmak. (s. 249)

- Bir hedefe ulaşmak için korkutucu veya tehlikeli bir kalabalık, yer veya deneyimden geçmek. (s. 121)

115) Run high: Yüksekte koşmak.

- Güçlü veya çalkantılı olmak. (s. 249)

116) Run into the sand: Kum tanesine koşmak.

- Hiçliğe gelmek. (s. 249)

117) Run rings round: Halkaların etrafında koşmak. (s. 250)

- Birini çok kolay bir şekilde sınıflandırmak veya alt etmek. (s. 243)

118) Run with the hare and hunt with the hounds: Tavşanla koşmak ve tazılarıyla avlamak. (s. 250)

- Bir çatışmada veya anlaşmazlıkta her iki tarafla da iyi ilişkiler içinde kalmaya çalışmak. (s. 137)

119) Read the runes: Rünleri okumak.

- İlgili tüm önemli faktörleri analiz ederek bir durumun sonucunu tahmin etmeye çalışmak. (s. 250)

120) Do a runner: Bir koşucu yapmak.

- Özellikle bir şey için ödeme yapmaktan kaçınmak veya bir yerden kaçmak için aceleyle çıkmak. (s. 250)

121) Take a running jump: Koşarak zıplamak.

- Birini öfkeyle reddederken veya onunla aynı fikirde olmadığına kullanılır. (s. 250)

Sonuç

Daha önceki X (on) çalışmada yapılan açıklamalarda olduğu gibi bu çalışmada da görülüyor ki belli başlı deyim tanımları dikkate alınarak bir inceleme yapıldığında “Oxford Dictionary of Idioms” adlı sözlüğünün madde başları arasında deyim olmayan veya olamayacak özellikte söz öbekleri yer almaktadır. Çalışmanın temel amacı; giriş bölümünde de belirtildiği gibi söz konusu sözlükte deyim olmayan söz öbeklerinin yer almasını eleştirmek değil; kapağında deyimler sözlüğü yazan bir sözlükte bu türden söz öbeklerinin yer almasına dikkat çekmek ve gerçekten deyim olma özelliğine sahip söz öbeklerinin mümkün olduğunca doğru sayısal verilerle ortaya konmasına yardımcı olmaktır. Bu düşünce ve yaklaşımlarla yapılan incelemeler sonucunda; “R” harfindeki 322 madde başının 121 adeti deyim olarak değerlendirilebilecek özelliktedir. Bu madde başlarının % 37’sinin deyim olduğu anlamına gelmektedir. Bu sonuca %5 gibi bir yanılma payı da eklendiğinde % 42 gibi bir sonuca ulaşılacaktır. Sayısal veriler göz önünde bulundurulduğunda; kapağında “Deyimler Sözlüğü” yazan sözlükte, deyim olarak değerlendirilebilecek söz öbeklerinin sayısının ciddi oranda düşük olduğu söylenebilir. Sözlüğün deyim olmayan yapıları da içerdiği sözlüğün giriş bölümünde belirtilmiş olsa da sözlüğün belli bir yerinde bu duruma ilişkin doyurucu bir açıklama yapılsa ve sözlüğün içindeki her madde başının yanına söz öbeğinin deyim olup olmadığı bir biçimde belirtilseydi sorun büyük bir oranda ortadan kalkabilirdi. Ancak söz konusu sözlükte böyle bir yol izlenmemiştir. Ulaşılan sayısal sonuçlar da bu durumu kanıtlar özelliktedir. Daha sonra yazılması öngörülen makalelerde, bu durum diğer madde başları bağlamında da ele alınmaya devam edilecektir.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük bilimi ve sözlükçülük. *Türk Dili*, (698), 162-169.
- Aksoy, Ö. A. (1998). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü II*. İnkılap Kitabevi.
- Akyalçın, N. (2012). *Türkçemizin anlamsal zenginlikleri deyimlerimiz*. Eğiten Kitap.
- Aslan, E. (2020a). Sözlükleri oluşturan temel yapılar (Terim ve tanım denemeleri). *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9(23), 155-169.
- Aslan, E. (2020b). Tarihî sözlüklerin tanım ve tanıklarında metinlerarasılık. *Dilbilim Dergisi*, (35), 15-26.
- Bergenholtz, H. (2013). What is a dictionary (Lexikos, 22, 20-30.). (Çev: E. Corga), *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (10), 7-21.
- Boz, E. (2011). *Sözlük bilimi yazıları 1*. Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2012). Türk sözlükbiliminin problemleri. *Turkish Studies*, 7(4), 13-20.
- Boz, E. (2019). *Türk dilinin çağdaş sorunları ve çözüm önerileri*. Kesit Yayınları.
- Bozkurt, F. (2017). *Sözlükleşme: Genel sözlükler için sözlük birim seçimi*. Kesit Yayınları.
- Hartmann, R. R. K. (Ed.). (1983). *Lexicography: Principles & practice*. Academic Press.
- Hartmann, R.R.K. & James, G. (1998). *Dictionary of lexicography*. Routledge.
- Kaynak, M. (2021). Ana çizgileriyle sözlük bilimi ve Türk sözlükçülüğü. *Kafdağı Dergisi*, 6(1), 79-101.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Longman pocket idioms dictionary* (2002). Person Education Limited.
- Oxford dictionary of idioms* (2004). Second Edition, Published In The United States By Oxford University Press Inc.
- Redhouse büyük el sözlüğü* (2019). SEV Yayıncılık.
- Svensén, B. (2009). *A handbook of lexicography the theory and practice of dictionary making*. Cambridge University Press.
- Tureng Dictionary and Translation Ltd.* (2022, Mayıs 1) <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce>
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2022, Haziran 10). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>

EXTENDED ABSTRACT

Vocabulary is a broad and special concept that encompasses all the richness of a language. In this concept, idioms, proverbs, reduplications, pattern words, etc. There are many phrases such as idioms have an important place in these phrases because they are many in number. The number of idioms in each language differs. However, more idioms are encountered in the vocabulary of languages that are spoken in a wide geography and have a large number of speakers. For this reason, special dictionaries have been prepared for idioms in such languages. English is one of the languages in which such dictionaries are prepared. The dictionary named “Oxford Dictionary of Idioms” is also a dictionary of idioms prepared for English. As a result of the examinations, it has been seen that the structures that are not idioms or cannot be idioms are also considered as idioms in the dictionary, despite the words “dictionary of idioms” on the cover of the dictionary. This situation will be better understood when the definitions of idioms made for Turkish in the introduction part of the study and the definition of idioms made by Longman are taken into account. According to these definitions, idioms are special structures that consist of at least two words and pass into a special meaning/expression dimension when evaluated as a whole. The universe of this study is the dictionary of idioms named “Oxford Dictionary of Idioms” and its subject is the clauses that can be idioms under the heading “r” of this dictionary. The entries in the dictionary under the letters a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p have been examined in previous studies and presented with their numerical data. This work is also a follow-up article. Valuable researchers who are curious about the subject can look at other publications. In the study, the headlines under the letter “r” were scanned using the scanning method with the thoughts and approaches in the previous articles, and the structures that could be idioms were revealed with their numerical data, as in other studies. According to the results, out of the 322 items under the letter “r”, only Rise from the ashes “Rise from the ashes”, Rise to the bait “To bait”, Someone’s star is rising “Someone’s star is rising” and so on. It has been seen that 121 structures such as idioms are idioms or have the characteristics of being idioms. When this rate is calculated as a percentage, it corresponds to 37% of 322 items. Even if a 5% margin of error is added to these data, the result will be 42%. It is seen that this rate is quite low for a dictionary that clearly has a dictionary of idioms on its cover. This is very thought provoking. With this study, it is aimed to contribute to vocabulary studies and draw attention to the subject. In later studies, it is aimed to examine the headings under the other letters of the dictionary named “Oxford Dictionary of Idioms”.

PİYASA NİTELİKLERİ İLE ELEKTRİK VE TÜRKİYE’NİN SERBESTLEŞME SÜRECİ*

Alı Ulvi ÖZGÜL**

ÖZET

Son günlerin ekonomik konjonktürü elektriği ve serbestleşen piyasalarını tekrar ilgi odağı haline getirmiştir. Serbestleşme süreci öncesinde görünür olmayan kendine has özellikleri ile elektrik, farklı bir piyasa yapısını gerektirmektedir. Ayrıca, piyasa tasarımları ayrışabilmektedir. Bu çalışma, nitelikleri ve tedarik zincirine odaklanarak Türkiye Piyasası özelinde elektrik piyasalarının yapısını ve ticaretin büyük kısmının gerçekleştiği spot piyasaları ele almaktadır. Türkiye Piyasası, uzun bir zamana yayılan, ihtiyatlı bir yaklaşımla ve genel itibarıyla Avrupa’nın yapılanma biçimini benimseyerek serbestleşme yolunda önemli merhale kat etmiştir. Marjinal fiyatlandırmanın geçerli olduğu Gün Öncesi Piyasası, katılımcıları tarafından kabul görmüş ve hacimde ikili anlaşmalar piyasasını aşarak beklenen kısa vadeli fiyat sinyali sağlama görevini yerine getirir hale gelmiştir. Diğer yandan, gelişmiş piyasaları takiben devreye alınan, piyasa katılımcılarına ilave dengeleme fırsatı sunan Gün İçi Piyasası da serbestleşme sürecini perçinlemiştir. Ancak, literatürde tartışılacağı gibi serbestleşmeden beklenen hedeflere henüz ulaşamamıştır. Sürecin “yeniden düzenleme” biçiminde inkıtalarla ilerleyeceği öngörülmektedir. Bu bağlamda düzenleyici, sistem/piyasa işletmecisinin açmazları öne çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: elektrik, elektrik piyasası, piyasa tasarımı, serbestleşme, spot piyasalar

Electricity by Market Characteristics and Turkey’s Liberalization Path

ABSTRACT

Recent economic conjuncture has brought electricity and its liberalized markets to center stage again. Electricity, through its idiosyncrasies which were not in sight prior to liberalization, requires a particular market structure. Moreover, market designs may diverge. This paper addresses electricity market structure in view of the Turkish Market by focusing on electricity’s features and supply chain, and the spot markets where majority of trades take place. Turkish Market has taken significant distance in liberalization by broadly adopting Europe’s market structure in a prudent approach which extends over a considerable time. Day-Ahead Market, where pay-as-cleared pricing method applies, has been accepted by her participants and succeeded to convey short-term price signals. On the other hand, Intraday Market, which was introduced following the developed markets to serve supplemental balancing needs, has also reinforced the process. Nevertheless, as discussed in literature targets expected from liberalization have not been achieved yet and is likely to proceed sporadically with some “re-regulation” steps. In this respect, we highlight some dilemmas faced by the regulator, system/market operator.

Key Words: electricity, electricity market, market design, liberalization, spot markets

* Bu makale, yazarın 2018 yılında Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalında tamamladığı *Elektrik Piyasalarında Spot Fiyat Modelleri: Türkiye Örneği* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Bilim Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi İşletme Bölümü, Ankara / TÜRKİYE, a.ulvi.ozgul@outlook.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Özgül, A. U. (2023). Piyasa nitelikleri ile elektrik ve Türkiye’nin serbestleşme süreci. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 363-392.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1084943>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 9 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 20 Kasım / November 2022

Giriş

Geride bıraktığımız yüzyıl, özellikle son çeyreği itibarıyla, geleneksel finans piyasalarına benzer, ancak değişen ölçekte yapısal farklılıklar barındıran piyasaların doğmasını ve gelişmesini beraberinde getirmiştir. Birleşmiş Milletler'in (1982) enerji istatistiklerine yönelik teknik raporunda belirtildiği gibi dönüştüğü birincil enerji kaynaklarından daha kullanışlı bir ikincil kaynak olan elektrik de serbestleşme akımını izleyerek piyasalarda el değiştiren bir meta haline gelmiştir. Son zamanlarda gerek enerji güvenliğimizi tehdit eden gelişmeler, gerekse COVID-19 sonrası küresel ölçekte yaşanan ekonomik olumsuzlukların yansımaları ciddi bir sorun olarak karşımızdadır. Enerjinin sözü edilen en pratik biçimi olan elektriğin tüketicilerine arzını sağlayan piyasalar da bu gelişmelerden payını alarak tartışmaların odağı haline gelmiştir. Genelde enerji, özelde ise elektrik piyasaları araştırmacıları için özet ve en temel bilgileri vermeyi amaçlayan çalışmamızın birinci bölümü elektriğin yapısal, ekonomik özellikleri ile tedarik zincirini ele almaktadır. Elektrik, finansallaşan diğer emtiadan ve finansal araçlardan daha farklı özelliklere, ayrıca kendine has tedarik zincirine sahiptir. Bu unsurların doğru kavranması, piyasa işleyişini anlamının ve geliştirmenin ilk ve en temel koşuludur.

Elektrik piyasaları farklı türde katılımcıları, depolanması güç, ama günün her anında hazır bulundurulması gereken nihai ürünü¹ ve nihayetinde ülke nüfuslarının tamamını kapsayan tüketicileri ile canlı ve gelişen mekanizmalardır. Liberalleşme öncesi de kısmen geçerli olan bu dinamizm ve gelişim, kamu hizmeti niteliğinde tek elden yürütülen faaliyetlerin ayrıştırılması ve giderek genişleyen tabana yayılması ile artarak belirginlik kazanmıştır. Ancak, piyasamızdan çok daha önce serbestleşen, rekabetçi özellikler taşıyan öncü ABD piyasaları bile hedeflenen amaçlara ulaşmış durumda değildir. Henüz gerçekten serbest bir piyasa oluşmamış ve tekel problemini çözmek niyetiyle yapılan reformlar ironik bir biçimde bunun yerleşmesine neden olmuştur; bunun sonucunda piyasa, hala sübvansiyonlarla ilerletilerek hükümet tarafından tasarlanmaktadır. Tüm olumsuz gelişmelere karşın çok temel bir tüketici ürünü olan elektrik için piyasanın yeniden yapılandırılması imkân dâhilinde ve anlamlıdır (Kavulla, 2017). Kavulla'nın bu tespitleri ve önermesi, piyasa yapısının ve liberalleşme sürecinin gözden geçirilmesini salık vermektedir. Serbestleşme akımında geriden gelen ülkemiz piyasası için yukarıda sözü edilen gelişmeler de dikkate alındığında bu bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın ikinci bölümü piyasa, yapılanma biçimleri ve Türkiye elektrik piyasasının serbestleşme serüvenini konu edinmektedir. Üçüncü bölüm ise borsalara benzer yapıda olan dar anlamdaki piyasayı ele almaktadır. Elektriğin nitelikleri gereği bu piyasa, literatüre uygun olarak spot piyasaları oluşturan üç farklı segmenti ile açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme ile sunulan temel bilgiler ışığında piyasanın önemli açmazları ve gelecek perspektifi özetlenmiştir.

1. Ayrıt Edici Özellikleri ile Elektrik

Elektrik kelimesi, en önemli yapıtı "De Magnete" olan, Encyclopaedia Britannica tarafından elektrikle ilgili çalışmaların babası olarak kabul edildiği belirtilen William Gilbert'e (1544-1603) dayandırılmaktadır. Manyetizma ve elektrik konusunda titiz çalışmalar yapan bu araştırmacı, Latince temelli "electricus" kelimesini ortaya atmıştır (Barouti & Hoang, 2011). Kelime, teknik anlamda elektrik yüklerini ve bunların hareketlerini ifade etmektedir. Ancak bu hareketten titreşim anlaşılmalıdır ve elektriği, elektronların titreşimlerinin neden olduğu enerji akımı olarak tanımlamak daha doğru bir yaklaşımdır (Casazza & Delea, 2010: 28).

¹ Çalışmada elektriğin ürün ya da mal olarak belirtilmesi ile; ilkinde tüketiciye bakan yönü, diğerinde ise emtia piyasalarının bir parçası olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Genel bir tanımlama ile elektrik, doğrudan ve doğal kaynaklardan elde edilen birincil enerji kaynaklarının farklı teknik ve araçlarla dönüştürülmesi sonucu elde edilen, günlük yaşantımızın vazgeçilmez temel bir tüketim malı², diğer yandan sanayi işletmeleri için ise önemli bir üretim faktörüdür.

Elektriğin karakteristik özellikleri, piyasa yapısına ve spot piyasa çeşitlenmesine ayrı ayrı yansımalarından dolayı alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

1.1. Yapısal Özellikler

Stoft'un (2002) da belirttiği gibi elektrik tuhaf bir üründür, aynı zamanda zaruri olarak tüm tüketiciler tarafından sürekli kullanılan yegâne üründür. Fiziksel bir yapısı bulunmamakta, ancak etkileri ile varlığı bilinmektedir. Bu etkiler, gelişmiş toplumlarda sıradanlaşmıştır, insanoğlunun günlük ihtiyaçlarını karşıladığı neredeyse tüm araçları çalıştıran bu kaynak, çoğunlukla kesintisiz sağlandığından yokluğu akla dahi gelmemektedir.

Elektrik, çok kısıtlı miktarların söz konusu olduğu durumlar haricinde depolanamaz, dolayısıyla stokta tutma maliyeti ve avantajından söz edilememektedir. Caldana vd. (2015), stoklanabilir bir mal olmayan elektriğin, akım mal³ olarak nitelendirildiğini belirtmektedir. Bu şekilde bir niteleme, elektriğin üretim kaynaklarından olan rüzgâr için de geçerlidir; bunun yanında doğal gaz ve su kaynaklarının akım oranları da teknik boyutta önem kazanmaktadır. Akım mal olması nedeniyle elektriğin tüketimi, zaman boyutunda alt ve üstten sınırlandırılarak ifade bulan dönemler itibarıyla geçerli olmaktadır. Bu boyut, dayanak varlığı enerji ve akım emtiası olan futures ve forward sözleşmeler ile kullanım hakkını elinde tutan tarafa alım/satım hakkı veren swing opsiyon sözleşmelerinin en önemli parçasıdır.

Elektriğin depolanamamasının önemli bir sonucu, üretiminin tüketimini gerektirmesi; diğer yandan tüketilmesi arzu edildiğinde üretilmiş olması, diğer ifadeyle emre amade tutulma zorunluluğudur. Bunn (2004), kitabında bu ikinci gerekliliği tüketici açısından değerlendirmiş ve finans teorisindeki opsiyonlarla benzeşim kurarak tüketicinin, sigorta kutusunun elverdiği miktar ile sınırlı olmak üzere esasen bir opsiyon sözleşmesine sahip bulunduğunu ifade etmiştir.

Tüketimi zaman boyutunda ölçülen, bunun yanında kesintisiz ve güvenli temini gereken elektrik, bu nitelikleri ile bir hizmeti andırmaktadır. Nitekim kamu hizmeti veren kuruluşlar niteliğinde olan, ürünün tedarik zincirinin vazgeçilmez halkaları iletim ve dağıtım şirketlerinin esas faaliyet konuları hizmet kapsamında değerlendirilmekte, tüketiciye yansıyan ilgili faaliyet kalemleri de hizmet olarak vasıflandırılmaktadır. Elektriği, benzer birkaç ögesi (doğal gaz gibi) dışında alışılabilir emtia sınıfından ayıran da hizmetle ilgili boyutudur, çünkü yine zincirde ayrı bir hizmeti üstlenen perakende şirketi için ürünün özüne ilişkin bir kalite⁴ unsurundan söz etmek mümkün değildir. Emtiaya dayalı vadeli işlem sözleşmelerinde değişim konusu malı betimleyen kalite standartları, dereceler vb. elektrik için geçerli olmamaktadır. Sektörün düzenleyicisi Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) tarafından çıkarılan Elektrik Şebeke Yönetmeliği (2014), 4. maddesinde normal işletme koşullarını tanımlarken gerilim, frekans ve

² Elektriğin tarım, metal vb. emtiası gibi bir mal mı, yoksa bir hizmet mi olduğu fazlaca tartışılmıştır, bu konu bölümün ilerleyen kısmında ele alınacaktır.

³ Eserde geçen "flow commodity" yerine kullanılmıştır. Tekil olarak ifade edilen "commodity" kelimesinin karşılığı olan "meta" yerine ekonomi yazınında da kullanılan "mal" sözcüğü tercih edilmiştir.

⁴ Yürürlükteki 30/03/2013 tarih 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu'nda kanun koyucu, kaliteyi hem hizmet kalitesini hem de gerilim, frekans ve hat akış standartlarına uygunluğu içeren biçimde geniş kapsamlı ele almıştır.

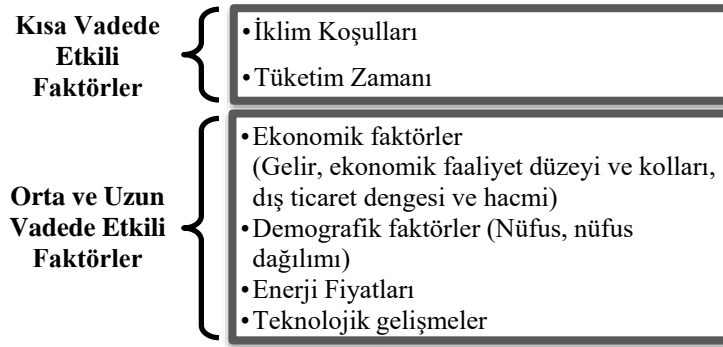
hat akışlarının belirlenen sınırlar⁵ içinde tutulmasını öncelemiştir; bu bağlamda sınırlar içinde kalan ürün, kabul edilebilir üründür.

Elektrik homojen bir maldır, bu yüzden borsalarda işlem görmeye uygundur (Burger vd., 2014). Üst paragrafta belirtilen kalite standartları ile yakından ilgili olan bu husus, aynı miktar elektriğin her piyasa oyuncusu açısından aynı anlama gelmesini ifade etmektedir. Bir şirketin ihraç ettiği bir hisse senedi, aynı şirketin başka hisse senedi ile, aynı grupta kalmak ve hakları sağlamak şartıyla, eşdeğerdir, yatırımcı açısından aynı varlıktır (Edwards, 2010: 65). Elektrik için de sözü edilen homojenlik⁶, finansallaşmanın temelini oluşturmuştur, aynı zamanda emtia sınıfında ele alınmasının temel gerekçesidir.

1.2. Talep Özellikleri

Yapısal özellikler alt bölümünde de değinildiği gibi elektrik sürekli talep edilen, kullanılan bir üründür. Zaman ve mekân, tüketimin, dolayısıyla talebin değişmesine neden olmaktadır. Opsiyonu elinde tutan tüketicilerin bunu ne zaman kullanacağı tam olarak bilinemeyeceğinden tüketimin kontrolü sınırlıdır, tüketimdeki sapmalar stoklar vasıtasıyla yönetilemeyeceğinden piyasayı dengede tutmanın ilk adımı, talep tahminleri ve etkin planlamadır.

Şekil 1: Elektrik talebini etkileyen faktörler

Elektrik talebini etkileyen faktörler, literatürde talep esnekliğini konu edinen çalışmalarda olduğu gibi kısa ve uzun vade için ayrı ayrı ele alınmaktadır. Finansal yönetim çerçevesinde, kısa ve nispeten orta dönemde talep üzerinde etkili olan faktörler spot ve bir ölçüde vadeli piyasalar için daha öncelikli iken, uzun döneme ilişkin faktörler makro iktisadi politikaların şekillendirilmesinde ve sektöre yapılacak sermaye yatırımlarının değerlendirilmesinde temel girdi sağlamaktadır. Kısa ve uzun vadede talebi etkileyen faktörler Şekil 1'de sunulmuştur.

Fiyattaki yüzde cinsinden değişimin (cet. par.) talep miktarında neden olduğu yüzde değişim olarak tanımlanan talebin fiyat esnekliğinin politika ve iş karar süreçlerinde önemli bir araç olması, araştırmalara da konu olması sonucunu doğurmuştur. Elektrik talebinin esnekliği, literatürde yer alan hemen hemen tüm çalışmalarda kısa ve uzun vadede ayrı ele alınmıştır. Gelişmişlik düzeyi, demografik ve coğrafi özellikleri farklı ülkeler için yapılan çalışmalar, mutlak değeri ile ifade edildiğinde kısa döneme ilişkin hesaplanan esneklik değerlerinin

⁵ Sistem nominal frekansının, iletimden sorumlu Türkiye Elektrik İletim AŞ (TEİAŞ) tarafından 50 Hz. $\pm$ %4 aralığında kontrol edileceği 7. maddede hüküm altına alınmış, benzer şekilde gerilim ve hat akış tolerans sınırları da çizilmiştir.

⁶ Edwards, hisse senetlerinin homojenliği ile ilgili yaptığı değerlendirme cümlesinde elektriğin homojen olmadığını da ifade etmiştir. Homojenlik, (genelde saatlik dilim olarak) zaman aralığı ve (bölgesel fiyatlandırma uygulanıyorsa) tüketim bölgesi sabit (belirli) olursa geçerlidir (Edwards, 2010: 65).

ortalamasının 0.15 olduğu ve birkaç uç değer haricinde 0-0.30 aralığında değiştiğini göstermektedir (Akarsu, 2017; Arısoy & Öztürk, 2014; Deryugina vd., 2017; Dilaver & Hunt, 2011; Erdoğan, 2007; Halıcıoğlu, 2007; Ito, 2014; Madlaner vd., 2011). Tüketicilerin kısa dönemde daha fazla olmak üzere fiyat değişimine karşı duyarsız oldukları ve elektriğin zaruri bir ürün olduğu, bu çalışmaların ortak sonucudur. Piyasalar açısından esnek olmayan talep, monopol ya da oligopol piyasalarda pazar gücünün tüketicilere karşı kullanılmasına neden olabilecektir. Erdoğan (2007), fiyat esnekliği ile ilgili çalışmasında bu noktayı gözeterek Türkiye Elektrik Piyasası'nın regülasyona ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır. Artan tüketim, sınırlı ve ihmal edilebilir düzeyde depolama imkânları dolayısıyla tüketime yaklaşık olarak eşit olan canlı talep, serbestleşme ortamında piyasa gücünün katılımcılar bazında yoğunlaşma derecesinin kontrol edilmesini ayrıca gerekli kılmaktadır.

Tablo 1: Toplam nihai elektrik tüketimi (PJ*) bileşik yıllık büyüme oranları ve Türkiye'nin dünya nihai elektrik tüketimindeki payı

	Bileşik Yıllık Büyüme Oranları (%)									Türkiye / Dünya (%)
	Dünya	OECD Ülkeleri	OECD Harici	Afrika	Ortadoğu Ülkeleri	ABD	Almanya	Çin	Türkiye	
1980-1989	3.63	3.06	4.88	5.06	11.39	2.66	1.92	-	8.66	0.36
1990-1999	2.52	2.46	2.64	3.27	6.80	2.78	0.44	8.56	7.91	0.60
2000-2009	3.12	0.87	6.63	3.81	6.61	0.45	0.32	12.80	5.48	0.85
2010-2019	2.76	0.23	5.11	2.35	3.89	0.12	-0.70	7.33	4.53	1.06
1980-2019	3.15	1.83	4.91	3.72	7.16	1.65	0.62	9.63**	6.79	0.81

Kaynak: IEA (2021), World Energy Balances (database). Yazar tarafından derleme ve yeniden hesaplamalar yapılmıştır.

*: Petajoule. **: 1990 öncesi veri bulunmadığından 1990-2019 dönemi verileri ile hesaplanmıştır.

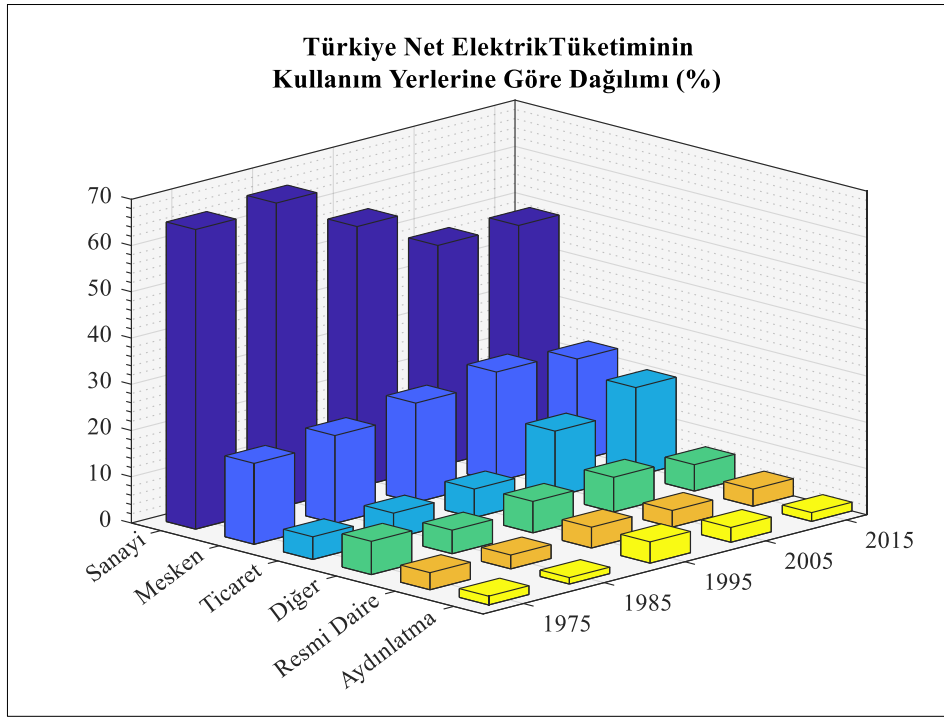
Elektrik tüketimi Tablo 1'de sunulduğu gibi dünya genelinde; ülke ve bölgelere göre önemli farklılıklar gösterse de istikrarlı bir şekilde artmaktadır. En sağdaki sütun, ülkemiz nihai elektrik tüketiminin dünya toplamındaki payının 1980-1989 dönemi ortalaması olan %3,6 seviyesinden son on yıl itibariyle %1 seviyesinin üzerine çıktığını göstermektedir. Onar yıllık dönemler itibariyle tüketimdeki Bileşik Yıllık Büyüme Oranları (BYBO), Dünya ve OECD genelinin üzerindedir ve bu artışı teyit etmektedir. Çin'e benzer şekilde diğer Asya ülkelerinin de tüketimi artmaktadır. Tablo 1'nin dayandığı veri setine göre Çin, Hindistan ve Kore'nin tüketimleri toplamı, ABD tüketimine oranla 1990 yılında %29 iken 2008 yılında ABD tüketimini geçmiş ve 2019 itibariyle 2.18 katına ulaşmıştır. Bu trend, Asya ülkelerinin 2005 yılından sonra yüksek oranlarda büyümesi ile birlikte değerlendirildiğinde Soytaş ve Sarı'nın (2007) Türkiye için saptadığı elektrik tüketiminden katma değerli üretime doğru nedenselliğin, küresel boyutta da geçerli olduğunu salık vermektedir.

Diğer taraftan, dünyanın en büyük ekonomilerinden Almanya ekonomisinin ele alınan dönemdeki istikrarlı büyümesi yanında elektrik tüketimi büyümesi daha düşük oranda gerçekleşmiştir. Son on yıl verisi kıyaslanırsa reel bazda gayrisafı yurtiçi hasıla BYBO'su %1,72 (International Monetary Fund, 2021) iken, elektrik tüketimi için ortalama bileşik bazda %0,70 gerileme söz konusudur (40 yıllık dönem için bu oranlar sırasıyla %1,70 ve %0,62'dir.). Almanya, ABD vb. gelişmiş ülkelere bakınca ülkemiz tüketim artışının ne oranda katma değerli üretime yöneldiği ve aynı bağlamda enerji verimliliği ayrıca incelemeye değer konulardır.

1.3. Tedarik Zinciri Yapısı

Elektrik Enerjisi Sistemini⁷ ana bileşenlerine ayırarak ele alan araştırmacılar, kaynak temininden son kullanıcının sayacına kadar uzanan zinciri farklı detayları ile incelemiştir. Sistemin ana öğeleri, bizim çalışmamızda piyasalara dönük genel bakış açısıyla özetlenecektir. Ancak, Casazza ve Delea'nın (2010) diğer araştırmacılardan farklı olarak sistemi müşterilerden başlatması gelecek senaryolarında talebin sisteme entegre olacağı öngörüsü bağlamında son derece anlamlıdır. Piyasaların serbestleştiği gerçeğini de göz önüne alan bu araştırmacılar, tüketim alışkanlıklarının sermaye ve işletme maliyetlerine farklılaşan etkileri olduğundan müşterileri bu ekseninde gruplamanın sektör uygulaması haline geldiğini ifade etmişlerdir (Casazza & Delea, 2010: 16). Sistemin olası maksimum talebi, yani yükü kaldırabilecek şekilde tasarlanması gereği açısından da tüketimin en yoğun olduğu pik dönem ve bölgelerin tespiti, tüketim alışkanlıklarının etkin modellenmesine bağlıdır. 1975'ten başlayarak onar yıllık aralıklarla ülkemiz net tüketiminin kullanım alanlarına dağılımını gösteren Grafik 1, zaman ekseninde toplam kullanım içinde sanayiden ticarethane ve meskenlere doğru bir yönelimi ortaya koymaktadır.

Grafik 1: Kullanım alanlarına göre Türkiye net elektrik tüketimi

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Elektriğin yaşam döngüsünü dokuz başlıkta ele alarak bütüncül bir bakış açısı sunan Harris (2006), bu döngüde tedarik zincirinin en önemli üç halkasının,

- i) Sistem işletimi,
- ii) Piyasa işletimi,
- iii) Sayaç okuma (ölçme)

⁷ Kaynaklarda EPS (Electric Power System) şeklinde kısaltılarak ele alınan Elektrik Enerjisi Sistemi, gerek ürünün dışarıdan görünen basitliğini çürüten karmaşıklığı, gerekse tedarikinin tüm bileşenlerin koordineli çalışmasını gerektirmesi nedeniyle sistem yaklaşımı ile ele alınmaktadır. Girdi ve çıktı noktalarının fazlalığı ve ağdaki düğümlerin çeşitliliği bu yaklaşımı gerektirmektedir.

olduğunu belirterek elektriğin üçünden de geçerek tüketicilere ulaştığını vurgulamıştır. Bu ifade her üç faaliyetin önemine dayanmaktadır. Piyasaya dönük ikinci halka üzerinden fiziksel bir akım söz konusu değildir, ancak sistem ve piyasa işletimi birbirini tamamlayarak birlikte tüm sistemi komuta eden bir beyne benzetilebilir. Mer'i 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ("Kanun") da piyasayı tanımlarken "üretim, iletim, dağıtım, piyasa işletimi, toptan satış, perakende satış, ithalat ve ihracat faaliyetleri ile bu faaliyetlere ilişkin iş ve işlemler" ifadesiyle piyasanın işlerliği için gerekli üç fiziki süreci piyasadan önce sıralamıştır (Elektrik Piyasası Kanunu, 2013).

Kabaca elektrik santrallerinde üretilen elektriğin tüketicinin bina ya da tesislerine ulaştırılması süreçlerini içeren sistem işletimi, elektrik naklinin fizik yasalarına bağlı özellik ve kısıtları nedeniyle iletim ve dağıtım sistemleri bazında ayrı ele alınmaktadır. Her iki sistem de birçok kaynaktan ele alındığı gibi doğal monopoldür (Belyaev, 2011; Biggar & Hesamzadeh, 2014; Harris, 2006). Elektriğin tüketicilerine temini bakımından piyasanın birer parçası olan iletim ve dağıtım sistemlerinin yapısı ve işletmecilerinin görev ve sorumlulukları düzenleme ve denetlemeye tabidir.

İletim sistemi, elektrik ticareti için ortaklaşa kullanılan bir otobana benzetilebilir, bu yüzden piyasaya elzem bir altyapı sağlayan iletim şebekesi, serbest piyasalar için çok daha önemli hale gelmiştir (Chao vd., 2008: 49). İletim, santrallerde üretilen elektriğin uzun mesafelere, kullanılacağı dağıtım bölgesinin sistemine kadar ulaştırılmasını kapsar. Bu ulaşım teknik olarak alternatif akım (AC) şeklinde ve yüksek voltajlarda gerçekleşmektedir. Birimi Volt (V) olan voltaj ya da diğer ismiyle gerilim, akımın hareket (elektromotiv) gücünü, eşdeğer bir ifadeyle elektrik basıncını ifade eden bir kavramdır (United States Department of Energy, 2015: 91). Akım ise elektrik enerjisinin aktarım hızını ifade eder ve birimi Ampere'dir (A). Ne gerilim ne de akım tek başlarına bir şey ifade etmez, iş yapmazlar, ancak birlikte bulduklarında iş yapar gücü oluştururlar, gücün birimi ise Watt'tır (W) (Blume, 2017: 6). AC sistemi Nikola Tesla tarafından icat edilmiş olup elektrik enerjisinin 1880'li yıllarda ilk ele alınmasında Edison, nakil için doğru akımın (DC), Westinghouse ise AC'nin savunucuları olmuştur (Casazza & Delea, 2010: 2-3; Edwards, 2010: 151). Enerjinin tek bir yönde, yani doğrusal aktığı ve gerilimin sabit kaldığı DC, elektrik enerjisinin nakli için uygun değildir. AC'de ise gerilim sinüzoidal bir eğri çizerek pozitif ve negatif değerler arasında belirli periyotlarda salınır. Yukarıda bizim sistemimiz için normal değeri 50 Hz. (Devir/Sn.) olarak verilen frekans, bu akım türü için geçerlidir. Avrupa 50 Hz., ABD ise 60 Hz. frekansını standart olarak benimsemişlerdir (Blume, 2017: 7-8). Her iki sistem için de nakil esnasındaki kayıp, gerilim ile ters orantılıdır. AC, DC'ye göre daha karmaşık olmakla beraber gerilimi kolayca değiştirilebilmektedir, bu da uzun mesafelere iletimde büyük avantajlar getirmektedir. Bunun yanında yüksek gerilimli DC güç hatlarına dönük yeni teknolojiler (HVDC) de geliştirilmektedir (Stoft, 2002: 375).

Elektrik genel olarak 5 - 34,5 kV aralığında, türbin teknolojisine dayalı üretim sistemlerinde AC olarak üretilmekte, 15 - 34,5 kV aralığında dağıtılmakta, 69 - 765 kV aralığında iletilmektedir (United States Department of Energy, 2015: 12). Üretim santrali çıkışında bulunan şalt sahalarında yükseltici trafo vasıtasıyla gerilim, iletim seviyesi gerilim değerlerine çıkarılmakta; enerji uzak bölgelere nakledilebilir hale getirilmektedir. Enerji yoğun bazı sanayi tesisleri daha yüksek gerilimle, yine başkaca fabrika ve alışveriş merkezleri daha düşük gerilimle olmak üzere iletim sisteminden yük çekebilmektedir. Hatlarla iletilen elektriğin gerilimi ara istasyonlarda kademeli olarak alçaltıcı trafolar yardımıyla dağıtım sistemi seviyelerine düşürülmektedir. Elektrik enerjisi, akım halinde binlerce kilometre hat üzerinden ışık hızının 2/3'üne eşit hızda yol alabildiğinden, iletim sistemi uçtan uca nakle imkân tanıyan çok daha karmaşık bir şebeke yapısındadır (Harris, 2006: 63).

Ülkemiz elektrik iletim sistemi işletmecisi Türkiye Elektrik İletim AŞ'nin (TEİAŞ) de Ocak 2016 itibariyle gözlemci üyesi olduğu 39 üyeli Avrupa Elektrik İletim Sistemi İşletmecileri Ağı (European Network of Transmission System Operators for Electricity/ENTSO-E) geçici istatistiki özet raporuna göre, 2018 yılsonu itibariyle ENTSO-E bölgesi iletim hattı 474.700 km uzunluktadır (European Network of Transmission System Operators for Electricity, 2019). Hat çekip uzatılarak düz hale getirilebilse bu uzunluk, dünyanın çevresini neredeyse 12 kez kat edecek mesafeye tekabül etmektedir. TEİAŞ resmî web sitesi güncel verilerine göre ülkemiz iletim şebekesi ise, 72.384 km uzunluğunda iletim hattı, 770 trafo merkezi ve komşu ülkelerle 11 adet enterkonneksiyon⁸ hattından oluşmaktadır (Türkiye Elektrik İletim AŞ, 2022).

Önemli bir diğer konu da enerjinin yukarıda belirtilen yüksek akım hızı nedeniyle sistemin herhangi bir noktasındaki yükün tüm santraller üzerindeki anlık etkisidir. Bunun anlamı, AC'nin tüm sistem içerisinde senkron olduğudur, bu durum şebekede yüksek derecede eylemsizliğe neden olur (Harris, 2006: 63). Eylemsizlik ile belirtilmek istenen santrallerin sistemdeki dengesizlik durumuna verdiği tepkidir. Casazza ve Delea (2010), sistemin geçici kararsızlık durumunu anlatırken sistemdeki bir bozulmanın sistemi asenkron ya da dengesiz hale getirebileceğini belirtir. Normal şartlar altında santrallerde mekanik enerji girdisi ile elektrik enerjisi çıktısı, çevrimdeki kayıplar da dikkate alındığında eşittir, yani enerji korunmaktadır. Santral, çıkış noktasında istenen yükün ya da talebin, girdi olarak aldığı mekanik enerjiden fazla olduğunu fark ettiğinde yavaşlayarak tepki verir. Tersine çıkış yükü santralin mekanik enerji girdisinden az ise, ani enerji dengesizliği nedeniyle hızını artırma eğilimine girer (Casazza & Delea, 2010: 46). Maddenin temel özelliklerinden olan eylemsizlik momenti, hareketlilik durumundaki değişiklikte önceki halini muhafaza yönündeki tepki olarak tanımlanmaktadır. Elektrik enerjisi akışında da gözlenen ve aynı kavramla ifade edilen bu durumla baş edebilmek için türbin esaslı santraller hız regülatörleri ile donatılmıştır. Sistemi dengesizliğe iten kararsızlık durumları düşük ve yüksek frekanslı bölgelere neden olabilir, santrallerdeki koruyucu sistemler düşük frekansta görev alarak santrali devre dışı bırakırlar. Her halükârda sistem işletmecisi, sistem güvenliği ve yeterliliğini sağlamak için yük verici ve alıcı unsurları sürekli izler ve yönetir.

Sistemin dengesizliğinin ve sonrasında başvuru dengeleme faaliyetlerinin finansal yönüyle ve dar anlamıyla ele aldığımız piyasaya önemli yansımaları olmaktadır. Arz güvenliğini iki boyutuyla ele alan Kaminski, yeterlilik boyutunu, pik yük talebini kaynakları iyi mobilize ederek karşılama; güvenlik boyutunu ise büyük bir üretim santrali ya da iletim hattı gibi bir ya da daha fazla sayıda önemli sistem bileşeninin kaybı halinde ani şoku atlatma becerisi olarak tanımlamıştır (Kaminski, 2012: 758). Dengeleme, elektriğin niteliği gereği zaman ve mekân boyutlarında üretimi ile tüketimini eşit tutmaya yönelik faaliyetlerdir. Şebekenin teknik, ürünün kendine has özellikleri öncelikle iyi planlamayı gerekli kılar. Gün öncesi planlama, ülkemizde olduğu gibi ayrı bir piyasa işletmecisi varsa piyasa işletmecisi tarafından koordine edilir. Bu koordinasyon kapsamında sistem işletmecisinin talep tahminleri, sistemdeki planlı ya da plansız olası bakım ve arızalar ile genel kısıtlar gözetilerek oluşturulan planlar, gerçek zamanlı enerji alışverişinde oluşabilecek sapsmaları en aza indirmeyi amaçlar.

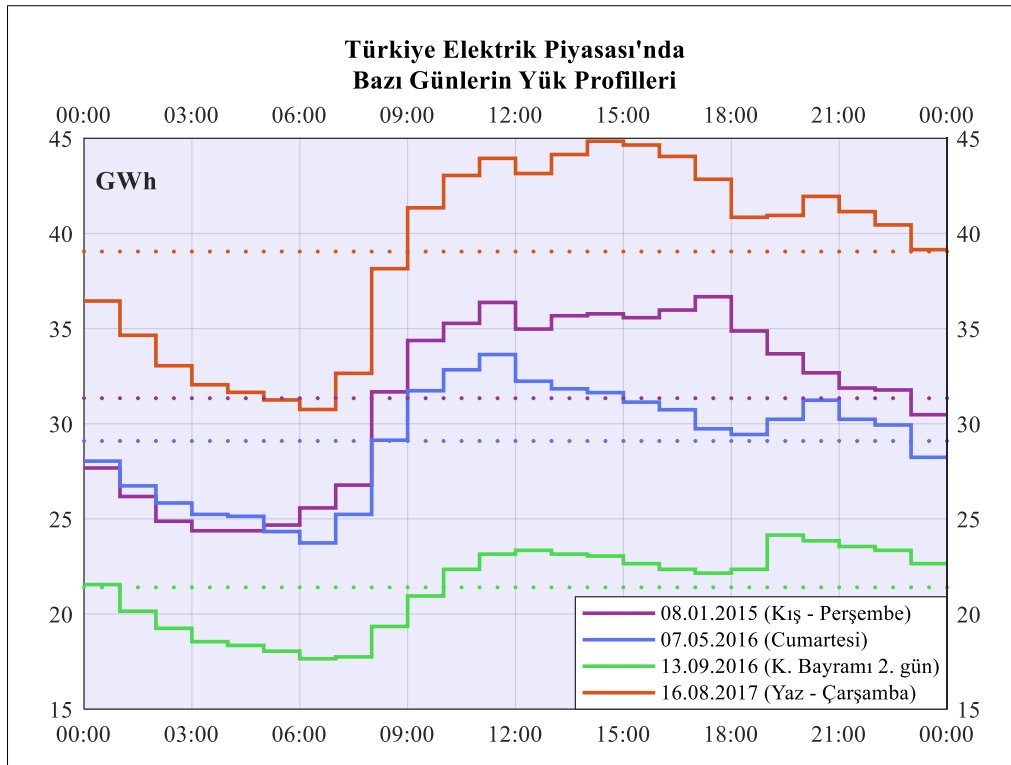
Sektörde “yük profili” olarak adlandırılan tüketim trendleri (örneğin, gün içi ve/veya hafta içi bazında olmak üzere), fiyat tahmini ve piyasa işlemlerinin planlanması açısından çok önemlidir (Kaminski, 2012: 763). Yük profilleri, gerçekleşmiş veri setine dayandığından sistem

⁸ Adından da anlaşılacağı gibi enterkonneksiyon iletim sistemleri arasında elektriğin dış ticaretini sağlayan gümrük kapılarına benzetilebilir. Akımın sistemler arası uyumu bu bağlantı merkezlerinde sağlanmaktadır. Federal sistemle yönetim ya da coğrafi büyüklük nedeniyle aynı ülke içerisindeki sistemler arasında da bağlantı merkezleri bulunabilmektedir.

işletmecisine ilgili zaman diliminin olası sapmaları, ayrıca planlama hataları konusunda bilgi sağlar. Türkiye Piyasası için genel ve farklı özellikler taşıyan seçilmiş dört gün için Grafik 2'de verilen gün içi yük profilleri, yükün, yani talebin noktalı doğrularla gösterilen ortalama etrafındaki varyansının gün tipine göre değişkenliğini, saatlik bazda gün içi sıçramaları ve ortak trendlerinin değişkenliklerini, buna mukabil sistem işletmecisinin karşılaştığı planlama, sevk ve idare zorluklarını gözler önüne sermektedir.

Grafikte iklimin ve ekonomik aktivite düzeyinin yük üzerindeki etkisi izlenebilmekte, özellikle seçilen örnek bir cumartesi gününde öğleden sonraki trend dikkat çekmektedir. Daha uzun bir süreyi kapsayan zaman birimleri esas alındığında verilerdeki oynaklığın azalacağı ve verinin düzleşeceği olgusu ile birlikte değerlendirildiğinde yük profili, Harris'in (2006) sistem işletiminin özellikle kısa döneme⁹ (bir güne kadar) yönelik sistemin elektriksel yönetimi olduğu vurgusunu güçlendirmektedir. Ne var ki, iletim işletmecisinin, ayrı bir dağıtım işletmecisi varsa onunla koordineli, yoksa tek başına gelecekte sürdürülebilir, güvenli ve temiz enerji için uzun dönemli faaliyetleri de bulunmaktadır.

Grafik 2: 08.01.15- 07.05.16- 13.09.16 ve 16.08.17 gün içi yük profilleri (Türkiye)

Kaynak: Enerji Piyasaları İşletme AŞ (EPIAŞ) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Dağıtım, iletim hattının nihayet bulmasından sonra nihai tüketiciye, kanın vücuttaki dağılımı ile benzetildiğinde, kılcallara uzanan süreçtir. Kanun'umuzda dağıtım ve iletim faaliyetleri, 36 kV gerilim seviyesi sınır alınarak tanımlanmıştır. Dağıtımın elektrik enerjisi yönetiminde ve tedarik zincirinde nispeten pasif rolüne vurgu yapan Harris, gerilim tipine göre yaptığı tasnife dayanarak dağıtımın kapsamının değişkenlik gösterdiğini ifade etmiştir (Harris, 2006: 82). Buna göre dağıtım, en geniş tanımı ile, orta gerilim ağından kullanıcıya uzanmakta,

⁹ Grafiğe esas veri saatliktir, dolayısıyla parçalı doğrusal yapıda profil elde edilebilmektedir. Kaminski (2012), PJM (Pennsylvania-New Jersey-Maryland) Doğu pazarı için sürekli formda gün içi yük profili vermiştir. Bu grafik, zaman farkı mümkün olduğunca azaltıldığında anlık yük akışına yakınsadığından sistem işletmecisinin karşılaştığı dengeleme problemini daha çarpıcı göstermektedir, aynı zamanda yük yönetimi açısından kullanışlı bir araçtır.

en dar tanımla ise alçak gerilim açısından başlamaktadır. Diğer taraftan, hangi gerilim seviyelerinin iletim hattını oluşturduğuna dair üzerinde mutabık kalınmış genel bir tanımlama da bulunmamaktadır (Casazza & Delea, 2010: 21).

Dağıtım sistemi işletmecileri, sınırları düzenlemelerle tanımlanmış dağıtım hat ve tesislerinin işletilmesinden, bakımından, yeni yatırımların yapılmasından ve dağıtım sistemi dâhilindeki sayaçların okunarak verilerin temininden sorumludur. Telemetri olarak da bilinen ve uzaktan otomatik sayaç okumaya yarayan sistemler hem çekiş hem de veri birimlerinin kullanımlarını kayıt altına alarak piyasa uzlaştırma mekanizmasında rol oynarken aynı zamanda sistem üzerindeki güç ve gerilim kontrollerine yardımcı olmaktadır.

Dağıtımın dört ana bileşeni, dağıtım istasyonları (trafo merkezleri), birincil dağıtım fiderleri, dağıtım trafoları ve ikincil öğeler (pano sistemleri, kablolar vb.) ile hizmetlerdir (Casazza & Delea, 2010: 115). İletime kıyasla daha düşük gerilim, birim enerji akımı başına daha uzun hat uzunlukları, yüksek dirençli ince kabloların varlığı ve artan trafo sayısı nedeniyle dağıtım, daha çok enerji kaybı ile sonuçlanmakta, yine farklı olarak ticari kayıpları da barındırmaktadır (Harris, 2006: 81). Warwick vd. (2016), ABD Enerji Bakanlığı için hazırlanmış oldukları “Elektrik Dağıtım Sistemi Referans Raporu” başlıklı çalışmada ABD elektrik dağıtım ve iletim sistemlerinin üretilen elektriğe oranla kabaca %6 kayıpla dünyada en verimliler arasında olduğunu, bu kaybın 1/3'ünün sistemlerde en fazla kayba neden olan dağıtım trafolarından kaynaklandığını belirtmektedirler. Kayıp hesaplama metodolojisindeki değişiklikler nedeniyle rakamlarda farklar söz konusu olabilmektedir. En son 2014 yılı verilerini içerir Dünya Banka'sının iletim ve dağıtım kayıp istatistikleri bazı bölge ve ülkeler için Tablo 2'de görülmektedir. Bu istatistik ile ilgili açıklamada, verilen rakamların bir dönem ülkemizde gündemi meşgul eden ve zaman zaman medyada yer bulan aşırma ya da kaçak miktarlarını içerdiği ifade edilmiştir. Gelişmiş bölge/ülkelerdeki sistemler, genel olarak gerileyen kayıp/kaçak oranları ile daha verimli hale gelmiştir. Ortadoğu ve Afrika'da tersine trend geçerlidir. Ülkemizle ilgili veri, konunun neden fazlasıyla tartışıldığı, gündemde kaldığı ve kaçığın piyasamızın önemli bir sorunu olduğunu açıkça göstermektedir.

Tablo 2: Elektrik enerjisi iletim ve dağıtım kayıpları [Kayıp / Çıktı (%)]

Bölge / Ülke	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2014	Trend
Doğu Asya ve Pasifik	6.43	6.42	6.16	6.56	6.25	6.25	5.82	5.42	
Avrupa Birliği	6.98	7.21	6.80	7.37	7.22	6.69	6.36	6.44	
Japonya	4.43	4.29	4.67	4.55	4.31	4.27	4.14	4.39	
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	8.87	11.43	9.38	10.25	11.71	12.87	12.69	13.58	
Sahraaltı Afrika	9.16	8.42	8.87	9.15	11.22	11.34	12.04	11.70	
Türkiye	12.13	11.53	11.61	15.96	19.02	14.85	14.31	14.82	
Amerika Birleşik Devletleri	8.78	7.06	9.26	6.99	5.69	6.31	5.99	5.91	
Dünya	8.26	7.85	8.48	8.57	8.85	8.87	8.27	8.26	

Kaynak: The World Bank Group (2022) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İletim ve dağıtım hizmetleri ile ilgili önemli bir diğer husus ise tarife düzenlemeleridir. Tarife, her iki faaliyetin doğal tekeli yapısından ötürü düzenlemeye tabi olmalarının bir sonucudur. Düzenleyici, kamu hizmeti sağlayan şirketin yatırımcılarının sağladığı sermayenin maliyetini tespit ederek ne eksik ne de fazla olmak üzere sermaye maliyetini karşılamaya yetecek düzeyde tarifenin uygulanmasını sağlamalıdır (Ehrhardt & Brigham, 2011: 336). Ülkemizde beşer yıllık uygulama dönemleri itibariyle belirlenen dağıtım tarifelerine ilişkin hesaplamalarda hedef kayıp/kaçak oranları da dikkate alınmaktadır.

1.4. Elektrik Kaynakları ve Üretimi

Emtia piyasalarının kendi içerisindeki artan etkileşimini elektrik üzerinden ele alan Kaminski, enerji emtiaları için eskiden hâkim olan piyasaların ayrık olduğu dönemin bittiğine, kömür ve doğal gaz tacirinin elektrik piyasasını iyi anlayarak, hem elektrik üretiminde bu iki kaynağın rekabetinin hem de pik yük santrallerinin doğal gaz talebinin getirdiği belirsizliklerle baş etmek durumunda olduğuna dikkat çekmiştir (Kaminski, 2012: 756). Elektriğin üretilmekte olduğu kaynaklar ile bu kaynakların elektriğe dönüşüm süreçleri fiyat süreci üzerinde etkilidir. Ürünün sisteme dâhil olma yeri ve hızı bakımından görülen bu etki, liberal elektrik piyasalarında piyasa katılımcıları ile sistem ve piyasa işletmecilerinin kaynakları, varsa bu kaynaklarla ilgili piyasaları, gelişmeleri ve elektriğe dönüşüm süreçlerini dikkate almalarını gerekli kılmaktadır. EPDK'nın (2017) piyasa gelişim raporunda yer verdiği 2016 Aralık ayında görülen doğal gaz kısıntısı ve bugünlerde yaşadığımız arz tarafındaki problemler, neden olduğu elektrik fiyatlarındaki sıçramalar ile bu karşılıklı etkileşimin en güncel örneklerindedir.

Enerji kaynakları birincil ve ikincil kaynaklar olmak üzere ele alınmakta ve bu klasik tasnife göre ilgili grupta sıralanmaktadır. Fakat kaynakların kıtlığı üzerine kurulu iktisat bilimi, daha spesifik olarak enerji iktisadının ilgili istatistik terminolojisinde durum biraz farklıdır. Øvergaard (2009), Birleşmiş Milletler'in (BM) "Enerji İstatistiklerinde Kavramlar ve Yöntemler" kısaltılmış başlıklı yayınındaki birincil/ikincil enerji tanımı ile 2005'te yayımlanan "Enerji İstatistikleri El Kitabı" isimli İktisadi İş Birliği ve Gelişme Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD), Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ve Eurostat'ın ortak yayınında geçen yaklaşımı kıyaslayarak kavramsal boyuttaki karışıklığa dikkat çekmiştir. Ortak yayında yer alan kavramsal çerçeve emtia esaslı bir yol izlerken BM'nin kaynak odaklı formel tanımı aşağıdaki şekildedir:

"Birincil enerji (kavramı), ihtiva ettiği enerjinin mekanik işe ya da ısıya dönüştürülmesi açısından bütünlük olduğu maddeden ayrılması, temizlenmesi ya da kalite derecelendirmesi bir anlam ifade etmeyen, sadece çıkarma ya da muhafaza altına alma yoluyla elde edilebilen kaynaklardan gelen enerjiyi belirtmek için kullanılmalıdır."

"İkincil enerji (kavramı), birincil kaynakların dönüştürülmesinin sonucu olan tüm enerji kaynaklarının enerjisini belirtmek için kullanılmalıdır." (United Nations, 1982)

BM, bu tanımda belirtilen derecelendirme ile ilgili yorumunda "ikincil" olmanın düşük kaliteli olma anlamına gelmediğini, tersine ikincil enerjinin çoğu zaman dönüştüğü birincil enerjiden daha kullanışlı olduğunu ifade etmektedir. Elektrik, bunun en iyi örneklerinden biridir. Bu ayrımın enerji sürdürülebilirliği açısından çeşitli kuruluşlarca çokça ele alınan enerji dengesi istatistiklerinde çifte hesaplamayı önlemek amacıyla yapıldığını belirten Øvergaard (2009), nükleer füzyonun, jeotermal ve güneş termalin¹⁰ BM'nin tanım ve el kitaplarına göre

¹⁰ Yoğunlaştırılmış güneş enerjisi (Concentrated Solar Power-CSP) olarak da bilinen güneş termal enerji, ülkemizde son dönemde yaygınlaşan, fotovoltaik teknolojiye, basitleştirilmiş ifadeyle güneş ışınmasına dayalı panel sistemlerinden farklıdır. Güneş ışığından yararlanan fotovoltaik panellerin aksine CSP sistemleri, türbin esaslıdır. Aynalar yardımıyla güneş ışığını yönlendirerek bir noktaya toplayan yapısıyla bu sistem, içerisindeki sıvıyı ısıtarak buhara dönüştürmekte, buhar ise türbinleri harekete geçirerek fosil bazlı sistemlerdeki gibi elektrik üretmektedir

birincil enerji, yukarıda değinilen ortak yayına göre ise ikincil enerji olarak sınıflandığını öne sürmektedir. Elektrik üretiminde de kullanılan bu üç kaynağın toplam denge hesaplarındaki payının küçük olması ayrı bir tartışma konusu olabilir. BM, uluslararası kuruluşların üzerinde mutabık kalabileceği ortak bir dil geliştirilmesi, dolayısıyla kavram kargaşasının giderilmesi amacıyla 2016 yılında ikinci düzeltmesini yaptığı “Enerji İstatistikleri için Beynelmül Tavsiyeler” başlıklı çalışmasını tamamlamış ve 2018 yılında yayınlamıştır. Bu belge, enerji istatistiklerinde uluslararası kabul görmüş standartları içermektedir (UN Department of Economic and Social Affairs Statistics Division, 2018).

BM'nin Ekonomik ve Sosyal İşler İstatistik Birimi'nin yayınlamış olduğu bu belgede alışlagelmiş enerji kaynakları odaklı anlayışın ve kavramsal çerçevenin dışına çıkılmış, enerji ürünü odaklı bir yaklaşım benimsenmiştir. Belgenin 3. bölümü Standart Uluslararası Enerji Ürünü Sınıflaması'nı (SIEC) tanıtmaktadır. SIEC, uluslararası kabul görmüş enerji ürünlerini, birbirleri ile ilişkilerini de gözetererek hiyerarşik bir sınıflandırma sisteminde düzenlemekte; veri toplama ve işlemede kullanılmak üzere bir kodlama sistemi getirmektedir (UN Department of Economic and Social Affairs Statistics Division, 2018: 9). Aynı zamanda, SIEC kapsamının diğer uluslararası ürün sınıflama sistemlerinde karşılıklarının ele alındığı dokümanın eki (EK A), birincil ve ikincil enerji ürünleri ile yenilenebilir ve tükenir enerji ürünlerini tanıtmakta ve tasnif etmektedir.

Elektrik piyasalarının serbestleşmesinden önce devlet eliyle işletilen daha çok tükenen kaynaklara ve suya dayalı tüm santraller, talebi etkileyen faktörler göz önünde bulundurularak portföy mantığı içerisinde tek bir elden yönetilmekte idi. Liberalleşme süreci ile birlikte her ne kadar sistem işletmecisi benzer görevi ifa etse de teklifler, gün öncesinde piyasa işletmecisinde toplanmakta, arz ve talep eğrileri ile fiyat ve günlük planların oluşumunu sağlamaktadır. Tüketilen son birim enerjinin fiyatı, diğer ifadeyle marjinal fiyat esas olduğundan bu son birimin üretildiği santral, sistemdeki enerjinin fiyatında belirleyici olmaktadır.

2. Piyasa Yapısı ve Liberalleşme Akımı

Geçmişte genelde devletler eliyle yürütülen, üretiminden abonelere dağıtımına, satış sonrası sayaç okuma ve faturalandırma süreçleri ile bir bütün olarak dikey entegre olan elektrik sanayi, 1980'lerden itibaren gelişmiş ülkelerden başlayarak serbestleşme akımının etkisinde üretim, iletim, dağıtım ve satış faaliyetlerinin ayrıştırılması sonucu çok katılımcılı ve kendine özgü piyasaları ile daha rekabetçi bir yapıya kavuşmuştur. Tedarik zinciri ile ilgili bölümde ele alındığı gibi elektriğin ulaştırılması ile ilgili olan iletim ve dağıtım süreçleri doğal tekeli yapıdadır. Liberalleşme¹¹, genel trend ve gelinen nokta dikkate alındığında toptan satışın gerçekleştiği piyasalarda yer bulmuştur. Bu akımla birlikte belirgin hale gelen fiyat süreci, emtia ve finans piyasalarında olduğu gibi riskler içermektedir. ABD ve Avrupa'da spot piyasaların gelişmesiyle elektriğe dayalı vadeli işlem piyasaları da hızla gelişmektedir ve elektrik piyasaları giderek finansal piyasalara yakınsamaktadır.

Tedarik zincirinin ana öğeleri olan üretim, iletim, dağıtım ve perakende satış faaliyetlerinin ne şekilde, kimler tarafından yürütüleceği, zincirdeki aksamaların nasıl düzeltileceği, bunların neden olduğu olumsuzluk ve maliyetlerin ilgililere ne şekilde yansıtılacağı ve oluşan katma değerlerin nasıl paylaşılacağı, liberalleşme akımının başlangıcından

---

(Energy Initiative, 2015). Isı bazlı olduğu için yenilenebilir enerji mevzuatımızda da yer aldığı gibi konutların ısıtılmasında da kullanımı mümkündür.

¹¹ Fiyat modellerini konu edinen çalışmalarda elektrik piyasalarının yeniden yapılandırılması “liberalleşme” sözcüğü ile ifade edilmiştir. Ancak piyasa yapısını konu edinen çalışmalarda çoğunlukla iletim ve dağıtım faaliyetlerinin yukarıda da belirtilen doğal monopol özelliğinden dolayı “yeniden yapılandırma”, “yeniden düzenleme” kelimeleri kullanılmaktadır.

itibaren yoğun olarak tartışılmaktadır. Bu soruların yanında enerji kaynaklarına ilişkin gelecek senaryoları, çevresel etkiler ile teknolojik gelişmelerin piyasaya olası yansımalarına cevap arayan bu alan, her piyasanın kendine özgü şartları da dikkate alındığında son derece kapsamlı ve dinamiktir. Elektrik sanayinin ilk oluşumu ve gelişimi tüm faaliyetlerin tek bir elden yürütüldüğü monopol yapı ile gerçekleşmiştir. Bu yapı halen birçok piyasada geçerlidir. Nazarian (2012), ABD elektrik piyasaları ile ilgili olarak dikey entegre, regülasyona tabi elektrik şirketlerinin, (liberalleşme sonucu) yeniden yapılandırılmış, ayrıştırılmış fonksiyonlara dayalı şirketlere kıyasla çok daha fazla olduğunu belirtmektedir. Bu araştırmada reformların hiç başlamadığı ya da askıya alındığı harita üzerinde belirtilen bölgeler, federal ölçekte enerji düzenlemelerinden sorumlu Federal Enerji Düzenleme Kurulu'nun web sitesinde de belirtildiği gibi sıklıkla dikey entegre yapıdaki geleneksel toptan satış piyasalarının egemen olduğu ABD'nin güneybatı, güneydoğu ve kuzeybatısında yer almaktadır. Dikey entegre monopol yapı, tarihsel olarak başlangıçta yoğun olarak ve hâlihazırda kısmen geçerli en temel piyasa modelidir.

2.1. Liberalleşme Öncesi Monopol Yapı

Elektrik piyasalarının yapılanmasında dört modelin geçerli olduğunu belirten Belyaev (2011), Üretim - İletim - Dağıtım - Satış - Müşteri aşamalarını dikey olarak sıralayarak şematik gösterimini yaptığı regülasyona tabi doğal monopol modelinin en önemli iki avantajını vurgulamıştır. Bunlar sırasıyla dikey entegrasyonun ölçek ekonomisinin gerçekleştirilmesi için en elverişli yapı olması, dolayısıyla son tüketiciye en düşük tarife sunması ile santral ve şebekeden oluşan elektrik sisteminin büyütülmesinin sorunsuz olmasıdır (Belyaev, 2011: 53).

Tarifenin, tüm santrallerin üretim maliyetlerinin ortalaması dikkate alınarak oluşturulduğunu belirten Belyaev (2011), bu durumun yüksek maliyetli, verimsiz birimlerin neden olacağı tüketici aleyhine olumsuz fiyatlamanın, düşük maliyetli ve daha verimli çalışan birimlerce giderilmesi anlamına geldiğini; serbest piyasada ise en verimsiz birimin maliyetinin dikkate alındığı bilgisi ile birlikte vurgulamıştır. Talep düzeyi ile birlikte talebin yüksek maliyetli birimlerce karşılanan oranı da bu açıdan önemlidir. Yüksek maliyete sahip birimler, ekonomik faaliyetin yoğun olduğu, çok sıcak ya da soğuk hava şartlarında yüksek talebi karşılamak için devreye girmek durumundadır. Bu şartların geçerli olduğu zamanlarda düşük tüketimli birimler de yüksek tüketime sahip birimlerin neden olduğu ilave maliyete katlanmaktadır. Kopsakangas-Savolainen ve Svento (2012), ilk gerçek zamanlı fiyatlama dayalı sözleşmelerin yapıldığını ve bu yöndeki gelişmelerin yakın gelecekte fasılalarla ilerleyeceğini belirtmektedir. Son zamanlarda buna paralel olarak çokça ele alınan, akıllı sayaçların yaygınlaşması ile uygulama alanı bulabilecek gerçek zamanlı fiyatlama, beraberinde tüketicinin talep tepkisinin dikkate alındığı model tasarımları vasıtasıyla tüketiciyi de piyasada daha aktif kılmayı amaçlamaktadır.

Belyaev'in işaret ettiği gibi monopol yapı, tüm unsurları ile elektrik sisteminin ilk baştan kurulması, genişletilmesi ve yeni yatırımların planlanması açısından avantajlıdır. Spontane gelişen elektrik piyasaları, yirminci yüzyılın başlarında giderek daha tekelci bir yapıya bürünmüşlerdir. Sürecin yerleşmesi ve tekelci yapının avantajlarının fark edilmesiyle monopol şirketler devlet düzenlemelerine tabi olarak kurumsal kimlik kazanmışlardır (Belyaev, 2011: 51). Dikey entegre şirketler, ABD'de yaygındır, sözü edilen maliyet avantajı açısından makul kâr marjının en başından beri doğru şaplanması önemlidir.

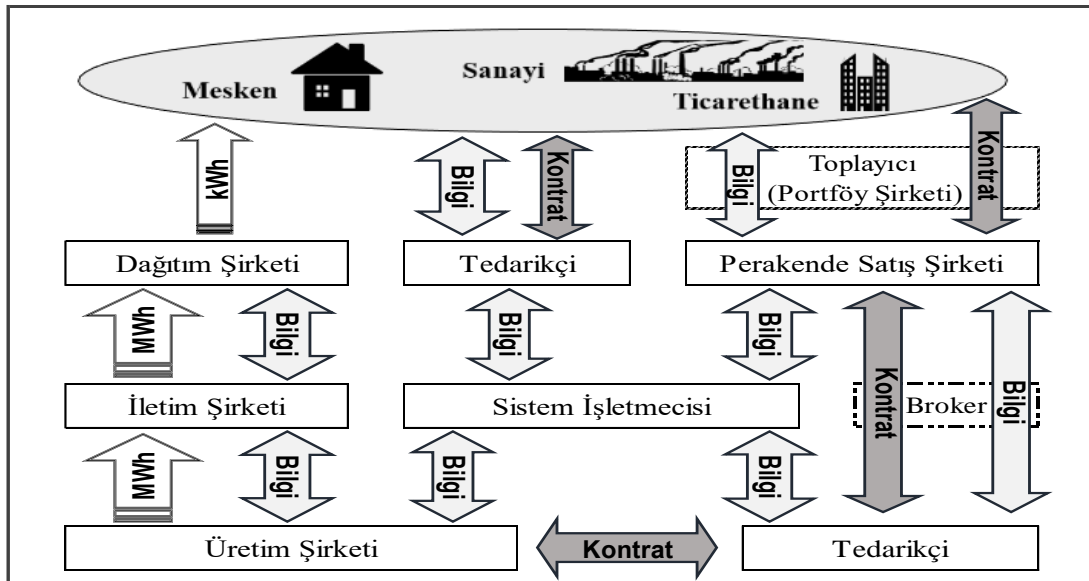
Ülkemizde ise ilk santral, 1913 yılında İstanbul Silahtarağa'da Belçikalı bir şirket tarafından kurulmuş, Cumhuriyet'in ilanına kadarki sürede devlet tarafından verilen ayrıcalıklarla kurulan ve elektrikle ilgili faaliyetleri yürüten özel ortaklıklar, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmiştir (Güvenek, 2009: 76). 1938'de tamamen devletleştirilene kadar

elektrik sanayii, Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen liberal ekonomi modeli çerçevesinde yoğun bir şekilde yabancı yatırıma bağımlı halde gelişmiştir (Erdoğan, 2005: 5). 1970 yılında Türkiye Elektrik Kurumu'nun (TEK) kurulmasına kadar olan dönemde bazı sanayi kuruluşlarına kendi tüketimleri için elektrik üretme izni verilmekle birlikte sektör devlet kontrolünde ilerlemiştir. TEK, 1982 yılına kadar dağıtım faaliyeti yerel idarelerde bırakılmak kaydıyla, sonrasında bu faaliyeti de kontrolüne alarak bölünmesi ile başlayan reformların gerçekleşmesine dek dikey entegre yapıda sektörün tekeli konumunda olmuştur (Erdoğan, 2005).

2.2. Liberalleşme Akımı

Elektrik fiyatının piyasa güçleri tarafından belirlenmesi sonucunda oluşan rekabetçi fiyat ile sosyal refahın artırılmasını hedefleyen yeniden yapılanma (serbestleşme) akımı, temelde dikey zincirdeki üretim, iletim ve dağıtım faaliyetlerinin ayrıştırılması üzerine kuruludur. Bu akımın dünyanın farklı coğrafyalarındaki düşünce önderleri, toptan piyasalarda alım ve satımın rekabete açılmasını, elektrik şebekelerinin kullanımında da açık erişim rejimini benimsemişlerdir (Cheung vd., 2010: 55). Bankacılık, telekomünikasyon, havacılık gibi sektörlerde özel teşebbüslere dayalı rekabetçi piyasa modeli genel itibarıyla küresel ölçekte elektrik piyasalarını da etkisi altına almıştır. 1980'lerde Güney Amerika ülkelerinde başlayan ve sınırlı başarı sağlayan serbestleşme akımı, borsalarda toptan alım-satıma, ticaret anlaşmalarına uzanan önemli adımların atıldığı 1990'lı yıllarda Avrupa, Avustralya, Yeni Zelanda ve kısmen ABD'de etkili olmuştur. Ülkemizdeki sürecin yavaş ve inkıtalarla ilerlemesi, hukuki, siyasi ve bürokratik nedenler yanında yeni liberal yapıyı başarı ile uygulamış, dolayısıyla bu yönde gelişme kaydetmiş bir piyasayı örnek alma stratejisine bağlanabilir. Atiyas vd. (2012), 4628 sayılı ilk Elektrik Piyasası Kanunu'nda (EPK) benimsenen piyasa modelinin, bu kanun ile aynı yılda, 2001'de yapılmış olan İngiltere ve Galler'in kısa adıyla NETA olarak bilinen, "Yeni Elektrik Ticaret Düzenlemeleri"nden esinlendiğini belirtmişlerdir. İngiltere ve Galler'de daha önce geçerli olan merkezi, toptan ticaretin gerçekleştiği ve katılımın zorunlu olduğu havuz sisteminin yerine getirilen bu yeni model, ikili anlaşmalara ve gerçek zamanda talep ve arzı eşitlemeye yönelik dengeleme mekanizmasına dayanmaktadır (Atiyas vd., 2012: 24).

Şekil 2: Rekabetçi piyasa yapısı

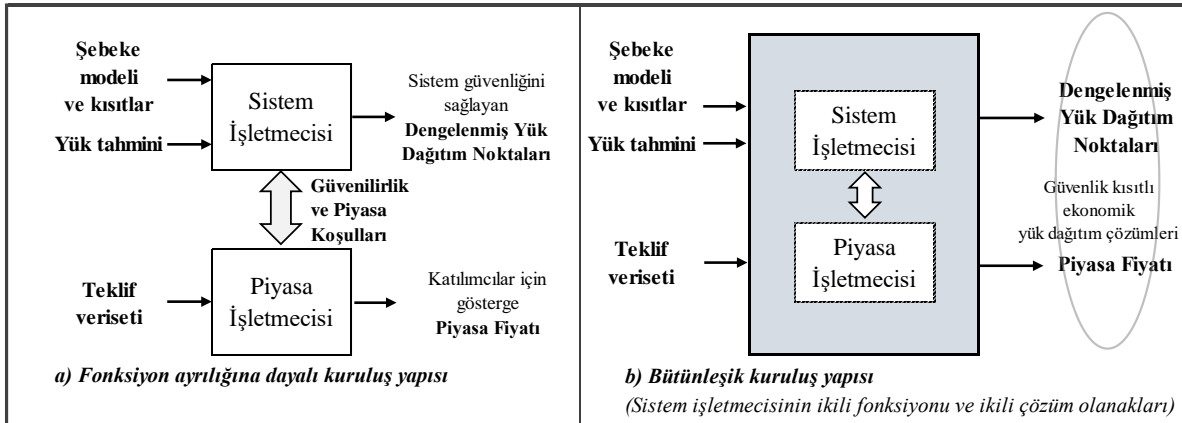
Kaynak: Cheung vd. (2010)

IEA'nın 2005 yılında yayımladığı ve liberalleşmenin sonuçlarını değerlendirdiği raporunda, her piyasaya uyan, başarı getirecek tek bir model olmadığı, ancak piyasaların geliştirilmesi için teknolojik trendlerden faydalanmaya ve daha fazla talep katılımına olan gereksinim boyutlarında artan baskının ortak payda olduğu belirtilmektedir. Bu manada piyasa tasarımlarında belli derecede yakınsama olabileceği kaydedilmiştir (International Energy Agency, 2005: 97). Benzer şekilde Cheung vd. (2010), yıllar içerisinde başarılı piyasalardan diğer piyasaların öğrenmesi yoluyla genel piyasa tasarım ilkelerinin yakınsama eğiliminde olduğunu ifade etmektedirler. Bu araştırmacıların verdiği rekabetçi bir piyasa yapısının şematik gösterimi Şekil 2'de görülmektedir. Fiziksel ürün, bilgi ve sözleşme akışlarını da ele alan bu gösterim, ABD piyasalarına dönük hazırlanmış olsa da küçük sayılabilecek farklarla liberal piyasalarda görülen yapıyı özetlemektedir. Fiziksel ürünün akışını, entegre halde iken üçe ayrılan temel faaliyetleri yürüten şirketler üzerinden gösteren sol taraf, elektrik piyasalarındaki liberalleşmenin özünü yansıtmaktadır. Dağıtım ve iletim hizmetleri fiyat düzenlemesine tabi iken dikey entegre yapıdan en önemli fark, üretim şirketleri için herhangi bir fiyat düzenlemesi bulunmamasıdır (Cheung vd., 2010: 58-59). Rekabetle birlikte sistemin güvenilir ve ekonomik olarak yönetimi, sağ taraftaki unsurlara bağlıdır. Bu gösterimde ortada bulunan ve piyasanın rekabet kurallarına göre işlemlerini sağlayan sistem işletmecisine Şekil 3 ışığında bakmak daha uygundur.

ABD'de ISO/RTO kısaltma isimleri ile bilinen, bağımsız/bölgesel sistem işletmecisi şeklin alt kısmında verilen bütünleşik kuruluş yapısındadır. Dolayısıyla Şekil 3'ün ortasında bulunan ve sistemi komuta eden beyin konumundaki yapı, finans bilimi çerçevesinde odaklandığımız piyasayı, ya da elektrik borsasını da işletmektedir. Burada sözü edilen piyasadan en fazla bir gün vadeli ve gerçek zamanlı, tüm katılımcılara piyasanın genel durumu hakkında gerekli sinyalleri sağlayan piyasayı anlamak gerekir. Uzun vadeli ikili anlaşmalar, taraflarca serbestçe akdedilmekte; fiziksel teslimat, yani iletim/dağıtım sisteminin kullanımı söz konusu ise sistem işletmecisine bilgi akışı sağlanmaktadır. Tedarik zincirini ele alan alt bölümde de değinilen kısıtlar, hatların kapasite, bakım durumu ya da olağanüstü gelişmeler (büyük bir birimin devre dışı kalması, yazılım kaynaklı sorunlar vb.) ile bağlantılıdır. Yük tahminleri; kısıtlar dikkate alınarak sistem güvenliğinin korunması, aynı zamanda optimal yük dağıtımını sağlayan noktaların tespit edilmesi için gereklidir. Bu yapı, Kuzey Amerika'da pazar tasarımına yönelik mükemmeliyetçi örneklerin genellemesi sonucu oluşan standart piyasa tasarımı kapsamında ele alınmıştır. Bütünleşik yapı, iletim kısıtlarının fazlaca olduğu bu geniş coğrafya için ikili çözüm, yani hem güvenlik kısıtlarına yönelik optimum açılımı hem de sistemde en ekonomik yükü sunmaktadır.

Şekil 3: Sistem işletimine ilişkin yapılanma biçimleri

Kaynak: Cheung vd. (2010)

Yeniden yapılanma, iletim ve yan hizmetlere adil ve ayrıcalıksız erişimi güvence altına almak üzere iletim mülkiyeti ile iletimin kontrolünün farklı kuruluşlarda olmasını gerektirmektedir (Cheung vd., 2010: 58). Burada, Joskow'un (2008) ABD'deki liberalleşme uygulamalarının sonuçlarını konu edindiği çalışmasında vurgu yaptığı "yeniden düzenleme" ifadesi dikkat çekicidir. Reform kararlarının eyaletlere bırakılması ve sektördeki Kaliforniya krizi¹² gibi kötü örnekler, liberalleşme sürecini yavaşlatmış, hatta durdurmuştur. 2001'den sonra reformların tekrar yoğun bir şekilde ele alınması, yeniden düzenleme şeklinde nitelendirilmiştir (Joskow, 2008). Yukarıda sözü edilen standart piyasa tasarımı yaklaşımı, bu yeniden düzenlemeden çıkarılan derslerin neticesi olarak değerlendirilebilir. İletimde mülkiyet ve kontrol ayrımı gerekliliği de bu düzlemin bir parçasıdır.

ABD'de iletim kısıtlarının yoğunluğunun neden olduğu bu ayrımı, özellikle finansal piyasalardaki krizleri açıklayıcı niteliği ile finans teorisinde önemli yeri olan vekâlet teorisi kapsamında değerlendirmek gerekir. İletim boyutundan bakıldığında, Cheung ve diğerlerinin (2010) ortaya koyduğu gibi, güvenilir piyasa tasarımının özünde sınırlı iletim kapasitesinin tayınlanması yatmaktadır. Katılımcılara iletim sistemi ile ilgili olarak sunulan bilgi ve piyasa işletmecisi ile koordineli çalışma sonucu oluşan ve sistemin durumunu yansıtan fiyat, şeffaflık ve eşitlik prensiplerine dayanmalıdır. Kanun'umuzda da yer bulan bu ilkeler ve T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın (ETKB) haftalık olarak yayınladığı "Piyasa Gözlem Raporu" bu yönde atılan adımlardır. Piyasanın etkinliği ve krizlere dayanıklı olması noktasında, genelde enerji emtiasının, özelde elektriğin politik emtia olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

Diğer taraftan, tam bilgilendirilmiş düzenleyicilerin olmadığını dağıtım şirketleri açısından ele alan Kopsakangas-Savolainen ve Svento (2012), maliyetlerine ve pazar faktörlerine ilişkin düzenleyici otoriteden daha fazla bilgiye sahip olan şirketlerin; tarifelerin düzenlenmesi sürecinde bunu tüketicilerin aleyhine kullanabileceğini belirtmektedirler. Araştırmacılar, bilgi asimetrisinin neden olduğu ek maliyetin azaltılmasına yönelik Finlandiya'daki dağıtım şirketleri üzerinde yaptıkları stokastik sınır analizi ile tarife düzenleme seçeneklerini toplam refah açısından ele almışlar; sonucunda hizmet maliyeti temelli regülasyonun, hedef bazlı diğer yöntemlere göre en verimsiz yöntem olduğunu ortaya koymuşlardır. Ülkemizde iletim ve dağıtım yatırım maliyetleri ve önemli gider kalemleri Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti (AOSM) de dikkate alınarak tarifeler yoluyla karşılanmaktadır. Dağıtımda ayrıca kayıp kaçak oranları boyutunda hedef bazlı regülasyondan söz edilebilir.

Liberalleşen piyasalar önemli mesafe kaydetmiş olsa da uygulama alanı bulan reformların hedefleri ne ölçüde karşıladığı da sıkça gündeme getirilmektedir. Kwoka (2008), çokça müdafisi olmasına karşın ABD elektrik endüstrisinin tüketiciler için daha fazla refah getirdiğine dair güvenilir ve ikna edici kanıtların az olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, 20 yıllık reformları değerlendiren Borenstein ve Bushnell'in (2015) tespitleri ABD dışındaki piyasalar tarafından da dikkate alınmalıdır. Bu bilim adamları, yeniden yapılanmanın ardındaki siyasi motivasyonun verimlilik iyileştirmeleri olmadığını, rant değişimi olduğunu iddia

¹² Sektörün liberalleşme sürecinde başarısızlık örneği olarak çokça ön plana çıkan Kaliforniya krizi, piyasa gücünün bir ya da ortak hareket eden birkaç katılımcıda toplanmaması gereğini, bu amaçla piyasa gözetiminin hayatiyetini ortaya koymuştur. 1998 Nisan'ında açılan piyasa, 2000 Haziran'ından başlayarak krizin en yoğun olduğu zamanda öncesinin 10 misline ulaşan yüksek fiyatlara sahne olmuştur (Borenstein, 2002). Önceki dönemlerden aktarılan nükleer santrallerin batık maliyetlerinin yeni modelde *yükümlenilen maliyet* ("stranded costs") olarak elektrik hizmeti sunan özel teşebbüslere bırakılması, bunun yanında regülasyona tabi olmayan üretici ve satıcıların gizli anlaşmalarla fiyatları fahiş seviyelere çekmesi, eyaletin en büyük hizmet şirketi Pacific Gas & Electric'in 2001 Mart'ında iflasına neden olmuştur. Kesintilerin çokça yaşandığı bu kriz dönemi, ağır sosyal ve ekonomik maliyetlere neden olmuştur.

etmişler, bu açıklamalarının da elektrik reformlarına yönelik siyasi heyecanın bir artıp bir azalması ile desteklendiğini savunmuşlardır. Yeniden yapılanma, üretim verimliliğinde önemli iyileştirmeler getirmekle birlikte fiyatın geri geleceğine dair sözlerin yerine getirilmemesi, araştırmacılara göre hayal kırıklığıdır. Ayrıca sosyal açıdan maliyetli niteliğine karşın rant transferine imkân tanınması nedeniyle ayrıcalıklı taraflarca ekonomik olarak değerlendirilen dağıtımın hemen dâhil olma özelliği taşıyan üretimde (güneş sistemleri) de, mevcut politik anlayışın zemin oluşturduğu dinamiklerin geçerli olduğu vurgulanmıştır (Borenstein & Bushnell, 2015).

2.3. Türkiye'nin Serbest Piyasa Gelişim Süreci

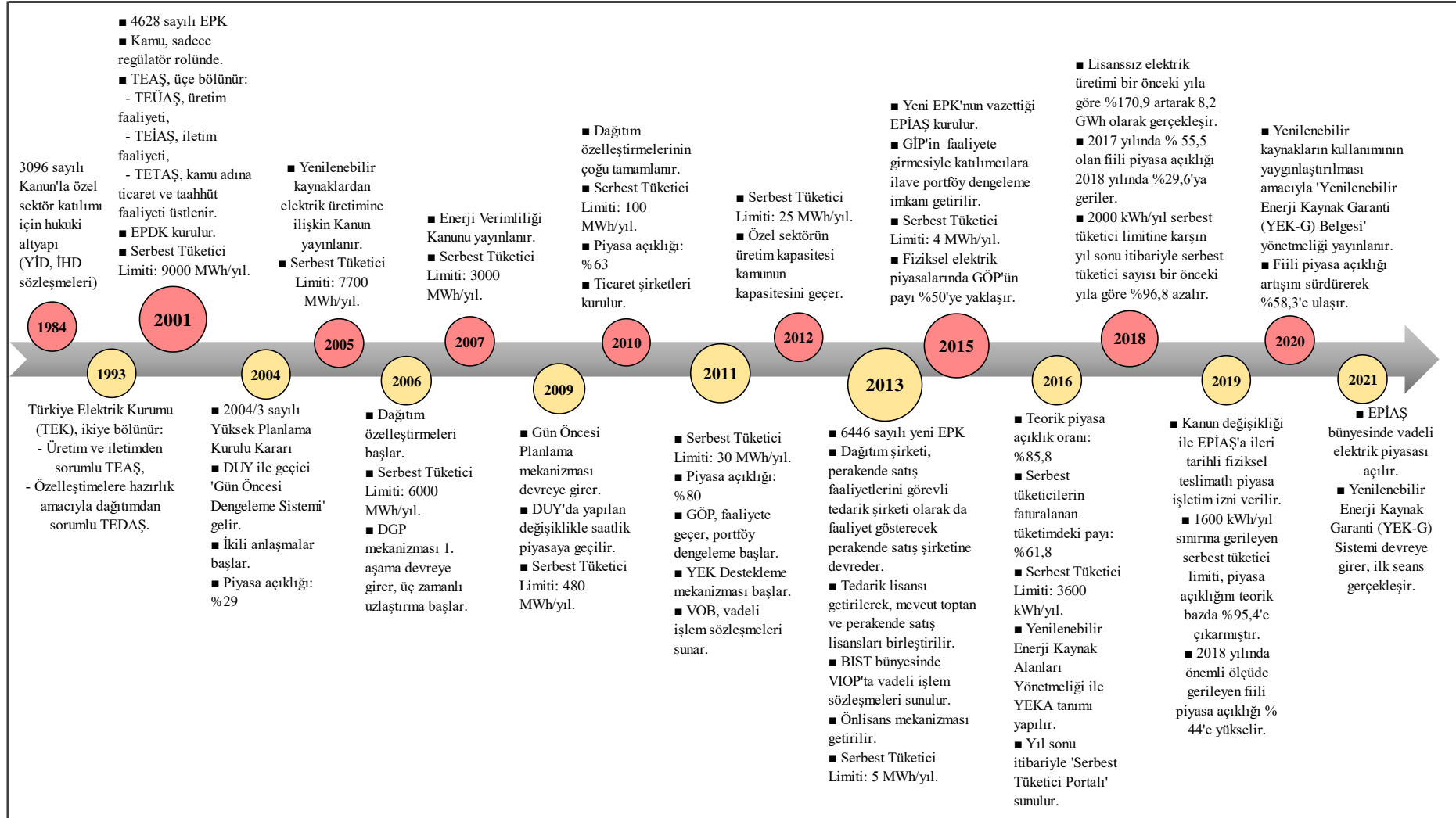
Yukarıda örnekleri verilen çalışmalar liberalleşmenin henüz beklenen sosyal faydayı sağlayamadığını ortaya koymaktadır. Belyaev (2011), reformların nedenlerinin ve amaçlarının ülkeye özgü olduğunu belirtirken, aynı zamanda genelleme yaparak gelişmiş ülkelerde reformların hedefinin yüksek fiyatları düşürmek olduğunu belirtmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise büyüyen talebe cevap verecek yatırımların yapılmasında hükümetlerin fonlarının yetersiz kalması reformların nedeni olarak gösterilmiştir (Belyaev, 2011: 2). Ülkemizdeki reformları, 1982 sonrası dışa açık, kalkınmayı önceleyen ekonomik politikalar çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Yakın tarihe kadar olan en önemli gelişmeler, Şekil 4'teki zaman çizelgesinde özetlenmiştir.

3. Spot Elektrik Piyasaları

Finansal piyasalarda olduğu gibi ticaret tekliflerinin eşleşmesi esasına dayalı olan spot elektrik piyasaları, ticaret şartlarının (fiyat, miktar, zaman aralığı) belirlenmesi ile fiziksel teslimatın gerçekleşmesi arasında geçen süre bakımından ayrılmaktadır. Tedarik zincirinin yapısı gereği fiziksel teslimat, planlama dâhilinde gerçekleşmekte, bu planlama da tahminlere dayanmaktadır. Ayrıca sistemin tüm dağıtım noktalarındaki anlık yük, ürünün stoklanamayışı nedeniyle Şekil 5'te görüldüğü gibi zaman boyutunda teslim zamanına yaklaştıkça giderek artan bilgi setini kullanmaya izin tanıyan farklı piyasalar ile dengelenmektedir. Aynı yönde risk düzeyi de artmaktadır.

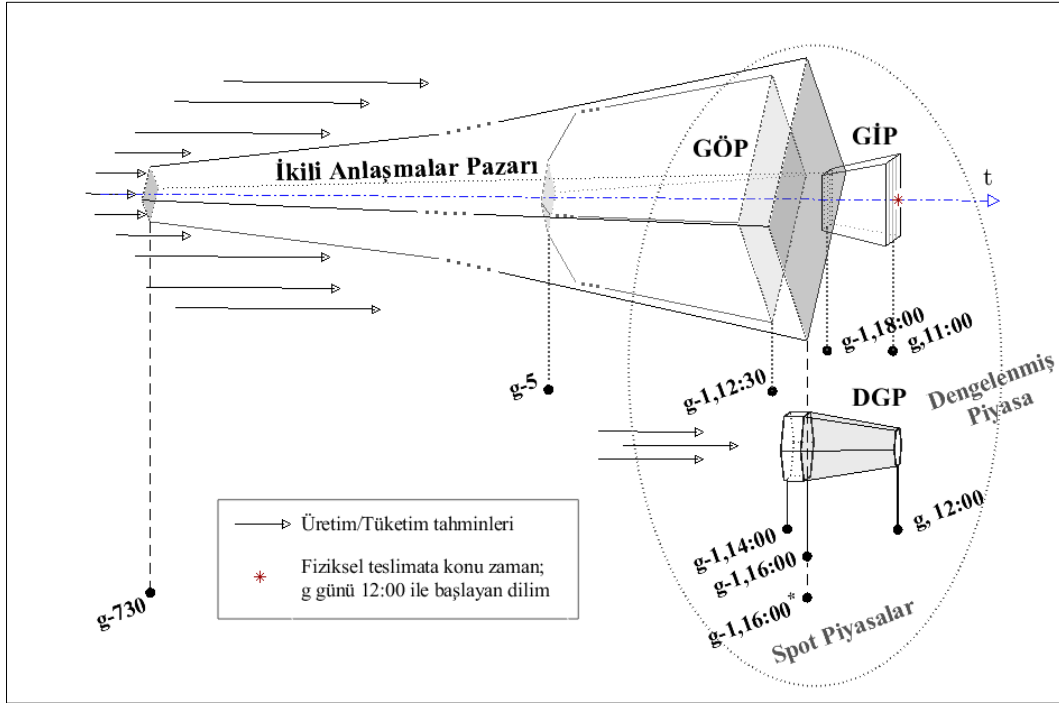
Riskten kaçınma davranışı gösteren, dolayısıyla daha istikrarlı ticaret koşulları ve nakit akışı arayan katılımcılar, özel hukuk kurallarına tabi ikili anlaşmaları yeğlemektedir. İkili anlaşmalar, bu yönüyle dış ticaret firmalarının kur riskinden korunmak üzere finansal kuruluşlar ile akdettikleri forward sözleşmelerine benzemektedir. Yalnız, bu forward sözleşmeler iki farklı döviz cinsinin göreceli hareketinden kaynaklı riske odaklı iken, ikili anlaşma değişim konusu elektriğe dair unsurları da içermektedir. Bu unsurlardan biri olan teslimatın gerçekleşmesi iletim hattının kullanımını gerekli kıldığından, ilgili piyasa/sistem işletmecisine gerekli bildirim, ikili anlaşma taraflarınca birbiri ile uyumlu (toplamı sıfır) olmak üzere alım ve satım yönlü miktarlar girilerek yapılmalıdır. Herhangi bir g gününün 24 saatlik her bir birimi için bu bildirim, piyasa işletmecisi olan EPIAŞ'ın sistemine dâhil olmak üzere en erken 60 gün önce, en geç bir gün önce (g-1 günü) saat 17:00'ye kadar "Piyasa Yönetim Sistemi" aracılığı ile gerçekleştirilmektedir (Enerji Piyasaları İşletme AŞ, 2019b). Uygulamada vadesi çoğunlukla bir yılı geçmemekle birlikte ikili anlaşmaların yapılması, teslim zamanından iki yıl öncesine kadar uzanabilmektedir.

Şekil 4: Türkiye elektrik piyasası serbest piyasa gelişim süreci

Kaynak: Atiyas vd. (2012), (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2015; 2016; 2017; 2018; 2019; 2020; 2021), Tokyay & Özdemir (2013)

Şekil 5: Fiziksel teslimata dayalı elektrik piyasaları

Kaynak: EPIAŞ, TEİAŞ web siteleri ve Elektrik Piyasası Dengeleme ve Uzlaştırma Yönetmeliği'nden (DUY) (2009) yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır. *: İkili anlaşma son bildirim süresi (kapı kapanışı) için DUY dikkate alınmıştır.

İkili anlaşmalar gibi fiyat riskinin yönetilmesine odaklı, ancak fiziksel teslimatın söz konusu olmadığı finansal uzlaşmaya dayalı sözleşmeler de piyasanın vadeli işlemler uzayının bir parçasıdır ve burada ele alınan spot piyasalardan GÖP ile yakın etkileşim içerisindedir. Giderek teslim zamanına, yani gerçek zamana yakınlık sırasına göre ülkemiz özelinde ele alınca EPIAŞ tarafından işletilmekte olan Gün Öncesi Piyasası (GÖP), Gün İçi Piyasası (GİP) ve sistem işletmecisi olan TEİAŞ'a bağlı Milli Yük Tevzi Merkezi (MYTM) tarafından işletilen Dengeleme Güç Piyasası (DGP) spot elektrik piyasasını oluşturmaktadır. Her üç piyasa da güvenlik koşulları ve teknik kalite standartları korunmak kaydıyla elektrik üretim ve tüketimini eşit tutarak dengelenmiş piyasanın ve ticaretin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Yine her üç piyasa için bir gün, 00:00'dan başlamak üzere ertesi gün 00:00'da sona eren saatlik dilimlerden oluşmakta, teklifler bu dilimler bazında verilmekte ve kabul edilen teklifler fiziksel elektrik arz ya da talebi yükümlüğü doğurmakta, edimdeki noksanlıklar genel dengesizlik durumuna göre değişen ölçülerde katılımcılara maliyet getirmektedir.

3.1. Gün Öncesi Piyasası

İkili anlaşmalar, futures vb. türev araçlar için de referans fiyat oluşumunu sağlayan, ayrıca en geniş hacme sahip GÖP hem bu yönüyle hem de gün öncesi planlama ile sistem işletmecisine bir gün önceden dengelenmiş piyasa sunmasıyla literatürde en fazla öne çıkan spot piyasadır. Bu piyasaya katılım için yukarıda değinilen diğer spot piyasalarda olduğu ve Dengeleme ve Uzlaştırma Yönetmeliği'nde (DUY) belirtildiği gibi lisans sahibi olmak gerekmektedir. Bu şart, Belyaev'in (2011) işaret ettiği gibi serbest piyasanın temel koşullarından olan pazara isteyen herkesin serbestçe girişine engel teşkil etmektedir. Ne var ki, finansal piyasalarda da serbest giriş koşullarının tam olarak sağlandığı söylenemez. Mishkin (2004), işlem maliyetlerinden dolayı bireysel yatırımcının dezavantajını öne çıkararak aracı kurumların ölçek ekonomisi sayesinde birim maliyetleri düşürebildiklerini belirtmektedir. Aynı durum burada da geçerli olmakla birlikte sistemde elektriğin anlık dengelenmesi gereği ve

dengelessizliğin doğurduğu maliyetler, abone bazında katılımı daha da zorlaştırmaktadır. Bu yüzden Şekil 2'de gösterilen tüketim taleplerini portföy halinde toplayan ticaret şirketleri talep yönlü katılımı sağlamaktadır. Akıllı sistemler ve tüketimi modelleyerek ticareti sağlayacak algoritmaların geliştirilmesi ile hem gerçek zamanlı hem de çok katılımcılı piyasalar gündeme gelebilecektir. Üretim tarafında pazara giriş koşulları yatırımın büyüklüğü ve hatların kısıtlılığı ölçüsünde daha ağırdır.

Her katılımcı için en fazla 32 adet alış (+) ve 32 adet satış (-) yönünde olmak üzere miktar ve fiyat bilgilerini içerir saatlik teklifler toplanarak, arz-talep eğrisinin ve EPIAŞ'ın Piyasa Takas Fiyatı (PTF) belirleme yöntemine göre referans fiyatın oluşması GÖP ile sağlanmaktadır. Satış yönlü teklifler, fiyatlar miktar ekseninde artar, miktar ise bir önceki miktara göre marjinal üretim artışını gösterir şekilde yapılmalıdır. Alış teklifleri için tersi geçerli olmaktadır. Katılımcı bazında satış yönlü (-) teklifler, bir araya getirilip sıralandığında üretim yığını (önceliği) grafiği elde edilir. Alım yönlü (+) teklifler ile birlikte oluşan denge fiyatı her bir saat dilimi ve tüm katılımcılar için geçerli fiyatı (PTF) vermektedir (Enerji Piyasaları İşletme AŞ, 2019b). Nitekim bu fiyatın belirlenmesine yönelik optimizasyon probleminin teklifler ile oluşturulan arz-talep eğrisinde üretici ve tüketici artıklarının toplamı olan piyasa artığının ençoklanmasına dayandığı belirtilmektedir (Enerji Piyasaları İşletme AŞ, 2016: 7). Bir lotun 0,1 MWh elektrik enerjisine eşit olduğu bu piyasada finansal piyasalara benzer şekilde farklı teklif türleri bulunmaktadır. Saatlik tekliflerin yaygın olduğu piyasada diğer teklif türleri olan ardışık saatleri kapsayan blok ve saatten bağımsız esnek teklifler nedeniyle arz-talep eğrisinin kesim noktasından farklı PTF'ye ulaşmak olasıdır (Enerji Piyasaları İşletme AŞ, 2016: 3-7).

Genel olarak piyasalarda teklifi kabul edilmek şartıyla her katılımcıya uygulanmak üzere tek tip (yeknesak) ve katılımcı bazında teklife göre fiyatlandırma olmak üzere iki tür fiyat belirleme yöntemi bulunmaktadır (Shahidehpour vd., 2002: 336). GÖP'te oluşan PTF, yukarıda belirtildiği gibi her katılımcıya aynı fiyatın uygulandığı, yanı sıra üreticilerin marjinal maliyeti konusunda piyasa işletmecisine bilgi sağlayan yöntemde dayanmaktadır. Bu iki yöntemi Kaliforniya krizi özelinde ve krizin hemen akabinde ele alan Kahn vd. (2001), tek tip fiyatlandırmadan teklife göre fiyatlandırmaya geçişin tedarikçileri yüksek fiyatların olumsuzluklarından kurtaracağına dair beklentileri mercek altına almışlardır. Araştırmacılar, dönüşümden beklenen tasarrufa ket vurulacağını, bu dönüşümün sisteme yük temininde verimsizliklere neden olarak üreticilere ilave maliyetler getireceğini, rekabeti zayıflatacağını ve yeni kapasite yatırımlarını engelleyeceğini belirterek tüketiciler açısından da dönüşümün fayda yerine zararlı sonuçlanacağını belirtmişlerdir (Kahn vd., 2001: 2). Teklife göre fiyatlandırma, fiziksel teslimatla sonuçlanmayan, dolayısıyla finansal yönü ağır basan türev enstrümanlar için referans fiyat oluşumuna, böylece bu araçlarla ilgili işlemlerin uzlaştırılmasına ve uzun vadeli olanlarının gerçeğe uygun değer (Marked-to-Market-MTM) düzeltmesine imkân vermemektedir (Kaminski, 2012: 771).

3.2. Gün İçi Piyasası

Gün İçi Piyasası (GİP), GÖP'ü tamamlayıcı nitelikte bir spot piyasadır. Ülkemizde 01.07.2015 itibarıyla faaliyete geçen GİP, daha şeffaf ve etkin, mali açıdan güçlü, Avrupa elektrik piyasaları ile entegre yapıda Türkiye Elektrik Piyasası hedefinin bir uzantısıdır (Enerji Piyasaları İşletme AŞ, 2019a). Gösterimi Şekil 5'te yapıldığı gibi herhangi bir g gününün herhangi bir saat dilimi için GÖP, $\mathcal{F}_{g-1, 12:30}$ filtrasyonuna (bilgi setine) dayalı iken GİP, GÖP'te fiyat (g-1, 14:00'de) kesinleştikten ve katılımcılara ilan edildikten sonra g-1 gününde saat 18:00'de açılmaktadır. Bu piyasa için son teklif verme, yani kapı kapanış zamanı teslimatın yapılacağı saat diliminin 1 saat öncesidir. Dolayısıyla GİP, piyasa katılımcısına g gününde s ile başlayan saatlik dilime ilişkin ticaretinde $\mathcal{F}_{g, s-01:00}$ filtrasyonunu kullanma, böylece ek

dengeleme olanağı tanımaktadır. Her iki piyasa için sözü edilen filtrasyonların sadece fiyata yönelik faktörleri içerdiği düşünülmemelidir. Fiziksel teslimat yükümlülüğü bulunduğu için ticarete konu miktar da önemlidir. Üretim ve tüketim tahminlerindeki hatalar gerçek zamanda piyasa dengesizliğine yol açtığından sapmalar, DUY'un 110. maddesinde formüle edilen dengesizlik tutarının oluşmasına neden olmaktadır. Birden fazla katılımcının dengesizliklerinin zıt yönde birbirini nötrleyici etkisi söz konusu olabileceğinden düzenleyici otorite olan EPDK, katılımcılara grup oluşturarak portföylerini daha etkin dengeleme fırsatı getirmiştir. Bu uygulama ile düzenleyicinin spot elektrik piyasalarının işlerliğinin ve toplam hacminin artırılmasını amaçladığı düşünülmelidir.

GİP'e verilen teklifler, GÖP'te olduğu gibi tek oturumda değil anlık değerlendirilmekte ve tekliflerin eşleşme kuralları sağlanıyorsa ticaret gerçekleşmektedir (Enerji Piyasaları İşletme AŞ, 2019a). Diğer bir ifadeyle borsalarda işlem gören hisse senedi işlemlerinde geçerli sürekli müzayede yöntemi GİP'te de geçerli olmaktadır. GÖP'te geçerli lot büyüklüğünün benimsendiği bu piyasada da saatlik ve blok olmak üzere iki teklif türü bulunmaktadır. Tek bir saatlik dilim için geçerli olan saatlik teklifler de kendi içinde varsayılan tür olan Aktif, Olan Eşle ve Yok Et, Süreli ile Tamamını Eşle veya Yok Et olmak üzere dört türe ayrılmaktadır. Bölünemez nitelikte olan blok teklifler, aynı günde kalmak şartıyla en az bir, en fazla yirmi dört saatlik dilimler için verilir ve bu tekliflerde Aktif ile Süreli olmak üzere iki tür geçerlidir. Sistem için maliyeti azaltacak şekilde alış teklifleri en yüksekte, satış teklifleri en düşüğe başlamak üzere sıralanmakta ve eşleşmelerde önce fiyat, sonra teklif zamanı önceliği esas alınmaktadır (Enerji Piyasaları İşletme AŞ, 2019a).

3.3. Dengeleme Güç (Gerçek Zamanlı) Piyasası

Gerçek zamana en yakın ticaretin gerçekleştiği piyasa olan DGP'de teklifler gün öncesinden (g-1,16:00; kesinleşmesi 17:00) verilmekte, ancak bunların talimata dönüşmesi, gerçek zamandaki dengesizlik beklentisi ve durumuna göre ilgili saat dilimine yakınsamaktadır. Daha özellikli bir piyasa olan DGP, diğer iki piyasadan önemli ölçüde ayrılmaktadır. ENTSO-E web sitesindeki bilgilere göre dengeleme, piyasalar (kapı) kapandıktan sonra iletim sistemi işletmecisinin gerçek ya da gerçeğe yakın zamanda talep ve arzın eşit tutulmasını sağlamaya yönelik işlemlerini içine alan faaliyetler bütününe karşılık gelmektedir. GÖP'ün gün öncesinden, GİP'in birkaç saat öncesinden değişen ölçekte dengeleme fonksiyonları olsa da bu ifade, dengelemenin gerçek zamandaki zorluğuna ve öne çıkışına dikkat çekmektedir.

Normal şartlarda şebeke boyunca, depolama imkânı bırakmayacak şekilde üretim ve tüketim kusursuzca senkronizedir. Bu ikili kısa bir zaman için bile olsa denge dışına çıkarsa elektriğin frekans ve gerilimi dalgalanmaya başlar (Bunn, 2004: 3). Yapısal özelliklerle ilgili alt bölümde değinilen frekans limitleri bu açıdan önem kazanmaktadır. Frekansın ideal değeri olan 50 Hz.in altında olması, sistemde çekiş yönünde enerji fazlalığı anlamına gelir, yani üretim eksikliği sinyalini verir. Hassas olan sapma toleransı (%4), hem sürekli takibi hem de buradaki durumda sapma derecesine bağlı olarak sisteme enerji, yani yük almayı gerekli kılmaktadır. Yük alma, DUY'da da hüküm altına alındığı üzere talimata istinaden üretimi artırma ya da tüketimi azaltma yoluyla sisteme enerji satışını ifade etmektedir. Yük atma ise tersi durumdur ve frekansın normal değerler üzerinde bulunması sinyaline karşılık sistemde enerji fazlasını gidermeye yöneliktir. Yük alma ve yük atma faaliyetlerinin sistem bütünlüğü ve arz güvenilirliği kapsamında kısa sürelerde gerçekleştirilmesi gerektiğinden bu piyasaya katılım için üretim/tüketimini çabukça değiştirme kabiliyeti esastır.

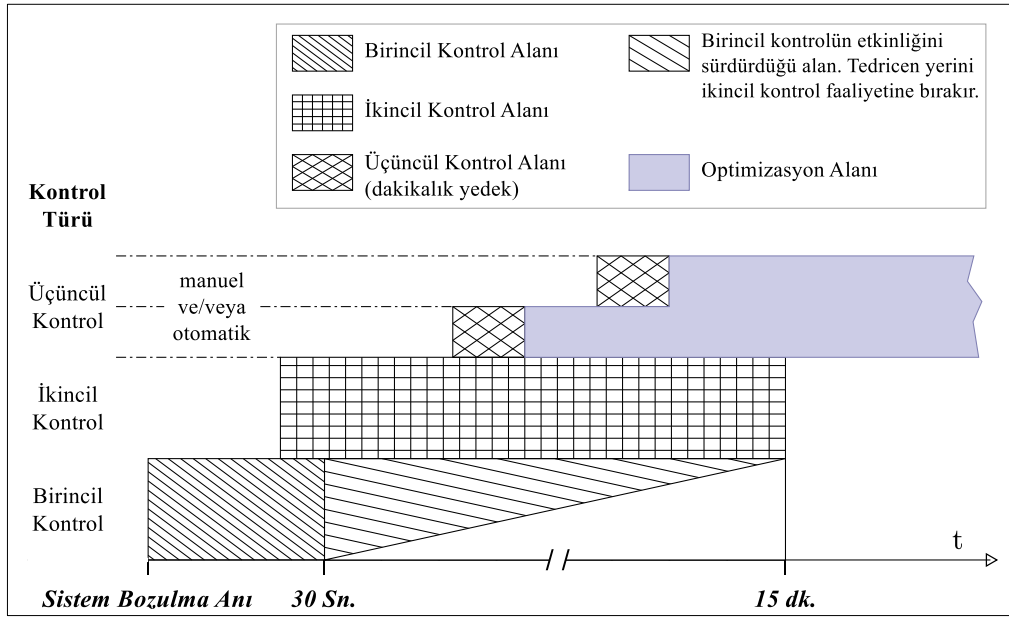
Sistemdeki dengenin bozulmasını takiben yerine getirilecek kontrol faaliyetleri, ENTSO-E sistemi özelinde Şekil 6'da görülmektedir. Şekil, 2009 yılında dağılarak bütün operasyonları ENTSO-E'ye devredilmeden önce kıta Avrupa'sının elektrik iletim şebekesinin

işletimi ve geliştirilmesini koordine eden “Union for the Coordination of the Transmission of Electricity”nin (UCTE) *İşletim Kılavuzu*’na dayanmaktadır. Elektrik Şebeke Yönetmeliği’nde benzeri verileden daha kapsamlı olan bu şekilde kontrol alanlarının denge için gerekli değişen miktarda yedek kapasite barındırdıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Elektrik Piyasası Yan Hizmetler Yönetmeliği, birincil frekans kontrol yedeğinin dengeleme kapsamında başka bir piyasaya teklif edilemeyeceğini, ikili anlaşmalara da konu olamayacağını hüküm altına almıştır. Adından ve Şekil 6’dan da görüldüğü gibi dengenin bozulması anında sistemi; ilk etapta 30 saniye, sonrasında ikincil kontrol görevi alana kadar, tedrici azalmak suretiyle 15 dakikaya kadar idare edecek ilk kaynak birincil rezerv olmaktadır. Adı geçen yönetmelik ve Elektrik Şebeke Yönetmeliği’ne göre birincil ve ikincil rezervler DGP’nin alt kolu olan yan hizmetler kapsamındadır. Bu kapsamda sistem işletmecisi TEİAŞ (MYTM aracılığıyla), her iki tür yedek kapasitenin kiralanmasını teminen ihaleler düzenlemektedir. Elektrik Şebeke Yönetmeliği, her iki yedek kaynağa ilişkin düzenlemelerinde ENTSO-E gereksinimlerine, bu devasa ağa bağlı olan ya da olmayan komşu dış enterkonneksiyon bağlantılarına uygunluğa ve iç enterkonnekte sistemin bütünlüğüne vurgu yapmaktadır.

Spot piyasalar kapsamında DGP’de katılımcıların ferdi ya da grup halinde dengesizlik bedellerinin hesaplanmasında da kullanılan sistemdeki son yükün gerçek zamandaki maliyeti, bilinen ismiyle Sistem Marjinal Fiyatı (SMF) oluşmaktadır. Herhangi bir saat diliminde üretim ve tüketim dengesinde bozulma yaşanmazsa SMF, PTF’ye eşit olmaktadır. Dengesizlik halinde DGP’de verilen yük alma teklifleri sistemin ilave enerji ihtiyacını en az maliyetle karşılamak üzere en düşükten başlayarak sıralanmakta ve değerlendirilmektedir. Teklif en fazla 15 miktar seviyesinde verilebilmekte; ilk seviye için kesinleşmiş günlük üretim/tüketim programına göre, diğer seviyeler içinse bir öncekine göre üretim artış/tüketim azalış miktarı ve karşılığında talep edilen monoton artan fiyat ikililerinden oluşmaktadır. Yük atma teklifleri de enerji fazlasına ilişkindir ve yük alma teklif kurallarının tersi geçerlidir. Elektrik Şebeke Yönetmeliği’nde tanımlandığı gibi her iki talimat türü aracılığıyla dengeleme birimlerinin 15 dakika içinde gerçekleştirebildikleri çıkış gücü üçüncül frekans kontrol yedeğini oluşturmaktadır. Güvenlik koşulları ve eşit işlem ilkesi göz ardı edilmeksizin DGP’ye verilen teklifleri değerlendirerek talimatlar yoluyla toplam maliyeti azaltma, sosyal faydayı maksimum kılma hedefine yönelik olarak sistem işletmecisi Şekil 6’da üçüncül kontrol alanında belirtilen gerçek zamanlı optimizasyon problemi ile karşılaşmaktadır.

Piyasa, bağımsız olarak 15 dakika içerisinde 10 MW yük alabilen veya atabilen ve bu özellikleri nedeniyle DGP’ye katılmakla yükümlü tutulan dengeleme birimleri ile işlerlik kazanır. DGP’nin gerçek zamanlı dengeleme faaliyeti, etkin ve kesintisiz iletişimi gerekli kıldığından ilgili mevzuat bu konuda düzenlemeler getirmiştir. Yerine getirilmeyen yük alma/atma talimatlarına ilişkin DUY’a konulan ilave maddelerle talimata uymayan katılımcıların ikame edilen yeni talimatların getirdiği ek maliyeti yüklenmeleri hüküm altına alınmıştır. Talimatların değerlendirilmesinde üretim faaliyeti gösteren dengeleme biriminin geçmiş performansının da dikkate alınan kriterler arasında olduğu ilgili prosedürde ayrıca belirtilmiştir (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2020). Bahsi geçen düzenlemeler, uzlaştırma hesaplamalarında önemli yeri olan ve tüm fiziksel piyasa katılımcılarını etkileyen dengesizlik tutarlarında kullanılan SMF’nin şeffaf ve adil bir şekilde belirlenmesine yöneliktir. Sistem işletmecisi tarafından ilgili dilimin sona ermesinden itibaren dört saat içinde belirlenerek katılımcılara ilanı gereken SMF’yi barındıran dengesizlik tutarına ilişkin formül, toplam sistem ile aynı yönde dengesizliğe düşmüş tarafları daha fazla olmak üzere, miktar farklarını cezalandıran yapıdadır.

Şekil 6: ENTSO-E sistem kontrol faaliyetleri

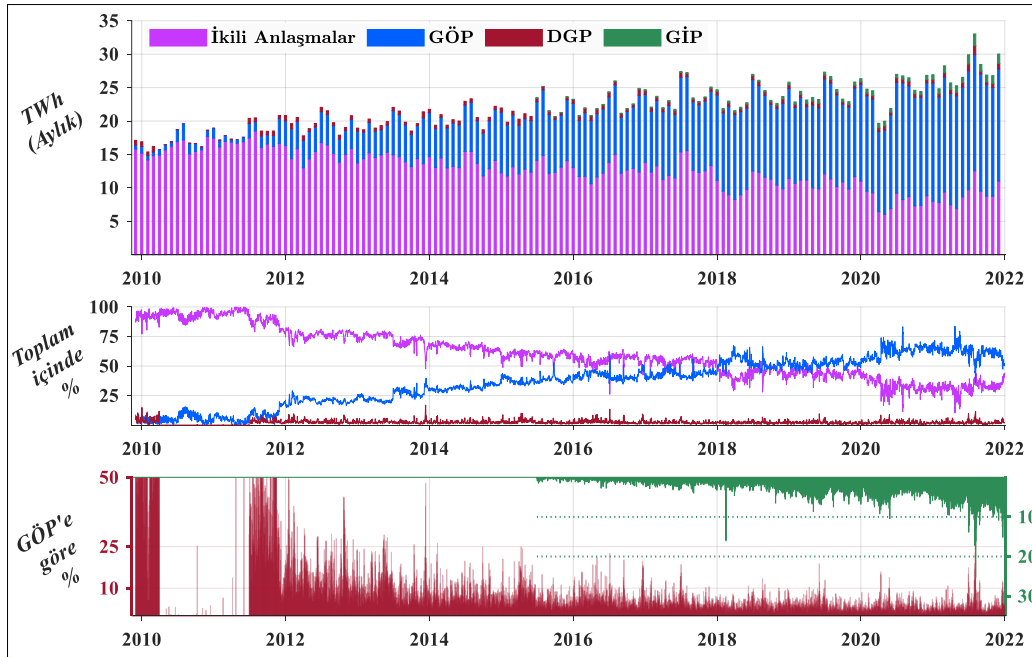

Kaynak: Union for the Coordination of the Transmission of Electricity (UCTE) (2004)

GÖP'ün işlerlik kazanmasından itibaren fiziksel teslimata dayalı üç spot piyasanın ve ikili anlaşmaların işlem hacmi boyutunda gelişimi

Grafik 3'te sunulmuştur. Piyasanın açılmasıyla beraber GÖP hacminin yükselerek 2018 sonrasında ikili anlaşmaları geçtiği dikkat çekmektedir. Yine ilk yıllarda göreceli olarak yüksek hacimlerde ve dalgalı seyreden DGP hacmi, katılımcıların adaptasyonu ve deneyimi sonrası dengesizlik miktarlarındaki azalma ile birlikte belirli bantlarda izlenmektedir. 2018'den sonra hacim artışı hız kazanan, bu itibarla katılımcılar tarafından benimsenen GİP, geride kalan yıl itibariyle GÖP'e oranla %10'lar seviyesinde fiziksel piyasaya katkı sağlamıştır.

Grafik 3: Türkiye fiziksel elektrik piyasaları gelişimi (İşlem hacmi | 01.12.2009-31.12.2021)

Kaynak: EPİAŞ verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Sonuç

Çalışmamızda dışarıdan bakıldığında son derece basit görünen elektriğin temel nitelikleri, tüketicisine ulaşana kadar geçerli olan fiziki ve yönetsel süreçler ele alınmıştır. Sözü edilen basitlik, elektriğin somut bir varlığı haiz olmamasına ve modern bilgi çağında insanoğlunun istediği anda hizmetinde olması nedeniyle fazlasıyla içselleştirdiği bir kaynak olmasına bağlanabilir. Ayrıca diğer sosyal enerji emtiasının kullanım alanlarını da içerecek şekilde kullanım çeşitliliğine sahip olan ve nüfusun tamamına hitap eden kaynak, özel bir ulaşım altyapısına ve anlık kontrollere ihtiyaç duymaktadır. Bu gereklilikler hem yatırım hem de işletim süreçlerinde yoğun planlama ve koordinasyonu zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden tüm dünyada elektrik sektörünün kuruluşu ve gelişiminde dikey entegre yapıdaki, çoğunlukla tekel konumunda, kuruluşlar etkili olmuştur. Belyaev'in (2011) dikkat çektiği gibi bu yapılanmada, geçmişteki üretim ve ulaşım zorlukları da hesaba katılırsa ölçek ekonomisinin getirdiği maliyet avantajının da etkisi göz ardı edilemez. Yazarın sosyal faydayı önceleyen, özü itibarıyla serbestleşme karşıtı görüşlerine karşın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, neredeyse tüm dünyada, elektrik piyasaları serbestleşme akımının etkisiyle yeniden kurgulanmış, çok ve farklı karakterde oyunculu girift bir yapıya dönüşmüştür. Son kısımda odaklandığımız spot piyasalar bağlamında, Türkiye Gün Öncesi Piyasası serbestleşme örneklerinde görüldüğü ve amaçlandığı gibi öne çıkan ve katılımcılara kısa vadeli fiyat sinyalleri gönderme işlevini yerine getiren bir kurum haline gelmiştir.

Diğer taraftan pandemi sonrasının konjonktürü küresel ölçekte bir enerji krizine işaret etmektedir. Nitekim Avrupa Birliği Komisyonu yükselen enerji fiyatlarına karşı Ekim 2021'de üye ülkelere yönelik eylem ve destek araçları önermiştir. En yüksek risk grubundaki tüketicilere dönük yardım, fatura ödemelerinde öteleme, olası rekabet dışı hareketlerin soruşturulması, toptan elektrik piyasası tasarımının alternatif piyasa modelleri ile de kıyaslanarak gözden geçirilmesi, yenilenebilir kaynaklardan üretimin artırılması, enerji piyasalarının tüketicilerin daha aktif rol aldığı bir kimliğe kavuşması, bu bağlamda kendi tüketimini yenilenebilir kaynaklardan üreten tüketici ("*prosumer*"; üretici ve tüketici kelimelerinin karışımı olarak kullanımı yaygınlaşan elektrik piyasasına has terim) tabanının genişletilmesi elektrik sektörü için yapılan önerilerin öne çıkanlarıdır (European Commission, 2021). Tüm bu gelişmeler giriş kısmında Kavulla'dan (2017) alıntıladığımız tespitleri teyit eder niteliktedir. Avrupa Komisyonu'nun önerileri piyasa katılımcılarının temsilcileri, akademisyenler ve araştırmacılar nezdinde de yankı bulmaktadır. Önce tüketici sonra da diğer paydaşların fiyat artışlarından etkilenmesini en aza indirmek amacıyla teklif esaslı fiyatlandırmaya geçilmesi yönündeki görüşler manidardır. Kaliforniya krizi sonrasında da eleştirilen bu paylaşım yöntemine karşın en iyi yöntemin tek tip (yeknesak) fiyatlama olduğu da tekrar, kanımızca da haklı gerekçelerle savunulmaktadır (Pototschnig vd., 2022). Esasen liberalleşmenin getirdiği yapıyı ele aldığımız bölümde yer verdiğimiz Joskow'un (2008) kriz sonrası dönem için yaptığı "*yeniden düzenleme*" nitelemesi, inkıtalarla elektrik piyasası için geçerliliğini korumaktadır. Bu devinim sürecinde piyasanın ve yapılanmanın temel unsurları, önemli bir kısıttır ve gözlemlenmesi gerekir.

Son olarak, liberalleşmenin yüksek fiyatların düşürülmesine dönük öncül amacının ciddi tehditlere maruz kalması karşısında çözüm arayan düzenleyici otorite, sistem/piyasa işletmecisi bazı açmazlarla baş etmek durumundadır. Bunlardan öne çıkanları, iletim ve dağıtım zincirinde makul kâr marjının yatırımcının görevlerini aksatmayacak biçimde sosyal faydayı önceleyen oranda belirlenmesi; toptan piyasalar olan spot piyasalarda uygulamaya alınan fiyat tavanlarının kısa ve orta vade fiyat sinyallerini baskılamayacak, ortalama maliyeti düşürecek ve dengeleme faaliyetini tehlikeye atmayacak yapıda tasarlanması; gerek tükenmeye yüz tutması ve artan maliyeti gerekse çevresel etkileri nedeniyle fosil kaynakların yerini alacak yenilenebilir kaynaklardan üretime yönelik desteklerin tüketici ve kamuya maliyetinin

sınırlandırılması, bu bağlamda yenilenebilir enerji yatırım dönüşlerinin öngörülebilirliği açısından uzun vadeli piyasaların geliştirilmesi olarak sıralanabilir. EPIAŞ'ın geçtiğimiz yıl itibarıyla devreye aldığı ve geliştirmeyi hedeflediği vadeli piyasalar bu yönde atılan olumlu bir adımdır.

Bilgi Notu ve Teşekkür

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Yazar, başta tez danışmanı Prof. Dr. Dündar KÖK olmak üzere tez komitesi üyeleri Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ, Prof. Dr. Mehmet CİHANGİR, Prof. Dr. Ender COŞKUN ve Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU'na, ayrıca Prof. Dr. Hakan SARITAŞ'a kıymetli görüşleri ve katkıları için teşekkür eder.

Kaynakça

Akarsu, G. (2017). Analysis of regional electricity demand for Turkey. *Regional Studies, Regional Science*, 4(1), 32-41.

Arısoy, İ. & Öztürk, İ. (2014). Estimating industrial and residential electricity demand in Turkey. *Energy*, 66, 959-964.

Atiyas, I., Çetin, T., Gülen, G. (2012). *Reforming Turkish Energy Markets - Political Economy, Regulation and Competition in the Search for Energy Policy*. Springer Science+Business Media.

Barouti, M. & Hoang, D. (2011). Electricity as a Commodity. *Essec Business School*. http://www.essectransac.com/wp-content/themes/arthemis/images/2011/04/Electricity-as-a-Commodity-M.Barouti-and-D.Hoang_.pdf

Belyaev, L. (2011). *Electricity market reforms: Economics and policy challenges*. Springer Science+Business Media.

Biggar, D. R. & Hesamzadeh, M. R. (2014). *The Economics of electricity markets*. John Wiley & Sons Ltd.

Blume, S. W. (2017). *Electric power system basics for the nonelectrical professional*. John Wiley & Sons, Inc.

Borenstein, S. (2002). The trouble with electricity markets: Understanding California's restructuring disaster. *Journal of Economic Perspectives*, 16(1), 191-211.

Borenstein, S. & Bushnell, J. (2015). The U.S. Electricity Industry after 20 Years of Restructuring. *Energy Institute at Haas*. <https://ei.haas.berkeley.edu/research/papers/WP252.pdf>

Bunn, D. (2004). Structural and behavioural foundations of competitive electricity prices. D. Bunn (Ed.), *Modelling Prices in Competitive Electricity Markets* içinde (1-17. ss.), John Wiley & Sons Ltd.

Burger, M., Graeber, B., Schindlmayr, G. (2014). *Managing energy risk: A Practical guide for risk management in power, gas and other energy markets* (2nd ed.). John Wiley & Sons Ltd.

Caldana, R., Fusai, G., Roncoroni, A. (2015). How to build electricity forward curves. A. Roncoroni, G. Fusai, M. Cummins (Ed.), *Handbook of Multi-Commodity Markets and Products: Structuring, Trading and Risk Management* içinde (673-685. ss.), John Wiley & Sons Ltd.

- Casazza, J. & Delea, F. (2010). *Understanding electric power systems: An overview of the technology, the marketplace, and government regulation*. John Wiley & Sons, Inc.
- Chao, H., Oren, S., Wilson, R. (2008). Reevaluation of vertical integration and unbundling in restructured electricity markets. F. Sioshansi (Ed.), *Competitive Electricity Markets: Design, Implementation, Performance* içinde (27-64. ss.), Elsevier Ltd.
- Cheung, K., Rosenwald, G., Wang, X., Sun, D. I. (2010). Restructured electric power systems and electricity markets. X. Zhang (Ed.), *Restructured Electric Power Systems: Analysis of Electricity Markets with Equilibrium Models* içinde (53-97. ss.), John Wiley & Sons, Inc.
- Deryugina, T., MacKay, A., Reif, J. (2017, Mayıs 2). The long-run elasticity of electricity demand: Evidence from municipal electric aggregation.
<https://www.econ.pitt.edu/sites/default/files/Deryugina.Electricity%20Aggregation.pdf>
- Dilaver, Z. & Hunt, L. (2011). Turkish aggregate electricity demand: An outlook to 2020. *Energy*, 36(11), 6686-6696.
- Edwards, D. (2010). *Energy trading and investing: Trading, risk management and structuring deals in the energy markets*. McGraw-Hill.
- Ehrhardt, M. & Brigham, E. (2011). *Financial management theory and practice* (13th ed.). South-Western Cengage Learning.
- Elektrik Piyasası Dengeleme ve Uzlaştırma Yönetmeliği (2009, 14 Nisan). *Resmi Gazete (Sayı: 27200)*.
- Elektrik Piyasası Kanunu (2013, 30 Mart). *Resmi Gazete (Sayı: 28603)*. Kanun No: 6446.
- Elektrik Şebeke Yönetmeliği (2014, 28 Mayıs). *Resmi Gazete (Sayı: 29013 Mükerrer)*.
- Energy Initiative. (2015). Future of solar energy. *Massachusetts Institute of Technology*.
<http://energy.mit.edu/research/future-solar-energy/>
- Enerji Piyasaları İşletme AŞ (2016). *Gün öncesi elektrik piyasası piyasa takas fiyatı belirleme yöntemi*.
https://www.epias.com.tr/wp-content/uploads/2016/03/public_document_v4_released.pdf
- Enerji Piyasaları İşletme AŞ (2019a). *Gün içi piyasası kullanıcı kılavuzu (1.8-05.04.2019)*.
https://www.epias.com.tr/wp-content/uploads/2022/02/GIP-Kullanici-Klavuzu_25.01.2022.pdf
- Enerji Piyasaları İşletme AŞ (2019b). *Yeni gün öncesi piyasası kullanıcı kılavuzu (1.8-01.10.2019)*.
<https://www.epias.com.tr/wp-content/uploads/2020/01/G%C3%96P-KULLANICI-KILAVUZU-KOP%C4%B0-1.pdf>
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2015). *Elektrik piyasası 2014 yılı piyasa gelişim raporu*.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2016). *Elektrik piyasası 2015 yılı piyasa gelişim raporu*.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2017). *Elektrik piyasası 2016 yılı piyasa gelişim raporu*.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2018). *Elektrik piyasası 2017 yılı piyasa gelişim raporu*.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2019). *Elektrik piyasası 2018 yılı piyasa gelişim raporu*.

- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2020, Mayıs 11). *Dengeleme güç piyasası kapsamında etiket değerlerinin belirlenmesi ve sistem marjinal fiyatının hesaplanması prosedürü*. <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/2-8129/-dengeleme-guc-piyasasi-kapsaminda-etiket-degerle>
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2020). *Elektrik piyasası 2019 yılı piyasa gelişim raporu*.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2021). *Elektrik piyasası 2020 yılı piyasa gelişim raporu*.
- Erdoğan, E. (2005). *Energy market reforms in Turkey: An economic analysis*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Surrey: University of Surrey School of Human Sciences.
- Erdoğan, E. (2007). Electricity demand analysis using cointegration and ARIMA modelling: A case study of Turkey. *Energy Policy*, 35(2), 1129-1146.
- European Commission (2021, Ekim). Tackling rising energy prices: A toolbox for action and support.
- European Network of Transmission System Operators for Electricity. (2019, Haziran 5). Statistical factsheet 2018. https://eepublicdownloads.entsoe.eu/clean-documents/Publications/Statistics/Factsheet/entsoe_sfs2018_web.pdf
- Güvenek, B. (2009). *Enerji piyasası reformları ve bu reformların elektrik enerjisi piyasası üzerine etkisi: Elektrik enerjisi üreten kuruluşlar üzerine bir uygulama*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Halıcıoğlu, F. (2007). Residential electricity demand dynamics in Turkey. *Energy Economics*, 29(2), 199-210.
- Harris, C. (2006). *Electricity markets: Pricing, structures and economics*. John Wiley & Sons Ltd.
- International Energy Agency (2005, Aralık). *Lessons from liberalised electricity markets*. <https://www.iea.org/reports/lessons-from-liberalised-electricity-markets>
- International Energy Agency (2021, Ekim). *World energy balances (database)*. <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-product/world-energy-balances-highlights>
- International Monetary Fund (2021, Ekim). *World economic outlook database*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October>
- Ito, K. (2014). Do consumers respond to marginal or average price? Evidence from nonlinear electricity pricing. *American Economic Review*, 104(2), 537-563.
- Joskow, P. (2008). Lessons learned from electricity market liberalization. *The Energy Journal*, 29(Special Issue), 9-42.
- Kahn, A., Cramton, P., Porter, R., Tabors, R. (2001, January). *Pricing in the California power exchange electricity market: Should California switch from uniform pricing to pay-as-bid pricing*. Blue Ribbon Panel Report, California Power Exchange. <https://works.bepress.com/cramton/52/>
- Kaminski, V. (2012). *Energy markets*. Incisive Media.
- Kavulla, T. (2017). There is no free market for electricity: Can there ever be? *American Affairs Journal*, 1(2). <https://americanaffairsjournal.org/2017/05/no-free-market-electricity-can-ever/>

- Kopsakangas-Savolainen, M. & Svento, R. (2012). *Modern energy markets: Real-time pricing, renewable resources and efficient distribution*. Springer-Verlag.
- Kwoka, J. (2008). Restructuring the U.S. electric power sector: A review of recent studies. *Review of Industrial Organization*, (32), 165-196.
- Madlaner, R., Bernstein, R., González, M. (2011). Econometric estimation of energy demand elasticities. *E.ON Energy Research Center Series*, 3(8). <https://d-nb.info/1133265413/34>
- Mishkin, F. (2004). *The Economics of money, banking and financial markets* (7th ed.). Pearson Education, Inc.
- Nazarian, D. (2012, Temmuz 21). Introduction to U.S. electricity markets. *NARUC/CAMPUT Bilateral Roundtable*. Portland. http://www.camput.org/wp-content/uploads/2013/09/2012-07-21_-Nazarian_US_Electricity_Markets.pdf
- Øvergaard, S. (2009, Şubat 2-9). Definition of primary and secondary energy. *4th meeting of the Oslo Group on Energy Statistics*. Ottawa. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjLcAhUGZVAKHRHZCLAQFjAAegQICBAC&url=https%3A%2F%2Funstats.un.org%2Foslogroup%2Fmeetings%2Fog-04%2Fdocs%2Foslo-group-meeting-04--presentation-definition-of-primary-and-secondary-energy.ppt&usg=AOvVaw116SuA-yQKgHwA07raTF_u
- Pototschnig, A., Glachant, J., Meeus, L., Ortigosa, P. R. (2022). *Recent energy price dynamics and market enhancements for the future energy transition*. European University Institute.
- Shahidehpour, M., Yamin, H., Li, Z. (2002). *Market operations in electric power systems: Forecasting, scheduling, and risk management*. John Wiley & Sons, Inc.
- Soytaş, U. & Sarı, R. (2007). The relationship between energy and production: Evidence from Turkish manufacturing industry. *Energy Economics*, 29(6), 1151-1165.
- Stoft, S. (2002). *Power system economics: Designing markets for electricity*. IEEE Press.
- The World Bank Group. (2022). *Electric power transmission and distribution losses (% of output) | Data*. <https://data.worldbank.org/indicator/EG.ELC.LOSS.ZS>
- Tokyay, M. & Özdemir, I. (2013). *Türkiye Elektrik Piyasası'nda elektrik ticareti*. Accenture Türkiye, Enerji ve Tabii Kaynaklar Birimi. http://www.topraksuenerji.com/Turkey_in_the_electricity_market_Electricity_Trading.pdf
- Türkiye Elektrik İletim AŞ (2022). Sayılarla elektrik iletimi. <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/sayilarla-elektrik-iletimi>
- UN Department of Economic and Social Affairs Statistics Division. (2018). *International Recommendations for Energy Statistics (IRES)*. <https://unstats.un.org/unsd/energystats/methodology/documents/IRES-web.pdf>
- Union for the Coordination of the Transmission of Electricity. (2004). *Operation Handbook Policy 1 Appendix*. https://www.entsoe.eu/fileadmin/user_upload/library/publications/entsoe/Operation_Handbook/Policy_1_Appendix%20_final.pdf
- United Nations. (1982). *Concepts and methods in energy statistics, with special reference to energy accounts and balances*. New York. https://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/SeriesF_29E.pdf

United States Department of Energy. (2015). United States Electricity Industry Primer. <https://www.energy.gov/sites/prod/files/2015/12/f28/united-states-electricity-industry-primer.pdf>

Warwick, W., Hardy, T., Hoffman, M., Homer, J. (2016, Temmuz). *Electricity Distribution System Baseline Report*. Pacific Northwest National Laboratory. <https://www.energy.gov/sites/prod/files/2017/01/f34/Electricity%20Distribution%20System%20Baseline%20Report.pdf>

Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun (2005, Mayıs 18). *Resmi Gazete* (Sayı: 25819). Kanun No: 5346.

EXTENDED ABSTRACT

Electricity is a secondary source of energy, yet more practical than the primary ones from which it has been converted as pointed out in the technical report by United Nations (1982). Liberalization trend of the last century has turned electricity to a commodity exchanged in markets, like the financial counterparts. However, electricity has its idiosyncrasies and exclusive supply chain. Comprehension of these factors has become more meaningful with the recent developments threatening energy security and repercussions of economic challenges further to COVID-19 pandemic.

Electricity has no physical substance; existence of which can be deduced through its impacts. These manifest in the performance of almost all instruments used continuously by humanity. Since it is principally non-storable, electricity must always be at consumers' disposal. This contingency implies concurrent generation and consumption, hence warrants ceaseless monitoring/balancing. Inelasticity of its demand is well-documented in literature for regions of varying demographic, economic and geographical conditions. Elevated in the short-term, insensitivity of consumers is prone to abuse of market power in monopolies or oligopolies and calls for regulation.

System and market operations, combined with metering emerge as the most significant dimensions of supply chain. System operation roughly refers to transportation of generated electricity to end users and comprises of two naturally monopolistic segments: transmission and distribution. Although there is no universally accepted clear-cut demarcation line in terms of voltage, transmission mainly includes high voltage lines for bulk transfer like arteries in circulatory system. The stability of this sophisticated system should always be maintained in both technical and managerial terms. Technical stability is related with the instantaneous effect of any load on all power plants due to exceptionally fast flow rate. Failure with an element risks the regular systemwide synchrony. Coping with temporary instabilities may require enormous efforts due to inertial forces which act contrary to the stable state. On the other hand, planning for differing horizons is pivotal in managerial stability. Termed balancing in literature, this entails the activities to equate consumption and generation in time and space. Sample load profile in Graph 2 depicts the consumption trend in time dimension (hourly) for Turkish market. Augmented version of this useful tool in almost continuous time portrays the balancing problem system operators face more clearly. Distribution network is made up of thinner and longer, hence more resistant lines of transport at substantially lowered voltages, therefore results in system losses. Table 2 demonstrates that level of losses in the two segments is critical for Turkish market.

Liberalization, starting in 1980s has provided once vertically integrated power industries with a competitive edge by separating the generation, transmission, distribution, and retail segments, then bringing in specialized markets on the stage. Transmission and distribution segments are highly regulated due to monopolistic features, and their tariffs are based on cost of investors' capital. Generation and retail, the headmost and final legs, are instead more suitable for competition. Turkey's liberalization, summarized in Figure 5, has a rather prolonged history and was ignited by incentivizing private businesses towards generation. Among others, 2011, 2013 and 2015 are milestones with the commencement of Day-Ahead Market (DAM); the new Market Law (operative) and decoupling retail out of distribution; foundation of EXIST (EPIAS) and Intraday Market's (IM) kick-off. Turkey has greatly adopted the market structure of Europe; separate functional entities operate the system (TEIAS, state controlled) and the market (EXIST).

Spot markets differentiate in terms of time lapse between deal and physical delivery. Figure 6 describes transaction channels and respective timelines for a representative hour starting at 12:00 (g, 12:00). DAM is the most distant spot market to delivery but assists the system operator vitally with the planning for the next day (finalized at g-1, 16:00). Balancing mostly occurs through DAM and bilateral agreements, which can originate far in the past. Penalty risks due to imbalanced positions increase with time approaching delivery. IM is a market to remedy such with a larger filtration yet needs matching order. The final spot market is the Balancing Market run by system operator and copes with balancing in real time while preserving system stability.

Turkey has already taken huge steps in liberalization. However, the benefits accrued is seriously questionable even in more developed ones. The process seems to proceed with "re-regulation" steps. In this respect, some dilemmas facing regulator, system/market operator are setting tariffs at a minimum rate possible while retaining operational efficiency, fostering clean energy investments but keeping subsidies at a reasonable level, designing price ceilings recently applied in DAM to lower average power cost whilst keeping balancing units operational.

UNDERSTANDING FRANK CHIN: THE TRAILS OF CHINESE AMERICAN IDENTITY IN “RAILROAD STANDARD TIME” AND “THE EAT AND RUN MIDNIGHT PEOPLE”

 Firuze GÜZEL*

ABSTRACT

In “Rail Road Standard Time” and “The Eat and Run Midnight People,” published in the short story collection titled *The Chinaman Pacific and Frisco R.R. Co. (1988)*, Frank Chin focuses on several issues such as cultural heritage and transmission, identity, railroad narrations, food, and masculinity. In the first short story, Chin is going to his mother’s funeral, and during this journey, he jumps between his memories that help the reader to see the trails of his Chinese American identity formation. In the second story, Chin once more returns to his memories by taking up the role of the narrator and reveals the issues of double discrimination, masculinity, and the influences of American culture on his identity formation. The aim of this article is to analyze Chin’s selected short stories from a thematic and social perspective. The article also aims to reveal how the author tries to maintain his ethnicity and reflect his identity molded by two different cultures.

Key Words: Frank Chin, Asian American, Chinese American, identity, ethnicity

Frank Chin’i Anlamak: “Railroad Standard Time” ve “The Eat and Run Midnight People” Öykülerinde Çinli Amerikalı Kimliğinin İzleri

ÖZET

Frank Chin, *The Chinaman Pacific ve Frisco R.R. Co. (1988)* adlı kısa öykü kitabında yayımlanan “Rail Road Standard Time” ve “The Eat and Run Midnight People” isimli öykülerinde kültürel miras ve aktarım, kimlik, demiryolu anlatıları, yemek ve erkeklik gibi çeşitli konulara odaklanmaktadır. İlk kısa öyküde Chin annesinin cenazesine gitmektedir ve yolculuk esnasında okuyucunun Çinli Amerikalı kimlik oluşumunun izlerini görmesine yardımcı olan anılarından bahseder. İkinci hikâyede Chin, anlatıcı rolünü üstlenerek tekrar anılarına geri döner ve çifte ayrımcılığın, erkeklığın ve Amerikan kültürünün şahsi kimlik oluşumundaki etkilerini gözler önüne serer. Bu makalenin amacı Chin’in seçilmiş iki öyküsünün tematik ve toplumsal bir bakış açısıyla analiz edilmesidir. Makalede aynı zamanda yazarın nasıl kendi etnik kökenini korumaya ve iki farklı kültürün şekillendirdiği kimliğini yansıtmaya çalıştığı da ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Frank Chin, Asyalı Amerikalı, Çinli Amerikalı, kimlik, etnik köken

---

* Dr. Res. Assist., Ege University Faculty of Letters Department of American Culture and Literature, İzmir / TURKEY, firuze.guzel@ege.edu.tr

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atf: Güzel, F. (2023). Understanding Frank Chin: The trails of Chinese American identity in “Railroad Standard Time” and “The Eat and Run Midnight People”. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 24(44), 393-405.

<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1192121>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 20 October / Ekim 2022

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 14 December / Aralık 2022

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 24 Sayı: 44 / Volume: 24 Issue: 44

Introduction

Within the multicultural structure of the United States, Asian Americans have always had a significant place. Their history in the US is a very old, turbulent yet resistant one. Beginning in the 1840s, big waves of immigrants came to America from the west coast, settling particularly in California to find the *Gum Shan* – The Gold Mountain. In the hope of finding gold or well-paid jobs, Chinese immigrants yet faced frustration very quickly. They worked in lands, factories, and most importantly in the construction of the transcontinental railroad. However, they could not find the riches they had come for; on the contrary, they had to endure discrimination, exploitation, and violence because of the anti-Chinese sentiment, or the fear of "yellow peril," first witnessed in this period. Chinese Exclusion Act of 1882 was the result of this sentiment, which put Chinese immigration on hold for ten years, separating the immigrants from their families waiting to join them. This act also has historic importance, as it is the first one to restrict immigration of one particular racial group. It was only after the 1940s that the immigration restriction of Chinese people was loosened due to the alliance with China in WWII. The Magnuson Act of 1943 allowed Chinese people to enter the US, thereby repealing the Chinese Exclusion Act after sixty-one years. The immigration rate increased after the Immigration and Nationality Act of 1952 and the Immigration and Nationality Act of 1965. This progress, however, did not entirely diminish the discrimination against Chinese Americans or Asian Americans in general. Even though they are presented as a "model minority" since the 1960s on the grounds of "their high medical family incomes, unusually high level of academic achievement and low rated of unemployment, crime, mental illness and dependence on welfare..." (Mauk and Oakland, 2009: 103), many Asian Americans today mention a "glass ceiling" of prejudice that keeps them out of higher positions in business and other aspects of life (Mauk and Oakland, 2009: 104).

This being the case, Asian Americans, and Chinese Americans in particular as the focus of our study, have found ways to cope with their frustrations since their first arrival. The authors of 19th-century Chinese American writings were mostly workers and students. While these first works were written in Chinese, 20th-century works were published primarily in English. Beginning from the poems carved to the walls of Angel Island, Chinese American immigrants and citizens wrote memoirs, autobiographies, and texts in every genre that became a part of the American literature corpus. Along with the Civil Rights Movement of the 1960s, similar to the literature of other ethnic minorities, Chinese American literature also witnessed a transformation. The 1970s and 1980s particularly become the period in which Asian American literature finds its unique voice. Authors such as Maxine Hong Kingston, Amy Tan, Frank Chin, David Henry Hwang, and Gish Jen became worldwide famous with their works that tell Chinese Americans' lives and struggles.

Among these authors, Frank Chin appears with a body of works that holds a great space in ethnic studies. Born on February 25, 1940, in Berkeley, California, Chin spent most of his childhood in Oakland Chinatown, which gave him the opportunity to observe the lives of Asian Americans closely. As a prolific writer, Chin produced numerous works including novels, short stories, and plays, which are considered the pioneers of Asian American Theatre, in addition to essays, comic books, and documentaries. Chin's unique place in the literary history of Asian Americans comes from his historic works and actions.

Frank Chin is regarded by some as the "Godfather" of Asian American writing. He is the first Chinese American to rise to literary stardom; in 1970 he helped organize the first Asian American literature curriculum at San Francisco State University; he was also the founder of the Asian American Theater Company; most of all, he is the first Asian American playwright to have his plays produced both by a major New York theater and on national television. Chin himself claimed that

he was also "the first Chinese-American brakeman on the Southern Pacific Railroad, [and] the first Chinaman to ride the engines." (Oh, 2007: 41)

In addition to these, Chin and three other authors, Jeffery Paul Chan, Lawson Fusao Inada, and Shawn Wong, published *Aiiieeeee! An Anthology of Asian American Writers* (1974), which is still considered among the most influential and significant anthologies of Asian American Literature. While this anthology keeps its significance, a second anthology is also published under the title *Big Aiiieeeee! An Anthology of Chinese American and Japanese American Literature* in 1991. Chin's efforts of reclaiming authentic Chinese American identity are also rewarded; he received three American Book Awards, the first in 1982 for his theatre plays; the second in 1989 for *The Chinaman Pacific and Frisco R.R. Co.* (1988), the book from which the stories examined in this article are chosen; and the third one in 2000 for Lifetime Achievement.

Apart from all his works and achievements, Chin is also known for his debates with other Asian American writers. His notion of "Asian American sensibility" becomes a critical point for assessing the authenticity of Asian Americans' works. "Chin is a tireless and influential promoter of Asian American literature, though his vision of it has often been criticized for its exclusionary tendencies," says Daniel L. Kim (2006: 2646). Chin particularly dwells on his disapproval of other Asian American authors in "Come All Ye Asian American Writers of the Real and the Fake," his famous essay in the second anthology, *The Big Aiiieeeee!*. He harshly criticizes these authors and accuses them of faking and falsifying Chinese American culture, history, and heritage (Chin, 1991: 3). As Zia and Gall explain,

He and his three Aiiieeeee! editors have been dubbed "the gang of four," fighting in an Asian American literary war between what they describe in an introductory essay as "the real," with its "sources in the Asian fairy tale and the Confucian heroic tradition," a "the fake," with its "sources in Christian dogma and Western philosophy, history and literature" as represented by such. (1995: 50-51)

While he accuses these writers, they criticize him back for being misogynistic and homophobic. Even though these debates sometimes overshadow his writing, it would nevertheless be unelaborate to say that they do not jeopardize his privileged place in ethnic studies.

In his effort to authenticate Asian American writing, Chin focuses on several subjects that he considers problematic. "The new Asian American writers of the 1970s," says E.D. Huntley, "were neither completely Asian nor definitively Western, but considered themselves to be members of a distinct new culture or set of cultures. Frank Chin, one of the new writers, articulated his position vis à vis the dominant landscape into which he was expected to assimilate by explaining the cultural force behind his writing..." (2009: 49). In this respect, even though he shifted to a different vision in the mid-1980s, we see that Chin's early writings contain autobiographical elements, which usually revolve around a male protagonist who is alienated from his family or his community, and "... the writings from this period tend to revel in masochistic self loathing. The male heroes find only momentary relief when they are able to articulate their agony in elaborate monologues and when they gain tenuous access to a Chinese American history of mythical dimensions—a history usually associated with the railroad" (Kim, 2006: 2646). We see many of the mentioned early works in Chin's short story collection, *The Chinaman Pacific and Frisco R.R. Co.* (1988), in which he "... attacks racial stereotypes and indicts white supremacy and imperialism. He also attempts to synthesize the myths and history of Chinese America based on the legends of early Chinese railroad builders and miners to empower and restore masculinity to Chinese American males" (Lu, 2009: 156)

Two of these stories, "Railroad Standard Time" and "The Eat and Run Midnight People" are chosen in this article for analysis with the aim of understanding how Chinese American identity is revealed within the literature of Frank Chin. In these stories, it is seen that Chin uses several literary devices to reflect issues such as nostalgia, loneliness, desperation, manhood, cultural heritage, stereotypes, railroad, and food. These themes and symbols constitute the framework of these two stories in which he explains what it is like to be a Chinese man in America and especially to be Frank Chin. Because the writer uses many biographical elements and anecdotes, it is inevitable to think that he writes about himself as the representative of Chinese American men. He criticizes and ridicules the common conceptions about his ethnic group and tries to take off the stereotypical labels. In this regard, it would be more beneficial to examine these stories separately through thematic and cultural analyses.

"Rail Road Standard Time"

"Rail Road Standard Time," the first story of the book, conveys biographical anecdotes from Chin's life, which he narrates sometimes nostalgically and at times resentfully. The story is set when Chin's mother died, and actually, he is on the road to the funeral, but then he jumps from one memory to another, explaining his feelings and thoughts until he arrives at the funeral home. At the very beginning of the story, the narrator travels back in time and starts telling a very important incident he experienced after the funeral of his grandmother when he was still a boy around twelve or fourteen years old. Her mother approaches him with a big railroad watch that belonged to his grandfather once.

Ma put it on the table. The big railroad watch. Elgin. Nineteen jewel movement. American made. Lever set. Steam wound. Glass facecover. Railroad standard all the way... She lay the watch on the table, eased it slowly off her fingertips down to the tabletop without a sound. She didn't touch me, but put it down and held her hands in front of her like a bridesmaid holding an invisible bouquet and stared at the watch. As if it were talking to her, she looked hard at it, made faces at it, and did not move or answer the voices of the old, calling her from other rooms, until I picked it up. (Chin, 1988a: 1)

As a very valuable family relic, Chin's mother holds the watch very dearly and patiently and waits for him to pick it up. This watch, as his mother claims, is the best watch that his grandfather collected, and now it belongs to Chin. This symbolic moment of transmission between a mother and a son regarding their heritage, identity, and culture brings up the most intimate feelings between them. The intimacy also presents itself in their choice of language, as such feelings can only be told in their native tongue. Thus, the mother speaks to Chin in Chinese:

As if my mother would say all the important things of the soul and blood to her son, me, only in Chinese from now on. Very few people spoke the language at me the way she did. She chanted a spell up over me that conjured the meaning of what she was saying in the shape of old memories come to call. Words I'd never heard before set me at play in familiar scenes new to me, and ancient. (Chin, 1988a: 1)

His relationship with his mother constitutes the most important bond in his life, as she apparently is the source of his sense of being Chinese and his roots. The fact that she gives him the watch creates a sense of belonging to his family history and his ethnic group. He uses the watch for a long time and the watch hence symbolizes Chinese American history and Chin's family history, which he cherishes most of the time. He states:

I wouldn't give it back or trade it for another out of the collection. This one was mine. No other. It had belonged to my grandfather. I wore it braking on the Southern Pacific, though it was two jewels short of new railroad standard and an outlaw watch that could get me fired. I kept it on me, arrived at my day off courthouse wedding to its time, wore it as a railroad relic/family heirloom /grin bringing affectation when I was writing background news in Seattle... (Chin, 1988a: 2)

While the watch becomes a symbol of his Asian roots and identity, it also becomes a witness to his life full of different experiences. He chooses to keep the watch even though it may cost him his job on the railroad and sees it as an object of anchor to his roots. Like his identity, which he always carries around, the watch is also there to enforce this embodiment. In the multinational American society, identity may have numerous meanings. While a person of minority may choose how much he or she wants to acknowledge his/her ethnicity, others do not have such a choice as they have to carry around this designated identity and its consequences in life such as racism resulting in bias, stereotyping, discrimination, and violence.

However, even though Chin recognizes his Asian roots, he is also an American and he was brought up in America, causing another identity formation. He continues the story by telling how he learned American values and way of life, and he mentions more than a few memories of him watching television, cinema, and cartoons. His relationship with these is an important part of his acculturation process as a child due to the fact that Chin was born in 1940. The 1940s and 1950, which are his childhood years, are also the times when television became the pastime of the nation. "Cartoons were our nursery rhymes," says Chin and continues, "summers inside those neon and stucco downtown hole in the wall Market Street Frisco movie houses blowing three solid hours of full color seven minute cartoons was school, was rows and rows of Chinamans learning English in a hurry from Daffy Duck" (Chin, 1988a: 4). The television, particularly cartoons, has been the source of language and information in the lives of Chinese Americans. Cartoons, in these terms, symbolize the American culture and we see how this is imposed on the children and other members of the Chinese community in the quotation below.

When we ate in the dark and recited the dialogue of cartoon mice and cats out loud in various tones of voice with our mouths full, we looked like people singing hymns in church. We learned to talk like everybody in America. Learned to be cheerful losers, to take a sudden pie in the face, talk American with lots of giggles. To us a carton is a desperate situation. Of the movies, cartoons were the high art of our claustrophobia. They understood us living too close to each other. How, when you're living too close to too many people, you can't wait for one thing more without losing your mind. Cartoons were a fine way out of waiting in Chinatown around the rooms. Those of our Chinamans who every now and then break a reverie with, "Thank you. Mighty Mouse," mean it. Other folks thank Porky Pig, Snuffy Smith, Woody Woodpecker. (Chin, 1988a: 4)

It is obvious that these cartoons have a highly significant effect on the Chinese American community; the cartoons teach them how to be American. What they learn from cartoons, television or cinema also allows them to impart what they learned to the member of their community and family. As the adaptation to American society was harder for the first generations, the younger generations become a vessel for the acculturation of the elders who are more Asian than American. Chin remembers one instance when he skips school to teach his paralyzed father English. This, however, causes Chin to miss his precious cartoons, which he compensates for by going to a movie. When he comes back, the scene he narrates is rather intriguing.

I liked the way Peter Lorre ran along non stop routine hysterical [in the movie]. I came back home with Peter Lorre. I turned out the lights in Pa's room. I put a candle on the dresser and wheeled Pa around his chair to see me in front of the dresser mirror, reading Edgar Allan Poe out loud to him in the voice of Peter Lorre in the candlelight. (Chin, 1988a: 4 5).

A Chinese American boy reading from one of the most well-known American authors, Poe, in Lorre's voice and candlelight alarms the reader with its irony. Such transmission of culture between the two generations becomes the epitome of the acculturation of ethnic groups in the US. Nevertheless, there seems to be a conflict between these two identities because being

an American brings some features that challenge the Chinese identity, consequently putting Chin in a difficult position. Apart from teaching how to be American, the TV also teaches them how to be "Chinese" and "Asian/Chinese American." They learn the characteristic of being Chinese in America and try acting that way.

This situation recalls mentioning the "model minority" term first used by William Peterson in "Success Story: Japanese American Style" (1966). Here Peterson points the Japanese Americans (the term quickly would be used for Asian Americans in general) as the model minority as he sees them as "better than any other group in our society" (1966: 21). The characteristics of the "model minority" stereotype such as being hardworking, academically successful or uncomplaining become a serious responsibility to keep up with for Asian Americans. "Frank Chin argues that for Asian Americans the result of living under racial oppression was the internalization of dominant society's perceptions of Asian Americans as generally docile and submissive, especially in comparison to the seemingly more recalcitrant African American and Latino populations" (Nguyen, 2002: 143). In this context, Chin usually emphasizes that this situation creates pressure on the male members of their community, especially because Asian American women see men as weak and incapable of action because of the high expectations attributed to these people. Chin stresses that "My mother and aunts said nothing about the men of the family except they are weak" (Chin, 1988: 5). Therefore, the role of men in his family loses its traditional, patriarchal features, and according to Chin, this emasculation of Asian American men should be rewound and altered. At this point in the story, Chin writes about how he wants to abolish that "weak man" stereotype; he finally gets weary of the expectation of being "good" and experiences a breakthrough when his wife leaves him:

I stood it. Still and expressionless as some good Chink, I watched Barbara drive off... I'll learn to be a sore loser. I'll learn to hit people in the face. I'll learn to cry when I'm hurt and go for the throat instead of being polite and worrying about being obnoxious to people walking out of my house with my things, taking my kids away. I'll be more than quiet, embarrassed. I won't be likable anymore. (Chin, 1988a: 3)

As he has always been "likable" like a good Asian American – or a "Chink" – should be, he suffered from the stereotypical associations of identity. However, when his wife leaves him, he decides that he will not try to keep up with the idea of "how he should be" and act on his feelings and intellect instead of being "weak." Such appropriation of Chinese American male identity is a significant part of Chin's writing. This identity is molded by the Chinese tradition and American culture, which creates a new and hybrid form of identity. While Chin adopts the American lifestyle due to deterministic reasons such as being born and raised in the US or being educated in English, he also cherishes his Chinese culture and customs. Such hybridity, for instance, can be seen in Chin's comment about his grandmother's funeral. The tradition is that Chinese people would serve white food (the same food they cooked for themselves only without sauces) at the house of the deceased person and burn money. However, this tradition changes over time, and at the grandmother's funeral dinner, Chin's mother declares her refusal to serve white food and to burn money after her own funeral. When she actually dies, Chin's aunts take on the responsibility of the funeral and dinner, which "would most likely be in a Chinese restaurant in Frisco. Nobody has these dinners at home anymore. I wouldn't mind people having dinner at my place after my funeral, but no white food" (Chin, 1988a: 6). In this sense, we understand that Chin wants to keep some of his ethnic traditions while he also eliminates or alters some under the influence of his acculturated identity. Such hybridity of two cultures embodies the fluid existence of Asian American or other ethnic identities that are always under constant changes. Therefore, "rather than considering 'Asian American' identity as fixed, established 'given,' perhaps we can consider instead 'Asian American cultural practices' that produce identity; the processes that produce such identity are

never complete and are always constituted in relation to historical and material differences" (Lowe, 2003: 136).

One final note about this story is that while Chin maintains his Asian identity with great care, he also opposes and criticizes the efforts of other authors as mentioned before. While Chin rejects the "weak" and "silent" stereotyping of Asian American men, he also rejects the orientalization of Asian culture by authors of the same descent. For instance, he mentions *Father and Glorious Descendant* by Pardee Lowe, *Fifth Chinese Daughter* by Jade Snow, and *The House That Tai Ming Built* by Virginia Lee and states: "Books scribbled up by a sad legion of snobby autobiographical Chinatown saps all on their own... We always come to face art and write the Chinatown book like bugs come to fly in the light" (Chin, 1988a: 3). As understood from the quotation, Chin's critique of the same and popular image of Asians in the US is also directed against such literary figures and their works in an aim of purifying and de-Orientalizing Asian American literature.

Overall, "Rail Road Standard Time" consists of Chin's autobiographical anecdotes and its ironic tone reflects the writer's style very successfully. The journey to his mother's funeral also becomes a journey through his past, memories, and perceptions about his ethnic group and the history of this group in the US, embroidered by narrations of the railroad, identity, and masculinity. As he states at the end of the story, "This is how I come home, riding a mass of spasms and death throes, warm and screechy inside, itchy, full of ghostpiss, as I drive right past what's left of Oakland's dark wooden Chinatown and dark streets full of dead lettuce and trampled carrot tops, parallel all the time in line with the tracks of the Western Pacific and Southern Pacific railroads" (Chin, 1988a: 7). As the author implies, what is left of Oakland's Chinatown seems to be what is left of Chinese culture in the US. In addition, he criticizes the stereotypes and labels created by American culture in addition to writers who support this mindset with their works while he tries to abolish those fixed identity molds. Amidst his critical comments, Chin reveals the trails of his Asian American identity by narrating his identity forming memories.

"The Eat and Run Midnight People"

The second story, "The Eat and Run Midnight People," also reveals the trails of Chin's Chinese American identity. Highly similar to the previous story, Chin also repeats many themes and symbols such as cultural heritage, cultural transmission, identity, railroad narrations, food, and emasculation of Asian American men. In this story, we see that Chin shifts narrations: firstly, he is with a woman, an ex-nun, on a Hawaiian island trying to escape from his past and problems; secondly, he connects every action to a memory from his past, usually to the train and the railroad. While he is with Lily, the ex-nun, his sexual moments with her become the manifestation of Chin's reshaping of the calm Asian manhood myth. As Jachinson Chan states:

For Chin, masculinity is defined by the discourse of a hegemonic masculinity. He believes that Asian American men should be a part of mainstream America's patriarchal and heterosexual manhood. Frank Chin consistently reminds us of the historical legacy of Chinese men since Chinese male immigrants were not allowed to marry outside of their race due to anti miscegenation laws, while the immigration of Chinese women was rigorously monitored. Such an emasculatory history disempowers Chinese American men by subordinating and marginalizing them from a hegemonic heteromascularity. Chinese American men are thus burdened with the need to prove their manhood or risk the stigmatization of being labeled as feminized. (2001: 12-13)

In this sense, Chin becomes hyper-masculine and depicts several sex scenes with Lily on the beach. With such scenes scattered throughout the story, he reassures manhood and masculinity of his own as well as emasculated Asian American men. A very valid point is stated

by Xu on this subject: "... he offers the narrator's sexual encounter as a voyeur's feast. Yet it is a feast prepared by men to benefit men as it glorifies the submission and the objectification of women and proves the power of masculinity via aggressive and indiscriminate appetite, velocity, and violence" (Xu 99). While Chin tries to regain his manhood, this is done at the cost of objectifying and trivializing women, which has been a point that Chin is criticized.

However, with this newborn power regained from the hegemonic masculinity, Chin also takes upon the role of a storyteller by narrating his life story and Asian American history to children. In this history narration, he questions his past and identity traits from an older age. In this regard, he usually writes several anecdotes about the times he had on the railroad, the Asian American stereotypes, or food. The watch metaphor of the previous story leaves the floor for the engine metaphor, which keeps the train and so his past and culture still running. He begins the story lying on the beach and sees the sea as a train engine riding him back to his Asian American past.

This is my ancient ship. I am the Iron Moonhunter mounted in the cab, rigged for silent running, warm in deep space, on the move for sleep and worlds beyond. Ride with me, Grandfather. Going home, Grandfather, highballing the gate down straight rail to Oakland. Ride with me on enginemen's forever longtime hungry stomach home again and again and I will sing of us to your great grandchildren, write them home of how fathers come passing through now and then, ghostly roaring iron on the mainline past their backyard... the mountains were bed. Clouds were breath. (Chin, 1988b: 8-9)

While mentioning the endless cycle of Asian American men working in the railroad away from their families, he also resembles himself to the Iron Moonhunter, which is a significant mythical relic of their history in the US. Interestingly, Chin claims to be the first brakeman to ride the train on the Southern Pacific line (Oh, 2007: 41), which ironically puts him in an apt position for taking up the role of the Iron Moonhunter. This name is first seen in Chin's play, "Chickencoop Chinaman" (1972), in which Chin explains the myth of how it is built. Iron Moonhunter is a train constructed by the Chinese workers of the First Transcontinental Railroad in the Sierra Nevada Mountains dating back to 1866. This train, as the myth goes, is built up by the workers who stole iron and parts to take them home (Chin, 1981: 31). The same myth is seen in Kathleen Chang's¹ children's book *The Iron Moonhunter* (1977) in which the myth is narrated with slight differences compared to Chin's story. This time the train is built by the workers to give relief to the spirits of their friends who died in the railroad construction. From the leftover parts, they built a train in the shape of a dragon, and named it the Iron Moonhunter (Chang, 1977: 17). While they ride this train, the spirits become happy and stop bothering them, in addition to that, they help their troubled kin along the way. Even though the initial workers died, as the story ends, the spirits continue riding the train (Chang, 1977: 24). Chang, on the back cover, states "The Iron Moonhunter is based on an old legend that still circulates in Chinese America: that the Chinese American railroaders built a railroad of their own while they were building the Central Pacific Railroad. Perhaps it's a fairy tale our grandparents concocted so we would think of the bitter past with wonder and pride; perhaps it's an explanation of abandoned railroad tracks in Sierras that seems to lead nowhere; and perhaps it's true" (Chang, 1977). The elaboration of this motif seen in Chin's story is very significant as Chin identifies himself with the train, thus acclaiming its role in relieving the tormented Asian American souls of the past and today. He travels to tell the tales of Chinese Americans to the next generations, as he suddenly becomes the embodiment of all Chinese American men who worked in the railroads and emphasizes that their history is a very old one. He takes up the responsibility of

---

¹ Chang and Chin were married between the years 1971 and 1976, which might suggest that in those years they may have created or developed the myth and reposition it within Chinese American writing.

transmitting their cultural heritage to the children and tells them about their fathers who dedicated their lives to the railroads. As the story continues, we see that the author continues these narrations about their ethnic groups' past. For instance, he mentions how a Chinese American man, a "moonhunter" worked in the past:

The giant moonhunter awoke each morning as quietly as he could, yawning like ships at sea... As quietly as he could, yes. And carefully leaned over his mountains, sheltering the town, in order not to hurt your ears, children with terrible width, height, depth and loudness of the fiery voice, whispered of his coming down across the valley, ... the ways aunts whispered what the rare children knew meant "Good morning, town." The voice rose birds from the bushes, lifted eagles from their nests... Listen, children. Ride with me, Grandfather. (Chin, 1988b: 9)

It is understood that they wake up very early, move extremely quietly, work as ants to finish their work, and protect their children and wives from the heavy work. This quotation demonstrates how the railroad and iron were important in Chinese Americans' lives and the sufferings and hard work of their ancestors are still remembered and passed on to later generations. One instance of this transmission is symbolized by the song that Chin's children sing to him. In one part of the story, he recalls his times working hard on the railroad, which gave him almost no time to see his family. Such that, the only meal he eats during the day is breakfast, and he always comes home too late to see his children awake. He remembers when his children sang a railroad song to him once: "I was out town or asleep all the time they were awake. I worried about them recognizing me, on my way home, riding. Once when I come home in the dark, Barbara brought them into my room in their pajamas. They scuffled in, dazed. They blearily sang and whined, 'I've Been Working on the Railroad' to me while I unlaced my boots" (Chin, 1988b: 20). As his wife tries to create a connection between Chin and his children, she fails in her mission as Chin obviously resents this and says: "You shouldn't have made them learn that dumb song and then get them out of the bed to sing it" (Chin, 1988b: 20). This song, which Chin finds meaningless, is indeed a part of the American cultural history. The folk song associated with the railroad may seem like a harmless children's song, yet from Chin's reaction, the readers recognize that there is more to that. Published as "Leeve Song" in 1894, the claims about the song are that it may be of African origins, or came from minstrel shows. (Raph, 1964: 195). Today, the song is usually criticized for being racist and offensive particularly due to the lyrics of "Someone's in the kitchen with Dinah" part. The cultural appropriation of the song bothers Chin; however, he also regrettably knows such songs: "I walked knowing that I'd been sung about, that this ground, the rails and crossties, whistles, bells, switches, wheels, lights, and me messing with all that has fattened um many jukeboxes... I knew most of the songs... I felt them humming in my bones, coming down. Damn that boy! I'll teach him to fight back. I'll throw him from the train, shake those songs out of him once and for all" (Chin, 1988b: 16). While the exploitation and hard work of him and other Asian American people become the subject of entertainment, looking back to his past, Chin regrets getting along with this commodification and not revolting against it. As Daniel Kim outlines, Chin offers "a literary self portrait of an Asian American masculinity in ruins, of men who seem only to hate themselves for their inability to be men" (296). In this context, "Chin's anger and longing seem to be interwoven in a rather painfully ambivalent relationship to the normative model of masculinity" (Xu, 2007: 80). Hence, these lines of regret, similar to the previous story, comes from his inability to resist to the model minority myth or the stereotype that he grew into. However, in this story Chin dwells upon his stance as such:

I was older his time. Happier, more miserable, angrier. On an island without real trains, or great highways. And afraid this time. I would take fear into my throat, my breath. I'd take it into me and let it have me like outlawed wine, let it occupy me organ by organ, grow fat on me, mother me, make me a monster. Then, I'd let it out from time to time. In front of friends, women, strangers

whose looks I didn't like... Listen, children. I've picked up distant thunder like a radio ever since, been blood kin to dark storms and bad weather. (Chin, 1988b: 22-23)

As it is understood from the quotation, Chin learns to live with his fear and does not hesitate to reveal his true emotions now that he has had many bitter experiences in life as a Chinese American. In both stories, Chin seems to reconcile with his past of silent obedience and finds his voice that may be out of tune at times, which he also welcomes with wisdom.

Such wisdom, however, does not come easily. The trails of his Chinese American identity reveal the influence of both cultures. Thus, when Lily asks Chin what it feels like to be of Chinese descent, his answer exposes one of the most important parts of the story that must be examined; "She's been locked up all her life and never saw anything like me before. From way down in comfort I tell her being a Chinaman's okay if you love having been outlaw born and raised to eat and run in your mother country like a virus staying a step ahead of a cure and can lie that way, fine. And that is us! Eat and run midnight people; outward bound" (Chin, 1988b: 11). As it can be grasped, Chin defines Chinese people as "eat and run midnight people" because they are seen in their homeland, America, as something to be scared of. Consequently, they are neglected and isolated.

Moreover, people from Cantonese background, such as Chin and his family, also face double racism and discrimination. While these people share the same fate in the US as other Chinese people, they are also being discriminated against by their own. Why such discernment occurs among Chinese people is a consequence of the fact that individuals of Cantonese background come from southern China, where they are labeled as being "inferior" to northern Chinese people. Chin continues his answer to the question above by emphasizing this difference between southern and northern Chinese people: "Chinaman from the Cantonese, yeah, I tell her, we were the badasses of Chine, the barbarians, far away from the high culture of the North where they look down on us southerners because we do not have the noble nose, because we are darker complected, because we live hunched over, up to our wrists in the dirt sending our fingers underground grabbing after eats" (Chin, 1988b: 11). As the quotation reveals, physical differences and economic situation become a matter of discrimination among Chinese people themselves. While this discrimination influenced Chin's identity formation deeply, matters of physical appearance or occupation are not the only issues underlying this situation. These people are also labeled as having a "low" culture in terms of manners and culinary habits. For instance, these Cantonese people, as Chin continues writing, eat almost everything:

Our culture is our cuisine... Up North they had time to wait for the mellowing of the wine. They cooked a lot of wine, a lot of vinegar. Us, it is three day quick whiskey and fast rice wine. We eat toejam, bugs, leaves, seeds, birds, bird nests, treebark, trunks, fungus, rot, roots, and smut and are always on the move, fingering the ground, on the forage, embalming food in leaves and seeds, ... Up north they used all kinds of grains and fancy goodies, while everything with us was the rice of long wars and bad ground... I'm proud to say my ancestors did not invent gunpowder but stole it. If they invented gunpowder, they would have eaten it up for sure, and never borne this hungry son of a Chinaman to run. (Chin, 1988b: 11)

The stark differences in the culinary habits of the two different groups are among the identity markers of these people. While northerners seem to have "superior" eating habits, southerners do not have such luxuries. In an ironic manner, Chin is glad that his ancestors have not invented gunpowder, as he states they might have just eaten it. This sort of hunger that the Southern people experience due to their economic conditions reveals itself in Chin's disposition of his Chinese identity.

However, Chin is not only Chinese but also American. This amalgamation of both identities is bound to several traits. While being Chinese, in Chin's case, is associated with hard work, life on the road, and distinct eating habits, being American is associated with exposure

to popular culture. At this point, similar to the previous story, Chin begins writing about his American formation again, identifying it with the television. He narrates how cartoons played a role in his identity formation as a child before, but this time he exemplifies what kind of effect television has on adults and the perception of television in Maui with this quotation:

On the restroom walls of Chinese restaurants and a few selected gas stations all over the American continent I'd passed my piss reading warnings against Chinamans watching too much TV on Maui...., the quarter blooded Chinese cook said it was no good here for Chinese blooded people to watch TV.

I told him I couldn't help it. TV movies were in my blood. (Chin, 1988b: 10)

The warning that Chinese men watch television a great deal finds itself a place even in the restrooms in Maui. However, being also an American, Chin considers this habit a natural one, as he claims it to be transmitted via "blood." Growing up with cartoons leaves its place for movies, which he adamantly keeps watching. The movie *North to Alaska* comes up several times in the story, and the readers understand that one of the reasons he spends time with Lily is because her television is colored (Chin, 1988b: 10). As the story reveals, he even tries not to pick a fight and stay calm so that he can watch the movie again in her TV: "All I could think of without going crazy, crying beating fists, screaming all kinds of false alarms was getting back in the house for *North to Alaska* coming on the tube for twenty minutes..." (Chin, 1988b: 13). Such dedication surely demonstrates Chin's ties to American television, which is an essential part of his character formation.

Akin to the previous short story, "The Eat and Run Midnight People," reveals the trails of the Chinese American identity of Chin by means of his experiences in the railroad, family, race, culture, and relations with others. While he embodies the role of a storyteller again, a second role, the mythical Iron Moonhunter, also presents itself in this story. As he goes on to narrate the history of Chinese Americans, Chin, on the other hand, tries to revert to the stereotypical image of obedient Asian masculinity. Finally, another aspect of the story becomes the double discrimination Chin and his people face discernment based on their cultural and physical differences. In light of all, Chin puts great effort to reveal how his Chinese and American identities are built up with this short story.

Conclusion

Being one of the largest ethnic minorities in the US, Asian Americans have a history of pain and success woven into one another. Since their first arrival in the 1840s, they have become an indispensable part of American society, culture, and economy. Yet, they also faced discriminatory acts on the levels of individuals, communities, and laws. In the sense of maintaining its homogeneous identity, the dominant culture has used assimilation and colonization strategies against Asian Americans, as in other minority groups, and at times reduced them to the position of the "other" in American society with negative representations. As a result, they have experienced a dilemma between the white American-oriented culture as well as the capitalist system that supports it and the preservation of their own marginal cultural identity, which sometimes created conformist and other times radical attitudes (Silkū, 2005: 101).

One of the notable figures with such radical attitudes is the author and playwright Frank Chin, whose short stories are examined in this article. It must be stated that Chin occupies one of the most substantial positions in American ethnic literature. As the producer of many successful works, he exists as a milestone in literary history. His works and anthologies, fierce

battles with other authors, and further endeavors make him an undeniable force that empowers Asian American literature. Chin states:

I'd never wanted to be any kind of first yellow writer, badmouth, hard core discoverer, crusader, seer, prophet, or inventor of any new language, sensibility, culture history, none of that. The only references I had were my instincts, and common sense that refused to believe stereotypes and racist renditions of my people that were never remotely confirmed by anything my people did, no matter they said what whites said was true. My models were men whose voice and language had a commanding presence and set me off to cap them or make something I sensed just out of reach of their word power. (Chin, 1976:16)

While he mentions his motives above, he undeniably becomes all and more of these during his career. His work is groundbreaking in the sense that it rewrites Asian/Chinese American stereotypes by revolting against the existential cones that were appropriated for them. Even though he is also American, he especially refuses to abide by the model minority stereotype and "back-talks" to the demands of white American society.

In this respect, Chin mostly writes autobiographical works in the earlier periods of his career, which focus on his life as an Asian American in the US. He opposes nostalgia, sentimentalism, and exoticism. Having an anti-elitist ideology, Chin reflects the experiences of ordinary Chinese Americans. He makes bold and somehow brute observations of their troubles and writes about the psychological effects of living in the bad conditions of ghettos as well (Tanrisal, 2012: 88). Embroidered with themes and symbols that stem from his ethnic background, he writes with powerful imagery. Among these themes and symbols, nostalgia, masculinity, desperation, loneliness, stereotypes, cultural heritage, food, and railroad can be listed as the most noteworthy ones.

"Railroad Standard Time" and "The Eat and Run Midnight People" are among the stories in which one can distinguish those themes and metaphors best. In the first short story, Chin writes about his travel to his mother's funeral, yet this event becomes a journey through his past via railroad, manhood, food, and identity narratives. In the second short story, the themes do not change immensely, yet this time Chin is far away from home and tries to define who he is in a more serious manner. He acknowledges the duty of a storyteller and narrates some stories from his past and background to the younger generations. These narrations mostly include themes of railroad memories, culinary culture, the impact of television, stereotypes, and masculinity issues. As diverse as it is, being of ethnic descent in the US always has its problems, and the case of Asian Americans is not different. Molded by the cultures of both, writers such as Chin are always in an effort to find, define, or redefine their identities amidst these discussions, even if sometimes it may mean "... a loss of the 'original' culture in exchange for the new 'American' culture" (Lowe, 2003: 135). Trying to avoid this fate, Chin preserves and transfers Chinese stories, myths, and history to the next generations, with a tint of American influences.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

- Chan, J. (2011). Chapter one: American inheritance: Chinese American male identities. In *Chinese American masculinities: From Fu Manchu to Bruce Lee* (pp. 3-25), Routledge.
- Chang, K. (1977). *The Iron Moonhunter*. Children's Book Press.

- Chin, F. (1976). Afterward. In *The contemporary Writer and His Sense of Ethnicity*, (pp. 13-17), Oxford University Press.
- Chin, F. (1981). The Chickencoop Chinaman. In *The chickencoop Chinaman and the Year of the Dragon: Two Plays* (99. 1 66), U of Washington P.
- Chin, F. (1988a). Railroad standard time. In *The Chinaman Pacific & Frisco R.R. Co.: Eight Short Stories by Frank Chin* (pp. 1-7), Coffee House Press.
- Chin, F. (1988b). The eat and run midnight people. In *The Chinaman Pacific & Frisco R.R. Co.: Eight Short Stories by Frank Chin* (pp. 8-23), Coffee House Press.
- Guide to the Frank Chin papers: 1940-2001. (2009). *University of California, Santa Barbara*. https://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/c8c53jvm/entire_text/
- Huntley, E. D. (2009). Amy Tan and Asian American literature. In H. Bloom (Ed.), *Bloom's Modern Critical Views: Asian - American Writers* (pp. 43-61), InfoBase Publishing.
- Kim, D. Y. (2006). Frank Chin b. 1940. In P. Lauter (Ed.), *Heath Anthology of American Literature: Contemporary Period: 1945 to Present* (vol. E) (pp. 2646-2651), Houghton Mifflin Company.
- Lowe, L. (2003). Heterogeneity, hybridity, multiplicity: Marking Asian American differences. In J. E. Braziel, A. Mannur (Eds.), *Theorizing Diaspora: A Reader* (pp. 132-155), Blackwell Publishing.
- Lu, J. (2009). Chin, Frank (1940-). In *The Greenwood Encyclopedia of Asian American Literature* (vol. One: A to G) (pp. 153-160), Greenwood Press.
- Mauk, D. & Oakland, J. (Eds.). (2009). *American civilization: An introduction*. Routledge.
- Nguyen, V. T. (2002). *Race and resistance: Literature and politics in Asian America*. Oxford University Press.
- Oh, S. (2007). Chin, Frank (1940-). In *Encyclopedia of Asian-American literature* (pp. 41-42), Facts On File Inc.
- Raph, T. (1964). I've been working on the railroad, 1881. In *The American Song Treasury: 100 Favorites* (pp. 195-200), Dover Publications.
- Peterson, W. (1966). Success story, Japanese American style. *The New York Times Magazine*. <http://www.dartmouth.edu/~hist32/Hist33/Petersen.pdf>
- Silkü, A. (2005). *Çokkültürcülük ve çağdaş Asyalı-Amerikan şiiri*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Tanrısal, M. (2012). *Gizem dolu yaşamlar: Çinli Amerikalı edebiyatı ve Amy Tan*. Ürün Yayınları.
- Xu, W. (2007). Masculinity, food, and appetite in Frank Chin's "Donald Duk" and "The Eat and Run Midnight People". *Cultural Critique*, 66(78), 103.
- Zia, H. & Gall, S. B. (Eds.). (1995). *Notable Asian Americans*. Gale Research.